

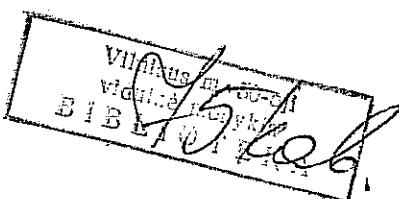
ALGIS KASPERAVIČIUS
RIMANTAS JOKIMAITIS

Naujausiųjų
laikų
istorija

KRONTA Vilnius 1998

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos
leista naudoti 1998 06 16 Nr. 206

Autoriai dėkoja Norvegijos Karalystės užsienio reikalų ministerijai, Kristiansando miesto savivaldybei ir jos švietimo direktoriui Oddi Jorgensenui (Odd R. Jørgensen) už paramą ir bendradarbiavimą rengiant šį vadovėlį.

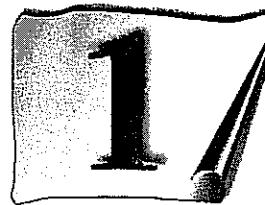
ISBN 9986-879-09-4

© Leidykla KRONTA 1998
© Algis Kasperavičius
© Rimantas Jokimaitis

TURINYS

1. EUROPA PIRMAISIAIS POKARIO METAIS	7
1. Paryžiaus taikos konferencija ir politiniai pasikeitimai Europoje (<i>A. Kasperavičius</i>)	7
2. Bolševikų įsigalėjimas Rusijoje (<i>R. Jokimaitis, B. Stukienė</i>)	13
3. Lietuvos neprisklausomybės kovos (<i>R. Jokimaitis</i>)	21
4. Lietuvos valstybės pagrindų sukūrimas 1918-1922 m. Steigiamasis Seimas (<i>R. Jokimaitis, A. Čižauskienė</i>)	28
2. TARPUKARIO DEMOKRATIJOS IR DIKTATŪROS	33
5. Stalininė diktatūra (<i>A. Kasperavičius</i>)	33
6. Komunistų judėjimas ir Kominternas (<i>A. Kasperavičius</i>)	42
7. Pasaulio ekonomikos raida tarpukario metais (<i>A. Kasperavičius</i>)	46
8. Fašizmas. Fašistinė Italija (<i>R. Jokimaitis</i>)	51
9. Jungtinės Amerikos Valstijos: klestėjimas, krizė ir "naujasis kursas" (<i>A. Kasperavičius</i>)	56
10. Didžioji Britanija ir Prancūzija tarpukario metais (<i>A. Kasperavičius</i>)	60
11. Vokietija 1919-1932 m. Veimaro Respublika (<i>R. Jokimaitis, B. Stukienė</i>)	66
12. Nacionalsocialistai ir jų atejimas į valdžią (<i>R. Jokimaitis</i>)	70
13. Trečiasis reichas (<i>R. Jokimaitis</i>)	76
14. Antidemokratiniai judėjimai Europoje. Pilietinis karas Ispanijoje (<i>A. Kasperavičius</i>) ..	83
15. Vidurio ir Pietryčių Europa: tarp demokratijos ir diktatūros (<i>A. Kasperavičius</i>)	88
16. Skandinavijos šalys tarpukario metais (<i>B. Paulius, R. Jokimaitis</i>)	94
17. Suomija, Estija ir Latvija tarpukario metais (<i>B. Paulius, R. Jokimaitis</i>)	99
18. Lietuva parlamentarizmo laikotarpiu. 1926 m. gruodžio perversmas (<i>A. Sindaravičius</i>)	104
19. Lietuva autoritarinio valdymo metais (<i>A. Sindaravičius</i>)	109
20. Lietuvos laimėjimai tarpukario metais (<i>A. Sindaravičius</i>)	113
3. TARPTAUTINIAI SANTYKIAI KARO IŠVAKARĖSE	118
21. Tarptautinių santykų aštėjimas 4-ajį dešimtmetį (<i>R. Jokimaitis, A. Čižauskienė</i>)	118
22. Pasaulis ant karo slenkščio (<i>R. Jokimaitis</i>)	124

4. KARAS	130
23. Antrojo pasaulinio karo pradžia (1939 m. rugsėjis-1941 m. birželis) (<i>A. Kasperavičius</i>)	130
24. SSRS užsienio politika Antrojo pasaulinio karo pradžioje (1939 m. rugsėjis-1941 m. birželis) (<i>R. Jokimaitis</i>)	135
25. Sovietų Sajunga okupuoja Lietuvą (<i>R. Jokimaitis</i>)	141
26. Karo eiga 1941-1943 m. (<i>A. Kasperavičius</i>)	149
27. Nacistinės Vokietijos politika okupuotose šalyse ir pasipriešinimo judėjimas (<i>A. Kasperavičius</i>)	154
28. Lietuva vokiečių okupacijos metais (<i>R. Jokimaitis</i>)	160
29. Vokietijos ir jos sąjungininkų pralaimėjimas Europoje (<i>A. Kasperavičius</i>)	168
30. Karas Tolimuojuose Rytuose (<i>R. Jokimaitis</i>)	176
5. TARPTAUTINIAI SANTYKIAI PIRMAISIAIS POKARIO METAIS	182
31. Antrojo pasaulinio karo padariniai (<i>A. Kasperavičius, J. Brazauskas</i>)	182
32. Rytų ir Vakarų santykių aštėjimas (<i>R. Jokimaitis</i>)	187
6. KOMUNISTINIS PASAULIS	191
33. SSRS 1945-1953 m. (<i>A. Kasperavičius, A. Sindaravičius, R. Jokimaitis</i>)	191
34. Liaudies demokratijų įsitvirtinimas Vidurio ir Pietryčių Europos šalyse (<i>A. Kasperavičius</i>)	197
35. Antroji Lietuvos sovietizacija (1944/45-1953 m.) (<i>R. Jokimaitis</i>)	202
36. SSRS atšilimo ir sąstingio metais (<i>R. Jokimaitis, J. Brazauskas</i>)	210
37. Socialistinės Europos šalys 1953-1980 m. (<i>A. Kasperavičius</i>)	216
38. Sovietinė Lietuva 1953-1987 m. (<i>A. Sindaravičius</i>)	222
39. Komunizmas už Europos ribų (<i>A. Kasperavičius</i>)	228
7. VAKARŲ ŠALYS IR JAPONIJA	235
40. JAV – ekonominė ir politinė supervalstybė (<i>J. Laurinaitis</i>)	235
41. Vakarų Europa. Integriniai procesai (<i>A. Kasperavičius</i>)	241
42. Japonija po Antrojo pasaulinio karo (<i>J. Laurinaitis</i>)	248
43. Mokslo ir technikos revoliucija (<i>J. Brazauskas</i>)	253
8. TREČIOJO PASAULIO ŠALYS	257
44. Kolonijinės ir priklausomos šalys XX a. pirmojoje pusėje (<i>A. Kasperavičius</i>)	257
45. Kolonijinės sistemos suirimas (<i>A. Kasperavičius</i>)	263
46. Trečiojo pasaulio šalių raidos ypatumai (<i>A. Kasperavičius</i>)	269
9. TARPTAUTINIAI SANTYKIAI	276
47. Jungtinių Tautų Organizacija (<i>J. Laurinaitis</i>)	276
48. Vakarų ir Rytų santykiai 1953-1985 m. (<i>A. Kasperavičius</i>)	282
49. Reikšmingiausi šaltojo karo laikotarpio konfliktai ir krizės (<i>R. Jokimaitis, A. Čižauskienė</i>)	288
10. ŠALTOJO KARO PABAIGA IR DABARTINIS PASAULIS	298
50. Pertvarka SSRS. Tarptautinių santykių atsilimas (<i>A. Kasperavičius, R. Jokimaitis</i>)	298
51. Socialistinės sistemos suirimas Europoje (<i>A. Kasperavičius</i>)	304
52. Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimas (<i>A. Sindaravičius, R. Jokimaitis</i>)	310
53. Posocialistinių šalių problemos (<i>A. Kasperavičius</i>)	320
54. XX a. kultūra: masinė ir elitinė (<i>A. Kasperavičius</i>)	326

EUROPA PIRMAISIAIS POKARIO METAIS

1. Paryžiaus taikos konferencija ir politiniai pasikeitimai Europoje

Paryžiaus taikos konferencijos sprendimai

1918 m. lapkričio mėn. baigėsi Pirmasis pasaulinis karas. Kokia bus pasaulio tvarka po karo, turėjo nutarti Taikos konferencija, prasidėjusi Paryžiuje 1919 m. sausio mén. Joje dalyvavo atstovai valstybių, kariavusių su Vokietija bei jos sąjungininkėmis. Lemiamajį balsą turėjo JAV prezidentas V. Vilsonas, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas D. Loidas Džordžas ir Prancūzijos ministras pirmininkas Ž. Klemanso. Jie skelbė siekią visiems laikams garantuoti taiką žemėje, bet nesutarė dėl būdų šiam tikslui įgyvendinti.

Prancūzija stengėsi suskaldyti ir susilpninti Vokietiją, kad ji nebegalėtų vėl užpulti kaimynų. Didžioji Britanija nugalėtai priešininkai buvo ne tokia griežta. Ji nerimavo, jog Vokietijai nusilipus Europoje išsivyraus Prancūzija. Nuomonės nesutapo ir dėl Rusijos. Priešiškos bolševikams Didžiosios Britanijos nebūtų patenkinusi ir galima kapitalistinė Rusija, nes ši keltų grėsmę jos kolonijoms bei įtakai Azijoje. Anglai labiau negu prancūzai palaikė Baltijos ir Užkaukazės šalių pastangas įtvirtinti nepriklausomybę.

JAV prezidentas Vilsonas turėjo savą planą: sudaryti tarptautinę organizaciją, vadinančią Tautų Sajungą, kuri taikiai spręstų valstybių ginčus. Vilsonas manė, jog karo metais sustiprėjusios JAV sugebės per Tautų Sajungą vadovauti pasauliui. Vokietijos atžvilgiu JAV nuostata buvo panaši į Anglijos. Kita vertus, Vilsonas prieštaravo anglų kėslams užvaldyti naujas kolonijas bei italių nėram prisijungti kai kurias pietų slavų žemes.

Po kelių mėnesius trukusiu derybų didžiosios valstybės parengė taikos sutartį su Vokietija. Ji buvo pasirašyta 1919 m. birželio 28 d. Versalio rūmuose. Vokietija prarado kai kurias teritorijas Europoje ir visas kolonijas užjūriuose. Ver-

salio sutartis smarkiai apribojo Vokietijos-karinį pajėguma. Joje buvo nurodyta, kad Vokietija yra vienintelė karo kaltininkė ir todėl ji turi atlyginti padarytą žalą, išmokėti reparacijas. Šis kaltinimas ir reparacijos kėlė didžiulį vokiečių visuomenės pasipiktinimą ir skatino revanšo nuotaikas. Tačiau smarkiai nukenčiusi nuo karo Francūzija nenorėjo daryti nuolaidų ir griežtai reikalavo didelių reparacijų.

1919 m. rudenį karą laimėjusios valstybės pasirašė taikos sutartis su Vokietijos sajungininkėmis Austrija ir Bulgarija, o 1920 m. – su Vengrija. Šioms valstybėms buvo leista laikyti tik mažas kariuomenes, jos privalėjo mokėti nedideles reparacijas. Visos trys taikos sutartys įtvirtino jau įvykusius teritorinius pasikeitimus. Kitaip atsitiko su Turkija.

Karo metais turkai surengė ligi tol istorijoje neregėtas masines skerdynes, naikino Osmanų imperijos krikščioniškas tautas, t. y. vykdė genocidą. Buvo žiauriausiu būdu nukankinta daugiau kaip 1,5 mln. arménų ir apie 0,3 mln. asiriečių, nužudyta ir išmarinta badu keli šimtai tūkstančių graikų bei Libano ir Sirijos krikščionių. Nugalėtojai nutarė griežtai nubausti Turkią.

1920 m. Sevros taikos sutartyje buvo numatyta atimti iš jos arabų šalis, atiduoti Graikijai žemes vakarinėje Mažosios Azijos pakrantėje ir aplink Konstantinopolį, sukurti nepriklausomą Arménijos valstybę ir anglų globojamą Kurdistaną. Tačiau taikos sąlygos buvo įgyvendintos tik iš dalies.

Paryžiaus taikos konferencija ir Lietuva

Taikos konferencijoje daug rūpesčių kėlė vadinamasis Rusijos klausimas. Nugalėtojai nepakvietė į konferenciją bolševikų vyriausybės, bet nesiskubino pripažinti ir buvusioje Rusijos imperijoje susikūrusių naujų valstybių. Ne tik todėl, kad tikėjosi, jog antibolševikinės jėgos (baltieji) įveiks raudonuosius: naujų valstybių sienų nustatymas pasirodė sudėtingas, tarp jų vyko ginčai ir netgi karai.

Lietuvos atstovai atvyko į Paryžiaus taikos konferenciją, bet nebuvo pripažinti kaip valstybės delegacija. Lenkijos atstovai turėjo daug ryšių su anglų, amerikiečių, o ypač prancūzų valstybių veikėjais. Tuo naudodamiesi lenkai pirmo konferencijos dalyviams mintį, kad lietuvių tauta per mažą sukurti nepriklausomą valstybę ir geriausia jai būtų prisijungti prie Lenkijos autonomijos téisėmis. Priminta, jog keletą amžių abi tautas siejo unijos, katalikybė ir bendra kultūra. Lietuvos ir Lenkijos atstovai Paryžiuje keletą kartų susitiko, derėjosi, bet susitarti nepavyko. Lietuviai siekė, kad Lenkija pripažintų Lietuvą ne-priklausoma valstybe su etninėmis sienomis ir sostine Vilniumi. Taikos konferencijoje jie taip pat reikalavo prijungti prie Lietuvos dalį Rytų Prūsijos abiejose Nemuno pusėse, kur lietuviai sudarė daugumą ar bent didelę dalį gyventojų.

Paryžiaus taikos konferencija neišsprendė Lietuvos ir Lenkijos ginčo dėl sienų, Lietuva negavo diplomatinių pripažinimo de jure, tačiau Versalio sutartimi nuo Vokietijos buvo atskirtas Klaipėdos kraštas.

Žodynas

Autonomija – kokios nors sričies savivalda valstybės rėmuose.
De jure – teisiskas, oficialus valstybės nepriklausomybės pripažinimas.

Reparacija – valstybės materialinės atsakomybės rūšis pagal tarptautinius išpareigojimus – žalos atlyginimas kitoms valstybėms arba piliečių grupėms.

Genocidas – organizuotas ištisinis arba dalinis didelų žmonių grupių naikinimas dėl jų rasės, tautos arba religijos.

Asiriečiai (asirai) – tauta, gyvenusi sunkiai prieinamuose kalnuose Pietrytinėje Mažosios Azijos dalyje. Jie laikomi senovės asirų palikuonimis.

Etninės (ethnografinės) sienos – sienos – stenos, ribojančios teritoriją, kuriuo nuo seno ten gyvenančios tautos žmonės sudaro daugumą.

Anšlitas (vokiška Anschluss – prijungimas) – terminas, paprastai taikomas Austrijos prijungimui prie Vokietijos apibūdinant.

Unija – susivienijimas, sąjunga.

Didžioji trijulė: Žoržas Klemanso, Vladas Vilsonas, Deividas Džordžas. 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje pirmutinkavęs Žoržas Klemanso (1841-1929) buvo daug vyresnis už Vladą Vilsoną (1856-1924) ir Deivida Loidą Džordžą (1863-1945), tačiau dar pakankamai energingas. Jis atkakliai gynė Prancūzijos interesus ir pasiekė jai tiek, kiek tik buvo galima pasiekti nenutraukiant konferencijos. Jos išdavos buvo kompromisas tarp didžiosios trijulės. Nė vienam iš jų nepavyko iki galo įgyvendinti savo planų.

Sienų pasikeitimai Europoje

Klaipėdos kraštas buvo nedidelis, kaip ir teritorijos, kurios iš Vokietijos atiteko Belgijai ir Danijai. Elzasą su Lotaringija susigažino Prancūzija, kuri gavo ir Saro srities anglų kašyklas. Saras nuo Vokietijos buvo atskirtas tik 15 metų laikotarpiui ir perduotas valdyti Tautų Sajungai. Tam terminui baigiantis šios srities likimą turėjo lemti jos gyventojų balsavimas.

Daugumą lenkų žemiu, Prūsijos užgrobtu XVIII a. pabaigoje, perėmė atgimus Lenkijos valstybę. Ji gavo ir siaurą išėjimą į Baltijos jūrą per vadinamajį lenkų Pamari. Taip Rytų Prūsija tapo atskirta nuo visos Vokietijos. Tačiau svarbus Dancigo (Gdansko) uostas Vyslos žiotyse su aplinkine teritorija nebuvo prijungtas prie Lenkijos. Anglams reikalaujant, jis virto Tautų Sajungos globojamu laisvuoju miestu.

Suoro didelė ir galina Austrijos – Vengrijos monarchija. Jos ipėdinėmis pri-pažintos Austrija ir Vengrija užėmė tik nedidelę dalį buvusios monarchijos teritorijos. Didžiuma vokišku žemiu paliko Austrijai, bet jai buvo uždraustas prisijungimas prie Vokietijos – anšliusas. Keli milijonai vengrų atsidūrė gretimų valstybių – Rumunijos, Čekoslovakijos, Jugoslavijos valdžioje. Europos likimo lėmėjai nelabai paisė tautų apsisprendimo principą. Klemanso laikė Vengrija natūralia vokiečių sąjungininke, todėl stengėsi kuo labiau ją "apkarptyti". Bulgarija neteko mažų teritorijų Jugoslavijos naudai ir išėjimo į Egejo jūrą. Europoje kūrėsi naujos tautinės valstybės.

Naujosios Europos valstybės

Buvusioje Austrijos – Vengrijos teritorijoje susikūrė visiškai nauja Čekoslovakijos valstybė. Visa rytinė Vengrijos dalis (Transilvanija), kur daugiau nei pusę gyventojo sudarė rumunai, atiteko Rumunijai. Prisijungusi Rusijos valdytą Be-sarabiją (srity tarp Pruto ir Dniestro upių), Rumunija tapo didžiausia, nors ūkiškai ir kultūriškai atsilikusia, Pietryčių Europos valstybe. Su Serbija susijungus kroatų ir slovėnų žemėms, priklausiusioms Austrijai – Vengrijai, buvo iškurta Serbu, kroatų ir slovėnų karalystė, 1929 m. pavadinta Jugoslavija.

Vidurio Europoje vyravo atgimus Lenkijos valstybė, o Baltijos jūros pakrantėje susikūrė Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikos. Naujosios valstybės nerimavo, kad atsigavusios Vokietija ir Rusija mėgins panaikinti jų nepriklausomybę. Todėl šios šalys dėjo viltis į Tautų Sajunga, kurią isteigti buvo nutarta Paryžiaus taikos konferencijoje.

Tautų Sajunga

Ši organizacija pradėjo veikti 1920 m. pradžioje. I ja stojančios valstybės išipareigodavo viena kitai padėti užpuolimo atveju. Teikti pagalbą dviejų trečdaliais balsų nutardavo visuotinis Tautų Sajungos susirinkimas ir jo 9 valstybių atstovų Taryba. Penkios didžiosios valstybės: JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija – Taryboje turėjo užimti nuolatinės vietas. Tautų Sajungos tikslas buvo garantuoti pasaulyje taiką, bet iš pat pradžią ji susidūrė su sunkumais.

Europa po Pirmojo pasaulinio karo

Kai kurių Europos valstybių plotas ir gyventoju skaičius 1900 ir 1923 metais

Valstybė	1900 m.		1923 m.	
	Plotas (tūkst. km ²)	Gyventoju skaičius (mln.)	Plotas (tūkst. km ²)	Gyventoju skaičius (mln.)
Vokietija	540,8	56,4	472,0	59,85
Prancūzija	536,5	38,9	551,2	39,2
Belgija	29,5	6,69	30,5	7,47
Danija	39,0	2,45	43,0	3,27
Austrija - Vengrija	676,5	47,14		
Austrija			83,8	6,54
Vengrija			93,0	7,98
Rumunija	131,4	5,96	295,0	16,2
Čekoslovakija			140,5	13,61
Serbija	48,3	2,49		
Serbų, kroatų ir slavonų Karalystė (Jugoslavija)			247,5	12,02
Lenkija			388,6	27,18
Lietuva			55,3	2,17
Latvija			65,8	1,69
Estija			47,5	1,11

Sudaryta pagal: A. G. Шлегер, Политическая карта мира (1900–1960). Москва, 1961, с. 17–18, 39–40.

JAV Senatas prieštaravo šalies dalyvavimui Tautų Sajungoje: Itakingi amerikiečių sluoksniai manė, jog būdama šios organizacijos narė JAV turės ginti kitas valstybes be jokios naudos sau. JAV nedalyvavimas menkino organizacijos veiksmingumą. Sovietų Rusija kuriant Tautų Sajungą net nebuvo i ją pakiesta. Vos įsteigtoje organizacijoje įsivyravo Prancūzija ir Didžioji Britanija. Jos nesiryžo tiesiogiai paversti savo kolonijomis buvusių Vokietijos kolonijų ir Turkijos valdytų arabų šalių, tad gavo Tautų Sajungos mandatus tas valdas globoti. Didžioji Britanija pasiėmė mandatus Irakui, Palestinali, Tanganjikai, didžiajai daliai Togo ir Kamerūno. Prancūzija – šių dviejų teritorijų mažesnei daliai, Sirijai ir Libanui. Valdyti kai kurias Vokietijai priklausiusias kolonijas mandatus gavo Didžiosios Britanijos dominijos Australija ir Pietų Afrikos Sąjunga, taip pat Japonija.

Pirmųjų pokario metų problemas

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui dar kelerius metus tėsėsi pokario suirutė, beveik visos šalys kentė ūkinius sunkumus.

Rusijoje siautė žiaurus pilietinis karas, kuris labai nuniokojo šalį. Bolševikai mėgino sukelti revoliucijas kitose Europos valstybėse. 1919-1920 m. vyko karo veiksmai tarp Sovietų Rusijos ir Lenkijos.

Nesiekė įgyvendinti Sevros taikos sutarties. Turkijoje išsiplėtė nacionalistinių sajūdis, vadovaujamas Mustafos Kemolio (Atatirko), vėl prasidėjo graikų ir dar išlikusiu armėnų žudynės. Sutramdyti turkus turėjo Graikija, bet ji karą su Turkija 1922 m. pralaimėjo. Nepriklausoma Arménija ir autonominis Kurdistanas taip pat neišsilaikė. Turkai bandė užgrobtį net Užkaukazės Arméniją (dabartinę Arménijos Respubliką) ir galutinai išnaikinti armėnų tautą. Didžioji Britanija ir Prancūzija dėl tarpusavio prieštaravimų graikams ir arménams menkai tepadėjo.

Daug ginčų ir aistru kėlė Vokietijos reparacijų klausimas. Karo išsekinta ir politinės suirutės apimta Vokietija vykdė įsipareigojimus labai vangiai ir išsisukinėdama.

Klausimai ir užduotys

1. *Kurios valstybės turėjo didžiausią įtaką Paryžiaus taikos konferencijos sprendimams?*
2. *Palyginkite didžiųjų valstybių požiūrių į Vokietiją ir Sovietų Rusiją.*
3. *Išvardykite po karo Europoje susikūrusias nepriklausomas valstybes.*
4. *Kokiu tikslu buvo įsteigta Tautų Sajunga ir ar ji pateisino su ja sietas viltis?*

2. Bolševikų įsigalėjimas Rusijoje

Bolševikų atėjimas į valdžią

1917 m. Rusijoje buvo susiklosčiusi sudėtinga ekonominė ir politinė padėtis. Vyrams kariaujant, šeimos neteko maitintojų. Blogai veikiant transportui, laiku neatevėnt grūdų, dideliuose miestuose ėmė trūkti duonos. Nusivylimas Laikinaja vyriausybė, negalinčia baigtį karo, visoje šalyje buvo didelis. Pašilio drausmė armijoje. Kareiviai neklaušė vadų. Daugėjo dezertyrų. Šalyje pamažu įsigalėjo anarchija. Naudodamasi didėjančiu nepasitenkinimu, valdžios atkakliai siekė bolševikų partija – RSDDP(b).

1917 m. spalio mėn. Petrograde RSDDP(b) suorganizavo sukilimą prieš Laikinąją vyriausybę. Valdžią sostinėje, o vėliau ir kitose centrinės Rusijos vietose perėmė bolševikai. Tai nebuvo sudėtinga padaryti, nes vyriausybė neturėjo paramos.

Bolševikai kūrė savo valdžios aparatą. Jie įsteigė "darbininkų ir valstiečių miliciją". Kovai su priešininkais 1917 m. gruodį buvo sukurta Rusijos ypatingoji komisija – ČK – vėlesnių GPU, NKVD, MGB, KGB pirmtakė. Šiam pasipriešinimą bolševikams slopinusiam, terorą, žudybes, persekiojimus vykdančiam organui vadovavo F. Dzeržinskis.

J. Stalinas ir KGB įkūrėjas F. Dzeržinskis

Bolševikų politika

Bolševikai ir jų vadovas Leninas, rengdami Rusijoje perversmą, svajojo sukurti komunizmą – sanitvarką, kurioje neišnaudojami žmonės. Žmonių išnaudojimo priežastis esanti privati fabrikų, transporto, prekybos įmonių, žemės nuosavybė, todėl visa tai turi būti nacionalizuota, t. y. atitekti valstybei. Net darbo valstiečiai, kaip aiškino Leninas, dėl konkurencijos vieni nusigyvena ir tampa samdiniais, o kiti praturtėja ir virsta išnaudotojais. Todėl valstiečiams reikių susiburti į komunas – kolektyvinius ūkius. Paėmus valdžią šios teorijos buvo pradėtos įgyvendinti.

1917 m. pabaigoje įmonėse buvo įvesta darbininkų kontrolė. Pradėta nacionalizacija, t. y. turto atėmimas iš savininkų ir perdavimas valstybei. Bolševikai

nacionalizavo visus bankus, o 1918 m. – geležinkelius, vandens transportą, fabrikus. Pinigų sistema buvo sužugdyta, todėl atlyginimai pakeisti maisto daviniu. Visa tai sugriovė buvusią tvarką. Smuko darbo našumas, paplito pravaikštis, vagystės. 1918 m. gegužės mėn. vienas iš bolševikų rašė : "Gamybos našumo kritimas pasiekė kritinę ribą, už kurios visiška suirutė ir krachas".

Bolševikai išdalijo dvarininkų valdas, valstiečius atleido nuo mokesčių dvarininkams, panaikino jų skolas Žemės bankui. Bet neilgai džiaugėsi valstiečiai. 1918 m. viduryje buvo įvesta "maisto produktų diktatūra". Valstiečiams buvo uždrausta prekiauti užauginta produkcija. Jie privalėjo maistą nustatyta kaina parduoti valstybei. Iš šios "prekybos" nieko neišejo: kas norės produktus atiduoti pusvelčiui. 1919 m. buvo priimtas Maisto pertekliaus nusavinimo dekretas. Iš tikrujų dažnai valdžia nusavindavo ne tik "perteklius", bet viską, ką pavykdavo rasti ūkyje. Valstietis už produktus nebegaudavo nieko. Juos rinkavo ginkluoti būriai, už pasipriešinimą valstiečiai buvo šaudomi. 1918 m. pradėtos kurti komunos. Valstiečiai šalinosi šios naujovės, norėjo likti savo žemės šeimininkais.

Bolševikų reformos apémė ir kitas visuomenės gyvenimo sritis. Religija buvo paskelbta "išnaudotojų tarnaitė". 1918 m. sausio mėn. priimtas Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės dekretas. Paskelbta, kad Bažnyčia netenka turto ir juridiškų teisių. Dvasininkus imta persekioti už "religinę propagandą". Daug cerkvii buvo išniekinta, apiplėšta, jose esančios relikvijos, meno kūriniai sunaikinti.

Pilielinis karas

Bolševikų politika kėlė didelį Rusijos gyventojų pasipiktinimą ir pasipriešinimą. Prasidėjo ginkluota kova. Bolševikai buvo vadinami "raudonaisiais", o jų priešai – "baltaisais".

Didelės antibolševikinės pajėgos susitelkė Rusijos pakraščiuose. Šiaurės Kaukaze susiformavo vadinamoji Savanorių armija, vadovaujama generolu L. Kornilovo, A. Denikino, M. Aleksejevo. Pietuose kovojo generolo P. Krasnovu vadovaujami Dono kazokai. 1918 m. vasarą ir rudenį Ukraina, Donas, Kubanė, Pavolgis, Sibiras buvo su bolševikais kovojančių baltagvardiečių rankose.

Bolševikai stengėsi žūtbūt išsilaidyti. Jie įvedė privalomą karinę tarnybą 18-40 metų vyrams. Raudonoji armija augo, ginklavosi. Buvo panaudotos visos ginklų atsargos, imta gaminti naujus. Armijos stiprinimui, gynybos organizavimui vadovavo karo reikalų komisaras L. Trockis. Nėrint išauginti gyventojus, kad nedristų priešintis, imtasi represijų. 1918 m. viduryje pradėta steigti koncentracijos stovyklas. Tenai dažniausiai pakliūdavo baltagvardiečių šeimų nariai, buvę karininkai, neatlikę prievolių ar kokių nors įsakymų (pvz., valytis sniegą nuo geležinkelijų) valstiečiai, įtarimieji simpatisuoją baltiesiems. Daugelyje raudonųjų užimtuose miestuose buvo surengtos žudynės. 1918 m. liepos mėnesį bolševikai, užėmę Jaroslavlį, sušaudė apie 400 žmonių. Panašiai atsitiko ir

Steigiamojo susirinkimo išvaikymas

Rusijoje buvo populiarūs Steigiamojo susirinkimo – demokratiskai visų gyventojų išrinkto parlamento – idėja. Bolševikai po pavykusio Spalio perversmo pasitikėjo savo jėgomis ir leido surengti rinkimus, kurie vyko 1917 m. spalio-lapkričio mėn. Bet RSDDP(b) tegava 24% balsų. Steigiamasis susirinkimas pradėjo darbą 1918 m. sausio 5 d. ypatingomis sąlygomis. Tauridės rūmai, kur posėdžiavo deputatai, buvo apsuptyti bolševikams išlikimąs kariuomenės, į salę įvestas ginkluotų Jūreivilių būrys. V. Leninas, kalp prisimena N. Krupskaja (V. Lenino žmona), išg turėjo pistoleitą. J. Sverdlovas bolševikų vardu pareikalavo pripažinti Tarybos II suvažiavimo nutarimų teisėtumą. Dauguma deputatų atsisakė tai padaryti. Bolševikai paliko suvažiavimą. Likusių deputatus ankstyvą rytmę išprāšė ginkluota apsauga, motyviuodama savo nuovargiu... Tačiau delegatai dar spėjo Steigiamajį susirinkimą paskelbtį aukščiausią valdžią, prilimti dekretą dėl žemės. Sausio 6 d. ryta susirinkusių deputatų Jūreivilių į salę neleido. Bolševikai paskelbė dekretą apie Steigiamąjį susirinkimą paleidimą. Steigiamajį susirinkimą palaiküsi demonstracija buvo išvaikyta ir sušaudyta.

Demonstracijos sušaudymas buvo vienas iš pirmųjų bolševikų ginkluoto susidorojimo su tai- kais gyventojais atveju.

1918 m. sausio 6 d. demonstracija, palaikanti Steigiamąjį susirinkimą. Bolševikai demonstraciją sušaudė.

1918 05 09 sovietų valdžios įsakymas dėl kovos su grūdus steptančiais valstiečiais

1. Patvirtinti grūdų monopoliją ir tvirtų kainų nekilpatumą, negalestingos kovos su grūdų spekuliantais mažiškinkais būtinumą, įpareigoti kiekvieną grūdų savininką, kad jis per savaitę nuo šio nutarimo paskelbimo kiekvienam valsčiui praneštu, jog atiduoda visą grūdų perteklius, liekanų nuo to kiekio, kuris reikalingas laukų sėjai ir asmeniniams vartojimui iki naujojo derliaus pagal nustatytas normas.
2. Pakwesti visus dirbančiuosius ir neturtingus valstiečius tuoju pat susivienyti negalestingai kovai su buožėmis.
3. Paskelbti visus, turinčius grūdų perteklius ir nevežančius jų į supylimo punktus, taip pat elkovančius grūdų atsargas "samagno" gamybai, liaudies priešais. Atiduoti juos revoliucišnam teismui, kad kaičiau būtų nuteisti kalėti ne mažiau kaip 10-čiai metų, kad būtų vejami iš bėndroviomenės, visas jų turtas būtų konfiskuojamas, o "samagno" gamintojai, be kita ko, įtraukiami į priverstišius visuomeninius darbus.
4. Jeigu pas ką nors bus rastas grūdų perteklius, nepraneštas pristatymui, grūdai, pagal 1-ajį punktą, atimami nemokamai, o tam asmeniui, kuris nurodys paslėptą grūdų perteklius, reikia sumokėti puse nusavintų grūdų vertės tvirtomis nustatytomis kainomis, po to, kai grūdai bus pristatyti į surinkimo punktus, o kitą grūdų vertės puse – kaimo bendruomenei. Pareiškimai apie steptarnas grūdų atsargas pateikiami vietinėms produkų organizacijoms.

Maisto Liudvės Komisariato suteikiamai šie įgaliojimai:
Panaudoti ginkluotą Jėgą, jeigu bus pasipriešinta grūdų ar kitų maisto produktų nusavintimui.

Naujausiai įtaikų istorijos chrestomatija, 1918-1945. Vilnius, 1994, p. 17-18.

1. Koks šio bolševikų nutarimo tikslas?
2. Kokios buvo bolševikų kovos su besipriešinančiais valstiečiais priemonės?

Propagandinis sovietų pilietinio karo metų plakatas

Pats didžiausias pavojas bolševikų valdžiai kilo 1919 m., kai į kovą su jais stojo stiprios buvusios caro kariuomenės generalų armijos. Kovo mėnesį puolimą pradėjo admirolo A. Kolčiako armija. "Vyriausasis Rusijos valdovas", kaip jis buvo tituluoamas, turėjo subūrės Sibire daugiau kaip 130 tūkst. vyrų kariuomenę. Ginklais jis rėmė užsienio šalys. Kolčiakas, užėmės visą Uralą, puolė Centrinės Rusijos rajonų kryptimi ir priartėjo prie Volgos. Prieš Kolčiaką stojo didelė dalis Raudonosios armijos, nusiųsti šarvuoti traukiniai. I Raudonąją armiją buvo pašaukti (kai kurie ir patys atėjo) buvę caro armijos karininkai. Daugelio jų šeimos buvo laikomos įkaitais. Armijoje įvesta griežta drausmė. Kolčiako armija pralaimėdavo vieną mūšį po kito ir traukėsi. 1920 m. jos nebeliko. Patį admirolą raudonieji sušaudė.

1919 m. birželio mėn., jau traukiantis Kolčiakui, prasidėjo smarkus kitų baltagvardiečių dalinių puolimas iš pietų. Jam vadovavo generolas A. Denikinas. 100 tūkst. karių armija puolė plačiu frontu – nuo Volgos iki Dnepro. 1919 m. priartėta prie Maskvos. Sutelkė pajėgas, didesnes už Denikino armiją, bolševikai ją atstumė ir 1920 m. pavasarį galutinai sutriuškino. Armijos likučiai pasitraukė į Krymą, kur jiems toliau vadovavo generolas P. Vrangelis. 1920 m. rudenį ir ši kariuomenė buvo sutriuškinta. Stiprių, gerai organizuotų karinių anti-bolševikinių pajėgų po Vrangelio pralaimėjimo nebeliko.

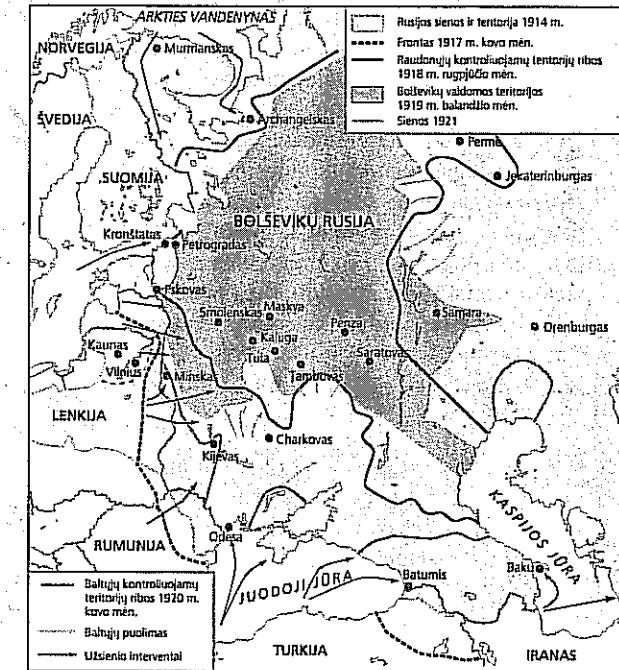
Sudedamoji pilietinio karo dalis buvo antisovietiniai sukilimai miestuose ir kaimuose. Dažnai prieš bolševikus stodavo ir didžiųjų pramonės centrų darbininkai. 1918 m. viduryje įvyko sukilimas Iževske. Vien tik dvidešimtyje Centrinės Rusijos gubernijų įvyko 245 dideli antisovietiniai maišai. Tie rajonai dažniau už kitus patirdavo maisto nusavintojų "žygius". Ukrainoje veikė vals tiečių armija, vadovaujama "batiuškos" Machno. Valstiečių sukilimai nesiliovė ir 1920-1921 m. Jie apimdavo didelius rajonus, bet nebuvvo gerai organizuoti, neturėjo vienos vadovybės. Valstiečiai buvo prastai ginkluoti. Šiuos sukiliimus Raudonoji armija žiauriai nuslopino.

Pilielinis karas baigėsi 1920 m. bolševikų pergale. Baltieji pralaimėjo, nes

Kazanėje, Samaroje. Bolševikų kontroliuojamoje teritorijoje kalėjimai buvo prigrūsti įkaitų – turtingų, žinomų, gerbiamų žmonių. Gyventojams bandant sukilti, pasipriešinti, įkaitai buvo žudomi. 1918 m. antrajį pusmetį buvo sušaudyta mažiausiai 6 tūkst. žmonių. 1918 m. liepos 16 d. nužudytas paskutinis Rusijos caras Nikolajus II, jo šeima, gydytojas, tarnas.

Už nusižengimus, dezertyravimą, traukimasi be leidimo kareiviai ir karininkai buvo šaudomi. Šaudyavo tam tikri patikimų komunistų daliniai.

Pats didžiausias pavojas bolševikų valdžiai kilo 1919 m., kai į kovą su jais stojo stiprios buvusios caro kariuomenės generalų

Rusija 1917-1921 m. Pilielinis karas

Admironas A. Kolčiakas, vienas svarbiausių antibolševikinių pajėgų vadų

A. Kolčiakas (1874–1920) gimbė artilerijos karininko šeimoje. Baigęs Jūrų katedrų mokyklą, buvo paskirtas į naujai pastatytą kreiserį "Riurikas". Domėjosi okeanografija, hidrologija, mokėsi pas žymų norvegų tyrinėtoją F. Nanseną. Kolčiakas dalyvavo 1899 m. barono E. Tolio poliarinėje ekspedicijoje. Ekspedicijoje išryškėjo jo organizaciniai gabumai, principingumas. Už ekspedicijos rezultatų apibendrinimą buvo apdovanojtas Geografinių draugijos Didžiuoju Konstantino medaliu.

Pirmais pasaulylio karo metais tarnavo Baltijos jūravyno, 1916 m. tapo Juodosios jūros jūravyno vadu. Vasario revoliucija A. Kolčiakui buvo neilkėta, bet jis prisiekė Laisvinėja! vyriausybę, kurios narius pažinojo. Tikėjosi, kad revoliucijos sukeltą patriotizmo ban-

ga padės Rusijai sėkmingesni baigti karą. 1917 m. Sevastopolio jūrelvių komitetas nutarė nugininkuoti karininkus. A. Kolčiakui tai buvo asmeninis įželdimas. Jis demonstratyviai išmetė į Jūrą Georgijaus kardą ir pareiškė, kad atsisako jūravyno vado pareigų. Nuvykė į Peterburgą, pareikalavo, kad armijoje būtų uždrausta partijų veikla.

1917 m. liepos mėn. buvo pakviestas į JAV pasidalinti kovos su povandenininkais laivais ir jūrų minomis patirtimi. Žinia apie Spaldo perversmą į užklupo grįžtantį į Rusiją. Kolčiakas Sibire subūrė didelę armija, bet ją bolševikai sumusė, o patį admironą 1920 m. vasario mėn. 7 d. sušaudė.

generolai kovojo nederindami savo veiksmų. Jie neturėjo patrauklios politinės programos. Valstiečiai, nerusiškos imperijos tautos jų nerémė, nes nenorejo carų valdžios sugrįžimo. Visi baltieji svajojo po pergalės ir toliau valdyti carų pavergtas tautas: lietuvius, latvius, estus, suomius, o kai kurie – net lenkus. Vakarų valstybių vyriausybės rėmė baltuosius generolus ginklais. Bet jos, nors ir nekentė bolševikų, nesiėmė prieš raudonuosis ryžtingų veiksmų, tikėdamo si, kad bolševikų režimas savaime sužlugus. Prie bolševikų pergalės prisišėjo ir jų fanatizmas, žiaurumas, nesiskaitymas su priemonėmis, tarp gyventojų pa sklidusios iliuzijos, kad bolševikai sukurs tobulesnę visuomenę.

Šaliai buvo padaryti milžiniški nuostoliai. Liko dešimtys sugriautų miestų, sudeginti ir ištūstėjė kaimai. Galutinai sutriko pramonės gamyba, transportas. Daugybė žmonių žuvo frontuose, buvo sušaudyti – raudonuojų ar baltuojų, emig ravo. Iš viso 1918-1920 m. Rusija neteko apie 12 mln. gyventojų.

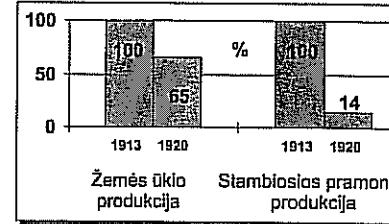
NEP'as

Pilielinis karas ir bolševikų politika Sovietų Rusijai atnešė didžiulių nuostolių. Milijonai žuvusių, emigravusių, tušti sudegę kaimai, nekūrenamai, nušiure, apgruveni miestai, neveikiančios gamyklos, sutrikęs transportas, tūkstančiai valka taujančių, beglobių vaikų, siaučiančios ligos – toks buvo šalies vaizdas 1920 m. Pramonės produkcijos apimtis 1920 m. buvo 7 kartus mažesnė nei 1913 m. Žemės ūkio gamyba palyginti su 1914 m. nusmuko perpus. Įvairiose vietose vyko valstiečių sukilmai.

1921 m. pradžioje streikavo Maskvos, Petrogrado ir kitų miestų darbininkai. Maskva badavo. Petrograde vyko didžiuliai streikai ir neramumai. Darbininkus palaikė ir Kronštato tvirtovės igula, jūreiviai. Kronštato jūreiviai reikalavo slaptuose rinkimuose perrinkti tarybas, suteikti žodžio ir spaudos laisvę darbininkams ir valstiečiams, anarchistams, paleisti politinius kalinius, priklausančius socialistinėms partijoms, leisti valstiečiams laisvai dirbtį žemę, peržiūrėti kalėjimuose arba lageriuose uždarytų politinių kalinių bylas. Jūreivių delegacijos nariai, nunešę reikalavimus valdžiai, buvo suimti. Tuomet prasidėjo Kronštato įgulos sukilimas.

Kronštato įguloje buvo 3-5,5 tūkst. vyrių. Prieš juos mesta apie 50 tūkst. karių armija sukilią nuslopino. Likę gyvi šukilėliai buvo sušaudyti arba išsiųsti į koncentracijos stovyklas. Bolševikai užgniaužė neramumus, bet buvo aišku, kad ekonominė politika, neskatinanti gamybos augimo, kelianti gyventojų ne pasitenkinimą, turi būti pakeista. Norint išlaikyti valdžią, reikėjo pagerinti gyventojų padėtį, atgaivinti pramonę, žemės ūkį.

1921 m. nuspresta keisti ekonominę politiką. Naujoji ekonominė politika – NEP'as – leido atgaivinti rinkos ekonominiką. Maisto atsargų nusavinimas pa keistas mokesčiu maisto produktais. Valstiečiai galėjo nuomoti žemę, samdyti darbininkus, parduoti produktus. Jau 1925 m. pasiekta prieškario pasėlių plotas bei gyvulių skaičius. Šalyje vėl leista laisvai prekiauti. 83% mažmeninės prekybos atsidūrė privatininkų rankose.

1913	1920	4,2
0,19	Plienas (mln. t)	
1913	1920	4,2
0,116	Ketus	

1. Naudodamiesi diagrama, apibūdinkite Rusijos ūkio padėtį po revoliucijos.

Badas

1921-1922 m. dėl ankstesnės maisto produktų nusavinimo politikos, palikusios valstiečius be atsargų, ir sausringų metų kilo balsus badas, apėmęs didelius Rusijos rajonų. Badavo daugiau kaip 40 mln. žmonių. Plito kanibalizmas. Paramą badaujantiems teikė Vakarų Europa, JAV visuomenė. Telkiant paramą pasižymėjo žinomas norvegų keliautojas F. Nanseinas. Motyvuodamі badu, bolševikai nusavinę Stačiatikių bažnyčios brangenybes ir lėšas. Ir vis dėl to mirė per 5 mln. žmonių.

Bolševikų kovos su priešais metodai

Iš Lenino įsakymo apie valstiečių sukilių Tambovo gubernijoje malšinimą 1921 m.

1. Plieliečius, atsiskančius pasakyti savo pavarde – šaudyti be eilės.
2. Kalmiečiams, siepliantiems ginklus, paskelbti įsakymą apie įkalytų ēmimą ir tu įkalytų šaudymą, jei ginklai nebus atiduoti.
3. Šeima, kurios namuose slepiasi banditai, turi būti areštuota ir ištremta, jos turtas konfiskuotas, o vyriausias šeimos darbininkas turi būti sušaudytas be telmo.

Pilielinis karas SSRS. Maskva, 1986, t.2, p. 234.

Iš Tuchačevskio, paskirto malšinti valstiečių sukilių Tambovo gubernijoje, įsakymo

1. Miškus, kuriuose slapstosi banditai, išvalyti nuodingomis dujomis, apskaičluojant duju kiekį, kad Jos pasklistu miškuose tolygiai naikindamas visa, kas juose slepiasi.
2. Karinės dalys turi būti aprūpintos reikiamu kiekiu medžiagų, duju balionų ir specialistais.
3. Karinių dalių viršininkai privalo nedelsdam i energingai įvykdysti šį įsakymą.

Rodina. 1994, nr. 5, p. 56.

1. Kaip bolševikai vadino beslapstančius valstiečius?
2. Kodėl bolševikai praktikavo įkalytų ēmimą?
3. Kokiomis priemonėmis bolševikai susidorojo su besipriešinančiais valstiečiais?

NEP'as leido privačią pramonės gamybą. Dalis nedidelių įmonių grąžinta savininkams. Atskiri asmenys, net užsieniečiai, galėjo nuomoti didžiasias gamyklas. Kūrėsi bendros su užsieniečiais įmonės, dažniausiai užsiimantios importu ir eksportu. Nuo lygiavirinio apmokėjimo pereita prie atlyginimo pagal darbo našumą. Atgijo miestai, transportas. 1925 m. buvo pasiekta iki karinis gamybos lygis. Geriau naujomis sąlygomis veikė ir valstybinės įmonės. Valstybės rankose liko dauguma nusavintų didžiųjų ir vidutinių įmonių, bankai, transportas, užsienio prekyba.

Kitose gyvenimo srityse pokyčiai buvo menki. 1922 m. išleistas visų bažnytinę vertybę, taip pat šventų, apeigoins naudojamų reikmenų, nusavinimo dekretas. Tarp kareivų, vykdančių bažnyčių turto nacionalizavimą, ir žmonių, ginančių cerkeses, kildavo kruvinų susidūrimų. 1922 m. buvo surengti dvansimtukos teismai, taip pat būvusių socialistų revoliucionierių (eserų) partijos narių procesas. Bausmės ir NEP'o laikais buvo drakoniškos. Dažnai taikyta mirties bausmė. Istatymai buvo fiktyvūs. Valdžiai norint buvo galima apkaltinti ir nuvertisti bet kurį žmogų. 1922 m. pusantro šimto žymių mokslininkų – filosofų, istorikų, gamtininkų – Peterburgo ir Maskvos universitetų profesorių – atsidūrė tremtyje užsienyje. Tarp jų buvo Peterburgo universiteto rektorius, filosofas ir istorikas L. Karsavinas. Jis vėliau sėkmingai dirbo Kauno Vytauto Didžiojo universitete. Po Lietuvos okupacijos Karsaviną sovietinė valdžia suėmė ir uždarė į lagerį, kur jis mirė.

SSRS įkūrimas

Po pilietinio karo būvusioje Rusijos imperijos teritorijoje susikūrė sovietinės Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, Azerbaidžano, Arménijos ir Gruzijos respublikos. Bolševikai manė, kad tikslina turėti kuo didesnius valstybinius junginius. 1922 m. gruodžio 30 d. Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos ir Užkaukazės respublikų federacijos atstovai pasiraše "SSRS įkūrimo deklaracija". Deklaracijoje buvo sakoma, kad respublikos vienijasi savanoriškai ir turi teisę nevaržomos ištoti iš SSRS.

Nors ir buvo deklaruojamas tautų lygiateisiškumas, respublikos Sajungoje teturėjo formalias teises. SSRS buvo labai centralizuota, unitarinė valstybė.

Klausimai ir užduotys

1. Kokiu tikslu bolševikai užgrobė valdžią?
2. Kokias reformas sovietų valdžia vykdė kurdama komunizmą?
3. Kodėl Rusijoje kilo pilietinis karas?
4. Kas kėlė didžiausią grėsmę sovietų valdžiai?
5. Kokie pilietinio karo rezultatai?
6. Kas lėmė bolševikų ekonominės politikos pasikeitimą?
7. Kokie NEP'o rezultatai?
8. Kada sukurta Sovietų Sajunga? Paaiškinkite "unitarinės valstybės" sąvoką.

3. Lietuvos nepriklausomybės kovos

Padėtis Lietuvoje 1918 m. pabaigoje

1918 m. lapkričio 11 d. buvo sudaryta pirmoji atsikuriančios nepriklausomos Lietuvos Vyriausybė. Jai vadovavo Augustinas Voldemaras. Prasidėjo valstybės kūrimasis: organizavosi savivaldybės, policija, kariuomenė. Dėl lešų, laiko stokos ir vokiečių priešingo į lietuvišką ginkluotų pajėgų kūrimasi kariuomenė formavosi lėtai. Labai trūko ginklų, aprangos, batų. Tokia padėtis buvo labai pavojinga dėl Sovietų Rusijos ir Lenkijos priešiskumo atsikuriančiai Lietuvos valstybei.

1918 m. spalio mėnesį Vilniuje įvyko pirmasis Lietuvos komunistų partijos suvažiavimas. Tos partijos tikslas buvo Rusijos pavyzdžiu įvesti proletariato diktatūrą Lietuvoje ir prisijungti prie Sovietų Rusijos. Šalies viduje ši partija neturėjo daug šalininkų. Todėl savo tikslus komunistai galėjo įgyvendinti tik Raudonosios armijos padedami.

Bolševikų išsiveržimas į Baltijos šalis

1918 m. lapkričio 11 d. buvo pasirašyta Kompjeno paliaubos. Iškart po to Rusija paskelbė negaliojančia Bresto taikos sutartį, kuria buvo atsižadėjusi vakarienė žemė. Tai reiškė, kad bolševikai bandys susigražinti Baltijos šalis. Po paliaubų demoralizuota ir pavargusi vokiečių armija be mūšių, palikdama daug karinio turto, traukėsi iš užimtų teritorijų. Paskui vokiečius slinko Raudonoji armija. 1918 m. pabaigoje ji įžengė į Estiją, Latviją ir Lietuvą. Sausio 2 d. bolševikai užėmė Rygą, o vėliau ir visą Latviją, iškyrus vakarinę šalies dalį su Liepojos uostu.

Vilnių bolševikai užėmė 1919 m. sausio 6 dieną. I sostinę atvyko V. Kapsukas su revoliucine vyriausybe. Ši "Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė" buvo sudaryta 1918 m. gruodžio 8 d. J. Stalino nurodymu. Stalinas tada buvo Sovietų Rusijos tautybių reikalų liaudies komisaras.

Užimtoje teritorijoje bolševikai kūrė savo valdžią. Jie nacionalizavo stambesnes įmones, dvarininkų, vienuolynų, bažnyčių žemes su visu inventoriumi. Nusavinta žemė nebuvo išdalyta valstiečiams. Skirtingai nei Rusijoje, iš karto pradėti kurti "liaudies ūkiai". 1919 m. vasario mėnesį, gavus nurodymą iš Maskvos, buvo paskelbta apie Lietuvos ir Baltarusijos Sovietų respublikų sujungimą, ir vadinamojo Litbelo sukūrimą.

Pastangos išsaugoti nepriklausomybę

Artėjant bolševikams Lietuvos Valstybės Tarybos Pirmininkas A. Smetona ir Ministras Pirmininkas A. Voldemaras išvyko į užsienį ieškoti pagalbos. Valstybė trumpai liko be vadovų, bet greitai Mykolas Slezavičius Vilniuje suformavo naują koalicinę Vyriausybę. Svarbiausias šios Vyriausybės tikslas buvo sukurti kariuomenę ir išvaduoti šalį nuo interventų. Jau 1918 m. gruodžio 27 d. Slezavičius kreipėsi į Lietuvos piliečius kviesdamas ginti Tėvynę. Per mėnesį sava-

norais užsirašė apie 3 tūkst. vyru. Iš viso Nepriklausomybės kovų laikotarpiu Lietuvos kariuomenės gretose kovėsi apie 10 tūkst. savanorių. Vyriausybė supirkinėjo ginklus iš vokiečių. Bet tai negalėjo išspręsti apsiginklavimo problemos. Atributi bolševikų puolimą ir apginkluoti armiją padėjo Vakarų šalys.

1919 m. vasario 30 d. Vokietijos vyriausybė suteikė paskolą Lietuvos kariuomenei organizuoti. I Latviją ir Lietuvą atvyko vokiečių kariai savanoriai. Tais pačiais metais už iš Didžiosios Britanijos gautą paskolą Vyriausybė pirkо ginklų ir kitų reikmenų Prancūzijoje ir iš JAV kariuomenės sandėlių Europoje.

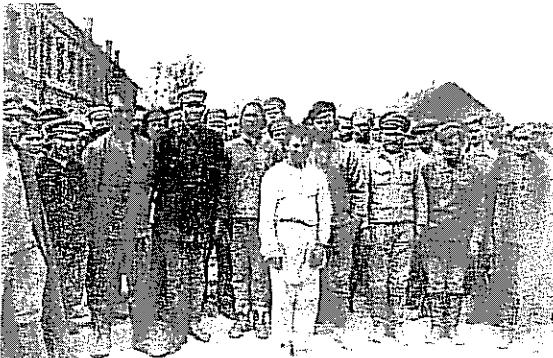
Jau 1919 m. vasario mėnesį ką tik susikūrusi Lietuvos kariuomenė kartu su vokiečių savan-

oriais sulaikė Raudonosios armijos puolimą prie Kėdainių ir Alytaus. Tuo pat metu vokiečiai sumušė bolševikus Žemaitijoje. Raudonąją armiją iš Rytų Lietuvos pavasarį pradėjo stumti lenkai. Balandžio – gegužės mėnesiais lietuviai kariai kartu su vokiečiais atsiėmė Ukmegė, Anykščius, Panevėžį, Kupiškį, Utėną, Rokiškį. Birželio mėnesį baigėsi vokiečių savanorių sutartis. Toliau Lietuvos kariuomenė su bolševikais kovėsi viena. Rugpjūčio mėnesį lietuvių užėmė Zarasus ir įžengė į Latvijos teritoriją. Kovos su Raudonaja armija baigėsi.

Sovietų Rusija ir Lietuva taikos sutartį pasirašė 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje. Šia sutartimi Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir "visiems amžiams atsisakė" Rusijos "suvereniteto teisių, kurių yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu", pasižadėjo atlyginti Lietuvai karo metu padarytus nuostolius, grąžinti iš Lietuvos išvežtą turtą. Sutartimi nustatyta Lietuvos rytinė siena.

Kovos su bermontininkais

Kovoti su bolševikais į Latviją ir Lietuvą atvyko kelios dešimtys tūkstančių vokiečių savanorių. Šiai armijai, kurios didžioji dalis telkėsi Latvijoje, vadovo generolas Rindigeris fon der Golcas. Vėliau šias pajėgas papildė rusai savanoriai, buvę Vokietijos belaisviai. Rusams vadovavo pulkininkai Pavelas Bermonas-Avalovas ir Virgoličius. Pastarasis su 3 tūkst. karių 1919 m. vasarą užėmė didžiąją Žemaitijos dalį. Rusų daliniai buvo vadinami bermontininkais arba kolčiakininkais. Jie nepalankiai žiūrėjo į Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybes ir siekė nedalomos Rusijos atkūrimo. Bermontininkai visiškai ignoravo Lietuvos valdžią, užpildinėjo lietuvius karius, nuginkluodavo miliciją, plėšika-

Bolševikai, patekę į lietuvių nelaisvę. 1919-1920 m.

Lietuvos Vyriausybės 1918 m. gruodžio 27 d. atsišaukimas

Vyrail Ne kartą Lietuvos priešai norėjo uždėti ant mūsų amžiną nepakeliamą jungą, bet mūsų Tėvynė nenugalėta. Ji gyva.

Šiandien visi išvodyme Laisvės rytojų švintant; Lietuvos nepriklausomybė neša visiems laisvę ir laimę; tai ginkime nepriklausomą Lietuvos valstybei! Vienybėje, kaip broliai, pasidavę viens kitam rankas, elkimė drąsai į kovą, visi, kaip vienas, stokim už tėvynę!

Vokiečių kariuomenėi atsiitraukiant, jau įsibrovė Lietuvon svetimoji Rusijos kariuomenė. Ji elina, alimdamas iš mūsų gyventojų duona, gyvulius ir maną. Jos palydovai – badas, gaisrų pašvaistės, kraujai ir ašarų upeliai.

Tad ginkim Lietuvai! Parodykim, jog esame verti amžiaus kovotos laisvės. Šiandien Lietuvos likimas mūsų pačių rankose.

Nelaukdami toliau né valandos, kas myli Lietuvą, kas troška laisvęs, kas palęgia valdyti ginkla, stokime visi į Lietuvos Krašto Apsaugą. Būrių būriais eikime iš kaimų, vienėdijų, miestų ir miestelių, elkimė iš visų Lietuvos kraštų laisvęs ir Tėvynės ginti. Stokime drąsai pirmi į kovą! Drąsai, be baimės, kaip mūs tévai ir senėvai, užstokim priešams kelią, pakelkim žygį už mūsų Motiną Tėvynę, už Lietuvos Valstybę!

Ministras Pirmininkas M. Sleževičius

Krašto Apsaugos Ministeris karininkas M. Velykis

P. Čepėnas. Naujujų laikų Lietuvos istorija, t. 2. Vilnius, 1992, p. 304.

Savanorių prisiminimai apie pirmąsias Lietuvos kariuomenės dienas

Kaunam atvykome sausio mén. 6 d. pāvakari. Iš stoties į kareivines traukėme išsilirkiau sudvejintomis gretomis.

Tik įsivaizduokite, kaip ši žygiucianti lietuvių kuopa tuomet atrodė: vieni savanoriai su kailiniais, kiti su menkais švarkeliais, kiti su paltais; vieni įsispypę į klumpes, kiti su batais, kamašais. Šautuva daugiausia virvelėmis paristi. Bet uniformuotą kepurę jau visi turėjo, nes jos dar Vilniuje buvo išdaillintos. Geriau atrodantieji buvo pastatyti prysakyje. Žinomas daiktas, si ta įvairiaspalvė ir dar net su šlokiu tokiai ginklais kuopa krėipė visų prieivų dėmesį, ir ne vienas miesčionis iš Liétuvos kariuomenės gardžiai nusijuokė. Ne vienas į mus ir pirstu rodė.

Nežiūrint to visko, savanorių ūpas buvo geriausias.>
Vienas svarbiausiai mūsų rūpesčių buvo ginklavimasis. Kiekvienam kuopos vadui buvo leista supirkinti ginklus, kuriuos atskirai vokiečių kariai apsčiai už markes parduodavo. Mokant su jais susikalbėti, galima buvo visai geromis sąlygomis ginklų prispirkti. Pamenu, už 3000 marķų iš Aukštutinė Šančių sandėlio nupirkau 80 šautuvų, 10 000 šovinių, vieną lengvą kulkosvaidį ir aparatą sprogdinimamais.

Savanorių žygiai, t. 1. Vilnius, 1991, p. 246-248; K. Žukas, Žviltgsnis į prieiti. Vilnius, 1992, p. 125-126.

- Išvardykite svarbiausias Lietuvos kariuomenės kūrimosi problemas.

Lietuviai kariai fronte prieš lenkus 1920 m. rudenį

vo, net sušaudydavo jiems neįtikusius žmones. Virgoličius įsakė užimtoje teritorijoje įstaigose kalbėti rusiškai. Lietuviai prieš juos negalėjo imtis griežtu priemonių, nes armija kovėsi su bolševikais. Bermontininkai net rengėsi Lietuvoje nuversti valdžią. Latvijoje jie suėmė vyriausybę, žudė civilius gyventojus

Lietuvos valdžios atstovai, nepatenkinti demoralizuotų bermontininkų ir vokiečių dalinių siautėjimais, jau nuo liepos mėnesio skundėsi sajungininkams. Šie įsakė vokiečių savanoriams grižti į Vokietiją. Įsakymui paklusno tik dalis karių. Bermontas tuo metu turėjo apie 40 tūkst. karių ir stengėsi ištvirtinti Latvijoje. 1919 m. spalio 9 d. jis pradėjo Rygos puolimą. Latviai, remiami estų ir anglų laivų artilerijos, atsilaikė, o vėliau ir juos sumusė.

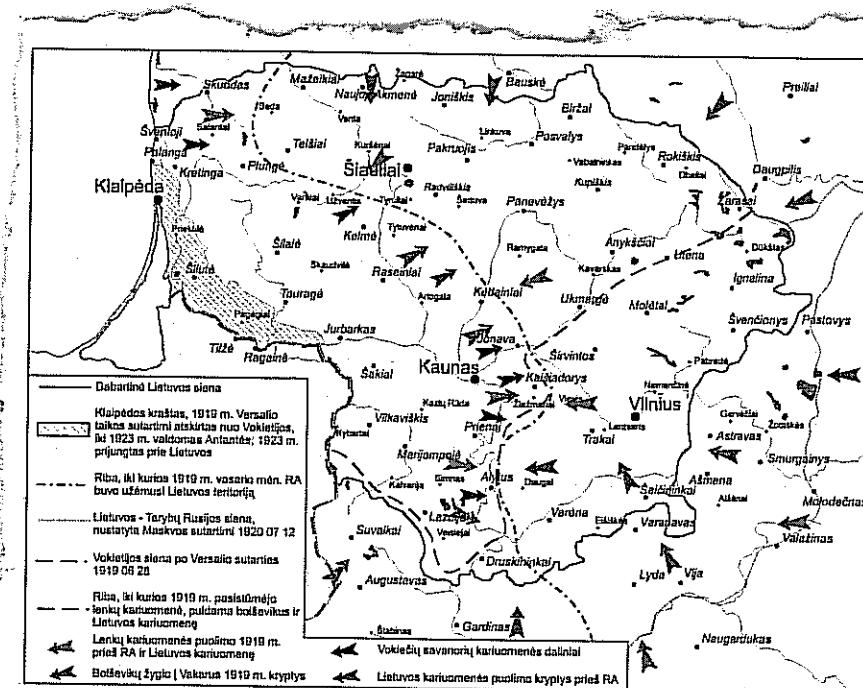
Tuo pat metu bermontininkai nesėkmingai atakavo lietuvių karines dalis prie Šiaulių, Pasvalio ir Radviliškio. Po pralaimėtų kautynių dalis bermontininkų pasitraukė iš Lietuvos. 1919 m. lapkričio 12-22 dienomis lietuviai sumušė juos kariuomenės likučius ir privertė pasitrauktį į Rytpūrius. Po pergalės Lietuvos armijai atiteko daug karinio turto: kulkosvaidžių, šautuvų, pabūklų, šovinių ir artilerijos sviedinių, automobilių, lėktuvų ir ju variklių.

Lietuvių ir lenkų konfliktas

Po Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų žmonių sąmonėje ilgą laiką gyvavo bendros valstybės idealai. Tik XIX a. pabaigoje, tautinio atgimimo metu, Lietuvos šviesuoliai pradėjo kalbėti apie savarankiškos, atskiro nuo Lenkijos valstybės sukūrimą. Ši siekį Lenkijos patriotai laikė bendros valstybės idealu išdavyste. Kai Pirmojo pasaulinio karo metu susidarė sąlygos atkurti Lenkijos valstybę, visos politinės jėgos siekė vienaip ar kitaip į Lenkiją įtraukti ir Lietuvą. Tam įtakos turėjo ir tai, kad daug įtakingų Lenkijos politikų buvo kilę iš Lietuvos ir su ja glaudžiai susiję. Be to, Lietuvoje (ypač Rytu), sostinėje Vilniuje, gyveno daug lenkų. Lietuvių veiklą Pirmojo pasaulinio karo metu, siekiant atkurti valstybę, lenkai ir sulenkėję lietuviai laikė provokiška, tenkinančia vokiečių interesus. Lenkų politikai aiškino, kad Lietuvos neprilausomybė esąs saujelės "litvomanų" ir vokiečių tarnų prasimanymas, o dauguma gyventojų nori susijungti su Lenkija. Pradėta įrodinėti, kad Vilnius, dėl kurio priklausomumo Lietuvai lig tol niekam nekilo abejonių, turi priklausyti Lenkijai.

1919 m. balandį lenkų kariuomenė puolė Raudonąją armiją ir užėmė Vilnių. Lenkų puolimas vertė Raudonąją armiją trauktis, bet Lietuvos valstybei tai kėlė naujus klausimus: kaip reikės atsiimti sostinę. Lenkijos kariuomenė neapsiribojó kova prieš bolševikus, bet veržesi gilyn į Lietuvą. Prasidėjo lietuvių ir lenkų susirėmimai, kuriuos pavyko sustabdyti tik įsikišus sajungininkams (Didžiajai Britanijai bei Prancūzijai). Sajungininkai buvo suinteresuoti konflikto sprendimu ir 1919 m. birželio 18 d. lietuvių prašymu nustatė demarkacinę liniją tarp konfliktuojančių šalių.

1919 m. Lietuvoje veikė slapta lenkų karinė organizacija – Polska organizacja wojskowa (POW). Jai priklausė namažai karininkų ir valdininkų. Ši organizacija, gaudavusi paramą iš Lenkijos, 1919 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėj

Lietuvos nepriklausomybės kovos 1919 m. su bolševikais ir lenkais

Nepriklausomybės kovų epizodai (Lietuvos karių prisiminimų fragmentai)

Pēstininkai /lietuviai/ pamažu slenkā pirmyn. <...> Pasigīrsta ūžesys. Tai du mūsu Ir trys vokiški léktuvali skuba mums į pagalbę. Leidžiasi žemyn ir suka ratai virš mūsų dalių. Skubiai ištiesiamė baltus skarmalus ir leidžiame kelioliką baltų raketų.

Suprato, pakilo ir vienu kartu penki plieniniai ereliai puolė Deltuvos miestelį. Širdis sustodavo plakusi, kai mūsų oro taikininkai čia vienas, čia kitas atnugdavo už miestelio sieną.

— Pašautas ! Krenta ! — pasigirdavo susijaudinę balsai. Bet nel Vėl visi penki iškyla virš miestelio ir vėl pasineriai turgavietės alkštėje. Jų kulkosvaidžiai be paltovos dirba. <...> Bolševikai galvotrūkčiai, léktuvų lydini, bėga Ukmergės link. <...> Skubliai stumiami mės priekin. Rinkdamis pakelius belaisvius, įeiname į laisvą Ukmerge. Praeiname pro pirmo gegužės varlus, ant kuriu raudonųjų raidėm žiba parašas:

"Dolgi biełogwardiejskiu syoloč!"

Mums ir neįprasėjus valgyti. Kūninos vadas suši

— Vyrall! Skubliai už ginklo! Artinasi bolševiku šarvuotas automobilis. Turim jį palinti. Išbėgome iš kluonio ir, kiek tik galėdame, šaudome į šarvuotį, bet jis, nleko nebodamas, palengva slenka pirmyn, sėdamas iš kulkosvaldžių kulipkas. Kareiviai, pamatę, kad mūsų kulipkas jam nleko nepadaro, išsigando ir visi, kur tik kas įmanydamas, pasileido bėgti. <...> Jis sulaukė mūsų artilerija, kurios pabūges pasuko atgal ir visu greitumu nudūmė. Keli sviediniai vos nepaguldėjo ant šono. <...>

Savanočiai žygiai, t. 1. Vilnius, 1991. p.145.161-1

1. Nustatykite, kuriais metais vyko aprašomi įvykių.
 2. Ką šie prisiminimai pasako apie kariuomenės ginkluotę ir kovojojusias jėgas?

pradžioje planavo Kaune įvykdinti perversmą. Lietuvos saugumo organai atskleidė šiuos planus ir suėmė POW narius. Perversmas neįvyko. Tik keliose vietose prie Kauno planuoto perversmo dienomis sąmokslininkai nupjaustė stulpus ir išardė geležinkelio bėgius.

Lenkų ir rusų karas ir Lenkijos invazija į Lietuvą

1920 m. balandžio 25 d. Lenkija pradėjo puolimą prieš Sovietų Rusiją. Pradžioje jai sekėsi. Lenkai užėmė Kijevą. Bet užnugaris buvo silpnas. Todėl bolševikams pradėjus kontrpuolimą, frontas greitai ritosi į Vakarus. Raudonoji armija užėmė Vilnių. Sovietų Rusija Lietuvai perleido 1920 m. liepos 12 dienos taikos sutartimi pripažintas teritorijas, bet planavo sumušę Lenkiją užimti ir Lietuvą.

Lenkams bolševikus pavyko sustabdyti tik prie Varšuvos. Frontas pajudėjo atgal. Vejant Raudonajai armijai, lenkų armijos kairysis sparnas priartėjo prie lietuvių teritorijos, kuria gynė apie 7 tūkst. Lietuvos karių. Prasidėjo susirėmimai. Siekiant nutraukti kovas, stebint Didžiosios Britanijos, JAV ir Prancūzijos atstovams, Suvalkuose prasidėjo derybos. Lietuvos ir Lenkijos derybininkai sutarti pasiraše 1920 m. spalio 7 dieną. Susitarta nutraukti karinius veiksmus, gerbti demarkacinę liniją, pagal kurią Vilnius buvo Lietuvos pusėje.

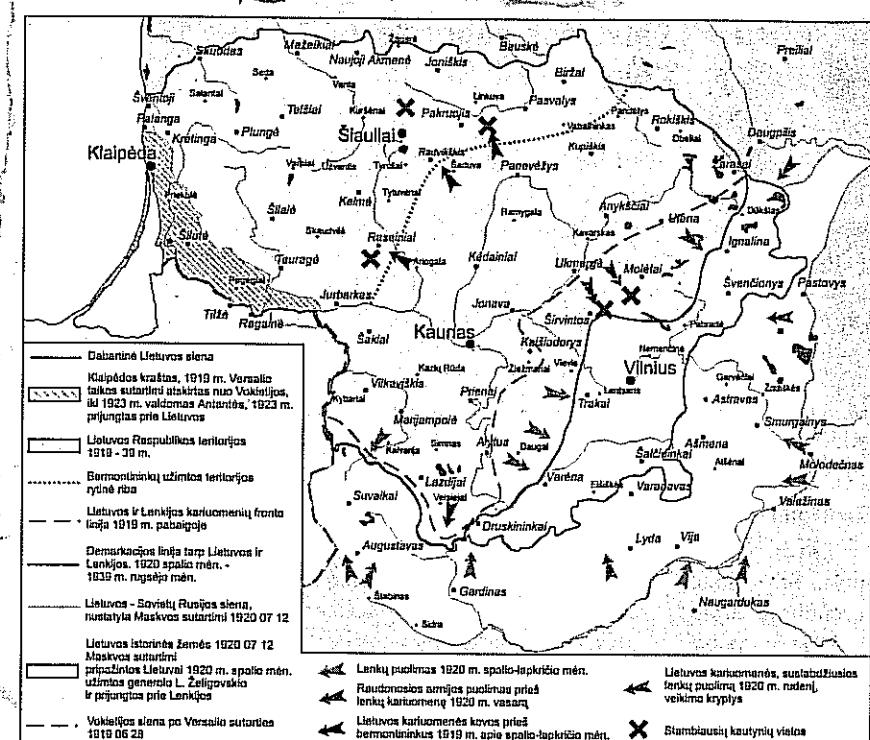
Dar neišsiskirsčius derybininkams atėjo žinia, kad Vilniaus link žygiojo generolo L. Želigovskio vadovaujama armija. Želigovskis veikė su Lenkijos valstybės viršininko J. Pilsudskio žinia ir pritarimu, bet buvo vaizduojama, kad generolas veikia savarankiškai, neklausydamas vadovybės. Greitai didelė Rytų Lietuvos dalis su Vilniumi atsidūrė lenkų rankose. Ši puolimą sajungininkai pasmerkė, bet nei jie, nei Lenkija nieko nedarė, kad sustabdytų "maištininkus". Tik 1920 m. lapkričio 17-19 d. lietuvių perėjo į kontrpuolimą. Mūsyje prie Širvintų ir Giedraičių lietuvių pasiekė pergalę. Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisija pareikalavo sustabdyti kovas. Lietuviai su tuo turėjo sutikti, nes nebuvo pajėgūs kovoti su už Želigovskio stovėjusia Lenkija.

Želigovskis, užėmęs Rytų Lietuvą, paskelbė, kad įkuria naują valstybę – Vidorio Lietuvą. Ši tariama valstybė 1922 m. buvo įtraukta į Lenkijos sudėtį. Lietuva beveik dvieju dešimtmečiams neteko sostinės.

1920 m. rudens mūšiais su Želigovskio armija baigėsi Nepriklausomybės kovos. Kovose su bolševikais, bermontininkais, lenkais žuvo ar ligoninėse mirė daugiau kaip trys su puse tūkstančio karių. Dar daugiau buvo sužeista. Lietuviai kariai apgynė savo valstybės nepriklausomybę.

Klausimai ir užduotys

1. Su kokiais priešais teko kovoti Lietuvos kariuomenei 1919-1920 m.?
2. Kokios priežastys lėmė Sovietų Rusijos, Lenkijos ir bermontininkų priešiškumą atsikuriančiai Lietuvos valstybei?
3. Pasamprotaukite, kodėl Sovietų Rusija 1920 m. liepos 12 d. sutartimi pripažino Lietuvą su Lietuvos Vyriausybės reikalaujamomis teritorijomis Rytuose.

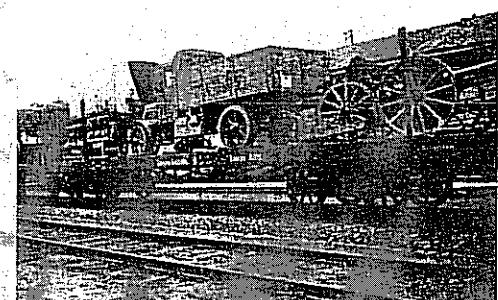

Kovos prieš bermontininkus 1919 m. ir lenkus 1920 m.

Bermontininkų sutriuškinimas prie Radviliškio

Kitą dieną, būtent lapkričio 22 d. 7 val., naujomis jégomis pradėtas pulii Radviliškis. Ištisą dieną éjo atkaklios kovos. Pagaliau, jau pavakaréje, įvyko paskutinė lietuvių ataka. Nuo vokiečių ugnies visame lauke, anot liudininkų, pakilo lyg rūkas ir pajuodavo sniegas. Bėt gal galė bermontininkai nelisčerėjo ir netvarojoje pasileido bėgti Šiaulių link, palikdami didelių grobių: 15 valrių patrankų, apie 5000 artilerijos šovinių, 30 orlaivių, apie 100 kulkosvaldžių, 14 minosvaldžių, apie 50000 orlaivių bombų, apie 75000 šovinių šautuvams, 8 automobilius ir dar daugybę kitokio karo, geležinkelio bei kito turto.

Savanorių žygėl. Vilnius, 1991, p. 34.

Iš bermontininkų paimitas karo grabis vežamas iš Radviliškio į Kauną. 1919 m. lapkričio mėn.

4. Lietuvos valstybės pagrindų sukūrimas 1918-1922 m. Steigiamasis Seimas

Lietuvos valstybės institucijų kūrimas

Lietuvos valstybės aparatas kūrėsi palaipsniui 1918-1922 metais. Per trumpą laiką sunkią Neprilausomybės kovą metu suformuota kariuomenė, milicija (vėliau pavadinta policija), vietas savivalda, švietimo, mokesčių, teismų sistemos. Nors tada valstybei labai trūko lėšų, į kuriamajį darbą, dažnai negaudami jokio atlyginimo, išitraukė daug patriotų.

1918 m. lapkričio 8 d. buvo priimta Laikinoji Lietuvos Konstitucija. Nuolatinę Konstituciją turėjo primti Steigiamasis Seimas. 1919 m. balandžio mėnesį Valstybės Taryba šiek tiek pakeitė Laikinąją Konstituciją: vietoj Prezidiumo surinkta Prezidento institucija. Pirmuoju Prezidentu tapo Valstybės Tarybos Pirmininkas A. Smetona.

Rinkimai į Steigiamąjį Seimą

Priimti nuolatinę Lietuvos Konstituciją ir nustatyti Lietuvos valdymo sistemą turėjo Steigiamasis Seimas. Jį sušaukti buvo žadama jau 1917 m. Vilniaus konferencijoje. Apie tai buvo kalbama ir Neprilausomybės akte.

1919 m. pabaigoje buvo priimtas Steigamojo Seimo rinkimų įstatymas, numatęs proporcinę rinkimų sistemą. Rinkimai įvyko 1920 m. balandžio 14-16 dienomis. Iš viso išrinkta 112 deputatų. Tarp jų 59, t.y. daugiau kaip pusė, buvo krikščionys demokratai. Tautos pažangos partija ir Santara, kurių veikėjai daug nusipelnė kuriant Lietuvos valstybę, negavo nė vienos vietas.

1920 m. gegužės 15 d. Steigiamasis Seimas pradėjo darbą Kaune, o ne Vilniuje, kaip buvo žadėta, nes sostinė buvo užimta Lenkijos. Steigamojo Seimo Pirmininku išrinktas Aleksandras Stulginskis, kuris savo kalboje išdėstė svarbiausius Seimo uždavinius: demokratinės konstitucijos priėmimą, žemės reformos parengimą. Seimas paskelbė Neprilausomos Lietuvos Valstybės – demokratinės respublikos sukūrimą. Suformuotas K. Griniaus vadovaujamas ministrų kabinetas. Prasidėjus Želigovskio puolimui 1920 m. spalio mėnesį, Steigiamasis Seimas laikinai nutraukė darbą. Dalis Seimo narių, buvusių karininkų, stojo į armiją. Vienas aistovas žuvo.

Steigiamasis Seimas nuo 1921 m. sausio 15 dienos tėsė savo darbą, priėmė daug įstatymų.

Žemės reformos įstatymas. Savos valiutos įvedimas

Žemės reformą reikėjo įvykdyti ne tik siekiant suteikti žemės bežemiams, bet ir norint sumažinti dvarininkijos įtaką. Didelė Liétuvos dvarininkų dalis buvo suslenkėjusi, rėmė Lenkiją ir net kovojo su ginklu rankose prieš Lietuvos neprilausomybę.

Žemės įstatymas priimtas 1922 m. vasario 15 d. Nustatyta 80 ha nenusavi-

Rinkimai į
Steigiamąjį Seimą,
Alytus, 1920 m.
balandžio 15 d.

Steigamojo Seimo sudėtis

Krikšč. bloko (krikščionys demokratai, darbo federacijos, ūkininkų sąjungos, moterys s. ir p.)	59
Valstiečių sąjungos	20
Socialdemokratų	13
Socialistų liaudinių demokratų	9
Žydų	6
Lenkų	3
Vokiečių	1
Dar. žm.	1
Iš viso	112

Laisvė, 1920 m. gegužės 4 d., nr. 85.

Našlaičiai
rieglaudoje,
Kaunas, 1921 m.

namos žemės norma. Už nusavinamą žemę turėjo būti atlyginta. Užmokestis už nusavinamą žemę buvo numatytais nedidelis: vidutiniškai 27 litai už ha. Tai buvo mažiau nei rinkos kaina. Dvarininkų kovoju sių prieš Lietuvą, žemės nusavintos be atlyginimo. Kariai savanoriai turėjo gauti nemokamai nuo 8 iki 20 ha žemės, o kitų už gautą žemę privalėjo sumokėti išpirką per 36 metus. Vykdant reformą žemės gavo beveik 38 tūkstančiai naujakurių ir 26 tūkstančiai mažažemių. Latvijoje ir Estijoje žemės reforma buvo dar radikalesnė. Latvijoje dvarininkams palikta 50 ha, o Estijoje už nusavintą žemę nebuvo atlyginta.

Vykdant žemės reformą Lietuvoje vyko ir kaimų skirstymas į vienkiemius. Žemės reforma pavyko. Pertvarkytas Lietuvos žemės ūkis greitai prisitaikė prie Europos rinkos. Lietuvos žemės ūkio produkcija sudarė eksporto pagrindą.

Svarbus Seimo uždavinys buvo savos pinigų sistemos sukūrimas. Lietuvos pirmaisiais pokario metais cirkuliavo markės, kurios nuo 1919 m. buvo vadinais auksiniais. 1922 m. dėl Vokietiją ištikusių gilių ekonominės krizės krito markės vertė. 1922 m. birželio mėn. už dolerį buvo mokamos 292 markės, o rugėjė – 1560. Ir Lietuvos valstybė, ir gyventojai dėl markių nuvertėjimo patyrė didelių nuostolių. Todėl 1922 m. spalio 1 d. į apyvartą buvo įvestas litas. 1922 metais 10 litų prilygo 1 JAV dolerui.

Konstitucijos priėmimas

Lietuvos Konstitucija buvo priimta 1922 m. rugpjūčio 1 d. Konstitucija, arba pagrindinis valstybės įstatymas, nustatė, kad valdžią vykdo Seimas, Prezidentas, Vyriausybė ir teismas. Seimas – svarbiausia valdžios institucija. Jis buvo renkamas 3 metams, proporcine rinkimų sistema. Seimas leido įstatymus, kontroliavo vyriausybės veiklą, galėjo jai pareikšti nepasitikėjimą rinko Prezidentą. Prezidentas turėjo teisę pāleisti Seimą, bet naujai išrinktas Seimas galėjo ji perrinkti. Jis taip pat parinkdavo Ministrą Pirmininką ir tvirtino jo sudarytą kabinetą.

Konstitucija garantavo plačias tautinių mažumų ir piliečių teises.

Lietuvos tarptautinė padėtis 1919-1922 m.

trys Baltijos tautos – lietuviai, latviai, estai – XIX a. išgyveno sunkų metą. Jos priklauso Rusijos imperijai ir patyrė ne tik jos priespaudą, bet ir svetimųjų kultūrų ekspansiją. Lietuvoje vyko polonizacijos, o Latvijoje ir Estijoje – germanizacijos procesai.

Rusijos 1917 metų revoliucijos ir Vokietijos pralaimėjimas Pirmajame pasaulyiniame kare sudarė palankias sąlygas Baltijos tautų nepriklausomoms vals-

Mūsų emisijos reikalas

Iki šiolėl nuo vokiečių okupacijos yra atsilikusi tiktais vleinia liekanai, ir būdama okupacijos palalkas, jis savalme negali būti gera: būtent vokiečių ylosokios rūšies ostai ir ostbanknotai. Vokiečių okupantai, išleisdami tuos barikų ženklelius, ašikū, žiūréjo ne Lietuvos gero, tik savo reikalų patenkintimo. < ... > Višus blogiausia, kad ostai, dabartiniai mūsų pinigai, atitinka vokiečių markę ir ostų kursų aukštumas išsiminai parelinia nuo markių kurso. O markių kursas kaskart vis krinta ir krinta... Nubledno, pavargo, nustojo pinigų pavieni žmonės, paliego ir valstybė. Ir kad tai netrukus pasikeistų ar sustotų – tikėtis, žinoma, jokio pagrindo nėra. Mes nors ir geriausiai savo ūkį tvarkytum, vis tiek finansinės prazūties nelisvengtam, nes Lietuva palyginti tokia maža šalis, vokiečių finansų reikalų vis tiek nepataisys. Lietuvos reikalai, tarptautinė padėtis šiuo tarpu tiek yra pagerėjusi, jog Lietuva turi be tarpininkų prekybos ryšių su Vakarų Europos šalimis. Lietuva, parduodama savo žemės valsių, dirbinį ir t.t. užsieniui, gauna užsienio pinigais, pavyzdžiu, sterlingus ar kronas. Kadangi mums apyvartoje téra ostų ir markių, gaunamuosius iš užsienio aukšto kurso pinigus turi keisti vokiečiuose markėmis ar ostais; tuo būdu mes vokiečių valstybės kasai taupom aukštesnio kurso pinigus, savalme keliaime savo kailiu vokiečių markės kursą.

Lietuva, 1920 01 30, nr. 24.

1. Kokie pinigai kursavo Lietuvos valstybėje? Kodėl?
2. Kodėl, autoriaus nuomone, "nubledno, pavargo žmonės, paliego ir valstybė"?
3. Remdamiesi tekstu, nustatykite, su kokiomis valstybėmis prekiavo Lietuva.
4. Kodėl autorius sako, kad "šiuo tarpu Lietuvos tarptautinė padėtis pagerėjusi"?
5. Ar matu straipsnio autorius išeitį iš susidariusios situacijos?

Steigiamoji Seimo rūmai Kaune, 1920 m.

tybėms susikurti: Vokietija karą pralaimėjo ir nebegalėjo išlaikyti Baltijos kraštų, o Rusijoje vyko pilietinis karas. Bolševikai, po nesėkmės bandymo sugrąžinti Rusijai Baltijos valstybes, 1920 m. pripažino Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybę.

Bolševikams laimėjus pilietinį karą, Vakarams neliko nieko kito, kaip pripažinti Latvijos ir Estijos nepriklausomybę. Lietuvos padėtis buvo kiek blogesnė. Lietuvą prisijungti siekė atsikūrusi Lenkijos valstybė. Ją palaikė Prancūzija. Lenkijos valstybės vadovai, kurių nemaža dalis, tarp jų ir J. Pilsudskis, buvo kilę iš Lietuvos, svajojo atkurti buvusią Lenkijos-Lietuvos valstybę, panaikintą XVIII a. pab. padalijimų metu. Bet Lietuvoje jau buvo susiformavusi nauja situacija: XIX a. pab. jaunoji lietuvių inteligentų karta iškėlė nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją. Buvimą vienoje valstybėje su Lenkija jie laikė labai pavojingu lietuvių tautai, nes tai būtų sustiprinę Lietuvos polonizaciją. Lietuvių siekimas sukurti nepriklausomą valstybę griovė buvusios Lenkijos-Lietuvos atkūrimo planus.

Lietuva, Latvija ir Estija nebuko pakviestos dalyvauti Paryžiaus taikos konferencijoje. Lietuvos delegacija, kurioje buvo A. Voldemaras, P. Klimas, E. Galvanauskas, O. Milašius, M. Yčas, JAV lietuvių atstovai, nuvyko į Paryžių ir įvairiai būdais gynė Lietuvos interesus. Lietuvos atstovai reikalavo pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, atskirti visą Mažają Lietuvą nuo Rytų Prūsijos ir perduoti ją Lietuvai. Nė vieno šių reikalavimų išgyvendinti nepavyko. Bet Lietuvos atstovai aktyvia propagandine veikla išgarsino Lietuvos vardą ir sureikšmino jös nepriklausomybės klausimą. Buvo aiškiai pademonstruota, kad Lietuva, nepaisydama Lenkijos interesų, siekia būti nepriklausoma.

Didžioji Britanija, pirmoji iš didžiųjų Vakarų valstybių, 1919 m. pabaigoje apsisprendė palaikyti Baltijos valstybes. Ji nerėmė ir Lenkijos pretenzijų į Lietuvą ir į Vilnių, suteikė Lietuvai paskolą.

1921 m. rugpjūto 22 d. Lietuva, kurią jau buvo pripažinusios Vokietija, Sovietų Rusija, Šveicarija, Argentina, Latvija ir Estija, buvo priimta į Tautų Sąjungą. 1922 m. liepos 28 d. Lietuvą, kaip pilnateisę valstybę, (de jure) pripažino JAV, o gruodžio 20 d. – Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija.

Klausimai ir užduotys

1. *Ką reiškia sukurti valstybės pagrindus?*
2. *Kas yra Konstitucija? Kokį vaidmenį ji vaidina valstybės gyvenime?*
3. *Kas yra Steigiamasis Seimas? Kokia jo reikšmė Lietuvos valstybės istorijoje?*
4. *Kodėl reikėjo sukurti savus pinigus ir įvykduti žemės ūkio reformą?*
5. *Ko siekė Lietuvos pasiuntiniai Paryžiaus taikos konferencijoje? Ar pavyko išgyvendinti šiuos siekimus? Kodėl?*
6. *Palyginkite Baltijos valstybių tarptautinę padėti pirmaisiais pokario metais.*

TARPUKARIO DEMOKRATIJOS IR DIKTATŪROS

5. Stalininė diktatūra

SSRS valdymo sistema

V. Leninas mirė 1924 m. sausio mén. Bolševikų partija, 1925 m. pavadinta VKP(b), buvo valdančioji. Visos kitos partijos buvo uždraustos. Po Lenino mirties VKP(b) prasidėjo kova tarp žymiausių jos veikėjų. Partijos Generaliniam sekretoriui J. Stalinui pavyko išstumti iš valdžios L. Trockį, kuris pilietinio karo metais vadovavo Raudonosios armijos kūrimui. Stalinas sugebėjo pa skirti sau ištikimus asmenis į aukštus postus, tarp jų ir į saugumą – OGPU.

Kai kurių žymių bolševikų veikėjų bandymas priešintis Stalino vienvaldytės siekiams buvo nesėkmingas. Dauguma eilinių VKP(b) narių pirmiausia pripažino Stalino autoritetą. Juos nesunkiai pavyko įtikinti, kad Stalino varžovai kėsinasi į partijos vienybę ir kelia pavoju pačiam bolševikų valdžios egzistavimui bei socializmo statybai. Iš tikrųjų bolševikams, kurie, nors ir laimėjė pilietinį karą, jautėsi savo šalyje tarsi apgultoje tvirtovėje, ju gretų vienybė buvo gyvybės ir mirties klausimas. Tiktai Stalinas vienybę suprato kaip visišką paklusnumą sau, o visus prieštaraujančius paskelbdavo vienybės griovėjais.

1926 m. Trockis, Zinovjevas ir Ka-

Socialistinis realizmas

menevas, artimi Lenino bendražygiai, buvo pašalinti iš VKP(b) Politinio biuro, o 1927 m. – ir iš partijos. Trockis griežtai atsisakė nusilenkti Stalinui ir buvo ištremtas iš SSRS, o atgailavę Kamenevas ir Zinovjevas vėl grąžinti į partiją. 3-iojo dešimtmecio pabaigoje išryškėjo nesutarimai tarp Stalino ir kito bolševiku veikėjo N. Bucharino, kuris nepritarė beatodairiškai kolektyvizacijai. Apkaltintas „dešiniuoju nukrypimu“ (Trockį, Kamenevą ir Zinovjevą kaltino „kairiuoju nukrypimu“), Bucharinas buvo pašalintas iš Politinio biuro ir kitų atsakingų pareigų.

Partija nuolat „valytą“, šalinti įvairių pakraipų opozicinieriai, o taip pat kyšininkai, visokio plauko aferistai bei girtuokliai. „Valymai“ kartojosi iki 1939 metų. Svarbiausias jų tikslas buvo užgniaužti kitamintystę, nors jie taip pat atsijodavo iš valdančios partijos dalių korumpuotų narių. Tačiau reikia pasakyti, jog didelė VKP(b) narių dalis tada tikėjo komunistinėmis idėjomis, buvo pasiryžusi vardan jų aukotis ir drauge negailestingai sudoroti tikrus ar tarimus priešus. Jie tikėjo, kad Stalinas geriausiai įgyvendins tas idėjas ir vadavaus socializmo statybai. Prasidėjo Stalino garbinimas, kuris pasireiškė jau minint jo penkiasdešimtmetį 1929 m. Kūrėsi, o tiksliau, panaudojant spaudą ir kitas propagandos priemones, buvo kuriamas asmenybės kultas.

Bolševikų politika

Iveikęs savo varžovus, Stalinas negailėdamas žmonių aukų, ėmėsi statyti socializmą. Norint paversti SSRS galinga valstybe, reikėjo smarkiai padidinti pramonės gamybą, pastatyti naujų gamyklos, elektrinių, nutiesti naujų geležinkelio linijų. NEP' u buvo pasiektais ikikarinis pramonės ir žemės ūkio gamybos lygis, bet tai Stalino netenkino.

Industrializacijos pradžia laikytini 1927 metai, kada buvo pradėta statyti keiliolika didžiulių gamykłų ir rengti ekonomikos plėtojimo perkimetį planą. Reikėjo lėšų, valdžia pabrangino pramonės prekes, o grūdų supirkimo kainas paliko tas pačias. Todėl valstiečiai vengdavo tokiomis sąlygomis parduoti grūdus valstybei, slėpdavo juos. Valdžia vėl, kaip ir pilietinio karo metais, siuntė į kaimus ginkluotus būrius, kurie prievara atimdavo grūdus. Miestuose trūko duonos, todėl buvo įvestos maisto kortelės. Stalinas ryžosi vykdyti neregėtą istorijoje eksperimentą – masinę valstiečių ūkių kolektyvizaciją.

1929 m. prasidėjo masinis kolūkių steigimas ir „išbuožinimas“. Į kaimus iš miestų buvo siunčiami partijos aktyvistai, kurie kurstė varguomenę prieš pasiturinčius kaimynus, vadinausius „buožes“. Iš „buožių“ buvo atimamas visas turtas, jie patys tremiami į Rusijos šiaurės, Uralo, Kazachstano, Sibiro platynes. Ten daugelis mirdavo dėl nepakenčiamų gyvenimo sąlygų. „Išbuožinami“ neretai būdavo ir vidutiniai bei vargingi valstiečiai, apkaltinti „ryšiais su buožemis“. Kolektyvizacija ir „išbuožinimas“ sparčiausiai buvo vykdomi ten, kur vyravo grūdų ūkis, – Ukrainoje, Šiaurės Kaukaze, Pavolgyje. Iš Maskvos plaukė nurodymai didinti tempus, vietiniai vadovai stengėsi. Kai kur jie steigė komunas, suvisuomenindavo net paukščius bei namų apyvokos reikmenis. Neno-

Žodynas

VKP(b) – pavadinimo Visasajunginė komunistų partija (bolševikų) sutrumpinimas.

OGPU – Objedinionoje gosudarstvenno-političeskoje upravlenije. Jungtinė valstybinė-politinė valdyba.

Diversantai – asmenys arba jų grupės, kurie užsienio valstybių nurodymu vykdė diversijas: sprogdinė tiltus, geležinkelius, gadina įrengimus fabrikuose, nalkinia maisto atsargas ir kt.

GULAG – Glavnoje upravlenije lagerej. Vyriausioji stovyklų valdyba.

NKVD – Narodnyj komissariat vnútrennjich del. Vidaus reikalų liudlės komisariatas.

Charizma – ypatingai išskirtinė asmens savybė, kuria grindžiama jo teisė valdyti kitus žmones, valstybę (pavyzdžiu, Napoleonas – charizmatinė asmenybė).

Gavyba ir gamyba Rusijoje ir SSRS 1913-1940 m.

Produkcijos rūsys ir matavimo vienetas	1913 m.	1917 m.	1928 m.	1940 m.
Elektros energijos mrd. kWh	1,9	2,6	5,0	48,3
Akmens anglų mln. t	29,1	31,3	35,5	165,9
Naftos mln. t	9,2	8,8	11,6	30,1
Ketaus mln. t	4,2	3,0	3,3	14,9
Plieno mln. t	4,2	3,1	4,3	18,3
Sunkvežimų tūkst. vnt.	-	-	0,8	145,4
Plastmasių tūkst. t	-	-	-	11,0
Cheminių pluošto tūkst. t	-	-	0,2	11,1

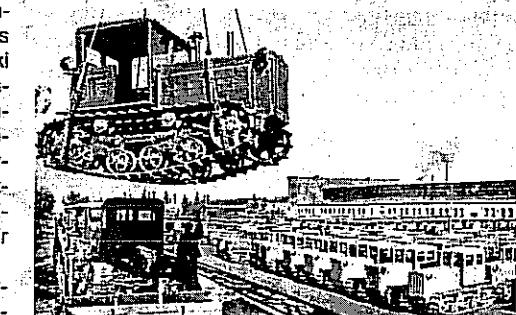
Erinnern und Urteilen, bd. 4. Stuttgart, 1981, p. 19, 22.

Amerikiečių žurnalistas Džono Skoto, penkerius metus dirbusio Magnitogorsko metalurgijos kombinato statyboje, įspūdžiai apie gyvenimą Sovietų Sąjungoje

Baigęs dešimtmetę mokyklą arba savarankiškai pasiruošęs egzaminams moksleivis (paprastai nuo šešiolikos iki aštuanolikos metų) galėjo stoti į aukštąją mokyklą. Magnitogorske buvo galima stoti į statybos, metalurgijos ir pedagoginius, technikumus, kalnakasybos-metalurgijos (greičiau tai buvo tikras universitetas) ir metalurgijos institutus, taip pat į skraidymo mokyklą ir kitus karinius kursus. <...>

Kiekvieną vakarą nuo šeštos ligi dyliktos valandos Magnitogorsko tramvajai ir autobusai būdavo kimste priklimšti suaugusiu moksleiviu, skubančiu į mokyklas ir iš jų, su knygomis ir sąsiuviniais po pažastimi, aptariandy Leibnīca, Hegelj arba Lenīna, sprendžianti uždavinijus, pasidėjus sąsiuvinius ant kelių. Tai buvo Sovietų Sąjungos piliečiai, besistengiantys atsigriebti mokslių prarastą laiką. Rusų darbininkas visko turėjo labai nedaug, bet jis jautė, kad kitalis metais gaus daugiau. Jo valkai mokėsi mokykloje ir buvo tikri, kad vėliau gaus darba.

Дж. Скотт. За Уралом: американский рабочий в русском городе стали. Москва, Свердловск, 1991, с. 220-221, 223, 230.

rėdami atsisakyti gyvulių, valstiečiai juos skersdavo.

1930 m. pradžioje atrodė, jog kolektyvizacija visiškai sugriaus žemės ūkį ir prasidės visuotinis badas. Tada Stalinas ryžosi laikinai atsitraukti. 1930 m. kovo pradžioje jis paskelbė straipsnį "Apsvaigimas nuo laimėjimų", kuriame veidmainingai piktinosi, kad kolektyvizacija vykdoma prieverta, kaltino skubotumu vietinius partinius vadovus, apšaukė juos bukapročiais. Valstiečiams buvo leista išeiti iš kolūkių ir tuo daugelis jų pasinaudojo. Tačiau išeinantiems buvo kliudoma savarankiškai ūkininkauti. Tebesi ir trėmimai. Jau 1932 m. buvo sukolektyvinta beveik du trečdaliai valstiečių. Iš kolūkių grūdus valdžia atimdavo dažnai nieko nepalikdama maistui. Tokios "paruošos" sukėlė didžiulį bądą. 1932 m. pabaigoje-1933 m. Šiaurės Kaukaze, Ukrainoje, Volgos vidurupyje bei žemupyje ir Urale iš bado mirė apie 4 milijonus valstiečių. Siautė badas ir Kazachstane, tik čia ji sukėlė kazachų-klajoklių kolektyvizacija ir apgyvendinimas nuolatinėse gyvenvietėse. Uždraudus klajoti, krito dešimtys milijonų gyvulių, iš bado mirė žmonės.

SSRS valdžia neigė žinias apie bądą, tačiau drauge sumažino privalomų paruošų normas, kolūkiečiams už darbą pradėta duoti po truputį grūdų. Asmeniniam naudojimui jiems buvo paskirti sodybiniai sklypai, iš kurių vargais negalais prasimaitindavo. Tuo metu valstybė beveik veltui paimdavo iš kolūkių jai reikalingus produktus, milijonai "išbuožintųjų" ir kolūkiečių paliko giminės vietas ir tapo nekvalifikuotais darbininkais, kurių reikėjo naujoms statyboms. Stalininė kolektyvizacija sudarė galimybes igyvendinti stalininę industrializaciją.

Industrializacija irgi buvo vykdoma milžiniškų aukų kaina. Milijonai žmonių naujų įmonių statybose gyveno palapinėse, žeminėse, barakuose, kentė visokius nepriteklius. Tačiau dalis jų dirbo entuziastingai, tikėdami, kad nepriekliai kaina kuria naują visuomenę, kurioje visi gyvens laimingai. Ši tikėjimą stiprino oficiali propaganda, išpūsdama industrializacijos laimėjimus, nors jie iš tikrujų buvo dideli. 4-ojo dešimtmecio pabaigoje SSRS elektros energijos, plieno, akmens anglių, daugelio rūšių mašinų gamyba atsiliko tik nuo JAV ir beveik susilygino su Vokietija. Smarkiai didėjo ginkluotės gamyba, pirmiausiai buvo plečiamas sunkioji pramonė, daug lėšų skiriama mokslo tyrimo darbams. Vartojimo prekių gamyba augo nežymiai. Industrializacija reiškė NEP'o pabaigą. Visos privačios krautuvės ir įmonės buvo suvalstybtintos.

Teroras, kaip valdymo priemonė

Vykdomą kolektyvizaciją ir industrializaciją stiprėjo teroras. "Buožės" ne tiktais buvo tremiamai, šimtai tūkstančių jų uždaryta į koncentracijos stovyklas (lagerys), nemažai nubausta miertimi. Industrializacijos nesėkmės valdžia vertino kaip kenkimo išdavą. Ivykus avarijoms fabrikuose iškart buvo ieškoma kaltininkų – kenkėjų ar diversantų. Ir juos, suprantama, rasdavo. Aukomis tapo daug specialistų – inžinierų, ekonomistų. I jų vietą skirdavo neturinčius patirties ar netgi išsilavimino partijos narius. Tačiau ir juos dažnai ištikdavo toks

Rusų rašytojo M. Šlochovo 1933 m. balandžio 4 d. laiškas Stalinui dėl valdžios veiksmų vykdant grūdų paruošas kolūkiuose

Vešensko rajonas, kaip ir daugeliis kitų Šiaurės Kaukazo krašto rajonų, neįvykdė grūdų paruošų plano ir nesuplyė sėkių. Šiame, kaip ir kitose rajonuose, dabar mirsta badu kolūkiečiai ir individualus valstiečiai, suauge ir vaikai tinka ir mina viskuo, kuo žmogus neprivalo maitintis, pradedant dvėseną ir baigiant ažuolo žlevę <...>.

Kai grūdų paruošų plano imta nebevykdyti, krašto komitetas pasiuntė į Vešensko rajoną ypatingai įgaliotinį dr. Ovčinkovą, kuris pliekia rajono vadovę ir duoda nurodymą: "Duoną reikia palinti bet kokia kainai! Spausime tai, kad kraujas trykštels! "Malkų priskaldyt!", bet duoną palint!".

Nuo tada ir prasidėjo "malkų skaldymas" <...> Vešensko rajone: 1. Ūkis – 13813; 2. Iš viso gyventojų – 52069; 3. Areštuotųjų skaičius – 3128; 4. Iš jų nutelsta sušaudyti – 52; 5. Nutelsta teismu ir OGPU kolegijos – 2300; 6. Pašalinta iš kolūkių šeimų – 1947; 7. Paskirta baudų (atimti maisto produktai ir gyvuliai) – 3350 šeimų; 8. Iškeldinta iš namų – 1090 šeimų. <...>

C. Семанов, В. Кардашов. Иосиф Сталин. Москва, 1997, с. 431-432, 434-435.

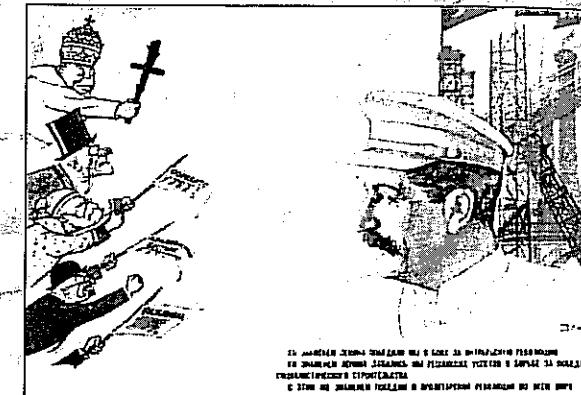
1. Kokią išvadą galima padaryti remiantis šiuo dokumentu apie bolševikų politiką kaime?

Stalino pranešime XVII partijos suvažiavimė pateikti duomenys apie gyvulių skaičių SSRS

Gyvulių rūšys	Gyvulių skaičius (mln.)					
	1916 m.	1929 m.	1930 m.	1931 m.	1932 m.	1933 m.
1. Arklių	35,1	34,0	30,2	26,2	19,6	16,6
2. Stambiųjų galvijų	58,9	68,1	52,5	47,9	40,7	38,6
3. Avilių ožkų	115,2	147,2	108,8	77,7	52,1	50,6
4. Kiaulių	20,3	20,9	13,6	14,4	11,6	12,2

И. Сталин. Отчетный доклад XVII съезду партии о работе ЦК ВКП(б). 26 января 1934 г. Всесоюзная коммунистическая партия (б) в революциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. I. Москва, 1936, с. 551.

1. Pasamprotaukite, kodėl J. Stalinas pateikė šiuos duomenis XVII VKP(b)-suvažiavime.

Sovietinis propagandinis plakatas

pat likimas. Už valstybinės nuosavybės grobstymą buvo skiriama mirties bausmė arba ilgametis įkalinimas. Kolūkiečiai galėdavo netekti laisvės net už grūdų, nešamų kišenėje, sauja. Vis daugiau žmonių buvo siunčiama į koncentracijos stovyklas, kurias tvarkė Vyriausioji stovyklų valdyba (GULAG'as). Kaliniai dirbo miško kirtavietėse, kasyklose, tiesė geležinkelius, kasė kanalus, statė gamyklas. Jie masiškai mirdavo nuo išsekimo ir ligų.

1934 m. OGPU buvo pertvarkyta į Vidaus reikalų liaudies komisariataj (NKVD), kuris gavo dar didesnes teises. NKVD tapo Stalino įrankiu vykdant terorą jau pačioje komunistų partijoje. 1936 m. buvo sušaudyti Kamenevas ir Zinovjevas, 1938 m. – Bucharinas. 1937 m. nuteisti mirti ir nužudyti aukšto rango kariškiai, apkaltinti ryšiais su Vokietijos žvalgyba. Žinomiausiai iš jų buvo maršalas M. Tuchačevskis ir lietuvis J. Uborevičius. Iš viso 1937–1939 metais buvo sušaudyta ar uždaryta į koncentracijos stovyklas daugiau kaip milijonas žmonių – partinio aparato, administracijos, ūkininkų darbuotojų, kariškių ir eilių piliečių. Neišvengė represijų ir NKVD pareigūnai. 1938 metais buvo sušaudytas Vidaus reikalų liaudies komisaras G. Jagoda, o 1939 m. ir jo išėdėnis N. Ježovas. 1938 m. pabaigoje teroras susilpnėjo, dalis suimtųjų netgi buvo paleista, bet toliau galiojo žiaurūs įstatymai, įkalinimas grėsė netgi už vėlavimą į darbą. Negalėjo jaustis saugus nė vienas SSRS pilietis – pradedant Politinio biuro nariu ir baigiant vargingu kolūkiečiu. Visų jų likimas priklausė nuo J. Stalino, įtvirtinusio savo beribę valdžią, valios.

GULAG'o kaliniai Baltijos-Baltosios jūros kanalo statybose. 1934 m.

G. K. Ordžonikidzės laiškas-ataskaita J. Stalinui apie kolektivizaciją Ukrainos pietuose 1930 m. pavasarį

Lankiausiai dvieluose Krivoj Rogo apygardos rajonuose. <...> Vaidzas kaimuose be galio įvalrus. Šurmulyus visoje srityje. Kazankovo rajone kolūkiai išsta labai sparčiai. Prieš keliąs dienas čia buvo sakoma, jog kolektivizuota 95% įvalstiečių ūkių, šiandien jau – vos 40%. Rajono centre, dideliame Kazanovkos kaime, kur gyvena 14 tūkstančių žmonių, dar prieš keletą dienų buvo skelbiama apie 95%, šiandien – tik 20-30% ir tie išsimtinai varguomenė. <...> Dolinsko rajone užveržta žvériškai: sukolektivinta 100%. Išelantiems iš kolūkių neišduoda nei arklių, nei sėklų. Atsako: balgsime sėjā, o paskui kalbésime. Cia taip pat yra komuna, "suorganizuota" vakar. Suviusuomeninti viskas ligi paskutinio siūlo. Vieni komunoje klyktė klyktia, kitų laiko ir nepaleidžia. Šios komunos vadėjovas yra mokytojas komjaunuolis ir iš Krivoj Roko į kaimą komandruotas darbininkas. Po trijų valandų pokalbio su "komuna" nutarėme: gražinti visiems, kurie nenori pasilikti komunoje, karves, neliestį paukščių, sodybų, namų, paliekant suviusuomenintą tik tai, kas numatyta žemės ūkio arteles įstatuose. Susitarėm su apygardos partijos komiteto sekretoriumi komunos nepatvirtinti ir paversti į žemės ūkio arteles. Perlenkė čia žvériškai. Noro ištalsyt mažai: vienl. užsispyrė iš nırsta dėl nesékmës, kitų sutrikę. Viską nori paaškinti buožių [kenkimu], nesupranta, kad per tempé, perkolektivino. <...> Didelis noras dar griežtesniu administraciniu spaudimu ištalsyt padėti – sušaudyti apygardoje 25-30 žmonių ir taip išsaugoti savo procentus.

Сталинское Политбюро в 30-е годы. Сборник документов. Москва, 1995, с. 114.

1. *Su kokių Stalino politikos viršiu siėtinės tam tikras laikinas valdžios nuolaidžiamas masiniam bėgimui iš kolūkių?*
2. *Ar visas kolektivizacijos kvalystes ir nusikalstimus galima suversti vien bolševiku partijos vadams, pirmiausia pačiam Stalinui? Atsakykite pasiremdami aukščiau pateiktu tekstu.*

Kalinų skaičiaus NKVD priverstinio darbo stovyklose (lageriuose) dinamika 1930–1941 m. (tūkst.)

Metai	Sausio 1 d.	Vidutiniškai per metus
1930	179	190
1931	212	245
1932	268,7	271
1933	343,3	456
1934	510,3	620
1935	725,4	794
1936	839,4	836
1937	820,8	994
1938	996,4	1.313
1939	1.317,2	1.340
1940	1.344,4	1.400
1941	1.500,5	1.560

История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории Советского государства. Москва, 1991, с. 182.

1. *Ką remdamiesi šiaisiai duomenimis galite pasakyti apie represijų mastą SSRS?*

Sovietinio piliečio gyvenimas "nugalėjusio socializmo šalyje"

Bolševikų partija vairavo visą SSRS gyvenimą, jos Politinis biuras faktiškai buvo aukščiausiasis valdžios organas, kuris kontroliavo visas valdymo grandis. Vyriausybė – Liaudies Komisarų taryba (LKT) buvo tik Politinio biuro nurodymų vykdymo atstovas. Niekas nepasikeitė ir paskelbus 1936 m. konstituciją. Vadinasi parlamentas – SSRS Aukščiausioji Taryba – neturėjo net menkiausios įtakos. 4-tajį dešimtmetį ir Politinis biuras virto paklusniu Stalino įrankiu. Jo nariai tarpusavyje pagarbai vadindavo Staliną "šeimininku".

1936 m. priimta konstitucija skelbė, kad šalyje nugalėjo socializmas, sukurtą nauja visuomenę. Konstitucija "garantavo" žodžio, spaudos, sąžinės laisves, susirašinėjimo slaptumą ir kitas demokratines teises. Tačiau NKVD visiškai nepaisė šių konstitucijos straipsnių. Tik socialinės teisės: į darbą, į moksą, gydymą, poilsį, aprūpinimą pensijomis tapo realybe, nors egzistavo įvairių apribojimų, darbo užmokestis ir pensijos buvo menkos, medicinos aptarnavimo lygis neaukštas. Vis dėlto SSRS nebėliko bedarbių, pusbadžiu gyvenančių kolūkiečių ar darbininkų vaikai galėdavo igyti vidurinį ir aukštajį išsilavinimą, nereikėdavo mokėti už gydymą.

Kita vertus, SSRS piliečiai gyveno skurdžiai, kentė maisto, o dar labiau pramoninių prekių – drabužių, avalynės ir kt. – trūkumą. Tad ir didesnį atlyginimą gaunantys dažnai negalėdavo apsipirkti. Labai mažai tebuvo statoma gyvenamuojų namų, miestiečiai glaudėsi ankstuoje kambariuose ir barakuose. Visus slėgė baimė būti represuotiemis už neatsargų žodį. Rašytojai, mokslininkai, dailininkai, artistai privalejo griežtai laikytis komunistų partijos ir Stalino nurodymų.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip Stalinas tapo vienvaldžiu VKP(b) vadovu ir SSRS diktatoriumi?
2. Kokios buvo kolektyvizacijos vykdymo priemonės ir jų rezultatai?
3. Kaip buvo vykdoma industrializacija ir kokie jos rezultatai?
4. Apibūdinkite ryšį tarp kolektyvizacijos ir industrializacijos.
5. Kaip Stalinas panaudojo terorą socializmui kurti ir savo diktatūrai įtvirtinti?
6. Apibūdinkite gyvenimo sąlygas SSRS 4-ojo dešimtmecio pabaigoje. Kaip Jūs manote, ar stalininė valdžia laikėsi vien teroru?

Šiuolaikinis rusų istorikas apie stalininės SSRS politinę sistemą

Politinis režimas, susiformavęs SSRS 4-ojo dešimtmecio pabaigoje, pasižymėjo bruožais, leidžiančiais ji priskirti prie vadinančių totalitarinių režimų (nepaisant viso šio apibėržimo sąlygumo). Svarbiausiu iš tokų bruožų galima laikyti siekį maksimaliai kontroliuoti visas visuomenės gyvenimo sritys ir tuo pat metu susikurti masinę atramą, o tai ir skirta juos nuo paprastų diktatūrų. Šiam tikslui buvo naudojami įvairūs mechanizmai, tarp jų visiems privaloma ideologija, griežtai centralizuota masinė partija, charizmatiškas vadovas, teroras, o svarbiausia – vienuomenės ar Jos dalies mobilizavimas siekiant bendro nacionalinio tikslų.

Vila tal lémé, kad totalitarinių režimų, skirtingai nei autoritarianinių, stengėsi politizuoti gyventojus. Laikytis politikos "nuošalyje" – toks siekis, kuriam pritardavo tradicinės diktatūros, dabar buvo laikomas nelojalumo apraška. Jau pirmaisiais porevolucioniniais metais buvo pradėta kurti istorijoje neregėta propagandos įstaigų ir mechanizmų sistema.

Mitologizuotas išorinio pasaulyo paveikslas visada buvo neatskiriamas oficialiosios propagandos dalis. Pasaulis buvo valzduojamas kaip gėrio ir blogio jėgu kovos arena, tiksliau – kovos tarp pažangos jėgų, kurioms atstovavo komunistų bei darbininkų judėjimas, ir reakcijos jėgų, o pirmųjų pergalė nulemta pačios istorijos.

A. B. Голубев. Запад глазами советского общества. Отечественная история. 1996, но. 1, с. 105-106.

XX a. 4-ojo dešimtmecio SSRS raida buvo neatsiejama nuo Stalino veiklos. Stalino ne tik bijojo, jis ir gerbė. Stal ką rašė gyvenimo pabaigoje rusų rašytojas K. Simonovas (1915-1979 m.) prisiminimuose, kurie buvo paskelbti tik vadinamosios pertvarkos metais

Jo (Stalino) nenukrypstamai įgyvendinama industrializacija būdavo paaškinama visa, kas vyko toje sferoje. O buvo daug nuostabių dalykų. Šalis akivaizdžiai keitėsi. Kada kas nors nepasisėkdavo, vadinas, kažkas trukdė. Pradžioje trukdė kenkėjai, paskui, kaip atsiskleidė teismų procesuose, trukdė kairieji ir dešiniai opozicioneriai. Tačiau nušluodamas visus nuo kelio Stalinas vykdė industrializaciją geležine ranka. Jis mažai kalbėjo, daug darė, <...> retai duodavo interviu, retai sakydavo kalbas ir pasiekė, kad kiekvienas jo žodis būdavo svarus ne tik pas mus, bet ir visame pasaulyje. Kalbėjo Jis aiškiai, paprastai, nuosekliai; minči, kurias norėjo įkalbinti galvas, įkaldavo tvirtai ir, kaip mums tada atrodė, niekada nežadėdavo to, ko vėliau nepadarydavo.

К. Симонов. Глазами человека моего поколения. Москва, 1990, с. 73.

1. Kaip Jūs manote, ar K. Simonovas buvo nuoširdus vertindamas Staliną?
2. Remdamiesi savo žinoma informacija apibūdinkite kainą, kurį sumokėjo SSRS gyventojai už Stalino politikos laimėjimus.

Lietuvio, 1941 m. birželio tremtinio, įspūdžiai apie SSRS žmonių gyvenimą

Artėjome prie Uralo. <...> Stotelėse matydavosi kelstai apsišrengę, pilti nekalbūs žmonės. Vilkėjo jie siūlėtas, aptrintas striukės, vaikai bėglio murzini, pusplikių. Venoje vietoje, traukiniu sustojus, pribėgo prie mūsų vagono dvi moterys su kelias pusnuogiaisiais valkais ir verkdamos prašė nors gabalėlio duonos. Jos sakė, kad į ankstiau pusbadžiu gyveno, o prasidėjus karui, parduotuvėse duonos visiškai nebepardavėnėja. Jos pačios niekada nenuoše duonos nekepą: ir miltų netur. <...>

J. Gasilėnas. Ledinio pragaro ratal. Vilnius, 1991, p. 17.

6. Komunistų judėjimas ir Kominternas

Komunistų idėjų plitimas

Spalio perversmą Rusijoje bolševikų vadai – V. Leninas, L. Trockis, G. Zinovjevas – vertino tik kaip pradžią pasaulinės revoliucijos, kuri, jų manymu, turėjo apimti ne vien Europos, bet ir Azijos, Amerikos, net Afrikos šalis.

1918 m. komunistų partijos susikūrė Suomijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Nyderlanduose, Graikijoje ir Argentinoje, o 1919 m. – Bulgarijoje, Jugoslavijoje, Danijoje, JAV, Meksikoje. Komunistinėms idėjoms plisti tada buvo labai palankios aplinkybės. Pirmojo pasaulinio karo metais didžiumoje šalių padidėjo skurdas, milijonai vyrų žuvo mūšiuose. Kita vertus, lobo karo reikmenų tiekėjai – pramonininkai, laivų savininkai, bankininkai. Dalis socialdemokratų svarbiausia karo kaltininke laikė pačią kapitalistinę santvarką, tad manė, jog vienintelis būdas ateityje išvengti tokios nelaimės – likviduoti kapitalizmą, t. y. pasekti Rusijos pavyzdžiu.

Bolševikai turėjo pasaulyje daug nuoširdžių šalininkų ir rėmėjų, išitikinusiu, kad Rusijoje kuriama nauja teisinga visuomenės santvarka. Bolševikų valdžia siuntė į užsienį agentų ir skyrė nemažą lėšų šalininkams remti bei komunistų partijoms organizuoti. Prireikė įsteigtį centrą, kuris derintų visų šalių komunistų planus ir veiksmus.

Komunistų internacinalo sukūrimas

1919 m. kovo mėn. Maskvoje įvyko steigiamasis Komunistų internacinalo kongresas. Jis paskelbė, jog Spalio revoliucija Rusijoje pradėjo naują istorinę epochą – “kapitalizmo žlugimo ir proletariato komunistinių revoliucijų epochą”. Kongresas pasmerkė vadinamąjį buržuazinę demokratiją, kaip tarmaujančią vien turtingiesiems, ir reikalavo pakeisti ją proletariato diktatūra. Šios diktatūros būtinumo pripažinimas ar nepripažinimas virto lyg kokia takoskyra tarp komunistų ir socialdemokratų.

Bolševikų vadams, ir ne tik jiems, tada atrodė, jog kapitalizmas per keletą metų bus sunaikintas. Pats Kominternas buvo tarsi pasaulinė komunistų partija, nes įvairių šalių partijos vadintos jo sekcijomis. Daugelio neseniai susikūrusių komunistų partijų veikėjai buvo taip išitikinę artima pergale, kad net atsisakė dalyvauti rinkimuose ir profsajungų veikloje. Jie manė, jog darbininkai tik laukia komunistų signalo pradėti revoliuciją.

1920 m. liepos-rugpjūčio mėnesiais įvyko antrasis Kominterno kongresas, kuris baigė formuoti šią organizaciją. Buvo nustatyta 21 sąlyga norint priimti partiją į Kominterną. Reikalauta: pripažinti proletariato diktatūrą, laikytis partijose vadinamojo demokratinio centralizmo principo, nutraukti ryšius su oportunistais, ginti Sovietų Rusiją, dalyvauti parlamento rinkimuose, veikti kariuomenėje ir kt. Antrasis kongresas pritarė Kominterno įstatams, kurie numatė višką atskirų partijų priklausomybę nuo Trečiojo internacinalo, o faktiškai nuo

RKP(b), vėliau ir nuo VKP(b) vadovybės.

Dar kūrimosi laikotarpiu Kominternas į daugelį šalių siuntė instruktorių, kurių padėdavo kurti komunistų partijas. Ypatingą dėmesį Kominternas skyrė kolonijinėms ir priklausomoms Rytų šalims.

Kominterno veikla 1921-1935 m.

Netrukus po antrojo Kominterno kongreso susikūrė stiprios komunistų partijos Prancūzijoje, Italijoje bei Vokietijoje. Šios trys partijos buvo didžiausios kaptalinistinės šalyse. Iš viso pasaulyje 1921 m. jau veikė 48 komunistų partijos.

Visur jos stengėsi stiprinti savo įtaką, rengė streikus ir net sukilius. Tačiau aiškėjo, jog pasaulinė revoliucija greitai neįvyks. Bolševikų viltys “nunešti” ją į Vakarus ginklu patyrė skaudų smūgi dar 1920 m. rugpjūčio mėnesį prie Varšuvos, kai Lenkijos kariuomenė sumušė ir privertė trauktis Raudonąją armiją. Socialdemokratų partijos nesuiro, jos išlaikė didelę dalį savo narių, įtaką profsajungoms. 1923 m. buvo įsteigtas socialdemokratų partijų susivienijimas – Socialinių darbininkų internacinalas.

Pasikeitus aplinkybėms V. Leninas iškėlė “vieningo darbininkų fronto” šūki. Jis reiškė, jog skirtinges darbininkų organizacijos veiks išvien, kad būtų tenkinami darbininkų reikalavimai ir išlaikomas demokratinės laisvės. Šis šūkis buvo gana aktualus. Mat Italijoje stiprėjo fašistinės judėjimas, siekiantis panaikinti demokratiją. Drauge vieningas darbininkų frontas, Kominterno vadovų nuomone, turėjo padėti patraukti į komunistų pusę cilinius socialdemokratus ir nusalinti jų vadovus, vadinamus oportunistais.

Kita vertus, Kominternas pradėjo komunistų partijų bolševikinimo kampaniją, kurios tikslas buvo pašalinti iš jų visus įtariamus palankumų socialdemokratams, priversti nutilti kitaip manančius komunistus. Paskelbta “klasės prieš klasę” taktika reiškė, kad komunistų partijos, kaip tariamai vienintelės darbininkų klasės interesų gynėjos, priešinasi ne tik visoms buržuazinėms partijoms, bet ir socialdemokratams. Šeštojo Kominterno kongreso (1928 m.) nutarimuose buvo teigama, kad socialdemokratija virto “ištikimiausia buržuazijos atrimo”, o jos vadovai drauge su fašistais – “didžiausia kontrrevoliucine jėga”. Tad kova su fašizmu esanti negalima be kovos su socialdemokratais.

1929-1933 m. didžioji ekonominė krizė sukrėtė visą kapitalistinį pasauly, bet nepastūmėjo jo prie revoliucijos, kaip tikėjosi komunistai. Atvirksčiai, daugelyje šalių sustiprėjo faistai ir jiems artimi judėjimai. 1933 m. sausio mėnesį Hitleris tapo Vokietijos diktatoriumi. Komunistų ir socialdemokratų partijos buvo sutriuškintos ir uždraustos. O Kominternas vis dar ragino kovoti su socialdemokratais, kaip fašizmo bendrininkais. Beje, tokiais pat bendrininkais Stalino valia buvo apšaukti L. Trockio šalininkai, vadinamieji trockininkai. 1929 m. iš SSRS išvarytas Trockis toliau kritikavo Stalino politiką.

Vis dėlto fašistų stiprėjimas vertė komunistus keisti požiūri į socialdemokratus. Septintasis Kominterno kongresas Maskvoje 1935 m. paskelbė, kad artimiausias komunistų uždavinys – neleisti laimeti fašizmui ir kilti naujam pasau-

liniam karui. Esminė fašizmo laimėjimų priežastis esą darbininkų klasės susiskaldymas, socialistų ir komunistų priešiškumas. Todėl reikią sudaryti bendrą darbininkų frontą ir jo pagrindu – antifašistinį Liaudies frontą jungiantį ir demokratines buržuazines organizacijas. Septintasis kongresas pirmąkart rekomendavo kurti jungtines darbininkų partijas.

Netrukus po septintojo Kominterno kongreso daugelyje Europos ir Lotynų Amerikos valstybių susikūrė Liaudies frontai. 1936 m. jie gavo daugumą balsų parlamento rinkimuose Ispanijoje bei Prancūzijoje ir sudarė kairiašias vyriausybes.

Kominternas ir SSRS

Nuo pat Kominterno susikūrimo jam vadovavo Rusijos komunistų partija. V. Lenino galima pagrįstai vadinti Kominterno įkūrėju. Jo bolševikų partija pėmė valdžią ir pirmą kartą istorijoje ēmė įgyvendinti Markso mokymą. Rusija tapo savo iškausa komunistų partijų baze, iš kurios jos gavo nemažą materialinę paramą, kur specialiose partinėse mokyklose būdavo ruošiami kadrų legaliai ir ypač nelegaliai veiklai.

Po Lenino mirties J. Stalinas pamažu ēmė kontroliuoti ne tik VKP(b), bet ir Kominterną. Jis prmesdavo Kominterno vadovybei savo nuomonę vienais ar kitais klausimais, kitaip manantys komunistų partijų veikėjai buvo šiurkščiai kritikuojami, šmeižiami, šalinami iš partijų. Kaip tik Stalinas aktyviai palaikė idėją, kad socialdemokratai yra buržuazijos atrama ir fašizmo pagalbininkai. Mažiausias prieštaravimas Stalinui grėsė jau ne pašalinimu iš partijos, o kalėjimu ar mirtimi.

1936 m. pabaigoje SSRS kilus naujai represijų bangai, jos aukomis tapo daugelis Kominterno darbuotojų, užsienio šalių komunistų. Buvo nužudyta nemažai Sovietų Sajungoje gyvenančių politinių emigrantų iš Graikijos, Bulgarijos, Vengrijos, Jugoslavijos, Vokietijos ir kitų šalių, netgi visi Lenkijos komunistų vadovai. Juos iškviesdavo į Maskvą ir ten sunaikindavo, apkaltinę sąmokslių rengimu ar šnipinėjimu. 1938 m. Stalinui reikalaujant Kominterno Vykdomasis komitetas išvis paleido Lenkijos komunistų partiją.

Teroras griovė ir tą menką socialdemokratų pasitikėjimą komunistais, kuris buvo atsiradęs po septintojo Kominterno kongreso. Pats Kominternas Antrojo pasaulinio karo išvakarėse beveik prarado reikšmę. 1943 m. jis buvo paleistas.

Klausimai ir užduotys

1. Kokio svarbiausio tiklo siekė komunistų partijos 1918-1920 m.?
2. Paaiškinkite, kaip jūs suprantate "pasaulinės revoliucijos" sąvoką.
3. Kaip komunistai vertino socialdemokratų partijas? Kodėl?
4. Kodėl SSRS galėjo kontroliuoti Kominterną ir jam priklausančias partijas?

Žodynas

Oportunistai – XIX a. pabaigoje socialdemokratų partijose taip buvo vadinami velkėjai, pritariančiai naudingam darbininkų bendradarbiavimui su buržuazija. Komunistai kaltino oportunitzmų visus savo priešininkus darbininkų judėjime, labiausiai tuos, kurie nesutiko su proletariato diktatūra.

Kadrai – komunistų partijų valrių lygių vadovaujantys velkėjai, kurie užsilimdavo išimtinai partinį darbu ir lešų pragyvenimui paprastai gaudavo iš partijos.

Politiniai emigrantai – asmenys, išvykę iš savo tévynės dėl persekiojimų už politinę veiklą.

Iš Kominterno Vykdomojo komiteto plenumo, vykusio 1932 m. rugpjūto mėn., tezių

Tiek fašizmas, tiek socialfašizmas (socialdemokratizmas) yra už kapitalizmo ir buržuazijos diktatūros išsaugojimą bei sutvirtinimą, bet daro iš to skirtingas taktines išvadas.

Tiktais nukreipdamis pagrindinį smūgį prieš socialdemokratiją – šią svarbiausią socialinę buržuazijos atramą – galima sėkmingesniu būdu ir sumušti svarbiausią klasinį proletariato priešą – buržuaziją.

Коммунистический Интернационал в документах. 1919-1932. Москва, 1933, с. 976-977.

Lietuvos komunistų partijos 1933 m. birželio mėn. atsišaukimas

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJA (Kominterno sekcija)

Visų šalių proletarai, vienykites!

SOCIALEMONKRATAI – BENDRO KOVOS FRONTO LAUŽYTOJAI

Draugai darbininkai ir darbininkės! Lietuvos Komunistų partija kreipesi į Lietuvos socialdemokratų ir sionistus-socialistus sudaryt bendrą kovos frontą prieš fašistus ir išnaudotojus. Lietuvos socialdemokratų vadai, kalp ir galima buvo suprasti, mūsų pasiūlymą atmetė.

Draugai Argi ne mūsų buvo tiesa, kada mes įrodinėjome darbininkams, kad socialdemokrat... yra darbininkų klasės išdavikai? < ... > Kodėl Jie atsisakė? Jie atsisakė sudaryti bendrą kovos frontą su komunistais ir revoliūciniu proletariatu, nės sudaro bendrą reakcijos frontą su buržuazija, kurios interesams ir tamauja. < ... >

Jie visuomet buvo ir dabar yra karo šalininkai. Jie buvo visada ir dabar yra proletarinės revoliucijos aršiausiai priešai.

Šalin Lietuvos socialdemokratija – bendro fronto laužytojai! Tegyvuoja bendras revoliūcinis frontas!

Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimas, t. III. Vilnius, 1964, p. 221-223.

Z. Angarietis-Aleksa (1882-1940) – vienas iš Lietuvos komunistų organizatoriuų ir vadovų. 1926-1935 m. Kominterno kontrolės komisijos sekretorius. 1938 m. įkalintas ir 1940 m. nužudytas Maskvoje.

7. Pasaulio ekonomikos raida tarpukario metais

Ekonominė situacija po karo

Pirmasis pasaulinis karas ir Spalio revoliucija Rusijoje padarė didžiulį poveikį Vakarų šalims. Ypač sudėtinga padėtis po karo susiklostė Vokietijoje, rimtų ūkinų sunkumų patyrė Didžioji Britanija ir Prancūzija. Gaminusi karo reikmenis pramonė ilgai negalėjo prisitaikyti prie taikos sąlygų.

Pasibaigus karui užsienio prekybos apimtis sumažėjo, naujų karinių užsakymų nebuvo. Tad 1920-1921 m. pramonės gamyba smuko, labai padaugėjo bedarbių. Tiktai 1923 m. Europoje baigėsi pokario suirutė. Prasidėjo klestėjimo laikotarpis.

Sparčiais tempais augo gamyba Vokietijoje ir Prancūzijoje, kurioje ligi karo vyravo lengvoji pramonė. 3-iajį XX amžiaus dešimtmetyje didėjo plieno, elektros energijos, aliuminio, automobilių ir lėktuvų gamyba. Italijoje plėtojosi sunkioji, chemijos ir karo pramonė. Sąstingio negalėjo įveikti Didžioji Britanija. Bet ir joje išaugo elektrotechnikos, chemijos, automobilių gamyba. Bendra pramonės produkcijos apimtis Didžiojoje Britanijoje 1929 m. vos siekė prieškario lygį. O Jungtinėse Amerikos Valstijose tais metais buvo gaminama 70%, Prancūzijoje – 43% daugiau nei 1913 m.

Apskritai 1924-1929 m. Vakarų Europos pramonės produkcijos gamyba prietaikius naujai technikai, pastebimai išauga.

Technikos ir gamybos pažanga

3-iajį XX a. dešimtmetyje Vakaruose sparčiai plėtojos technika, daug kur buvo pritaikomi išradimai bei patobulinimai. Svarbiausi tuometinės technikos ir gamybos raidos ypatumai buvo tokie:

- Vyko spartū elektrifikacija, pereita nuo garo mašinų prie elektros traukos; vietoje mažų elektros jėgainių buvo statomos milžiniškos šiluminės elektrinės ir hidroelektrinės. Elektros motorų taikymas visiškai pakeitė fabrikus ir gamyklos cechus;

- Vidaus degimo varikliai vis labiau buvo naudojami transporte, žemės ūkyje ir karyboje (automobiliams, lėktuvams, traktoriams, tankams);

- Žemės ūkio darbai buvo mechanizuojami – naudojami traktoriai, kombainai ir kitos mašinos;

- Nauji metalai ir lydiniai, ypač aliuminis, buvo taikomi įvairių mašinų, įrengimų ir prietaisų gamybai;

- Vis dažniau pramonėje ir žemės ūkyje buvo naudojama chemija; pradėti gaminti dirbtinis pluoštai, plastmasės ir kiti sintetiniai dirbiniai bei mineralinės trašos;

- Labai smarkiai išauga automobilių transportas ir automobilių pramonė;

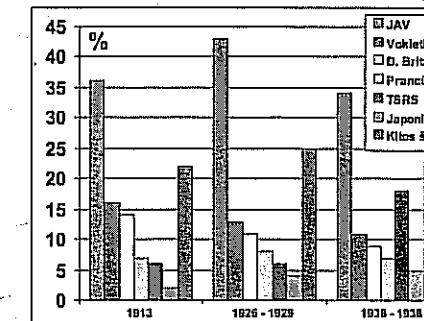
- Atsirado galimybė vis didesniams gyventojų skaičiui naudotis telefonais, radio aparatais, lankytis kino teatrų, įsigyti anksčiau visiškai neregėtų namų

Žodynas

Infliacija – pinigų vertės kritimas, taip pat jų perteklius apyvartoje.

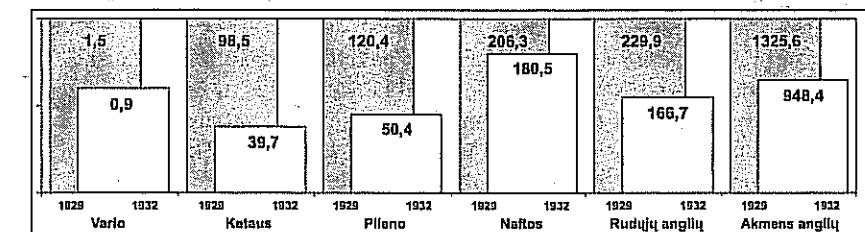
Akcija – vertibinės popierius, sutelkiantis jos turėtojui teisę gauti vienos ar kitos akcinės bendrovės pelno dalį (dividenda). Daugelio bendrovų akcijos pardavinėjamos biržoje, o jų kaina (kursas) nuolatos svyruoja.

Investicija – lėšų ištekėjimas į ekonomiką.

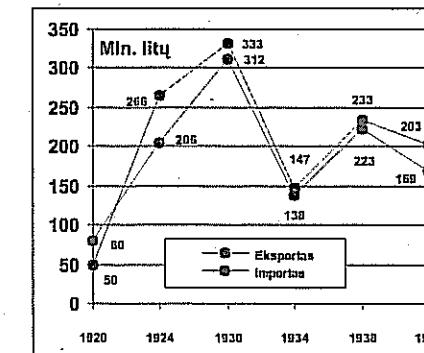

Valstybių dalies pasaulio pramonės gamyba kaita 1913-1938 metais

1. Kokius dėsningsnūmūs galima pastebėti lyginant 1913, 1928-1929 ir 1936-1938 metų rodiklius?
2. Kada JAV santykiai turėjo didesnę ekonominę galią – prieš krizę ar jai pasibaigus?

Pasaulio pramonės gamybos nuosmukis 1929-1933 (mln. tonų)

Lietuvos užsienio prekyba tarpukario metais

1. Apibūdinkite Lietuvos užsienio prekybos ryšį su pasaulio ūkio raida.
2. Pasiremdami grafiką apibūdinkite Lietuvos užsienio prekybos raidą, importo ir eksporto balansą. Kalpvertinate tą faktą, kad Lietuvos eksportas beveik visą laiką virsydavo importu?

apyvokos reikmenų: šaldytuvų, skalbimo mašinų, dulkių siurblių; 4-aji dešimtmetį Jungtinėse Amerikos Valstijose, Italijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijoje pradėtos rodyti pirmosios televizijos laidos, bet paplito televizija jau po Antrojo pasaulinio karo.

Didžioji 1929-1933 m. krizė

1929 m. spalio pabaigoje Niujorko biržoje smarkiai krito akcijų kursas. Vėliau tai pasikartojo ir kitose pasaulio biržose. Prasidėjo pasaulinė ekonominė krizė. Pramonės ir prekybos krizė vyko jau nuo XIX a. pradžios, tačiau 1929-1933 m. krizė skyrėsi ilgumu ir sunkumu. Ją patyrė visos bi išimties pasaulio šalys. Katastrofiškai sumažėjo pramonės gamyba. 1932 m. jos apimtis kapitalistinėse valstybėse buvo 36% mažesnė nei 1929 m., Jungtinėse Amerikos Valstijose ji tesudarė 54%, Vokietijoje – 53%, Anglijoje – 83%, ir Prancūzijoje – 73%. 1929 m. lygio.

Žemės ūkio gamyba nusmuko kone trečdaliu. Smarkiai padaugėjo žmonių netekusių darbo ir niekaip negalinčių jo rasti. Bedarbiai netgi išsivysčiusiose Vakarų valstybėse gaudavo tik labai menkas pašalpas, jie ir jų šeimos badavo.

Pragaistiingiausia krizė apėmė Vokietiją ir Jungtinės Amerikos Valstijas. Blogiausia padėtis buvo Vokietijoje, kur jau 1930 m. bedarbių skaičius siekė 5 mln., o 1932 m. – 7,5 mln. Nusigydavavo ir bankrutuodavo pramonininkai, prekybininkai ir amatinių. Didelių sunkumų patyrė ir bankininkai bei dvarininkai.

Krizė pramoninėse valstybėse skaudžiai paveikė mažiau išsivysčiusias Europos, Azijos, Lotynų Amerikos šalis. Smarkiai sumažėjus jų žemės ūkio gaminių ir žaliauvių eksportui, užsidarė daug kasyklų, žmonių, valstiečių visai negalėdavo parduoti savo produktų arba gaudavo už juos menką kainą. Pajamų iš eksporto sumažėjimas vertė mažinti importą.

Didžioji 1929-1933 m. krizė rodė, kad kapitalizmas nebegali išsilaidyti "pri-vačios iniciatyvos laisvės" pagrindu. Išeitį galėjo būti tik valstybinis ekonomikos ir socialinių santykių reguliavimas – etatizmas.

Vyriausybė priemonės krizei įveikti.

Klestėjimo metais JAV vyriausybė beveik visiškai nesikišo į ūkinį gyvenimą, nes ten vyravo nuomonė, kad rinka ūki puikiai reguliuoja pati. Vakarų Europos šalyse padėtis šiek tiek skyrėsi. Ten Pirmojo pasaulinio karo metais valstybės reguliavovo ūkinius ir socialinius santykius. Dalis šio reguliavimo išliko ir pasibaigus karui. Vakarų Europos šalyse veikė valstybinė socialinio draudimo sistema (senatvės ir nedarbingumo pensijos, pašalpos bedarbiamams).

Krizės metais įvairūs valstybinio reguliavimo būdai jau buvo taikomi visose Vakarų šalyse. Daugiausia nuveikta Vokietijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, t.y. labiausiai nuo krizės kenčiančiose šalyse.

Hitlerio diktatūra Vokietijoje nuo pat 1933 m. pradžios ėmėsi labai ryžtingų priemonių krizei įveikti ir nedarbui sumažinti. Valdžia primetė verslininkams antikrizinių priemonių programą, sparčiai plėtė karo pramonę. Valstybės lėšo-

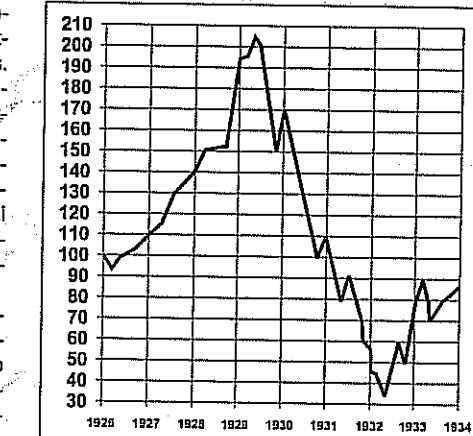
Amerikiečių ekonomisto J. K. Galbreito mintys apie didžiosios krizės (depresijos) mastą ir jos kilimo bei raidos mechanizmą

Egzistuoja nuomonė, kad didžioji depresija ligi šiol tebéra svarbiausias šimtmecio įvykis, bent jau amerikiečiams. Né vienas iš abiejų pasaulinių karų neturėjo panašaus poveiklio tokiai daugybėi žmonių. Atominių energijos panaudojimas [...] turėjo daug mažesnę reikšmę. Skridimas [Ménul] lyginant su depresija buvo mažareikšmis įvykis. Tikrai nedaugelii tų, kurie ją [depresija] išgyvено, jí nepaliko sajmonėje gilių pėdsakų. [...]

3-iojo dešimtmecio pabaigos spekuliacija biržoje ir jos žlugimas iš tikrujų turėjo esminę reikšmę. [...] Klestėjimo tvarumas priklauso nuo didelių verslininkų investicijų ir nuo turtingųjų vartojimo išlaidų. Krachas biržoje reiškė mirština smūgį ir vlenam, ir kitam. Kada akcijų kursas ėmė katastrofiškai kristi, investuotojų atsargumas labai padidėjo.

Rimtos įmonės pradėjo kaitalioti savo investicinius planus. [...] Smarkiai sumažėjė ir vartojimo išlaidos. Tie, kurie iki spalio mėnesio išleisdavo akcijų pajamas, dabar jų jau nebetrėjo. Daugelis tų, kurie nepatyrė nuostolių, nutarė elgtis taip, tarsi ir Jiems taip atsitiko. Ekonomikoje ligi spalio audros neišgalių reiškinį buvo nedaug. Per kelias savaites po jos krizė įgavo griaunačiųjų pobūdį.

J. K. Galbraith. Pieniądzy, pochodzenie i losy. Warszawa, 1982, s. 253-264.

Akcijų kurso kitimas Niujorko biržoje

Indėlininkų panika prie banko. Iki 1932 m. JAV bankrutavo daugiau nei 1500 bankų.

mis buvo finansuojami didelio masto viešieji darbai: aplinkos tvarkymas, kanalų gilinimas ir valymas, o ypač greitkeliai – autostradų tiesimas, taip pat turėjės didelę karinę reikšmę. Viešieji darbai daugeliui bedarbių tapo pragyvenimos šaltiniu. Atlyginimas, tiesa, būdavo menkas. 1935 m. nedarbas Vokietijoje sumažėjo ir pasiekė iki krizinį lygį. Dar po metų valstybė įvedė visapusišką kainų bei darbo užmokesčio kontrolę. Pasirodė, kad diktatūra gali sėkmingai spręsti ekonomikos problemas, tačiau visi jos pasiekimai buvo skirti rengtis grobuoniškam karui.

Nelaužant demokratijos, etatizmas ryžtingai buvo plečiamas Jungtinėse Amerikos Valstijose. 1932 m. prezidentu išrinktas F. Ruzveltas paskelbė vadinaujį naujajį kursą ir jį įgyvendino, įveikęs daugelio kapitalistų ir opozicinės respublikonų partijos pasipriešinimą.

1933-1934 m. ir kitose krizės apimtose šalyse padėtis pradėjo gerėti. Didėjo investicijos, gamyba, mažėjo nedarbas. Tiesa, pramonės augimo tempai po krizės buvo lėti. Pasaulio pramonės gamyba 1937 m. tik 2,5% praaugos 1929 m. lygi.

Gyvenimo sąlygos pramoninėse valstybėse

Tarpukario metais pramoninėse valstybėse darbininkų ir tarnautojų darbo užmokesčius lyginant su ikikariniais metais išaugo nedaug. Labiau JAV, mažiau Vakarų Europos šalyse. Gyvenimo sąlygos keitėsi dėl technikos pažangos, naujų vartojimo prekių pasiodymo rinkose. Gerėjo buities sąlygos, prie naujų statomų daugiaubčių namų buvo prijungiami vandentiekio ir kanalizacijos tinklai, iengiamas centrinis šildymas. Miestuose visiems prieinama pramoga tapo kinas, vis daugiau gyventojų įsigydavo radijo ir fotoaparatus.

Smarkiai daugėjo lengvųjų automobilių. Europoje jie dar buvo prabangos prekė, o JAV automobilius pirkdavo ir gerai apmokami kvalifikuoti darbininkai.

Krizės metais labai sunkiai vertėsi bedarbiai, tačiau kaip tik tada kai kuriose šalyse buvo priimti nauji socialinio aprūpinimo įstatymai, padidintos pašalpos netekusiems darbo. Tai pagerino labiausiai nepasiturinčių gyventojų padėtį.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite Europos šalių ir JAV ekonomikos būklę pirmaisiais pokario metais.
2. Kodėl kilo ir kuo pasireiškė didžioji ekonominė krizė?
3. Kokiomis priemonėmis buvo meginti įveikti krizę įvairiose pramoninėse valstybėse?
4. Kaip pasikeitė žmonių gyvenimas tarpukario laikotarpiu? Kokias žinote tada atsiradusias transporto, ryšių, buities naujoves?

8. Fašizmas. Fašistinė Italija

Fašistinio judėjimo atsiradimas ir fašistų idėjos

Tarpukario laikotarpiu daugelyje Europos šalių atsirado ir aktyviai veikė fašistinės organizacijos. Fašizmas tada buvo naujas, labai savitas ir įtakingas politinis judėjimas.

“Fašizmo” pavadinimas kiles iš lotyniško žodžio “fascio”, t.y. ryšulys. Se novės Romoje virbų ryšelis su įsmeigtu kirveliu – fašina – buvo valdžios simbolis. Fašina tapo Italijos fašistų ženklu, reiškusiu vienybę, jėgą, teisingumą, senųjų Romos tradicijų tąsą.

Pirmaisiais pokario metais Europoje kilo ekonominė krizė. Žmonės, nepatenkinti blogėjančia padėtimi, maištavo. Daugybė ekonominii, socialinių problemų sukėlė demokratinės valdymo sistemos krizę: partijos, parlamentų frakcijos nesutarė, nebendradarbiavo tarpusavyje. Vyriausybės, dažnai koalicinės, buvo sunkiai formuojamos ir nesugebėjo išspręsti sudėtingų problemų. Tokiomis sąlygomis įvairose šalyse kūrėsi fašistų organizacijos. Fašistai aiškinė, kad blogybių priežastis yra demokratinė valdymo sistema, skaldanti nacijos jėgas, sudarantį sąlygas reikštis egoizmui, vaidams. Siekiant bendrų nacijos ir valstybės interesų, fašistų teigimu, visuomenė privalo būti vieninga. Visuomenė suvienyti, jų nuomone, galima tik įvedant diktatūrą ir visiems tikint vadu. Vienas iš svarbiausių fašizmo reikalavimų – tikėti vadu ir nedvejovant jam paklusti.

Valstybė ir nacija fašistų ideologijoje yra didžiausios vertybės, kurioms turi tarnauti visuomenė. Valstybė ir nacija fašistui – viskas, o asmuo, jo laisvė – niekas. Visų šalių fašistai pabrėždavo savo tautos išskirtinumą.

Fašistų organizacijos pasižymėjo drausme, paklusnumu vadams, atsidavimu idėjai. Fašistų vertėbes atspindi jų priesaikos ir šūkiai, pavyzdžiai: “Prisiekiu visas ir visados pasiaukoti Italijos gerovei”, “Tikėti – paklusti – kovoti”. Judėjimo nariai nešiodavo ženklelius, uniformas. Fašistai dažnai remdavosi fizine jėga, smogikų grupėmis. Kai nepadėdavo įtikinėjimai, jie paleisdavo į darbą kumščius, kastetus, griebdavosi revolverių.

Italijos fašistų veikla

Fašizmas atsirado Italijoje. Pirmaisiais pokario metais Italiją apėmė ekonominė ir politinė krizė. Darbininkai užiminėjo gamyklas, valstiečiai dalijosi dvarininkų žemę, kūrėsi Raudonosios gvardijos būriai. Šalyje stiprėjo kairiųjų partijų pozicijos. 1921 m. susikūrė komunistų partija.

Visoje šalyje kovai su vyriausybe ir komunistais steigėsi fašistų būriai. Viename įtakingiausių fašizmo pradininkų buvo rašytojas Gabrielis D'Anuncijas (1863-1938). Jam esant judėjimo vadovu, paplitė fašistų uniforma – juodi marškiniai ir auliniai batai, taip pat sveikinimasis pakeliant ranką ir kitos tradicijos. Tarp pirmųjų pokario fašistų būrių steigėjų buvo ir Benitas Musolinis.

1919 m. Milane susirinko pirmoji fašistų asamblėja. 1921 m. lapkričio mėnesi fašistai pasiskelbė partija. Jos vadu – duče – tapo B. Musolinis.

Fašistų smogikai puldinėjo kairiuosius politikus, laikraščių redakcijas, spaustuves, organizacijų būstines. Susėdė į sunkvežimius, naktimis jie vykdavo "bausti" maištaujančių valstiečių ar raudonuojų. Tokios ekspedicijos baigdavosi mušimais ir net žudynėmis, o jų kelią nušviesdavo gaisrų pašvaistės. Patys fašistai per susirėmimus su priešininkais prarado apie 3 tūkst. vyru. Situacija šalyje panėšėjo į pilietinį karą.

B. Musolinio atėjimas į valdžią

1922 m. Italijoje buvo labai neramu. Vyko streikai. Siautėjo fašistai. Šalyje vis labiau išsigalėjo anarchija, kuria galėjo pasinaudoti komunistai. Dalis politiku, pramonininkų, bankininkų, dvarininkų norėjo atiduoti valdžią fašistams, žadėjusiems sudaryti tvirtą vyriausybę, įvesti tvarką. B. Musolinis kategoriskai reikalavo valdžios: "Arba mums duos valdžią, arba mes ją pasiimsim". Bet jo vadovaujama frakcija parlamente turėjo 36 vietas, ty. apie 7%. Parlamentiniu būdu valdžios fašistai gauti negalėjo, todėl jie suorganizavo žygį į Romą.

1922 m. spalio 27 d. iš Neapolio Romos link išžygiavo 40-50 tūkst. smogikų. Dauguma jų buvo gerai kariškai pasirengę, kovose užsigrūdinę vyrai, apsinginklavę šautuvaus ir revolveriais. Fašistai rizikavo. Vyriausybės kariuomenė galėjo juos be vargo išblaškyti, bet toks įsakymas nebuvo duotas. Tada daug kam atrodė, kad fašistai išves šalį iš krizės, sustabdys kyylančią revoliuciją. Karalius Viktoras Emanuelis III 1922 m. spalio 29 d. pranešė Musoliniui, kad jam pavedama suformuoti vyriausybę.

Diktatūra

Tapes vyriausybės vadovu, Musolinis ėmėsi griauti demokratinę santvarką. Parlamento teisės buvo apribotos. Pats duče galėjo leisti įstatymus. Juodmarškiniai virto valstybės išlaikoma ir pavaldžia Musoliniui milicija. Fašistų eiliniai nebaudžiami terorizavo raudonuosius. Taip buvo vadinami visi kritikavusieji duče. Pagal 1923 m. priimtą rinkimų įstatymą, partija, per rinkimus gavusi daugiausia balsų, turėjo gauti 2/3 vietų parlamente. 1924 m. balandžio rinkimus laimėjo fašistai. Socialistas deputatas Džokomas Mateotis parlamente apkaltino fašistus neteisėtais veiksmais per rinkimus, prievara, politinių teisių pažeidi-mais. Švilpiant ir šaukiant fašistų deputatams, jis baigė kalbą žodžiais: "Aš turėjau tai padaryti. Dabar galite rašyti man nekrologą." Po mėnesio Mateotį pagrobė ir nužudė gauja, pasivadinusi "ČK". Mateočio nužudymas sukėlė šalyje pasipiktinimą ir protestus. Musolinis melagingai dievagojosi nieko nežinąs, aiškino, kad Mateotis nužudytas provokaciniu sumetimais. Protestavusieji nieko nepasiekė. Atvirkšciai, toliau apgalvotai ir nuosekliai buvo naikinama demokratija. Uždraustos politinės partijos, jų deputatų mandatai paskelbti negaliojantys. Nuo 1928 m. kandidatų į parlamentą sąrašą tvirtino Didžioji fašistų taryba. Italijoje neliko nefašistinės spaudos, partijų, visuomeninių organizacijų. Buvo įsteigtas ypatingasis teismas valstybei ginti. Teisėjais, vėliau apskritai

Žodynas

Asamblėja – bendras, visuotinis susirinkimas.

Duče (it. duce – vadas) – vadas, diktatorius.

Ekspansija – plėtimasis, plėtimas.

Frakcija – politinė grupė parlamente ar partijoje, organizuota siekiant tikslų.

Korupcija – valstybinių pareigų naudojimas asmeniniam pasipelnymui.

Progresyvinis pajamų mokesčis – mokesčis, didėjantis priklausomai nuo pajamų.

Protektorat – načionalinės ekonomikos saugojimas nuo konkurencojų.

Nekrologas – pranešimas, informuojantis apie žmogaus mirtį, apibūdinantį jo gyvenimą.

Mafija – italų nelegalių organizacijos.

Italijos fašistų vado ir ideologo B. Musolinio mintys

Fašistui viskas yrā valstybėje ir nėkas neegzistuoja, ir juo labiau neturi vertės... už valstybės ribų. Šia prasme fašizmas yra totalitarus...

...<...> Jis [fašizmas] nori drausmės ir autoriteto, pasiekiantio pačios sienos gelmes ir ten neginčiamai dominuojančio. Todėl ir jo ženklas yra Iktorių ryšulys, – vienybės, jėgos ir teisingumo simbolis.

<...> fašizmas <...> netikė, nei amžina talka, nei jős nauda. <...> Tiktai karas iškelia auksčiausian laipsnį visos žmogiškosios energijos įtempimą ir įspaudžia kilnumo antspaudą tautomis, kurios turī dorybės į pasitikti,

<...> fašizmas panelgiai visą demokratinių idėjų kompleksą ir atmesta jas<...>. Jis pātvirināja neišvengiamā, vaisingā ir naudingā nelygybę žmonių, negalinčių būti sulygintais vien mechaniniu ir išvirsniu faktu kaip visuotinis balsavimas.

Romēniškoji tradicija yra jėgos idėja.<...> Fašizmui imperijos tendencija, tai yra tautų ekspansijos, yra gyvybingumo pastreiškimas.

Benito Mussolini. Fašizmo dogtrina. Kaunas, 1935, p. 16-40.

1. Suraskite teiginius apie demokratiją. Ar jie teisingi? Pagrįskite savo nuomone.
2. Kurios iš šių idėjų kėlė didžiausią pavoju Italijai tautai?

Žygis į Romą.
Pirmame plane B.
Musolinis, kaireje –
maršallas Balbo.
Dešinėje žygiuoja
maršallas de Bono.
Fašistų vadai ir jų
bendraminčiai žengia
siu visais
apdovanojimais,
apsivilkę fašistų
uniformą – juodus
marškiniai ir apsiavę
aulinius batus.

valdininkais galėjo būti tik fašistai. Režimo priešai, kitaminčiai buvo uždaromi į kalėjimus, tremiami į atkampias salas ar vietoves, turėdavo emigruoti. "Nežinomi nusikaltėliai" vidury dienos minios akivaizdoje pagrobdavo, žiauriai sumušdavo, net nužudydavo diktatoriaus priešus. Miestai pasipuošė iškalbingais šūkiais – "Dučė visuomet teisus" bei daugybe kitų analogiškų užrašų ir plakatų.

Fašistai savo revoliuciją vertino kaip mirties nuosprendį demokratinei valstybei, jos, anot Musolinio, "parlamentarizmo ir partijų žaidimams". Ilgainiui diktatūra vis griežtėjo. Iš esmės nuo nieko nepriklausomas Musolinis ir jo pasekėjai ištumė šalį į karą prieš Etiopiją, nulėmusi Italijos politinę izoliavimą ir suartėjimą su Hitleriu. Antrasis pasaulinis karas, į kurį šalį įtraukė fašistinius režimas, atnešė italamus daug nelaimių, pakarto bet kokį Musolinio ir diktatūros autoritetą bei gėdingai pražudė patį diktatorių.

Nepaisant visuotinio kitaminčių terorizavimo, Italijoje iš esmės nebuvvo persėkiojama rasiniai (iki 1938 m.), religiniai motyvais, nebuvvo knygų laužų.

Fašistų socialinė politika

Fašistai siekė vieni valdyti visuomenę ir nepripažino jokių kitų autoritetų. Todėl dėl jaunimo auklėjimo, iš kurio siekė išstumti dvasininkiją, jie nesutarė su Katalikų bažnyčia. Mafija, ilgą laiką Italijoje vaidinusi svarbų vaidmenį ir buvusi valstybe valstybėje, buvo sunaikinta, o jos vadovai pasodinti į kalėjimus arba priversti slapstyti.

Fašistai labai stengėsi pagerinti šalies ekonominę situaciją. Protekcionistinėmis priemonėmis jie skatino gamybą, ribojo importą. Vyriausybė skyrė daug lėšų pelkėms sausinti, keliam, tiltams tiesi, hidroelektrinėms, gyvenamiesiems namams statyti, karinei gamybai, armijai didinti ir modernizuoti. Italija sukūrė galingą karą aviaciją ir laivyną.

Visa tai skatino pramonės augimą. Žmonės gavo darbo. Išaugo paselių plotai. Valstiečiai išaugindavo tiek kviečių, kad jų neberekėdavo importuoti. Buvo išplėstos ir socialinės programos. Valstybė rėmė daugiaavaikės šeimas, duodavo neturtingiemis vaikams nemokamų vadovėlių pusryčius, šeimoms – maisto produktų paketus. Fašistui svarbiausia vertybė – nacija. Kiekvienas italas – nacijos dalis. Tai ir nulémė populiarą Musolinio socialinę politiką.

Klausimai ir užduotys

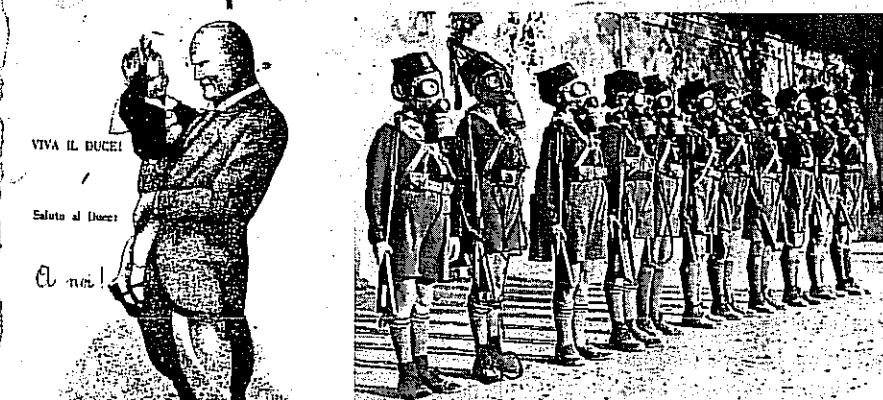
1. Kas skatino antidemokratinių judėjimų stiprėjimą pokario laikotarpiu?
2. Apibūdinkite fašistų pažiūras. Kaip jie siūlė išspręsti visuomenės problemas?
3. Kaip ir kodėl į valdžią Italijoje atėjo B. Musolinis?
4. Kaip Italijoje buvo kuriamas diktatūra?
5. Apibūdinkite fašistų valdžios elgesį su opozicija.

Dučė Benitas Musolinis

Benitas Musolinis gimė 1883 07 29 kaimo kalvio ir mokytojos šeimoje. Jaunystėje pasinėrė į politiką, žavėjosi anarchizmu, vėliau tapo vienu iš socialistų partijos vadovų ir laikraščio "Avanti" redaktorių. Skaitė Frydricho Nyčės, Karlo Markso veikalus. Buvo išsilavinęs, talentingas žurnalistas, geras oratorius, rašė eliéraščius, išspausdino romaną, laisvai kalbėjo vokškai. Už raginimus Italijai stoti į Pirmajį pasaulinį karą pašalintas iš socialistų partijos. Išeildamas pareiškė, kad jam niekas neatims teisės "likti pirmose kovojo dėl socializmo gretose". Skambios frazės buvo Musolinio silpnybė. Pas socialistus nebegrižo, bet prisijungė prie fašistinių judėjimo.

1919 06 04 saugumo agentas ataskaldoje taip apibūdino šį kylančią fašistą: "Jis didžiausias savimyla. Jis išsitikinės, kad turi didelę galią paveikti Italijos likimą, ir pasirengęs tą galią panaudoti". Tai buvo taikli Musolinio charakteristiką.

1922 m. spalio mén. Musolinis pradėjo valdyti Italiją ir ten sukūrė fašistinę santvarką, tapusią idealu daugelio šalių fašistams. Jam valdant, buvo panalkintos visos demokratinės laisvės ir teisės, už politinius išsitikinimus imta persekioti, žudytų žmones. Išlūgusiu į Antrajį pasaulinį karą, Italija patyrė daug nesėkmės. Karas išryškino fašistinės santvarkos nepopularumą. Italijai pralaimint, 1943 07 24, Musolinis buvo nušalintas nuo valdžios, suimtas ir uždarytas į kalėjimą. "Asmeninis Benito draugas" A. Hitleris pasirūpino jo išsavadavimui ir gražinimui į valdžią. 1945 m. balandžio mén., šalies šiaurėje vykstant antifašistiniams sukilimui, diktatorius, lydiomas 200 esesininkų būrio, bandė pasprukti į Italijos. Nors ir persirengęs kariška uniforma, Musolinis buvo atpažintas ir esesininkų būrį sulauklių partizanų suimtas. Po kelių dienų jis buvo nužudytas, o jo lavonas pakabintas už kojų vienoje iš benzino kolonelių.

Vaikams fašistinė valstybė skyrė didelį dėmesį. Jau vienuolikmečiai buvo mokomi karinių dalykų, rengiami karui naudojant medinius šautuvus. Fašistai sakė, kad vaikai – revoliucijos ateitis. Musolinis naudojo propagandinį triuką, kurį galima būtų pavadinėti "Vadas myli vaikus". Kairėje fašistų plakatas. Jame parašyta: "Benito Musolinis labai myli vaikus. Italijos vaikai labai myli Musolinį. Ilgai muns gyvenk, duče." Tokie ir panašūs plakatai "puošė" daugumą klasų. Dešinėje – vaikai karinio parengimo metu. Fašistai labai didžiavosi savo pasiekimais rengiant Italijos armiją būsimiems mūšiams, bet Musolinis išgirdė auklėtiniai Antruojo pasaulinio karo metais nepagarsėjė – né viena didesne pergale. Daug jaunuų vyrų žuvo Antruojo pasaulinio karo frontuose.

9. Jungtinės Amerikos Valstijos: klestėjimas, krizė ir "naujasis kursas"

JAV tampa galingiausia pasaulio valstybe

Karo metais smarkiai augo JAV pramonės gamyba, kuri 1919 m. jau buvo didesnė negu visų Europos šalių drauge. 1919 m. JAV kasė 1/2 pasaulio anglų, išgavo 2/3 naftos, gamino 3/5 ketaus ir plieno, 85% automobilių. Karo metais, daugiau kaip tris kartus padidėjo pramonės dirbinių, ginkluotės ir maisto produktų eksportas. Amerikiečiai didžiavosi savo tėvynės galybe, iš aukšto žiūrėjo į Europą. Tarp amerikiečių politikų buvo daug vadinamųjų izoliacionistų, kurie priešinosi dalyvavimui sprendžiant Europos reikalus ir JAV karinės galios stiprinimui. Jų nuomone, skalaujamos dviejų didžiujų vandenynų, Jungtinės Amerikos Valstijos lieka nepasiekiamos galimiems priešams.

Pasibaigus karui mažėjo amerikietiškų prekių paklausa. Bet jau 1922 m. JAV pramonė vėl dirbo visu pajėgumu. Pakilimas tęsėsi iki pat 1929 m. pabaigos. Tas laikotarpis pagrįstai pavadintas klestėjimu (angl. k. – prosperity).

Klestėjimo metais JAV valdžia beveik nereguliuavo ūkinės veiklos. Amerikiečių verslininkai, dauguma politikų ir ekonomistų skelbė, jog valdžia turinti atlikti vien "naktinio sargo" pareigas, t.y. palaikeyti viešąją tvarką ir saugoti nuosavybę nuo visokių piktadarių. Vyravo nuomonė, kad valstybės reguliavimas žalingas, o amerikietiškas kapitalizmas gali panaikinti skurdą vien plėsdamas gamybą ir tobulindamas techniką.

Socialinėje sferoje valdžia apribojo imigrantų skaičių, nustatydama vajinamiasias kvotas, taip pat laikėsi "sausojo įstatymo", įvesto 1920 m., kuris draudė gaminti ir pardavinėti alkoholinius gérimus. Pirmosios priemonės tikslas buvo sumažinti nedarbą, o antrosios – pagerinti nepasiturinčių šeimų, kurių vyrai daug lėšų išeisdavo gérimams, materialinę padėtį.

Didžioji krizė

1929 m. spalio mėn. JAV prasidėjo ekonominė krizė, išplitusi beveik visame pasaulyje. Šintai tūkstančių amerikiečių prarado didžiąją savo santaupų dalį, milijardai dolerių tarsi "išgaravo". 1929–1933 m. bankrutavo daugiau kaip 110 tūkst. pramonės ir prekybos firmų ir 19 didžiujų geležinkelio kompanijų. 1929 m. buvo 1,6 mln. nerandančių darbo, o 1932 m. – jau 12,1 mln.

Bedorbiai negaudavo iš valstybės pašalpų. Savivaldybių ir labdaros organizacijų teikiamos paramos jiems nepakako. Dešimtys milijonų amerikiečių labai skurdo.

Prezidentas H. Huveris išmėgino daug priemonių krizei įveikti: pradėjo valstybės lėšomis statyti tiltus, tiesi kelius, sumažino mokesčius, pakėlė muitus importuojamoms prekėms, skatino pramonininkus išlaikyti darbo užmokesčio lygi. Tačiau H. Huveris atmetė pasiūlymą mokėti valstybines pašalpas bedarbiams ir daugelį ekonomikos reguliavimo priemonių. Toks prieštaringas

Žodynas

Izoliacionizmas – Jungtinėse Amerikos Valstijose taip buvo vadintamas judėjimas prieš dalyvavimą Europos reikaluoose, pirmiausiai konfliktuose tarp jos valstybių.

Antikvaras – senų dalkų, knygų, paveikslų rinkėjės arba prekiavotojas jais.

Amerikiečių rašytojo F. Skoto Fitcdžeraldo laiško fragmentas

Veliop visą Europos žemyną. Jis kelia tiktais antikvarų susidomėjimą. Roma juk vos keletės metus vėlesnė už Tira, ir Sidona. Negroidinis elementas šliaužia į šlaure į teršia šlaurietiskąja rasę. Italai jau turė Juodaodžių sielas. *...* Man kelia pastiškytėjimą Prancūziją, jos kvala pretenzija būti kažkuo, ką pasaullis privalo išsaugoti. *...* Mes stovime aukščiau už dabartinių prancūzų tiek, kiek jis stovi aukščiau už negra. Dargi menel Italijoje jo išvis nėra. Italai išsisémé iki galio. Galbūt tu sakese juodais, kad Niujorkas – kultūros sostinė, bet už 25 metų jis bus toks kaip šančiųjūs Lóndonas. Kultūra žengia paskui plnigus... Mes būsime ateinančių kartų romėnai, tokie kaip dabar yra anglai.

П. Джонсон. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы, т. 1. Москва, 1995, с. 250.

1. Kokį poziūrį į Europą ir Ameriką rodo jauno amerikiečių rašytojo laiškas?
2. Ar teisingas, Jūsų nuomone, teiginy "Kultūra žengia paskui plnigus...", t.y. turtingoje šalyje būtinai atsiranda iškili kultūra?

JAV prezidento rinkimai 1924–1936 metais

Metai	Kandidatas	Partija	Balsai	
			Mln.	%
1924	K. Kulidžas	Respublikonų	15,7	54,0
	D. Devišas	Demokratų	8,4	28,8
	R. La Foletas	Nepriklausomas kandidatas	4,8	16,6
1928	H. Huveris	Respublikonų	21,4	58,1
	A. Smitas	Demokratų	15,0	40,8
1932	F. Ruzveltas	Demokratų	22,8	57,4
	H. Huveris	Respublikonų	15,8	39,7
1936	F. Ruzveltas	Demokratų	27,8	60,8
	A. Lendonas	Respublikonų	16,7	36,5

H. Huverio elgesys lėmė jo nesėkmę 1932 m. prezidento rinkimuose. Prezidentu tapo demokratų partijos veikėjas Frankinas Ruzveltas.

Ruzvelto antikrizinė politika

F. Ruzveltas paskelbė "naujajį kūrsą" (anglų k. – New deal). Jo esmė – didelė programa priemonių, įtvirtinančių valstybės vaidmenį ekonomikoje.

Ruzvelto vyriausybė įvedė griežtą valstybės kontrolę bankams. Tai turėjo užkirsti kelią piktnaudžiavimams ir apsaugoti nuo bankrotų, kurie prarydavo indėlininkų santaupas (buvo įteisintas valstybinis indėlių draudimas). Taip pat nustatė sąžiningos konkurencijos taisykles pramonėje bei prekyboje ir laikiną kainų kontrolę. Jungtinės Amerikos Valstijos labai išplėtė viešuosius darbus, finansuojamus iš valstybės biudžeto.

1934-1939 m. Ruzvelto iniciatyva JAV Kongresas priėmė darbo laiko apribojimo, minimalaus darbo užmokesčio, vaikų darbo uždraudimo įstatymus, taip pat įstatymą dėl darbo santiukų. Pastarasis išplėtė darbininkų teises kurti profesinės ir sudaryti kolektyvinės sutartis su įmonininkais. Buvo diegiamas valstybinė socialinio draudimo sistema, įvestos nedarbo pašalpos, išplėstas aprūpinimas pensijomis. "Naujojo kurso" politika padėjo įveikti krizę ir sumažinti socialinę įtampą, bet gamybos augimas buvo lėtas.

Ruzveltas nesibaimino ryžtingų veiksmų (1933 m. pavasarį jam pasiūlius JAV Kongresas panaikino nepasiteisinusį "sausajį įstatymą") ir tapo populiarus tarp amerikiečių. Jis buvo perrinktas prezidentu 1936, 1940 ir 1944 metais.

JAV visuomenė 4-ojo dešimtmečio pabaigoje

Didžiosios krizės ir karo metais rimtai pasikeitė JAV visuomenė. Ji pasidarė kritiškesnė savo tradicijoms ir įprastoms idėjoms apie Amerikos išskirtinumą, nevaržomą verslo laisvę. Dauguma amerikiečių suprato valstybinių reguliavimų būtinumą ir jo teigiamą poveikį švelninant krizės padarinius.

Amerikiečių verslininkai gana greitai prisitaikė prie kintančių sąlygų. Tarp verslininkų buvo ir įsitikinusiu naujojo kurso šalininkų. Vienas iš jų, A. Harimanas, netgi skelbė, kad "kraštutinio individualizmo epocha jau praėjo. Verslo klestėjimą ir užimtumą geriausia palaikti protinai planuojant ūkinę veiklą. Su neprotingais verslininkais reikia elgtis kaip su galvijais – <...> pririšti, išpausti žymę ir varyti juos su visa banda". Naujo kurso priemonės turėjo lemtingą poveikį tolesnei amerikiečių visuomenės raidai ligi pat šių dienų.

Klausimai ir užduotys

1. Kokį poveikį JAV ekonomikai turėjo Pirmasis pasaulinis karas?
2. Apibūdinkite 1929-1933 m. didžiąją krizę Jungtinėse Amerikos Valstijose.
3. Apibūdinkite "naujojo kurso" priemones ir jų poveikį amerikiečių visuomenei.

Svarbiausi JAV ekonominės raidos rodikliai 1918-1938 m.

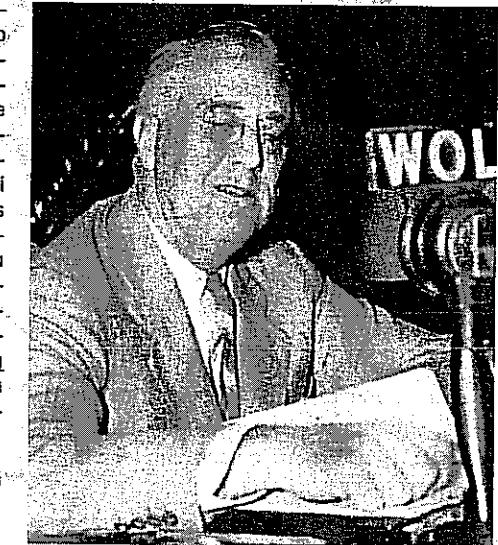
Rodikliai	Metai			
	1918	1929	1932	1938
Gyventojų skaičius, mln. žmonių	104	122	125	130
Pramonės gamybos indeksas (1923-1925 m. = 100)	83	119	64	105
Anglių gavyba, mln. t	605,5	543,7	321,1	355
Ketaus išlydymas, mln. t	39,1	42,6	8,8	19,5
Plienų išlydymas, mln. t	44,5	56,4	13,7	28,8
Automobilių gamyba, mln. vienetų	1,2	5,4	1,4	4,8
Kviečių pasėliai, mln. ha	24,7	26,6	17,1	20,2
Kviečių derilius, mln. t	24,6	22,4	13,5	19,5
Medvilnės pasėliai, mln. ha	14,2	17,5	11,1	11,1
Medvilnės derilius, mln. t	2,6	3,2	2,1	2,75
Eksportas, mln. dolerių	6048	5157	1576	3300
Importas, mln. dolerių	2930	4315	1288	3100

1. Kokiose ūkio šakose 1918-1938 m. JAV pasiekė didžiausios pāžangos?
2. Remdamiesi duomenimis, pasakykite, kaip krizė paveikė JAV ekonomiką.

Ištrauka iš prezidento F. Ruzvelto kalbos per radiją 1938 m.

Demokratija žlugo kellose didelėse šalyse ne todėl, kad jų tautoms nepatiko demokratija, o dėl to, kad šių tautų žmonės pavargo nuo nedarbo ir nesaugomo, matydami savo vaikus alkonus. Jei skaudžiai išgyveno savo vyrausybų bejegiskumą, sutrikimą, vadovavimo trūkumą. Nusivylę žmonės nutarė paaukoti laisvę, ilkėdamiesi gauti duonos. Mes Amerikoje žinome, jog mūsų demokratijos institucijos gali išlikti ir veikti. Tačiau tam, kad jas išsaugotume, mes privalome įrodyti, jog praktinė demokratinės vyrausybės veikla turi tikslą užtikrinti žmonių saugumą. <...> Amerikos žmonių laisvės turi būti apgintos bet kuria kaina ir čia pirmoje vietoje privalo būti ekonominio saugumo užtikrinimas.

An outline of American history. United States Information Agency, p. 142.

F. Ruzveltas kreipiasi į tautą

1. Kaip F. Ruzveltas paaškino demokratijos žlugimą kai kuriose šalyse?
2. Kaip šios prezidento mintys siejasi su "naujojo kurso" politika?

10. Didžioji Britanija ir Prancūzija tarpukario metais

Valstybės nugalėtojos

Dviem laimėjusioms Pirmajį pasaulinį karą valstybėms – Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai – jo padariniai buvo sunkūs. Ypač brangiai pergalė atsiėjo Prancūzijai. Mūšių laukuose žuvo 1,4 mln. prancūzų, sužeista 2,6 mln., iš jų 600 tūkst. liko invalidai. Labiausiai karo veiksmai nusiaubė supramonintą šiaurės rytinę šalies dalį. Ten buvo sugriauta beveik 10 tūkst. fabrikų ir kasyklų. Prancūzija įklimpo į skolas Jungtinėms Amerikos Valstijoms.

Pirmaisiais pokario metais Prancūzijos ūkis išgyveno krizę. Tik 1924 m. pramonės ir žemės ūkio gamyba pasiekė iki karinės lygi. Dėl infliacijos augo maisto produktų bei kitų prekių kainos, o darbo užmokestis didėjo lėtai. Blogėjo finansinė padėtis. Prancūzų viltys, kad atstatymo darbams užteks iš Vokietijos gaunamų reparacijų, nepasiteisino. Vis dėlto 1926 m. R. Puankarė vyriausybė stabilizavo franką, o 1928 m. tai buvo įteisinta parlamento priimtu įstatymu. Franko kursas buvo nustatytas 5 kartus žemesnis už iki karinės. Tačiau frankas vėl tapo valiuta, naudojama tarptautiniams atsiskaitymams. Didžioji krizė skaudžiai palietė Prancūziją tik 1931 m., nes ji mažiau negu kitos pramoninės valstybės buvo priklausoma nuo tarptautinės prekybos, o jos vidaus rinką gynė dideli mūtai.

Didžioji Britanija nuo karo nukentėjo mažiau negu Prancūzija: žuvusiųjų ir sužeistųjų skaičius siekė atitinkamai 747 tūkst. ir 1720 tūkst. žmonių. Tačiau anglai kare prarado didelę savo prekybos laivyno dalį ir išskolino Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Svaro sterlingų vertė karo ir pirmaisiais pokario metais nukrito trečdaliu. 1925 m. buvo atstatytas iki karinės svaro sterlingų kursas. Tai atitiko finansininkų interesus, bet apsunkino anglų prekių eksportą ir tapo viena iš lėto pramonės gamybos augimo priežasčių.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui anglai jau nebegalėjo išlaikyti savo valdžioje Airijos. 1919 m. sausio mėn. airių deputatai, išrinkti į Didžiosios Britanijos parlamentą, susirinkę Dubline, paskelbė nepriklausomą Airijos respubliką, jos prezidentu išrinko vieną išsivadavimo judėjimo vadovą E. de Valerą. Didžiosios Britanijos vyriausybė šio akto nepripažino, airiai pradėjo partizaninę kovą, kurioje pasižymėjo IRA (Airijos respublikonų armija). Anglai nesiryo žaisti mastu naudoti karinių pajėgų. Vyko derybos. Didžiosios Britanijos parlamentas atskyré nuo Airijos jos šiaurės rytinę dalį, vadinančią Ulsterį. Tačiau 1921 m. gruodžio mėn. anglai pripažino Airiją savarankiška valstybe dominijos teisėmis.

Vidaus politikos problemas

Pirmaisiais pokario metais nei Prancūzija, nei Didžioji Britanija nepatyrė didelių vidaus politinių sukrėtimų. Prancūzijoje 1920 m. pabaigoje susikūrė stipri komunistų partija, kurios aktyvi veikla baugino valdžią ir pasiturinčius gyven-

Žodynas

Demografija – 1. moksłas, nagrinėjantis gyventojų sudėti, jų kilmą ir judėjimą.
2. gyventojų statistikos duomenys.

Koalicija – dyjeių ar daugiau partijų susitarimas sudaryti vyriausybę, kai né viena partija neturi daugumos parlamente.

Klerikalizmas – siekimas stiprinti Bažnyčios ir dvasininkų itaką valstybėje, jos politiniame ir kultūriname gyvenime.

Korupcija – tarnybiniés padėties panaudojimas pasipelnymo tikslais, pareigūno ar politiko papirkinėjimas.

Protektoratas – valstybės priklausomybės forma. Stiprios valstybės galutiniai tvarko slپnos valstybės užsienio ir vidaus politiką. Paprasta protektoratu padėlis beveik nesiskyrė nuo kolonių.

Anamas – Vietnamo dalis, kuri buvo Prancūzijos protectoratas.

IRA giminimas

1919 metų pabaigoje karingasis Sinn Fein sparnas "Airijos savanoriai" pasivadino Airijos respublikonų armija (Irish Republican Army) – IRA. Ginklai naujal organizacijai buvo perkami Europoje už Amerikos airių surinktus pinigus.

IRA taktika smarkiai skyrėsi nuo ankstesnių Airijos revoliucionerių kovos metodų. Ji nestojo į atvirą kovą prieš Karališkąją Airijos policiją arba anglų kariuomenės dalinius. Iš 20–30 žmonių buvo sudaromos "skraidojančios kolonus", kurios veikė pagal klasikinę partizaninę kovos taktiką: atakuodavo iš anksto pasirinktą taikinį, dažniausiai – policijos būstine, ir, ja padegę, greitai pasislėpdavo. Niekas iki tol Britų imperijoje nebuvó tokiai metodais kovojęs prieš anglus.

Nebuvó fronto linijos, maštinkų kareivių ar civilių gyventojų. Britai nebegalėjo tyčiotis iš "katalikiškojo" nekompetentingumo tvarkant karinius reikalus.

G. Drukleinis, Ulsteris, mano širdis. Šiaurės Airijos konflikto istorija. Vilnius, 1997, p. 75-76.

Didžiosios Britanijos ūkio raida 1918 – 1938 m.

Rodikliai	Metai			
	1918	1929	1932	1938
Gyventojų skaičius, mln. žmonių	38,8	44,4	45,1	48,0
Pramonės gamybos indeksas (1923 m. = 100)	100,2	100,5	77,2	98,5
Anglių gavyba, mln. t	228	258	209	231
Ketaus gamyba, mln.t	9,1	7,6	3,6	6,9
Plieno gamyba, mln.t	9,5	9,6	5,3	10,6
Laičių statyba, tūkst.reg.t	826	931	113	1026
Medvilnės sunaudojimas, mln.t	6,8	6,8	5,9	5,9
Eksportas, mln. svarų sterlingų	489,4	729,3	262,8	965,6
Importas, mln. svarų sterlingų	1254,4	1111,1	468,4	1703,6

Экономическая история капиталистических стран. Москва, 1985, с. 290.

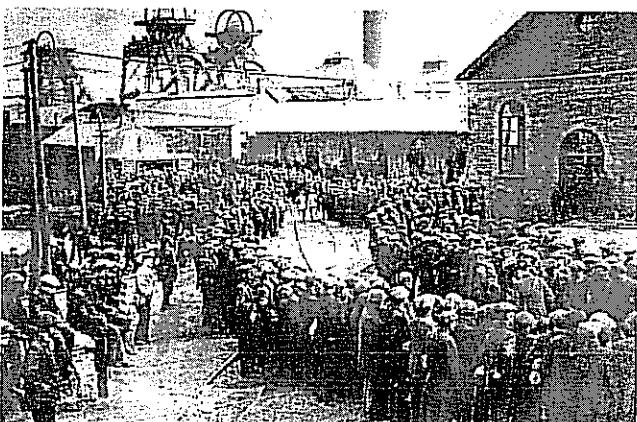
1. Apibūdinkite krizés poveikį Didžiosios Britanijos ekonomikai ir atsistatymo eiga.

tojus. Komunizmo baimė nulėmė ir spartesnį socialinių reformų vykdymą. 1928 m. parlamentas pritarė socialinio draudimo įstatymui, taip pat buvo priimtas įstatymas dėl valstybės paramos gyvenamujų namų statybai.

Tarpukario metais, ypač nuo 3-ojo dešimtmečio pabaigos, labai dažnai keisdavosi koalicinės vyriausybės. Tai trukdė vykdyti nuoseklią bei ryžtingą užsienio, o iš dalies ir vidaus politiką. Tarp dešiniųjų ir kairiųjų buvo rimtų nesutartimų dėl Katalikų bažnyčios ir valstybės santykijų. Kairieji, pirmiausia įtakinga radikalų partija, uolialai sekė, kad nebūtų pažeisti XX a. pradžios įstatymai dėl Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos, pernelyg išpūsdami jos tariamą prieššukumą respublikoniškai santvarkai.

Didžiojoje Britanijoje komunistų partija neigijo įtakos, turėjo nedaug šalininkų. Užtart tarpukariu galinga jėga pasidarė darbo partija arba leiboristai. Leiboristai tapo svarbiausiais konservatorių partijos varžovais. Viena iš leiboristų pasisekimio priežasčių buvo tai, kad Didžiojoje Britanijoje pagaliau buvo įvesta visuotinė rinkimų teisė – ir vyrams, ir moterims. Pagal 1918 m. įstatymą balsavimo teisę turinčių skaičius padidėjo nuo 8 iki 21 mln., o 1928 m. įstatymas suteikė rinkimų teises visiems Didžiosios Britanijos piliečiams, sulaukusiems 21 metų amžiaus. Leiboristų partijos atrama buvo profsajungos – tredjunctionai. Liberalų partija prarado savo tradicinę įtaką. 1922 m. atsistatydines D. Loidas Džordžas buvo paskutinis premjeras liberalas.

1924 m. leiboristai sudarė pirmą savo vyriausybę, bet ji išsilikė tik devynis mėnesius. Metų pabaigoje priešlaikinius parlamento rinkimus didele persvara laimėjo konservatoriai. Tačiau ir jie vykdė socialines reformas: išplėtė pensijų sistemos galiojimą, finansavo pigių butų statybų mažai pasiturintiems. Konservatorių vyriausybė palaikė anglų kasyklų savininkus vykstant kalnakasių streikui 1926 m. gegužės-gruodžio mėnesiais. Nedirbo visos kasyklos, Didžiajai Britanijai pirmą kartą jos istorijoje teko importuoti akmens anglis. Streikas baigėsi kalnakasių pralaimėjimu. 1929 m. rinkimuose nugalėjo leiboristai.

Didžiosios Britanijos anglakasių streikas

Prancūzijos vidaus reikalų ministro A. Saro kalbos fragmentas

<...> Vyriausybė nepakės nei Alžyre, nei kitose vietose revoliucijos, pilietinio karo ir nacionalinės katastrofos kurstymo. Ji panaudos visas priemones, kurias jai suteikia įstatymas. <...> Nereikia šiuo atveju apeliuoti į teisę laisval reikštį savo nuomonę. Tėvynės griovimas néra nuomonė, tai yra nusikaltimas. Doktrina, kurios šalininkai ruošia pilietinį karą ir šnipinėja užsienio naudai – tai ne doktrina. <...> Komunizmas – štai priešas!

Le Temps, 1927 04 23.

1934 m. vasario 6 d. riaušės Paryžiuje

Paryžius, vasario 7 d. Elita. Vakar vakare Paryžiuje prasidėjo nepaprastai smarkios riaušės. Kai kurių telegramų agentūrų pranešimu, tokų riaušių Paryžiuje nebuvę nuo prancūzų revoliucijos laikų. Nežiūrint sustiprintų policijos kordonų, prieš Daladier vyriausybę su didžiausiu įstūtimu demonstracijai mišriai pavyko net pasiekti Place de la Concorde. Tvarkų palaiką policiininkai ir kareivai buvo priversti kartotinai šaudyti, ir keli žmonės, jų tarpe viena moteriškė, buvo užmušti. Riaušės prasidėjo su sūtemomis. Iš pradžių raitų policiininkai megino geruoju tvarkyti demonstrantus. Tačiau greitai pasireiškė chuliganai. Tada tarkos palaikytojai puolė miniai su kardais. Tačiau ant Concorde tilto jie galė gale turėjo pasiduoti riaušininkams, kurių prisiveržė prie atstovų rūmų. Reuterio 22 val. 30 min. pranešime pranešama, kad riaušininkai laiko prancūzų vyriausybę apgultą atstovų rūmuose ir nieko iš jų neišleidžia.

Reuteris papildomei praneša, kad riaušės prasidėjo prie Paryžiaus miesto rotušės. Ten pasigirdo šūkiai: "Šalin vyriausybę!". Šūkliams pasigirdus, kavinės savininkai skubotai pašalino savo kėdes ir status iš šaligatvių, o krautuvininkai uždarė langines. Tuo tarpu policija iš gatvių pašalino viską, ką būtų galima mėtyti ir svaidyti.

Reuteris toliau praneša, kad 21 val. riaušininkai padegė karo laivyno ministerijos rūmus prie Place de la Concorde kertės. Gaisras buvo užgesintas tik po 30 minučių. <...> Amerikos radio žinomis, per ištisas valandas užtrukusias kovas tarp riaušininkų ir tvarkdarių, 5 žmonės buvo užmušti ir 100 žmonių buvo sužeista. Amerikos radio tvirtina, kad vėlarkštės riaušės Paryžiuje priminė scenas iš prancūzų revoliucijos. <...>

Lietuvos aldos, 1934 02 07.

Riaušės Paryžiuje 1934 m. vasario 6 dieną: 15 žuvusių, 1500 sužeistų

Pavojai demokratijai

Krizė Prancūzijoje prasidėjo vėliau negu kitose pramoninėse šalyse, bet ilgai nesiekė jos įveikti. Didėjo visuomenės nusivylimas valstybės santvarka: nuolatinė vyriausybė kaita, parlamento visagalybe vykdomosios valdžios atžvilgiu, politikų korupcija. Nusivylimu ir nepasitenkinimu stengėsi pasinaudoti tiek komunistai, tiek įvairios pusiaufašistinės organizacijos. Tačiau Prancūzijos kraštutiniai dešiniujei turėjo nedaug šalininkų, buvo susiskaldę į tarpusavyje nesutarančias grupes. Jie pagarsėjo 1934 m. vasario 6 d. sukeltomis riaušėmis Paryžiuje, kurios tik paskatino vienytis kairiuosius prie fašizmo grėsmė.

Komunistų, socialistų ir radikalų partijos sudarė Liaudies frontą, kuris 1936 m. pavasarį išrinktame parlamante gavo daugumą. Socialisto L. Blumo vyriauybė uždraudė kraštutinių dešiniujų sukartinus būrius, įvedė 40-ies valandų darbo savaitę ir apmokamas atostogas darbininkams bei tarnautojams, pakėlė jiems atlyginimus, suvalstybino centrinį banką ir dalį karinės pramonės. Tačiau šios priemonės sukelė didelį pasiturinčių sluoksnių priešiskumą. Liaudies frontą draskė prieštaravimai ir 1938 m. rudenį jis suiro. Prancūzijoje Antrojo pasaulinio karo išvakarėse tebebuvo parlamentine demokratija, bet ją silpnino nesutarimai tarp kairiųjų ir dešiniujų.

Krizė privertė Didžiąją Britaniją atsisakyti laisvos prekybos, imti muitus už įvežamas prekes. Tai buvo labai svarbi priemonė gelbėti šalies pramonę nuo užsienio konkurencijos. Augant bedarbių skaičiui vis daugiau lėšų reikėjo pašalpoms, o jų didinimui priešinosi ne tik konservatoriai, bet ir pats premjeras leiboristas R. Makdonaldas. Jis buvo pašalintas iš leiboristų partijos, bet pasiliuko premjeru iki pat 1935 m. tik dėl konservatorių paramos. 1931 ir 1935 metais parlamento rinkimus laimėjė konservatoriai plėtė valstybinę ekonomikos

Dešiniųjų demonstracija Prancūzijoje, 1934 m. vasaris

Darbininkų demonstracija Londono didžiosios krizės metu

reguliavimą, pakeitė bedarbių naudai įstatymą dėl pašalpų. Daugumos pramonės šakų gamyba jau viršijo ikiikriginę lygį.

Didžijoje Britanijoje demokratijai didesnės grėsmės neiškilo. Buves leiboristas O. Moslis įkūrė Britanijos fašistų sąjungą, bet jai nepavyko patraukti nei liaudies, nei kapitalistų.

Santykiai su kolonijomis

Pasibaigus Pirmajam pasaulininiui karui, Didžioji Britanija bei Prancūzija ne tik išlaikė savo kolonijas, bet ir gavo Tautų Sajungos mandatą valdyti daugumą buvusių Vokietijos kolonijų ir Turkijai priklausiusias arabų šalis. Kolonijose ir priklausomose šalyse aktyviai veikė komunistai. Jie ne tik varė propagandą, bet ir keldavo riaušes bei sukilimus. Todėl kolonijose, kitaip negu metropolijose, komunistų veikla buvo griežtai persekiojama.

Prancūzijos kolonijose ir net protektoratuose, kaip antai, Aname, Maroke, Tunise, vyravo tiesioginis valdymas, t.y. vietiniai pareigūnai būdavo Paryžiaus siunčiamų administratorių nurodymų vykdymo vykdytojai. Anglai savo kolonijose steigė vietinių gyventojų renkamus parlamentus, kurie sudarydavo įvairias tarybas ar ministrių kabinetus. Ribotos savivaldos suteikimas turėjo tikslą palengvinti kolonijų valdymą, išvengti didesnių maištų ir sukilių. Tai anglams dažniausiai pasisekdavo.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie buvo karo padariniai Prancūzijai ir Didžiajai Britanijai? Nurodykite panašumus ir skirtumus.
2. Kuo skyrėsi komunistų vaidmuo Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos gyvenime?
3. Kodėl Didžiosios Britanijos konservatoriai vykdė socialines reformas ir plėtė valstybinę ekonomikos reguliavimą?
4. Apibūdinkite Liaudies fronto Prancūzijoje susidarymo aplinkybes ir jo suirimo priežastis.

11. Vokietija 1919-1932 m. Veimaro Respublika

Nacionalinio susirinkimo sprendimai

1918 m. lapkričio mėn. Vokietijoje kilo revoliucija, nuvertusi kaizerį Vilhelmą II. Priimti naujają Vokietijos konstituciją, pasirinkti politinę santvarką turėjo demokratiškai išrinktas Nacionalinis susirinkimas. Kadangi Berlyne 1919 m. buvo labai neramu, naujasis parlamentas posėdžiavo Veimare. Čia buvo priimta naujoji konstitucija, svarbiausias valstybės įstatymas, kuriuo nustatyta nauja demokratinė politinė santvarka. Dėl šios priežasties Vokietija, kol galiojo naujoji konstitucija, dažnai buvo vadinama Veimaro Respublika.

Vokietija buvo paskelbta respublika. Konstitucija nustatė naujają valdymo sistemą. Aukščiausias įstatymus leidžiančia institucija tapo parlamentas. Jį sudarė dveji rūmai: tiesiogiai renkamas reichstagas ir žemiu atstovų sudarytas reichsratas. Reichstagas galėjo pareikšti nepasitikėjimą vyriausybe. Valdžios pyramidės viršūnėje buvo prezidentas. Jį tiesioginiuose rinkimuose 7 metams rinko gyventojai. Prezidentas buvo vyriausasis kariuomenės vadas. Jis galėjo paleisti reichstagą, skyrė reichskancieri.

Nacionalinis susirinkimas balsų dauguma ratifikavo ir Versalio taikos sutartį. Nors tai buvo neišengiamas sprendimas, daugeliui vokiečių jis labai nepatiko. Vėliau Veimaro Respublikos priešai, nacistai ir komunistai, kovodami už valdžią, nuolat kaltino demokratus dėl Versalio taikos sutarties ratifikavimo.

Pokario sunkumai ir krizė Vokietijoje

Karas Vokietijai atnešė daug nelaimių. Milijonai vokiečių žuvo frontuose, sutriko ekonomika, finansų sistema. Pagal taikos sutartį Vokietija prarado visas kolonijas, dalį teritorijos, privalėjo mokėti reparacijas. Taikos sutartis uždraudė jai turėti didesnę nei 100 tūkst. karių armiją, gaminti tankus, karinius laivus ir lėktuvus. Didžiuma vokiečių priešiškai žiūréjo į Vėsilio taikos sutarties Vokietijai nustytas sąlygas. Jie manė, jog tai – Vokietijos pažeminimas.

Dešinieji politikai, įvairios jų grupuotės kaltino socialdemokratus, kitas demokratines partijas, turėjusias daugumą Nacionaliniame susirinkime, dėl Versalio taikos sutarties ratifikavimo. Buvo sukurtą legendą, kuri dėl pralaimėto karo kaltino kairiuosius. Buvo melagingai aiškinama, kad vokiečiai kariai galėjo kovoti, bet juos išdavė politikai, "smogė durklu į nugara".

Komunistai taip pat rodė nepasitenkinimą įvykių raida, demokratinės respublikos paskelbimu. Jie siekė Rusijos pavyzdžiu įvykdyti socialistinę revoliuciją ir įvesti diktatūrą. 1919 m. sausio mėn. Berlyne įvyko ginkluotas revoliucingai nusiteikusių darbininkų sukilimas, kuriam vadovavo komunistai "spartakininkai". Vyriausybės kariuomenė sutriuškino sukilėlius. Jai talkino ir dešiniosios grupuotės, grįžusių iš fronto, reakcingai nusiteikusių kareivių būriai. Tai nebuvo vienintelis bandymas nuversti vyriausybę. 1920 m. kovo 12 d. monarchijos šalininkai įvykdė perversmą, užėmė Berlyną. Kancleriu pasiskelbė

1919 m. birželio 28 d. taikos sutartis su Vokietija, pasirašyta Versalyje

99 str. (Memelis). Vokietija atsisako Svarbiausią Sajungininkų ir Susivienijusių valstybių naudai visų teisių į teritorijas tarp Baltijos jūros, Rytinės Prūsijos šiaures rytių sienos... ir buvusiu sienų tarp Vokietijos ir Rusijos.

119 str. Svarbiausią Sajungininkų ir Susivienijusių valstybių naudai Vokietija atsisako visų savo teisių ir teisių pretekstų į savo užjūrto valdas. ...

160 str. Vėliausiai nuo 1920 m. kovo 31 d. Vokietijos armijoje neturi būti daugiau kaip septynios pėstininkų divizijos ir trys kavalerijos divizijos.

Nuo šio momento bendra Vokietijos kariuomenės sudėtis neturi viršyti šimto tūkstančių žmonių, išskaitant karininkus ir ne rikiuotės karius, ir bus išimtinai skiriama tvarkai teritorijoje palaikyti ir pasienio policijai.

Bendras karininkų skaičius, išskaitant ir įvairių rikiuocilių štabų personalą, negalės viršyti keturių tūkstančių. ...

168 str. Ginklus ir kita karinė ginkluotę gaminti galima tik tuose Vokietijos fabrikuose, kuriuose ir kiekį nurodė Svarbiausieji Sajungininkai. Kitų fabrikų turi būti uždaryti per 3 mėnesius.

173 str. Bet kokia visuotinė priviloma karinė tarnyba Vokietijoje bus paneikinta. Vokietijos kariuomenė gali būti organizuojama ir komplektuojama, remiantis laisvonorško sudarymo principu. ...

175 str. ... Naujai paskirti karininkai turi įsipareigoti išbūti tikroje tarnyboje mažiausiai dviešimt penkerius metus be pertraukos. Karininkai, neprikausantys naujai vokiečių armijai, neturi dalyvauti jokiuoje teoriniuose ar praktiniuose kariniuose apmokymuose ir neturi vykdyti jokių karinių įpareigojimų. ...

177 str. Mokymo įstaigose, universitetuose, sporto ir kitose draugijose draudžiamos karinės pratybos ir bet kokia karinė mankšta.

180 str. Visos tvirtovės, sausumos įtvirtinimai ir sutvirtintos vietovės Vokietijos teritorijoje į vakarus nuo linijos, nubrėžtos penkiasdešimt kilometrų į rytus nuo Reino, bus nuginkluotos ir nugriaustos. ...

Vokietijos pietinės ir rytinės sienos įtvirtinimų sistema lieka tokia, kaip yra.

181 str. Maksimali vokiečių kariuomojo sudėtis: 6 šarvuociai "Dolčiland" ir "Lotringen" tipo, 6 lengvleji kreišerial, 12 priesmėlinių laivų, 12 minininkų joklių povandeninių laivų. ...

198 str. Vokietijai draudžiama turėti karinę ir jūrų aviaciją. Ir bet kokius orlaivius. ...

Naujausiai laikų istorijos chrestomatija. Kaunas, 1994, p. 134-136.

Vokiečių nacionalistų 1924 m. rinkiminių plakatas.
Jame koncentruota atspindinėja metas apie Vokietijos pralaimejimą kare priežastis: "Vokiečių karys dar būtų kovoje, bet raudonieji jam smogė durklu į nugara."

1. Kokias problemas reguliuoja sutarties straipsniai?

2. Kokie nurodyti Vokietijos kariuomenės aprūpojimai ir formavimo principai?

3. Ar buvo sutartimi panaikinti galimybė Vokietijai pradėti naują kara?

4. Kodėl daug vokiečių, pasirašius Versalio sutartį, jautėsi pažeminti?

5. Kuris šios sutarties straipsnis ir kaip liečia Lietuvą?

monarchistas V. Kapas. Prieš perversmininkus šalyje kilo visuotinis streikas. Pučistai matydami, kad valdžioje neišsilaikys, turėjo bėgti į užsienį.

1922 m. viduryje staiga pradėjo blogėti ekonominė situacija, augti infliacija. Blogėjant ekonominėi padėčiai, Vokietija nutraukė reparacijų mokėjimą, anglų tiekimą Prancūzijai. Ši kartu su Belgija, atsakydama į tiekimų nutraukimą, 1923 m. sausio mėn. užėmė Rūro sritį. Tačiau iš okupacijos nieko nelaimėjo – kalnakasių atsisakė dirbtį.

Rūro okupacija dar labiau pagilino krizę Vokietijoje. Šalis neteko apie 70% anglų, 50% ketaus. Infliacija pasiekė pasaulyje lig tol nematyta lygi. Kasdieninių prekių kainos buvo skaičiuojamos milijardais. Valstybės biudžeto pajamos 1923 m. buvo dešimteriopai mažesnės už išlaidas. Pinigai nustojo vertės. Spaustuvės nebespėjo jų spausdinti. Dėl pinigų trūkumo darbininkai negaudavo atlyginimų. Sutriko prekyba, sustojo transportas, apmirė visa ūkinė veikla. Milijonai žmonių pajuto bado grėsmę.

Pokario krizės įveikimas ir Vokietijos ūkio atkūrimas

Ministrų kabinetas, kuriam valdant kilo krizė ir buvo užimtas Rūras, atsistatydino. Naujoji vyriausybė, vadovaujama nuosaikios Vokiečių liaudies partijos lyderio G. Štrezemano, pakeitė politiką. Ji, įrodinėdama, kad Vokietija nepajėgi, nors ir norėtų, mokėti reparacijas, išsprendė Rūro problemą. Prancūzai pasitraukė. Vėliau buvo įvykdyta ir finansų reforma. Markė tapo tvirta valiuta. Reichsmarkė prilygo 1 mlrd. infliacinių markių. Pradėjo kilti gamyba. Ūkinis gyvenimas normalizavosi. Įveikti ekonominę ir jos salygotą politinę krizę Vokietijoje buvo suinteresuotos ir kitos šalys. JAV pagal "Daueso planą" 1924–1928 m. suteikė Veimaro Respublikai apie 30 mlrd. markių paskolą. 1929 m. Vokietijos pramonės gamybos apimtis pralenkė ikikarinį lygį 17%, o eksportas – daugiau kaip tréčdaliu.

3-iojo dešimtmeečio pabaigoje Vokietija vėl tapo ekonomiškai galingiausia Europos valstybe. Ji gamino 9,5 % pasaulio produkcijos. Plėtojos chemijos, radiotechnikos, elektrotechnikos, automobilių ir kitos pramonės šakos. Vokiški radijo imtuvai, automobiliai, motociklai, metalo dirbiniai, chemijos prekės vėl tapo žinomas ir gerai vertinamas visoje Europoje. Sumažėjo bedarbių. Pakilo gyvenimo lygis. Darbo diena sutrumpėjo iki 8 valandų. Nustatytas darbo užmokesčio minimumas. 1927 m. priimtas valstybės paramos bedarbiams įstatymas. Valstybė daug lėšų skyrė socialinėms reikmėms. Buvo remiami karų invalidai, persikėlėliai iš buvusių kolonijų, našlės, našlaičiai. Politinis gyvenimas aprimo. Kraštininkų pažiūrų partijos neteko didelės dalies šalininkų, turėtų galimybių reikštis.

Klausimai ir užduotys

1. Paaiškinkite, kodėl pokario Vokietija dažnai vadinama "Veimaro Respublika"?
2. Kodėl didžiuma vokiečių buvo nepatenkinti Versailio taikos sutartimi?
3. Kaip Vokietijoje reiškėsi pokario krizė? Apibūdinkite padėtį 1924–1929 m.

Pirmųjų pokario metų problemų atspindžiai E. Remarko romane

1919. Vėl namle. Revoliucija. Badas. Lauke vis dar trata kulkosvaldžiai. Kareliviai prieš karelivius. Draugai prieš draugus.

1920. Pučas. Sušaudytas Karlas Brēgeris. Kēsteris ir Lencas suimiti. Mano motina ligoniuje. Vėžio paskutinė stadija.

1921...

Pagalvojau. Nieko niebeatiminiu. Tų metų stačiai stigo. 1922 metais aš buvau geležinkelio darbininkas Tiuringijoje, 1923 metais vadovauvau vieno gyuros dirbinilių fabriko reklamai. Du šimtus bilijonų markių uždirbdavau per mėnesį. Du kartus per dieną būdavo išmokamos algos, ir kiekvieną kartą pušvalandžiu pertraukdavome darbą ir bėgdavome į krautuvės ko nors nusipirkti.

E. Remarkas. Trys draugai. Vilnius, 1991, p. 6.

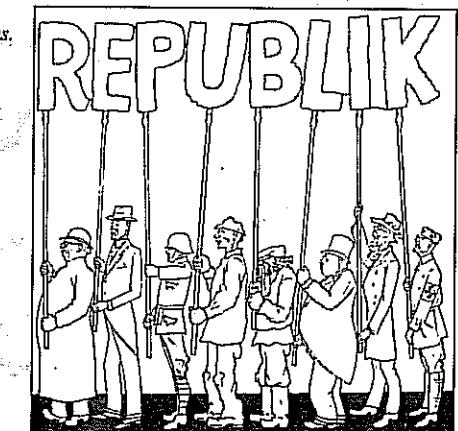
1. Ką šis romano fragmentas pasako Jums apie 1919–1923 m. įvykius Vokietijoje?
2. Remdamiesi tekstu ir lentelės duomenimis paaiškinkite, kodėl gavę pinigus žmonės skubėjo juos išleisti?

Kainos Vokietijoje pokario krizės ir infliacijos sąlygomis (M – markė, RM – reichsmarkė)

Metai	Kliaušinis	Duonos kg	JAV doleris
1914	0,08 M	0,32 M	4,20 M
1918	0,25 M	0,53 M	8,00 M
1922	180,0 M	163,0 M	6000 M
1923 vasara	5000 M	3465 M	150 000 M
1923 lapkričio mėn.	80 000 000 000 000 M	201 000 000 000 M	420 mlrd. M
1925	0,11 RM		4,20 RM

Die Reise in die Vergangenheit. Braunschweig, 1973, t. 3, p. 110.

Heinės karikatūra. "Jie neša firmos raides, O kur dvišia".

1. Ką reiškia karikatūroje esančios figūros? Kokia jos pagrindinė mintis?

12. Nacionalsocialistai ir jų atėjimas į valdžią

VNSDP ir jos idėjos

Veimaro Respublikoje veikė kelios dešimtys politinių partijų, iš kurių ekstremistinėmis pažiūromis, priešiškumu respublikai ir siekimu įvesti diktatūrą išsiaskyrė A. Hitlerio vadovaujama Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija (VNSDP). Ši partija susikūrė 1919 m. Jos veikla ir idėjos buvo persmelktos kraštutinio nacionalizmo ir antisemitizmo. 1920 m. parengta partijos programą sudarė 25 punktai. Juose demagogiškai buvo reikalaujama: lygių teisių vokiečių tautai (esą Paryžiaus taika šias teises pamynė), pripažinti vokiečių teisę susijungti į "Didžiąją Vokietiją", turėti kolonijų, uždrausti spekuliaciją žeme, iš žydų atimti pilietybę, įstatymais kovoti prieš "politinio melo skeidimą" per laikraščius. A. Hitleris, nacistų vadas, buvo užkietėjęs demokratijos ir parlamentinės sistemos priešas. Demokratiją jis laikė "žydų prasimanymu", nulėmusiu "Vokietijos nuosmukį". Nacionalsocialistai įnirtingai puolė marksistus, žydus, kapitalistus. Savo idėjas jie grindė natūraliosios atrankos teorija. Naciai aiškino, kad žmonių, ir tautų gyvenimą reguliuoja atrankos per kovą dėsnis. Karas esąs normali istorijos būsena, tautos kovoja tarp savęs, o išleika tik tobulėsnės ir pranašesnės. Germanai esą visais laikais buvę pažangos ir kultūros platintojai, bet jems trūksta "gyvybinės erdvės", kurią jie privalo gauti. Vokiečiams esą išnykimu graso žydai, laikantys "viešpačių tautą" "procentų vergovėje". Hitleriui žydai buvo visų neigiamų visuomenės reiškinii, visų blogybių žemėje priežastis. Net jeigu ir "grynakraujai ar jai" darė ką nors, kas nepatiko Hitleriui, jis vis tiek ižvelgdavo žydų klastą, kurios nematydavo "naivūs ir patiklūs" jo tautiečiai.

Didžuma nacionalsocialistų idėjų išdėstytių Hitlerio knygoje "Mano kova" ("Mein Kampf"). Toje knygoje, knibždančioje prakeiksmais žydams, buvo išdėstyti fiurerio pažiūros. A. Hitleris rašė, kad jis sugriaus demokratinę santvarką, vykdys žydų sunaikinimo programą ir kariaus už vokiečių gyvenamų žemių išplėtimą. Pažiūrų propagandai VNSDP leido laikraštį "Tautos stebėtojas" ("Völkischer Beobachter"). Hitlerio ir Rosenbergo knygos, Gebelso ir kitų nacių oratorių kalbos, laikraštis daug padarė, kad šios pavojingos idėjos paklistų Vokietijoje ir apkvailintų daug žmonių.

VNSDP buvo griežta centralizacija. Jai vadovavo fiureris, kuriam žemesnio rango vadai, pvz., gauleiterai ir t.t., turėjo paklusi ("Fiureris įsako, mes vykdom"). Svarbi nacistų organizacijos dalis buvo smogikų būriai (SA), kurių pa-skirtis – jėga ginti partijos reikalus. SA rudmarškiniai gynė savo susirinkimus nuo komunistų išpuolių, galėjo sušikauti su priešiškų organizacijų nariais, užpulti jų susirinkimą ar spaustuvę. SA, kuriems fiureris teikė ypatingą reikšmę, kaip kovotojų už partijos reikalus mokyklai, 1923 m. buvo apie 6 tūkst., o 1933 m. – apie 400 tūkst. žmonių. Vėliau buvo sukurti ir specialūs gynybos būriai (SS) – Hitlerio asmeninė gvardija. Ilgainiui smogikai ginklavosi, darësi

Žodynas

- Antisemitizmas** – neapykanta, priešiškumas žydams.
- Demagogija** – kalba, pagrįsta tikrovės iškraipymu, supaprastinimu, siekiant populiarumo.
- Eksproprijacija** – priverstinis nusavinimas.
- Gauleiteris** – nacių partijos krašto, žemės vadovas.
- Hitlerjugendas** – Hitlerui išlikima vaikų organizacija.
- Koalicija** – politinių jėgų sąjunga.
- Masonai** – religinių, etinių judėjimų, turintis uždaras organizacijas, paslaptingas įėjimas.
- Oratorius** – žmogus, sakantis viešas kalbas.
- Pacifizmas** – priešiškumas karams, taikos remimas.
- Trestas** – vienos pramonės šakos įmonių sąjunga.

Adolfas Hitleris (1889 04 20-1945 04 30) gimė Austrijoje, pasilenye su Bavarija esančioje Branau vietovėje. Tėvas – multinės tarnautojas. Būdamas 16 metų, Hitleris metė realinę mokyklą ir, neturėdamas mokyklos baigimo pažymėjimo, išvyko į Vieną. Jis norėjo studijuoti dailę ir architektūrą. Mokyti jo nepriėmė. Hitleris ilko gyventi Vienoje, kur vertėsi pardavinėdamas pavelkius, reklamas, iš atsikiltinio uždarbio. Vėliau, būdamas 24 metų, persikelė gyventi į Bavariją. Praslėdėjus Pirmajam pasaulyniam karui, savanoriu stojo į armiją. Kare buvo sužeistas, vos nežuvo apsinuodijęs dujomis. Po karo, 1919 m., įtraukė į organizaciją, iš kurios išaugo Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija. Greitai tapo jos vadovu ir įgijo didelių autoritetą. Nuo 1921 m. Hitleris buvo tituluojamas "fiureriu", t. y. vadu. Tarp bendraminčių garėjėjų geriausias oratorius. Kalbėdavo aistringai, uždegančiai, sugebėdavo patraukti įvairiausios publikos dėmesį.

Jis buvo vienas iš vadinamojo "alaus-pučo" organizatoriu. Per susidūrimą su policija susilaužė raktaukai. Po perversmo nuslopinimo Hitleris ir jo bendražygiai buvo teisiamti. Sėdėdama karėjime Hitleris paraše garsiąją knygą, "Meln Kampf" ("Mano kova").

Pažinojusieji Hitleri prisimena jo būdo savitumą, emocičinės pusiausvyros stoką. Jis

buvo jautrus, bet kartu labai žlaurus ir klastingas. Kartais jo pyktis arba džiaugsmas prasiverždavo beprotiškai.

1933 m. A. Hitleris tapo Vokietijos diktatoriumi, sukurė antihumaniską valstybę, sunaikinusią milijonus žydų, antifašistų. Jó vadovaujamos valstybės sukeltamame kare žuvo apie 50 mln. žmonių. Vokietijai pralaimint A. Hitleris nuslūdzė.

Fiureris "trenka" kalba.

"Aš žinau, kad kiekvienas didis sajūdis šioje žemėje kilo didžiųjų oratorių dėka."

A. Hitleris. "Mano kova".

vis ižūlesni, o 1932 m. per jų išpuolius beveik kas dieną žūdavo žmonės.

1923 m. lapkričio mén. VNSDP nesėkmingai pabandė įvykdinti pučą Bavarijoje. Jį slopinant 11 nacių žuvo, kiti pabėgo į užsienį arba buvo nuteisti. Šio perversmo, vėliau pavadinto "alaus puču", organizatorius ir partijos vadasis A. Hitleris buvo nuteistas 5 metams, bet atsedėjo tik 8 mėnesius. Vokietija tada pirmą kartą išgirdo apie VNSDP ir jos vadą. Po pučo nuslopinimo nacionalsozialistai vengė ižūlių išpuolių prieš valdžią, o Hitleris ir jo artimiausiai bendražygiai sakė, kad į valdžią jie eis tik legaliai ir neužmiršdavo užtikrinti, kad jų tikslas – demokratinės santvarkos sunaikinimas.

Iki pat pasaulinės ekonominės krizės VNSDP buvo antraeilė triukšminga partija ir nesugebėjo pasiekti jokių reikšmingesnių rezultatų. Krizės išvakarėse, 1928 m., įvykusiuose rinkimuose nacistai gavo tik 2,6% balsų.

Ekonominė ir politinė krizė

1929 m. kilusi pasaulinė ekonominė krizė ypač aštriai užgriuvo Vokietiją. Ji pakeitė vokiečių politines nuostatas ir sukūrė galimybes pasireikšti nacistų partijai.

Pramonės gamyba krizės metu sumažėjo beveik perpus. Bedarbių skaičius siekė 5-7 mln. Skurdo ne tik bedarbiai, pusbadžiu gyvenę iš pašalpų, bet ir smulkieji savininkai, kurių įmonės bankrutavo. Bankai, ypač mažieji, taip pat bankrutavo, ir indėlininkai neteko santaupų. Valstybei taupant lėšas, darbą prarado daug valdininkų, mokytojų, mokslo ir meno darbuotoju.

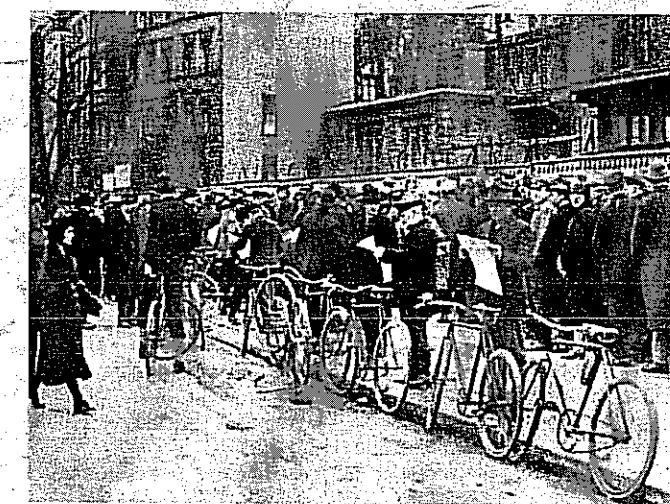
Daugelis vokiečių dėl krizės, nedarbo, skurdo kaltino vyriausybę. Vokietijoje atsirado naujos jėgos, asmenybės, vyriausybės, galinčios nugalėti sunkumus ir pakeisti susidariusią situaciją, pagerinti ištisies labai sunkų milijonų vokiečių gyvenimą, poreikis. Šiam vaidmeniui daugelio įsivaizdavimu puikiausiai tik Hitleris, žadantis išspresti visas problemas: duoti darbo, duonos, net alaus ir dešrelį, sustiprinti ir išaukštinti Vokietiją. Todėl krizės metais staiga pradėjo augti jo partijos, kaip, beje, ir komunistų, populiarumas. 1928 m. VNSDP turėjo 108 tūkst. narių, o 1932 m. jau apie 1 mln. SA priklausė apie 400 tūkst. vyrų.

1930 m. prezidentas paleido tik 1928 m. išrinktą reichstagą. Nauji rinkimai atnešė sėkmę komunistams ir ypač nacistams, kurie gavo 18% balsų ir iš devintos vietas pakilo į antrą. Išrinkta vyriausybė nepajėgė įveikti tų sunkumų. 1932 m. parlamentas buvo dar kartą paleistas. Liepos mėnesio rinkimuose nacistai gavo net 38% balsų. VNSDP tapo stipriausia parlamento partija, o vienas iš jos vadų H. Geringas – reichstago pirmininkas. Pasikeitus padėčiai buvo panaikeintas SA draudimas. SA rudmarškiniai siautėjo nebaudžiami. 1932 m. tik per vieną vasaros mėnesį spaunda pranešė apie 99 politines žmogžudystes ir apie 125 sunkiai sužeistus žmones.

Padirbėjęs kelis mėnesius, tais pačiais 1932 m. reichstagas vėl buvo paleistas. Lapkričio mėnesio rinkimuose Hitleris ir jo bendražygiai gavo mažiau balsų nei ankstesniuose – 33%, tačiau VNSDP išliko pati didžiausia parlamentinė

Po susirėmimo su politiniu priešininku, ko gero, komunistu, rudmarškiniai teikia vieni kitiem medicinos pagalbą. Hitleris daug svarbos skyrė partijos kumščiu – SA būriams. Gerai pasirengę, ginkluoti nacių smogikai kėlė stauką priešininkams. Tiki komunistų organizacijos turėjo panašius jaunimo būrius, kurie kaip lygius su lygiais kovėsi su naciais. SA smogikai nūžudė šimtus ir sužeidė keletis tūkstančius žmonių. Veimaro Respublikos Temidė pro pirsitus žiūrėjo į nacių įvykdytas politinės žmogžudystes ir sužalojimus. 1932 m. SA narių grupė įsiveržė į vieno politinio priešininko namus ir motinos aktuvaizdoje ji žiauriai nužudė. Žudikai buvo nuteisti mirties bausme. Hitleris jiems pasiuntė viešą telegramą, kurioje bičiuliai užtikrino, kad kovos su valstybe, skyrusiā tokiai "nežmoniškų kruviną bausme". Greitai nuosprendis buvo pakelias, o Hitleriui atėjus į valdžią, "bičiuliai" atgavo laisvę. Daug nacių vadų išėjo SA mokyklą ir didžiausios mušynės gautais randais.

*Bedarbių eilė prie darbo biržos. Berlynas, krizės metai.
Pasaulinė krizė, kurios negalėjo išvengti jokių vyriausybė, Vokietiją palietė labai skaudžiai: 6 milijonai bedarbių, dar daugiau alkstančių, tūkstančiai bankrotų. Tai sukelė dangeliu vokiečių priešiskumą tradicinėms partijoms ir leido VNSDP padidinti savo šalininkų skaičiui.*

partija. Naujoji vyriausybė buvo suformuota be nacistų, bet ji išsilaikė tik mėnesį.

1933 m. sausio 30 d., po eilinės vyriausybės krizės, prezidentas P. Hindenburgas pavedė A. Hitleriui suformuoti vyriausybę.

A. Hitleris tampa reichskancleriu

Paskirtas reichskancleriu, A. Hitleris ta proga pareiškė: "Jokia jėga pasaulyje manęs gyvo iš čia nepašalins". Tuo buvo pasakyta, jog nacionalsocialistai nesiruošia paklusti įstatymams ir konstitucijai. Dar 1931 m. Jozefas Gebelsas, Berlyno gauleiteris, vėliau kultūros ir propagandos ministras, sakė: "Mes norime valdžią gauti legaliai. Ką mes su ja darysim, tai jau mūsų reikalas."

Hitlerio suformuota vyriausybė buvo koalicinė. Ją sudarė VNSDP ir jai artimū Vokiečių liaudies partijos ir "Plieno šalmo" atstovai. Ši vyriausybė reichstage teturėjo 247 balsus iš 608. Todėl Hitleris, remdamasis savo, kaip reichskanclerio, teise, pareikalavo paleisti reichstsagą. Nauji rinkimai buvo paskirti 1933 m. kovo 5 d.

Laikas iki rinkimų buvo maksimaliai išnaudotas politiniams priešininkams fiziškai sutriuškinti. "Jokio pakantumo stojantiems prieš mūsų tikslus,— kalbėjo Hitleris 1933 m. vasario 3 d., — mirtis valstybės ir tautos išdavikams. Privalome pašalinti demokratijos vėžį".

1933 m. vasario 27-osios naktį naciai padegė reichstagą, o kaltę primetė komunistams — neva tai esanti perversmo pradžia. Hitleris pareikalavo, kad prezidentas Hindenburgas pasirašytų ypatingajį "Tautos ir valstybės apsaugos" įstatymą, kuris "laikinai" panaikino pagrindines piliečių laisves ir teises. Vokietijoje siautėjo SA galvažudžiai. Rudmarškiniai puldinėjo antifašistinių laikraščių spaustuvės, redakcijas, pavienius žmones ir susirinkimus. SA pristeigė "savi-veiklinių" kalėjimų, kuriuose buvo tardomi ir mušami nacių politinių priešininkai, suimiti be jokio teismo. Iš viso tomis dienomis buvo suimta apie 40 000 žmonių — įvairių partijų politikų, inteligenčių.

1933 m. kovo mėnesį tokiomis sąlygomis ivykusiouose rinkimuose VNSDP gavo 288 mandatus iš 647, iš viso — 43,9% vietų.

Klausimai ir užduotys

1. Kokios nacistų idėjos, Jūsų nuomone, kėlė didžiausią pavojų Vokietijos ir kitų šalių gyventojams? Atsakymą pagrįskite.
2. Kokią vietą tarp Veimaro Respublikos partijų užėmė VNSDP iki ekonominės krizės?
3. Kodėl ir kaip ekonominė krizė veikė vokiečių politinės pažiūras?
4. Kodėl ir kaip krizės metais augo VNSDP įtaka?
5. Kaip nacistai laimėjo 1933 m. kovo mėnesio rinkimus?

E. Kišo, rašytojo ir politinio apžvalgininko, Čekoslovakijos piliečio, prisiminimai apie ivykius po reichstago padegimo

Antradienį, vasario 28 d., po reichstago gaisro, 5 val. ryto prie durų suskambėjo skambutis. Aš atidariau. [bėgo kažkoks vyras:

— Kriminalinė policija. Rankas aukštyn. <...> Na štai, o dabar tiesiai į pirmą skyrių — politinę policiją. Koridorius pilnas žmonių. Štai stovi Karlas fon Oseckis, vyriausiasis "Weltbūne" redaktorius, vokiečių demokratas, kuris nepaisydamas pašaipų pareiškė, kad balsuoti reikia už Telmaną, nes "kas renka Hindenburgą, renka Hitlerį". Šiandien lygial méntru nuo tos dienos, kai Hindenburgas atidavė vokiečių tautą Hitlerio savivaliui, ir jau lygial méntru niekas iš demokratų ir socialdemokratų, balsavusiu už Hindenburgą, nebėsiuokia. O štai Eriks Mūzamas, idealistas, humoristas, anarchistas<...>; štai romanistas Liudvikas Renas ir Kurtas Kléberis; dr. Hodanas, seksologas; Šulcas — Noikiolino deputatas; Otas Lemanas-Rusbulditas, kovotojų už žmogaus teises lygos seniūnas; dr. Šmlkė, municipalinis gydytojas — socialistas, kovos už socialinę mediciną Vokietijoje iniciatorius.... Cią daug, daug kitų, kam 1933 metų vasario 28 nakties areštast tapę pirmu žingsniu kančią kelyje.

In jenen Tagen... Sriftsteller zwischen Reichstagsbrand und Bucherverbrennung, Leipzig, 1983, p. 185-186.

Nacių propagandinis plakatas "Mūsų puskutinė viltis — Hitleris"

Führeris puikiai išnaudojo vokiečių nepasitenkinimą valdžiai. Jam tapus reichskancleriu milijonai žmonių gavo darbo, bet dar daugiau pateko į koncentracijos stovyklas ar žuvo nacių sukeltu karo frontuose.

Politinių kalinių kolona. Berlynas, 1933 m.

Po reichstago padegimo buvo suimta apie 40 tūkst. žmonių, kurių dauguma metus kalėjo koncentracijos stovyklose, o dalis taip ir nesulaukė laisvės. Teroras, politinių priešininkų izoliavimas koncentracijos stovyklose — svarbi nacių diktatūros sukūrimo ir gyvavimo sėlyga.

13. Trečiasis reichas

Diktatūros kūrimas

1933 m. kovo mėnesio rinkimuose už VNSDP balsavo 43,9% rinkėjų. Nacistai Vokietijoje pradėjo kurti diktatūrą. Jau pirmame reichstago posėdyje, 1933 m. kovo 3 d., buvo priimtas "Tautos ir valstybės skurdžios padėties likvidavimo" įstatymas. Jis labai išplėtė kanclerio ir vyriausybės īgaliojimus. Vyriausybė ga-
vo teisę leisti įstatymus, net neatitinkančius konstitucijos. Prieš tą įstatymą, griaunantį demokratinę santvarką, balsavo socialdemokratų deputatai. Komuni-
nistų deputatų posėdyje nebuvo: vienus iš jų suėmė, kitų neleido į posėdžių
salę. Kanclerio Hitlerio īgaliojimai dar labiau išaugo 1934 m. rugpjūčio mėnesį
mirus prezidentui. Prezidento ir kanclerio postai buvo sujungti. Hitleris tapo ir
armijos vadovu. Kariškiai turėjo prisiekti ne savo valstybei, o asmeniškai "fiu-
riui Adolfui Hitleriui".

Visus 1933 metus nacistai Vokietijoje nuosekliai ir sparčiai griovė demokra-
tinę santvarką. Balandžio mėnesį priimtas sprendimas dėl visų valstybės tar-
nautojų žydų ir politiškai nepatikimų atleidimo iš darbo. Kitą dieną po iškil-
mingo gegužės 1-osios minėjimo buvo suimti ir išsiusti į koncentracijos sto-
vyklas profsajungų lyderiai. Buvo uždraustos net ir artimos naciams partijos.
Neliko ir ankstesniųjų visuomeninių, profesinių organizacijų. Jas pakeitė naci-
stiniės: "Darbo frontas", "Hitlerjugendas", "Mergaičių sąjunga", nacionalsocia-
listinės gydytojų, mokytojų ir kitos organizacijos.

Liepos mėnesį valstybinėse įstaigose įvestas nacių sveikinimasis. Greitai
išnyko nefašistinė spauda. Net nacionalsocialistų masinės informacijos prie-
monės – spauda, radijas, kinas – buvo griežtai kontroliuojamos ir privalėjo vado-
vautis propagandos ministro J. Gebelso nurodymais. Klausytis užsienio radio-
jo lajdų, o juo labiau dalytis išgirsta informacija buvo pavojinga. Nacionalso-
cialistinis jaunimas demonstratyviai degino "kenksmingas knygas" – praeities
palikima.

Nacių diktūra rėmėsi vienpusiška propaganda ir žiauria prievara.

Nacistinės valstybės teroro aparatas

I valdžią atėję nacionalsocialistai sukūrė gestapą – slaptąją valstybės policiją – ir SD – valstybės saugumo tarnybą. Teismai ir teisėjai pasidarė visiškai pri-
klausomi nuo valdžios valios ir vykdė jos užsakymus. Naciai sukūrė kelias de-
šimtis koncentracijos stovyklų. Jose atsidūrė tūkstančiai žmonių – ištikimų
Respublikai politikų ir žydų. Vėliau į jas pradėta siusti sektantus, režimui nepa-
klususius dvasininkus ir inteligenčius, kriminalinius nusikaltėlius. Stovyklose
buvo didelis mirtingumas, kurį lémė SA, o vėliau SS savivalė, mušimai, sunkus
darbas, prastas maistas, epidemijos.

Nacių teroro mašinos gniaužtai kartais pastverdavo ir "saviškius", kuo
nors neįtikusius fiureriui. 1934 m. birželio 30-osios naktį Hitlerio pavedimu SS

Karlas fon Oseckis, Hitlerio nekesto pacifizmo propaguotojas, demokratinių pažiūrų rašytojas ir žurnalistas, Nobelio Taikos premijos laureatas. Naciai Oseckį, kaip ir dešimtis tūkstančių kitų arrestuotų pirmosiomis savo valdymo dienomis ir ilgiems metams uždarė į koncentracijos stovyklą, kurioje, kaip galime matyti iš šios nuotraukos, rašytojas patyrė patyčias, pažeinimą ir smurtagę. Nacistai, tarptautinės bendruomenės spaudžiamai, išleido Oseckį iš konklagerio, bet jo sveikata jau buvo palaužta ir jis greitai mirė.

Nacių teroras skalčiais

Partija	Deputatų sk.	Emigravo (%)	Nužudyta (%)
Socialdemokratų	282	30	20
Komunistų	102	10	50
Centristų ir Bavarijos I. p.	70	7	7
Liberalų	39	20	7

Parlamentarų likimas nacių diktatūros metais

Metai	Skaicius	Metai	Skaicius
1925	29 385	1937	2300
1940	11 500	1938	17000
1942 01 01	6 909	1939	13000
1942 12 31	706	1942	17000
1943 03 31	572		

Buchenvaldo koncentracijos stovyklos bėlaisvių skaicius

Metų	Žydai	Kiti
1933	37 000	16 000
1934-1935	22 000	8 000
1936-1937	66 000	11 000

Vokietijos pabėgėliai

būriai išžudė SA vadus, kurie net neįtarė, už ką yra šaudomi. Tarp kitų buvo sušaudytas ir E. Remas, ilgametis SA vadas, Hitlerio bendražygis nuo "alaus pučo" dienų. Šis kruvinas susidorojimas su saviškiais, užkoduotas "ilgųjų peilių nakties" pavadinimu, buvo įvykdytas, nes fiureriui atrodė, jog SA vadai yra pernelyg nuo jo nepriklausomi.

"Per trejus metus aš atkūriau vokiečių tautos garbę ir laisvę" (iš Hitlerio kalbos).
1936 m. amerikiečių karikatūra.

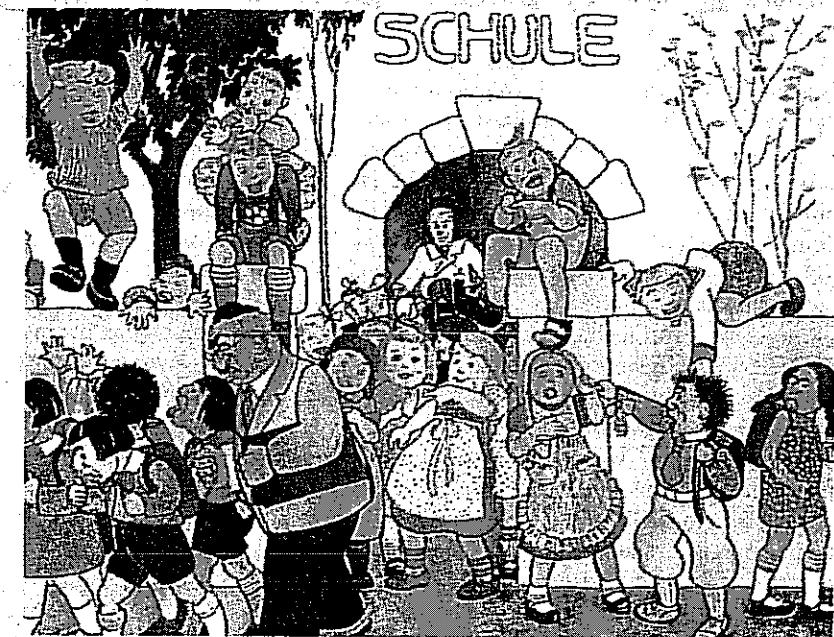
Rasinė politika

Hitleriu atėjus į valdžią, antisemitizmas – nacių ideologijos šerdis – tapo oficialia valstybės politika. Prasidėjo negailestingas žydų persekcionimas. Jie buvo atleidinėjami iš darbo, jiems uždrausta lankytis kavinėse, bibliotekose, naudotis viešuoju transportu. Žydai nebegalėjo dirbti mokslinio, kultūrinio darbo, nes, Hitlerio tvirtinimu, jie niekad nesukūrė ir negali sukurti nieko pozityvaus, todėl šios sritys turinčios būti vokiečių rankose. Kiekvienas žmogus nebaudžiamas galėjo terorizuoti žydus, tyčiotis iš jų. Pilčiausi antisemitai rengė žydų, jų parduotuvų, namų antpuolius, mušė ir net žudė žydus, grobė jų turtą. Žydų vaikai negalėjo lankyti bendrų mokyklų, dalyvauti meno kolektyvų veikloje. Valstybė platino antisemitines nuostatas. Tuo garsėjo J. Streicherio leidinys "Smogikas" ("Der Stürmer"), skleidžiantis visokius antižydiškus prasimanyimus ir skatinantis susidorojimus. Vokiečių vaikams spausdintose knygutėse ir atvirlaiškiuose buvo niekinami žydai. Arijas-vokietis buvo iškeltas ne tik aukščiau žydų, bet ir aukščiau kitų tautų. Žydai buvo skelbiami rasiškai beverčiais. 1935 m. rugpjėjo mėn. išleistas įstatymas, siekiantis garantuoti "vokiečių garbęs ir kraujo apsaugą". Juo mišri santuoka paskelbta musikaltimu. Pradėtas mišrių šeimų terorizavimas ir persekcionimas. Visos šios politinės priemonės remėsi fiurerio teorija apie pasaulinį žydų sąmoksą, kurio sudėtinės dalys – ir tikybos keitimas, ir "juodbruvų žydukų sukimasis apie šviesiaplaukes vokietukes", norint sunaikinti geruosius arijų rasės bruožus. Naciai buvo negailestingi visiems "rasiškai nepilnaverčiams", net vokiečiams, susirgusiems psichinėmis ligomis. "Mano kovoje" Hitleris tikino, kad jo valdomoje Vokietijoje "rasiškai nepilnaverčiai", net, pavyzdžiui, vokiečiai, sergantys psichinėmis ir kitokiomis ligo-

*Hitlerio pamėgtas propagandos mityvai
flureris myli vaikus. Didelias tūražais
leidžiamos knygos, karo metais net
lietuviškai, turėjo iškinti, kad flureris yra
tikras švelnumo ir gėrąs išskünijimas. Tū-
pat metu nacių tūkstančiai žudė į vaikų
ir seniūnų.*

Apacijoje – žydu vaikai ir mokytojai išvaromi iš mokyklos.
Mokykla, švietimas, spauda buvo priversti tarnauti nacių tikslams, jų idėjomis propaguoti. Knygelės vaikams suprantiama forma įrodinėjo Hitlerio rasinės teorijos "teisingumą". Ši iliustracija – iš 1936 metais išleidžiamoje "Stürmer" išeilestose vaikiškos knygutės. Dailininkas pasistengė kad "rasinius skirtumus" ir "ariju pranašumą" suvoktu net pradinukai.

mis, neturės teisės auginti savo vaikų. Karo pradžioje buvo duotas nurodymas sunaikinti psichinius ligonių.

Didžiausias žydų pogromas, vadinamas "krištolo naktimi", įvyko 1938 m. lapkričio 9-10 d. Tą naktį visoje Vokietijoje buvo siaubiami žydų butai, išdažytos visos žydų parduotuvės veidrodinės vitrinos, deginamos ir griaunamos sinagogos, niekinamos kapinės. Daug žydų žuvo, o apie 35 tūkst. po tų įvykių pateko į koncentracijos stovyklas, tūkstančiai buvo išvyti iš jų namų.

Nežabotas teroras, savivalė, atviris krikščioniškos civilizacijos principų menkinimas sukėlė emigracijos bangą. Iš Vokietijos bėgo žydai, demokratiškai nusistatę žmonės. Tarp jų buvo A. Einšteinas, F. Haberis, T. Manas, B. Brechta, K. Tucholskis ir tūkstančiai kitų.

Rengimasis karui

Hitleris dar knygoje "Mano kova" išdėstė būsimos Vokietijos užsienio politikos tikslus: sukurti "Didžiąjį Vokietiją", užkariauti vokiečiams "gyvybinę erdvę", kolonijų, pavergti daugelį tautų, išviešpatauti Europoje. Šie tikslai galėjo būti įgyvendinti tik karu, o tam reikėjo didžiulės ir galingos armijos. Vokietijos armijai Versalio sutartimi buvo numatyti dideli apribojimai. Todėl 1933 m. Vokietija, demagogiškai protestuodama prieš savo "nelygiateisę padėti", išstojo iš Tautų Sajungos.

1934 m. buvo pradėtas kurti karo laivynas, gaminti sunkioji ginkluotė, tankai, povandeninai laivai ir lėktuvai. Po metų įvesta karo prievolė.

Kariniai Vokietijos pasirengimai gąsdino prancūzus ir kitas šalis, bet tų šalių vyriausybės iš esmės nesiėmė jokių priemonių Hitleriui sustabdyti. Atvirkščiai, 1935 m. Didžioji Britanija pasirašė su Vokietija susitarimą, pagal kurį šiai buvo leista sukurti didžiulį karo laivyną. Jo dydis buvo apribotas, bet Vokietijai, net ir labai stengiantis, iki pat karo nepavyko tos ribos pasiekti. Toks Vakarų šalių vyriausybų požūris į Vokietijos karinius pasirengimus paskatino Hitlerį veikti įžūliai ir drąsiai. 1936 m. kovo mėnesį jis įsakė savo kariuomenei žygiuoti į demilitarizuotą Reino zoną ir ją užimti. Tai buvo šiurkštus taikos sutarties pažeidimas, bet prancūzų politikams nepakako ryžto. Prancūzijos kariuomenė galėjo be jokio vargo sutriuškinti beatsigaunančią vokiečių kariuomenę, ir ją būtų palaikiusios daug šalių.

Rengiantis karui techniškai, kartu vyko ir ideologinis visuomenės parengimas. Vokiečiams buvo kalama, kad jie esą "arių rasės" atstovai, turintys teisę viešpatauti pasaulyje, kad tik jie yra "rasiškai pilnaverčiai" ir todėl gali žudyti "beverčius" žmones.

Hitleris knygos "Mano kova" puslapiuose išdėstė savo švietimo reformos koncepciją, kuri jam valdant ir buvo įgyvendinta. Vaikai daug sportavo, o kitu laiku spręsdavo uždavinus, pavyzdžiu, kiek lėšų būtų galima skirti kitiems tikslams, jeigu nereikėtų išlaikyti apie 300 tūkstančių Vokietijos psichinių ligonių, kurių kiekvieno egzistencijai per dieną reikia 4 reichsmarkių. Aštuntokai rašė rašinius "Mūsų teisės į Austriją" ir t.t.

Antisemitizmas – Hitlerio pažiūrų ir VNSDP ideologijos šerdis. Naciams tapus Vokietijos šeimininkais, žydai pradėti visapusiskai persekoti. Nuotraukoje matome antisemitinės kampanijos fragmentą – SA vyrių piketą prie žydų parduotuvės. Plakate parašyta "Vokiečiai! Ginktės! Nepirkit iš žydų". Nacių visuomenė, taip pat ir Lietuvoje okupacijos metais, antisemitizmą stengėsi parodyti kaip reiškinį, išplaukiantį iš visuomenės. Tikrovėje "stichiški" antižydiski išpuoliai būdavo iš anksto parengiami.

Darbininkų darbo užmokestis ir darbo laiko kaita Vokietijoje

Metai	1928	1929	1931	1933	1935	1939
Darbo užmokestis (%, 1928=100)	100	106	95	77	80	89
Savaitės darbo laikas(val.)	46	46	42	42	44	47

Metinio vartojoimo kaita Vokietijoje (keturių asmenų šeimos)

Produktai \ Metai	1928	1937
Mėsā(kg)	146,5	118,5
Klauišiniai(vnt.)	472	258
Pienas(l)	481	358
Sviestas(kg)	17,9	19,1
Riebalai(kg)	55,4	37,3
Bulvės(kg)	507,8	530,3
Daržovės(kg)	127,3	117,8
Vaisiai(kg)	96,2	64,9

Priešinimasis diktatūrai

1933 m. kovo mėnesį rinkimuose VNSDP gavo mažiau nei pusę balsų. Didžioji vokiečių dalis tada nepalaikė nacistų, bet priešintis diktatūrai buvo nepaprastai sunku. Jau pirmosiomis nacių viešpatavimo dienomis dešimtys tūkstančių žmonių buvo įkalinti koncentracijos stovyklose. Sutriuškintos komunistų, vėliau socialdemokratų ir kitos partijos bei organizacijos, galėjusios organizuoti pasipriešinimą. Valstybės slaptosios tarnybos visuomenę apraizgė savo agentų tinklui. Visuofinio sekimo, iškundinėjimų, nepasitikėjimo atmosfera trukdė organizuoti kovą. Visas pasipriešinimo grupes gestapas išaiškino, o jų nariai pateko į konclagerius. Dalis evangelikų ir katalikų dvasiškių smerkė nacistinio režimo antikrikščionišką politiką: žmonių skirstymą pagal rasinius požymius į vertingus ir beverčius, žydų ir kitaminių persekiojimą. Dvasininkai už tai patys buvo persekiojami, siunčiami į koncentracijos stovyklas ar net sušaudomi.

Nacistų-socialinė politika

Eliniai vokiečiai, kuriems nerūpėjo politika, o ypač buvę bedarbiai, buvo patenkinti nacių politika. Tai nulémė ekonominės padėties pagerėjimas, stabilizai mažėjantis nedarbas. 1932 m. darbo neturėjo apie 6 mln. žmonių, o 1938 m. – tik 0,4 mln. Fašistai atėjo į valdžią, kai pasaulio ekonominė situacija gerėjo. Prie vokiečių nedarbo likvidavimo prisidėjo ir žydų išvijimas iš valdiškų tarnybų, ir dešimčių tūkstančių žmonių uždarymas į koncentracijos stovyklas, bet labiausiai – spartus ginklavimasis. Tūkstančiai žmonių įsidarbino karinėse lėktuvu, tanku, patranku, laivų gamyklose. Ginklų gamybos augimas skatinė metalurgijos, chemijos ir kitų pramonės šakų plėtrą. Valdžios lėšomis buvo tiesiamos daug darbo rankų reikalavusios ir strateginę reikšmę turėjusios autostrados, statomi ir stiprinami pasienio įtvirtinimai. 1935 m. įvedus privalomą kariņę tarnybą, šimtai tūkstančių jaunu vyru tapo kareiviais, kiti privalėjo pusę metų tarnauti reicho darbo tarnyboje. Atgijo Vokietijos miestai, gamyklos. Vokiečiai buvo dėkingi Hitleriui už suteiktą pragyvenimo šaltinį, atkurtą Vokietijos didybę ir geresnio gyvenimo viltis. Tada retas galvojo, kad po keleto metų jie, jų broliai ir sūnūs turės kariauti tolimiausiose šalyse ir kad milijonų vokiečių vyru, žuvusių kare, kapai nusės visą Europą, neaprēpiamus Rusijos plotus ir Afrikos smėlynus, o tūkstančius gyvujų prislėgs karo nusikaltėlio gėda. Nacistai labai reklamavo savo "ekonominius laimėjimus", bet pragyvenimo lygis, atlyginimai Vokietijoje taip ir nepasiekė ikikrizinės ribos.

Klausimai ir užduotys

1. Kokius pertvarkymus vykdė nacistai kurdami diktatūrą?
2. Kokį vaidmenį kuriant diktatūrą vaidino teroro aparatas?
3. Kas yra nacistų "rasinė politika" ir kaip ji buvo įgyvendinama?
4. Kokie buvo svarbiausi VNSDP užsienio politikos tikslai ir kaip rengtasi juos įgyvendinti?
5. Kaip Hitleris likvidavo nedarbą Vokietijoje?

14. Antidemokratiniai judėjimai Europoje.

Pilietinis karas Ispanijoje

Fašistiniai ir autoritariniai judėjimai Europoje

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui problemą srautas užgriuvo demokratines valstybes: ūkiniai sunkumai, infliacija, aštrūs prieštaravimai tarp klasių bei tarp vienoje valstybėje gyvenančių skirtingų tautų ir kt. Parlamentuose vykda vo nesibaigiantys ginčai, silpnai vykdomajai valdžiai nesisekdavo pagerinti padėties. Prieš buržuazinę demokratiją kovojo komunistai, kurių veikla kėlė siaubą pasiturintiems gyventojams. Jie reikalavo "tvirtos rankos" valdžios, galinties pažaboti komunistus, užtikrinti tvarką ir apginti savo valstybės interesus saitykuose su užsieniu. Tvirta valdžia galėjo būti karinė diktatūra, bet ji neturėdavo masių paramos. Tokią paramą igijo naujo tipo diktatūra – fašizmas. Fašizmui palanki aplinkybė buvo po pasaulinio karo atgijęs jėgos garbinimas ir polinkis nesutarimus spręsti prievara.

Fašistų įsigalėjimas Italijoje ir Musolinio valdžia skatino fašistinių organizacijų kūrimąsi daugelyje Europos šalių.

Fašistiniai judėjimai neturėjo vieno centro. Neretai vienoje šalyje veikdavo kelios fašistų organizacijos, nešutariančios tarpusavyje. Visiems be išimties fašistams buvo būdingas antikomunizmas, bet antisemitizmas – toli gražu ne visiems. Italų, ispanų ir portugalų fašistai nelaikė žydų priešas.

Parlamentarizmo krizė akivaizdžiai pasireiškė naujai susikūrusiose valstybėse. 1926 m. gegužės mėnesį maršalas J. Pilsudskis įvykdė perversmą Lenkijoje, suvaržė parlamento teises ir tapo diktatoriumi. Tų pat metų gruodžio mėnesį perversmą įvyko Lietuvoje, prezidentu išrinktas A. Smetona sutelkė valdžią savo rankose. Tokia valstybės santvarka vadinautina autoritetine arba autoritarine, o politinės organizacijos – autoritarinėmis. Autoritarinė santvarka nuo 1920 m. egzistavo ir Vengrijoje, nuo 1926 m. – Portugalijoje, o nuo 1929 m. – Jugoslavijoje.

4-tajį dešimtmetį, nacistams įsigalėjus Vokietijoje, fašistiniai judėjimai émė veikliau siekti valdžios. Tačiau savarankiškai jos pasiekti fašistams niekur nepavyko.

Pilietinis karas Ispanijoje

1931 m. pavasarį stipréjant judėjimui prieš monarchiją, karalius Alfonsas XIII išvyko į užsienį, ir Ispanija buvo paskelbta Respublika. Naujoji vyriausybė įvedė daug demokratinių laisvių, pažadėjo vykdyti žemės bei kitas reformas, apriboti Katalikų bažnyčios įtaką. Vyriausybės nuostatai Katalikų bažnyčios atžvilgiu savaip supratė anarchistai, kurie degino bažnyčias bei vienuolynus. Valdžia nesistengė anarchistų pažaboti. Toks demokratinės vyriausybės požiūris, jos antiklerikalizmas atvérė bedugnę tarp jos ir dalies tikinčiųjų.

1933 m. kortesų (parlamento) rinkimuose daug deputatų vietų gavo katalikų

partija. Jos remiami vyriausybę sudarė nuosaikieji respublikonai.

1934 m. rudenį kairieji respublikonai, socialistai, anarchosindikalistai ir komunistai ryžosi ginklu nuversti vyriausybę. Sukilimą lengvai numalšino kariuomenė. 1936 m. vasario mėnesį buvo surengti kortesų rinkimai. Juose daugumą laimėjo Liaudies frontas, kurio programa nebuvvo revoliucinė. Iš vyriausybė nepateko nei komunistų, nei socialistų. Tačiau ginkluoti anarchistų ir komunistų būriai užpildinėjo ir žudė politinius priešininkus. Konservatyvios jėgos nerimavo, kad Ispanijoje įsigalės proletariato diktatūra. Fašistai-falangininkai pradėjo rengtis ginkluotam sukilmui. 1936 m. liepos mėnesį Ispanijoje ir jai priklausančioje Maroko dalyje prasidėjo kariuomenės maištas.

Maišto vada tikėjosi lengvos pergalės, bet Respublikai liko ištikima beveik visa aviacija ir laivynas, net dalis sausumos kariuomenės. Madride ir Barselonoje apsiginklavę darbininkai perversmą nuslopino.

Karinis maištas virto 32 mėnesius trukusiu pilietiniu karu. Sukilėliai dažnai supaprastintai vadinami fašistais, bet iš tikrujų falangininkai sudarė mažają jų dalį. Kiti buvo monarchistai, dešinieji katalikai. Pats sukilėlių vyriausybės ir jų ginkluotų pajėgų vadovas generolas Fransiskas Frankas (1892-1975) nesilaikė fašistų pažiūrų. Jis tik naudojosi falangos, kaip gerai organizuotos jėgos, parama.

Respublikos gynėjai buvo ne tokie vieningi kaip sukilėliai. Frankas valdė pats vienas, o Respublikos vyriausybės dažnai keitėsi.

Pilietinis karas Ispanijoje pasižymėjo dideliu žiaurumu. Abi pusės negailestingai susidorodavo su priešais. Karo eiga buvo permaininga, tačiau pamažu persvarą įgijo sukilėliai. Madrido jiems nepavyko užirinti ligi pat 1939 m. pavasarį, bet jau 1937 m. rudenį jų valdžioje atsidūrė visa vakarinė Ispanijos dalis.

1938 m. pavasarį frankininkai prasiveržė prie Viduržemio jūros. Respublikos teritorija buvo perkirsta pusiau, nuo pagrindinės jos dalies atskirta Katalonija. 1939 m. vasario mėnesį frankininkai užėmė Kataloniją. Pasidare aišku, jog Respublikos pralaimėjimas neišvengiamas.

Kai kurie aukštieji karininkai ir politikai nutarė pasiduoti, tikėdamiesi išsiderėti, kad Frankas nepersekiotų Respublikos gynėjų. Kapituliacijos šalininkai pradėjo kovą su komunistais, kurie vis dar stengėsi priešintis. Ši tarpusavio kova respublikonų stovykloje leido frankininkams be mūšio užimti Madridą.

Karas Ispanijoje ir Europa

Pilietinio karo eiga lėmė ne vien jėgų santykis pačioje Ispanijoje. Sukilėlius iš karto parėmė Italija ir Vokietija. Jos siuntė ginklus, karo veiksmuose dalyvavo jų aviacija ir keliausdešimt tūkstančių italių kareivii. Todėl Ispanijos pilietinis karas buvo vertinamas ir kaip demokratijos kova su fašizmu. Respublikos ginti vyko savanoriai iš daugelio šalių. Jie Ispanijoje jungėsi į internacinalines brigadas, kurios pasižymėjo mūšiuose. Ispanijos Respublikai truko ginklus, o Prancūzija, Didžioji Britanija ir JAV nenorėjo jų parduoti. Jos laikėsi nesikišimo politikos, tačiau nesistengė kliudyti kištis į Ispanijos reikalus Vokietijai bei Italijai.

Žodynas

Anarchizmas – 1. valstybinės valdžios neigimas, taip pat politinės parlamentinės veiklos nepripažinimas. 2. tvarkos ir drausmės nepripažinimas.

Anarchosindikalizmas – darbininkų judėjimo srovė, teikianti pirmenybę profsajungoms (sindikatams), o ne politinėm partijom. Anarchosindikalistų tikslas – panaikinti kapitalizmą bei valstybę ir sindikatų pagrindu sukurti socialistine visuomenė.

Antiklerikalizmas – nusistatymas prieš Bažnyčią ir dvasininkų, kai kada virstantis siekimu jas visiškai sunaikinti.

Ištraukos iš Lietuvos Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalbos, pasakytos Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime 1933 m. gruodžio 15 d.

Kapitalizmas visuomet buvo dviečis – tautiškas ir tarptautiškas – gimbsta namie, o veržiasi toli svetur, dėl to jis anarchiškas. Negi tarsi pasaulio fabrikai ir fermierai, kiek kurį daiktų pridirbtį (prigaminti), kiek prisėti ir prikulti javui; nesukā galvos dėl likimo tų žmonių, kurie jiems dirba. Rungtynės pasaulyneje rinkoje, kapitalistinės santvarkos anarchija, pivedė prie didžiojo karo, o dabar – prie visuotinės ir visokerčios kritės, grasačios naujų karų.

Vienėšališka laisvės teisė, teisė be pareigos, veda anarchijon. <...> Ir kuo daugiau teisės gauja iš visuomenės ir tautos, tuo daugiau jis ir pareigų turėti prisiimti. Kaip įvalri teisė, taip įvairi ir pareiga. Vienėšališka teisė yra anarchija. Šiokia pusiausvyra tėra įmanoma drausmingoje visuomenėje, organizuotoje savingais tautos reikalais. Šiokį dėsnį skelbia ir vykdę fašizmas. Tas dėsnis buvo svertimas liberalizmu.

Nacionalsocializmas skelbia fantastišką rasinę teoriją. Jis sakosi tepripažįstas vokiečiai tuos, kurie esą vokiečių kraują. Svarbi esą ne tiek kalba, kiek kilmė. Tuo tarpu varglė rastum kur Europoje gryno kraują tautą. Vokiečiai kaip tik esą labiausiai maišyta rasė: germanų, slavų, prūsų ir t.t. Bet tai nekludo nacionalsocialistams skelbti, kad arčiai, suprask, vokiečiai esą kaip ir Dievo parinktoji tauta, kuriai turinti būti pirma vieta žemėje.

A. Smetona. Rinktinė raštai. Kaunas, 1990, p. 471-475.

1. Ką A. Smetona mano esant svarbiausia pāsaulinio karo ir krizės priežastimi?
2. Apibūdinkite A. Smetonos požiūrių į liberalizmą ir vokiškajį nacionalsocializmą.

V. Gustaitis apie demokratiją

<...> Bet né didžiausias demokratas šiandien nepasakys, kad tikrai tautos elitas gali į valstybės parlamentą, arba tautos atstovybę, patekti, kad rinktųjų daugiau kaip pusę ne tik neturi jokių vadams reikiamų ypatybių, bet yra mažiau nekaip paprastas vildutinėskumas. <...>

Jeigu mūsų laikais demokratija nepatenkinia, jeigu labai daug kalbama ir rašoma apie jos krizę – ne dėl to, kad pats demokratijos principas būtu neteisingas, kad jis būtų priešingas sveiklo žmogaus prigimčiai. Demokratijos krizės priežastys glūdi visai kitur. <...> visų kraštų politikiečių demokratijos arkluku norėjo priešinėti, pačią demokratijos esmę yra paskardinė fantastiškos demagogijos išroje. Kaip tik dėl šios demagogijos demokratija buvo diskredituota, pasidare įtarinė ir buvusiems jos karšteliems šaliniųkams. Žinome gerai, kad išsigimus demokratija, pavirtusi beveik anarchija, įvairiuose kraštose praskynė kelius diktatūrai. <...>

V. Gustaitis. Raštai. Vilnius, 1991, p. 296, 299.

1. Kokius demokratijos trūkumus nurodo autorius?

Komunistai respublikinėje Ispanijoje tikrai igijo didelę įtaką. Jų veikėjai užėmė ministrų postus, vadovavo kariniams daliniams. Komunistų populiarumui daug padėjo tai, kad SSRS buvo vienintelė didžioji valstybė, besąlygiškai remianti Respublikos vyriausybę, tiekianti ginklų (taip pat tankų ir lėktuvų), siunčianti patarėjų.

Franko valdymas

1939 m. balandžio 1 d. buvo paskelbta pilietinio karo pabaiga. Kare žuvo apie 640 tūkstančių žmonių, o nugalėtojai vykdė griežtas represijas. 1939-1944 m. buvo nubausti mirtimi arba mirė kalėjimuose beveik 200 tūkstančių žmonių. Beveik milijonas per karą ir jam pasibaigus emigravo. Visos respublikoniškos partijos buvo uždraustos ir, išskyrus komunistus, nutraukė veikla šalyje.

Ispanijoje keliems dešimtmiečiams įsigalėjo generolo Franko diktatūra. Jis gavo visą įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią. Frankas buvo valstybės ir vyriausybės galva, tvirtino įstatymus, skyrė ministrus, aukštusiosius valdininkus, karininkus ir net vyskupus. Jis turėjo beveik neribotą valdžią ir išlaikė ją iki mirties. Tačiau, būdamas karštai tikintis katalikas, Frankas nepiktnaudžiavo savo didžiule valdžią, nesistengė pralobti.

Vienintelė legali partija buvo falanga, tačiau Frankas prie jos prijungė katalikiškas, monarchistines bei įvairias kitas dešiniųjų jėgas. Taigi falanga prarado fašistinį pobūdį. Didžiulę įtaką turėjo Katalikų bažnyčia, kuri pilietiniame kare aktyviai rėmė Franko šalininkus. Kita vertus, Katalikų bažnyčia stojos prieš artimus ryšius su hitlerine Vokietija, smerkė nacistų rasizmą bei antisemitizmą. Ispanija tapo daugelio žmonių, kurie gelbėjos nuo nacistinio teroro, prieglobščiu.

Frankas išvengė Ispanijos dalyvavimo Antrajame pasauliniaime kare Vokietijos pusėje. Jo tvirta valdžia salygojo sparčią šalies ūkio plėtotę vėlesniais metais. Jau Antrojo pasaulinio karo metais Frankas išplėtė ekonomikos ir socialinių santykių reguliavimą. Tai nualintoje šalyje sudarė galimybes išvengti bado.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite priežastis, kurios salygojo demokratijos ir parlamentarizmo krizę tarpukario laikotarpiu.
2. Apibūdinkite politinę padėtį Ispanijoje po Respublikos paskelbimo.
3. Kodėl Ispanijoje kilo pilietinis karas?
4. Kaip pasaulyje buvo vertinamas Ispanijos pilietinis karas ir kokį poveikį jam darė užsienio valstybės?
5. Kokie buvo pilietinio karo padariniai Ispanijai?

Šveicarų kataliku mąstytojo mintys apie demokratiją ir diktatūrą

<...> Kada aš girdžiu savo krašte <...> demokratus protestuojant prieš diktatūrą, galvoju, kad tas žaidimas tokis pat tuččias, kaip ir protestas prieš žemės drebėjimą. Diktatūra <...> yra pačioj demokratijoj kaip sprogstama medžiaga urvo dugne. Arba demokratinis režimas sugebės išrišti dabartinę krizę, arba, jeigu jis pasirodys nesugebės, tai bus griebtasi diktatūros kaip ultima ratio rerum. Bus ieškoma vado, ir istorija mūs kaip tik moko, kad demokratijos visada baigiasi diktatūromiš. <...>

Gonzague de Reynold. Tragiškoji Europa. Naujuųjų laikų revoliucija, t. 1, Kaunas, 1998, p. 114-115.

Ištrauka iš generolo Sanchurcho 1936 m. liepos 11 d. laiško generolui Mola į veiksmus po perversmo

Turi būti suformuota absolūčiai apolitiška vyriausybė iš kariškių tarpo. <...> Suprantama, kad visi įstatymai, ypač liečiantys religinę ir socialinę sritis, turi būti tuoju pat peržiūrėti.

Tam, kad šalis nusiramintų, būtina sūstabdysti politinių partijų veiklą. <...> Šallai reikia naujos struktūros, atmetant dabar esamą liberalinę ir parlamentinę sistemą. <...>

Naujausiai įlaikų istorijos chrestomatija. 1918-1945. Sudarė J. Skirius. Kaunas, 1994, p. 90-91.

1. Apibūdinkite valstybės santvarkos formą, kurią numatė įvesti sąmokslininkai po Liaudies fronto vyriausybės nuvertimą.

F. Frankas (pirmame plane, dešinėje) su bendražygiais

15. Vidurio ir Pietryčių Europa: tarp demokratijos ir diktatūros

Naujų Europos valstybių problemos

Naujai susikūrusios Vidurio ir Pietryčių Europos valstybės buvo ūkiškai silpnos ir politiškai nestabilios. Pavyzdžiu, neprilausoma Lenkija susidarė iš Rusijos, Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos valdžioje buvusių žemių, kurios turėjo nevienodus įstatymus ir gyvenimo skirtingose valstybėse tradicijas. Sulieti jas į vieną visumą buvo sudėtingas uždavinys. Su panašiais sunkumais taip pat susidūrė Jugoslavija, Rumunija ir iš dalies Čekoslovakija. Labai prastai vertėsi taikos sutarčių apkarpytos Vengrija ir Austrija. Beveik po du milijonus gyventojų turintys Budapešto ir Vienos miestai tapo našta mažoms šalims.

Susikūrė tautinės valstybės, bet jų ribose gausiai gyveno kitataučių. Rumunijoje – vengrų, vokiečių ir bulgarų, Čekoslovakijoje – vokiečių ir vengrų, Jugoslavijoje – vengrų. Daugelis jų nebuvvo lojalūs naujoms tėvynėms, kuriose atsidūrė prieš savo valią. Kita vertus, pasireiškė prieštaravimai ir nesutarimai tarp labai artimų tautų: Jugoslavijoje – tarp serbų ir kroatų, Čekoslovakijoje – tarp slovakų ir čekų. Tautiniai prieštaravimai Vidurio ir Pietryčių Europoje 4-ajį dešimtmetyj ir Antrojo pasaulinio karo metu sėkmingai naudojosi nacistinė Vokietija.

Vidurio Europos ir Balkanų šalyse taip pat egzistavo aštinių socialinių problemų. Liaudies gyvenimo lygis visur, išskyrus Austriją ir čekų žemes, buvo žemas, miestuose – daug bedarbių, kaimuose valstiečiams trūko žemės. Ne tik todėl, kad kai kuriose šalyse nemaža jos dalis priklauso dvarininkams, bet dar labiau dėl gyventojų pertekliaus kaime. Šis perteklius neturėdavo kur eiti, nes pramonė beveik nesiplėtojo, o imigracija į JAV buvo smarkiai suvaržyta.

Tautiniai, ekonominiai ir socialiniai prieštaravimai darė sunkiai įmanomą demokratinę valdymą. 4-aji dešimtmetyj jis išliko tik Čekoslovakijoje. Kitose valstybėse ištvirtino autoritarinę valdymo formą.

Tarpukario Lenkija

Lenkija buvo didžiausia ir stipriausia iš susikūrusių po Pirmojo pasaulinio karo valstybių. Ji paskelbė neprilausomybę baigiantis karui, 1918 m. lapkričio 11 d., bet kovos dėl sienų tėsėsi ligi 1921 m. vasaros. Sunkiausias ir pavojingiausias buvo 1919-1920 m. karas su Sovietų Rusija. Bolševikų valdžia laikė Lenkiją kliūtimi komunizmui plisti į vakarus ir siekė paversti ją sovietinę respubliką. Tuo tarpu Lenkijos valstybės viršininkas (prezidentas) ir vyriausias ginkluotų pajėgų vadas Juzefas Pilsudskis (1867-1935) planavo sudaryti Europos rytuose Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos, Lietuvos ir galbūt Latvijos valstybių konfederaciją, kuri būtų galėjusi atremti tiek Rusijos, tiek ir Vokietijos reyanšo veiksmus. Kaip tik todėl 1920 m. pavasarį lenkų kariuomenė pradėjo žygį į Ukrainą, užėmė Kijevą. Tačiau netrukus Raudonoji armija perėjo į kontr-

Žodynės

Režimas – valstybės santvarka, valdymo forma, valdžia, vyriausybė.

Galicia – senosios Lenkijos valstybės dalis, padalijimų metais prijungta prie Austrijos ir buvusi jos valdžioje iki 1918 metų.

Žymaus sanacijos veikėjo E. Kviatkovskio mintys apie padėtį Lenkijoje iki 1926 m. gegužės perversmo (ištraukos)

Panašiai kaip ir senojoje bajoriškoje Žečpošpolitoje, vis daugiau atstovų, politinių partijų ir klubų, atrodo, užmiršo apie savo garbingą įstatymų idėjų valdmenį, bet stengesi pro kiekvieną plynį prasiskverbti į valdžios aparata, norėjod turėti lemiamą žodį kiekvienų valstybės valdymo klausimui, linkę jau patikėti, kad teisė ir konstitucija negali jų varžyti <...> Daugeliis nepaprastai svarbių valstybei įstatymų <...> keletą metų laukdavo ir nesulaukdavo patvirtinimo.<...>

Keičiausiai parlamentinių kompromisių, prieštaraujantys bet kokiemis programų principams, tapo kasdieniniu reiškiniu. <...> Lenkų armijos kūrėjas, jos faktiškas ir idėjinis vadas buvo nušalintas nuo aktyvios veiklos. Gdynės statybos programa, taip sėkmingai pradėta vykdyti 1924 m., įstigo sekliumose 1926 m. <...> Geros valios žmonės <...> tapo bejėgiai, toje galingoje ir pražūtingoje sistemoje, kuri atėjo nežiniai iš kur, lyg seniai praejusios epochos šmēkla, ir grąžuž, ir rijo lenkų gyvenimo vertėbes.

Ir tą sumaištis bei tikėjimo savo jėgomis praradimo valandą nugriaudėjo Lenkijoje gegužės ivykių griaustinių.

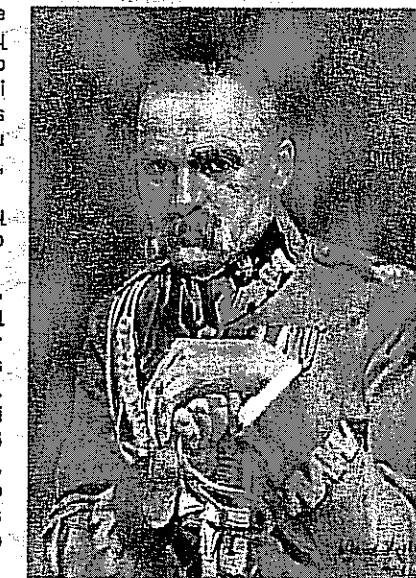
Vienu akimirksniu <...> visą atsakomybę susikoncentruavo viename žmoguje Lenkijoje. Pastatė jis paties savo likimą ant vienos kortos ir negalėjö nelaimėti, nes visą Lenkiją troško tada tos atsakomybės <...>

E. Kviatkowski. Dysproporcje. Warszawa, 1988, s. 315-324.

1. Ar objektyviai šioje ištraukoje vertinama parlamentinė sistema Lenkijoje?

2. Apie kokią "vienu žmogų" kalba

E. Kviatkovskis?

Józefas Pilsudskis (1867 12 05-1935 05 12) gimė Zalavo dvare, netoli Švenčionėlių, bajorių ūkyje. Baigę Vilniuje gimnaziją, mokoši

Charkovo universitete. Už ryšius su revoliucioneriais 5 metams pateko į Sibirą. 1892 m. grįžo į Vilnių. Greitai jis tapo lenkų socialiųjų partijos (PPS) vadovu. J. Piłsudskis aktyviai kovojo už pavergtos tėvynės (Lenkijos – Lietuvos) laisvę. 1914-1917 m. vadovavo lenkų legionams, kovojujimems prieš Rusiją.

Pirmajame pasauliniame kare, Visą savo veikla įgijo didelį populiarumą. 1918 m. atskuriant Lenkijos valstybei, jis tapo valstybės viršininku (prezidentu) ir kariuomenės vadu. 1922 m. pasitraukė iš pareigų. 1926 m. gegužės mėn. jam vadovaujant išviko perversmas. J. Piłsudskis ivedė autoritarinį režimą ir valdė Lenkiją iki mirties.

puolimą ir atsidūrė prie Varšuvos. Ten ji 1920 m. rugpjūčio mėnesį buvo sumušta. 1921 m. kovo mėnesį pasirašyta Rygos taikos sutartimi Sovietų Rusija pripažino rytines Lenkijos sienas. Tais pat metais, po trijų lenkų sukilimų Silezijoje (Šliūnake) buvo nustatyta siena su Vokietija.

Tarpukario Lenkija buvo daugiausiai truputį daugiau kaip du trečdalius gyventojų, kiti buvo ukrainiečiai, žydai, baltarusiai, vokiečiai, šiek tiek rusų ir lietuviai. Egzistavo tautiniai prieštaravimai, kai kurių ukrainiečių ir vokiečių organizacijų veikla kėlė pavojų valstybės vientisumui. Santykiai su Vokietija ir Dancigo (Gdansko) laisvuojuo miestu visą laiką buvo įtempti. Lenkams teko skubiai įrengti savame pajūryje naują Gdynės uostą, kuris 4-tajį dešimtmetį krovinių apyvarta užėmė pirmąją vietą Baltijos jūroje.

1921 m. buvo priimta Lenkijos Respublikos konstitucija, kuri suteikė piliečiams demokratines teises bei laisves, tačiau vykdomają valdžią paliko silpną Seimo akivaizdoje. Dažnai keitėsi vyriausybės. Svarbi politinio nestabilumo priežastis buvo nesutarimai tarp itakingos dešiniuosios tautinių demokratų (endeukų) partijos bei maršalo Pilsudskio šalininkų iš kairiųjų partijų ir karininkijos.

1922 m. pasitraukės iš valdžios, po ketverių metų, 1926 m. gegužės mėnesį, Pilsudskis įvykdė karinę perversmą, nušalino vyriausybę, kurioje vyraovo endekai, ir vėl tapo Lenkijos likimo lėmėju. Jis nebesirėmė kairiaisiais, vykdė vadinausią sanaciją – valstybės "gydymą" nuo korupcijos, partinių rietenų ir "parlamentinės anarchijos". Pilsudskio ir jo įpėdinių autoritarinė valdžia dažnai ir vadinausią sanaciją.

Pilsudskis neuždraudė partijų, nepanaikino parlamento, kuris beturėjo menką įtaką valstybės reikalams. 1935 m. priimta nauja konstitucija įteisino autoritarizmą. Valdžioje sanacija laikėsi dėl Pilsudskio autoriteto, valstybės aparato bei armijos, laveruodama tarp įvairių visuomenės sluoksnių. Ji užtikrino tam tikrą politinį ir ūkinį stabiliumą, nors ir pasirodė bejėgė prieš 1929-1933 m. križę. Lenkijos ūkis atsigavo tik 4-ojo dešimtmečio viduryje. Vicepremiero E. Kviatkovskio iniciatyva valstybės lėšomis buvo vykdomas industrializavimas, kuriamą Centrinė pramonės apygarda su metalurgijos ir mašinų gamyklos. Tačiau pramonės plėtra tada negalėjo duoti pakankamai darbo kaimo gyventojams. Tarpukario Lenkijos ūkio, švietimo ir kultūros laimėjimai buvo nemaži, bet įveikti atsilikimą nuo pirmaujančių valstybių neužteko laiko.

Čekoslovakija: demokratijos sala Vidurio Europoje

Čekoslovakijos respublikos konstitucija veikė be didesnių sutrikimų, ji išvengė perversmų ir autoritarizmo. Tai salygojo keletas aplinkybių. Čekiškoji naujos valstybės dalis turėjo išplėtotą pramonę, gyvenimo lygis buvo aukštasis. Turtinė šalis galėjo sukurti vieną pažangiausių pasaulyje socialinio aprūpinimo sistemų, įgyvendinti žemės reformą, kuri panaikino stambiąją žemėvaldą. Čekoslovakijos parlamente buvo daugelio partijų atstovų, tačiau jie paprastai sugebėdavo susitarti, sudaryti veikliaus vyriausybes. Didelis vaidmuo palaikant tokią sañtarvę teko įžymiam čekų politikui Tomašui Masarykui (1850-1937), kuris

Kaip buvo priimta nauja lenkų konstitucija. Opozicija balsavimą pražiopsojo

Varšuva, 30-1. Elta. Naujos konstitucijos priėmimas visai lenkų visuomenei buvo visiškai netiketas. <...> Opozicinės partijos iki paskutinio momento nieko apie vyriausybės ketinimus nežinojo. Jei būtų žinojusios, jos nebūtų sausio 26 d. aplieodusios seimo posėdžių salės, duodamos galimumo vyriausybės partijų atstovams iš karto visais trimis skaitymais priimti naują konstitucijos projektą. Iki šiol jokiui būdu nebuvo galima gauti šiam konstitucijos projektui priimti reikalingą 2/3 balsų daugumą. Netikėtais sausio 26 d. vakare atsirado proga tą kliūti nugalėti, kadangi opozicijos atstovai, protestuodami prieš darbų tvarkos pakeitimą, aplieido posėdžių salę. Konstitucijos projektas skubios keliu visais trimis skaitymais buvo priimtas. Konstitucijos projektas buvo taip lengvai priimtas todėl, kad pagal įstatymą konstitucijai pakelsti reikalingas ne visų seimo atstovų, o tik posėdyje dalyvaujančių atstovų 2/3 balsų skaičius. <...> Opozicijos laikraščiai konstitucijos priemimą smarkiai kritikuoją. <...> opozicijos prieštaraujančiai oficioziniai laikraščiai "Gazeta Polska" išgarme straipsnyje, tarp kito, rašo: jei mes busime visiškai atviri, turime pripažinti, kad, pagal mūsų pažiūrą, nebuvो jokio ryšio tarp turėjusios būti priimtos konstitucijos ir opozicijos atstovų skaičiaus seime. Tai reiškia, kad jei opozicija nebūtų tingi ir paviršutinė ir jei ji rūpestingai išnaudotų yūsus galimumus konstitucijos priemimui sulaukti, tai, vis dėlto, konstitucija būtų pakeista ir tai tokiu būdu, kaip mes tai dabar padarėme.

Lietuvos aidas, 1934 01 30, nr. 24.

1. Ką rodo Lenkijos valdžios panaudotas būdas konstitucijai priimti ir ar jis formaliai prieštaravó įstatymams?
2. Kaip galima būtų suprasti oficiozinio laikraščio žodžius, kad "vis dėlto konstitucija būtų pakeista"?

1935 m. Lenkijos Respublikos konstitucija (ištraukos)

2 str.

- 1) Valstybės priešakyje stovi respublikos prezidentas.
- 2) Jis atsako už valstybės likimą prieš Dievą ir Istoriją. <...>
- 4) Jo asmenyje sutelkiama vieninga ir nedalomā valstybės valdžia.

12 str. Respublikos prezidentas

- a) savo nuožiūra skiria ministrą pirmininką ir jo telikimų ministrus.

13 str.

- 1) Respublikos prezidentas naudojasi ypatingomis teisėmis, kurios sudaro jo prerogatyvas.
- 2) Šios prerogatyvos yra:
 - a) nurodyti vieną kandidatą į rešpublikos prezidentus ir paskelbtį visuotinį balsavimą.
 - b) paskirti karę metu rešpublikos prezidento įpėdinį. <...>

44 str.

Deputatai neturi teisés igyti savo vardu, svetimo vardu, arba vardu įmonių, bendrovų ir draugijų, siekiantilių pelno, valstybės turtą arba jų nuomotį, būti valdžių darbų rāngovais, gauti iš vyriausybės koncesijų, arba kitokios asmeniškos naudos.

Конституцийи Буржуазных стран, т. 1. Москва, Ленинград. 1935, с. 225, 226, 227, 233.

1. Apibūdinkite prezidento vaidmenį Lenkijos valstybėje pagal 1935 m. konstituciją.
2. Kokia konstitucijos 44 straipsnio paskirtis?

išrinktas prezidentu tik paskelbus nepriklausomybę 1918 m. ir išbuvo juo iki 1935 m. pabaigos.

1929-1933 m. krizė skaudžiai palietė ir Čekoslovakiją. Pramonės gamyba, lyginant su 1929 m., sumažėjo 40%, sunki padėtis buvo ir kaimie. Atsilikusi Slovakija nukentėjo labiau nei Čekija, kuri greičiau atsigavo po krizės. Stiprėjo prieštaravimai tarp Čekoslovakijos vyriausybės ir slovakų nacionalistų, kurie piltinosi savo "jaunesniojo brolio" vaidmeniu bendroje valstybėje, reikalavo Slovakijai savivaldos. Dar didesnį pavoją kėlė vokiečių, gyvenusių daugiausiai Sudetų srityje, nacistai, kuriems buvo vadovaujama iš Berlyno.

Vengrija: nuo komunizmo iki autoritarizmo

Pirmojo pasaulinio karo didžiulius sukrėtimus išgyveno Vengrija, 1918 m. pabaigoje paskelbta nepriklausoma respublika. Jos nepripažino Antantės valstybės ir ruošėsi atimti visas teritorijas, kuriose gyvено bent šiek tiek ne vengrų tautybės žmonių. Nematydama išeities, respublikos vyriausybė atsistatydino, ir valdžia paėmė komunistai, su kuriais susijungė socialdemokratai. Tarp komunistų buvo daug grįžusių iš Rusijos karo belaisvių, tapusių karštais bolševiku pasekėjais. 1919 m. kovo mén. Vengrija buvo paskelbta Sovietų respublika. Jos valdžia skubotai nacionalizavo beveik visą pramonę ir žemės valdas, kuriose pradėjo steigti kooperatyvus, užuot jas išdalijusi valstiečiams. Šios priemonės atstumė nuo Sovietų valdžios plačius vengrų visuomenės sluoksnius. Pavojus jai grėsė ir iš užsienio. I Vengriją įsiveržė Rumunijos ir Čekoslovakijos kariuomenės, su kuriomis kovas komunistų Raudonoji armija pralaimėjo. 1919 m. rugpjūčio mén. Sovietų valdžia Vengrijoje žlugo, prieš jos šalininkus buvo vykdomos represijos, vadinamasis "baltasis teroras".

1920 m. pradžioje Vengrijoje įvyko parlamento rinkimai, kuriuos laimėjo dešiniariosios partijos, atkurta monarchija, bet be karaliaus. Už jį valdė regentas, buvęs Austrijos-Vengrijos laivyno admirolas Miklošas (Mykolas) Hortis (1868-1957). Jis gavo labai didelius īgaliojimus. Taip Vengrija tapo pirmaja autoritariene valstybe Vidurio ir Pietryčių Europoje. Horčio valdžiai teko pasirašyti Trianono taikos sutartį, bet ji, kaip ir beveik visa vengrų visuomenė, skelbė šūkį "Ne, ne, niekad", t.y. siekimą atgauti prarastas žemes.

Klausimai ir uždaviniai

- Kodėl daugumoje Vidurio ir Pietryčių Europos valstybių demokratiją pakeitė autoritarizmas?*
- Nurodykite svarbiausius skirtumus Lenkijos, Čekoslovakijos ir Vengrijos politinėje raidoje 1918-1926 metais.*
- Kokios priežastys lėmė, kad Čekoslovakijoje iki pat 1939 m. išliko demokratinė santvarka?*

Apie Lenkijos kaimo buklę ir problemas

Lenkijos miestuose, ypač Varšuvos, Krokuvos, Lvove, Poznanėj, Torunėj, Gdynėj, Katovicuose žmogus gauni gana gerą įspūdį. <...> Tačiau kaimuose gerą įspūdį daro beveik vien tik dvarai. Dar nebogliausiai atrodo ir ūkininkai Poznanės bei Pajūrio valiadljoje. Bet rytuose, Galicijoje, lenkų ūkininkas atrodo labai menkai <...> O juk netoli 70% visų Lenkijos gyventojų yra kalmiečiai. Lenkija yra žemės ūkio kraštas.

Ir ne kas kitas, o kalmas yra Lenkijoje didžiausias rūpestis, didžiausia politinė, socialinė ir ekonominė problema. <...> 8 mln. gyventojų pertekliaus kaime. Ar tai neperdėta? Ar iš tikrujų Lenkijos kalmas taip kerčia nuo žmonių pertekliaus? <...> Kaimo gyventojų perteklius greičiau yra dar didesnis, negu pateiktieji aštuoni milijonai. <...>

Lenkija yra ryškus mažažemilių kraštas. <...> Dvarų ariama žemė sudaro tik 17% visos ariamos žemės <...> iš dvarų anaipolt ne tiek daug mažažemilių galima būtybė aprūpianti žeme.

Aplė Galicijos žemdirblius sakoma, kad klekviemas iš jų dirba tik kaip ketvirtadalis žmogaus, o valgo kaip pusė žmogaus. <...> O mažai jie dirba todėl, kad neturi kur dirbti, kad neturi žemės.

V.Gustaitis. Lenkai ir Lenkija. Kaunas, 1937, p. 162-172.

- Remdamiesi šiuo tekstu ir kita Jums žinoma informacija, apibūdinkite tarpukario Lenkijos kaimo padėtį.*
- Kokiomis priemonėmis buvo galima pagerinti padėtį?*

Čekoslovakijos Respublikos gyventojų tautinė sudėtis

	1921 m. ¹	(%)	1930 m.	(%)
Bendras skaičius	13.375.463.	(100%)	14.479.565	(100%)
Čekai ir slovakai	8.764.213	(65,53)	9.688.770	(66,91)
Rusai	461.449	(3,45)	549.169	(3,79)
Vokiečiai	3.123.624	(23,36)	3.231.688	(22,32)
Vengrai	744.621	(5,57)	691.923	(4,78)
Zydai	180.504	(1,35)	186.642	(1,29)
Lenkai	75.987	(0,57)	81.737	(0,57)
Rumunai	11.174	(0,08)	13.004	(0,09)
Serbų kroatai	2.107	(0,02)	3.113	(0,002)
Cigonai	8.478	(0,06)	32.209	(0,22)

¹ Čia turima įgalvojė ne tik rusai, bet ir rusinal (ukrainiečiai), Užkarpatės sritys gyventojai, kurių buvo dauguma.

J. Sklius. Naujausiai laikų istorijos chrestomatija. 1918-1945. Kaunas, 1994, p. 102.

Zemės ūkio darbai tarpukario Lenkijoje

- Kokias problemas Čekoslovakijai kėlė tokia jos gyventojų tautinė sudėtis?*

16. Skandinavijos šalys tarpukario metais

Ekonominė ir socialinė raida

XX a. pr. Skandinavija išgyveno reikšmingus ūkinius pokyčius. Menkas Švedijos ir ypač Norvegijos dirbamos žemės plotas skatino energiją ir kūrybinę mintį nukreipti į turtingas žemės gelmes ir jūrą. Išradus naujas sprogstamasių medžiagas, paspartėjo geležinkelio tiesimas. Gausūs energijos ištekliai leido elektros energiją plačiai naudoti metalurgijos ir chemijos pramonėje. Jūros artumas skatino prekybos ir žvejybos laivyno augimą ir laivų statybą. Šalys iš nuošalaus Europos "užkampio" ēmė virsti pažangiausių ekonominės, socialinių ir politinių eksperimentų laboratorijomis.

Dar prieš Pirmajį pasaulinį karą Skandinavijos šalių ekonominė raida prisiitaikė prie pasaulio pokyčių. Didėjo pramonės darbininkų, o kartu ir miesto gyventojų skaičius. Šalių neutralumas Pirmojo pasaulinio karo metu padėjo išsaugoti nenuniokotą ūki ir netgi pasipelnyti kariaujančioms šalims pardavinėjant savo produkciją. Šalių ekonomikoje svarbią vietą užėmė kooperatinis judėjimas. Jis išaugo į Šiaurės Europos draugiją, kuri sugebėjo sumažinti pramonės prekių kainas ir padidino gyventojų perkamąją galią. Taip vis labiau buvo skatinamas gamybos augimas.

Ekonominės krizės padariniai Skandinavijos šalyse švelnino palyginti nedidelės karinės išlaidos, kurios 3-iajį dešimtmetį buvo dar labiau sumažintos. Tai leido skirti daugiau lėšų socialinėms programoms ir visuomenės gyvenimui pagerinti. Sugebėjimas ekonominius laimėjimus derinti su socialinių problemų sprendimu būdingas visoms Skandinavijos šalims. Čia buvo palūginti nedidelį prieštaravimai tarp visuomenės sluoksnii.

Sparčiausiai pramonė augo Švedijoje. Gausūs puikios kokybės geležies rūdos, miško bei didžuliai vandens energijos ištekliai skatino šalies technologinę pažangą. Ryšių priemonių, elektros prietaisų, automobilių bei lėktuvų gamyba pavertė Švediją labai išvystytos ekonomikos kraštą. Dar prieš Pirmajį pasaulinį karą Švedijoje atsirado daug naujų pramonės šakų. Dauguma jų remėsi tokiais švedų išradimais, kaip A. Nobelio dinamitas, G. de Lavalio garo turbina, S. Vingkyisto automatinio reguliavimo guoliai, L. M. Eriksono stalinis telefonas, J. Venstromo trifazės srovės keitimo sistema ir B. fon Plateno absorbcijos būdu veikiantis šaldytuvas.

Šie išradimai padėjo atsirasti ir plėtotis firmoms "Bofors" (ginklai), "Separator", "Aga" (dujinio suvirinimo įrenginiai), ASEA (elektrotechnika) ir "Electrolux" (elektros įrengimai). Technologijos progresas pagreitino celiuliozės, popieriaus bei mašinų pramonės plėtrą.

XX a. 3-asis dešimtmetis – didysis Švedijos pramonės suklestėjimo laikotarpis. Švedija ilgą laiką turėjo pasaulinį degtukų gamybos monopolį, vieni pirmųjų pasaulyje visiškai automatizavo jų gamybą.

Reikšmingų laimėjimų buvo pasiekta ir kuriant savo automobilių pramonę.

Viena pirmųjų automobilių firmų – "Scania" – pradėjo veikti dar 1891 m. Tada bendrovė VABIS, gaminusi geležinkelio transporo priemones, suprojektavo ir pagamino pirmąjį švedišką automobilį. Be lengvųjų automobilių 1902 m. gamykla pradėjo gaminti sunkvežimius, vėliau – autobusus. 1920 m. "Scania" nutraukė lengvųjų automobilių gamybą ir ėmė specializuotis gaminti sunkvežimius ir autobusus.

Dar labiau išgarsėjo "Volvo" automobilių gamykla. Pradėjusi veiklą 1927 m. "Volvo" įmonė gaminė lengvuosius automobilius, sunkvežimius, autobusus, traktorius ir laivų variklius.

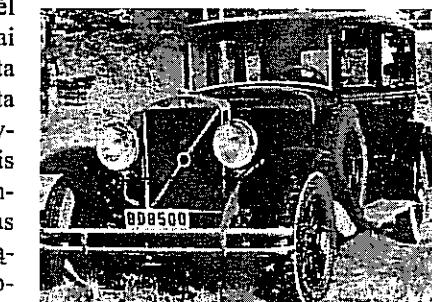
Svarbią vietą transporto priemonių gamyboje turėjo SAAB gamykla, gaminusi keleivinius ir karo lėktuvus, nenusileidžiančius garsiausiu pasaulio šalių analogams.

Greitas šalies pramonės bei prekybos augimas leido vyriausybei daug dėmesio skirti sveikatos apsaugos programoms, įvesti senatvės pensiją, aštuonių valandų darbo dieną ir mokėti pašalpas bedarbiams.

1929 metų pasaulio prekybos smukimas sukėlė šalyje sunkią krizę. Prasidėjo darbininkų streikai ir protestai. Kairiosios partijos pagrasino vyriausybei pilietinio nepaklusnumo akcijomis dėl penkių žmonių mirties. Jie žuvo, kai streiklaužiamas apginti buvo pasitelktas kariuomenė. Vyriausybė buvo priversta panaikinti 1914 m. Streiklaužių įstatymą, o ekonomikai pagerėjus vėl imtis socialinių reformų. 1932-1939 m. bendras Švedijos nacionalinis produktas išaugo 50%. Vyriausybė darbdavio sąskaita įvedė atostogas visiems darbuotojams. Didelės lėšos buvo skiriamos švietimui, visiems norintiems sudarytos sąlygos išsigiti aukštąjį išsilavinimą.

Norvegijai pirmasis pokario dešimtmetis buvo sunkus. Nors ir nedalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, šalis dėl Vokietijos povandeninio laivyno kariuinių veiksmų prarado pusę savo prekybos laivyno.

Šalies ekonominė pagrindą sudarė pramonė, naudojusi pigią hidroelektrinių energiją. Tai leido statyti naujas aliuminio, chemijos įmones pagal pažangiausią technologiją. Klestinti metalo pramonė padėjo atsigauti ir laivų statybos įmonėms. 1927 m. norvegai vėl gerai pelnėsi iš savo prekybinio laivyno, o pagal šugaunamios žuvies kiekį – pirmavo pasaulyje. Prasidėjus ekonominėi krizei, bedarbių skaičius išaugo. Bet jau nuo 1932 m. Norvegijos gamyba per metus paaugdavo 4%. 1938 m. pramonės produkcijos buvo pagaminama 75% daugiau nei prieš karą. Tai atvėrė kelią ir socialinei pažangai: išplėsta draudimo sistema, apėmusi viusus krašto gyventojus, pradėtos mokėti senatvės pensijos bei pašalpos bedarbiams.

Šešių cilindrų "Volvo" automobilis, gamintas 1929-1934 m.

Danai, beveik neturėdami gamtos išteklių, visą iniciatyvą ir išradimą su- telkė į žemės ūkį. 1919 m. Danija priėmė naują žemės nuosavybės įstatymą. Juo nusavino dalį didžiųjų dvarų valdų ir sudarė salygas dešimtimis tūkstančių žemės ūkio darbininkų tapti smulkiai savininkais. Šalies žemės ūkis rėmėsi kooperacijos sistema. Ji sudarė salygas smulkiemis ūkininkams savo produkcija konkuruoti rinkoje. Danijos vyriausybė, remdama kooperatyvus, siekė ir toliau plėsti dirbamos žemės plotus. 1927 m. žemės ūkio produkcija palyginti su geriausiais prieškario metais išaugo 50%. Sumaniai tvarkomos žemės ūkis davė didžiules pajamas. Beveik pusę augančios pramonės sudarė maisto produktų gamyba.

Savų žaliavų stoką atsvérė palanki Danijos jūrinė padėtis, palengvinusi anglies ir geležies importą. Tai leido suklasteti mašinų gamybai bei laivų statybai. Danai buvo pirmo pasaulioje okeaninio motorlaivo, varomo dyzeliniai varikliai, gamintojai. Žvejodami didžiulėse teritorijose, danai sugaunamos žuvies kiekiu nusileido tiktais norvegams.

Danija pirmoji iš Skandinavijos šalių ėmė mokėti senatvės pensijas. Čia veikė draudimo sistema, padedanti žmonėms nedarbo, ligos ar nelaimės atvejais. Šios priemonės buvo finansuojamos iš mokesčių, išaugusių iki 40%.

Islandijos, kuri 1918 m. turėjo apie 90 tūkst. gyventojų, ekonominio gyvenimo pagrindas buvo žvejyba. Nuo to, kaip pasiekdavo parduoti žuvį, priklausė viso krašto ekonominė gerovė. Žvejai, norėdami atlaikyti kitų šalių konkurenčią, jungėsi į kooperatyvus. Žemės ūkio vaidmuo šalies ekonomikoje buvo menkas, nes tinkamos dirbtis žemės Islandijoje labai maža.

Politinė raida

Danija, Švedija ir Norvegija – konstitucinės monarchijos. Po Pirmojo pasaulinio karo buvo dar labiau pažengta demokratijos link. Skandinavijos valstybių gyvenime monarchija išliko kaip jėga, jungianti tradiciją su pažangia demokratine valdymo sistema.

Švedijoje konstitucija skelbė, kad karalius valdo kartu su parlamentu, kuris leidžia įstatymus ir prižiūri jų vykdymą, kontroliuoja vyriausybės veiklą. Parlamentas Riksdagas sudarytas iš dviejų – Aukštųjų ir Žemųjų – rūmų. 1918–1920 m. konstitucija buvo peržiūrėta ir suteiktą teisę visiems šalies gyventojams dalyvauti rinkimuose.

Pagal 1814 m. Norvegijos konstituciją įstatymų leidžiamąją galią turėjo šalies parlamentas (Stortingas). Stortingas veikė kaip vienų rūmų parlamentas, kurio narai įstatymams leisti buvo pasidaliję į Aukštusius rūmus (Lagtingą) ir Žemusius (Odeltingą). Tai buvo sumanya siekiant galimybės pakartoti kiek-vieno klausimo svarstymą. Tačiau Žemieji rūmai, kurių narai sudarė deputatus daugumą, visada galėjo priimti įstatymus, pasinaudodami savo balsų persvara. Karalius tvirtino įstatymus, turėjo teisę skirti ir atleisti vyriausybę ir buvo vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadasis.

Danijos valstybę valdė karalius. Jis tvirtino įstatymus ir turėjo teisę paleisti

Fridtjofas Nansenas

Ypatingas vaidmuo Skandinavijos šalių diplomatoje ir politikoje teko F. Nansenui, Norvegų keliautojui, mokslininkui, vienam garsiausiu pasaulioje Šiaurės tyrinėtoju, sukūrusiu naują okeanografijos moksą. Nanseno populiarumas leido jam aktyviai dalyvauti ir pasaulio politiniame gyvenime. Jis daug prisidėjo prie taikaus Norvegijos atsiskyrimo nuo Švedijos. Dar Pirmojo pasaulinio karo metais Nanseno propaguojamos humanizmo idėjos pokario metais formavo naują pasaulio bendruomenės požiūrį į santykius tarp valstybių ir žmogaus teises. Po Pirmojo pasaulinio karo palaubų jis dirbo vyriausiuoju Tautų Sąjungos komisaru karo belaisvių ir pabėgelių reikalams. Nanseno/pastangomis buvo išlaikyta aplie pusę milijono karo belaisvių, pasirūpinta beveik dviejų milijonais tremtiniais, kurių dauguma buvo pabėgėliai nuo bolševiklinio teroro Rusijoje ir armėnai, išlikę po Turkijos genocido. Naujas Nanseno vykdytos taiklos politikos eksperimentas buvo Graikijos ir Turkijos apsikeitimas užimtų teritorijų gyventojais po šių valstybių tarpusavio karo. Nansenas per Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus organizaciją vadovavo šalpos darbui badojančioje Rusijoje, su kurios užsienio reikalų komisaru Čičerinu buvo pasirašyta aštinkama sutartis. Nors Nansenui nepavyko iškilti Tautų Sąjungos pagalbą teikti valstybiniu būdu, jis ją suorganizavo per atskiras Raudonojo Kryžiaus draugijas. Šios šalpos dėka Ukrainoje ir Pavolgyje buvo maitinama apie 16 mln. žmonių.

Už nuopelnus šalpos srityje 1923 m. Nansenas gavo Nobelio premiją. Nansenio iniciatyva po Pirmojo pasaulinio karo buvo įsteigtas ypačingas atpažinimo dokumentas, išduodamas pabėgiliams, daugliausia tremtiniams. Jis buvo pripažįstamas beveik visose pasaulio valstybėse ir taip buvo sudaryta galimybė persekiojamiesi žmonėms gauti politinį prieiglobstį. "Nansenio pasas", kaip tarptautinis dokumentas, skirtas išeiti sienas žmonėms, likusiams be plėtybės, buvo naudojamas dar ir po Antrojo pasaulinio karo.

F. Nansenas Škotijoje su universiteto studentų atstovu

1921 m. dėl bolševikų politikos Rusijoje kilus baisiam badiui, humanistas Nansenas visame pasaulyje organizavo pagalbą

parlamentą. Karalius parlamento siūlymu iškirdavo arba atleisdavo vyriausybę, buvo vyriausiasis kariuomenės vadas. Vyriausybė, karalius ir sosto įpėdinius sudarydavo Valstybės Tarybą, kuri svarstė įstatymų projektus ir nustatydavo vyriausybės veiklą. Įstatymų leidžiamoji valdžia priklausė parlamentui, suskirstytam į dvejus rūmus: Folketingą (Žemuosius) ir Lanstingą (Aukštuosius).

Pokario laikotarpiu Skandinavijoje dar labiau pagyvėjo politinis gyvenimas. Šalia tradicinėmis tapusių konservatorių, liberalų, socialdemokratų partijų, politinėje veikloje dalyvavo komunistai, o nuo 1929 m. ekonominės krizės ir nacional-socialistai. 1920 m. nė viena partija nebuvo laimėjusi absoliučios daugumos nė vienoje Skandinavijos šalyje. Todėl kūrėsi įvairios koalicijos. 3-iojo dešimtmečio pradžioje koalicinėse vyriausybėse visose Skandinavijos šalyse dominavo socialdemokratai. Rinkėjų dėmesį patraukė jų siekimas demokratiškosis – parlamentinėmis reformomis igyvendinti socialinių pertvarkymų programą. Socialdemokratų pastangos sukurti geresnę, teisingesnę socialinę tvarką patraukė įvairių visuomenės grupių atstovus. Tai leido socialdemokratams bendradarbiauti ir sudaryti koalicijas su daugeliu politinių partijų. Bendras visų Skandinavijos šalių socialdemokratių partijų bruožas buvo siekimas mažinti karines išlaidas, didelį dėmesį skirti taikai politikai ir neutralitetui. Skandinavijos šalys buvo tradicinio neutraliteto šalininkės.

Vidkunas Kvislingas, Norvegijos nacistų vadas

Klausimai ir užduotys

1. Koks buvo monarchijos vaidmuo Skandinavijos šalių gyvenime?
2. Kodėl socialdemokratų partijos buvo populiarios Skandinavijoje?
3. Kokie bendri Skandinavijos šalių politinės ir ekonominės raidos bruožai?

17. Suomija, Estija ir Latvija tarpukario metais

Nepriklausomybės atkūrimas ir politinė raida

Pirmasis pasaulinis karas, pasibaigęs Vokietijos pralaimėjimu ir Rusijos imperijos suirimi, suteikė galimybę Suomijai, Estijai, Latvijai ir Lietuvai pasiekti nepriklausomybę. Kelias į nepriklausomybę šiose šalyse turėjo daug bendrų bruožų.

Greičiausiai susidariusia padėtimi pasinaudojo Suomija, turėjusi autonomiją ir polinio gyvenimo patirtį dar Rusijos imperijoje. Jau pirmosiomis bolševikų valdžios dienomis Suomijos Seimas, laikinai prisiėmė aukščiausiosios valdžios teises, 1917 m. gruodžio 6 d. paskelbė Suomiją nepriklausoma respubliką. 1918 m. prasidėjo kelis mėnesius trukęs pilietinis karas tarp raudonųjų, kuriuos rėmė vietos Raudonoji gvardija bei maištujantys rusų kareiviai, ir baltųjų Raudonieji pralaimėjo.

Pasimokę iš pilietinio karo bei jausdami nuolatinę didžiojo kaimyno grėsmę, suomiai priėmė konstituciją, siejančią demokratinę parlamentinę sistemą su stipria prezidento valdžia. Tuo pasistengta užkirsti kelią kairiosios bolševikinės partijos įsigalėjimui ar bandymui įvykdyti perversmą. Prezidentas savo nuožiūra bet kuriuo metu galėjo paleisti parlamentą. Kaip vykdomosios valdžios galva, jis buvo vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas ir atsakė už užsienio politiką. Stalino politika su Suomija besiribojančioje ir jai giminingoje Karelijoje, kurios gyventojai buvo iškeldinami iš Rusijos gilumą, sukėlė protestus Suomijoje ir paskatino fašistinio "Lapua" judėjimo susiformavimą. Šiām judėjimui atsirasti padėjo ir ekonominė depresija. "Lapua" ragino pertvarkyti valstybės gyvenimą Italijos pavyzdžiu. Sekdami Musoliniu judėjimo dalyviai organizavo "Valstiečių žygį" į Helsinkį, o 1932 m. mėgino nuversti vyriausybę. Todėl 1932 m. Suomija perėjo prie prezidentinio valdymo. Prezidentas visiškai apribojo parlamento veiklą.

1917 m. Rusijos įvykių paskatinti sujudo estai. 1918 m. vasario 24 d. Estijos seniūnų taryba paskelbė Estijos nepriklausomybės manifestą, kuriuo vyriausijai valdžia buvo perduota Gelbėjimo komitetui. Jam vadovavo žymus nacionalinio atgimimo veikėjas Konstantinas Piatsas. Kovoti teko ne tik su bolševikais, bet ir su nenorėjusia pripažinti nepriklausomybės vokiečių okupacine valdžia.

1919 m. pradžioje beveik pusė Estijos teritorijos buvo užimta bolševikų. Kovose su jais estus parėmė suomiai, pasiuntę 2 tūkst. savanorių bei suteikę 20 mln. suomių markių paskolą. Mažesnius savanorių būrius atsiuntė švedai ir danai. Jau vasario mėnesį estų kariuomenė ištūmė bolševikus. Karo veiksmai, remiant rusų baltagvardiečiams, buvo perkelti į Rusijos teritoriją.

Estija pagal Šteigiamojo susirinkimo priimtą konstituciją tapo demokratinė respublika. Dėl partijų politinių nesutarimų šalies vyriausybę buvo labai nepastovi. 1919-1933 m. pažiėtė net 20 vyriausybų. Didesnę grėsmę valstybei kėlė ne dažna vyriausybų kaita, bet komunistai, 1924 m. Taline pabandę įvykdyti

valstybės perversmą.

1933 m. spalio mėnesį buvo priimta nauja šalies konstitucija ir įkurta valstybės prezidento institucija, suteikianti šalies vadovui didelius įgaliojimus. Tuo siekta pagerinti aukščiausią valstybės įstaigų darbą, tačiau politinė įtampa krašto viduje nesulipnėjo. 1934 m. kovo 6 d. valdžią perėmė tuometinis vyriausybės pirmininkas Konstantinas Piatsas. 1936 m. plebiscitu (referendumu) vyriausybė gavo įgaliojimus konstitucijai pakeisti. Specialiai tam išrinktas parlamentas priėmė trečiąjį Estijos konstituciją, kuri įsigaliojo 1938 m. sausio 1 d. Šešeriems metams Prezidentu išrinktas Konstantinas Piatsas. Jis laikėsi centristinio požiūrio, nepritarė komunistinių ir kraštotinių nacionalistinių organizacijų veiklai. Valdžia net uždraudė kraštotinių dešiniųjų pažiūrų "Išsivadavimo karo dalyvių sajungą".

Latvijoje 1918 m. lapkričio 18 d. Tautos taryba paskelbė šalies nepriklausomybę. Bet 1919 m. pavasarį šalyje buvo net trys tarpusavyje besivaržančios vyriausybės: tautinė, prosovietinė, provokiška. 1919 m. sausio pradžioje latvių Raudonieji šauliai ir kiti Raudonosios armijos daliniai užėmė beveik visą Latviją, išskyrus Liepojos regioną. Tačiau, nesulaukus didesnio krašto gyventojų pritarimo, sovietų valdžia Latvijoje ilgiau išsilaiatyti nepajėgė. Latvijos padėti sunkino vokiečių pozicija. Jie padėjo kovoti su bolševikais, bet siekė išlaikyti Latviją savo įtakoje. Todėl kovojant prieš bolševikus teko pradėti kovą ir su bermontininkais. Mūšiuose prieš bermontininkus latvius parėmė anglų ir prancūzų laivynas bei estų kariuomenė. Mūšyje prie Rygos bermontininkai buvo sumušti ir nustumti Lietuvos link. Nepriklausomybės kovos baigėsi 1920 m. Rugpjūčio 11 d. Rigoje pasirašyta sutartis su Sovietų Rusija, kuri visiems laikams pripažino Latvijos nepriklausomybę.

1920 m. balandžio mėn. buvo išrinktas Steigiamasis seimas, kuris nustatė Latvijos politinę santvarką priimdamas konstituciją. Iki 1934 m. Latvija buvo parlamentinė respublika.

Pasaulinės ekonominės krizės metu šalyje labai išaugo politinė įtampa. Dešiniuosios kraštotinės organizacijos telkė jėgas ir sudarinėjo kovos būrius ragindamos nuversti valdžią, nesugebančią valdyti krašto. Socialdemokratai kaltino vyriausybę nuolaidžiavimu nacionalistiniems organizacijoms ir ruosėsi su jomis kovoti. Ministras pirmininkas Karlis Ulmanis pasiūlė konstitucijos projektą, kuriuo buvo siekiama sustiprinti prezidento ir vyriausybės galia, apribojant Seimo veiklą įstatymų leidimu. Seimui šį projektą atmetus, 1934 m. gegužės 15 d. Ulmanis ir karo ministras Balodis paskelbė karo padėti, paleido Seimą ir uždraudė politinių partijų veiklą. Aukščiausią valdžią valstybėje perėmė kiek perorganizuota Ulmanio vadovaujama vyriausybė. 1936 m., prezidentui A. Kviesiui baigus savo kadenciją, Ulmanis tapo ir šalies prezidentu.

Ekonominė raida

Nepriklausomybė atgavusios šalys savo ekonominę gerovę susiejo su žemės ūkio reforma. Taip buvo tikimasi, bent jau pradiniame nepriklausomybės etape,

Manerheimas

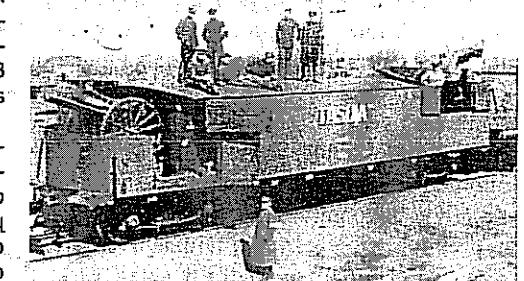
Karlo Gustavo Manerheimo (Mannerheim, 1867-1951 m.) protėviai buvo kilę iš Nyderlandų. XVII a. atvyko į Suomiją tarnauti Švedijos karaliui Gustavui III (iki 1809 m. Suomija priklausė Švedijai). Manerheimas mokėsi katedrų mokykloje, kur buvo ruošiami karininkai suomų autonominei kariuomenei. 1904 m. jis dalyvavo rusų – Japonų kare, vadovavę kavalerijos divizijai, tapo pulkininku. Pirmajame pasaulyne kare vadovavo 6-ajam kavalerijos korpusui. 1918 m. tapo generalu. Bolševikams paėmus valdžią Rusijoje, Manerheimas iš kariuomenės pasitraukė ir slėptą grįžo į Suomiją. Jis sėkmingai vadovavo Suomijos kariuomenės kovoms su bolševikais ir Suomijos raudonaisiais. Seimui priėmus konstituciją ir renkant prezidentą, nesurinkęs balsų daugumos, jis pasitraukė iš politinio gyvenimo. 1931 m. Manerheimas grįžo į kariuomenę ir buvo išrinktas Krašto apsaugos tarybos pirmininku. 1933 m. jis tapo maršalu. Manerhelmo iniciatyva buvo pradėti statyti sienos apsaugos įrengimai, kurie turėjo didžiulį valmenį šalies gynyboje. Jis sėkmingai vadovavo suomų kariuomenei "Žlemos karo", taip pat Antrojo Pasaulinio karo metais, kovoje prieš Sovietų Sąjungą. 1944 m. atsistatydinus Suomijos prezidentui R. Riūčiui, Manerheimas buvo išrinktas prezidentu ir sudarė naują vyriausybę, kuri pradėjo taikos derybas su Sovietų Sąjunga. Siekdamas palengvinti sutarties sudarymą su Sovietų Sąjunga, 1946 m. kovo mėn. 14 d. jis atsistatydino.

Plietinio karo užbaigimo iškilinės
Helsinkyje. Generolas Manerheimas (centre)
siekina vokiečių armijos karininką.

Nepriklausomybės kovų aukos

Latvija karoose (1918. II. 18 - 1920. II. 3) dėl savo nepriklausomybės nustojo 1748 žuvusią karo laukuose karių; ligoniųse nuo įvairių ligų mirė 618 karių. <...> iš viso karių mėtu Latvijos armijoje buvo 73 246 karių. Estija karoose dėl savo nepriklausomybės (1918. X. 28 - 1920.II. 3) nustojo karo laukuose žuvusią bei nuo žaizdų mirusią 2 062 karių, o mirusią nuo įvairių ligų 1338 karių. Iš viso 3400. <...> Estijos armijoje kariavo 2000 suomų savanorių ir dar šiek tiek kitų sventimšalių.

Sarvuotas estų traukinys 1919 m.
Suomijos nepriklausomybės kare žuvo ir bolševikų, nukankinti 4 684 laisvės kovotojai. <...>
Suomijos laisvės karas pareikalavo 11 153 žmonių gyvybių drauge su žuvusiais priešais.

Savanorių žygiai. Vilnius, 1991, p. 34, 57.

užtikrinti šalių ekonominį savarankiškumą. Taip pat bent iš dalies išspręsti socialines problemas ir užkirsti kelią komunistinėms idėjoms plisti. Suomija, Estija, Latvija žemės reformą vykdė neatidėliodamos. Estijos ir Latvijos valstybės, nesuteikusios jokios kompensacijos, konfiskavo (nacionalizavo) beveik vieną dvarų žemes ir jas paskirstė valstiečiams bei smulkiems ūkininkams.

Suomijos pramonė, netekusi Rusijos rinkos, buvo priversta sumažinti gamybą. Suomijoje du trečdaliai gyventojų dirbo žemės ir miškų ūkyje. 1918-1922 m., vykdžius žemės reformą, 117 tūkst. nuomininkų tapo savininkais, o 27 tūkst. nedidelį sklypą atiteko kaimo darbininkams. 1929 m. prasidėjusi ekonominė krizė visiškai nusmukdė suomių prekių eksportą. Suomija iš užsienio bankų skolinosi vis daugiau pinigų. Iki krizės buvęs lygis vėl pasiektais tik 1937 m.

Estijoje žemės ūkis buvo pagrindinė šalies ūkinio gyvenimo šaka, duodanti 55% visų krašto pajamų. Žemės ūkyje dirbo 60% visų gyventojų. 1919 m. spalio mėnesį priimtu žemės ūkio įstatymu 96,6% dvarų žemės buvo išdalyta naujakuriams. Didžiosios pramonės įmonės buvo įkurtos dar prieš Pirmajį pasaulyjinį karą ir pritaikytos Rusijos rinkai. Susikūrus neprisklausomai Estijos valstybei, kai kurios iš jų negalėjo būti pakankamai panaudojamos. Taip atsitiko sudidžiuilais Krenholmo tekstilės fabrikas, Talino laivų ir vagonų statyklos. Todėl buvo kuriamos naujos pramonės šakos, kurių produktai tik eksportui. Svarbiausia iš jų buvo degamojo skalūno gavyba tepalams ir benzinui gaminti. Svarbią reikšmę turėjo tekstilės, medžio, popieriaus ir cemento pramonė. Estija gamino garailiavius, vagonus, elektrros motorus, telefono aparatus. Iš viso 1939 m. pramonėje dirbo per 16% visų gyventojų. Didelę svarbą turėjo žvejyba. Ja vertėsi apie 1,5% gyventojų. Estija turejo gera prekybos laivyną. Tarp Talino, Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Švedijos, Suomijos, Nyderlandų ir Latvijos uostų vyko reguliarai laivyba. Daugiausiai buvo prekiaujama su Didžiaja Britanija ir Vokietija.

Latvijos Respublika po neprisklausomybės kovų greitai atsigavo. 1920 m. ūkininkams buvo išdalyta dvarų žemė. 4-ojo dešimtmecio viduryje miško medžiaga ir žemės ūkio produktai sudarė pusę Latvijos eksporto. 1931-1939 m. Latvijoje sparčiai augo pramonės gamyba, didėjo užsienio investicijų apimtys. Ji gerokai lenkė savo artimiausius kaimynus. 4-aji dešimtmetylė smarkiai išaugo pramonės gamyba. Latvija gamino fotoaparatus "Minox", aukštos kokybės avalyne, audinius žemės ūkio mašinai ir agregatai, montavo sportinius lėktuvus ir automobilius "Ford-Vairogs". Svarbią reikšmę turėjo ir laivų statyba. Visame pasaulyje buvo gerai žinomi "VEF" radijo aparatai bei telefonai. Apie 33% visų prekių buvo išvežama į Didžiąją Britaniją, Vokietiją.

Sparti ekonomikos plėtra iš gerai tvarkomas žemės ūkis sudarė salygas socialinėms reformoms. Pagal socialinį saugumą Latvija buvo tarp pažangiausių kraštų. 1939 m. salyje ligonių kasose buvo apdrausta 384700 žmonių. Socialinės pašalpos buvo išmokamos susižalojus ar netekus darbo. Buvo rūpinamas ir švietimu.

Baltijos šalių tarpusavio santykiai

Visos naujai susikūrusios Baltijos šalys daug dėmesio skyrė politiniams bendradarbiavimui. 1919 m. Paryžiuje ir Rygoje įvyko pirmieji trių Baltijos valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos, o vėliau ir Suomijos, atstovų pasitarimai. Vėliau jie buvo tesiomi Helsinkyje. Iki pat 3-iojo dešimtmecio pabaigos Suomija siekė užmegzti kuo glaudesnius santykius su Baltijos valstybėmis ir Lenkija. Ji norėjo užsitikrinti paramą Rusijos agresijos atveju. Sudaryti galima sąjungą trukdė Lenkijos ir Lietuvos konfliktas. 1921 m. Rygoje ir Kaune vyko Estijos, Latvijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrų konferencija, bandžiusi išspręsti sąjungos sudarymo problemas. Šios pastangos neliko beveišės, bet rezultatai buvo riboti. 1923 m. lapkričio 1 d. Taline pasirašyta Latvijos ir Estijos politinės ir karinės sąjungos sutartis. Taip pat buvo susitarata ekonominiais ir muičių klausamis. Toji sąjunga buvo lyg Baltijos sąjungos branduolys.

Dar viena Baltijos valstybių konferencija įvyko 1925 m. Ženevoje. 1934 m. Lietuvos pasiūlymu buvo paruošta trių Baltijos valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – politinio bendradarbiavimo sutartis. Ši Baltijos Santarvės sutartis buvo pasirašyta Ženevoje 1934 m. rugpjūčio 12 d.

Klausimai ir užduotys

1. Suraskite Suomijos ir Baltijos šalių istorijos bendrus bruožus kelyje į neprisklausomybę.
2. Palyginkite Baltijos šalių politinę ir ekonominę raidą. Surašykite panašumus ir skirtumus.

5-osios Baltijos šalių užsienio reikalų ministrų konferencijos dalyviai priėmimo pas Latvijos prezidentą K. Ulmanį (antras iš kairės). Šalia jo (trečias iš kairės) Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis

18. Lietuva parlamentarizmo laikotarpiu. 1926 m. gruodžio perversmas

Krikščionių demokratų valdymas

Steigiamasis Seimas baigė darbą 1922 m. spalio 1 d. Rinkimuose iš pirmajų eilių Seimą daugiausia balsų gavo krikščionių demokratų partija. Ji turėjo Seime 38 vietas iš 78. Prezidentu buvo išrinktas krikščionis demokratas Aleksandras Stulginskis. Naujai sudarytai Vyriausybei pritarė tik pusė Seimo narių. Todėl 1923 m. kovo mén. Prezidentas, remdamasis Konstituciją, Seimą paleido ir paskyrė naujus rinkimus. Antrasis Seimas išrinktas 1923 m. birželio mén. Ši kartą krikščionys demokratai gavo absolūtių daugumą – 40 iš 78 vietų. Prezidentu vėl buvo išrinktas A. Stulginskis. Ministrų Pirmininku ir užsienio reikalų ministru tapo nepartinės E. Galvanauskas. Vyriausybei neatidėliojant reikėjo spręsti dvi problemos: derėtis su Vakaru Europos valstybėmis dėl Klaipėdos krašto ir ištęsti pradėtą žemės ūkio reformą.

Žemės reforma vyko nuo 1919 m. I žemės fondą buvo paimti visi buvę valstybiniai ir privatus dvarininkų plotai, paliekant šiemis po 80 ha (vėliau – po 150 ha). Už nusavinamas iš privačių savininkų žemes buvo numatytais atlyginimais, kuris mokėtas iki 1938 m. Vykdant reformą buvo sukurti 34925 nedideli ūkiai, 25576 sklypai išdalyti mažazemiais. Reforma buvo sėkmėminga. Žemės ūkis plėtojosi gana sparčiai. Ypač klestėjo gyvulininkystė: 1938 m. jos produktai sudarė 55,9% viso eksporto. Sviesto eksportas nuo 524 t 1924 m. padidėjo iki 17412 t 1938 m.

Per visą krikščionių demokratų valdymo laikotarpi galiojo karos padėties įstatymai. Didele valdžia turėjo karos komendantai, galėjė varžyti demokratines teises ir laisves. Kauno karos komendantas baudė laikraščių redaktorius didelėmis piniginėmis baudomis ir kalėjimu. I kalėjimą buvo patekės net pirmasis Lietuvos Prezidentas A. Smetona už straipsnį jo redaguotame žurnale.

Krikščionys demokratai buvo dažnai kritikuojami dėl jų vykdomos švietimo politikos, dėl perdėto Katalikų bažnyčios rémimo. Kunigams buvo paskirtos aligos ir jų vedama metrikacija pripažinta valstybės taryba.

Didžiausia opozicinė jėga krikščionims demokratams buvo valstiečių liaudinių sąjunga. Ši partija turėjo daug šalininkų.

Klaipėdos krašto prijungimas

Pagal 1919 m. pasirašytą Versailio taikos sutartį Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ir laikinai perduotas Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos bei Japonijos žiniui. Naujaja Vokietijos šiaurės rytų siena tapo Nemunas.

Ambasadorių konferencija numatė, jog Klaipėdos kraštas turi būti paskelbtas "laisvaja valstybe", o kol kas 10-15 metų administruojamas Prancūzijos komisaro. Šis nutarimas turėjo įsigalioti nuo 1923 m. Tai reiškė, kad Lietuva neatgauja Klaipėdos. Dėl šių priežasčių Lietuvos Vyriausybė nutarė organizuoti

Žodynas

Frakcija – politinės partijos narių, parlamento, savivaldybės deputatai, susivieniję į atskirą grupę, kad galėtų organizuoti vykdymą savo partijos politiką.

Koalicija – politinių partijų sąjunga, susitarimas, bendradarbiavimas bendrai vyriausybel sudaryti ir joje dalyvauti.

Ambasadorių konferencija – surengta Antantės šalių tarybos nutarimu dėl Versailio taikos sutarties vykdymo. Darbą pradėjo 1920 m. sausio mén. Paryžiuje. Konferencijoje dalyvavo Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos ambasadoriai Prancūzijai, pirmynkavę Prancūzijos atstovas. Faktiškai tai buvo Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos politikos organas, tarptautinius klausimus sprędės jų naudai, apeidamas Tautų Sąjungą. 1923 m. kovo 15 d. pripažino Lenkijai jos užgrobtą Vilniaus kraštą. 1931 m. ambasadorių konferencija nustojo egzistavusi.

Antrojo ir trečiojo Seimų sudėtis pagal partijas

Partijos pavadinimas	II Seimas	III Seimas
Valstiečiai liaudininkai	16	22
Socialdemokratai	8	15
Krikščionys demokratai	40	30
Tautininkų sąjunga	1	3
Ūkininkų partija	1	2
Zydai	7	3
Lenkai	4	4
Vokiečiai	2	1
Klaipėdiečiai	0	5

1. Palyginkite partijų pozicijų pokyčius po trečiojo Seimo rinkimų, kurie turėjo lemiamos įtakos Lietuvos vidaus politikos pasiūlytimams.

Aleksandras Stulginskis gimė 1885 m. vasario 26 d. Žemaičijoje, Kutalių kaime, Kallinėnu valsčiuje (dab. Šilalės r.), bežemių valstiečių šeimoje. Skaityt iš rašytų pramoko "daraktorinėje" mokykloje. Toliau mokėsi Liepojos gimnazijoje, po to – Žemaičių dvasinėje seminarijoje. Studijavo agronomiją Vokietijoje. Mokėjo vokiečių, anglų, prancūzų ir lotynų kalbas. Pirmojo pasaulinio karo metu gyveno Vilniuje ir ištraukė į visuomeninę veiklą, tapo Lietuvos Tarybos nariu. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataru. A. Stulginskis – aktyvus Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) narys, dalyvavö kuriant jos programą. 1918-1919 m. įvaliose vyriausybėse ėjo vidaus reikalų, žemės ūkio ministrų pareigas. 1920 m. išrinktas Steigiamojo Seimo pirmmininku. Pirmas ir antras Seime rinko A. Stulginskį Lietuvos Prezidentu. Įsigalint A. Smetonos autoritariniam režimui, kuriam jis nepritarė, A. Stulginskis Kretingos valsčiuje įsigijo Jokūbavo dvaro centrą, ten ir ūkininkavo. Retkarčiais rašė straipsnius į laikraščius, išeindo knygą apie pievų priežiūrą. Sovietams okupavus Lietuvą, 1941 m. kartu su žmona buvo išremtas į Sibirą. Kalėjo įvairiose stovyklose. 1956 m. grįžo į Lietuvą. Gyveno Kaune, 6 kv. m kambarėlyje. Mirė 1969 m. rugpjūčio 22 d.

A. Stulginskis

Prancūzų kariai Klaipėdoje. 1923 m.

Klaipėdos krašto gyventojų sukilimą ir prijungti kraštą prie Lietuvos.

Lietuvos karinė vadovybė pasiuntė geležinkelio kelis reguliaros kariuomenės dalinius ir savanorius (apie 1000 karių). Karrai buvo perrengti civiliais drabužiais.

1923 m. sausio 10 d.

jie perėjo krašto sieną. 1923 m. sausio 15 d. sukilėliai įžengė į Klaipédą, užémė prefektūrą, kur buvo komisaro G. Petisnė būstinė. Po trumpo susišaudymo buvo šūdarytos paliaubos. Žuvo 20 savanorių ir 2 prancūzų kareivai.

1923 m. sausio mėnesį į Klaipėdos uostą atplaukė šeši Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos karo laivai. Šiu šalių atstovai Kaune įteikė Lietuvos Vyriausybei protesto notas. Bet ji teigė neturinti nieko bendra su sukilėliais.

Tik po ilgų derybų 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje buvo pasirašyta Lietuvos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos vyriausybų atstovų Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai konvencija. Antantės valstybės pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai. Jam suteikta teisė turėti savo valdžios organus: seimelį (krašto gyventojų renkamą 3 metams visuotiniu, tiesioginiu, slaptu balso savimu), kuris galėjo leisti vietinius įstatymus, ir direktorių – vykdomają valdžią. Gubernatorius – Lietuvos valstybės atstovas krašte – turėjo teisę paleisti seimelį. Krašto autonominė valdžia tvarkė finansus, teismus, švietimą, Bažnyčią, policiją, sveikatos apsaugą, socialinį aprūpinimą. Lietuviai ir vokiečiai kalbos pripažintos oficialiomis ir lygiavertėmis krašto kalbomis. Lietuvos valdžios kompetencijai priklausė santykiai su užsieniu, krašto apsauga, pašto, telegrafo įstaigos, uostas ir monopolijų teisė.

Klaipėdos sukilimo dalyviai. Klaipėda, 1923 m.

Socialdemokratas S. Kairys ir tautininkas A. Smetona apie demokratiją Lietuvoje ir gruodžio 17 d. perversmą

Pirmasis, jau atgyventasis tarpas – tai viešpatavimasis visokių partijų, skelbusių kuo plačiausiai laisvę. Tokia laisvė buvo privėdusi mūsų kraštą 1926 m. pabaigoje prie to, kad žadėtoji kiekvieno laisvė ruošė visas Lietuvos nelaisvę. Ūkininkų reikalai buvo pamiršti, o tamsoje miemos, vedamos surusėjusių vadoklių, rodėsi alkštén iš visų pakampių, stumé valdžion bolševizmą. Lietuvių partijos Seime, užot iš vieno dėlbusios rimta darbą, nuolat riejosi ir leido tautinėms mažumoms kaip tinkamomis kraipyti mūsų valstybės valrą. <...> Mūsų gobšas kalmynas jau džiaugėsi tylomis, kad išnykus mūsų valdžiai, ne tik Vilniaus kraštas, bet ir visa Lietuva, kaip jau seniai gelaudamas grobis jam atiteksianti. Mūsų visuomenė susirūpinusi laukė, kas ją išgelbės iš to pavojaus. Vardu vienos tautos ir mūsų kariuomenės, nuolat budinčios nepriklausomos Tėvynės sargyboje, buvo padarytas Selmai ir Vyriausybel rimtas žygis, kad dėl tautinės vlenybės būtų sudaryta tautiška valdžia.

Daug kas iš perversmo dalyvių nuoširdžiai tikėjo demagogų išpūstu bolševizmo pavojumi. Ūkininkų valkams buvo svetima ar net priešiška kariūju valdžios glyvensis susidomėjimas darbininkų būkle. Kalbant aplie kariūinkus, jų drausmės supratimas nesiderino su demokratinių laisvių "palaidumu". <...> Be to, daugeliui rūpėjo ir savo karjeros telkės: algų mažinimo klausimas kaip tik tuomet Seime ir buvo svarstomas. <...> Tiems labai mišraus pobūdžio motyvams stigo betgi to, kas skiria ūkininkų "pučą" nuo socialinio maišto: perversmininkai kartu su jų vadu neatstovavo jokliai socialinei grupėi, ir todėl patį perversmą tenka vertinti kaip politinę avantiūrą. Demokratinėje santvaroje bet kuriuos prieš ją pasikėsinimus turi atremti pati demokratinė bendruomenė: Deja, perversmo metu dar jos neturėjome.

A. Smetona. Gruodžio 17-osios reikšmė. Gruodžio 17 – osios dešimtmetis. 1926-1936. Kaunas, 1936.
J. Vilčinskas. Lietuvos socialdemokratiją kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Londonas, 1985.

1. Palyginkite šiuos pasisakymus. Kuo jie skiriasi? Kodėl?
2. Kurio straipsnio autorius S. Kairys, kurio – A. Smetona?

Kazys Grinius gimė 1866 m. gruodžio 17 d. Selėmos Būdos kaime, Sasnavos valsčiuje (Marijampolės r.), 17 ha žemės turinčio Valstiečio šeimoje. Tėval išmokė skaityti ir rašyti. Vasara ganė gyvullius, žiemą lankė rusišką pradžios mokyklą. 1879-1887 m. mokėsi Marijampolės gimnazijoje. Balges gimnaziją įstojo į Maskvos universiteto medicinos fakultetą. 1888 m. dažyavo, pirmajame Lietuvos demokratų partijos suvažiavime. Baigęs universitetą, grįžo į Lietuvą ir Marijampolę vertėsi laisva gydytojo praktika. Visą laisvalaikį skyre varpininkų veiklai: rinko lėšas, platino spaudą, redagavo straipsnius. Caro valdžia ne kartą jį areštavo.

Nepriklausomoje Lietuvoje K. Grinius buvo išrinktas į Steigiamąjį Seimą, vėliau į kitus Seimus. 1920-1922 m. buvo Ministras Pirmininkas. 1926 m. birželio gruodžio mén. – Lietuvos Prezidentas. Amžininkų išlaidžiu, K. Grinius buvo idealistas, didelis patriotas, labai dėrbastus ir protinges. Būdamas Ministeriu Pirmininku ir Prezidentu išliko kuklus, paprastas bei demokratiškas, o kaip Vyriausybės vadovas buvo taupus ir skrupulingai vengė panaudoti bet kurį valstybinį turą asmeniniams reikalams. Perversmininkai jį nušalino nuo valdžios. 1944 m., artėjant frontui, K. Grinius pasitraukė į Vokietiją. 1947 m. išvyko į JAV. Mirė 1950 m. birželio 4 d. Čikagoje.

K. Grinius.

1926 m. rinkimai ir viadas politikos pasikeitimas

Antrasis Seimas baigė savo kadenciją 1926 m. kovo mėn. Naujo, trečiojo Seimo rinkimai buvo paskirti 1926 m. gegužės 8-10 d.

Prieš rinkimus opozicinės partijos – valstiečiai liaudininkai ir ūkininkai – sudarė koaliciją. Ši koalicija gavo daugiausia balsų, bet viena negalėjo sudaryti Vyriausybės. Todėl buvo susitarta su socialdemokratais ir tautinių mažumų atstovais. Už tai socialdemokratai gavo kelis ministrų postus. Lenkams buvo leista steigti 75 naujas mokyklas. 1926 m. birželio mėnesį Prezidentu išrinktas valstietis liaudininkas dr. Kazimieras Grinius. Advokatas M. Slezavičius vadovo koaliciniams ministrų kabinetui.

Naujai išrinkto Seimo nutarimu buvo panaikinta karinis padėtis. Nustojo galių ir ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, varžantys piliečiams suteiktas konstitucinės laisvės. Iš kalėjimų buvo paleisti politiniai kaliniai, tarp jų ir komunistai. Vyriausybė svarstė galimybę sumazinti kariuomenę, nebemokėti algų kūnigams. Pastarieji kairiųjų valdžios ketinimai priešiškai nuteikė dvasininkus ir dalį karininkų.

1926 m. gruodžio 17-osios perversmas

1926 m. rugsėjo mėn. susikūrė penkių karininkų komitetas, kuris rengė perversmą. Apie pasirengimą žinojo ir jam pritarė tautininkai ir krikščionys demokratai. Pučias prasidėjo gruodžio 17-ąją d. 2 val. ryto. Kariuomenė užėmė generalinį štabą, apsupo prezidentūrą, Seimą ir kitas valstybines įstaigas. A. Smetona ir kiti perversmininkai pareikalavo, kad Prezidentas K. Grinius atsistatydintų. Prezidentas nusileido. Gruodžio 19 d. Seimo posėdyje, kuriamė dalyvavo 42 iš 85 atstovų (socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai posėdį boikotavo), Prezidentu išrinktas A. Smetona.

Vyriausiasis perversmo vadinas, majoras (vėliau generolas) Povilas Plechavičius

Klausimai ir užduotys

1. Kokias problemas sprendė krikščionių demokratų Vyriausybės 1922-1926 m.?
2. Nurodykite 1923 m. Klaipėdos sukilimo priežastis ir rezultatus.
3. Kodėl ir kaip pasikeitė Lietuvos viadas politika 1926 m., po trečiojo Seimo rinkimų?
4. Kodėl įvyko 1926 m. perversmas?

19. Lietuva autoritarinio valdymo metais

Vidaus politika. Autoritarinio režimo sukūrimas

Po 1926 m. gruodžio perversmo areštuota 110 žmonių, keturiems iš jų, žymiems komunistų veikėjams, buvo įvykdyma mirties bausmė. Nuo 1926 m. gruodžio 20 d. šalyje įsigaliojo ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, apribojo politines piliečių teises ir suteikė labai plačius igaliojimus karui komendantams. Visose apskrityse buvo įsteigtos komendantūros su kareiviu būriais. Bet kokiam susirinkimui buvo reikalingas leidimas, kurį išduodavo apskrities viršininkas, karui komendantui sutikus. Leidimai buvo reikalingi rengiant vaidinimus, gegužines, šokių vakarus. Kiekvienam susirinkime turėjo dalyvauti atsakingas policijos atstovas ir neleisti kelti politinių klausimų. Pamažu uždraustos visos opozicinės partijos. Visa spauda buvo griežtai cenzuojama.

1927 m. balandžio 12 d. valstiečių liaudininkų, socialdemokratų bei tautinių mažumų atstovai Seime pareiškė nepasitikėjimą A. Voldemaro Vyriausybei. Prezidentas, pasirėmęs Konstituciją, paleido Seimą. Kiti rinkimai įvyko tik 1936 m. Rinkimų metu veikė tik lietuvių tautininkų sąjunga. Todėl Seimo nariais išrinkti 49 tautininkai.

1928 m. gegužės 15 d. Prezidentas A. Smetona paskelbė naują Konstituciją. Pagal ją Prezidentą turėjo rinkti visa tauta 7 metams. Jis galėjo leisti įstatymus tarp Seimo sesiju, skirti Vyriausybę, įvesti valstybėje karinį padėtį, savo nuožiūra paleisti Seimą. Prezidentas buvo niekieno nekontroliuojamas. 1931 m. A. Smetona paskelbė šalies Prezidento rinkimų įstatymą, pagal kurį valsčių, apskričių bei miestų tarybos renka ypatinguosius tautos atstovus (vieną nuo 20 tūkst. gyventojų), o šie – Prezidentą. 1931 m. gruodžio mėnesį 116 ypatingųjų tautos atstovų išrinko Prezidentu A. Smetoną. 1938 m. tokie patys rinkimai bu-

Žemaičių sodyba tarpukario metais

vo pakartoti. Rinkimai vyko vangiai – iš anksto jau buvo numatomi rinkikai, kurie vienbalsiai išrinkdavo Prezidentą. A. Smetoną 1938 m. paskyrė komisiją naujai Konstitucijai parengti. Prezidentas tapo pagrindiniu ir iš esmės vieninteliu įstatymu leidėju, galintis bet kuriuo metu paleisti Seimą. Vyriausybė taip pat buvo atsakinga tik Prezidentui. Pasinaudojant Konstitucijomis buvo įtvirinta asmeninė A. Smetonos valdžia.

1929 m. buvo pertvarkyta valsčių ir apskričių savivalda; sumažėjo rinkėjų skaičius, nes rinkti galėjo asmenys nuo 24 metų ir tiki ūkių, imonių savininkai bei valstybinių įstaigų tarnautojai. Kandidatus valdžia parinkdavo iš anksto. Vidaus reikalų ministro skiriami apskrities viršininkai galėjo užprotestuoti bet kurį savivaldybės sprendimą.

Daug problemų tautininkų valdžiai kilo 1935 m., kai krizės prislėgti Suvalkijos valstiečiai pradėjo streiką. Jie užtvérė kelius ir neleido ūkininkams vežti savo produktą į Kauną ir kitus miestus. Susirėmimuose su policija žuvo keturi valstiečiai. Streikininkai ėmėsi ir individualaus teroro prieš neprisijungusius prie streiko ūkininkus, buvo nusiaubtos kai kurios pieninės, griaunami telefono ir telegrafo stulpai. Už tai 456 streikininkai perduoti teismui, iš jų 5 už teroro aktus nubausti mirties bausme. Šis Užnemunės ūkininkų streikas paveikė Vyriausybę: 10% buvo sumažinti žemės mokesčiai, nustatytos tvirtos javų kainos, ūkininkai 3 metams po skirstymo į vienkiemius atleisti nuo mokesčių.

Beveik per visą A. Smetonos valdymo laikotarpį išliko karų padėtis, kurią salygojo valdžios siekis turėti veiksmingą opozicijos slopinimo priemonę.

Nukrypdama nuo demokratijos, Lietuva nebuvvo išimtis Europoje. Tarpukariu diktatūros įsigalėjo visose naujai susikūrusiose valstybėse, išskyrus Čekoslovakiją.

Užsienio politika

Didžiausia tarpukario Lietuvos užsienio politikos problema – santykiai su Lenkija. Jie dėl Vilniaus krašto aneksijos buvo labai įtempti. Abiejų šalių spauda be perstojo kaitino aistros. Tautų Sajungos taryba 1927 m. pabaigoje priėmė rezoliuciją, raginančią pradėti tiesiogines derybas. 1928 m. kovo mėnesį Karaliaučiuje susitikę lenkų ir lietuvių diplomatai susitarė tik dėl lengvatų gyventojams, kurių ūkius krito demarkacinė linija. Tik 1938 m., įvykus pasienio incidentui, po Lenkijos ultimatyvaus reikalavimo užmegzti diplomatinių santykiai.

Lietuvai tarpukario metais buvo labai svarbūs santykiai su kaimynine Vokietija. Vokietija buvo suinteresuota, kad Lietuva išliktų nepriklausoma ir Rytprūsiai nebūtų iš visų pusų apsupti Lenkijos teritorijos. Lietuvą labiausiai domino Vokietijos rinka. Su Vokietija Lietuvos Vyriausybė pasiraše sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai (dėl piliečių pasirinkimo, dėl evangelikų bažnyčios padėties ir kt.), dėl sienų.

Santykiai ėmė blogėti, Vokietijoje stiprėjant A. Hitlerio pozicijoms. Nacionalsocialistų siekis laužyti Versalio sutartį palietė ir Klaipėdos kraštą. Nacių šalininkai vis aktyviau reiškėsi ir Klaipėdos krašte. 1932 m. Lietuvos gubernia-

Žodynas

Autoritetas (lot. *auctoritas* – įtaka, valdžia) – asmenis arba organizacijos visuotinai pripažinta įtaka visuomeniniam gyvenimui.

Prezidentas A. Smetona

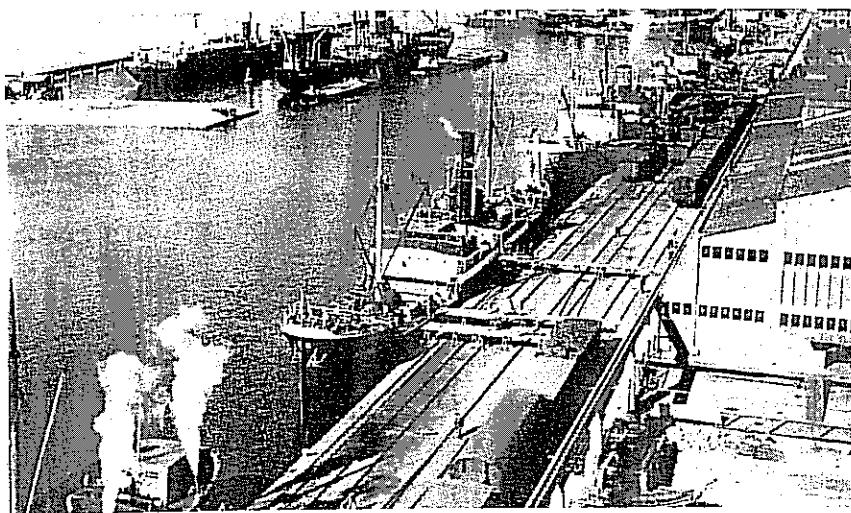
Antanas Smetona gimė 1874 m. rugpjūčio 10 d. Taujėnų valsčiuje, Užulėnio kaimme (Ukmergės r.) neturtingo valstiečio šeimoje. Keturiolikos metų baigė rusišką pradinę mokyklą. Mokėsi Mintaujos gimnazijoje. Gimnazijos vadovybė versdavo mokinius katalkus prieš pamokas kalbėti malda rusiškai. Šiemis tai daryti atsakius, 1896 m. rudenį A. Smetona ir dar keletolika mokinii iš gimnazijos buvo pašalinti. Moksleivai nulyko į Peterburgą pas švietimo ministram, ir prašė leidimo baigti mokslių. Prašymas buvo patenkintas – A. Smetona 1897 m. baigė Peterburgo 9-ąją gimnaziją ir pradėjo studijuoti teisę Peterburgo universitete. Baigęs universitetą grįžo į Vilnių. Vilniuje Smetona įsitraukė į lietuvių visuomeninę veiklą: vertė knygas, dalyvavo Lietuvių demokratų partijos renginiuose, bendradarbiavo laikraštyje "Viltis". Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, jis dalyvavo Draugijos nukentėjusiems nuo karо šepti veikloje. 1917 m. Vilniaus konferencijoje A. Smetona išrinktas į Lietuvos Tarybą ir iki 1919 m. buvo jos pirmyninkas. 1919 m. baigė 4 d. Lietuvos Valstybės Taryba įišrinko Prezidentu. A. Smetona aktyviai dalyvavo tautos pažangos partijos, 1924 m. pavadintos lietuvių tautininkų sąjunga, veikloje. Partija buvo negausi, ją sudarė nedidelė grupė inteligenčių. A. Smetona ir kiti tautininkai važinėjo po Lietuvą ir skaitė paskaitas, spaudoje kritikavo demokratiją, kuri "grilauna autoritetus", smerkė partijų glnčius bei kvietė patikėti valstybės valią žiūromiems visuomenės veikėjams. I trečiąjį Seimą buvo išrinkti tik du tautininkai – A. Smetona ir A. Voldemaras.

Po 1926 m. gruodžio perversmo iki 1940 m. birželio A. Smetona buvo Lietuvos Prezidentas. Mokėjo senovės graikų, lotynų, prancūzų, vokiečių, anglų, rusų ir lenkų kalbas. 1940 m. birželio 15 d., Sovietams okupavus Lietuvą, A. Smetona pasitraukė į Vokietiją, vėliau – į JAV. A. Smetonas veikla JAV turėjo vieną tikslą – kuo greičiau sudaryti užsienyje savo vyriausybę tremtyje (in exile). Tačiau įselviųjų organizacijų veikėjai buvo linkę ji ignoruoti, keršydami buvusiam "tautos vadui" už tautininkų diktatūrą Lietuvos.

A. Smetona žuvo 1944 m. sausio 9 d. Klyviende per gaisrą.

A. Smetona

Klaipėdos uostas. 4-asis dešimtmetis

torius paleido Klaipėdos krašto seimelį. Vokietijos vyriausybė iškėlė Lietuvai bylą Tautų Sajungoje. Hagos tribunolas apgynė Lietuvos teises. Klaipėdos krašte buvo uždarytos dvi nacistinės organizacijos, 48 asmenys nuteisti, iš jų keturi už žmogžudystes – mirties bausme. (Vėliau Lietuvos Vyriausybė nuteistuosius ámnestavo.). Klaipėdos krašto padėtis pasidarė ypač kritiška po Austrijos prijungimo. Čekoslovakijos prijungimas galutinai nulémė ir Klaipėdos likimą. Lietuva buvo priversta perleisti Klaipėdos kraštą Vokietijai.

Su SSRS Lietuva neturėjo bendros sienos, bet santykiai su didžiaja kaimynine buvo labai svarbūs. Sovietų Sajunga, turėdama savų išskaičiavimų, palaikė Lietuvą jos ginče su Lenkija dėl Vilniaus krašto. 1920 ir 1926 metų sutartimis SSRS pripažino Vilnių Lietuvos sostine, pasižadėjo gerbti Lietuvos suverenumą, susilaikyti nuo bet kokių agresijos veiksmų.

Lietuva siekė palaikyti glaudžius santykius su Baltijos valstybėmis. Norėta sukurti sąjungą, į kurią įėtų Lietuva, Latvija ir Estija. Latvai ir estai sąjungoje norėjo matyti ir Lenkiją, Suomiją, Skandinavijos valstybes. Tik 1934 m. pavyko sudaryti Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės ir bendradarbiavimo sutartį, kurioje įspareigojama, kad trys vyriausybės tarsis užsienio politikos klausimais.

Klausimai ir užduotys

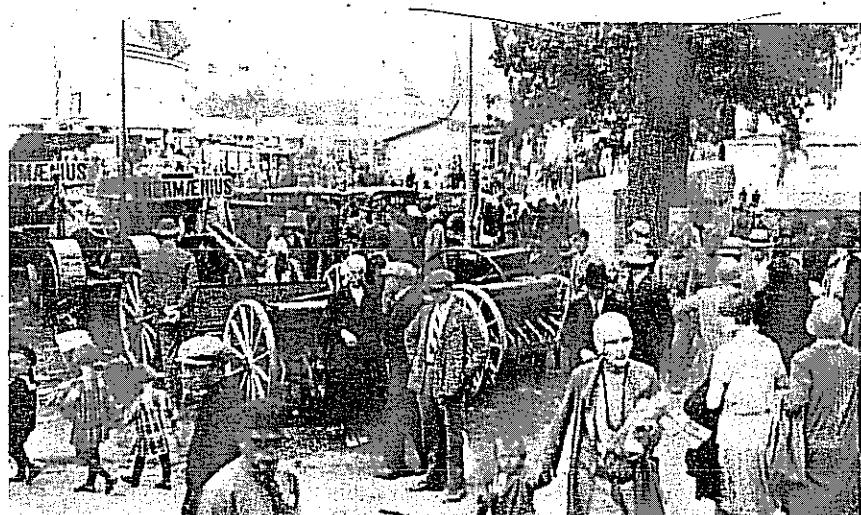
1. Kokie svarbiausi Lietuvos politinės sistemos skirtumai prieš perversmą ir po jo?
2. Palyginkite A. Smetonos valdymą su Vokietijos ir Italijos diktatūromis.
3. Kokios reikšmingiausios užsienio politikos problemos kėlė daugiausia rūpesčių Lietuvos Vyriausybėms?

20. Lietuvos laimėjimai tarpukario metais

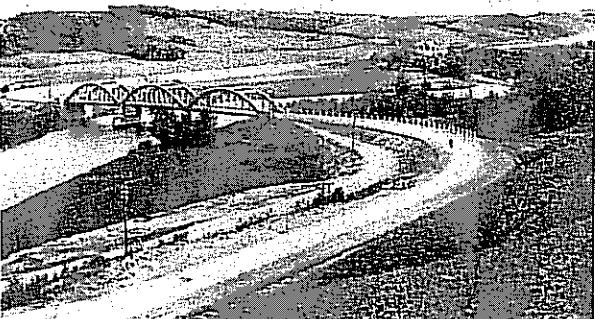
Ekonomika

Vyravanti Lietuvos ekonomikos šaka buvo žemės ūkis. Per dvidešimt nepriklausomybės metų šioje srityje padaryta nemaža pažanga: įvykdytą žemės reformą, suteikusi pragyvenimo šaltinių daugeliui buvusių bežeminių, sukurto visai naujos žemės ūkio gamybos šakos – pieno ūkis, bekoninių kiaulių, cukriniių rinkelių auginimas, selekcija. Pästatyti trys dideli cukraus fabrikai ir penkios skerdyklos, įkurta daug naujų, modernių įrangą turinčių pieno perdirbimo įmonių. Pagal linų auginimą Lietuva užėmė antrą vietą Europoje po Lenkijos. 1938 m. pajamos už gyvulininkystės produktus sudarė 55,9% viso eksporto pajamų. Daugiausia buvo eksportuojama sviesto ir bekonų. Nepriklausomybės metais pieno produkcija padidėjo 2,5 karto, lyginant su prieškariu.

Pramonė iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje buvo mėnkinai teišvystyta. 1913 m. Lietuvoje buvo 151 įmonė, kuriose dirbo 6 603 darbininkai. 1939 m. veikė 1441 įmonė, jose dirbo 35 063 darbininkai. Didžiausia buvo Kauno metalo apdirbimo įmonė. Ji turėjo 3 tūkst. darbininkų. Svarbiausia pramonės šaka krašte buvo maisto pramonė. Jos gamyba sudarė 43% visos pramonės gamybos produkcijos vertės. 1927 m. įsikūrė centrinė Lietuvos pieno perdirbimo bendrovės sąjunga "Pienocentras". 1939 m. "Pienocentro" eksportas sudarė 20,5% viso Lietuvos eksporto. Akcinė "Maisto" bendrovė – mėsos gamininių tiekėja pasaulinei rinkai pastatė penkias modernias skerdyklas su dideliais šaldytuviniais, konservų ir dešrų skyriais, turėjo parduotuvų tinklą. 1935 m. "Maistas" eksportavo 90% visos mėsos.

Septintoji Lietuvos žemės ūkio ir pramonės paroda Kaune. 1928 06 28-08 03

Žemaičių plentas, sujungęs Kauną ir Klaipėdą. 4-asis dešimtmetis.

vos užsienio prekybos partneris buvo Vokietija. Tačiau dėl politinių priežasčių 1934 m. Vokietija nustojo pirkusi Lietuvos prekes. Lietuva sugebėjo persiorientuoti į Didžiosios Britanijos rinką.

Nepriklausomybės metais sparčiai plėtojosi transporto sistema. 1938 m. bendras geležinkelio linijų ilgis sudarė 1320 km. Valstybės lėšomis buvo nutiesti du plentai: Žemaičių (Kaunas – Klaipėda, ilgis 196 km) ir Aukštaičių (Kaunas – Biržai, ilgis 170 km). Neskaitant Klaipėdos krašto, bendras plentų ilgis 1940 m. sudarė 1600 km. Lietuvoje buvo ir apie 30 tūkst. km vieškelių. 1938 m. buvo atidaryta pirmoji oro susiseikimo linija Kaunas – Palanga, ja skraidė du nauji dvimotoriniai lėktuvai. Klaipėdos uostas buvo nuolat plečiamas ir gilinamas. Pastatytas modernus 8 metrų gylio žemos uostas. Jis sujungtas geležinkelio bėgiais su naujais, erdviais sandėliais. Per Klaipėdos uostą ėjo apie 80% Lietuvos eksporto ir importo.

Kaune įrengta nauja automatinė telefono stotis. 1937 m. Lietuvoje buvo 21 942 abonentai. Iš Kauno radijo stoties transliuotos programos visai Lietuvai.

Švietimo sistema

Atsiluriant nepriklausomai valstybei, pirmiausia pradėta steigti naujas pradinės mokyklas. 1919 m. jau veikė 900 pradžios mokyklų, jose dirbo 1 000 mokytojų ir mokėsi 45 tūkst. moksleivių. Pradžios mokyklas buvo steigiamos tose vietovėse, kur susidarydavo daugiau nei 30 mokyklinio amžiaus vaikų. Vienam mokytojui vidutiniškai tek davavo po 45 moksleivius. 1939 m. Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) buvo 2 386 pradžios mokyklas, kuriose dirbo 3 777 mokytojai ir mokėsi 155 288 mokiniai. Moksleivis, baigęs 6 skyrius, be egzaminų galėjo tapti mokslus aukštėnėje mokykloje: gimnazijoje, progimnazijoje, realinėje mokykloje. Mokyklas steigti turėjo teisę ne tik valstybė, savivaldybės, bet ir visuomeninės organizacijos bei privatūs asmenys. Privačių mokyklų daugiausiai turėjo vienuolynai. 1937-1938 mokslo metais veikė 31 valstybinė ir 29 privačios gimnazijos.

Pirmaeilis Lietuvos rūpestis buvo eksporto didinimas. Eksportui skirtos prekės iš Lietuvos buvo išleidžiamos be monto mokesčio. Neįpasant konkurencijos ir kitų kliūčių, Lietuvių pavyko su savo gaminiais prasimuti į pasaulinę rinką. Iki 1933 m. stambiausias Lietu-

Lietuvoje veikė įvairių specjalų mokyklų: Dotnuvos žemės ūkio technikumas, Alytaus miškininkų mokykla, Kauno sodininkystės ir daržininkystės mokykla, aukštesnioji technikos mokykla. Šios mokyklos priklausė Susišiekimo ir Žemės ūkio ministerijoms. Vidaus reikalų ministerija turėjo aukštėtesnįją policijos mokyklą Kaune ir žemesnes mokyklas Rokiškyje, Vilkaviškyje, Rusnėje. Krašto apsaugos ministerija išlaikė karo mokyklą A. Panemunėje, karo aviacijos mokyklą Aleksote.

1922 m. Kaune iškilmingai atidarytas Lietuvos universitetas. Jame veikė teologijos-filosofijos, humanitarinių mokslų, teisės mokslų, matematikos-gamtos, medicinos ir technikos fakultetai. 1930 m. universitetui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. 1922 m. universitete mokėsi 482 studentai, o po dešimties metų – jau 4 553. 1939 m. rudenį, atgavus Vilnių, buvo atgautas ir Stepono Batoro universitetas. Šis antrasis Lietuvos universitetas pradėjo veikti Vilniuje 1940 m. pradžioje. Universitetai nebuvò vienintelės aukštojo mokslo įstaigos. Žemės ūkio specialistus rengė Žemės ūkio ir Veterinarijos akademijos. Prie aukštųjų mokyklų taip pat buvo priskiriami Aukštieji karininkų kursai, Konservatorija. Nemažai studentų studijavo užsienyje: Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Didžiojoje Britanijoje.

Kultūrinis gyvenimas

Tarpukariu kūrė Žemaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda ir Šatrijos Raganas. Istorines dramas, balades, eilėraščius rašė Maironis. Vaižgantas sukūrė savo šedevrus – "Pragiedrulius" ir "Dédės ir dédienės". Iš viduriniosios kartos rašytojų išsiskyrė V. Krėvė, A. Vienuolis, I. Šeinius, S. Čiurlionienė. Geriausius savo eilėraščius parašė poetai A. Lastas ir L. Gira. Lietuvoje atsirado naujos literatūros kryptys. Artima simbolizmui V. Mykolaičio-Putino, B. Sruogos, F. Kiršos kūryba. K. Binkis buvo naujos poezijos srovės – futurizmo pradininkas lietuvių literatūroje. Futuristai nuo 1924 m. leido žurnalą "Keturi vėjai". Šios srovės atstovai didelį dėmesį skyrė eiliavimo formai. Šiam sajūdžiui priklausė J. Tysliava, J. Žlabys-Žengė ir kt.

Nepriklausomos Lietuvos metais subrendo jaunosios kartos rašytojai, baigę lietuviškas gimnazijas. Žinomiausi poetai: J. Aistis, B. Brazdžionis, A. Miškinis, S. Nėris, prozininkai: I. Simonaitytė, J. Grušas, J. Paukštėlis, A. Gricius ir kt.

Kriaūklių pradžios mokyklos mokiniai ir mokytojas. 1930 m.

1919 m. Kaune buvęs Maskvos teatro aktorius A. Sutkus subūrė Tautos teatrą. Tai buvo pirmasis Lietuvos valstybinis teatras. Prie teatro veikė Vaidybos studija. Teatre vaidino ir tokie vėliau pagarsėjė literatai, kaip B. Šruoga ir F. Kirša. 1920 m. Lietuvos meno kūrėjų draugija įsteigė "Dramos ir operos vai-dykla." 1922 m. ją savo žinion perėmė Švietimo ministerija; taip Kaune atsirado Valstybės teatras. Direktoriumi buvo paskirtas L. Gira. Ilgą laiką teatro režisieriumi ir meno vadovu buvo B. Dauguvietis. 1920-1944 m. Valstybiname dramos teatre pastatyta apie 160 lietuvių ir užsienio autorų spektaklių. 1931 m. buvo įsteigtas valstybinis Šiaulių dramos teatras, kuris po ketverių metų persikelė į Klaipėdą. Panėvėžyje aktorius ir režisierius J. Miltinis įkūrė dramos teatrą. Lietuvos kariuomenė turėjo savo Karių teatrą.

Nuo 1920 m. Kaune pradėjo veikti Operos teatras. Tų pačių metų gruodžio 31 d. įvyko pirmojo spektaklio, Dž. Verdžio "Traviatos", premjera. Kauno gyventojai Operos teatrą visokeriopai rėmė ir gausiai ji lankė. Teatras turėjo penkiasdešimties asmenų profesionalų chorą, visas sudėties simfoninį orkestrą, dekoracijų dirbtuves. Kiekvieną pavasarį pagal tradiciją buvo rengiamos užsienio solistų (latvių, estų, vokiečių, prancūzų, italių, rusų ir kt.) gastrolės. Lietuvos solistai taip pat vykdavo gastrolių į Rygą, Stokholmą, Paryžių, Praha, Milāną, Vieną, Buenos Aires. Prie valstybinio teatro buvo įsteigta baletų studija, kuri 1925 m. pastatė L. Delibė "Kopeliją". Operos solistai dirbo kartu su dramos ir baletu artistais. Operos teatras per sezoną paruošdavo vidutiniškai tris premjeras.

Lietuvos muzikai tobulinosi ir užsienyje. 1922 m. Leipcigo konservatorijoje studijavo kompozitoriai J. Gruodis, K. Banaitis, pianistai B. Dvarionas, J. Čiurlionytė, violončelininkė E. Dambrauskaitė.

1923 m. įsteigta Klaipėdos konservatorija. 1935 m. įkurtas valstybės radiofono simfoninis orkestras. 1928 ir 1930 m. Kaune vyko Dainų šventės.

1920 m. A. Žmuidzinavičius su draugais atgaivino anksčiau veikusią Lietuvių dailės draugiją. Tais pačiais metais įvyko pirmoji paroda. Meno kūrėjų draugija 1920 m. Kaune įsteigė piešimo kursus, kuriuos vedė A. Vienožinskis. 1922 m. šie kursai pavadinti Meno mokykla. 1924 m. įkurta A. Varno tapybos studija, nuo 1928 m. pradėjo veikti J. Zikaro skulptūros studija, vėliau tapusi Dailės mokykla. Gabesni Kauno meno mokyklos absolventai gaudavo valstybines stipendijas pasitubulinti Vakarų Europoje. 1925 m. Kaune pastatyta M. K. Čiurlionio galerija. Jai vadovavo žymus menotyrininkas P. Galaunė. 1936 m. naujose patalpose įsikūrė Vytauto Didžiojo karo ir kultūros muziejus. 1935 m. susikūrė Lietuvos dailininkų sąjunga, kuri suvienijo 110 narių. Žymiausi menininkai buvo skulptorius P. Rimša, dailininkai P. Kalpokas ir A. Varnas.

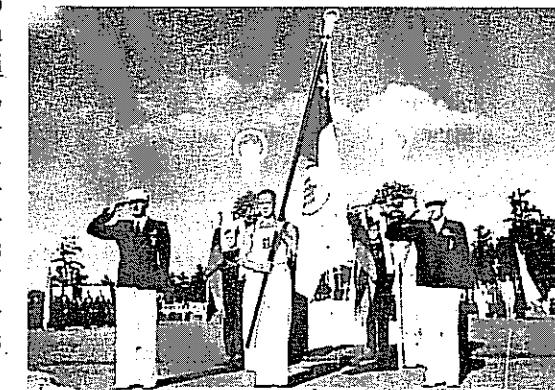
Daugumos Lietuvos architektų darbai buvo paprasti, saikingi, vengta prabangos, nes tai atitiko iš kaimo kilusių žmonių kulkų skonį. Paprastumas ir racionumas vyravo ir anu meto Vakarų Europos architektūroje. Lietuvoje buvo daug statoma. Klinikos, ligoninės, sanatorijos, pirtys, poilsio namai, geležinkelio stotys, tiltai, mokyklos, gyvenamieji namai dažniausiai buvo projektuoja-

mi individualiai. Pagal V. Dubeneckio ir M. Songailos projektą pastatytas Valstybės teatro pastatas. Vytauto Didžiojo muziejaus ir Lietuvos banko pastatai pasižymi monumentalumu. Daug gražių Lietuvos banko patalpų buvo pastatyta provincijos miestuose. Išairiose vietovėse buvo statomos naujos bažnyčios.

Sportas

Sportiniame gyvenime aktyviai veikė Lietuvos fizinio lavinimosi sąjunga (LFLS), kuri steigė klubus visuose didesniuose Lietuvos miestuose. 1934 m. Kaune pastatytu erdvūs Kūno kultūros rūmai su geromis krepšinio ir mankštos salėmis. Prie rūmų buvo įrengtos futbolo ir lauko teniso aikštės. 1939 m. Europos krepšinio pirmenybėms buvo pastatyta halė, kurioje tilpo per 10 tūkst. žmonių. Futbolas buvo vienas pirmųjų žaidimų, išpopuliarėjęs Lietuvoje. 1924 m. įsteigta Lietuvos sporto lyga, kasmet rengiamos futbolo pirmenybės. Vertinant tarptautiniu mastu Lietuvos futbolo lygis nebuvò aukštas. 1938 m. vasarą Kaune vyko pirmoji tautinė olimpiada.

Krepšinio žaidimo pionieriai Lietuvoje – S. Darius ir K. Dineika. 1923 m. jau buvo 28 moterų ir 18 vyrių komandų. Krepšinio žaidimo lygis pakilo 1934 m. Kaune pastačius Kūno kultūros rūmus su tinkama krepšinio sale. 1936 m. i Kauną atvyko J. Lubinas, buvęs JAV olimpinės krepšinio rinktinės kapitonas. Keturių amerikiečių lietuvių dalyvavimas lėmė Lietuvos pergalę Europos krepšinio čempionate 1937 m. Krepšinis Lietuvoje labai išpopuliarėjo ir jo lygis smarkiai pakilo. 1939 m. Lietuva vėl laimėjo Kaune surengtas Europos krepšinio pirmenybes.

Tautinės olimpiadės atidarymas. Kaunas, 1938 m.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie nepriklausomybės metais įvykę pokyčiai yra reikšmingiausi?
2. Parenkite pranešimą apie tarpukario metais Jūsų rajone veikusią mokymo įstaigą.
3. Ar žinote tarpukario Lietuvos kultūros veikėjų, kurie gimė ar gyveno Jūsų kaime, mieste, rajone?

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI KARO IŠVAKARĖSE

21. Tarptautinių santykių aštėjimas 4-ajį dešimtmetį

Agresyvi Japonijos ir Vokietijos politika

4-ojo dešimtmečio pradžioje dėl Japonijos ir Vokietijos politikos labai pablogėjo tarptautinė padėtis. 1931 m. Japonija užpuolė Kiniją ir užėmė šiaurės rytų dalį – Mandžūriją. Japonai ten sukurė sau pavaldžią Mandžuko valstybę. Tautų Sajunga pasmerkė agresiją, bet jokių priemonių nesiėmė. Japonija 1937 m. atnaujino karą prieš Kiniją. Ji užgrobė Kinijos sostinę Nankiną. Karo metu buvo nužudyti keli šimtai tūkstančių civilių gyventojų.

1933 m. į valdžią atėjės A. Hitleris vykdė agresyvią politiką. Vokietija išstojo iš Tautų Sajungos, o 1935 m. paskelbė atkurianti visuotinę karo prievolę ir pradėjo sparčiai ginkluotis. Tai prieštaravo Versalio taikos sutarčiai, bet nei anglai, nei prancūzai, kuriems Vokietijos ginklavimasis kėlė tiesioginį pavojų, nesiėmė jokių priemonių. 1936 m., matydamas Didžiosios Britanijos ir Francūzijos politiką neryžtingumą, Hitleris savo armijai įsakė užimti demilitarizuotą Reino zoną.

Austrijos anšliusas

Tarp svarbiausių A. Hitlerio užsienio politikos tikslų buvo siekimas sukurti "didžiąją Vokietiją", šalį, kurioje gyventų visi vokiečiai. Pirmiausia prie jos turėjo būti prijungta Hitlerio tévynė – Austrija. Pirmakart ją prijungti paméginta 1934 m. Tada Vokietijos šalininkai, austrių nacistai, Vienoje nužudė Austrijos kanclerį, užgrobė radijo stotį, bet sąmokslas buvo numalšintas. Hitleris dar buvo per silpnas padėti savo bendraminčiams.

1938 m. vasario mėnesį Hitleris pareiškė, kad jis nutarė prijungti Austriją. Austrijos patriotai, norėdami užbėgti tam už akių, pabandė suorganizuoti ple-

Hitlerio ir jo bendraminčių nuotaikos okupuojančių demilitarizuotą Reino zoną

Prisimindamas tas dienas, flureris kalbėjo: "Keturiadesimt aštuonios valandos po žengimo [Reino sritį] buvo pats [tempčiausias mano gyvenimo periodas. Jeigu prancūzai būtu išėję [Reino sritį, mums būtų teki gėdingal trauktis, nes mūsų turimų jėgų nepakako net menkam pasipriešinimui".

Kai generolas Gamelenas sutraukė prie sienos 13 prancūzų divizijų, Berlyno generaliniame štabe kilo tikra panika. Blombergas pareikalavo, kad flureris kariuomenei duotų įsakymą trauktis, tačiau įpratęs blefuočių flureris ir toliau elgesi savaipe: liepė laukti tol, kol prancūzai tiesiogiai susidurs su vokiečiais. Tačiau Gameleno divizijos liko stovėti prie Prancūzijos ir Vokietijos sienos, [Reino zoną] jos taip ir nežengė. < ... >

Feldmaršalas Keitelis Niurnbergo procese prisiminė: "Prancūzai galėjo mus tuo pat išgrūsti, ir aš nė kiek nebūčiau nustebės." Generolas pulkininkas Jodlės taip pat prisipažino: "Atvirai sakant, mes jautėmės nekaip, mes jautėmės panašiai, kaip jaučiasi ruletės lošėjas, visą savo turtą pastatęs ant "raudono" arba ant "juodo" < ... > Aš turu tik paliudyti, kad vien prancūzų pridengimo armija galėjo mus tiesiog nupūsti".

D. Melnikovas, L. Čiomaia. Nusikaltėlių flureris. Vilnius, 1988, p.180.

1. Paaiškinkite teiginį: "mes jautėmės panašiai, kaip jaučiasi ruletės lošėjas, visą savo turtą pastatęs ant "raudono" arba ant "juodo".
2. Pasvarstykite, kodėl Hitleris galėjo sulaužyti Versalio sutarties sąlygą dėl demilitarizuotos Reino zonos.

Agresyvi Vokietijos ir Italijos politika 4-ojo
dešimtmečio antroje pusėje

biscią nepriklausomybės klausimu. Nemaža dalis austrių buvo prieš susijungimą su Vokietija. Balsavimas tai galėjo akivaizdžiai parodyti. Todėl Hitleris paraikalavo jį atšaukti. Austrijos vadovybė nusileido.

1938 m. kovo 12 d. vermachto dalinai išengė į Austriją. Vienoje nusileido desantininkai. Tą pačią dieną į užgrobtą šalį atvyko Hitleris. Beveik 7 milijonus gyventojų turinti valstybė tapo trečiojo reicho dalimi. Iš didžiųjų valstybių tik SSRS pasmerkė Austrijos okupaciją. Po anšliuso Hitleris suorganizavo referendumą "susijungimo" klausimu. Nacistų propaganda skelbė, jog 99% balsavusių pritarė Austrijos prijungimui prie Vokietijos.

Austrijoje išigalėjo teroras. Naciai rengė žydų pogromus, persekiojo nepriklausomybės šalininkus, steigė koncentracijos stovyklas.

Miuncheno sąmokslas ir Čekoslovakijos užgrobimas

Po Austrijos užgrobimo labai pablogėjo Čekoslovakijos strateginė padėtis. Darbar ją iš trijų pusiu supo Vokietija. Čekoslovakijoje gyveno beveik 3 mln. vokiečių, daugiausia Sudetų srityje. Tarp jų buvo ir Hitlerio šalininkai. Jie, iš anksto susitarę su Vokietijos politikais, nuolat keldavo įvairius reikalavimus. Iškilo karo grėsmė. Čekoslovakija buvo ekonomiškai ir kariškai stipri valstybė. Be to, 1935 m. ji buvo pasirašiusi susitarimus su SSRS ir Prancūzija, todėl karo atveju galėjo sulaukti pagalbos. Matyt, todėl Hitleris nesiryžo pradėti karą. Norimo rezultato jis pradėjo siekti diplomatiniu keliu.

Ivyko keletas jo susitikimų su Didžiosios Britanijos premjeru N. Čemberlenu. Šis pažadėjo neremti Čekoslovakijos. Vėliau šiai pozicijai, pažeisdamas išipareigojimus, pritarė ir Prancūzijai. Abi šalys Čekoslovakijai pasiūlė atiduoti Vokietijai rajonus, kuriuose gyveno daugiau kaip 50% vokiečių. Čekoslovakija kaltinta "užsišpyrimu ir kliūčių taikai darymu". Tokiomis tarptautinėmis aplinkybėmis 1938 m. rugsėjo 13 d. Vokietijos šalininkai

Is kairės į dešinę: Čemberlenas, Daladžė, Hitleris,
Musolini. 1938 m. Miunchenas.

suorganizavo maištą Sudetuose. Ginkluoti būriai puldinėjo muitines, pasienio punktus, pareigūnus, o Paryžius ir Londonas patarinėjo Prahai nusileisti. "Mus be gailesčio išdavė", – sakė demokratinės Čekoslovakijos prezidentas E. Benešas, kalbėdamas apie Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vadovybių poziciją.

1938 m. rugsėjo 28 d. Miunchene susitiko Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos vadovai. Jie pasiraše susitarimą dėl Čekoslovakijos, vėliau pavadintą Miuncheno sąmokslą. Jis numatė, kad Vokietijai turi būti per-

Milžiniška nacių demonstracija Linze

Austrija pergyvena didelį susijaudinimą. Linzo mieste šlanakt įvyko milžiniška nacionalsocialistų demonstracija. Vidaus reikalų ministras Seyss-Inguartas šeštadienį 17 val. atvyko į Linzą, kur stotyje jį pasveikino 3 000 nacionalsocialistų, iš dalies apsilikusių uždraustais rudais marškiniais. Inguartas į "heil Hitler" šūksmus atsakė pakeldamas ranką nacionalsocialistų skambiam prisveikinimui. Iš stoties jis automobiliu nuyažlavę į gubernatoriaus buveinę. Jį lydėjo 30 automobilių su didelėmis vokiečių svastikos vėlėvomis.

Linzas praktiškai yra nacionalsocialistų rankose. Į miestą suvažiavo tūkstančiai nacionalsocialistų iš kitų miestų. Šeštadienį vakare Seyss-Inguartas pasakė ilgai lauktą kalbą. Savo kalboje Seyss-Inguartas pabrėžė, kad dvasinis "anšliusas" tarp Austrijos ir Vokietijos esas jau įvykęs faktas. Abi tautos esančios viena tauta. < ... >

Tuo pačiu metu Vienoje įvyko studentų susirėmimai ir jų pasekmėje Vienos universitetas buvo uždarytas. Susirėmimai įvyko pačiame universitete ir dviejose gatvėse. Šimtas policininkų tiki su dideliu vargu sutramdė dvi priešingų studentų grupes. Daug studentų rimta sužeista. Taip pat Vienoje įvyko keli incidental prieš žydus.

Sensaciją sukėlė pranešimas, kad trys Austrijos partijos – kataliku, monarchistų ir socialistų – susijungę į vieną bloką koval prieš nacionalsocialistus ir už Austrijos nepriklausomybę.

Lieluos aidas, 1938 03 06, nr. 101.

1. Paaiškinkite pasakymą: "dvasinis "anšliusas" tarp Austrijos ir Vokietijos esas jau įvykęs".
2. Apibūdinkite politinę atmosferą Austrijos anšliuso išvakarėse.

1938 m. karikatūra.
Kairėje stovintis vyras sako: "Viskas gerai, Adolsai, aš negirdėjau šūvio".

duoti Sudetai ir kiti pasienio rajonai. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vadovai manė, kad, atidavę Čekoslovakijos dalį Vokietijai, jie išvengs karo. Tai buvo klaida.

Po šio susitarimo Čekoslovakijos vadovybė bijojo veltis į karą su Vokietija, kurios reikalavimus rėmė Didžioji Britanija ir Prancūzija. 1938 m. rugpjūčio mėnesio 30 d. Čekoslovakijos vyriausybė Miuncheno sąlygas priėmė. Šalis pradėdo apie penktadalį teritorijos su ten esančiais pasienio įtvirtinimais.

Praėjus keliems mėnesiams, 1939 m. kovo 14 d., Hitleris Čekoslovakijos prezidentui pateikė ultimatumą. Grasinant nusiaubti Čekoslovakiją, pareikalau-ta kapituliacijos. Šalies vadovybė nuspėrendė nesipriešinti.

Italijos užsienio politikos agresyvumas

Tik atėjės į valdžią Musolinis laikėsi savarankiškos ir gana taikios užsienio politikos, paremtos "draugystės ir širdingo bendradarbiavimo" su gretimomis šaliųmis paktais, prekybos susitarimais. Italija 1934 m. parėmė Austrijos nepri-klausomybės šalininkus ir sutrakdė Hitleriui ją prisijungti. Bet vėliau Musolini užsienio politika agresyvėjo, nes dučė siekė sukurti imperiją ir viešpatauti Viduržemio jūroje. 1935 m. italų kariuomenė įsiveržė į rytų Afrikoje esančią Etiopiją – atsilikusi ir silpną feodalinę valstybę. Italai, ginkluoti modernia technika, greitai sutriuškino etiopius, o jų šalį pavertė kolonija.

Pilielinio karo Ispanijoje metu Musolinis kartu su Hitleriu aktyviai rėmė Franko šalininkus. 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje jis nuolat palaikė Hitlerio politiką ir tuo užsitikrino Vokietijos paramą. 1939 m. balandžio mėnesį italų kariuomenė užgrobė Albaniją.

Vykdydamas agresyvią politiką, Musolinis vis labiau turėjo remtis Hitleriu ir suartėti su Vokietija. 1936 m. šios šalys pasirašė sutartį dėl įtakos sferų pasidalijimo Europoje. 1939 m., papildant ankstesnius susitarimus, tarp Vokietijos ir Italijos buvo pasirašytas karinės ir politinės sajungos susitarimas – "Plienų paktas".

Lietuvos tarptautinės padėties blogėjimas

Tarpukario metais Lietuvos tarptautinę padėtį komplikavo dvi problemas. Pirma, po Hitlerio atėjimo į valdžią nuolat kildavo įvairių sunkumų dėl Klaipėdos krašto, kurio apie pusę gyventojų buvo vokiečiai. Antra, sudėtingi santykiai su Lenkija, 1920 m. užgrobusia sostinę Vilniu ir rytinę Lietuvos dalį. Dėl Vilniaus Lietuva ir Lenkija nepalaikė net diplomatinių ryšių. Didėjant įtampai Europoje, šios senos problemas labai paaštrėjo.

Iš karto po Austrijos anšliuso, 1938 m. kovo 17 d., Lenkijos vyriausybė per pasiuntinį Taline Lietuvai išeikė ultimatyvią notą. Pretekstu tam pasitarnavo pasienio incidentas, kai per susišaudymą Lietuvos teritorijoje žuvo lenkų pasienietis. Notoje buvo kategoriskai reikalaujama, netiesiogiai grasinant kariniu konfliktu, užmegzti diplomatinius santykius. Lietuvos Vyriausybė ši reikalavimą priėmė. Tarp abiejų šalių diplomatiniai santykiai buvo užmegzti.

Nuo 1933 m. Lietuvai vis didesnį spaudimą darė Vokietija. Ji visokeriopai

rėmė provokiškas, nacistines organizacijas. Po Austrijos užgrobimo šis spaudimas dar sustiprėjo. Vokietija reikalavo panaikinti Klaipėdos krašte karo padėtį. O ten siautėjo nacistinės organizacijos, vyko antilietuviškos demonstracijos, buvo užpuldinėjami lietuviai tarnautojai, keliamos nacistinės Vokietijos vėliavos. Marširavo uniformuoti SA būriai, mo-

kyklose panaikintas lietuvių kalbos mokymas. Austrijos ir Čekoslovakijos likimas Lietuvos Vyriausybei rodė, jog jis turi būti atsargi. Todėl prieš nacių šalininkus bijota intis griežtesnių priemonių.

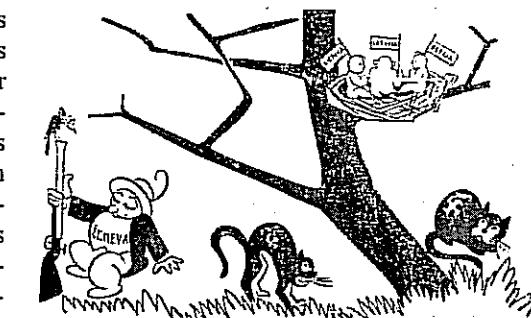
Lietuvos Vyriausybei buvo aišku, kad artimiausiu laiku gali kilti karas. Reikėjo apsiprasti, kaip elgtis toliau. Lietuvos Vyriausybė paskelbė neutralitetą. Neutralitetą įstatymas priimtas 1939 m. sausio mėn. 10 d.

Klaipėdos netektis

Čekoslovakijos užgrobimo dienomis Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys buvo Romoje, kur dalyvavo popiežiaus Pijaus XII vainikavimo iškilme-se. Grįžtant Berlyne jis priėmė Vokietijos užsienio reikalų ministras Jachiminas Ribentropas ir pareikalavo atiduoti Klaipėdos kraštą. Jis pareiškė, kad "kiek-vieną minutę Klaipėdoje gali būti pralietas vokiečio kraujas. Taip atsitikus, vokiečių kariuomenė tuož pat įžengsianti į Lietuvą ir kur įžengusi besustosanti, niekas iš anksto pasakyti negali". Lietuvos vadovybei iškilo dilema: priešintis Vokietijai, rizikuojant netekti nepriklausomybęs, ar atiduoti Klaipėdą ir išsaugoti valstybę. Lietuvoje tuo sudėtingu metu vyraivo nuostata, anot Urbšio, "visais įmanomais būdais išvairuoti savo valstybę pro visas uolas iki visuotinio sąskaitų suvedimo, kuris, daugelio manymu, lems Hitlerio pralaimėjimą". Todėl Lietuva nusileido. 1939 m. kovo 22 d. buvo pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Vokietijos sutartis dėl Klaipėdos krašto atidavimo. Tą pačią dieną Klaipėda užėmė Vokietijos kariuomenė. I miestą atvyko pats Hitleris.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie faktai leidžia teigti, kad 4-ajį dešimtmetį blogėjo tarptautinė padėtis?
2. Kaip didžiosios valstybės vertino agresyvią Vokietijos užsienio politiką?
3. Kaip tarptautinių santykų blogėjimas paliečė Lietuvą?
4. Apibūdinkite ir įvertinkite Lietuvos Vyriausybės užsienio politiką 1938–1939 m.

22. Pasaulis ant karo slenksčio

Karo grėsmės didėjimas

Užgrobęs Austriją, Čekoslovakiją ir Klaipėdos kraštą, Hitleris pradėjo reikšti pretenzijas Lenkijai, su kuria dar prieš metus gerai sutarė. Vokietija reikalavo, kad jai būtų perduotas laisvasis Dancigo (Gdansko) miestas bei leista sujungti Vokietiją ir Rytprūsius eksteritoriniu geležinkeliu ir autostrada, einančiais per Lenkijos teritoriją. Lenkija ryžtingai tam priešinosi. Ją palaikė Didžioji Britanija ir Prancūzija, kurios matė, jog Hitlerio užmačioms nėra galio. Jos nebegalėjo eiti Miuncheno keliu ir paukoti dar vieną valstybę. Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos visuomenė vis aštriau kritikavo nuolaidą Hitleriui politiką.

1939 m. vasara buvo kupina svarbių politinių ivykių. Hitleris nutraukė 1934 m. nepuolimo sutartį su Lenkija ir 1935 m. susitarimą su Didžiaja Britanija dėl karinio jūrų laivyno. 1939 m. gegužės mėnesį Hitleris ir Musolinis sudarė "Plieno pakta", kuriuo įsipareigojo kariškai remti vienas kitą. Aiškėjo, kad kils karas. Didžioji Britanija ir Prancūzija pažadėjo agresijos atveju ginti Nyderlandus, Belgiją, Šveicariją, Lenkiją, Rumuniją, Graikiją, Turkiją. Didžiosios valstybės diplomatiniuose būdais stengėsi užsitikrinti kuo palankesnes sąlygas karo atveju. Ir Didžioji Britanija su Prancūzija, ir Vokietija siekė palenkti į savo pusę SSRS. Visiems buvo aišku, kad Stalino pozicija turės lemiamos reikšmės būsimame konflikte.

Pastangos sukurti karinę sajungą prieš Vokietiją

1939 m. vasarą Maskvoje vyko SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos debitos. Didžioji Britanija ir Prancūzija siekė susitarti su Sovietų Sajunga dėl bendradarbiavimo ir tarpusavio paramos, jei kiltų karas. Atrodė, kad tokiam susitarimui yra visos sąlygos: SSRS ir Vokietija buvo laikomos pagrindinėmis, aršiausiomis priešininkėmis. SSRS nuolat smerkė agresyvią Hitlerio politiką. Karinė SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos sajunga galėjo sustabdyti Hitlerį. SSRS derybininkai reikalavo, kad karo atveju Raudonajai armijai būtų leista užimti Suomiją, Estiją, Latviją (vėliau tik uostus) ir kad ji galiėtu žygiuoti per Lenkijos, Rumunijos bei Lietuvos teritorijas. Ši savo reikalavimą jie grindė tuo, kad SSRS ir Vokietija neturi ben-

"Didžiajame Europos kelyje".
1938 m. sovietinė karikatūra.

Vokietijos ir Sovietų Sajungos nepuolimo sutartis

SSRS vyriausybė ir Vokietijos vyriausybė, norėdamos stiprinti taiką tarp SSRS ir Vokietijos ir laikydamosios 1926 metais balandžio mėnesį sudarytos SSRS ir Vokietijos neutralumo sutarties pagrindinių reikalavimų, susitarė:

I straipsnis

Abi Susitarančiosios šalys įsipareigoja susilalkyti nuo visokios prievaros, nuo visokių agresyvių veiksmų ir nepulti viena kitos tiek atškirai, tiek kartu su kitomis valstybėmis.

II straipsnis

Jeigu viena iš Susitarančiųjų pusėi taptų trečios valstybės karo veiksmų objektu, kita pusė jokią formą tai valstybei nepadės. <...>

IV straipsnis

Nė viena iš Susitarančiųjų pusėi nedalyvaus jokiame valstybių grupuotėje, tiesiogiai ar netiesiogiai nukreiptoje prieš kitą pusę. <...>

VII straipsnis

Ši sutartis turi būti kuo skubiausiai ratifikuota. <...>

Sudaryti du originalai vokiečių ir rusų kalba Maskvoje 1939 metų rugpjūčio 23 dieną.

SSRS vyriausybės įgaliotas
V. Molotov

Vokietijos vyriausybės vardu
J. fon Ribentrop

Suokalbis. Vilnius, 1989, p.10-11.

1. Paaiškinkite, ką 1939 m. vasaros politinėje situacijoje reiškė šie sutarties straipsniai.

Edvardo Tūrausko, buvusio Lietuvos diplomato, požiūris į Maskvos ir Berlyno santykius 1939 m.

Šalia įvairių kitų Antrojo pasaulinio karo priežascių, bus buvusi ir dviguba karinio eventualinių priešų pajėgumo įvertinimo klaida: vienų beveik visur Europoje ir net Maskvoje buvo pervertintas Prancūzijos karinis pajėgumas, pasirėmus Pirmojo pasaulinio karo patyrimu, o antra vertus – buvo neįvertintas Vokietijos karinis parengimas ir tikrasis pajėgumas. Greičiausiai tos dvigubos klaidos dėka, ir SSRS vadova, visų pirmiausia Stalinas, eidami į susitarimą su Vokietija, o tuo padrasindami Hitlerį leistis į karinę avantiūrą, spekulavo ilgai užtruskiančiu karu Vakarų fronte, dėl kurio abi kariaujančios šalys tiek nusilps, jog Sovietams pakaks pasiūsti savo nepalastes divizijas ir įgyvendinti visoje Europoje Pax Sovietica. <...>. Jei Maskva būtų numečiusi karo elga, vargu, ar ji būtų padrasinusi Hitlerį savo nepuolimo paktu.

E. Turauskas. Lietuvos nepriklausomybės netenkant. Kaunas, 1990, p. 59-60.

1. Kokias SSRS ir Vokietijos susitarimų priežastis nurodo Turauskas?
2. Paaiškinkite šiuos teiginius:

Buvo pervertintas Prancūzijos karinis pajėgumas, pasirėmus Pirmojo pasaulinio karo patyrimu. SSRS vadova, ir pirmiausia Stalinas, eidami į susitarimą su Vokietija, padrasinėjo Hitlerį leistis į karinę avantiūrą.

3. Turauskas teigia: "Jei Maskva būtų numečiusi karo elga, vargu, ar ji būtų padrasinusi Hitlerį savo nepuolimo paktu." Paaiškinkite šį teiginį. Ar sutinkate su tokia nuomone?

dros sienos, kad tai būtų vienintelė galimybė padėti sajungininkams. Raudonoios armijos vadai aiškino, jog būtina užimti Baltijos šalių uostus, kad to nepadarytų vokiečiai. Tokiems reikalavimams priešinosi visų minėtų valstybių, ypač Lenkijos vadovai. Jie bijojo, kad Raudonoji armija gali nuversi teisėtą valdžią ir okupuoti šalį. Lenkai nesuvokė Vokietijos keliamo pavojaus masto. Derybose SSRS atstovai reikalavo aiškiai išdėstyti, ką darytų ir kiek kariuomenės kovai prieš Vokietiją skirtų visos susitarančios šalys. Anglai ir prancūzai vengė išdėstyti konkretius įsipareigojimus tuo atveju, jei Vokietija užpultų kuri savo rytinį kaimyną. Stalinas nenorejo pasirašyti susitarimo su "imperialistais" tokiomis neaiškiomis sąlygomis. Nesutarus tarpusavy, derybos ištigo. Sąjunga prieš Vokietiją nebuvo sudaryta.

Hitlerio ir Stalino susitarimas

Hitleris, Vokietijos kariškiai ir politikai žinojo pavojas, kuriuos kelia karas dviem frontais. Jie labiau už viską bijojo SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos susitarimo. Tai būtų sugriovę Hitlerio jau parengtus karą planus, nes kovoti prieš Lenkiją ir trijų galingiausių Europos valstybių sąjungą jis buvo nepajėgus. Todėl dar SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos derybų metu Hitleris siūlė Stalinui įvairius susitarimo variantus, kurie užtikrintų, kad Sovietų Sajunga karą pradžioje nestos prieš Vokietiją. Už tai fiureris žadėjo Stalinui viską: galimybę kilus karui likti nuošalyje, leisti susigražinti carų valdytas Baltijos šalis, Suomiją bei daį Lenkijos ir Rumunijos. Stalinui patiko Hitlerio pašiūlymai. Jis žinojo, kad Hitleris yra jo priešas, bet tikėjosi, kad pasirašius susitarimą Europoje kils didelis karas, kuris išsekins Vokietijos ir kitų kariaujančių šalių jėgas. Stalinas manė, jog Sovietų Sajunga liks konflikto nuošalyje.

Pasirašoma SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartis. Iš kairės į dešinę: V. Molotovas, J. Ribentropas, J. Stalinas.

1939 m. rugpjūčio 23 d. į Maskvą atvyko Vokietijos užsienio reikalų ministras J. Ribentropas. Per vieną dieną buvo pasirašyta iš anksto suderinta Vokietijos ir Sovietų Sajungos nepuolimo sutartis. Abi šalys įsipareigojo nepulti viena kitos ir nedalyvauti jokiouose susitarimuose, kurie būtų nukreipti prieš kitą susitarančiąją šalį. Be viešai paskelbtų tekstų, buvo pasirašytas ir slaptasis papildomas protokolas. Pagal jį abi šalys pasidalijo įtakos sferomis: Suomija, Estija, Latvija ir Rumunijos dalis (Besarabija) atiteko Sovietų Sajungai. Vokietijos įtakos sferoje atsidūrė Lietuva (1939 m. rugsėjo

Vokietijos ir SSRS nepuolimo sutarties vertinimai

1. Hitleris laiške Musoliniui rašė: "Aš įsitikinęs, jog galiu pranešti Jums, Duče, kad dėl derybų su Sovietų Rusija tarptautinėse santykiose sūsiplėtė visiškai nauja situacija, kuri turi atnešti Ašiai didžiausią, koks iktakė įmanomas, laimėjimą".
2. Maršallas H. Geringas, vienas artimiausių A. Hitlerio bendražygį, šoko iš džiaugsmo sužinojės, jog pasirašyta Vokietijos ir SSRS nepuolimo sutartis.
3. Pasak N. Chruščiovo, J. Stalinas stačiai puikavosi. Jis valkščiojo, užrietęs nosį, ir kalbėjo: "Apmoviu Hitlerį, apmoviu Hitlerį".
4. Prancūzijos "Figaro" rašė: "Europos krizė pastiekė kulminaciją. Sovietų Sajunga, buvusi koletyvaus saugumo ir pasipriešinimo agresoriui lyderė, pastūmėjo tą krizę iki aukščiausio laipsnio, sudarydama karo paskelbimo išvakarėse paktą paskatinti ir padėti agresijai".
5. V. Molotovas kalboje SSRS Aukščiausioje Taryboje pareiškė: "SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartis yra posūkio taškas Europos, ir ne tik Europos, istorijoje. Dar ilgus vakar Vokietijos fašistai vykdė SSRS priešišką užsienio politiką. Taip, dar tik vakar užsienio santykų srityje mes buvome priešai. Tačiau šiandien padėtis pasikeitė ir mes jau nebe priešai".
6. Lietuvių savaitraštis "Vairas" rašė: "Šis paktas savaimė paskatino Vokietiją imtis iniciatyvos Jos gincę su Lenkija. <...> Nepuolimo paktos tekstas nesukėlė jokių abejonių, kad Maskva paliko visiškai laisvas rankas Berlynui Lenkijos atžvilgiu".

L. Truska, V. Kancevičius. Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėlio verpetuose. Vilnius, 1990, p. 34-37.

1. Paaiškinkite, kas nulėmė skirtingus sutarties vertinimus?

2. Paaiškinkite šiuos teiginius:

"Sūsiplėtė visiškai nauja situacija, kuri turi atnešti Ašiai didžiausią, koks iktakė įmanomas, laimėjimą";
"Apmoviu Hitlerį, apmoviu Hitlerį";
"Sovietų Sajunga, buvusi koletyvaus saugumo ir pasipriešinimo agresoriui lyderė";
"Nepuolimo sutartis yra posūkio taškas Europos, ir ne tik Europos, istorijoje";
"Maskva paliko visiškai laisvas rankas Berlynui Lenkijos atžvilgiu";

3. Molotovas, vertindamas nepuolimo sutari, sakė: "Šiandien padėtis pastekė ir mes jau nebe priešai". Ar sutinkate su šia išvada?

1939 m. karikatūra

1. Paaiškinkite, ką reiškia Hitlerio ir Stalino apskabinimas ir už nugaros slėpiami ginklai?

2. Ar galėjo ši karikatūra būti išspausdinta Vokietijos ir SSRS laikraščiuose?

3. Ką galite pasakyti apie karikatūros autorius požiūrį į Vokietijos ir SSRS susitarimą?

4. Kokia pagrindinė karikatūros mintis?

mén. 28 d. ši nuostata pakeista). Buvo numatyta pasidalinti Lenkiją. Linija, perskirianti šią šalį, ėjo Narevo, Vyslos ir Sano upėmis.

Abi šalys, pasirašydamos susitarimus, turėjo savo išskaičiavimų. Hitleris išvengė karo dviejų frontais. Stalinas atitolino karo pavoju nuo SSRS, gavo galimybę susigražinti carų valdytas teritorijas vakaruose. Sudarydamas sąlygas Vokietijai išivelti į karą su Lenkija ir kitomis valstybėmis, Stalinas manė, kad jis bus ilgas ir išsekins "kapitalistus".

Vokietijos ir SSRS susitarimas, vadintamas Molotovo – Ribentropo paktu, leido Hitleriui smogti Lenkijai. Po savaitės prasidėjo karas.

Lietuva Vokietijos ir SSRS planuose

Prieš Antrajį pasaulinį karą Lietuvos geopolitinė padėtis skyrėsi nuo Latvijos ir Estijos: Lietuva neturėjo sienos su SSRS, bet jos teritorija ribojosi su Vokietija. Latvija ir Estija ribojosi su SSRS, o nuo Vokietijos jas skyrė Lietuva. Lietuva savo strateginėje padėtimi buvo labai svarbi ir Sovietų Sajungai, ir Vokietijai.

Vykstant deryboms su Prancūzija ir Didžiaja Britanija, SSRS atstovai Lietuvą minėjo tarp šalių, per kurių teritoriją karo atveju Vokietiją turėtų pulti Raudonoji armija, tačiau pagrindinį dėmesį Sovietai buvo sutelkę į Latviją ir Estiją.

SSRS ir Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. susitarimu Lietuva, skirtingai nei Latvija ir Estija, pateko į Vokietijos įtakos sferą. Po to Vokietija stengėsi Lietuvą ištraukti į savo politinius planus. Prieš karą ir jo metu Lietuvai buvo siūloma kartu pulti Lenkiją. Lietuvos Vyriausybė atsisakė veltis į karines avantiūras. Stodama į karą Lietuva būtų politiskai izoliuota ir drauge taptų visiškai priklausoma nuo Vokietijos. Hitleriui buvo svarbi ne karinė, bet politinė parašma. Lietuva savo žygį į Vilnių būtų automatiškai atsidūrusi Vokietijos sajungininkų stovykloje. Antra vertus, Vokietijai būtų susidariusi proga okupuoti Lietuvą neva teikiant jai pagalbą. Greit šie Vokietijos planai neteko prasmės. 1939 m. rugsėjo mén. 28 d. SSRS ir Vokietija pasirašė naują susitarimą, kuriuo Lietuva mainais už Lenkijos teritorijos dalį buvo perleista Stalinui. Dabar jau SSRS politikai pradėjo ruoštis pajungti Lietuvą. Stalinas nesnaudė: jau kitą dieną po sutarties pasirašymo Lietuvos pasiuntiniui Maskvoje buvo pareikštas noras aptarti šalių santykius. Lietuvos vadovybės laukė netikėtos ir nemalonios staigmenos.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl 1939 m. vasarą išaugo karo grėsmė?
2. Kokie buvo Europos valstybių diplomatų svarbiausi tikslai karo išvankarese?
3. Kodėl nebuvo pasirašytas SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos susitarimas?
4. Kokie motyvai paskatino SSRS ir Vokietiją pasirašyti nepuolimo sutartį? Kokia šios sutarties esmė? Kaip šis susitarimas paveikė trečiųjų valstybių likimą?
5. Kaip Vokietijos ir SSRS susitarimas paliečė Lietuvą?

Antrąjį pasaulinį karo pradžia. 1939 09-1941 04

23. Antrojo pasaulinio karo pradžia (1939 m. rugsėjis-1941 m. birželis)

Agresija prieš Lenkiją

Kai 1939 m. rugpjūčio 23 d. buvo sudaryta SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartis, Hitleris jau galėjo nebijoti karo dviem frontais.

1939 m. rugsėjo 1-osios rytą Vokietijos armija įsiveržė į Lenkiją. Pėstininkų ji turėjo pusantro karto daugiau už priešą, artilerijos – 2,8 karto, tankų – 5 kartus. 2 800 vokiečių lėktuvų priešinosi tik 840 lenkų lėktuvų, kurių dauguma buvo pasenusios konstrukcijos.

Stipriaus tankų ir aviacijos smūgiais lenkų frontas, nepaisant karininkų bei kareivių didvyriškumo ir pasiaukojimo, buvo sužlugdytas. Jau rugsėjo 13 d.

vokiečių kariuomenė apsupo Varšuvą. Spalio pradžioje lenkų kariuomenė nustojo priešintis.

Rugsėjo 17 d. Maskvoje buvo paskelbta, kad Lenkijos valstybė nebeegzistuoja. Raudonoji armija, pasinaudodama tuo, kad didžioji lenkų kariuomenės dalis kovojo prieš ver-

Pirmieji karo belaisviai. Lenkija, 1939 m. rugsėjis.

Apie Lenkijos kariuomenę karo išvakarėse

Šiaip ar taip, o Lenkijos kariuomenė yra visai neblogai parengta, turi gerus karininkų kadrus ir gana gerai pastatyta karinė tautos paruošimą. Jos vadovybė autoritetinga. Jeigu krašto apsaugai ko trūksta, – tai techninių priemonių gausumo, kaip to reikalauja šiu laikų kariuomenės motorizacija. Motorizacijos gil klausimas yra ne kas kita, kaip pinių klausimas. Štai, o ne kuris kitas klausimas šiandien laužo lenkų galvas.

V. Gustaičius. Lenkal ir Lenkija. Kaunas, 1937, p. 301.

1. Kuo Lenkijos kariuomenė atsiliko nuo vermachto ir dėl kokių priežascių?

Lenkijos ginkluotujų pajėgų vadų maršalo E. Rydz-Smigly

1939 m. rugsėjo mėn. 1 d. įsakymas

Kariai! Vokietišs – amžinas mūsų priešas – užpuolė 1939 metų rugsėjo 1 dieną Respubliką, peržengdamas visą jos sieną.

Atejo mūsų kario pareigos vykdymo valanda. Kariai! Kovojate už Lenkijos būti, ir ateiti. Už kiekvieną žingsnį Lenkijoje priešas privalo brangių sumokėti savo krauju. Kiekvienas iš mūsų, iškėdamas mūsų reikalo tiesa ir teisingumą, privalo ryžtis didžiausiomis pastangomis, kad kuo tvirčiausiai įvykdytų pareigas ir garbės įsakymą. Nepaisant kiek laiko tėsis karas ir kiek teks sudėti aukų, galutinė pergalė bus mūsų ir mūsų sajungininkų.

Wojna obronna Polski 1939, Wybór żródeł. Warszawa, 1968, s. 399-400.

Lenkijos karo atašė Kaune apie savo pokalbių su Anglijos ir Prancūzijos diplomatais

Pareiškiau, Jums, kad per praėjusias 16 dienų sunkių kovų, kurios buvo panaudotas ligi tol neregėtas lėktuvų ir tankų skaičiūs, Lenkija negavo iš savo Vakarų sajungininkų jokios pagalbos. <...> Generolo Gameleno patikimai, kuriuos girdejau Versuvoje, kad, praėjus vos dviejų savaitėm nuo Vokietijos agresijos prieš Lenkiją pradžios, jis su visa prancūzų armija bus rytiniaiame Reino krante ir žygilius tiesiai į Berlyną, nepasiltintino nė mažiausia dalele. Vakarų fronte, Prancūzijoje, šešioliktaji karo dieną yra visiškai tylu, viešpatauja absolūti ramybė. Kovojame tili mės, lenkai. Nesulaikome iš Vakarų valstybių, plrimausia iš Didžiosios Britanijos, netgi aviacijos paramos vokiečių užnugario ir centrų bombardavimais, kaip atsako į beginklių Lenkijos miestų griovimą iš oro.

Vermachtas Lenkijos laukuose, 1939 m. rugpjūjis.

L. Milkiewicz. Wspomnienia kowaleńskie. Warszawa, 1990, s. 311-312.

1. Ar teisus buvo lenkų karininkas vertindamas Anglijos ir Prancūzijos veiksmus?
2. Kokios, Jūsų nuomone, buvo tokio Vakarų valstybių pasyvumo priežastys?

machtą, lengvai užėmė rytinę Lenkijos dalį.

Okupuotose lenkų žemėse nacistai iškart émësi žiauraus teroro, mažai nuo jų atsiliko ir "išvaduotojai" iš Rytų. Hitleris tikėjosi, kad Lenkijos užpuolimas nesukels didelio karo, bet jo viltys neišspildė.

Keistasis karas

Didžioji Britanija ir Prancūzija rugsėjo 3 d. paskelbë karą Vokietijai. Ši, triuš-kindama Lenkiją, prie vakarinës sienos laikë nedidelę armiją, tačiau prancūzų kariuomenës vadovybë tuo nepasinaudojo ir puolimo nepradéjo. Didžioji Britanija tik du ménescius ligi karo pradžios įvedë visuotinę karo prievozę ir turėjo mažai kariuomenës.

Užgrobës Lenkija, Hitleris pasiūlë Prancūzijai ir Didžiajai Britanijai sudaryti taika, pripažinti jo pergalę. Vakarų valstybës tokio pasiūlymo nepriemë. Abiejų pusiu armijos stovëjo viena prieš kitą ir laukė. Šis laukimas, gavës keistoto karo pavadinimą, buvo naudingas Vokietijai. Ji permetë į Vakarus Lenkijoje neberekalingus kariinius dalius, mobilizavò šimtus tūkstančių vyrų.

Norédama pagerinti savo padetį jürose, Vokietija 1940 m. balandžio mén. netikëtai užpuolë Daniją ir Norvegiją. Pirmai buvo okupuota be pasipriešinimo, o Norvegijoje vokiečiams iškart pasisekë užimti tik pietinę dalį su sostine Oslu. Šiaurinéje dalyje mūšiai vyko ilgiau, bet taip pat baigësi vokiečių laimëjimu.

Vokietijos puolimas Vakaruose ir mūšis dël Didžiosios Britanijos

1940 m. gegužës 10 d. Hitlerio armija pradëjo gerai parengtą puolimą. Ji įsiveržë į Prancūziją ir į neutralias valstybes – Nyderlandus, Belgiją, Liuksemburgą. Jégų savykis, palyginti su 1939 m. rudeniu, buvo pasikeitës vokiečių naudai. Jų tankai bei aviacija buvo techniškai pranašesni ir sutelkti pagrindiniu smugiù kryptimi. Per dvi savaites vermahtas okupavo šias valstybes ir prasiveržë Prancūzijos pajūrio link. Prie Diunkerko miesto apsupo 400 tūkst. anglų ir prancūzų armiją. Siai armijai pavyko persikelti į Didžiosios Britanijos salas.

Vermachtas tešë puolima į Prancūzijos gilumą ir birželio 14 d. be mūšio už-émë Paryžių. Karą Prancūzijai paskelbë ir Italija. Prancūzų politikai ir kariné vadovybë matë tik vieną išeitį – pasiduoti Hitleriui. Vyriausybës vadovu tapo susitarimo su Vokietija šalininkas, 84 metų amžiaus maršalas F. Petenas.

1940 m. birželio 22 d. buvo pasirašytos paliaubos, reiškiančios Prancūzijos kapituliaciją. Trys penktadalai šalies teritorijos, labiausiai úkiniu atžvilgiu pažengusios šiaurinę ir rytinę jos dalys, buvo okupuotos, kurit liko Peteno vyriausybës valdžia. Prancūzijos ginkluotë ir visos kariénës atsargos atiteko vokiečiams, kariuomenë buvo paleista, išskyrus 100 tūkst. vadinančią paliaubų armiją. Vokietija nekludoma galéjo naudotis Prancūzijos ištaklais.

Hitleris manë, jog likusi viena Didžioji Britanija sudarys taiką ir pripažins jo viešpatavimą Europoje. Tačiau Didžiosios Britanijos padetis buvo kur kas geresnë nei Prancūzijos. Nuo žemyno ją skyrë sasausris; norint ji įveikti ir išlai-pinti Britanijos salose desantą, reikéjo galingo karo laivyno. Pirmieji pralaimé-

1939 m. rugėjo 17 d. SSRS nota Lenkijai dël Raudonosios armijos įsiveržimo į Lenkijos žemes

<...> Lenkų – vokiečių karas įrodë, kad Lenkijos valstybë negaliés išsilaikyti. Per 10 karo dienų Lenkija neteko visų savo pramonés sričių ir savo kultūros centrų. Varšuva jau nebéra lenkų vyriausybës rezidenciją. Vyriausybë yra suirusi ir nerodo jokių gyvybës ženklių. Tas reiškia, kad Lenkijos valstybë ir jos vyriausybë faktiškai nustojo savo reikšmës. To pasekmëje Sovietų vyriausybë buvusi iki šiol neutrali, šiu faktų akivaizdoje negali likti neutrali. Lygiai Sovietų vyriausybë negali būti abejinga faktui, kad ukrainiečiai ir baltgudžiai, gyvenantieji lenkų teritorijoje, su kuriais ji yra surišta, krauso ryšiai ir kurie dabar yra likimo nuožiūroje, liktų be globos. Esant tokiai pàdèciai, Sovietų vyriausybë įsakë raudonosios armijos vadovbei duoti kariuomenës dalims įsakymą pereiti sieną ir palimti į globą vakarų Ukrainos ir Baltgudijos gyventojų gyvybę ir turtą. Tuo pat laiku Sovietų vyriausybë turė noro imtis visų priemonių, galinčių išlaivinti nelaimingo lenkų tautą iš nelaimingo karo, kurį ją pastumë jos neprotinë vadai, ir tuo bûdu suteikti jai galimumo atgauti talkingą gyvenimą. <...>

Lietuvos žinios, 1939 09 18, nr. 211.

1. Kalp galima vertinti notos teigini, kad "esancios tarp Lenkijos ir Sovietų Sajungos sutartys nustojo savo reikšmës"?

V. Čerčilio 1940 m. rugpjūčio 3 d. atsakymas Švedijos karaliui dël derybų su Vokietija

<...> Jo Didenybës vyriausybë nemato né mažiausio pagrindo pakeisti savo principus ir sprendimus. Priešingai, jos rýtas tapti karą prieš Vokietiją visomis gallmomis prie-monëmis tol, kol hitlerizmas bus sunaikintas ir pasaulis bus išvaduotas nuo prakeikimo, kuriam ji pasmerké piktadarys, taip sustiprėjo, kad ji greičiau žus po gruviësiams, negu susvyrus arba išsisuks nuo savo pareigos vykdymo. <...> Vokietija visada turës gallmybë prašyti paliaubų, kalp ji tai padaré 1918 metais, arba paskeibti savo taikius pasiūlymus. Tačiau prieš svarstant tokius prašymus ir pasiūlymus bûtina, kad Vokietija darbais, o ne žodžiai suteiktu garantijas atkurti laisvą ir nepriklausomą Čekoslovakijos, Lenkijos, Norvegijos, Danijos, Nyderlandų, Belgijos ir visų pirmą Prancūzijos egzistavimą ir taip garantuoti iškra Didžiosios Britanijos ir Britų imperijos saugumą visuotinës taikos sąlygomis.

У. Черчилль. Вторая мировая война. Книга первая. Москва, 1991, с. 416.

1. Ar Čerčilis buvo linkeš siekti kompromiso su Hitleriu? Pagriskite savo nuomonę.
2. Ar galéjo Hitleris sutikti su Čerčilio sąlygomis deryboms pradëti?

Winstonas Čerčilis karų metais

jimai sutvirtino anglų siekimą kovoti iki pergalės. 1940 m. gegužės mén. vietoj Čemberleno ministrų pirmininku tapo ryžtingas kovos su nacizmu šalininkas Vinstonas Čerčilis. Jis atmetė bet kokius sandėrius su Hitleriu ir energingai vadovavo savo tėvynei kare.

1940 m. rugpjūčio mén. prasidėjo „mūšis dėl Britanijos“, kai daugiau kaip 2 tūkst. vokiečių lėktuvų bombardavo karo pramonės centrus ir miestus. Daug buvo sugriovimų žuvo keliolika tūkstančių taikų gyventojų, tačiau vokiečiai iki spalio pabaigos neteko 1 100 lėktuvų. Anglų priešlėktuvinė gynyba pasirodė veiksminga.

Anglai išmoko suprasti slaptus priešo įsakymus, perduodamus radijo bangomis. Remiantis lenkų matematikų tyrinėjimais, pavyko pagaminti iššifravimo įrengini, sudariusi galimybes atskleisti vokiečių karines paslaptis. Bombardavimo objektai iš anksto tapdavo žinomi anglų kariuomenės vadovybei, kuri su telkdavo savo naikintuvus reikiamaose vietose. „Mūšis dėl Britanijos“ Vokietijai buvo nesėkmingas.

Karas Balkanuose

Vokietija ir Italija stengėsi įtvirtinti įtaką Balkanų valstybėse. Tokios užmačios pasiekė Rumunijoje ir Bulgarijoje, taip pat ir laikinai Jugoslavijoje. Tuo tarpu Graikija atmetė visus „ašies“ valstybių pasiūlymus, todėl 1940 m. rudenį ją užpuolė Italija. Tačiau italai patyrė gėdingą pralaimėjimą, o graikų kariuomenė užėmė dalį Albanijos. 1941 m. kovo mén. Jugoslavijoje buvo nuversta Vokietijai palanki vyriausybė, ir tada Hitleris nusprendė pradėti karą prieš abi nepaklusnias Balkanų valstybes.

1941 m. balandžio 6 d. vokiečių, italių ir jų sajungininkų – vengrų ir bulgarų – armijos įsiveržė į Jugoslaviją. Dėl didžiulės priešų jėgų persvaros Jugoslavijos kariuomenė per dešimt dienų buvo sutriuškinta ir kapituliavo. Užpuolikams talkino kroatų fašistai-ustašai, kuriems okupantai leido sudaryti satelitinę Kroatijos valstybę.

Sunkiau sekėsi užkariauti Graikiją, kurioje išsikėlė sajungininkų anglų daliniai. Nepaisant atkaklaus priešinimosi, balandžio 21 d. vokiečių kariuomenė užėmė Atēnus, o birželio pradžioje po kruvinų mūšių ir Kretos salą.

Klausimai ir užduotys

1. Kokios tarptautinės politikos aplinkybės sudarė palankias sąlygas Vokietijai pradėti karą?
2. Kokios priežastys nulėmė greitą Lenkijos pralaimėjimą?
3. Kuo keistasis karas skyrėsi nuo kitų?
4. Apibūdinkite Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybių veiksmų skirtumą gresiant pralaimėjimui.
5. Kodėl nacistinė Vokietija užpuolė Jugoslaviją ir Graikiją?

24. SSRS užsienio politika Antrojo pasaulinio karo pradžioje (1939 m. rugsėjis-1941 m. birželis)

SSRS ir Vokietijos bendradarbiavimas

Kilus karui, SSRS neliko pasyvi stebėtoja. 1939 m. rugsėjo 17 d. jos armija pradėjo puolimą ir užėmė Lenkijos dalį, kuri jai atiteko slaptu rugpjūčio 23 d. Stalino ir Hitlerio susitarimu. I nelaisvę buvo paimita apie 15 tūkst. karininkų ir daugiau kaip 180 tūkst. kareivių. Vermachto ir Raudonosios armijos vadovybė derino karines operacijas Lenkijoje.

1939 m. rugsėjo 28 d. vėl susitiko SSRS ir Vokietijos užsienio reikalų ministrai. Jie pasiraše Sovietų Sajungos ir Vokietijos draugystės ir sienų sutartis. Slapti šio susitarimo protokolai šiek tiek pakeitė interesų ribas, nustatytas 1939 m. rugpjūčio 23 d. susitarimu. Lenkijoje interesų riba buvo pastumta į rytus Vokietijos naudai. Už tai Hitleris perdavė Lietuvą į SSRS įtakos zoną.

1939 m. spalio mėnesį SSRS ir Vokietija pasiraše susitarimą dėl pasikeitimo lenkų kariais, patekusiais į nelaisvę, atsižvelgiant į tai, iš kur jie yra kilę. Vokiečiai perdavė apie 14 tūkst. karių, o SSRS vokiečiams – apie 42 tūkst. lenku belaisvių. Lenkijos belaisvius Rusijoje ištiko didelė tragedija. 1940 m. pavasarį daugumą Lenkijos armijos karininkų ir dalį kitų belaisvių, iš viso apie 15 tūkst. vyrų, enkavedistai sušaudė Katynėje (prie Smolensko), Charkovo ir Kalinino (Tverės) apylinkėse.

Vokietijos ir SSRS santykiai neapsiribojo vien tik sutartimis. 1939-1941 m. NKVD atidavė gestapui apie 1 000 vokiečių komunistų ir antifašistų buvusių SSRS teritorijoje. Abi šalys palaike gerus ekonominius ryšius. Vokietija 1940-1941 m. gavo iš SSRS 865 tūkst. tonų naftos, 14 tūkst. tonų yario, 1,4 mln. tonų grūdų. Vokietijos karo laivai iplaukdavo į Murmansko uostą, pasipildyda vo atsargas.

Rusų ir vokiečių karių susitikimas prie demarkacinės linijos sutriuškinus Lenkijos kariuomenę. 1939 m. rugsėjo mén.

Sovietų Sajunga įkurdina bazes Baltijos valstybėse

Po Molotovo – Ribentropo pakto pasirašymo, Stalinas privertė Latviją, Estiją, kiek vėliau (1939 m. spalio 10 d.) ir Lietuvą, pasirašyti savitarpio pagalbos sutartis. Svarbiausias šiu sutarčių punktas buvo Sovietų Sajungos teisė laikytį Baltijos šalyse savo karines dalis, kurios pajėgumų viršijo Estijos, Latvijos ir Lietuvos karinę galia. Jos Stalinui buvo garantės, atėjus palankiam momentui, Baltijos šalis nesunkiai užgrobtų. Šias sutartis Baltijos šalių vyriausybės pasiraše tik siekdamos išvengti karo su SSRS.

Šiurkščiu spaudimu privertus Latvijos, Estijos ir Lietuvos vyriausybes pasirašyti sutartis, tokią pat priemonių buvo imtasi ir prieš Suomiją. Bet tai buvo sudėtinga. Suomijos vyriausybė ir kariuomenė vadovybė nepriklausomybės metais energingai stiprino šalies gynybinę galią. Pasienyje su SSRS buvo pastatyta 125 km ilgio įtvirtinimų linija, pavadinta maršalo K. Manerheimo vardu. Suomiją pulsi iš Rytų buvo nepalankios ir gamtinės sąlygos. Suomijos ir SSRS pasienis – tai retai gyvenami miškai, uolos, ežerai, upės, pelkės. Kritiniu atveju suomiai galėjo gindamiesi trauktis į Norvegiją ir Švediją.

Žiemos karas

1939 m. spalio mėnesį, į Maskva atvykus Suomijos delegacijai, buvo pasiūlyta pasirašyti savitarpio pagalbos paktą. SSRS reikalavo, kad suomiai išnuomotų Hanko uostą, esant labai geroje strateginėje padėtyje, pačiuose šalies pietuose, taip pat leistų laikytį ten 5 tūkst. žmonių įgulą. Stalinas norėjo, kad Sovietų Sajungai būtu perduota Karelijos sasmaukos dalis, t. y. tas pasienio rajonas, kur stovėjo įtvirtinimai. Suomijos vadovybė atsisakė patenkinti Sovietų reikalavimus, nes po to būtų buvę neįmanoma apsiginti. Tada SSRS pradėjo propagandinę kampaniją prieš Suomijos vyriausybę. Lapkričio 26 d. Suomijai buvo pareikštas kaltinimas dėl SSRS karinių dalių apšaudymo. Vėliau paaiškėjo, kad tai provokaciniais tikslais padarė patys raudonarmiečiai.

1939 m. lapkričio 30 d. Raudonoji armija užpuolė Suomiją. Prieš ją buvo mesta didelė kariuomenė: 26-28 pėstininkų divizijos, 2500-3000 tankų, 2 500 lėktuvų. SSRS aviacija viešpatavo ore. Suomijos stojo ginti apie 175-200 tūkst. karių. Svarbiausios kautynės vyko Karelijos sasmaukoje. Šiame fronto ruože suomių dalinius puolė apie 140 tūkst. karių ir 1 000 tankų. Bet Raudonosios armijos vadovybei miškingose, gausiose ezerų, upių, kalvų ir pelkių vietose buvo sunku išnaudoti jėgos persvara. Puolanti kariuomenė veržėsi keliais, bet jos judėjimą stabdė medžių užtvarov, įtvirtinimai, užminuoti kelių ruožai, sugriauti tiltai, įnirtingas suomių priesinimasis. Suomiams padėjo šalti žiemos orai. Jau karą pradžioje abi pusės turėjo didelių nuostolių. Tačiau SSRS jėgos persvara padarė savo. 1940 m. kovo pradžioje fronte Suomija pakliuvo į labai sudėtingą padėtį. Kariuomenės vadovybė informuodavo apie didelius nuostolius, žmonių fizinių ir moralinių išsekimų.

Suomijos vyriausybė, žinodama, kad ilgai atlaikyti Raudonosios armijos spaudimo nebūs īmanoma, darė vis didesnių nuolaidų. SSRS kovo 12 d. sutiko

Vokietijos ir Sovietų Sajungos sienų nustatymo ir draugystės sutarties, pasirašytos 1939 09 28, slaptasis papildomas protokolas

Žemiau pasirašiuslejį įgaliotinai konstatuoja ši Vokietijos vyriausybės ir SSRS vyriausybės susitarimą:

1939 metų rugpjūčio 23 dieną pasirašyto slaptojo papildomo protokolo pirmas paragrafas kelčiamas taip, kad Lietuvos valstybės teritorija atiteka SSRS interesų sferai, o Liublino valdaviai ir Varšuvos valdavijos dalis priskirjama Vokietijos interesų sferai (žr. žemėlapį prie šlanden pasirašytoSSRS ir Vokietijos sienų nustatymo ir draugystės sutarties). Kai tik SSRS vyriausybė įims Lietuvos teritorijoje ypatingu priemonių savo interesams apsaugoti, tai, siekiant natūraliai ir paprastai nustatytį sieną, dabartinė Vokietijos – Lietuvos siena bus ištaisyta taip, kad Lietuvos teritorija, esanti į pietvakarius nuo linijos, pažymėtos žemėlapyje, atiteks Vokietijai. <...>

Maskva, 1939 metų rugpjūčio 28 diena

SSRS vyriausybės įgaliotas
V. Molotov

Vokietijos vyriausybės vardu
J. fon Ribentrop

Suokalbis. Vilnius, 1989, p. 26.

1. Ką šios sutarties tekstas mums pasako apie 1939 08 23 susitarimą?
2. Kaip šis susitarimas paliečia Lietuvą?
3. Paaiškinkite, ką reiškia sutarties teksto žodžiai: "SSRS vyriausybė įims Lietuvos teritorijoje ypatingu priemonių savo interesams apsaugoti"?

Tauragės gimnazistų laiškas kovojančios Suomijos atstovybei

Suomijų atstovybei

Sunkios valandos prispaustei jūsų tautai, mes lietuvių Suomijos bičiullai iš Tauragės, Valstybinės gimnazijos septintos berniukų klasės, siunčiame sudėjė šią menką 20 LL 80 centų sumeile jūsų vargstančiai tévynei Suomijai.

Jūs patys žinote, maloni Suomijos atstovybė, dėl kokių priežasčių mūsų lietuvių tauta negali jūmisi, t.y. Suomijai, pareikšti gilesnės užuojautros, bei paramos. Todėl mes manome, kad jūs teksitės primiti šią menką sumą, kaip auką jūsų tautai. Dar prašome mums už tą auką viešai nedėkoti, kad nelieseitų alkštén. Juk mes septintos klasės berniukai aukavome be savo vadovybės žinios. Tik žinote galite pasiūlyti atsakymą, ar jūs gavote tuos pinigus – auką. <...> Jeigu kada siūssite atsakymą, prašom rašyti šiuo adresu.

St. Martinkus VII kl.
Tauragės Valstybinė gimnazija
1940.III.1.

Žiemos karas ir Lietuva (Dokumentų rinkinys). Vilnius, 1997.

1. Kaip gimnazistai vertino Žiemos karą?
2. Moksleivai rašo, kad suomiai žino, "dėl kokių priežasčių mūsų lietuvių tauta negali <...> Suomijai pareikšti gilesnės užuojautros, bei paramos". Paaiškinkite ši teiginį.
3. Kodėl gimnazistai prašo jiems viešai nedėkoti?
4. Kaip šis dokumentas pasako apie situaciją Lietuvoje 1940 m. pradžioje?

pasirašyti taikos sutartį. Sovietų Sąjunga žengti ši žingsnį paskatino dideli nuostoliai, neaiški pergalės perspektyva, baimė, kad Suomija gali sulaukti didesnės kitų valstybių paramos.

Pagal taikos sutartį Suomija neteko apie 40 tūkst. km² teritorijos – Kareljos sasmaukos, vėlėnės Ladogos ežero pakrantės su 11% dirbamos žemės, miškų, pramonės. Kare žuvo apie 25 tūkst. suomių karių, 43 tūkst. buvo sužeista. Suomiai, negausi tauta, patyrė didelių nuostolių, bet išsaugojo nepriklausomybę.

Karas nusmukdė karinį ir politinį SSRS autoritetą. Žuvo, buvo sužeista ir apšalo apie 272 tūkst. Raudonosios armijos kareivių, sunaikinta apie 1 600 tankų ir apie 1 000 lėktuvų.

Tolimesnė SSRS ekspansija

1940 m. birželio mėnesį vykstant mūšiamis Prancūzijoje, SSRS vadovybė nusprendė okupuoti Baltijos šalis. Tam buvo labai palanki situacija: visas pasaulis sekė įvykius Vakarų Europoje, kur vokiečiai triuškino prancūzus su anglais ir žygavo Paryžiaus link. Raudosios armijos įgulų buvimas Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijoje iš esmės panaikino rimtesnio pasipriešinimo galimybę. Ultimatas, reikalaujantis išleisti Raudonąją armiją, pirmiausia buvo įteiktas Lietuvai. Lietuvos Vyriausybė manydama, kad padėtis yra beviltiška, o pasipriešinti neįmanoma, ultimatumą priėmė. Stalinui pavyko Lietuvą užimti be jokių kliūčių. Tada ir Latvijos bei Estijos vyriausybėms buvo įteikti panašūs ultimatumai. Nieko nepadėjo ir tai, kad visų Baltijos šalių vyriausybės nepriekaištingai vykdė sutartis. Latvijos ir Estijos vyriausybės, nematydamos galimybės efektyviai pasipriešinti, sutiko išleisti Raudonąją armiją. Jų kariuomenėms pasipriešinimo atveju neliktu galimybės net pasitraukti, nes Lietuva jau buvo okupuota. Latvija ir Estija buvo apsuptos iš rytų ir pietų, Baltijos jūroje pasirengę kovai budėjo Sovietų laivynas, o jų teritorijas kontroliavo ten įsikūrusios Raudonosios armijos bazės. Baltijos valstybių okupacija – didelis Stalino laimėjimas. Netrukus visos trys okupuotos valstybės buvo prijungtos prie

Raudonoji armija okupuoja Lietuvą. 1940 m. birželio 15 d.

SSRS. Jose prasidėjo sovietizacija. Baltijos šalių okupacija ir aneksija vyko pagal tą patį scenarijų. Vienintelis skirtumas buvo tas, kad Latvijos ir Estijos prezidentai pasiliuko savo šalyse ir okupantai juos galėjo panaudoti okupacijai įteisinti. Po to abiejų šalių vadovai ir jų šeimos

Žiemos karo eiga

Švedijos laikraščiu pranešimais, Raudonoji armija Kareljos sasmaukoje pradėjo didelį puolimą. Čia sovietiniai kariai panaudoję vlsiskai naują apsisaugojo ginklą. Tai esančios stiprios šarvu plokštės, pritvirtintos prie dviejų metrų plotio ir trijų metrų ilgio rogių. Tokios šarvutuose roges buvo stumiamos puolančios kariuomenės priešakyje.

Prancūzijos telegramų agentūros pranešimas

(1940 m.) vasario 11 d. buvo pati kruviniausia diena per visą Suomijos – Sovietų Sąjungos karą. Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių, sulaukę dar penkių naujų divizijų paramos, puolė visų Kareljos sasmaukos frontu, mėgindami pramušti Manerheimo įtvirtinimų liniją tarp Suinos ir Macvourskio ir tuo pačiu metu bandydami pulii Suomijos Ilankos ledų ir Ladogos ežeru. Sekmadienį temstant rusai išveržė į suomių įtvirtinimus prie Sumos, kuriuos jau tryliką dieną buvo atvango puolė.

L. Truska, V. Kancevičius. Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėlio verpetuose. Vilnius, 1990, p. 84, 86.

Suomių karius moralai labai slėgė masinių Sovietų tankų vartojimas, prieš kuriuos suomių turėjo labai menkas priemonės gintis. Batalionuose buvo tik po du Bofors 37 mm priešankinius pabūklus. Vėliau suomių patys išradė vadiniamus "Molotovo kokteilius". Tai buvo specifios degamostis medžiagos priplūdyti buteliai, kuriuos mesdavo į tankus ir taip juos padegdavo.

P. Žilys. Suomių – Sovietų karas 1939-1940. Vilnius, 1991, p. 45.

1. Palyginkite paragrafo ir šios informacijos apie karą tekstus. Kuo jie skiriasi? Kas sieja šiuos tris tekstus? Kuo reikšminga juose esanti informacija?

Sumušti rusų daliniai Suomijoje

pateko į Rusijos kalėjimus ir ten žuvo. Lietuvos Prezidentas A. Smetona, neno-
rēdamas tapti komunistų įrankiu inkorporuojant Lietuvą į SSRS, pasitraukė į
Vokietiją, o netrukus išvyko į JAV.

1940 m. liepos mėnesį SSRS įteikė reikalavimą Rumunijai perduoti Besarabi-
ją. Rumunai neįsdriso pasipriesinti. Taip Sovietų Sajungai atiteko Besarabi-
jos sritis, kurią sujungus su Moldavijos autonomine respublika buvo sudaryta
Moldavijos SSR.

Per vienerius karo metus jame nedalyvaujanti Sovietų Sajunga prisijungė te-
ritorijas su 20 mln. gyventojų. Dauguma šių valstybių ir teritorijų buvo oku-
puotos be jokio pasipriešinimo. Suomija buvo vienintelė išimtis.

Sovietų Sajungai užgrobus dalį Lenkijos ir Lietuvą, atsirado bendra SSRS ir
Vokietijos siena. Tuo iš esmės pakeito Rytų Europos geopolitinę situaciją. Visą
tarpu karę SSRS ir Vokietiją skyrė mažos, kartais vadinamos buferinėmis,
valstybės.

Aiplėsdamas dalį Suomijos ir Rumunijos teritorijos artėjančio karo su Vo-
kietija išvakarėse Stalinas išigijo dar du priešus.

SSRS politika okupuotose šalyse

Okupuotose teritorijose prasidėjo sovietizacija – senoji visuomeninė santvarka
buvo griaunaama ir keičiamā komunistų diktatūra. Sovietizacijos metu prieš už-
imtų šalių gyventojus buvo nukreiptas sovietinis teroro aparatas. 1939 m. rudenį
okupuotoje Lenkijos dalyje buvo suimta ir išsiųsta Sovietų Sajungon į
tremti ir lagerius daug tarnautojų, policininkų, politikų, sušaudytų karininkų
šeimų ir šiaip pasiturinčių žmonių. Vėliau, 1940 m. vasario-1941 m. birželio
mėnesiais, buvo surengti 4 dideli tremimai. Iš viso į SSRS gilumą prievara
išvežta 1,2-1,5 mln. žmonių. Kaip ir okupuotoje Lietuvoje, šiose teritorijose
buvo "išrinkti" Liudvies susirinkimai, kurie paskelbė sovietų valdžią ir norą
prisijungti prie Sovietų Sajungos.

1941 m. birželio mėnesį dešimtys tūkstančių lietuvių, latvių ir estų buvo iš-
tremti iš tėvynės arba pateko į koncentracijos stovyklas bei kalėjimus. Tremtyje
atsidūrė ir tūkstančiai suomių. Tremtiniai Sibire patyrė neįsivaizduojamas
kančias. Didelė dalis, tarp jų ir vaikai, mirė iš bado. Dauguma tremtinii iš Baltijos
šalių, prieš karą atsidūrusių staliniškėse koncentracijos stovyklose, žuvo.

Baltijos šalių gyventojai, patyrę stalinių terorą, laukė SSRS ir Vokietijos
karo ir jam prasidėjus talkino vokiečiams.

Klausimai ir užduotys

1. Kurias teritorijas SSRS okupavo 1939-1941 m.?
2. Pasvarstykite, kodėl SSRS ir Lietuvos savitarpio sutartis pasirašyta vėliau nei analogiškos SSRS sutartys su Latvija ir Estija, o Lietuva buvo okupuota pirmoji?
3. Kodėl kilo SSRS ir Suomijos karas? Kokie jo rezultatai?
4. Kodėl Suomija, skirtingai nei kitos Baltijos valstybės, pasipriešino SSRS
reikalavimams?

25. Sovietų Sajunga okupuoja Lietuvą

Lietuva Antrojo pasaulinio karo pradžioje

1939 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje buvo pasirašyta Vokietijos ir SSRS Nepuoli-
mo sutartis ir jos slaptieji papildomi protokolai. Praėjus savaitei po šio susitarimo,
Hitleris užpuolė ir okupavo dalį Lenkijos. SSRS savo ruožtu užgrobė ryti-
nė Lenkijos valstybės teritoriją. Bėgdami nuo karo į Lietuvą pasitraukė ir buvo
internuoti apie 13 500 Lenkijos karių ir apie 2 000 civilių. Sovietų Sajungai
užėmus Lenkijos valdomą Vilniaus kraštą, atsirado bendra Lietuvos ir SSRS
sieną. Lietuva ir SSRS tapo tiesioginėmis kaimynėmis.

Prieš užpuldama Lenkiją, Vokietija Lietuvai siūlė pulki kartu ir atsiimti Vil-
niaus kraštą. Lietuvoje buvo politikų, entuziastingai palaikiusių šią idėją, bet
Vyriausybė griežtai laikėsi neutraliteto ir šio viliojančio pasiūlymo atsisakė.
Jeigu Lietuva būtų prisidėjusi prie vokiečių, pasaulio akysė ji būtų tapusi agresore.

Sutriuškinusios Lenkiją, SSRS ir Vokietija 1939 m. rugsėjo 28 d. pasiraše
"Sienų nustatymo ir draugystės sutartį", kurios vienas iš slaptųjų protokolų pa-
koregavo interesų ribas, nustatytas 1939 m. rugpjūčio 23 d. susitarimais. Vo-
kietija mainais už Lenkijos teritorijos dalį Lietuvą perdavė Sovietų Sajungai,
o pietvakarinę Suvalkiją pasiliko sau. Šis susitarimas nulėmė Lietuvos okupa-
ciją, nes kitaip valstybės padalyti buvo neįmanoma.

Stalinas siekė pajungti Baltijos šalis, kurios pagal susitarimus su Vokietija
pateko į SSRS įtakos sferą. Šiurkščiu spaudimu Sovietų Sajungo privertė Estiją
ir Latviją su ja pasirašyti savitarpio pagalbos sutartis. Pagal jas Latvijoje ir Es-
tijoje buvo įkurdinta SSRS karinių bazių, o į svarbiausius uostus aplaukė kuro
laivai. 1939 m. rugsėjo pabaigoje, kitą dieną po sutarties su Vokietija pasirašy-
mo, SSRS ir Lietuvai pareiškė norą sudaryti panašią sutartį. Derybų metu Lie-
tuvos delegacijai buvo atvirai pasakyta apie Vokietijos ir SSRS susitarima dėl
Lietuvos. Stalinas turėjo kozirą – Vilniaus kraštą, kuri užėmė per karą prieš
Lenkiją. Sovietų diplomatai grasinė Lietuvai atsisakius pasirašyti sutartį Vilniu
prijungti prie Baltarusijos. Kokios buvo šios derybos, rodo toks faktas: Stalinas
nutraukė J. Urbšio argumentą prieš bazių įkūrimą dėstyti ir pareiškė: "Jūs per
daug įrodinėjate". Lietuvos politikai net svarstė galimybę atsisakyti Vilniaus,
bet buvo aišku, kad bolševikai sieks savo tikslą nepaisydami nieko. Grėsė ka-

Lietuvos kariai per Jiezno žygioja
iš atgaus Vilnių
1939 m. spalio mėn.

ras. Lietuvos Vyriausybė nusileido. 1939 m. spalio 10 d. šalių užsienio reikalų ministrai pasirašė "Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį". Lietuva atgavo sostinę, bet jos teritorijoje – Naujojoje Vilnioje, Prienuose, Alytuje ir Gaižiūnuose (prie Jonavos) – buvo i kurdintos SSRS karinės įgulos. Raudonosios armijos baze Lietuvoje buvo apie 20 tūkst. karių, per 100 tankų ir kitos ginkluotės. Tos pajėgos savo dydžiu prilygo Lietuvos taikos meto kariuomenei. Lietuvos politikai ir didelė visuomenės dalis sutarties pasirašymą vertino kaip nepriklausomybės saulėlydžio pradžią. Tai suprato ir Vyriausybė, ir Prezidentas. Keletą kartų vyko pasitarimai, kuriuose svarstyta, kaip reikėtų elgtis iškilus okupacijos grėsmei. Savo rekomendacijas atsiuntė Lietuvos ambasadoriai. Realiai padaryta buvo labai mažai.

Suprasdama pavojų, kurį kėlė Raudonajo armija, Lietuvos Vyriausybė stengėsi spresti visas kylančias problemas. Nuo sutarties pasirašymo iki 1940 m. gegužės vidurio Lietuvos ir SSRS santykiai nebuvu temdomi jokių nesusipratimų. Tai pripažino ir SSRS pareigūnai.

Birželio ultimatumas ir Lietuvos okupacija

1940 m. gegužės pradžioje, okupavusi Beniliukso šalis, Vokietija pradėjo triuškinantį žygį prieš Prancūziją. Pasaulio dėmesys buvo nukreiptas į įvykius Vakarų Europoje. SSRS vadovybė nusprendė išnaudoti ši patogų momentą Baltijos šaliams okupuoti. Lietuva dėl savo strateginės padėties tapo pirmaja auka. SSRS karinė vadovybė numatė, kad užėmus Lietuvą kitos dvi Baltijos šalys nebeteks nė teorinių galimybių priešintis.

SSRS vadovybė melagingai apkaltino Lietuvą savitarpio pagalbos sutarties laužymu ir rusų karių grobimu.

1940 m. birželio 14 d. vėlai vakare Lietuvos užsienio reikalų ministriui, buvusiam Maskvoje, įteikta ultimatyvi nota. SSRS pareikalavo nuteisti Lietuvos viadaus reikalų ministram ir saugumo departamento direktorių, pakeisti Vyriausybę ir leisti į Lietuvą įžengti Raudonajai armijai. Įteikiant notą buvo pasakyta, kad atsakymo bus laukiama iki 10 val. ryto, o, jeigu atsakymas bus neigiamas, Raudonoji armija vis tiek įžengs į Lietuvą. Įsakymo pulti laukė gausūs SSRS kariniai daliniai. Prieš įteikiant ultimatumą Rusijoje buvo parengti lageriai, pasirošta priimti maždaug 50 tūkst. belaisvių. Naktį prasidėjo provokacijos pasienyje, o Lietuvos Vyriausybė sprendė, ką daryti. Visiems buvo aišku, kad Lietuvos kariuomenė negali apginti nepriklausomybės. Konkretaus pasipriešinimo plano nebuvovo. Net turima kariuomenė nebuvovo pasirengusi kovai. Dalis ginkluotės buvo poligonuose. Prezidentas A. Smetona ir keli ministrai siūlė pasipriešinti, o Ministras Pirmininkas A. Merkys ir kabineto dauguma – priimti ultimatumą. Jie aiškino, kad pasipriešinti nėra jokių galimybių, o karas pareikalaus daug aukų, gali kilti payojus tautos egzistencijai. Nuotaika buvo tokia, kad Prezidentas, pirmininkavęs paskutiniams posėdžiui, net nepasiūlė balsuoti dėl pasipriešinimo.

Žodynas

Aneksija – svetimos valstybės teritorijos prisijungimas.

Eventualus – galimas tam tikru atveju.

Inkorporacija – įjungimas, prijungimas.

Nota – valstybės kreipimasis į kitą valstybę informuojant arba reiškiant nuomonę.

Pro memoria – užrašai, kuriuose detaliai aprašomi įvykių prisiminimui.

Ultimatumas – reikalavimas grasinant.

Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio prisiminimai apie 1939 m. spalio mėn. derybas Maskvoje su SSRS vadovais.

Žodži īma Stalinas ir be užuolankų paskelbia, kad Sovietų Sąjunga susitarus su Vokietija, jog didžiausioji Lietuvos dalis tenkauti Sovietų Sąjungai, o siauras jos pasienio ruožas – Vokietijai. Kloja ant stačio Lietuvos žemėlapį ir rodo nubrėžtą Jame Sovietų Sąjungos ir Vokietijos "valdų" skirtinamą liniją nepriklausomos Lietuvos valstybės teritorijoje. <...>

Baridau protestuoli prieš tokį nepriklausomos valstybės dalijimą. <...>

Molotovas sako:

– Bet kuri imperialistinė valstybė užimtų Lietuvą, ir viskas. Mes to nedarome.

Stalinas konkretizuoja:

– Mes turime su jumis pasirašyti dvi sutartis: vieną Vilniaus gražinimo Lietuvai, kita – savitarpio pagalbos. <...> Jie patenkė mums dviejų sutartių projektus. Antrosios sutarties projektas numato Sovietų Sąjungai teisę įvesti į Lietuvos teritoriją savo kariuomenę ir nuolat ją ten laikyti.

Susipažinęs su tuo projektu, tariau:

– Bet juk tai Lietuvos okupacija!

Stalinas su Molotovu nusipypojo.

J. Urbšys. Lietuva lemtingiaisiais 1939-1940 metais. Vilnius, 1988, p. 24-26.

Juozo Audėno, paskutinės tarpukario Lietuvos Vyriausybės nario, kaip ir dauguma ministrų pasiskelusio prieš pasipriešinimą SSRS agresijai, argumentai

Šiuo atveju karas turėjo būti visuotinis. Jei gintis nuo užpuoliko, tai reikia gintis iš paskutinių. Būtų reikėję ne tik aktyviajai kariuomenė, kurios mes tada turėjme tik apie 20 000 vyrų (mažesnį skaičių, negu krašte buvusios Sovietų įgulos) tuoju sukelti, bet pasaukti kovon šaulius (apie 70 000), visa jaunimą ir visą tautą – Jos pajėgiausią dalį.

Kariauti prieš bolševikus būtų ejusi visa tauta, jei tik ji būtų buvusi pašaukta. Bet šiame visuotiname kare su šimtierių didesniu priešu negalėjo būti jokios apsigynimo vištės. O tokio karo pasekmės būtų buvusios neišpasakytais baisios.

Tautos ir valstybės apgynimui, jei jis kiek įmanoma, gali būti aukojama daugiau, negu pusė krašto gyventojų. Bet ar verta tokią didelę auką atduoti, kuomet prieš akis stovi ne pergalės vištis, bet alškus ir visiškas pralaimėjimas?

J. Audėnas. Paskutinis posėdis. Vilnius, 1990, p. 208.

1. Kokie teksto teiginiai paaiškina, kodėl ministras buvo prieš pasipriešinimą? Ar jie įtinka?

2. Paaiškinkite teiginį "karo pasekmės būtų buvusios neišpasakytais baisios". Ar sutinkate su autoriumi? Atsakymą pagriskite.

Prezidentas Smetona bijojo patekti į komunistų nagus ir tapti juų įrankiu aneksuojant Lietuvą. Todėl jis su šeima išvyko į Vokietiją. Nors SSRS ir Vokietijos santykiai tada buvo geri, vokiečių pasieniečiai netrukdė bėgantiems nuo komunistų.

1940 m. birželio 15 d. ryta apie 300 tūkst. Raudonosios armijos karių peržengė sieną ir okupavo Lietuvą. Netrukus į Kauną atvyko specialus Kremliaus komisaras V. Dekanozovas, kuris faktiškai perėmė vadovavimą tolesnei politinių įvykių raidai Lietuvoje.

Birželio 14 d. vermachtas užėmė Paryžių. Europai Lietuvos tragedija liko šio fakto šešelyje.

Lietuvos sovietizacija

Lietuvos aneksiją buvo stengiamasi įvykdinti sudarant teisėtumo įspūdį. Birželio 17 d. Ministras Pirmininkas A. Merkys, laikinai pavadavęs išvykusį Prezidentą, V. Dekanozovo spaudžiamas, paskyrė žurnalistą V. Paleckį Ministrui Pirmininkui ir pavedė jam sudaryti Vyriausybę. Naujoje Vyriausybėje buvo nemažai gerbiamų Lietuvoje žmonių, net buvusių tautininkų sajungos narių. Ministrais tapo gerai Lietuvoje žinomi vyrai: V. Krėvė-Mickevičius, generolas V. Vitkauskas, E. Galvanauskas. (Pastarasis vėliau nelegaliai pasitraukė į Vokietiją ir prisijungė prie pasipriešinimo organizacijų veiklos.) Vėliau į Vyriausybę buvo ištraukta komunistų.

Iš karto po okupacijos pradėta vykdyti Lietuvos sovietizaciją. Okupantų valdžia uždarė nekomunistinius laikraščius, uždraudė visas visuomenines, kultūrines, religines organizacijas, privačius telefono pokalbius su užsienio šalimis, nuginklavę, o vėliau paleido Šaulių sajungą. Iš Lietuvos kariuomenės atleisti kapelionai, daug karininkų. Kariniuose daliniuose veikla pradėjo politiniai vadovai (politrukai). Komunistų vadovaujami vidaus reikalų ir saugumo komisariatai buvo stiprinami iš Rusijos atsiustais specialistais. Iki liepos mėnesio okupantai skleidė iluzijas, kad bus išsaugotas ribotas valstybės savarankiškumas. Tai sovietiniams strategams pavyko: su jais bendradarbiavo nemažai visoje šalyje gerbiamų ir žinomų žmonių. Lietuvos pasiuntiniai užsienio šalyse protestą dėl okupacijos pareiškė tik praėjus daugiau nei mėnesiui.

Siekdamai įteisinti Lietuvos aneksiją, okupantai organizavo rinkimų farsą. Buvo sukurta fiktivinė organizacija – Lietuvos darbo sajunga. Ji vienintelė tegulėjo dalyvauti rinkimuose. Darbo sajunga iškėlė tiek kandidatų, kiek turėjo būti išrinkta Laudies seimo narių.

Per dvi savaites, likusias iki rinkimų, Maskvos nurodymu buvo parengtas žymesnių politikų, karinių, jaunimo organizacijų veikėjų arešto planas. Liepos 10-17 dienomis suimta ir išsiusta iš Lietuvos į SSRS kalėjimus apie 500-700 žmonių (tikslus skaičius dar nenustatytas). Kartu buvo išvežti ir 4 376 Lenkijos kariškiai, internuoti Lietuvoje 1939 m. rugpjūčio mėnesį.

Prieš rinkimus paskelbta, kad balsuojančiųjų pasai bus pažymimi, o nebalsavusieji laikomi laudies priešais, kuriems “neliks vienos darbo Lietuvoje”.

A. Smetonas Pro Memoria, parašytos iš karto po Lietuvos okupacijos, fragmentai

Jau prie gen. Černiaus, kalp Ministerio Pirmininko, Gynybos Taryba svarstė klausimą, kas daryti, jei ateitį rimtas pavojuj Lietuvos laisvei. Taryba visa pasiskė, jog tuomet reliktū visomis priemonėmis, taig i ginklū, pasipriešinti, nors ir nebūtų villes laimėti. <...>

Tačiau nė ministrų pirmininku, nė kariuomenės vadų nebuvu patiekti plano, kalp gintis, nebuvo tam paruoštas ir valstybės aparatas. Kodėl nebuvu?.. Visokie einamieji reikalai, labai ir nelabai svarbūs, nustebdavo šį pagrindinį valstybės dalyką. (1940 m.) birželio mén., 12 d. apie 15.30 val. gržo iš Maskvos min. pirmininkas. <...> Trumpai drėtai papasakojo pirmininkas apie savo nemaloniusią vizitą pas Molotovą.

Išklausę pirm. Merkio pranešimo, posėdžio dalyviai kone visi buvo nuomonės, kad reikia laukti žinų iš Urbšio, nors visiems buvo aišku, jog spėjamieji Maskvos reikalavimai žada labai daug pilko, stačiai baisaus smūgio Lietuvai.

Birželio 13 d. mano vardadienėlis. Vakar po posėdžio buvau priminės pirmininkui Merkui, kad ilsėdamasis apgailevotų projektą, kas darytina šloje nematyta sunkioje, būklėje. Šländien laukiau jo vakare atleinan, bet neatėjo. Ir jis Antanas, tai gal norėjo būti namie. Kitą vertus, nujaučiau jo nesugebėjimą sunkiomis valandomis dalytis ir ka planingai ruošt. Jis tarytum laukė, jog kitas už jį padarys, ką jis pats privaletė daryti. Nesiryžo, svyravo.

Birželio mén.: 14 d. Tik apie 22 val. vakare p. Merkys atvyko į mane prezidentūron. Visą dieną sakėsi ilsėjesis savo ūkyje Lapiuose.

Birželio 15 d. Ar kariuomenė kalbamajam pasipriešinimui (Raudonajai armijai) buvo ruošiama, buvo paruošta?.. Tuo klausimu būdavo kalbama, bet nebaigama kalbėti. Min. pirm. Merkys ir kar. vadas Šlaip ir Taip manydav: gal teks, o gal neteks ginklų pasirodyti. Klūsliami abejodavo, ar būtų galima įvykdyti pasipriešinimas, kai Raudonosios armijos tankai ir aviacija visai arti Kauno. Gal tik viena mūsų divizija galima būtų esą paruošti žygijui Žemaičių plentu; Raseinių linkui. Su tąja divizija trauktisi vyriausybė, ir kiek galėt, valdininkai. O kaip Kauno Igula pereiti Nemunu ir Nerį, jei raudonųjų tankai ir aviacija pastotų tiltus ir juos apspistų, to nemokėdavo dorai paalškinti. Kaip vyriausybė suspėtu trauktis? Tai, sako, gal aeroplanais išskristų. Iš viso darësi išpūdis, kad mūsų kariuomenė né nebuvu paruošta pasipriešinimui.

Lietuvos aneksija, 1940 metų dokumentai. Vilnius, p. 6-15.

1. Kaip Prezidentas vertina savo paskirtus valstybės pareigūnus? Atsakymą pagriskite.
2. Kaip autorius vertina armijos pasirengimą gintis? Ar jis teisus? Atsakymą pagriskite.
3. Kaip Jūs paaiškintumėte A. Smetonas teiginį: "Visokie einamieji reikalai, labai ir nelabai svarbūs, nustebdavo šį pagrindinį valstybės dalyką."

Paskutinė XXI nepriklausomos Lietuvos Vyriausybė. Iš kairės: krašto apsaugos ministras K. Musteikis, Ministras Pirmininkas A. Merkys, teisės įstaigų ministras A. Tamošaitis, Prezidentas A. Smetona, finansų ministras E. Galvanauskas, vidaus reikalų – K. Skučas, Ministro Pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas, užsienio reikalų ministras J. Urbšys, sūsisiėkimo – J. Masiliūnas, švietimo – K. Jokantas, žemės ūkio – J. Audėnas.

1940 m. liepos 14-15 dienomis teroro ir grasinimų sąlygomis įvyko rinkimai į vadinamąjį "Liaudies seimą". Dėl ypatingos skubos rengiant rinkimus net nebuvo sudaryti rinkėjų sąrašai, bet propaganda skelbė, kad rinkimuose dalyvavo 95,51%, o kai kur net 100% rinkėjų. Tai buvo netiesa. Daug gyventoju rinkimus boikotavo.

Rinkimus "laimėjusi" Darbo sajunga žadėjo atleisti nuo nesumokėtų mokesčių, skolų, sumažinti butų nuomas mokesčius, duoti žemės, net garantuoti demokratines laisves, bet nieko nekalbėjo apie sovietizaciją ar Lietuvos prijungimą prie SSRS. Nepaisant to, liepos 21 d. "Liaudies seimas" per keletą valandų paskelbė Lietuvą esant Sovietų Socialistinei Respublikai, nusprenādė įvesti sovietinę santvarką ir stoti į SSRS. Posėdžio metu salėje buvo daug pašalinių asmenų – komunistų ir saugumiečių, kurie entuziastingai balsavo už priimamus sprendimus, plojo, lietuviškai ir rusiškai skandavo šūkius Stalino garbei. Seimo narių balsai net nebuvò skaičiuojami. Visi sprendimai priimti "vienbalsiai". Kitą dieną Seimas paskelbè žemę valstybés nuosavybe ir nustatè maksimalią 30 ha žemę normą vienam ūkiui. Liepos 23 d. nusprenāsta nacionalizuoti stambiaja nuosavybę. Latvijoje ir Estijoje viskas vyko pagal tą patį scenarijų.

Lietuvos pasiuntiniai užsienio valstybëse, protestuodami prieš Liaudies seimo sprendimus, liepos 21-23 dienomis Vakarų šalių vyriausybëms išteké notas, prašydamis nepripažinti Lietuvos prijungimo prie SSRS. Tomis dienomis jau niekas negaléjo išgelbèti Lietuvos. 1940 m. rugpjùčio 3 d. Maskvoje ji buvo "priimta" į SSRS.

Sovietizacija tebesi. Nusavinti bankai, pramonës įmonës, transportas, gydymo įstaigos, viešbučiai, didesni gyvenamieji namai, daugiau kaip 1000 Lt gyventojų santaupos. Lietuvos lešomis pradëti platinti gelezinkeliai. Iš ūkininkų atimta 30 ha viršijusi žemę ir išdalyta bežemiams. Smulkūs gamintojai, net ir žemę gavę valstiečiai, prekiautojai apdëti nepakeliamais mokesčiais. Dalis ūkininkų, pasipiktinę mokesčiais, pradëjo atsisakinëti gautos žemës. Nustačius labai žemą kursą, litai buvo pakeisti į rublius. Ši finansinë operacija nuskurdino visus gyventojus.

Per keletą savaičių iš darbo buvo atleista dauguma aukštesnių valdininkų. Juos, kaip ir įmonių savininkus, pakeitë rezimui ištikimi partiečiai arba iš Rusijos atsiusti "kadrai", kuriu iki karo spéjo atvykti apie 1,5 tûkst.

Drauge vyko ir "kultûrinë revoliucija". Pakeista Lietuvos vëliava, himnas, herbas. Panaikintos Lietuvos valstybinës šventës. Iš bibliotekų išmestos komunistams neįtikusios knygos. Pradëti persekioti kunigai, uždrausta mokyti tikybës. Mokyklose įvestas privalomas rusų kalbos, ideologinių dalykų dëstymas. Daugeli aikščių ir gatvių naujoji valdžia pervadino Stalino, Molotovo ir kitų veikėjų vardais.

Sovietizacija vyko nuolat grasinant, terorizuojant gyventojus ir ižūliai merojant. Valdžios atstovai nuolat prisiekinéjo, kad išliks Lietuvos karluomenë, kad ūkininkų žemës niekas neatims, kad litai nebus pakeisti į rublius, o jau apie kolchozų kûrimą kalbä tik provokatoriai.

Liaudies seimo 3-lojo posėdžio, vykusio 1940 m. liepos 22 d., fragmentas

VICEPIRMININKAS MECYS GEDVILAS. Yra atvykusi vaiku delegacija pasveikinti Liaudies seimą. Pasveikinimo žodži pionierių vardu pasakys pionierius Kopūstas. KOPŪSTAS (skaito pasveikinimą): "Aš visu pionierių vardu sveikinu Jus, Liaudies seimo atstovus. Mes visi džiaugiamës ir laimingi esame, nes žinome, kad mums dabar prasideda naujas, gražus gyvenimas. Galësime lankytis mokyklas, klubus, teatrus. Ligi šiol mes gyvenome blosglaušiomis sąlygomis. Mūsų ateitis buvo tamši. Mokytojai mokyklose nekreipë jokių dëmesio į mus, o motina buvo pér daug išvarginta, kad galėtų gerai mus išauklëli. Dabar mes viska išrimë.

Tegyvuota Sovietų Sąjungos vaikai"

Lietuvos Liaudies seimas. Vilnius, 1985, p.105.

1. Kodèl pionierius sveikina Seimą? Kodèl jis džiaugiasi?
2. Kurios sveikinimo mintys paties pionieriaus, o kurios – vyresnių "draugų"?

Sovietų Lietuvos saugumo komisaro Gladkovo 1941 06 21 slapto įsakymo fragmentas

Paskutinëmis dienomis konstatuota ellë banditų pasireiškimo atsirkimų Sovietų Lietuvos teritorijoje.

Nustatyta, jog dalis priešiškų elementų, kurie turėjo būti suimti ir išsiųsti už Sovietų Lietuvos ribų, per respublikos apvalymo operaciją perėjo į nelegalią padetę ir sudaro banditų grupes. Pavyzdžiu:

1. Iš Rokiškio apskričio (saugumo) skyriaus gauta žinia, jog birželio 16 d. buvo apskričio ribose pastebétas banditinių pasireiškimo atsirkimas.
2. Pagal Marijampolës apskričio NKGB pranešimą, birželio 17 d. Prienu miestelio rajone pasirodë ginkluota banda iš 20 asmenų. Ja i vadovauja vienas buvës lietuvių kariuomenës karininkas. Turimomis žiniomis, banda turi du kulkosvaidžius ir kitokių ginklų. Dël to jau buvo faktų, kad buvo pašauili ir suželsti operacinių personalų vyrai banditų grupes likviduojant.

K. Škirpa. Sukilimas Lietuvos suverenumul atstatyti. Vašingtonas, 1973, p. 266.

1. Kokia pagrindinë šio dokumento mintis?
2. Paaiškinkite pasakymą "respublikos apvalymo operacija".

Kaunas, Laisvës alėja.
1940 m. liepa.
Pirmosios savaitës po okupacijos

Teroras ir pasipriešinimas

Lietuvos sovietizacija vyko NKVD ir NKGB teroro sėlygomis. Šiose institucijose dirbo apie 6 tūkst. darbuotojų, kurių didelė dalis buvo išgiję patirtį Sovietų Sąjungoje. Siuvinėjimai, vežimai į Rusiją tebesi per visą okupaciją, trukusia iki 1941 m. birželio. Vien Vilniuje iki 1941 m. sausio 5 d. buvo suimti 548 lenkai, 66 žydai, 63 lietuviai. 1940 m. rudenį kalėjimuose sėdėjo apie 5 tūkst., o 1941 birželį 12 tūkst. žmonių, neskaičiuojant nužudytų ar išvežtų į Rusiją.

SSRS ir Vokietijos karo išvakarėse, 1941 m. birželio 14-osios naktį, prasidėjo didžiulė Lietuvos gyventojų trėmimo į Sibirą akcija, kuri sukrėtė visą tautą. Ji palietė visų tautų ir sluoksnį Lietuvos gyventojus. Buvo ištremta ne mažiau kaip 18 tūkst. žmonių, iš jų apie 3 tūkst. inteligentų. Okupantai Lietuvos gyventojus trėmė ištisomis šeimomis. Pakeliui į Rusiją dauguma vyru buvo atskirta nuo šeimų ir išsiusta į lagerius. Tą patį birželio mėnesį suimta ir išvežta į Rusiją apie 300 karininkų. Dalis karininkų kiek ankšciau buvo išsiusta į Maskvą "tobulintis", bet beveik visi vietoj kursų atsidūrė šiaurės lageriuose. Dauguma lietuvių, prieš karą patekusiu į Rusijos lagerius, žuvo. Per visą okupacijos laikotarpį išvežta, suimta arba dingo be žinios apie 28 tūkst. žmonių.

Nepaisant žiauraus teroro, okupantams nepavyko palaužti Lietuvos gyventojų valios. Šalyje veikė pogrindinės organizacijos, kurios užmezgė ryšius su 1940 m. lapkričio mėn. Berlyne sukurta pasipriešinimo organizacija – Lietuvų aktyvistų frontu (LAF). LAF vadovybė visas išsivadavimo viltis siejo su būsimu SSRS – Vokietijos karu. Lietuvoje iki karo buvo neįmanomi kokie nors reikšmingesni aktyvaus pasipriešinimo veiksmai, todėl pogrindis apsiribojo nelegalių atsišaukinių leidimu ir platinimu. 1941 m. birželį Marijampolės, Rokiškio, Šiaulių, Utėnos apskrytyse pradėjo veikti ginkluotų partizanų grupės, kurių pagrindą sudarė nuo persekiojimų ir trėmimų pasprukė vyrai.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip keitėsi Lietuvos tarptautinė padėtis 1939 m. rugpiūčio - rugsėjo mėnesiais?
2. Apibūdinkite Lietuvos ir SSRS 1939 m. spalio 10 d. sutartį. Paaiškinkite, kodėl Lietuvos Vyriausybė ją pasirašė.
3. Kokiomis tarptautinėmis aplinkybėmis ir kaip SSRS okupavo Lietuvą?
4. 1940 m. birželio mėnesį iškilus Lietuvos okupacijos pavojui, Vyriausybė nutarė nesipriešinti. Remdamiesi paragrafo tekstu ir dokumentais, išvardykite kuo daugiau argumentų už kapituliaciją ir prieš. Kurie argumentai svaresni?
5. Kaip sovietizacijos metu pakeistas Lietuvos visuomeninis, politinis ir ekonominis gyvenimas?
6. Kaip siejasi sovietizacija ir teroras? Ar galėjo sovietizacija būti vykdoma kitokiomis priemonėmis?
7. 1939 m. rugsėjį Lietuvai buvo siūloma kartu su Vokietija pulsi Lenkiją ir atsiimti Vilnių. Lietuvos valstybė liko neutrali. Padiskutuokite šia tema. Išvardinkite kuo daugiau argumentų už ir prieš šį sprendimą.

26. Karo eiga 1941-1943 m.

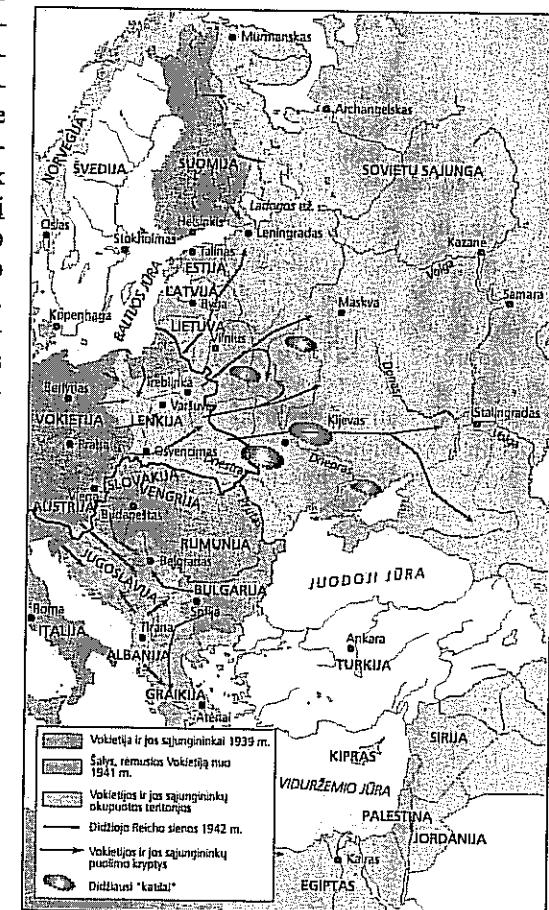
Vokietijos puolimas prieš SSRS

1940 m. pavasarį Hitleris įsakė parengti karo su SSRS planą "Barbarosa". Per 4 mėnesius vermahtas turėjo užimti visą teritoriją iki Archangelsko – Astrachanės linijos. Žygis prieš SSRS turėjo baigtis jos, kaip valstybės, sunaikinimu. Visą erdvę ligi pat Uralo kalnų ketinta paversti Vokietijos kolonijine imperija, o Baltijos šalis prijungti prie Reicho ir ten apgyvendinti vokiečius.

Vokietija 1941 m. turėjo didžiulę kovinę patirtį išgijusią armiją ir labai pajėgiai dirbančią karo pramonę. Okupuotoje Lenkijoje buvo sutelkti beveik du milijonai kareivių, dar beveik pusė milijono nusiusta į Rumuniją. Puolimas turėjo prasidėti plačiu frontu nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Kartu su Vokietija kare dalyvavo ir jos sąjungininkės Rumunija, Vengrija ir Suomija.

Karas su SSRS prasidėjo 1941 m. birželio 22 d. Pirmaisiais karo mėnesiais vokiečiai pasiekė didelių lainėjimų. Liepos 16 d. buvo užimtas Smolenskas, rugsėjo pradžioje apsuptas Leningradas. Rugsėjo pabaigoje krito Kijevas, pusė milijono jo gynėjų žuvo arba pateko į nelaisvę. Raudonosios armija patyrė didžiulų nuostolių, buvo sunaikinta didelė dalis aviacijos bei tankų, į nelaisvę pateko beveik trys milijonai kareivių ir karininkų.

Kokios gi buvo šių nesėkmės priežastys? Viena,

SSRS ir Vokietijos karas.

Vokietijos bei jos sąjungininkų puolimas prieš SSRS 1941-1942 m.

akivaizdžiausia, – tai Vokietijos kovos technikos pranašumas. Hitlerio generolai per dvejus karo Europoje metus buvo sukaupę gerą patirtį.

Antra priežastis – SSRS nepasirengimas karui. Stalinas manė esant melagin-gus visus duomenis apie vokiečių armijų telkimą prie SSRS sienos ir puolimo datą. Raudonosios armijos aukštieji karininkai karo pradžioje pasirodė menkai pasirengę vadovauti kovoms, nes daugumai jų trūko išsilavinimo ir žinių. 1937-1938 m. Stalinas susidoroję su daugeliu patyrusių karo vadų.

Nepaisant katastrofiškų pralaimėjimų, sovietinis frontas išliko. Iki spalio mėnesio vokiečiai Rytų fronte neteko keliskart daugiau karių negu Lenkijoje, Prancūzijoje ir kitose Europos šalyse kartu. Hitlerio įsakymas užimti Maskvą spalio pradžioje liko neįvykdytas.

Naujas Maskvos puolimas buvo pradėtas lapkričio viduryje. Vokiečių daliniai pasiekė priemiesčius, tačiau įveikti pasipriešinimo neįstengė. Netrukus Raudonoji armija atstumė priešą, kuris per gruodį prarado 120 tūkst. kareivių, beveik 1,5 tūkst. tankų, daug kitos karo technikos. Pralaimėjimas prie Maskvos reiškė, kad žaibiško karo prieš SSRS planai galutinai žlugo.

Stalingrado ir Kursko mūšiai

1942 m. birželio mėn. vermachtas pradėjo naują puolimą pietiniame fronto ruože. Rugpjūčio mėnesį vokiečiai pasiekė Volgą ir pradėjo Stalingrado šтурmą. Raudonoji armija atsilaikė, o lapkričio mėnesį perėjo į kontrpuolimą. Apsuptyje atsidūrė 32 priešo divizijos, turinčios 330 tūkst. karių. Visos pastangos pralaužti apsuptyies žiedą baigėsi nesėkmė, 1943 m. vasario 2 d. po įnirtingų mūšių Stalingrado "katilas" buvo likviduotas, į nelaisvę pateko 90 tūkst. vermachto kareiviu ir karininku.

Pirmoje 1943 m. pusėje į Vokietijos kariuomenę buvo pašaukta 800 tūkst. žmonių, smarkiai išplėsta karo pramonė (tankų – 2,5 karto), pagaminta daug galingų tankų "Tigrų", "Panterų" ir lėktuvų. Iš Prancūzijos bei kitų okupuotų šalių į Rytų frontą buvo permesta papildomų divizijų.

1943 m. liepos mėnesį Hitlerio generolai pradėjo gerai paruoštą puolimą Kursko kryptimi, tačiau SSRS karinė vadovybė sutelkė ten daugiau tankų ir kitos karinės technikos negu turėjo priešas. SSRS karo pramonė jau buvo labai pajęgi. Kursko mūšis baigėsi vokiečių pralaimėjimu. Amerikiečių istorikas D. Tolandas taip įvertino jo reikšmę: "Po pralaimėjimo prie Kursko visos pergalės viltys žlugo ir liko tik klausimas, kiek laiko vokiečių kariuomenė dar pajęgs stabdyti Raudonąją armiją".

Karo veiksmai Afrikoje

Karas prasidėjo Europoje, bet greitai persimetė į kitus žemynus. Italija 1940 m. vasarą pradėjo puolimą Afrikoje. Iš Etiopijos italų kariuomenė veržėsi į Didžiosios Britanijos kolonijas – Keniją, Sudaną, Somalį, o iš savo kolonijos Libijos – į Egiptą, Sueco kanalo link. Tačiau anglai sustabdė italų puolimą, ištūmė juos iš Egipto ir įžengė į Libiją. Rytų Afrikoje anglai kartu su vietiniiais gyventojais išvijo italus ne tik iš neseniai užimtų teritorijų, bet iki 1941 m. ba-

Žodynas

Totalinis karas – karas, kai kovoja ma sutelkus višas jėgas ir nebekreipiant dėmesio į tarptautinės karo teisės normas.

Ingermlandija – teritorija Suomių Ilankos pakrantėje nuo Nevos iki Narvos upės žiočių.

Hitlerio kalba slaptame nacistinių vadovų pasitarime 1941 m. liepos 16 d.

Žaūgo žodyje flureris pabrėžė, kad jis nori nurodyti keletą svarbiausių principų. Dabar yra svarbu, kad mes neatksleistume savo tikslų visam pasaulyui. Tal, beje, visai nereikalinga. Svarbiausia, kad mes patys žinome, ko norime. <...> Tagi naturėtu išaiškėti, kad kalbama apie galutinį suregulavimą. Ir vis dėlto mes naudosime visas būtinias priemones – sušaudymus, iškeldinimus ir kt. <...> Esme yra ta, jog reikla sudoroti didžiulį pyragą. Pirmia, mes turime ji užvaldyti, antra – ji valdyti ir trečia – ji eksploatuoti. <...> Visi flurerio pasekėjai privalo žinoti: reichas tik tada bus saugus, jei į vakarus nuo Uralo nebus svetimos kariuomenės. <...> Turi būti geležinių įstatymas: "Niekada negalima leisti, kad ginkla nešiotų kas nors kitas, išskyrus vokiečius".

Himlerio kalbos, pasakytos 1942 m. rugsėjo 16 d., ištrauka

<...> Jūs privalote vertinti vietinius gyventojus tik taip, kaip vertina kadrinių esesininkas su SS idėjomis kraujyje. Būtų gerai, kad visi suprastų, ką reiškia faktas, jog mes, 83 milijonai vokiečių, <...> turime įveikti 200 mln. rusų. <...> Mes turime išmokti to, kad vienas germanų kilmės žmogus galėtų be jokios pagalbos valdyti siuži su 100 tūkstančių žmonių. <...> Per 20 metus mes turime germanizuoti ir apgyvendinti Baltarusiją, Estiją, Latviją, Lietuvą, Ingermlandiją ir Krymą.

Россия, которую мы не знали. 1939-1993. Челябинск, 1995, с. 48-50, 62-63, 68.

1. Koks buvo tikrasis nacistinės Vokietijos kare prieš SSRS tikslas?
2. Ar būtų išlikusi lietuvių tauta savo Tėvynėje, jeigu Hitleriui ir Himleriu nebūtu sutrakdyta įgyvendinti jų planą?

Vermachto žygį į Rytus stabdė ne tik atakus ir vis stiprėjantis rusų pasipriešinimas, bet ir blogi kelialai, rudens darganos ir žemos šalčiai

landžio mėnesio ir iš pačios Etiopijos.

Nacistinė Vokietijos vadovybė italams pralaimint nusiuntė į Šiaurės Afriką vermachto dalinių. Šiai dykumos sąlygomis parengtai kovoti kariuomenei vadovavo generolas E. Romelis.

1941 m. pavasarį italai ir vokiečiai pradėjo pulti anglų pozicijas Libijoje. Jie užėmė Bengazį, bet toliau veržtis neįstengė. 1941 m. antroje pusėje vermachto vadovybė visą dėmesį skyrė Rytų frontui. Anglai 1941 m. lapkričio mėnesį išstumė priešus iš Kirenaikos (Šiaurės rytų Libijos dalies), bet laimėjimas pasirodė laikinas.

1942 m. sausio mėnesį vokiečiai ir italai vėl pradėjo didelį puolimą. Anglai buvo priversti trauktis. Frontas sustojo tik už 100 km nuo Nilo žiočių, ties El Alameinu. Tačiau lapkričio mėnesį į Prancūzijos kolonijas – Maroką ir Alžyrą – atgabenta amerikiečių generolo D. Eizenhauerio vadovaujama sąjungininkų kariuomenė. Ten buvę Peteno vyriausybei pavaldūs prancūzų daliniai perėjo į jos pusę.

Jungtinės amerikiečių ir anglų pajėgos iki 1943 m. gegužės mėnesio sutriuškino 11 Romelio vadovaujamos kariuomenės divizijų, iš viso apie 250 tūkst. žmonių, ir išstumė italus bei vokiečius iš Šiaurės Afrikos. 1943 m. liepos mėnesį sąjungininkai užėmė Sicilijos salą.

Italijos pralaimėjimas

Po nesėkmės Afrikoje italų kareiviai ir net generolai nenorėjo kariauti, traukdavosi iš mūšio lauko arba pasiduodavo į nelaisvę. Valdantieji Italijos sluoksnių, karalius Viktoras Emanuelis III ir Katalikų bažnyčia laikėsi nuomonės, jog karas pralaimėtas. 1943 m. liepos 25 d. Musolinis karaliaus rūmuose buvo suimtas ir nušalintas nuo valdžios. Fašistai pasirodė esą visiškai sutrikę ir nesipriessino. Jų valdžia Italijoje žlugo.

Kai tik naujoji Italijos vyriausybė, vadovaujama maršalo P. Badoljo, rugsėjo pradžioje pasiraše su sąjungininkais paliaubas, vokiečių armija okupavo didžiąjį Italijos dalį. Vyriausybė ir karalius iš Romos pabėgo į pietus, kur buvo anglų ir amerikiečių kariuomenės. Nacistiniai okupantai atkūrė fašistinę tvarką.

Klausimai ir užduotys

1. Kuo pranašesnė už SSRS buvo Vokietija karo pradžioje?
2. Kuo Vokietijos ir SSRS karo eiga skyrėsi nuo karo Vakarų Europoje?
3. Kada įvyko esminis persilaužimas Rytų fronte ir drauge Antrajame pasauliniame kare? Kokios buvo persilaužimo priežastys?
4. Kokios italų bei vokiečių nesėkmė Šiaurės Afrikoje priežastys?
5. Kokių priemonių émési Hitleris Italijai pasirašius paliaubas? Kodėl?

SSRS Gynybos liaudies komisaro J. Stalino įsakymas Nr. 227 (1942 m. liepos 28 d.)

Vokiečių okupantai veržiasi link Stalingrado prie Volgos <...> Trauktis atgal reiškia prazūti ir pražudyti savo Tévynę. <...> Nė žingsnio atgal! Toks dabar turi būti mūsų svarbiausias šūkis. <...>

Panikuojojai ir bailiai turi būti naikinamų vietoje. <...> nė žingsnio atgal be aukščiausiosios karinės vadovybės įsakymo.

<...> vadai, komisarai ir politininkai darbuotojai, atsitraukiantys iš kovos pozicijų be viršininkų įsakymo, yra Tévynės išdavikai. Su tokiais vadais bei politininkais darbuotojais ir elgitis reikia kaip su Tévynės išdavikais. <...>

Suformuoti armijos po 3–5 gerai ginkluotus užtvaros būrius (iki 200 žmonių kiekviename), pastatytį juos netvirtų divizijų artimame užnugaryje ir įpareigoti juos panikos ir netvarkingo atsitraukimo atveju <...> panikuotojus ir bailius šaudyti vietoje. <...>

C. Семанов, B. Кардашов. Иосиф Сталин: жизнь и наследие. Москва, 1997, с. 472-475.

1. Šis Stalino įsakymas nebuvo paskelbtas spaudoje 1942 m. ir liko išlaaptintas iki pat 1990 metų. Kodėl?
2. Kokiomis aplinkybėmis Stalinas išleido tokį įsakymą?
3. Apibūdinkite sąvoką "užtvaros būriai".

Vermachto generolas H. Guderianas apie 1942 m. vasaros puolimą ir Stalingrado mūšį

1942 m. birželio 28 d. penkios vokiečių, dvi rumunų, viena italų ir viena vengru armijos pradėjo puolimą.

<...> Vokiečių puolimo grupuotės suskirstymas į dvi dalis padarė tai, kad vienoje lemtingoje vietoje, prie Stalingrado, 6-oji generolo Pauliaus armija, susižirinta kelionis kitų armijų divizijomis, sudarė slaurą pleštą, kurio viršūnė nors ir pasiekė miestą, bet jo jėgos neužteko, kad užimtų ir išlaikytų miestą, taip pat užtikrintų savo flangų saugumą. Hitlerio užsišpyrimas su-

1942 m. gruodžio mén., rusams pavyko sutriuškinti 4-ąją rumunų armiją Šiaurės Stalingrado ir drauge likviduoti visas pastangas išlaivinti 6-ąją armiją iš apsuptymo. <...> 1943 m. sausio 30 d. 6-oji armija kapituliavo. Ta dieną, kai ji buvo apsupta, armiją sudarė 265 tūkstančiai žmonių. Iš jų 90 tūkst. pateko į nelaisvę, 34 tūkst. sužeistųjų buvo išvežti iš Stalingrado lektuvais ir daugiau kaip 100 tūkst. žuvo.

<...>

Vokiečiai, patekę į Raudonosios armijos nelaisvę

Итоги Второй мировой войны. Москва, 1957, с. 127-129.

1. Ką kaltina generolas H. Guderianas dėl Pauliaus armijos apsupimo ir sutriuškinimo?

27. Nacistinės Vokietijos politika okupuotose šalyse ir pasipriešinimo judėjimas

Nacistų okupacinė politika

1941 m. vasarą Vokietija pasiekė galybės viršūnę. Hitleris savo nuožiūra "karpe" Europos žemėlapį. Viena lenkų žemių dalis buvo tiesiog prijungta prie Vokietijos. Kita, su Varšuva ir Krokuva, paversta kolonija ir pavadinta Generaline guberniją.

Panašus likimas išliko Jugoslaviją. Jos šiauriniai pakraščiai atiteko Vokietijai, Italijai ir Vengrijai, o centrinėje ir pietinėje dalyse okupantai sukūrė prieklaušomas valstybėles. Viena iš jų buvo Kroatija, kur valdžią turėjo kroatų fašistai-ustašiai. Jie vykdė masines žydų ir serbų žudynes. Genocido aukomis taupo beveik 750 tūkst. serbų.

Hitleris ir Musolinis sprendė ir Vengrijos ginčą su Rumunija, kur gyvено daug tautinę priespaudą kenčiančių vengrų (abi valstybės buvo Vokietijos sąjungininkės, nors Vengrija labiau savarankiška). Diktatoriams tarpininkaujant, Vengrija atgavo nemažą teritoriją su 2,6 mln. gyventojų.

Vakarų Europoje nacistai valstybių neskaldė, tačiau Norvegijai, Nyderlandams ir Belgijai neprisklausomybės grąžinti nesirengė. Visiems laikams jas planoavo susieti su Vokietija. Antraeilė valstybe turėjo tapti Prancūzija, nuo kurios jau 1940 m. buvo atplėsti Elzasas ir Lotaringija.

Okupacijos pobūdis įvairiose šalyse skyrėsi. Vakarų Europoje nacistai iš pradžių saikingai taikė terorą, stengėsi gyventojus patraukti į savo pusę apgaullinga propaganda. O Lenkijoje, Jugoslavijoje ir okupuotoje SSRS teritorijos dalyje buvo žiauriausiai slopinamas bet koks nepaklusnumas.

Lenkijoje, kuri pagal Hitlerio planus turėjo visiems laikams išnykti kaip valstybė, lenkų tauta – iškeldinta iš savo tėvynės, o jos aktyviausioji dalis sunaikinta, – okupantai uždarė visas lenkų kultūros ištaigas, aukštąsias ir viduriunes mokyklas, persekiojo katalikų dvasininkiją. Dar 1939 m. lapkričio mėn. buvo suimti ir į koncentracijos stovyklas uždaryti Krokuvos universiteto profesoriai. Tokie veiksmai patvirtino nacistų planus sunaikinti lenkų inteligenciją.

Holokaustas

Hitleris teigė, kad žydai nepriklauso net "žemesniajai" rasei, jie esą tiesiog ne žmonės. Jis skelbėsi pasaulio gelbėtoju nuo "žydų pavojaus", o tą "gelbėjimą" suprato kaip visų žydų sunaikinimą. Antrasis pasaulinis karas sudarė galimybes Hitleriui vykdyti savo pasibaisėtinus planus.

Tai buvo daroma etapais. Lenkijoje okupantai atėmė iš žydų nuosavybę ir suvarė juos į uždarus miestų rajonus (getus). Ten žydai neturėjo paprasciausiu žmoniško gyvenimo sąlygų, kentė šaltį ir alkį, masiškai mirdavo nuo bado ir ligų. Getai buvo kuriami ne tam, kad žydai gyvenų atskirai nuo kitų tautybių žmonių, o tam, kad būtų geriau pasiruošta jiems sunaikinti.

Žodynas

Getas – miesto dalis, skirta tam tikrai rasiniel, tautinei arba religinei grupėi prievarta apgyvendinti.
Holokaustas – auka sudeginant; visiškas sunaikinimas.
Krematorijumas – pastatas su įrenginiu lavonams deginti.

Lenkų rašytojo antikomunisto mintys apie Vokietijos ir SSRS koncentracijos stovyklas

Jokioje šiuolaikinėje valstybėje – išskyrus Rusiją – nepasiekė mobilizuoti tiek šimtų tūkstančių žmonių budelių tarnybai. <...> Rusijoje priverčiamoji darbo stovyklų prižiūrėtojų bei pareigūnų valdmuo buvo daug pasyvėsnis, tose stovyklose žmonės buvo naikinami ne dujomis ar kanklinimais, bet žūdavo nuo atšliaurus klimato, balsių sąlygu ir bado. Tad tiktais Vokietijos sveiklai ir tarinėm normalūs žmonės masiškai ir aktyviai dalyvavo žiauriai fiziskai kankinant ir žudant <...>

Z. Grabowski. *Ojczyzna Europa*. Londyn, 1967, s. 163-164.

Vaclavas Sildžiauskas apie savo išgyvenimus nacių koncentracijos stovyklose 1941-1942 metais

<...> Soldau koncentracijos stovykla buvo <...> sakytėlau, skaitykla, palęginti su Auschwižto pragaru, kurioje buvo naikinami tik Soldau apylinkės lenkai ir žydai. Tačiau šiurpių vaizdų nestigo ir čia. Pats mačiau, kaip lenkai kulinai ir vienuolės buvo sodinami į sunkvežimius ir išvežami į stovyklas, o paskui juos važlavo automobilis su SS vyrais, kurie vežėsi kulkosvaldžius ir kastuvus. Sugriždavo tik SS vyrai. <...>

Vokietijos kacetai, nors aš galiau kalbėti tik apie Auschwitžą, nuo kalėjimų skyrėsi tuo, kad kalėjimuose buvo privilgiotos talyklių, kurios salstė ir prižiūrėtojus, o kacetuose siautė pilniausia ir nepažabota sauvalė. Prižiūrėtojas galėjo sužaloti ar net užmušti be jokios kalėjimo kaltės, vien tik todėl, kad jo tokia nuotaika ar kad jam nepatiko kalėjimo "fizionomija".

V. Sildžiauskas. *Lietuvos diplomatinės parašėtė*. Vilnius, 1994, p. 200, 203.

Konclagerių vergai

- Apibūdinkite elgesį su kaliniais koncentracijos stovyklose (kacetuose).

1941 m. viduryje okupuotose SSRS teritorijose nacistai pradėjo visuotinį žydų – vyrių, moterų, senelių, kūdikių – žudymą. Užėmus gyvenamają vietovę, nacistiniai pareigūnai iškart suregistravodavo visus žydus ir įsakydavo nešioti prisūtas prie drabužių geltonas šešiakampes žvaigždes. Paskui žydams liepavo susirinkti į kokią nors aikštę, tariamai perkelti į darbo stovyklas. Visi vertinėti daiktai iš jų būdavo atimami, o patys váromi į žudynių vietas, prie iš anksto iškastų duobių. Ten jiems įsakydavo nusirengti, sušaudyvado ar kitaip nužudyvado, o lavonus sumesdavo į duobes. Kartais žydus suvarydavo į getus, bet daugumą jų gyventojų taip pat išžudydavo. Vykdant žydų genocidą Baltijos šalyse ir Ukrainoje, nacistams talkindavo okupantams tarnavusi vietinė policija.

Masinis žydų naikinimas okupuotose Europos šalyse prasidėjo 1941 m. pa- baigoje. Mat Japonijai užpuolus Jungtines Amerikos Valstijas, Vokietija joms taip pat paskelbė karą. Hitleris galėjo nebekreipti dėmesio į JAV požiūrį. Vaka- rų, Vidurio Europos ir Balkanų šalių žydai buvo traukiniai gabėnami į naikini- mo stovyklas, įkurtais okupuotoje Lenkijos teritorijoje: Osvencimą (Aušvicia), Treblinką, Maidaneką, Belžecą, Sobiborą ir kt. Tai buvo tikri mirties fabrikai. Juose žmones nuodijo dujų kamerose, o lavonus degino krematoriumuose. Os- vencime, kur šalia naikinimo stovyklos veikė ir "paprasta" koncentracijos sto- vyrka, buvo nužudytas beveik 2 mln. žmonių, iš jų ne mažiau kaip 1,5 mln. žy- dydų, Treblinkoje – 870 tūkst. žydų. Naikinimo ir koncentracijos stovyklas tvarkė į transportą aukoms parūpindavo esesininkai.

Nacistai stengėsi sunaikinti visus žydus. Į naikinimo stovyklas buvo gabė- nami žydai iš 1943 m. rugsėjo mėn. okupuotos Italijos ir 1944 m. pavasarį oku- puotos Vengrijos. Ligi tol tiek Musolinis, tiek ir Hortis priešinosi žydų deporta- cijoms iš savo valstybių.

Deportacijos buvo vykdomos, mirties fabrikai veikė ir tada, kai Vokietijos pralaimėjimas kare pasidarė neišvengiamas bei akiavaizdus. Tiktais vermachto okupuotų šalių išvadavimas ir antihitlerinės koalicijos armijų įžengimas į pa- čios Vokietijos teritoriją pagaliau sustabdė masinį visiškai nekaltų žmonių nai- kinimą. Nacistinio antisemitizmo kvaitolio padarinys – baisus nusikaltimas, nes buvo išžudyta beveik 6 milijonai tautos žmonių. Siaubingas žydų genocidas Antruojo pasaulinio karo metais pavadintas holokaustu.

Pasipriešinimo judėjimas

Nacistinės Vokietijos įsigalėjimas Europoje kėlė vis didesnį nepasitenkinimą. Kova įgavo didesnį mastą prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui. Anksčiau Hitlerio galybė atrodė neįveikiamą.

SSRS ir Vokietijos karas visiškai pakeitė padėti. Pagrindinė Vokietijos gin- kluotujų pajėgų dalis kariaovo Rytų fronte, okupuotose šalyse jų liko mažai. Žaibiško karo planų žlugimas ir tolesnės hitlerininkų nesėkmės kėlė išsivadavi- mo vilčių.

Didelį užmoji įgavo komunistų vadovaujama išsivadavimo kova Balkanuose – Jugoslavijoje, Graikijoje ir Albanijoje. Ji iškart virto partizanų karu. Tam pa-

Reicho saugumo policijos vado R. Heidricho 1939 m. rugėjo 21 d. telefonograma saugumo policijos grupių okupuotoje Lenkijoje vadams (ištraukos)

Aplė žydų klausimą okupuotose teritorijoje. <...> dar kartą primenu, jog suplanuotų priemonių visuma (tad ir galutinis tikslas) turėtų būti laikoma griežtoje paslaptyje.

Reikla skirti galutinį tikslą (kuriam paslekti reikla ligesnio laiko) nuo etapų, vedančių prie galu- tinio tiksls (kurie bus įgyvendinami greitai).

Pirma prialda, vedanti į galutinį tikslą, yra provincijos žydų koncentraciją didesniuosiuse miestuose. Ją reikia vykdyl pagreitintais tempais.

<...> reikia įsteigtį kuo mažiau koncentracijos punktu, tai palengvins tolesnius žingsnius. Kaip koncentracijos punktus rinktis tik tuos miestus, kur yra geležinkelio mazgai arba bent pro ku- riuos nutiesti geležinkelį.

Eksterminacija Žydų na ziemach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów. Warszawa, 1957, s. 25-26.

1. Ką rodo tokis dokumentas, sudarytas pačioje Antruojo pasaulinio karo pradžioje?

Iš reicho saugumo policijos ir saugumo tarnybos viršininko ataskaitos apie veiksmus okupuotose SSRS teritorijoje 1941 m. spalio 1-31 d.

Gardonėje (Ukraina) likviduoti 165 žydų teroristai, 19 žydų komunistų Černigove <...> <...> žydės moterys elgiasi labai įžiliai. Todėl būtinai reikėjo Mogiliove sušaudyti 337 žydes. <...>

Borisove nubaustas mirti 321 žydas už sabotažą ir 118 žydų už plėškavimą. Bobruiske buvo sušaudyta 380 žydų, kurie agitavo prieš vokiečių okupacinę valdžią. <...>

Steigiant getą Starodube, žydai mėglino priesintis, todėl leko 272 iš jų sušaudyti. Mogiliove žydai taip pat bandė sabotuoti perkelimą į getą, 113 žydų buvo likviduota. <...> Takoje už antivokišką propagandą sušaudyti 222 žydai, Marjinoje Gorkoje – 996 už sabotažą <...> Dėl grėsmingo epidemijos pavojaus prasidėjo žydų likvidavimas Vitebsko gete. Buvo likviduo- ta 3 000 žydų. <...>

Už padegimus visi Kijovo žydai buvo suimti ir rugsėjo 29-30 d. buvo nubaustas mirti 33 771. Aukas, brangenybės ir drabužiai buvo palinti saugoti.

Žitomire pasirodė būtina sušaudyti 3 145 žydus kaip sabotuotojus ir riaušlininkus <...>

Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944). Сборник документов и материалов. Иерусалим, 1991, с. 147-148.

1. Ar turėjo kokį nors pagrindą ataskaitoje minimi kaltinimai žydams?

Apie žydų likimą Rodoso saloje

Vokiečiams okupuojant Rodoso salą, joje buvo maždaug 2 000 žydų. 1944 m. liepos 24 d. vokiečiai juos suėmė ir laivais išvežė į Graikiją, o iš ten į Osvencimą. Tik 275 žydai, kurie gyveno gretimoje Zantės saloje, buvo išgelbėti vienos gyventojų, graikų valdžios ir netgi vokiečių įgulos vado pastangomis. Jie kentė bado, vargo, sunkiai dirbo, <...> bet visi išliko gyvi.

L. Yahil. The Holocaust. New York; Oxford, p. 420-421.

1. Ką įrodo faktas, kad net iš Mažosios Azijos pakrantės salos, kuri priklausė Italijai, nacistiniai okupantai išvežė žydus į mirties stovyklas?

lankias salygas sudarė kalnai, užimantys didžiąją šiu valstybių teritorijų dalį.

Jugoslavijoje susikūrė Liaudies išsivadavimo armija, vadovaujama komunistų partijos generalinio sekretoriaus J. Brozo (slapyvardė Titas). Iširtinguose mūšiuose ji išstumė okupantus iš daugelio šalies sričių. 1943 m. lapkričio mėn. buvo sudaryta maršalo laipsni gavusio Tito laikinoji vyriausybė.

Lenkijoje, per kurią ėjo pagrindinės geležinkelio linijos Rytų fronto link, buvo sutelkti labai daug vokiečių kariuomenės. Ne tokios palankios kaip Jugoslavijoje partizanų karui čia buvo ir gamtos salygos. Todėl lenkų pasipriešinimo judėjimas, kurio slaptos organizacijos pradėjo kurtis iškart po okupacijos – jau 1939 m. rudenį – kurį laiką reiškėsi antinacistinė propaganda, pagalba žydams, pramonės ir transporto diversijomis.

1942 m. buvo įkurta Londone esančiai Lenkijos vyriausybei pavaldži kovinė organizacija Armija krajobra. Ji veikė ir vakarinėje Baltarusijoje, Volynėje bei Vilniaus krašte. Lenkų komunistai, remiami iš Maskvos, suorganizavo partizanų būrius, vadintamus Gvardija liudova, bet ji buvo daug silpnėnė už Armiją krajobrą. Ši 1944 m. rugpjūčio 1 d. pradėjo sukilią Varšuvoje. Jo tikslas buvo išvaduoti Lenkijos sostinę pačių lenkų jėgomis prieš ateinant Raudonajai armijai. Nepaisant didvyriškos kovos ir didžiulių aukų, Varšuvos sukiliamas, neparemtas Raudonosios armijos, pralaimėjo.

Vakaru Europoje stipriausias pasipriešinimo judėjimas buvo Prancūzijoje ir Italijoje. Abiejose šalyse jo dalyviai kovojo ne tik prieš okupantus, bet ir pries jų bendrininkus: Prancūzijoje – prieš Peteno valdžią, o Italijoje – prieš Musolini "socialinę respubliką".

Prancūzijoje veikė dvi pagrindinės pasipriešinimo organizacijos – komunistų partijos ir generolo Š. de Golio šalininkų. Pirmoji iš jų buvo gausėnė ir kovingesnė, bet de Golis, kuris vadovavo Kovojojančios Prancūzijos judėjimui (būstinė Londone), buvo palaikomas koalicijos, nusiteikusios prieš Hitlerį, ir turėjo nedidelę kariuomenę prancūzų kolonijoje Afrikoje. 1943 m. Alžyre jis sudarė laikiną vyriausybę, kurios nariais tapo ir komunistai. Italijoje nuo 1943 m. rudens vyko partizanų kova. Čia komunistų partijos vaidmuo taip pat buvo labai reikšmingas. Jos sukurto Garibalдžio brigados sudarė pagrindinę partizanų armijos jėgą.

Didžiausią mastą partizanų judėjimas igavo okupuotoje SSRS dalyje. Vokiečių karinė vadovybė kovai su partizanais SSRS teritorijoje 1942 m. turėjo skirti 24 vermachto ir SS divizijas.

Klausimai ir užduotys

- Kuo skyrėsi nacių okupacija Vakarių Europos šalyse ir Lenkijoje bei Jugoslavijoje?*
- Apibūdinkite nacių veiksmus žydų atžvilgiu Antrojo pasaulinio karo metais.*
- Kokios aplinkybės lėmė, kad Jugoslavijoje, Albanijoje ir Graikijoje ginkluotas pasipriešinimas išjoko didžiausią mastą?*

Pranešimas laikraštyje apie kovas su Jugoslavijos partizanais

Berlin, (NL). Balkanuose paskutinėmis dienomis Bosnijos ir Kroatijos kalnuose vėl buvo sunaikinta kelios komunistinės gaujos. <...>

Per mėginiāmą prasiliužti apsuptyj banditų grupė neteko 150 savo narių užmuštais. Kitą pabėgo į kalnų tarpeklius ir prarajas. <...>

Dar keturių gaujos buvo sunaikintos Sarajevos srityje. Jos neteko kelijų šimtų užmuštais, daugelio palmėtu į nelaisvę ir perbėgelių. <...>

Vakarinės Bosnijos miesto Banjalukos apylinkėse gaujos, kurios iš dalies dévėjo vokiečių uniformą, kad galėtų, reikalui esant, lengvai pasislėpti, neteko 358 užmuštais. Ir kitose Bosnijos vietose buvo išžudyta daug gauju narių. <...>

Atelis. Kaunas, 1944 01 10, nr. 7.

- Ką šis tekstas Jums pasako apie partizanų judėjimą Jugoslavijoje?*
- Kurie teksto teiginiai parodo informacijos šališkumą?*

Dėl partizanų veiksmų Vokių karienė vadovybė užnugaryje turėjo laikytis dideles karinės pajėgas. Jos kovojo prieš partizanus, saugojo geležinkelius ir tilthus. Nuotraukoje – traukinio apsauga.

Vienas iš lenkų pasipriešinimo vadovų apie motyvus, kuriais vadovaujantis buvo pradėtas sukiliimas Varšuvoje 1944 m. liepą

Pirma, ginkluotos kovos Varšuvos, kaip operacijos "Audra" sudėtinės dalies, būtinumas. <...> Antra, buvo neįsilaiduojama, kad keturiadesimt tūkstančių Armijos krajovojos kovotojų Varšuvos gali iškesti iki galo, nepanaudodam išinklo prieš sumuštus, besitraukiančius vokiečius. Trečia, tautos išdildumas ir garbė reikalavo, kad sostinė būtų išvaduota savomis, lenkų rankomis <...> Ketvirta, ką būtų pasakės Vakarų pasauly, jeigu rusai paimtų Varšuvą vien savo pastangomis? Tada Stalinas be vargo įtikintų sąjungininkus, kad AK pogrindinė valdžia ir iš viso lenkų pogrindis – tai fikcija, kadangi kokla ta armija ir valdžia, kurios, būdamos sostinėje, nedalyvavo kovoje dėl jos išvadavimo? Vienintelis paaiškinimasis būtų, kad jos tikriausiai visai neegzistuoja. Penkta, patys vokiečiai jau seniai skleidė žinią, kad Hitlerio įsakymu Varšuva bus vienaipl ar kitaip sunaikinta.

S. Korboniski. W imieniu Rzeczypospolitej... Paryż, s. 341-342.

- Apibūdinkite Varšuvos sukiliimo motyvus. Kuris Jums atrodo svarbiausias?*

Gestapo aukos

28. Lietuva vokiečių okupacijos metais

Vokietija okupuoja Lietuvą. Lietuvių pastangos atkurti nepriklausomybę

1941 m. birželio 22 d. prasidėjo Vokietijos ir SSRS karas. Nuo pirmųjų akimirkų kovos užvirė ir Lietuvos teritorijoje. Vokiečiai Raudonąją armiją iš Lietuvos ištūmė per 6 dienas.

Lietuviai karą pasitiko su džiaugsmu, nes jis išgelbėjo nuo sovietinio teroro. Pogrindyme veikusios ir su Lietuvių aktyvistų frontu (LAF) ryšius palaikiusios organizacijos bei pavieniai žmonės karo pradžioje pradėjo kovą prieš Raudonąją armiją. Prasidėjo antikomunistinis sukilimas. Jo tikslas – keršti sovietams ir atkurti nepriklausomybę. Partizanai su baltais raiščiais ant kairės rankos saugojo tiltus ir kitus svarbius objektus, apšaudė ir kitaip trukdė besitraukiantiems raudonarmiečiams, suiminėjo pareigūnus, talkino puolantiems vokiečiams. Didžiausią mastą sukilimas igavo Kaune. Sukilėliai užėmė radijo ir telefono stotis, sutrkdė Raudonosios armijos ryšius, puolė tiltus saugančius dalinius, kovėsi su raudonarmiečiais. Birželio 23-osios d. vakare mieste šeimininkavo partizanai. Vokiečiai į Kauną įžengė tik birželio 25 d. Sukilime dalyvavo apie 10 tūkst. vyru. Kovoje žuvo apie 600 sukilėlių.

Jau birželio 23 d. per užimtą Kauno radio stotį aktyvistai paskelbė apie nepriklausomybės atkūrimą ir Laikinosios Vyriausybės sudarymą. Jos vadovu tapo J. Ambrazevičius. Svarbiausias Laikinosios Vyriausybės uždavinys buvo pasiekti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą.

LAF sukilimas pasitarnavo vokiečiams, bet Hitlerio planuose nebuvo vietas nepriklausomai Lietuvai. Todėl jau birželio 28 d. vokiečiai išakė paleisti lietuvių ginkluotus dalinius, o rugpjūčio 5 d. Laikinoji Vyriausybė buvo priversta nutraukti veiklą.

Pirmosiomis karo dienomis, pasitraukus rusams, pradėtos suvedinėti sąskaitos. Be teismo buvo žudomi arba perduodami vokiečiams daugiau ar mažiau bendradarbiavę su komunistais, o kartais ir niekuo nenusikaltę žmonės. Labiausiai nuo savavališkų susidorojimų nukentėjo Lietuvos žydai. Jau pirmomis karo dienomis tūkstančiai jų buvo nužudyta.

Nacių okupacinis režimas

Vokiečiai nepripažino jokio lietuvių politinio savarankiškumo. Jie paleido antisovietinio, vokiečiamis naudingos sūkilio metu sukurtą Laikinąją Vyriausybę, uždraudė LAF ir net provokiškos Lietuvių nacionalistų partijos veiklą.

Lietuva, Latvija, Estija ir Baltarusija buvo įtrauktos į Ostlando reicho komisariatą. Lietuva tapo generaline sritimi. Visa Lietuva dar buvo padalyta į 6 apygardas. Prie generalinio komisaro veikė Tarėjų institucija. Jos nariais buvo skiriama lietuvių. Tarėjai, kontroliuojami vokiečiu, administravo įvairias visuomeninio gyvenimo sritis: vidaus reikalus, švietimą, susisiekimą, finansus, žemės ūki ir t.t. Dauguma tarėjų stengėsi laveruoti tarp Vokietijos ir lietuvių inter-

Kaune gyvenusios žydų tautybės paauglės prisiminimai apie 1940–1941 metų lygius ir kaip jie paliepė jos šeimą

Mūsų šeima niekad nerémė komunistų organizacijos. Aš baigiau lietuvių pradinę mokyklą, vėliau išėjau į Kauno žydų gimnaziją, kurioje visi dalykai buvo dėstomi lietuvių kalba. Mano motina Rebeka nėškuri nedirbo, šeimininkavo namuose. Tėvas kadalose studijavo Grenoblyje, motina buvo baigusi gimnaziją. Tėvas buvo vienos stambios JAV firmos atstovas Lietuvoje. Sovietams okupavus Lietuvą, mūsų gimnaziją kartu su beveik visomis kitomis žydų gimnazijomis buvo uždaryta, o mūsų mokiniai, prijungę prie būvusios Jėzuitų gimnazijos. Firma, kurioje dirbo mano tėvas, buvo uždaryta, ir apie pusę metų tėvas negalejo gauti jokio darbo.

1941 metų žiemą mano tėvas sunkiai susirgo skrandžio vėžiu, pavasarį jis operavo ir, prasidėjus karui, jis buvo prikauystas prie lovos. [Sekmadienį], t.y. birželio 22 d., mano motina su savo artimiausiais svarstė, ar mūsų šeimai trauktis į Rytius. Bet niekas iš artimųjų nenorėjo trauktis. Ryti (1941 birželio 27), apie 6 valandą, į mūsų butą Vytauto prospektė Nr. 28 įsiveržė 5 baltaraiščiai kartu su būvusių mano mokinėtės kiemsargiu. Jis juos atvedė ir iškilmingai pasakė: "Šakur, visi komunistai žyda slapstosi". Be jokių kalbų ir paaiškinimų, kad nesame komunista, kad mūsų giminės prieš savaitę išvežė sovietai, baltaraiščiai suėmė visus penkis to namo gyventojus vyrus, tarp jų tris mano motinos brolius: Solomonus, Isaką ir Abramą. Viravicius. Nepadėjo jokie prašymai pasigailėti. Visus penkis išvedė į klemą ir kiek atokiau nuo namo, prie pat Vytauto parko, sušaudė. Aš tai mačlaučiau savo akimis ir iš baimės netekau žado, negalėjau pajudėti iš vienos.

S. Ginaltė. Žydų tautos tragedijos Lietuvoje pradžia. Vilnius, 1994, p. 27-30.

Pirmosios karo dienos Kaune.
Žydų žudynės Lietuvių garaže. 1945 06 26.

VRM Šakių apskrities viršininko 1941 m. rugpjūto mėn. 16 d. raštas policijos departamento direktoriui

Pristatydamas šį susirašinėjimą, pranešu ponui direktoriui, kad nuo šios dienos man pavesotoje apskrituje žydų nėra. Juos sutvarkė vietos partizanai su pagalbine policija: 13 rugpjūčio 1941 m. Šakiuose – 890 asmenų, 16 rugpjūčio 1941 m. Kudirkos Naumiestyje – 650 asmenų. Sutvarkytų žydų vardinius sąrašus, jei bus įsakyta, pristatysiu vėliau. P. gebitskomisaras apie tai paiminformuotas.

Maslinės žudynės Lietuvoje (1941-1944). Dokumentų rinkinys, I d. Vilnius, 1965, p. 111.

1. Kas nužudė tekstuose minėmus žydus? Pabandykite paaiškinti, kodėl?

resų. Tai ne visuomet pavykdavo: 1943 m. keturi tarėjai buvo suimti ir išsiuisti į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Vietinės valdžios pareigūnai provincijoje dažniausiai buvo lietuviai. Greta civilinės administracijos veikė vokiečių SD (saugumo tarnyba), gestapas ir kitos įstaigos, užtikrinančios Vokietijos interesų apsaugą.

I lietuvius naciai žiūrėjo kaip į menkavertę tautą, todėl dar karo metais pradėta Lietuvos kolonizacija. Iškėlus iš ūkių šeimininkus, juose buvo įkurdinta apie 6 tūkst. vokiečių kolonistų šeimų.

Teroras ir holokaustas

Frontui nusiritus į rytus, iš Vokietijos į Lietuvą atvyko specialios naikinimo grupės (Einsatzgruppen), kurios turėjo išžudyti komunistus, žydus, čigonus. Nuo nacių teroro labiausiai nukentėjo žydai, sudarę daugiau nei 7% Lietuvos gyventojų. Jau pirmosiomis karo dienomis pradėtas masinis jų naikinimas visoje Lietuvoje. Prie kiekvieno didesnio Lietuvos miestelio yra vietas, kur karo pradžioje buvo sušaudyta tūkstančiai žydų: iš pradžių vyrai, vėliau seniai, moterys ir vaikai. Nekaltų žmonių krauju susitepė ir keli šimtai lietuvių. Vieni tai darė iš godumo, kiti dėl savo antisemitinių pažiūrų, treti iš kvailumo, ketvirti vien todėl, kad galėjo nebaudžiami žudyti, dar kitus privertė vokiečiai. Lietuviai, tarnaujantys vokiečiams pavaldžiose karinėse struktūrose, už atsisakymą žudyti žydus buvo šaudomi vietoje ir verčiami į tas pačias duobes. Vokiečių propagandistai įrodinėjo, kad masinės žudynės yra vietinių gyventojų keršto žydams akcijos. Karo metais visi laikraščiai buvo pilni kurstančių straipsnių, įrodinėjimų, kad žydai yra didžiausi piktadariai. Lietuvos gyventojų dauguma smerkė žudynes, o jose dalyvavusius lietuvius paniekinamai vadino "žydšaudžiaisiais".

Didesniuose miestuose – Vilniuje, Kaune, Šiauliųose – žydams, išlikusiems gyviems pirmųjų masinių žudynių metu, buvo sukurti getai – izoliuoti, saugomi miestų rajonai, iš kurių iškraustyti visi nežydai. Getų gyventojai gyveno ypač sunkiomis, žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis. Žydai privalėjo prie viršutinių drabužių prisisiuti šešiakampes žvaigždes. Jiems buvo draudžiama naujotis transporto priemonėmis, turėti radijo imtuvus, pirkti ir parsinešti į getus maisto, kuro, be leidimo išeiti iš getų, vaikščioti šaligatviais. 1941–1944 m. getuose gyvenę žydai buvo palaipsniui sunaikinti. Lietuvoje taip pat buvo žudomi ir iš kitų šalių atvežti žmonės. Net 94% Lietuvos žydų, apie 200 tūkst. žmonių, tapo sąmoningo žydų tautos naikinimo, vadinamo holokaustu, aukomis. Daugiausia žmonių nužudyta Paneriuose, prie Vilniaus, ir Kauno fortuose. Tik menka žydų dalis slapstoma išgyveno per visą trejus metus trukusią nacių okupaciją. Nors už žydų slėpimą vokiečiai šaudė ištisas šeimas, keli tūkstančiai lietuvių, rizikuodami gyvybėmis, padėjo persekiojamiems žmonėms. Nemažą išlikusią Lietuvos žydų dalį sudaro 1941 m. birželio tremtiniai. Tai, kas pradžioje kartu su lietuviiais tremiamiems į Sibirą žydams atrodė baisi nelaimė, didžiajai tremtinių daliai išgelbėjo gyvybę.

Lietuviai bendrauja su vermačto kareiviais Laisvės alėjoje

LAF'o vado K. Škirpos 1941 m. liepos 26 d. laiško Laikinosios Vyriausybės ministrui pirmmininkui Dr. Ambrazevičiui fragmentas

Gerbiamasis,
Vėl pasitaikė proga parašyti Tamstai keletą eilučių
ir pasidalinti su Tamsta ir kitais Ministerių Tarybos
nariais mintimis apie padėtį ir mums rūpimą reika-
la.
<...>

Vokiečiams neleidžiant mūsų Vyriausybę pasilikti,
man kyla klausimas, ar yra prasmės būtinai verž-
tis, kad jie leistų mums sudaryti savo karluomenę.
<...> Kas kita, jei jie būtų leidę mūsų Vyriausybę
pasilikti ir būtų skaitesi su Lietuvos neprisklausomybės paskelbimu. Dabar tas interesas, mano
nuomone, atpuola. Vienintelis mūsų interesas to-
kiomis sąlygomis yra šis: stengtis laimeti laiką ir
išsaugoti kiek galima daugiau mūsų tautos narių
nuo išnalkinimo. Karas dar nežinia kalp ilgai gali
užsišesti ir kokių dar gali pasitaikyti mūsų tautai
naujų sukrėtimų. Žilėkime daugiau pirmyn, o ne
vien to, kas vyksta šiandien.

K. Škirpa. Sukilimas Lietuvos suverenumul alstalyti. Do-
kumentinė epžvalga. Vašingtonas, 1973, p. 478.

Karys ir diplomatė pulkininkas K. Škirpa

1. Kokia šio laiško fragmento pagrindinė mintis?
2. Kokios taktikos santykiose su vokiečiais rekomenduoja laikytis K. Škirpa? Kokie jo argumentai?

Pirčiupių "Motina", paminklas nacių sudeginto kaimo gyventojų kančiai atminti (skulpt. G. Jokūbonis)

tus. 1944 m. jie sudegino Pirčiupių kaimą su visais 119 gyventojų – net kūdikius ir senukus. Vokiečių okupacijos metais žuvo apie 200 tūkst. žydų, 15 tūkst. lietuvių, 15-20 tūkst. kitų tautybių Lietuvos gyventojų.

Kolaboracija ir rezistencija

Pirmosiomis karo dienomis lietuviai rėmė vokiečius, išvijusius komunistinius okupantus. Bet, naciams atsisakius pripažinti nors ir ribotą Lietuvos savarančiškumą, į juos pradėta žiūrėti kaip į priešus. Susikūrė antivokiškos pogrindinės organizacijos. Pogrindis stengėsi sulaukti lietuvius aktyviai nebendradarbiauti su okupantais, neleisti įveilti Lietuvos gyventojų į kara, išvežti darbams į Vokietiją. Buvo siekiama išsaugoti tautą ateičiai, kai po karo, kaip buvo tikima, bus atkurta nepriklausomybė. Tam tarnavo ir pogrindžio spauda. Ji demaskavo kolaborantus, informavo apie nacių veiksmus, jų politiką ir aiškino jos tikslus. Karo metais buvo leidžiama keliolika pogrindinių laikraščių, kurių didžiausi, pavyzdžiai, "Laisvė", net 5-6 tūkst. tirazų. Viena pogrindinė organizacija – Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga – 1944 m. slapta transliaivo net radio laidas. Prieš nacius veikė kelios lietuvių organizacijos, tarp jų ir karinė LLA (Lietuvos laisvės armija). Ginkluotame pasipriešinime lietuvių organizacijos nedalyvavo. Jos žiūrėjo į nacius kaip į jėga, priešišką Lietuvai, bet kovojančią su didžiausiu lietuvių priešu – komunistine Sovietų Sąjunga. Pasyvus priešinimas, daugumos tautiškai nusiteikusių politikų požiūriu, buvo vienintelis galimas, nes bijota išprovokuoti nacių terorą ir paspartinti komunistų grįžimą. Vokiečių nebuvo galima palaikyti dėl jų antilietuviškos nuostatos. Dauguma lietuvių, išskyrtus

Nacių teroras neaplenkė ir kitų Lietuvos gyventojų. Buvo represuojami žmonės, padantys žydams ar veikiantys pogrindinės inteligenčiai, protestuojantys prieš nekaltų žmonių žudymą ar smerkiantys nacių politiką Lietuvoje. Ūkininkus, neatidavusius pyliavų vokiečiai siųsdavo į koncentracijos stovyklas, net šaudė, ypač Rytų Lietuvos. Nuo represijų nukentėjo apie 11 tūkst. ūkininkų. Apie 75 tūkst. Lietuvos gyventojų dažniausiai prievara okupantai išvežė darbams į Vokietiją. Nukentėjo ir niekuo naciams neprasikaltę žmonės: keršiant už sužlugusią mobilizaciją 1943 m. į Štuthofo koncentracijos stovyklą išvežti 54 inteligenčiai, nepateikus jems asmeniškai jokių konkretių kaltinimų. Į koncentracijos stovyklas buvo patekė keli tūkstančiai lietuvių, dalis jų ten žuvo. Bausdami už sovietinių partizanų veiklą naciai šaudė įkaitus. 1944 m. jie sudegino Pirčiupių kaimą su visais 119 gyventojų – net kūdikius ir senukus. Vokiečių okupacijos metais žuvo apie 200 tūkst. žydų, 15 tūkst. lietuvių, 15-20 tūkst. kitų tautybių Lietuvos gyventojų.

Kauno apygardos komisaro, SA – Brigadenfuererio A. Lentzen straipsnio fragmentas

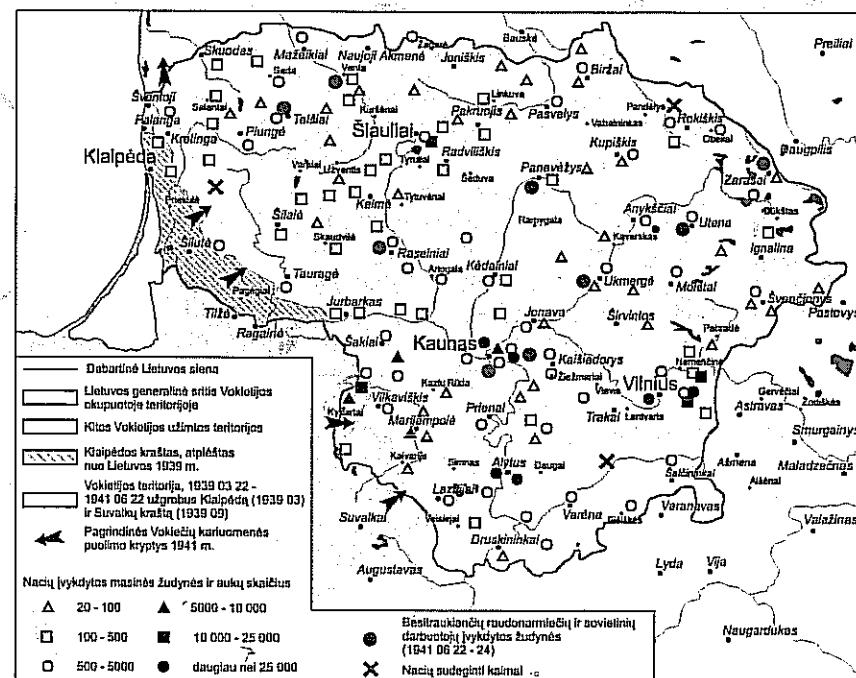
ŽYDBERNIAI

Gallia, kad dar šiandien Kaune ir artimose apylinkėse yra daug žmonių, pas kurios užtinkamai Izraelio nagų pėdsakai. Reikia tik kai kada pastudijuoti įvairius miesto atsitikimus. Kai po plėtų žydų darbo kolonos gržta atgal į getto, tada atslinkta tlesio nepatikimi dalykai. Aš patys turėjau proges paskutinėmis dienomis pamatyti, kai viena elegantiška aplūpėnusi lietuvių ponė priėjo prie kolonos, pasvelkino vieną žydą, nepaprastu nuosirdumu paspaudė jam ranką ir pradėjo sujuo kalbėtis. <...>

Vis galima dar pastebėti, kad miesto ir miesto pakraščių gyventojai, remdamiesi savo šena pažintimi, aprūpina žydus maistu. Tikrinant žydų darbo kolonas, buvo rasta daug neabejotinų pavyzdžių šiuo reikalui. Kaip tai galima, kad žydai ir žydės iš darbo kolonų nueina į būtus ir ten su jais elgiamasi velk kaip su sau lygiu? – Užuot išvarę šiuos galvalus iš namų su jais plepa ir net prekiava. Kokie tai pasigailėjimo verti žmonės, kurie tinkamai nesielgia ir tuo sudaro apie savo tautą blogą įspūdį. Dar labiau smerkliniai yra ūkininkų prekyba priemiesčiuose. Paklausus ūkininkus, ar jie neturi maisto ir daržovių, jie nieko neatsako, bet žydams jie miešai "parduoda". Tai yra ypatinga draugystė. Pasakyk su kuo tu esin, ir aš tau pasakysiu, kas tu esi.

Atelis, 1943 07 07, p. 1.

1. Ką straipsnis pasako apie žydų gyvenimą karo metais bei lietuvių ir žydų santykius? Pasamprotaukite, ar straipsnyje aprašomi įvykiai buvo tipiški, ar išimtis?

Lietuva vokiečių okupacijos metais (1941-1944 m.)

kelis tūkstančius vyrių, kurie savo ar ne savo valia prisdėjo prie vokiečių ar net pateko į frontą, nacių nerémė.

Be tautinio pogrindžio rytinėje Lietuvos dalyje veikė lenkų partizanų būriai, vadinti Armija krajova. Armijos krajovos partizanai, gindami išsivaizduojamos būsimos pokario Lenkijos interesus, kovojo ir prieš vokiečius, ir prieš rusų partizanus. AK partizanai neretai terorizavo (net žudė) ir nieko nekaltus lietuvius Vilniaus krašte, 1920-1939 m. valdytame Lenkijos. Iš viso AK partizanai nužudė per 200 lietuvių. Būta ir iš lietuvių pusės teroro veiksmų prieš lenkus Vilniaus krašte.

Jau nuo 1941 m. Lietuvoje veikė sovietinių partizanų būriai, kurie ypač su aktyvėjo 1943-1944 m. Šių būrių pagrindą sudarė lėktuvaus permesti ar iš Baltarusijos atkeliavę kovotojai. Jų vadovybė palaikė ryšį su Maskva ir veikė jos nurodymu. Lietuvoje komunistinių partizanų būrius papildyda nuo mirties iš getų pasprukę žydai. Rusų partizanai savivaliavo rinkdamasi maistą, drabužius, taip pat žudė lietuvius, dirbusius vokiečių įstaigose ar savivaldos institucijose (kaimų seniūnus ir kt.). Todėl vietas gyventojai į juos žiūrėjo prieškai. Ūkininkai pastebėtus partizanus iškūsdavo vokiečiams ar net patys priešindavosi ginklu. Lietuviai dažnai kentėdavo ir nuo partizanų, ir nuo vokiečių baudžiamųjų būrių, keršiančių už išpuolius. Manoma, kad komunistiniame partizanų judėjime Lietuvoje galėjo dalyvauti iki 10 tūkst. žmonių.

Lietuviai rusų ir vokiečių kariuomenėse

1940 m., po okupacijos, Lietuvos kariuomenė buvo pertvarkyta į 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą, kuriamo 1941 m. birželio mėnesį buvo apie 8 tūkst. lietuvių. Karo pradžioje didžioji lietuvių karių dalis pasidavė vokiečiams. Tik apie 3 tūkst. vyrių prievara ar savo noru pasitraukė į Rusiją. Iš karių patekusiu i ne laisvę, ir savanorių vokiečiai suformavo karinius junginius – Lietuvos savisaugos batalionus. Iš viso vokiečiams pavaldžiose dalyse tarnavo apie 20 tūkst. lietuvių. Jų skaičius dėl dezertyravimo ir kitų priežasčių nuolat mažėjo.

1943 m., susikomplikavus padėčiai fronte, Ostlando generalinis komisaras H. Lozė kreipėsi į latvius, estus ir lietuvius, ragindamas stoti į SS legionus. Estai ir latviai stojo į vokiečių formuojamą karines dalis. Lietuvos pogrindis, siekės neleisti į karą už svetimus tikslus įtrauktį Lietuvos jaunimo, paragino boikotuoti šią nacių sumanymą. Okupantai griebėsi keršto. Jie uždarė aukštąsias mokyklas, šešias dešimtis inteligentų išsiuntė į koncentracijos stovyklas.

Sumanymas sukurti SS legioną žlugo. Tačiau lietuviai, artėjant Raudonajai armijai ir raginami vokiečių, buvo linkę stoti į kovą, tik su sąlyga, kad lietuviškos karinės dalys liks ir kovos Lietuvos teritorijoje, o joms vadovaus lietuvių karininkai. Dėl šių sąlygų buvo deramasi su vokiečiais. 1944 m. pradžioje buvo susitarta, kad generolas P. Plechavičius iš savanorių sukurs karines pajėgas – Vietinę rinktinę. Pagal susitarimą Plechavičiaus kariai, aprūpinti vokiečių, bet vadovaujami lietuvių karininkų, turėjo kovoti Lietuvos teritorijoje prieš rusų partizanus, kurie veikė labai aktyviai, o priartėjus frontui ginti Lietuvos sienas.

Vokiečiai žadėjo nutraukti prievarčinį vežimą darbams į Vokietiją. I Plechavičiaus kvietimą stoti į Vietinę rinktinę atsiliepė apie 20 tūkst. savanorių. Pamatė mobilizacijos sėkmę, vokiečiai pareikalavo suformuoti papildomus dalinius ir panoro lietuvius karius perimti savo žinion. Jie suėmė generolą Plechavičių ir rinktinės štabą. Apie 50 rinktinės karininkų, tarp jų ir generolas P. Plechavičius, pateko į Salaspilio koncentracijos stovyklą. Dalis rinktinės karių išsi-skirstė. Apie 3 500 vyrių vokiečiai suėmė, o vėliau išsiuntė į Vokietiją tarnauti priešlėktuvinės gynybos daliniuose. Apie 100 rinktinės karių ir karininkų naciai sušaudė “gédai atpirkti”, kaip lietuviškai pareiškė sušaudymui vadovavę vokiečių armijos karininkas. Jis tuo norėjo pasakyti, kad lietuvių, nepaklusę vokiečiams, užsitraukę gėdą.

1944 m. vasara frontas pasiekė Lietuvą. Iš savanorių, pasiryžusių ginti Lietuvą nuo Raudonosios armijos, buvo suformuota Tėvynės apsaugos rinktinės savanorių divizija. Rinktinė kovojo vakarinėje Lietuvos dalyje – Žemaitijoje, ten patyrė didelių nuostolių ir buvo išsklaidyta. Daliai savanorių pavyko pasitraukti su vokiečiais. Kiti pateko į nelaisvę arba papildė jau pradėjusius veikti lietuvių antisovietinių partizanų būrius. 1944 m. vasarą vieni savisaugos batalionai buvo nuginkluoti ir išsiusti į Vokietiją, kiti su vokiečiais prieš rusus kovojo Lietuvos įvairiose fronto vietose.

Dauguma Lietuvos vyrių, kariavusių Raudonosios armijos sudėtyje, buvo su teikti 16-ojoje lietuviškoje šaulių divizijoje. Ši divizija iš Rusijoje buvusių Lietuvos gyventojų pradėta formuoti 1941 m. pabaigoje, o 1942 m. gruodžio mėnesį pasiusta į frontą. Tada joje tarnavo 3 717 lietuvių (36,3%) ir 2970 (29%) Lietuvos žydų. Jau pirmame mūšyje prie Aleksejevkos (Oriolo sr.), dėl vadovybės nemokšiškumo ir nusikalstamai abejingo požiūrio į kareivių gyvybes žuvo arba buvo sužeista daugiau nei pusė karių. 1944 m. atsigavusi ir papildyta 16-oji divizija buvo permesta į Lietuvą, kur kovojo Žemaitijoje ir Latvijoje, Kurše.

Raudonajai armijai 1944 m. užėmus Lietuvą, prievara buvo mobilizuota apie 82 tūkst. lietuvių. Mobilizuotieji po trumpų apmokymų buvo išsiusti į frontą. Manoma, kad apie 25 tūkst. Lietuvos gyventojų žuvo kovodami Raudonosios armijos gretose.

Klausimai ir užduotys

1. *Kaip lietuviai vertino prasidėjusį Vokietijos ir SSRS karą?*
2. *Kodel įvyko Birželio sukilimas? Ar buvo pasiekti jo tikslai? Kodėl?*
3. *Kaip keitėsi lietuvių požiūris į vokiečius karo metais? Kaip tai nulėmė Lietuvos gyventojų politines nuostatas?*
4. *Išvardinkite svarbiausius nacių okupacijos režimo ir jo politikos bruožus.*
5. *Kokią politiką karo metais vykdė lietuvių pogrindžio organizacijos?*

29. Vokietijos ir jos sajungininkų pralaimėjimas Europoje

Antihitlerinės koalicijos susidarymas ir Teherano konferencija

Vokietijos įsigalėjimas Europoje gąsdino JAV visuomenę ir politikus. Dar prieš stodamos į karą, Jungtinės Amerikos Valstijos padėdavo su Vokietija kariaujančioms šalims. 1941 m. kovo mén. F. Ruzveltas pasiūlė lendlizo įstatymą. Jis leido skolinti ir nuomoti karines medžiagas bei techniką kariaujančioms šalims, jeigu tai atitiko JAV interesus. Didžioji Britanija iki karo pabaigos gavo 30 mlrd. dolerių vertės paramą.

Vokietijai užpuolus SSRS, Didžiosios Britanijos vyriausybė iškart paskelbė, jog yra pasirengusi suteikti jai pagalbą. Jau liepos 12 d. SSRS ir Didžioji Britanija pasiraše "Bendrų veiksmų prieš Vokietiją" susitarimą.

1941 m. pabaigoje lendlizo įstatymas buvo pradėtas taikyti SSRS. Iki karo pabaigos SSRS gavo 11 mlrd. dolerių vertės paramą.

Koalicijos prieš Hitlerį kūrimas buvo baigtas 1942 m. sausio 1 d., kai Vašingtone 26 valstybės (JAV, SSRS, Didžioji Britanija, Kinija, emigracinių Europos valstybių vyriausybės ir kt.) pasiraše Jungtinė Tautų deklaracija. Jos įspareigojo besalygiškai testi karą ir nesudaryti atskirų (separatinų) paliaubų ar taikos sutarčių su Vokietija ir jos sajungininkėmis.

Kadangi pagrindinės Vokietijos pajėgos buvo sutelktos Rytų fronte, SSRS reikalavo iš sajungininkų antrojo fronto (t.y. pradėti karo veiksmus Europoje), tai būtų palengvinę Raudonosios armijos padėti. Tačiau 1942 m. antrasis frontas – anglų ir amerikiečių – veikti nepradėjo.

1943 m. buvo ruošiamasi trijų didžiųjų antihitlerinės koalicijos valstybių vadovų susitikimui jų ginkluotų pajėgų veiksmams suderinti ir pasauly sutvarkymui po pergalės aptarti.

Stalinas, Čerčilis ir Ruzveltas susitiko Teherane 1943 m. lapkričio 28 d. ir baigė tarpis gruodžio 1 d. Svarbiausias derybų klausimas buvo antrojo fronto veiksmų pradžia. Nuspresta tai padaryti Vakarų Europoje 1944 m. gegužės mėnesį. Trijų valstybių vadovai taip pat pasiraše deklaraciją apie savo ryžtą kovoti iki pergalės.

Čerčilis su Ruzveltu žinojo, kad Stalinas yra diktatorius, kuris pirmaisiais karo metais okupavo ir aneksavo rytines Lenkijos žemes ir tris Baltijos valstybes, bet tai neklidė jiems glaudžiai bendradarbiauti su SSRS. Žūtbūtinėje kovoje jiems reikėjo tokio galingo sajungininko, kurio, suprantama, erzinti buvo negalima.

Raudonosios armijos puolimas 1943 m. pabaigoje-1944 metais

Po Kursko mūšio Raudonoji armija pradėjo puolimą Rytų fronto pietuose. Iki 1943 m. žiemos vokiečiai buvo išstumti iš dalies Ukrainos, lapkričio mén. išlaikintas Kijevas. 1944 m. balandžio mén. Raudonoji armija pasiekė Karpatų

Trijų valstybių – JAV, Didžiosios Britanijos, SSRS – Teherano konferencijos deklaracija

Mes išreiškame savo pasiryžimą, kad mūsų šalys bendradarbiaus drauge ir karo metu, ir būsimu taikiu laikotarpiu.

O dėl karo tai reikia pasakyti, kad mūsų karinių štabų atstovai dalyvauja mūsų derybose prie apskrito stalo, ir mes suderinome Vokietijos ginkluotų pajėgų sutriūkimo planus. Mes viisiškai susitarėme dėl operacijų, kurios bus vykdomas iš ryto, vakarų ir pietų, masto ir terminu. Jokia pasaulio žėga negaliės mums sutrukdyti sunaikinti vokiečių armijas sausumoje, jų povandeninius laivus Jūroje, ir griauti jų karines gamyklas iš oro.

Mūsų puolimas bus negalestingas ir vis stiprės.

Atvykome čia su viltimi ir pasiryžimu. Išvykstame, tapę tikrals dvaslos ir tikslio draugais.

Naujausiai laikų istorijos chrestomatija. 1918-1945. Sudarė J. Sklius. Kaunas, 1991, p. 250-251.

Datos	Bendras divizijų skaičius	Iš jų Sovietų Sajungos – Vokietijos fronte	Visuose kituose frontuose	Okupuotos teritorijose ir Vokietijoje
1941 m. birželio 22 d.	218	153	2	63
1942 m. gegužės 1 d.	237	182	3	52
1943 m. liepos 1 d.	297	196	7,5	93,5
1944 m. birželio 1 d.	328	181,5	26,5	120
1945 m. sausio 1 d.	313,5	175	118	16,5

Vokiečių divizijų skaičius Antruojo pasaulinio karo frontuose

Metai	Tankų gamyba			Lėktuvų gamyba		
	Vokietija	D. Britanija	JAV	Vokietija	D. Britanija	JAV
1940	1459	1399	331	10826	15049	6086
1941	3256	4841	4052	11776	20034	19443
1942	4098	8611	24987	15556	23672	47836
1943	6083	7476	29497	25527	26263	85898
1944	8466	2476	17565	39807	26461	96318

A. Tankų ir lėktuvų gamyba 1940–1944 m.

B. Apsirūpinimo karo reikmenimis raida 1944–1945 m.
(Vokietijos 1944 m. viduryje = 100)

Die Reise in die Vergangenheit, bd. 3, Braunschweig, 1985, s. 179.

	Vokietijos		Sajungininkų	
	1944 m. viduryje	1945 m. pradžioje	1944 m. viduryje	1945 m. pradžioje
Degalais	100	31	2 920	3 117
Galežinių ir pilenų	100	32	367	366
Kaučiukų	100	69	748	748
Sprogmenimis	100	138	228	294
Karinėmis pajėgomis	100	44	136	192

1. Kokia buvo Rytų fronto reikšmė kare ir kodėl Ruzveltas ir Čerčilis turėjo paisyti Stalino nuomonės?
2. Apibūdinkite Vokietijos ekonomikos ir karinės gamybos būklę 1945 metų pirmoje pusėje.
3. Ar galėjo Vokietija laimėti ilgametį karą? Atsakykite remdamiesi B lentelės duomenimis.

priekalnes ir įžengė į Rumunijos teritoriją. Puolimas nuo 1943 m. spalio mén. vyko ir Rytų fronto centrinėje dalyje. Atkakliai besipriešinantis vermahtas turėjo trauktis iš Baltarusijos ir Baltijos šalių. Raudonosios armijos puolimas 1944 m. antroje pusėje privertė Vokietijos sajungininkes Rumuniją, Bulgariją ir Suomiją nutraukti karą.

Vengrijos valstybės galva regentas M. Hortis mēgino nutraukti ryšius su Hitleriu, bet jam tai nepavyko. Vokiečių kariuomenė okupavo Vengriją, pašalino iš valdžios ir suėmė Hortį. Raudonoji armija galutinai išvijo vokiečių kariuomenę iš Vengrijos tik 1945 m. balandžio mén. Slovakijoje 1944 m. rugpjūčio mén. prasidėjo didelis sukilimas prieš nacistams tarnaujančią vyriausybę. Tačiau sukilieliai buvo numalšinti ir pasitraukė į kalmus. Jugoslavijos Liaudies išsivadavimo armija patsi ištūmė priešą beveik iš visos šalies teritorijos.

Antrojo pasaulinio karo eiga 1943-1945 m. Vokietijos pralaimėjimas.

Nacistų propaganda apie anglų ir amerikiečių vykdomus Vokietijos bombardavimus

Jau mes ne kartą esame skaitę, kaip anglų ir amerikiečių lėkūnai bombomis ardo ir degina tirščių gyvenamus Vokietijos ir Italijos miestus, jų gyvenamuosius kvartalus. <...>

Ne kariaj ten miestuose žuina, bet seniai, moterys ir vaikai. Bet kuriuo būdu dalyvauja kare tie civiliniai gyventojai? Kuo kalti maži kūdikiai, kuriems Vokietijos ir jos sajungininkų miestuose žydų papirkti prieš lėkūnai atima gyvybę? <...>

Priešai nesitenkiniai vien žmogžudiškuoju teroru nukreipti į civilinius gyventojus. Jiems rūpi sunaikinti, gruvėsiastis ir pelenais paversii ir visą Vakarų kultūrą. <...>

Štai vien tik Vokietijoje per orinčius puolimus sugriautos 233 bažnyčios, koplyčios. Subombarduota Koelno katedra, gražiausias ir vertingiausias žmonijos meno paminklas. <...>

Flureris ne kartą siūlė atsisakyti žudymo ir naikinimo, bet priešai į tuos humaniškus žodžius atsakydavo dar smarkesniu teroru. Kodėl? Ogi-todėl, kad už prieš politiką pečių sėdintieli žydai nepakenčia jokios kultūros. <...>

Ateitis, Kaunas, 1943 07 13, nr. 159.

1. Perskaityk straipsnį, atskirkite propagandą ir faktus.

Vokiečiai, išgyvenę sajungininkų bombardavimą

1945 m. vasario 4-11 d. Krymo konferencijos nutarimai dėl Vokietijos sutriuškinimo ir jos ateities

Mes išnagrinėjome ir nustatėme karinės trijų sajunginų valstybių planus, siekiant galutinai sutriuškinti bendrą priešą. <...> Buvo visiškai suderinti ir smulkiai suplanuoti terminai, mastas ir koordinacijos naujų ir dar galinėsnių smūgių, kuriuos mūsų armijos ir karinės oro pajėgos smogs į Vokietijos širdį iš rytų, vakaru, šiaurės ir pietų. <...>

Pagal suderintą planą ginkluotosios trijų valstybių pajėgos, užims Vokietijos atskiras zonas. Plane numatyta koordinuota administracija ir kontrolė, vykdoma Centrinės Kontrolės Komisijos, kurią sudaro trijų valstybių Vyriausyje Kariuomenės Vadai. <...>

Mūsų tvirtas tikslas – sunaikinti Vokietijos militarizmą bei nacizmą ir užtikrinti, kad Vokietija nekada daugiau nepajėgti pažeisti viso pasaulio taikos. Mes kupini pasiryžimo nuginkluoti ir išformuoti visas Vokietijos ginkluotąsias pajėgas: kartą ir visam laikui panalkinti vokiečių generalinį stabą, kuris ne viena kartą padėjo Vokietijos militarizmui atgimti, atimti arba sunaikinti visas Vokietijos karinius įrengimus, likviduoti arba pajinti kontrolėn visą Vokietijos pramonę, kuri galėtų būti panaudota karinei gamybai; teisiningai ir greitai nubausti visus karo nusikaltėlius bei priversti natūra atlyginti nuostolius už vokiečių padarytus sunaikinimus; nušluoti nuo žemės paviršiaus nacistinę partiją, nacistinius įstatymus, organizacijas ir įstaigas; išgyvendinti bet kokią nacistinę ir militaristinę itaką visuomeninėms įstaigoms, kultūriniam bei ekonominiui vokiečių tautos gyvenimui ir bendrai imtis Vokietijos atžvilgiu kitokiu priemonių, kurių reikės būsimajai viso pasaulio taikai ir saugumui. Sunaikinti vokiečių tautą nėra mūsų tikslas. <...>

Naujausiuju laikų istorijos chrestomatija. 1918-1945. Sudarė J. Sklius. Kaunas, 1994, p. 262-263.

Antrasis frontas

Anglai ir amerikiečiai ilgai delsė pradėti platus masto puolimą Europoje, ne-norėjo išivelti į didelius mūšius sausumoje ir bandė Vokietiją palaužti bombardavimais iš oro.

Anglų ir amerikiečių aviacija bombardavo ne tik fabrikus ir kitus karinius objektus, bet ir miestų gyvenamuosius rajonus. Anglų maršalas A. Harisas sakė: "Galbūt kada nors mes galēsime kiekvieną bombą numesti matematiškai tiksliai. Tačiau kol tokio tikslumo nepasiekėme, privalome mėtyti ištisą bombų griūti, šluoti nuo žemės Šiklgruberio namus ir demoralizuoti jo darbininkus". Buvo vykdomas planas sugriauti 50 didžiausių Vokietijos miestų. Anglosaksų aviacija parodė savo pranašumą vokiečių priešlektuvinė gynyba negalėjo jai padaryti rimtesnių nuostolių. Bombardavimai silpnino priešo ekonomiką, bet jo nepaklupdė. Žuvo ir buvo sužeista šimtai tūkstančių žmonių, sunaikinta daug neįkainojamų meno ir kultūros vertybių.

Grafas Klausas fon Štaufenbergas, pulkininkas, kilmingos bajorų giminės atstovas. Kautynėse Afrikoje neteko akies, rankos, kitos rankos dviejų pirtštų. Išgijęs nebetiko frontui, todėl užnugaryje jam suteikė svarbias pareigas, leidusias tankytis flügerio būstineje. 1944 m. liepos 20 d. Štaufenbergo atnešta bomba sprago flügerio būstineje Rytų Prūsijoje, bet Hitleris beveik nenukentėjo. Pulkininkas ir kiti pasiekėsinimo organizatoriai buvo nedelsiant sušaudyti.

Platus masto puolimą Didžioji Britanija ir JAV pradėjo 1944 m. vasarą. 1944 m. birželio 6 d. jų kariuomenė, vadovaujama amerikiečių generolo D. Eizenhauerio, išsilaiapino Prancūzijos šiaurės vakarų pakrantėje. Tai buvo didžiausias karų istorijoje desantas. Šeši tūkstančiai laivų atgabeno 4 armijas – 37 pėstininkų ir 10 tankų divizijų, iš oro desantą pridengė 11 tūkst. lėktuvų.

Vokiečiams antrasis frontas buvo netikėtas. Sajungininkai tiek kartu atidėliojo, kad Hitlerio kariuomenės vadovybė prarado budrumą. Jos pajėgos Prancūzijoje buvo palyginti negausios. Pakrantės įtvirtinimai, Gebelso propagandos paskelbtai "neįveikiamu Atlanto pylimu", nebuvvo baigtai statyti. Sajungininkų pranašumas ore pasirodė dar didesnis negu sausumoje. Pirmają antrojo fronto kovų dieną vokiečių lėktuvai atliko 500 skrydžių o anglosaksų – 14 674. Rugpjūčio mėnesį Prancūzijos Viduržemio jūros pakrantėje išsilaiapino amerikiečių ir de Goliui pavaldūs prancūzų daliniai.

Puolimą priės okupantus visoje Prancūzijoje pradėjo pasipriešinimo pajėgos. Sajungininkai greitai žygiao

J. Stalino laiškas V. Čerčiliui dėl antrojo fronto (ištraukos). 1943 m. birželio 24 d.

<...> Šiu metų pradžioje Jūs savo ir Prezidento (F. Ruzvelto) vardu du kartus pranešėte apie savo sprendimą dėl anglų ir amerikiečių armijų įsiveržimą į Vakarų Europą, siekiant "atitraukti gausias vokiečių sausumos bei karines oro pajėgas iš Rusijos fronto". Drauge Jūs kėlėte uždavinį parklupdyti Vokietiją jau 1943 metais ir numatėte pradėti įsiveržimą ne vėliau kaip rugpjūtį mėnesį.

<...> sajygos atidaryti antrąjį frontą Vakarų Europoje per 1943 metus ne tik nepablogėjo, bet, atvirksčiai, žymiai pagerėjo.

<...> Sovietų vyriausybė negaliėjo tikėtis, kad Britų ir Amerikos vyriausybės pakels šiu metų pradžioje priimtą sprendimą įsiveržti į Vakarų Europą šalis metais. Priešingai, Sovietų vyriausybė turėjo tvirtą pagrindą manyti, jog šis anglų ir amerikiečių sprendimas bus įvykdytas, kad reikalingas pasiruošimas vyksta ir antrasis frontas Vakarų Europoje bus pagaliau atidarytas 1943 metais.

<...> Neverta ir sakyti, kad Sovietinė vyriausybė negali taikytis su tokiu Sovietų Sąjungos interesu ignoravimu kare priėš bendrą priesą.

Jūs man rašote, kad visiškai suprantate mano nusivylimą. Turiu Jums prisipažinti, jog čia reikia kalbėti ne apie paprastą Sovietinės vyriausybės nusivylimą, o apie Jos <...> pasitikėjimo sajungininkais išsaugojimą. Negalima pamiršti ir to, jog kalbama apie milijonų gyvybių okupuotose Vakarų Europos bei Rusijos teritorijose išsaugojimą ir apie milijiniškų sovietinių armijų aukų, palyginti su kuriomis anglų ir amerikiečių kariuomenės nuostoliai yra menki, sumažinimai.

Perepiska Predsedateliai Sovieta Ministras CCCC c prezidentais USA ir premieri-mi strastriams Velykobritaniji, t. 1. Maskva, 1986, c. 160-163.

1. Kaip galima apibūdinti Stalino jausmus, kuriuos jis reiškia laiške V. Čerčiliui?
2. Ar įtikinami motyvai, dėl kurių jis reikalauja greičiau sukurti antrąjį frontą?

V. Čerčilis apie Vokietijos bombardavimus (iš 1943 m. balandžio 6 d. laiško J. Staliniui)

<...> Šeštadienį mes pasiuntėme priės Eseną 348 sunkiuosius bombonešius, kurie numetė 900 tonų bombų, siekdami padidinti nuostolius, padarytus Krupo gamyklos <...> ir sugriauti pietvakarinę miesto dalį, mažai nukentėjusia per ankstesnius antskrydžius. Praėjusią naktį 507 lėktuvali, iš kurių visi, išskyrus 160, buvo-sunkieji bombonešiai, numetė 1400 tonų ant Kylių. Tai buvo viena iš galtingiauslių mūsų kada nors įvykdytų atakų. Debesuotumas buvo didesnis, nei mes manėme, bet mes tikimės, kad antskrydžis buvo sekmingas. Djeninėlai amerikiečių skraidančių tvirtovų antskrydžiai darosi vis efektyvesni. <...>

Dabar aš turiai pabrėžti, kad mes ikišvieną mėnesį didinsime Vokietijos bombardavimus ir kad mes vis liksiu galime surasti taikinius. <...>

Perepiska Predsedateliai Sovieta Ministras CCCC c prezidentais USA ir premieri-mi strastriams Velykobritaniji, t. 1. Maskva, 1986, c. 132.

1. Kokį įspūdį Jums daro šis laiškas?

pirmyn. Rugpjūčio 25 d. buvo išvaduotas Paryžius, o spalio pabaigoje sajungininkų armijos priėjo Vokietijos sieną.

Antrojo fronto sukūrimas reiškė, kad Vokietijos pralaimėjimas neišvengiamas. Nedidelė karininkų grupė, norėjusi išgelbėti Vokietiją, parengė Hitlerio nuvertimo planą. 1944 m. liepos 20 d. pulkininkas K. Štaufenbergas Hitlerio būstinėje padėjo bombą. Ji sprogo, bet Hitleris liko gyvas. Su sąmokslo dalyviais buvo žiauriai susidorota. Karo baigtis jau visiems buvo aiški, bet nacistai jį tėsė.

Vokietijos sutriuškinimas

Pačioje 1945 m. pradžioje Raudonoji armija užėmė visiškai sugriautą Varšuvą ir keliomis kryptimis įsiveržė į Vokietiją. Vokiečiai priešinosi iš paskutinių, bet jiems teko trauktis. Kartu vyko masinė milijonų civilių gyventojų evakuacija į Vokietijos gilumą. Kaip tik tada paliko savo gimtinę bene paskutiniai dar nesuvokietinti Rytprišių lietuviai.

Vasarį mėnesį SSRS kariuomenė pasiekė Oderį ir pradėjo rengtis Berlyno šтурmui. Kovo pabaigoje anglai ir amerikiečiai perėjo Reiną ir puolė toliau, artėdami prie Elbės. Vokiečių daliniai dabar jau pasiduodavo į nelaisvę anglams ir amerikiečiams, bet vis dar beviltiškai bandė atremti Raudonąją armiją. Balandžio mėnesį vokiečių gynybos linija prie Oderio buvo pralaužta, Berlynas apsuptas, ir gegužės 2 d. po nepaprastai smarkią gatvių mūšių, kuriuose drauge su sovietų kariuomene kovojo ir lenkų daliniai (apie 180 tūkst. karių), vokiečių kariuomenė pasidavė. Hitleris nusižudė dar balandžio 30 d.

Amerikiečių, anglų ir prancūzų armijos užėmė vakarinę Vokietijos dalį. 1945 m. pavasarį sajungininkai pradėjo lemiamą puolimą Italijoje, kurį parėmė antifašistinis sukiliimas. Balandžio pabaigoje vokiečiai Italijoje nutraukė karo veiksmus. Musolini partizanai sučiupo ir sušaudė.

Naktį iš gegužės 8-osios į 9-ąjį vokiečių vyriausiosios kariuomenės vadovybės įgaliotiniai Berlyne pasirašė besąlyginės kapituliacijos aktą. Tolesnis Vokietijos likimas priklauso nuo didžiųjų antihitlerinės koalicijos valstybių valios ir sprendimų.

Krymo ir Potsdamo konferencijos

1945 m. vasario pradžioje Kryme (Jaltoje) antrą kartą susitiko SSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos vadovai. Stalinas, Ruzveltas ir Čerčilis dar kartą pareiškė tvirtą apsisprendimą sunaikinti nacizmą, okupuoti ir nuginkluoti Vokietiją, nubausti visus karinius nusikaltėlius. Buvo susitarta dėl okupacijos zonų atribuojimo, numatant suteikti atskirą zoną ir Prancūzijai.

Konferencija svarstė ir Lenkijos sienų klausimą. Didžioji Britanija ir JAV sutiko su jos rytinių žemių prijungimiu prie SSRS. Kaip atlyginimas už tą praradimą Lenkijai turėjo atitekti didžioji dalis iš Vokietijos atimtų Rytprišių ir iki galio nenustatytos teritorijos į vakarus nuo jos ikikarinės sienos.

Jaltoje taip pat buvo nutarta vietoje iširusios Tautų Sajungos įsteigti naują

*Vyrų, mo kurių
sprendimų priklauso
išvykių raida pasaulyje
1941–1945 m.
V. Čerčilis, F. Ruzveltas
ir J. Stalinas.*

tarptautinę organizaciją ir pasirašytas slaptas susitarimas dėl SSRS įsitrukimo į karą su Japonija.

Trečioji SSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos vadovų konferencija vyko 1945 m. liepos 17-rugpjūčio 2 d. Potsdame (prie Berlyno). Ši konferencija visiškai suderino okupacijos zonų Vokietijoje ribas. Raudonosios armijos paimtas Berlynas taip pat buvo suskirstytas į keturis sektorius – sovietinį, amerikiečių, anglų ir prancūzų. Okupacija turėjo būti laikina. Lenkijos vakarines sienas konferencija numatė palei Oderio ir Neisės upes. Iš prijungtų prie Lenkijos sričių ir iš Čekoslovakijos bei Vengrijos į Vokietiją turėjo persikelti vokiečių tautybės gyventojai. Potsdamo konferencija pritarė Karaliaučiaus su aplinkine Rytprišių teritorija perdavimui SSRS.

Niurnbergo procesas

Potsdamo konferencijos sprendimu buvo sudarytas Tarptautinis karinis JAV, SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos teisininkų tribunolas. Teismas prasidėjo Niurnbergo mieste 1945 m. rugsėjo mén. ir truko ištisus metus. Jame buvo atskleisti ir įrodysti nacistų nusikaltimai žmonijai – agresyvių karų rengimas bei vedimas, okupuotų šalių plėšimas ir jų gyventojų žudynės, žiaurus elgesys su karo belaisviais, žydų genocidas. Vienuolika kaltinamujų buvo nuteisti mirti ir 1946 m. spalio mén. pakartai, išskyrus Geringą, kuris pats nusižudė.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite antihitlerinės koalicijos susidarymo priežastis ir eiga.
2. Apibūdinkite trijų didžiųjų koalicijos valstybių bendradarbiavimą.
3. Kokia buvo antrojo fronto reiksnių?
4. Kodėl 1944 m. liepos mén. buvo surengtas sąmokslas prieš Hitleri?
5. Kokiu susitarimų pasiekta Krymo ir Potsdamo konferencijose?

30. Karas Tolimuosiucose Rytuose

Karo Tolimuosiucose Rytuose pradžia. Perl Harboras

Antrasis pasaulinis karas tikraja prasme buvo pasaulinis: mūšiai vyko Europoje, Afrikoje, Azijoje bei Atlanto, Arkties ir Ramiajame vandenynuose. Tolimuosiucose Rytuose sajungininkams teko kariauti su Japonijos armija.

Japonija jau nuo 1931 m. vykdė agresiją prieš Kiniją. Iki karo ji užgrobė Mandžiūriją ir didelę Rytų Kinijos dalį su sostine Nankinu bei svarbiais uostais. Japonų grobimus lydėjo žiaurumai: civilių, beginklių žmonių žudynės.

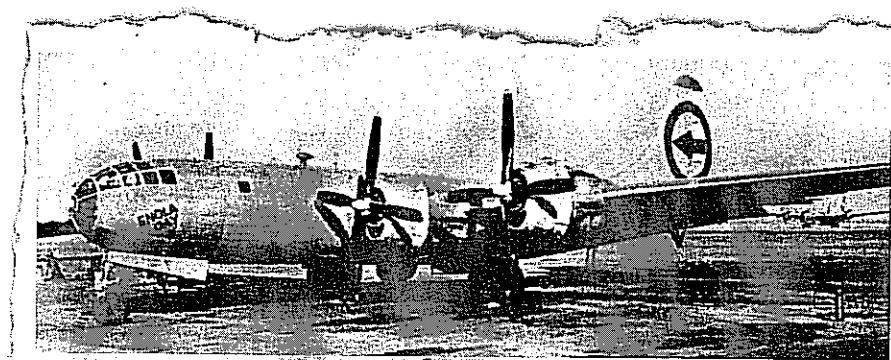
Kilus karui Europoje, Japonijai susidarė palankios sąlygos agresijai testi ir užgrobti Vakarų šalių ir JAV kolonijas. Svarbiausios regiono kolonijinės valstybės – Prancūzija, Nyderlandai, Didžioji Britanija – buvo okupuotos arba įstriaukusios į karą su Vokietija ir negalėjo pasipriešinti japonų užmačioms. Indokinija, Indonezija, Filipinai, daugybė mažesnių Ramiojo vandenyno salų laikinai liko be „šeimininkų“ ir „gynėjų“.

Agresorių galėjo sulaukti Jungtinės Amerikos Valstijos, bet jų laivynas regione buvo nelabai galingas. Be to, JAV karo pradžioje beveik neturėjo sausomo kariuomenės, galėjusios vykdyti stambias ir ilgalaikes karines operacijas. Japonai vylési, jog netikėtai užpultos ir „žaibiškame kare“ gavusios stiprų smūgį JAV nesugebės išnaudoti savo didžiulio ekonominio potencialo. JAV galimybes kariauti su Japonija sunkino ir dideli atstumai, Ramiojo vandenyno platybės, skyrusios jas nuo valdomų Filipinų ir Azijos žemyno.

Perl Harboras Havajų salose buvo didžiausia amerikiečių karinė bazė. Ramiajame vandenyne. Ten telkési net trečdalis JAV karo laivų. Prieš pradédama karą Azijoje, Japonijos vadovybė nusprendė smogti netikėtai ir triuškinantį smūgį. 1941 m. gruodžio 7 d. prie Havajų iš šiaurės slapčiai priartėjo Japonijos laivyno junginys. Jame buvo 6 lėktuvnešiai su 350 lėktuvų, 30 povandeninių laivų, keletas kreiserių ir pagalbinių laivų. Puldama netikėtai japonų aviacija ir povandeniniai läivalai niuskandino ir apgadino daugumą Perl Harbere stovėjusių laivų, sunaikino beveik 200 lėktuvų.

Amerikiečių Ramiojo vandenyno laivynas laikinai buvo išvestas iš rikiuotės. Po sekmingo antpuolio iki 1942 m. gegužės mén. japonai pradėjo grobti Ramiojo vandenyno salas. Jie užémė didžiules teritorijas nuo Birmos iki Naujosios Gvinėjos. Ių valdžią pateko Malaja (kartu ir stipriausia Azijoje anglų tvirtovę Singapūras), Birma, Filipinai, Indonezija, daugybė mažų salų Ramiajame vandenyne.

Japonai teisino savo agresiją noru išvaduoti kolonijų tautas iš europiečių priespaudos ir skelbė šukį: „Azija – azijiečiams“. Iš pradžių tai suklaidino daugelį Birmos, Indonezijos, Filipinų patriotų. Tačiau jie greit įsitikino, kad Japonija net nesirengia suteikti užimtoms šalims nepriklausomybės, ir kad naujieji okupantai dar žiauresni negu baltieji kolonizatoriai. Vietnamo ir kitur kilo partizaninio pasipriešinimo kova. Ji sukaustė japonų kariuomenę užimtose šalyse.

Amerikiečių lėktuvas B – 29. Jie buvo yadinami skraidančiomis tvirtovėmis. Tokie lėktuvai numetė pirmąsias atomines bombas ant Hirosimos ir Nagasaki.

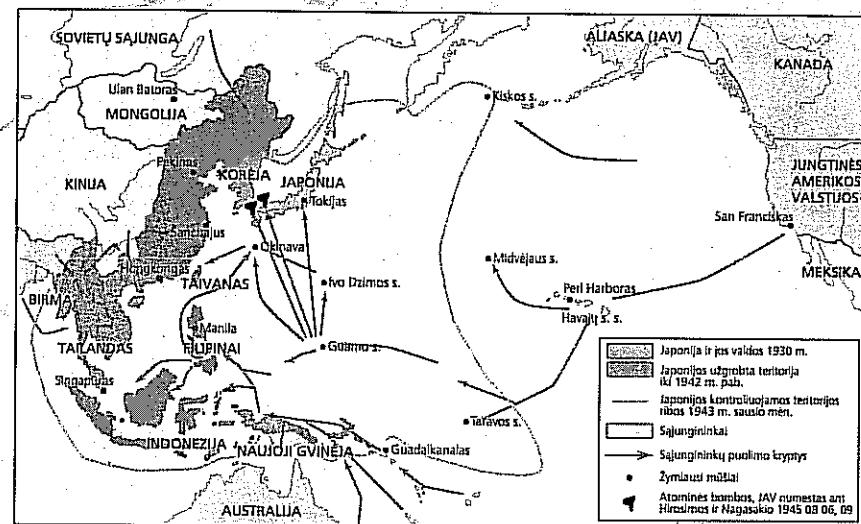
JAV lėktuvų skaičius

1940 06	3 000
1940 12	12000
1944 12	96000

JAV ir Japonijos karinės išlaidos mlrd. dol., 1944 m. kainomis

	1933	1941	1943	1944
Japonija	0,5	2,0	4,9	6,0
JAV	0,6	4,5	37,5	41,0

Unser Weg durch die Geschichte. Frankfurt am Main, t. 3, p. 68.

Japonija Antrajame pasauliniame kare

Užgrobę didžiulius plotus japonai siekė išsilaidyti žiauriausiomis priemonėmis. Plėsimai, masinės skerdynės, karo belaisvių, tarp jų sužeistų, kankinimas ir žudymas lydėjo "žaibišką karą" Azijoje. Nebuvo tik vieno – žmonių naikinimo rasiniu pagrindu.

Belaivio nužudymas

1942 m. birželio mėnesį jūrų mūšyje prie Midvėjaus salų amerikiečiai sumušė japonus ir sustabdė jų veržimąsi Australijos link. "Žaibiškas karas" baigėsi. Japonijos vadovybė vylési, kad jiems pavys išsaugoti savo laimėjimus. Bet jie klydo. Amerikiečiai, susikūrė didelę karinės galios persvarą, nuo 1943 m. pradžios pradėjo nuosekliai spausti japonus. Kartu su amerikiečiais kovojo Naujosios Zelandijos, Australijos, Didžiosios Britanijos ir olandų kariniai daliniai.

"Šokinėjimas per salas". Japonijos pralaimėjimas

Ramiajame vandenyne 1943 ir 1944 m. pirmą pusę vyko "šokinėjimas per salas". Amerikiečiai stūmė japonus iš užgrobtų salų. JAV prieš japonus metė pusės milijono armiją. Iš oro ją rėmė keli tūkstančiai lėktuvų. Karinėse operacijose dalyvavo 94 amerikiečių lėktuvnešiai. Japonų laivyno veiksmus paralyžiavo 217 povandeninių ir dar daugiau kitokų laivų. "Šokinėjimas", nepaisant technikos persvaros, buvo labai sunkus. Japonų kariai priešinosi fanatiškai, kartais iki paskutinio vyro. Vienas iš būdingų pavyzdžių – tris mėnesius trukusios kautynės dėl nedidelės 20 km² Ivodzimos salos. Iš 23 tūkst. japonų įgulos tik mažiau nei tūkstantis pateko į nelaisvę. Visi kiti žuvo.

Vis dėlto amerikiečiai pamažu artėjo prie Filipinų ir Indonezijos. Japonijos laivynas ir aviacija patyrė sunkių nuostolių, seko didžiulėje teritorijoje dislokuotos sausumos kariuomenės jėgos.

1944 m. rudenį anglai išvijo japonus iš didžiosios Birmos dalies. Amerikiečiai išlaipino desantą Filipinų salose. Kovos dėl Filipinų truko beveik pusę metų. Ir japonai, ir amerikiečiai patyrė didžiulių nuostolių. Pirmosiomis kovų dėl Filipinų dienomis amerikiečiai paskandino 4 japonų lėktuvnešius, 10 krei-seriu ir daug kitokų laivų. Kautynėse dėl Lusono salos, kurioje iškūrusi Filipinų sostinę, dalyvavo per 300 tūkst. amerikiečių ir per 200 tūkst. japonų. Ameri-

Užgrobę daug ir turtingų teritorijų, japonai ne-pasiekė lemiamos pergalės. Jų okupacinė armija išsibarstė didžiuliuose plotuose. Nuostoliai, padaryti Perl Harbore užpuolimo metu, amerikiečių laivynui nebuvo pražūtingi. JAV-greitai suremontavo apgadintus laivus ir sparčiai statė naujus, milijonai vyru buvo mobilizuoti į armiją. Tuo tarpu japonai nesugebėjo kompensuoti patirtų nuostolių. Greitai amerikiečių laivynas ir aviacija ēmė viešpatauti vandenyne.

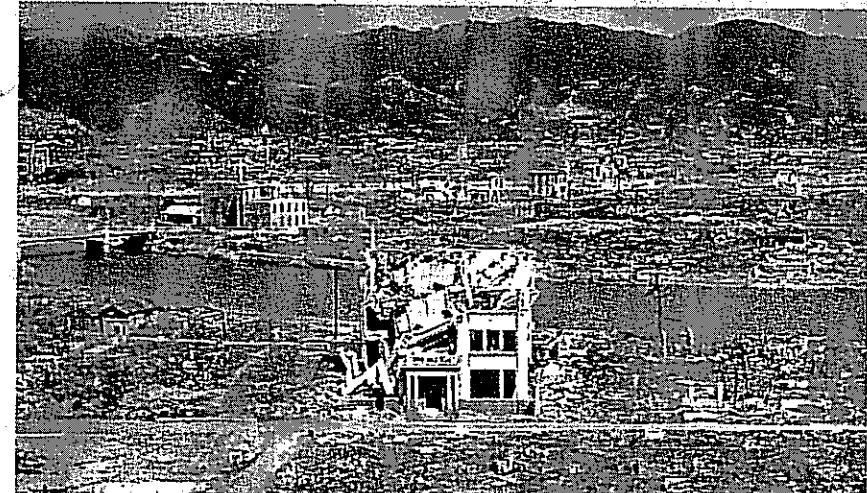
Japonijā karo metu žadėjo laikytis 1929 metų Ženevos konvencijos. Bet pagarsėjо ypatingas žvériškumas, belaisvių kankinimas, net žudymas, masiniu civiliu naikinimu. Po karo paaiškėjo, kad belaisvių stovyklose Japonijai specialistai su žmonėmis atlikinėjo įvalriausius eksperimentus, bandė naujausius ginklus, tarp jų ir bakteriologinių. Kartais belaisviai stovėdavo vletoj tūkinių naujokų šaudymo pratybose. Šlimtais tūkstančių žmonių tapo karo nusikaltėlių aukomis. Po karo įrodytą, kad šie nusikaltimai dažniausiai vykdė Japonijos vadovybės nurodymu ar su jos žinią. Už karo nusikaltimus Tokijo karinis tribūnolas 7 karo nusikaltėlius pasmerkė mirties bausmę pákariant, o dar dvi dešimtis – įvaliomis laisvės atėmimo bausmėmis.

Buvę belaisviai. Filipinai. 1945 m. vasario mėn. Jieims pastisekė. Jie liko gyvi. Apie pusę patekusiu Japonijai nelaisvę vyrių žuvo.

Atominis Hirošimos bombardavimas

1945 m. rugpjūčio 6 d. 500 m aukštyste virš Japonijos Hirošimos miesto sprogo parašilutu nuleista atominė bomba. Ją atgabено amerikiečių B-29 tipo lėktuvas "Enola Gay". Akiųmirksniu su Hiroshima nutrukė bet koks ryšys. 12 km² plote sugriuvo visi pastatai. Neišė net gatvių žymiu. Nuo karsčio tirpo čerpės. Visas miestas degė. Jį uždengė didžiulis dūmų debesis. I viršų pakilo milžliniškas balto dūmų stulpas. Toliau nuo sprogimo epicentro užsildegė žmonių drabužliai, anglėjo stulpai. Daugybė žmonių apako. Sprogimo bangą griovė pastatus, vertė medžius. Vienas iš lakunų vėliau sakė: "Mes matėme balsius, kaip gali pamatyti žmogus."

Hiroshima po sprogimo

kiečių puolimą rėmė apie 1 000 laivų ir 2 200 lėktuvų. Šiose kautynėse žuvo daugiau kaip 205 tūkst. japonų ir 37 000 amerikiečių. Nemažai nuostolių Amerikos kariuomenei padarė šimtai kamikadžių. Per tris pirmuosius 1945 m. mėnesius jie paskandino 24 ir rintai apgadino 164 laivus.

Daugybėje oro ir jūrų mūšiu su amerikiečiais didžiulių, neatstatomų nuostolių patyrė japonų laivynas bei aviacija. 1945 m. pavasarį amerikiečių sunkieji bombonešiai B-29 iš Filipinų ir Okinavos (sala tarp Japonijos ir Taivano) aerodromų pradėjo Tokijo ir kitų miestų bombardavimą.

Nors Japonijos jėgos seko, tačiau ji dar turėjo didžiulę sausumos kariuomenę. Tai galėjo ilgam užtesti karą Tolimuosiuose Rytuose. Todėl JAV ir Didžiajai Britanijai reikėjo SSRS pagalbos. Japonijos kapituliaciją paspartinti turėjo amerikiečių mokslininkų sukurto naujo ginklo – atominės bombos – panaudojimas.

1945 m. rugpjūčio 6 d. JAV aviacija numetė atominę bombą ant Japonijos miesto Hirosimos, o rugpjūčio 9 d. – ant Nagasakio. Žuvo daugiau kaip 200 tūkst. abiejų miestų gyventojų (Hirosimoje – 140 tūkst.). Rugpjūčio 9 d. SSRS, vykdymada Krymo konferencijos susitarimus ir siekdama sustiprinti savo pozicijas Tolimuosiuose Rytuose, stojo į karą su Japonija. Sovietų kariuomenė privertė kapituliuoti japonus Mandžiūrijoje, Šiaurės Korėjoje, Pietų Sachaline ir Kurilų salose.

Sovietų kariuomenės puolimas ir amerikiečių atominiai bombardavimai privertė Japonijos vyriausybę sutikti su besąlygine kapituliacija. Jos aktas oficialiai buvo pasirašytas 1945 m. rugsėjo 2 d. Japonijos salas okupavo amerikiečių kariuomenė. Antrasis pasaulinis karas baigėsi.

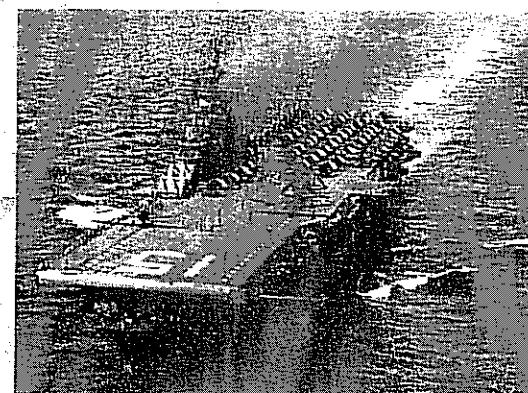
Klausimai ir užduotys

1. Kodėl japonai atakavo Perl Harborą? Ar jie pasiekė savo tikslus?
2. Kokios tarptautinės aplinkybės paskatino Japoniją agresijai 1941–1942 m.?
3. Išvardykite svarbiausių veiksnius, lėmusius Japonijos pralaimėjimą.
4. Kokie motyvai skatino amerikiečius prašyti SSRS pagalbos kovoje su Japonija, o Sovietų Sąjungą – ištraukti į karą su Japonija?

Žuvę amerikiečiai. Naujoji Gvinėja, 1943 m. Milijonų vyrų žuvusių karo mūšiuose, žinomi ir nežinomi kapai nusejo Europa, Afriką ir Aziją.

Kare Ramiajame vandenyne daug kai lėmė lėktuvnešiai – laivali aviacijos bazés. Tokio laivo triumuose būdavo kelios dešimtys lėktuvų, kurie atakuodavo prieš net 100-200 kilometrų spinduliu. Lėktuvnešio įgulą sudarydavo keli šimtai vyrų. Kelisolių mažesnių laivų jų saugodavo nuo priešo antpuolių. Turėdami beveik šimtų lėktuvnešių amerikiečiai viešpatavo oro erdvėje virš Japonų užimtų salų. Kai kuriuose iš šilių laivų "veteranų" po karą buvo sumontuotos atominės jėgainės ir jie dar ilgai tarnavo Japonių vandenynuose.

Lėktuvnešis

Amerikiečiai ginklavimuisi galėjo skirti kelis kartus daugiau lėšų nei Japonai. JAV laivynas ir aviacija visapusiškai pranoko priešo pajėgas. Tokiomis aplinkybėmis japonų karo vadams reikėjo išspręsti sunkų uždavinį: sustabdyti geriau ginkluotus ir pranašesnius priešus. Sprendimą pasidilė pats gyvenimas: karo metais laktinai, neturėdami išeities, pašautus, degančius lėktuvus kartais pasukdavo į priešus ir taip pridarydavo didelius nuostolių. Japonai šią išlūgtinę patirtį nusprendė paversti karaviomo būdu. Jo logika labai paprasta: iš anksto apsisprendę paukotai gyvybę karys savižudžių bombų prikrautu lėktuvu, specialia raketa, kateriu, torpeda ar paprasčiausiai apsišvęs sprogmėnėlis atakuoja priešininką ir, nelšvengiamai žūdamas, jam pridaro daug nuostolių. Šie savižudžiai buvo vadinami kamikadžėmis.

Pirmieji kamikadžės bombų prikrautais lėktuvais atakavo amerikiečių laivus 1944 m. rudenį. Nei kėtini puolimai buvo labai sekmingi. Keletas JAV laivų nuskendo, o dar daugiau buvo apgadinta, išvesta iš rikiuotės. Daug amerikiečių žuvo. Kelių savižudžių auka davė stuibinantį efektą. Atrodė, kad surastas amerikiečių sustabdymo būdas. Japonijos karinė pramonė pradėjo masiškai gaminti kamikadžės skirtus katerius, torpedas, iš lėktuvų paleidžiamas specialias pilotuojamas raketos. Bet tai nepakeitė karo eigos. Amerikiečiai po pirmų skaudžių pamokų labai sustiprino laivų gynybą. Radaramis užliksavus net paventius lėktuvus, į orą pakildavo nalkintuvų eskadrilės. Į prasibrovusį lėktuvą ar raketą būdavo nukreiptama pragariška ugnis.

Raketos, torpedos, lėktuvai sprogdavo nepaslekę taiklinio. Iki karo pabaigos žuvo apie 2 500 kamikadžių. Jų aukos rezultatas: paskandinti apie 40, apgadinta 400 laivų, žuvo beveik 5 000 JAV karių. Raudonajai armijai puolant Mandžiūrijoje, mirtininkų grupės su granatomis pulciavo po tankais ar, pasilikusios užnugaryje, netikėtai atakuodavo. Bet joks didvyriškumas ir pasišventėlių aukos negalėjo išgelbėti Japonijos, kuri stojo į kovą su kariškai ir ekonomiškai galinėliausiomis valstybėmis.

Kamikadžės. Nuotrauka išistorijai

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI PIRMAISIAIS POKARIO METAIS

31. Antrojo pasaulinio karo padariniai

Karo nuostoliai ir aukos. Jėgų santykio pasaulyje pasikeitimas

Karas atnešė žmonijai didžiulį nelaimių – 54 mln. žmonių žuvo, 35 mln. liko invalidai. Koncentracijos stovyklose buvo sunaikinta daugiau kaip 8 mln. taičių gyventojų. Tremtyje mirė 4–5 mln. žmonių. Okupuotose šalyse išzudyta beveik 6 mln. žydų, t. y. 72% gyvenusių Europoje 1939 m. rugsėjo mėn. Milžiniški buvo ir materialiniai nuostoliai – visiškai nuniokoti didžuliai Europos plotai. Didžiausiai žmonių bei materialiniai nuostoliai teko SSRS daliai.

Antrasis pasaulinis karas iš esmės pakeitė valstybių padėtį tarptautinėje arenaje. Karo išvakarėse pasaulinę politiką lėmė septynios didžiosios valstybės: Didžioji Britanija, Prancūzija, SSRS, Vokietija, Italija, Japonija ir JAV. 1945 m. Vokietija ir Japonija patyrė visišką pralaimėjimą ir besąlygiškai kapituliavo. Po karo Italija prarado didžiosios valstybės statusą. Amerikiečių okupuota Japonija ir į keturias okupacines zonas padalyta Vokietija taip pat nustojo buvusios didžiosiomis valstybėmis.

Prancūzija tarp nugalėtojų atsidūrė tik dėl SSRS ir Didžiosios Britanijos pergalės. Tačiau jos prestižas buvo smukęs, karinė galia sumenkusi, ūkis nuniokotas.

Iš pirmo žvilgsnio Didžiosios Britanijos padėtis atrodė kur kas geresnė: ji laimėjo vieną iš sunkiausių karų savo istorijoje, atlaikė Vokietijos spaudimą 1940–1941 m., kai Prancūzija buvo sutriuškinta, o SSRS dar nekariavo. Didžioji Britanija lygiomis teisėmis su JAV ir SSRS vadovais sprendė svarbiausias karo ir pokario pasaulio tvarkos problemas. Ji turėjo didžiulę įtaką nekomunistiniams Pasipriešinimo judėjimui Europoje. Su ja siejo savo viltis Centrinės ir Pietryčių Europos politinės jėgos, norinčios išgyvendinti demokratiją. Tačiau milžiniškos karo išlaidos išsekino Didžiosios Britanijos finansinius ištaklius. Jos kolonijose stiprėjo tautinis judėjimas siekiant išsiuaduoti iš svetimšalių valdžios ir sukurti nepriklausomas valstybes. Jau 1947 m. Didžioji Britanija prara-

Svarbiausi Pirmojo ir Antruojo pasaulinio karų rodikliai

Svarbiausi rodikliai	Pirmasis pasaulinis karas	Antrasis pasaulinis karas
Karo trukmė	4 metai ir 3,5 mėn.	6 metai
Kare dalyvavusių valstybių skaičius	Daugiau kaip 30	Daugiau kaip 60
Kariavusių šalių gyventojų skaičius	Daugiau kaip 1 mlrd.	Daugiau kaip 1,7 mlrd.
Bendras karo veiksmų plotas	Daugiau kaip 4 mln. km ²	Daugiau kaip 22 mln. km ²
Mobilizuotųjų į ginkluotąjas pajėgas skaičius	Daugiau kaip 70 mln.	Daugiau kaip 110 mln.
Žuvo ir mirė nuo žalizdu	Daugiau kaip 13, 6 mln.	Daugiau kaip 50 mln.
Sužeista ir suluošinta	Daugiau kaip 20 mln.	Daugiau kaip 90 mln.
Materialiniai nuostoliai (mlrd. dol.)	360	4000
Iš jų tiesioginės karo išlaidos	208	1117

Žmonių aukos Antruojo pasaulinio karų metais

Valstybė	Žuvę kareiviai	Žuvę civiliai
Sovietų Sąjunga	Apie 28 mln.	
Prancūzija	340 tūkst.	600 tūkst.
Vokietija	3,5 mln.	3 mln.
Italija	390 tūkst.	166 tūkst.
Japonija	1,2 mln.	600 tūkst.
Didžioji Britanija	440 tūkst.	62 tūkst.
Lenkija	320 tūkst.	5 mln. 708 tūkst.
Jugoslavija	410 tūkst.	1 mln. 280 tūkst.
Lietuva	apie 210 tūkst.	
JAV	300 tūkst.	

1. Kodėl Antrajame pasauliniame kare žuvo tiek daug civilinių žmonių?
2. Kokiomis valstybėmis teko didžioji dalis žmonių aukų ir kodėl?

Po šių kryžių – šimtai jaunuų vyrų. JAV karių kapinės Nyderlanduose.

do didžiausią koloniją Indiją, sparčiai silpnėjo jos pozicijos Artimuosiuose Rytuose. Koloniinės imperijos išimas dar labiau sumenkino Didžiosios Britanijos reikšmę pasaulyje.

Po karo JAV ir SSRS imta vadinti supervalstybėmis. SSRS turėjo didžiulę karinę galią, jos daugelio milijonų kariuomenė pasibaigus karui buvo demobilizuota tik iš dalies. Sovietų armija stovėjo Vokietijos ir Austrijos rytinėse dalyse, Lenkijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje, Rumunijoje ir Bulgarijoje, taip pat Mandžiūrijoje ir Šiaurės Korėjoje. Pirmaisiais pokario metais SSRS autoritetas pasaulyje buvo didelis, daugelyje šalių smarkiai išaugo komunistų partijų įtaka. Tačiau kare SSRS buvo patyrusi didesnių žmonių ir materialinių nuostolių negu visos kitos kariavusios valstybės kartu paėmus. SSRS gyvenimo sąlygos po karo buvo nepaprastai sunkios. 1946-1948 m. Ukrainoje, Moldavijoje ir daugelyje Rusijos sričių siautė baisus badas. Sovietų pramonė gamino daug ginklų, bet mažai ir prastos kokybės vartojimo reikmenų. Buvo nedidelė užsienio prekybos apimtis, nes SSRS nelabai turėjo ką parduoti, o už aukso atsargas svetur pirkti gyventojams būtinų prekių nenorėjo. Nepaisant sunkios ūkio padėties SSRS negailėjo lėšų atominiam ginklui kurti ir jau 1949 m. išbandė pirmają atominę bombą.

JAV nuo karo beveik visiškai nenukentėjo. Atvirkščiai, ji padidino ne tik ginklų, bet ir vartojimo reikmenų gamybą bei eksportą. Seni konkurentai buvo nusilpninti, amerikiečiams atsivėrė beveik viso pasaulio rinkos. JAV turėjo daugiau aukso atsargų nei visos kitos Vakarų šalys kartu paėmus. Niujorkas galutinai tapo finansinio pasaulio centru. Karo ir pokario metais JAV dar labiau pranoko kitas šalis technikos lygiu. Joje anksčiausiai (1945 m.) buvo sukurta atominė bomba, 1946 m. – pirmasis kompiuteris, o 1948 m. – tranzistorius. Didelė buvo JAV karinė galia. Nors amerikiečiai kariuomenę iš Europos pradėjo išvesti ir demobilizuoti jau 1945 m. vasarą ir jos armija labai sumažėjo, tačiau ji turėjo galingiausią pasaulyje aviaciją bei jūrų laivyną su daugybe kariuonių bazių įvairiuose žemynuose ir vienintelė – atominė ginklą. Taigi JAV ekonomiškai ir techniškai buvo kur kas pajėgesnė už SSRS. Dviejų supervalstybių varžybose ekonominis veiksnyς pasirodė ne mažiau reikšmingas nei karinis.

Taikos sutartys

Potsdamo konferencijos nutarimu taikos sutartis su Vokietijos sajungininkėmis – Italija, Rumunija, Vengrija, Bulgarija, Suomija – turėjo rengti “didžiosios trejkės” ir Prancūzijos užsienio reikalų ministrų pasitarimai.

1946 m. vasarą ir rudenį Paryžiuje vyko Taikos konferencija. 1947 m. vasario mėnesį buvo pasirašyti taikos sutartys. Tačiau jos nedaug tepakeitė Europos politinių žemėlapį. Buvo atkurtos Vengrijos ir Suomijos prieškario sienos. Tiesa, Suomijos sienos atkurtos tos, kurios buvo nustatytos 1940 m. kovo mėnesį taikos sutartimi su SSRS ir ji dar neteko nedidelės Petsamo (Pečengos) srities ir drauge išėjimo į Barenco jūrą. Buvo pripažinti Bulgarijos sienos su Rumunija 1940 m. pakeitimai pirmosios naudai. Jugoslavijai atiteko beveik 9 tūkst. kvadratinį kilometrų Italijos teritorijos.

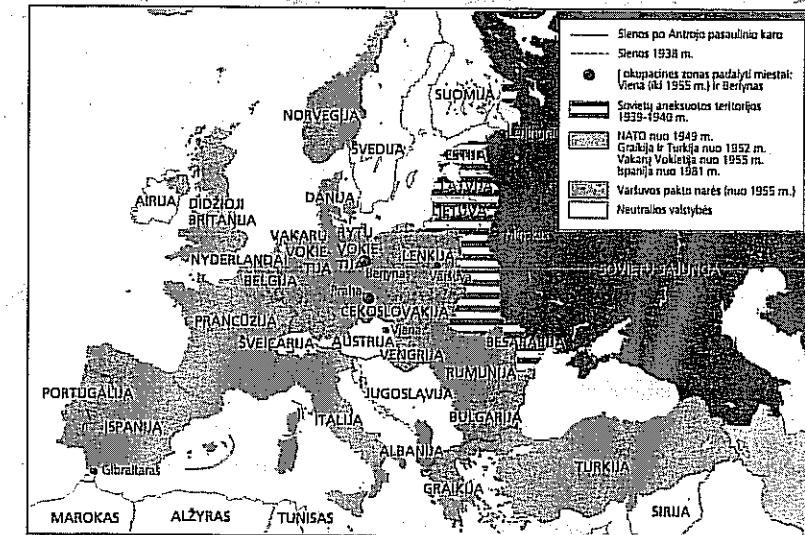
Genocidas ir karo nusikaltėlių nuteisimas

1948 m. gruodžio 9 d. Jungtinė Tautų Generalinė Asambleja priėmė genocido konvenciją. Genocidu laikomi veiksmai, siekiantys visai ar iš dalies įvykdinti tautinės, etninės, rasinės ar religinių žmonių grupės sunaikinimą:

- Išžudant žmones, grupės narius,
- Fiziškai ir moraliskai žalojant grupės narius,
- Sajominant, primetant tokias gyvenimo sąlygas, kurios nulemiai visišką arba dalinę žmonių žūtį,
- Įvedant priemones, kliudančias žmonių giminamumui,
- Jėga perkeltant vaikus į kita grupę.

Tarptautinis karo teismas Niurnberge, Vokietijoje, ėmė nagrinėti visas karo nusikaltimų bylas. Dviųkai vadovaujančiu nacistų buvo nuteisti myriop, o kiti kalėti iki givros galvos. Geringas nusikaltė pries mirties bausmės įvykdymą, o Himleris – kai tik buvo suimtas. Daugeli organizacijų, tarp jų SS ir gestapo, teismas paskelbė nusikalstamomis.

Europa po Antrajio pasaulinio karo

1947 m. Paryžiaus taikos sutartys nustatė penkių valstybių ginklavimosi apribojimus, bet po kelerių metų ju laikėsi tik Suomija. Italija tapo Vakarų karinio bloko nare, o Vengrija, Bulgarija ir Rumunija – SSRS sąjungininkėmis. Daug sudėtingesnis buvo taikos sutarties su Austrija, o ypač su Vokietija klausimas. Jis virto viena opiausiu tarptautinės politikos problemu.

Pasikeitimai pasaulio politiniame žemėlapyje

Iš pagrindų pasikeitė Vidurio ir Rytų Europos politinis žemėlapis. Keletas šalių, kurios karo metais nustojo egzistuoti – Lenkija, Austrija ir Jugoslavija – dabar vėl atsirado. Daugiausia laimėjo SSRS. Ji iš naujo aneksavo tris Baltijos valstybes – Lietuvą, Latviją ir Estiją, aneksavo dalį Rytų Prūsijos, iš Suomijos atėmė Petsamo rajoną ir dalį Karelės sasmaukos, iš Čekoslovakijos – Užkarpatę, iš Rumunijos – Besarabiją ir dalį Bukovinos. 1939 m. rugpjūtį, susitarusi su Vokietija, SSRS buvo okupavusi rytų Lenkiją. Šią teritoriją karo metu ji prarado, bet 1944 m. vėl užėmė. Lenkijai buvo atlyginta dideliais Vokietijos plotais iki pat Oderio ir Neisės upių.

Laiškantis karo pabaigoje pasiekto susitarimo, Vokietija ir Austrija buvo padalytos į okupacines zonas. Rusai kontroliavo rytines sritis: Saksoniją, Tiurinį, Brandenburgą ir Meklenburgą. Britai perėmė dalį Reinlando, Rūrą, Žemutinę Saksoniją ir Šiaurės Vokietiją. Amerikiečių ir prancūzų zonas buvo Vokietijos pietuose. Berlynas, atsidūrės sovietinėje zonoje, taip pat buvo padalytas į keturis sektorius.

Po Antrojo pasaulinio karo į etninius sumetimus bemaž neatsižvelgta. Niekam nerūpėjo, ko nori vietiniai gyventojai. Svarbiausias buvo jėgų pusiausvyros, Vakarų ir Rytų santykų motyvas. Paaiškėjo, kad SSRS turėsianti lemiamą įtaką visai Rytų Europai.

Po karo SSRS, Lenkija, Jugoslavija, Rumunija, Čekoslovakija ir Vengrija pasiraše susitarimus pasikeisti tautinėmis mažumomis. Tai sukėlė naujas migracijos bangas Rytų Europoje. Šios migracijos pakeitė Vidurio ir Rytų Europos etninį žemėlapi. Naująja Vokietiją užgriuvo neregėto masto persikėlių problema – daugiau kaip 10 mln. atvykėlių. Palyginti mažai žmonių išvyko už vandenyno, daugiausia į JAV ir Australiją.

Karas suardė tradicinę Europos jėgų pusiausvyrą: Didžioji Britanija, Prancūzija, Vokietija ir kitos Europos šalys smarkiai nusilpo ir tapo priklausomos nuo JAV paramos. Senąjį Europos pusiausvyrą pakeitė pasaulinė tarp Amerikos ir SSRS. Žemyno likimą dabar lémė Maskva ir Vašingtonas.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip po Antrojo pasaulinio karo pasikeitė didžiųjų valstybių jėgų santykis?
2. Išvardykite svarbiausias permainas Vidurio ir Rytų Europos politiniame žemėlapyje.
3. Po Antrojo pasaulinio karo Vokietija ir Japonija buvo okupuotos, tačiau tik Vokietija buvo padalyta. Pagalvokite, kodėl?

32. Rytų ir Vakarų santykų aštrenjimas

SSRS įtakos augimas ir komunizmo plitimas

SSRS bei jos sąjungininkų Antrajame pasauliniai kare – JAV ir Didžiosios Britanijos – santykiai nuo 1945 metų sparčiai blogėjo. Tą lémė nesutarimai dėl įtakos sferų ir ypač išaugęs SSRS poveikis Rytų Europoje. Karo metu Raudonoji armija užėmė Lenkiją, Čekoslovakiją, Vengriją, Rumuniją, Bulgariją, Rytų Vokietiją.

Pasiremdamas armijos buvimu, Stalinas griežtai kontroliavo šias šalis, siekė primesti joms sovietinio modelio valdymo sistemą. Rytų Europoje formavosi sovietinio tipo vienpartinės diktatūros, plėtėsi represijos, vyko negailestingi suidorojimai su politiniais priešininkais, kitaminčių persekiojimai. JAV ir Didžioji Britanija tam iš esmės nepajėgė nieko priešpastatyti. Teritorijose, kurias kontroliavo Raudonoji armija, vakariečiai buvo bejėgiai paveikti sovietizacijos procesus. Dviejų sistemų – komunistinės ir demokratinės – kova vyko ir kitose valstybėse. Graikijoje komunistinių kaimyninių šalių remiami partizanai net pradėjo ginkluotą kovą prieš vyriausybę. Kilo grėsmė, kad SSRS kontroliuoja teritorija dar labiau išsiplės.

Sovietų Sąjungos palaikomų komunistų įtaka vis stiprėjo Kinijoje, Korėjoje, Vietnamo, Laose, Kambodžoje. Anglai, prancūzai ir amerikiečiai pagrįstai baiminosi dėl savo pozicijų Azijoje ir Afrikoje, nes buvo aišku, kad siekdamas savo tikslų Stalinas neapsiribos tik Europa.

Šaltojo karo pradžia

1946 m. kovo mėnesį V. Čerčiliui JAV mieste Fultone beliko konstatuoti, jog ant Rytų Europos nusileido “geležinė uždanga” ir paraginti Vakarų šalis ginti demokratines vertes bei sustabdyti “tirono pergalės grėsmę”, komunizmo ir SSRS įtakos plitimą. Šis Čerčilio kvietimas stoti į kovą prieš komunizmą tradičių laikomas šaltojo karo pradžia, bet iš tikrujų varžybos tarp SSRS ir Vakarų demokratijų prasidėjo gerokai anksčiau.

Šaltasis karas tarp Rytų ir Vakarų vyko daugeliu frontų ir reiškėsi įvairiomis formomis: ekonominiu ir politiniu spaudimu, šnipinėjimu, ryšių siaurinimu, propagandine kova, karinių bei politinių blokų kūrimu, ginklavimosi varžybomis, savo šalininkų įvairiuose žemynuose visapusįsku rėmimu. 1947 m. JAV sukurta Centrinės žvalgybos valdybai paskirta sekti ir nukenksminti vidaus bei užsienio priešus. Šaltojo karo metu išteigta ir daugybė į užsienį transliuojančių radijo stočių, kurios propagandinėmis priemonėmis siekė skleisti savo idėjas, susilpninti priešininką. Nors šaltasis karas neperaugo į tikrą karą, vyko netiesioginiai susidūrimai lokaliniuose karuose Korėjoje, Vietnamo, Afganistane ir t.t. Supervalstybės JAV ir SSRS, kilus reikšmingesniams konfliktui, paremdavo priešiškas kariaujančias pusēs.

SSRS įtakos augimas ir komunizmo plitimas skatino amerikiečius aktyviau

Džordžas Maršalas

įsitrukti į pasaulio problemų sprendimą ir galutinai atsisakyti izoliacionizmo politikos. Naujoji JAV politika Europoje ir pasaulyje rėmėsi "Trumeno doktrina", kuri numatė aktyvų Jungtinių Amerikos Valstijų dalyvavimą kovoje su komunizmo plitimui, už Vakarų pasaulio vertybų išsaugojimą. JAV įsipareigojo padėti kovojančioms su komunistais demokratinių šalių vyriausybėms.

JAV rėmė įvairias antikomunistines jėgas visose šalyse. Pirmausia amerikiečiai suteikė pagalbą Graikijos vyriausybei, prieš kurią kovojo komunistai. Kartu buvo stiprinama demokratija Vakarų Europoje. 1947 m. JAV valstybės sekretorius D. Maršalas pasiūlė ekonominės pagalbos planą Europai "atkurti ir sustiprinti". (Maršalo planas). Šis planas numatė 16 Europos valstybių su-

teikti paramą, kurios bendra vertė – 13,2 mlrd. dolerių. Tai leido paremti karos nuniokotą Vakarų Europos valstybių ūki, sumažinti nedarbą, viešpatavusį skurdą, o drauge ir komunistų įtaką. Kartu JAV Europoje sustiprino savo politinę įtaką ir sukūrė rinką savoms prekėms.

Karinių blokų įkūrimas

Amerikiečiai rengesi ir tikram karui. Karo pramonė gaminė atomines bombas ir kita modernią ginkluitę. Tai turėjo atgrasinti Staliną nuo Europos puolimo, bet 1949 m. Sovietų Sajungoje įvykdytas pirmasis sovietinės atominės bombos susprogdinimas niekais pavertė amerikiečių turėtą pranašumą ir dar labiau pa-skatinėjo ginklavimosi varžybas.

Didelį dėmesį JAV skyrė ir Europos šalių gynybinei galiai stiprinti. Blogėjant tarptautinei padėciai ir didėjant, kaip tada atrodė, naujo karo grėsmei, 1949 m. sukurtais NATO karinis blokas. Jo tikslas – bendrai gintis nuo galimo sovietinės armijos puolimo. Šiaurės Atlanto karinės sajungos narėmis tapo JAV, Kanada, Didžioji Britanija, Prancūzija, Portugalija, Italija, Belgija, Nyderlandai, Liuksemburgas, Norvegija, Islandija ir Danija. 1952 m. prie pakto prisijungė Graikija ir Turkija. JAV įvairiuose regionuose kūrė karines bazes, kuriomis buvo galima pasiremti kilus pavojui Vakarų interesams.

Šaltasis karas nulėmė Vokietijos likimą. Buvo aišku, kad Vakarų ir Rytų konflikto sąlygomis Vokietija negalės išlikti neutrali. Ir Vakarų valstybės, ir SSRS nenorėjo prarasti savo pozicijų bei kontrolės. Dėl to Vokietija 1949 m. suskilo į dvi dalis: Rytų (Vokietijos Demokratinė Respublika) ir Vakarų (Vokietijos Federacinė Respublika). Nors karas buvo nesenai pasibaigęs, galimo glo-

Vinstonas Čerčilis apie komunizmo grėsmę

Nuo Štetenio prie Baltijos iki Triesto prie Adrijos ant žemyno nusileido geležinė uždanga. Už šios linijos atsidūrė visi senosios Centrinės ir Rytų Europos lobliai.

Daugelyje pasaulio valstybių, esančių toll nuo Rusijos sienų, sukurtos komunistinės penktosios kolonos, kurios visiškai paklūsta komunistiniam centrui ir veikla pagal jo nurodymus. Rusai labiausiai didžiuojasi jėga ir néra nieko kita, kam jie jaustų mažiau pagarbos, negu karinis silpnumas. Dėl šios priežasties mūsų senojoj jėgų pusiausvyras doktrina yra netinkama. Mes negalime pasitikėti nedidelių jėgų pusiausvyra, sudarydami prielaidas jėgų išbandymui.

Šių laikų istorijos chrestomatija (1946-1995). Kaunas, 1998, p. 9.

H. Trumeno mintys apie JAV užsienio politiką, išsakytos 1947 m.

Kai kurioms šalims prieš tautų vėlia buvo primesti totalitarinių režimų. JAV vyriausybė ne kartą protestavo prieš baiginių ir prievertą Lenkijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje. Kiekviena nacija turėtų demokratiskai pasirinkti gyvenimo būdą. Tačiau dažnai to laisvo pasirinkimo jos neturi.

Jungtinės Amerikos Valstijos savo politika turi remti laisvas tautas, kurias pavergė ginkluota mažuma arba agresoriai iš išorės.

Mūsų pagalba pirmiausia turi pasireikštį ekonominė ir finansinė parama, kuri padės stabilizuoti ekonominius ir politinius procesus. Padėdami laisvoms ir nepriklausomoms tautoms ginti jų laisvę, mes igvendiname JTO Chartijos principus.

Aš pasisakau už tai, kad JAV politika remtų laisvas tautas kovoje su ginkluotomis mažumomis ar svetimis jėgos bandymais užtrauktį priespaudą.

Graikijai reikalinga pagalba, pagalba ženkli ir greita. Alternatyva – Graikijos praradimas ir geležinės uždangos išplėtimas Rytų Viduržemynėje.

E. Huster. Determinanten der westdeutschen Restauration 1945-1949. Frankfurt, 1972, p. 338.

1. Kokius JAV užsienio politikos principus suformulavo Trumenas?
2. Kokius faktus mini JAV prezidentas sulydarnas keisti užsienio politika?

JAV parama Europos šalims pagal Maršalo planą (1948 04 03-1952 06.30)

Paramą gavusi šalis	Paramos dydis (mln.dol.)
Didžioji Britanija	3176
Prancūzija	2706
VFR	1389
Nyderlandai	977
Italija	1474
Graikija	694
Austrija	677
Belgija ir Liuksemburgas	556
Danija ir Norvegija	525
Turkija	221
Aiриja	146
Švedija	107

Menschen in ihrer Zeit, bd. 4. Stuttgart, 1973, s. 141.

Harry Trumanas (1884 – 1972)

Europa Šaltojo karo metais

balinio konflikto akivaizdoje pradėta mastyti apie Vakarų šalių okupacinių zonoje buvusios Vokietijos panaudojimą Europai nuo komunizmo ginti. Tačiau galimas Vokietijos armijos atkūrimas kėlė kaimynų, ypač prancūzų, baimę. Todėl tik 1954 m. Paryžiuje pasirašyta sutartis dėl Vokietijos armijos atkūrimo ir jos priėmimo į NATO.

Sovietų Sajunga savo ruožtu informino karinį socialistinių Europos valstybių bendradarbiavimą. 1955 m. buvo sudaryta karinė Varšuvos sutarties organizacija. Jos narėmis tapo SSRS, Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija, Rumunija, Bulgarija, Albanija ir VDR.

Šaltasis karas – Rytų ir Vakarų varžybos – vyko toliau ir tęsėsi iki 1989 metų.

Klausimai ir užduotys

1. Dėl kokių priežascių pokario pasaulyje išaugo politinė įtampa?
2. Kuo pasireiškė SSRS įtakos stiprėjimas?
3. Kaip su komunizmo plitimu kovojo Jungtinės Amerikos Valstijos?
4. Kodėl pokario santykiai tarp Rytų ir Vakarų vadintami šaltuoju karu?

KOMUNISTINIS PASAULIS

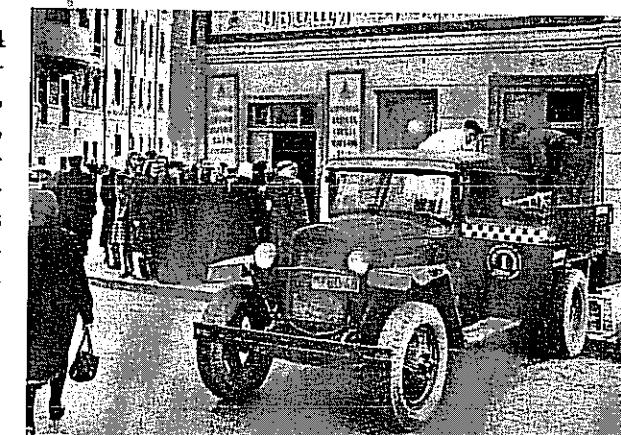
33. SSRS 1945-1953 m.

Ekonominė situacija

Karo metais SSRS patyrė milžiniškus nuostolius. Buvo sugriauta per 31 tūksstantis įmonių, keliaisdešimt stambių elektrinių.

Po karo reikėjo pertvarkyti pramonę taikiai gamybai, atstatyti sugriautas įmonės. Pramonės pertvarkymas iš esmės buvo baigtas 1946 m. gale. Vis dėlto milžiniškas lėšas šalis skyrė naujoms ginklo rūšims kurti. 1948 m. Čeliabinsko srityje buvo sumontuotas pirmas atominis reaktorius, o 1949 m. rugpjūčio mėnesį išbandyta atominė bomba. 1953 m. Semipalatinsko poligone buvo susprogdinta vandenilinė (termobranduolinė) bomba. SSRS tapo antraja supervalstybe.

Per trumpą laiką atstatytos sugriauotos hidroelektrinės, Donbaso šachtos, Ukrainos metalurgijos ir mašinų gamyklos. Buvo statomos naujos didelės pramonės įmonės, tiesiamai pirmieji duotiekiai. Pradėta masinė lengvųjų automobilių "Pobeda", "Mosvič", sunkiųjų motociklų, radio

Prekės dar neiškrautos, o eilė jau išsirikiavusi. Pirmojo pokario dešimtmiečio vaizdas.

aparatu gamyba. Sukurtos naujos pramonės šakos – atominė energetika, elektronika, radioelektronika, turėjusios didelę karinę reikšmę. Pasirodė pirmieji televizoriai bei televizijos laidos. Lengvoji ir maisto pramonės plėtojosi lėtai ir nepatenkino paklausos. Žmonės rengėsi labai skurdžiai. Tais laikais galima buvo pasipuošti nauju vatinuku arba apymauje karine uniforma. Vartojimo prekių gaminimui buvo skirta 7 kartus mažiau lėšų nei gamybos priemonių gamybai.

Atkuriant pokario ekonomiką svarbū vaidmenį atliko daugiau kaip 2 mln. GULAG'o kalinių ir beveik 4 mln. karo belaisvių. SSRS pokario metais iš Vokietijos gavo 4,3 mlrd. dolerių reparacijas. Rytų Vokietijoje buvo išmontuojami ištisų gamykų įrengimai ir gabenami į SSRS. Jų panaudojimas leido pakelti kai kurių sovietinės pramonės šakų techninį lygį. 1950 m. pramonės produkcijos apimtis 73% pralenkė ikikarinį lygį, bet tai pirmiausia salygojo sunkiosios pramonės gamybos augimas.

1945 m. žemės ūkio produkcija sudarė 60% ikikarinio lygio. Maistą gyventojai pirkdavo tik su kortelėmis. Labai trūko technikos. Daugelyje kaimų valstiečiai arė karvėmis arba išskinkydavo net ir patys. Valstybiniais užsakymais kolūkciai kompensuodavo tik penktadalį išlaidų pieno gamybai, dešimtadalį – grūdams, 20-dalį – mésai. Kolūkiečiai neturėjo pasų, negalėjo laisvai persikelti į miestus, kur gyvenimo salygos buvo kiek geresnės. 1950 m. 22% kolūkcių už darbadienius visiškai nemokėjo, o 20% mokėjo maždaug po pusę kilogramo grūdų. Beveik nieko negaudami iš kolūkcių valstiečiai gyveno iš savo asmeninių sodybinių sklypų. Tačiau nuo 1946 m. šie sklypai buvo sumazinti ir apmokesinti. Kolūkiečio kiemas turėjo pristatyti valstybei nustatytą kiekį mėsos, pieno, kiaušinių. Tokia valstybės politika lémė nuolatinį maisto produktų stygiją. 1946-1947 m. Ukrainoje badu mirė apie 250 tūkst. žmonių. Badas siautėjo ir pietinėje Rusijoje bei Moldavijoje. 1948 m. iš kolūkiečių primygintinai reikalaupta pristatyti valstybei smulkius naminius gyvulius. Valstiečiai per pusmetį paslapčiomis paprovė apie 2 mln. kiauliu, avių ir ožkų. Tik 6-ojo dešimtmecio pradžioje žemės ūkis pagaliau pasiekė neaukštą ikikarinį lygį.

Stalinizmo vidaus politika

Karo metais daug kas tikėjo, kad šalyje bus įvykdytos ekonominės ir politinės reformos. Tačiau vietoj to po karo prasidėjo nauja represijų banga. Šimtai tūkstančių žmonių vien už tai, jog gyveno vokiečių okupuotoje teritorijoje arba buvo išvežti darbams į Vokietiją, pateko į Sibiro lagerius. Toks pats likimas ištiko ir nemažą dalį kovotojų, karo metais pakliuvusių į vokiečių nelaisvę. Stalininė valdžia rūsčiai persekiojo ir tarjamus, ir tikrus savo priešus. 1946 m. vasarą buvo oficialiai paskelbta apie kalmukų, čečėnų, ingušų ir Krymo totorių ištremimą ir jų autonomijos likvidavimą už išdavystę – bendradarbiavimą su nacistiniais okupantais, nors iš tiesų šias tautas Stalinas ištremė dar 1943 m. pabaigoje-1944 metais. Per visą pokarį vyko Baltijos ir Vakarų Ukrainos, kur vyko partizanų kovos, gyventojų trėmimai ir siuntimai į lagerius. Pokario metais buvo įkurta daug naujų koncentracijos stovyklų. Valstybės saugumo tarnybos or-

Žodynas

Kooptacija (lot. *cooptatio* – papildomas išrinkimas) – reinkamojo kolegialaus organo papildymas naujais nariais to organo narų nutarimu be papildomų rinkimų.

Partiškumas – marksizmo-leninizmo principas, reiškiantis tūkrovės alškinimo susiejimą su nuosekliu darbininkų klasės interesų gynimiu.

Šovinizmas (pranc. *chauvinisme*) – kraštulinis nacionalizmas, skelbiantis nacijos išskirtinumą, pranašumą ir priešiškumą kitoms nacioms.

Rusų fiziko S. E. Frišo (1899-1977) atsiminimai apie pirmuosius pokario metus

Sunkumai, kuriuos pirmaisiais pokario metais patyrė Sovietų Sąjunga, buvo didžiuliai ir išviliavusiai. Keturiadesimt penktų metų rugpjūtį aš lankiausiai Kryme. Atgal iš Simferopolio į Maskvą skridau lėktuvu. Mėsrūtas éjo virš Lozovojos, Charkovo, Kursko. Oras buvo giedras, lėktuvas skrido neaukštai, ir pro langejį mačiau žeme, padengtą, tarsi rauplėmis, bombų išrauostomis duobėmis. Driekéosi aplėstų apkasų linijos, artillerijos išvirtinimų kvadratai, karinių aerodromų pédasai. Miestuose tarp jau išvalytų gatvių linijų riogsojo pliyti krūvos. Didžiųjų gamyklių vietose buvo matyti surūdijusios geležies dėmų. Tačiau už materialinius nuostolius buvo balsesni žmonių nuostoliai. Kai nuose dėl trūko darbo rankų. Buvo kolūkiai, kur visa darbo jéga – moterys ir berniukai paaugliai. Vyrai iš fronto nebegrizo. Šiomis sąlygomis, kai žūtbūt reikėjo atstatyti sugriauitą ūki, šalis buvo priversta skirti milžiniškus resursus kurti naują ginklą – atominę bombą. Mes buvome įtrauktū gigantiškas mokslo ir technikos varžybas su Amerika. <...>

Kokia mūsų sékmės priežastis?

Sprendimus pagaminti atominę bombą reikalavo visai naujal planuoti ir organizuoti moksliinius ir techninius tyrimus. Ir mūsų ūki planingumas parodė savo pranašumą. Galimybė greitai, pagal įsakymus įvykdinti numatytus darbus, mes jégas į "slauras" vietas, likviduoti atsilikimą – visa tai suteikė mums pranašumą liginant su Amerika. <...>

Amerikiečiai neįvertino nei šiuolaikinių ginklų gamybos organizavimo patirties, kurią mes įgijoome karo metais, nei mūsų tiksliuju prietaisų gamybos poslinkį, kurie įvyko per pratatus trofējinę vokiečių techniką. Ir galbūt svarbiausia, mes žinojome "paslapčių", kurių mums išdavė patys amerikiečiai – atominę bombą galima pagaminti.

C. E. Friš. Сквозь призму времени. Москва, 1992, с. 320-322.

1. Pasiremdami šiuo tekstu, apibūdinkite Sovietų Sąjungai karo padarytus nuostolius.
2. Kokios priežastys salygojo, jog SSRS taip sparčiai pāsigamino atominę bombą?

GULAG'o stovyklų ir kolonių kalinių skaičiaus kaita 1945-1953 m. (kiekvienų metų sausio 1 dieną)

Metas	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Kalinių skaičius (tūkst.)	1460,7	1703,1	1721,5	2199,5	2356,7	2561,4	2528,1	2504,5	2468,5

B. H. Zemskov. ГУЛАГ (историко-социологический аспект). Социологические исследования, 1991, но. 6, с. 11.

Intos lagerio kapinės. Sibiro platybės nusėtos milijonų žmonių, tarp jų ir lietuvių, kaulais.

ganizavo "teismo procesus", tarp kurių garsesni – "žydų antifašistinio komiteto", "gydytojų-žudikų" procesai. Siekiant represuoti kai kuriuos partijos veikėjus, buvo sufabrikuota "Leningrado byla". Jos aukomis tapo žymūs partiniai, administracijos bei ūkio pareigūnai, mokslininkai.

Režimo saugumo rūpinosi dvi ministerijos – vidaus reikalų (MVD) ir valstybės saugumo (MGB). Veikė gerai sutvarkyta visaapimančio sekimo ir šnipinėjimo sistema. Milijonai žmonių buvo laikomi priverčiamomo darbo stovyklose ir kolonijose (GULAG'e). Kaliniai statė gamyklas ir miestus, tiesė geležinkelius, kasė akmens angli ir įvairių metalų rūdas.

J. Stalinas gyvenimo pabaigoje pasiekė galybės viršūnę. Jam buvo priskiriamasi visi šalies laimėjimai. Pokario metais Stalino raštų tiražai du kartus viršijo V. Lenino raštų tiražus. Mažiausios abejonės "tautų tėvo" genialumu buvo žiauriai persekojamos. Nuo 1939 iki 1952 m. neįvyko nė vieno partijos suvažiavimo. Partinėje vadovybėje tuo laikotarpiu neveikė renkamumo principas. Didžioji CK narių dauguma tapo kooptuoja.

Stalino valdžios atrimo šalia saugumo organų buvo ir partinių, administracijos bei ūkininkų ištaigų valdininkai. Po karo įvairių žinybų, tarnautojų skaičius smarkiai išaugo. 1945 m. buvo 25 pramonės liaudies komisariatai, 1947 m. pramonė valdė jau 34 ministerijos. Valdymo aparatas 1928–1952 m. pramonėje nuo 300 tūkstančių žmonių pasiekė 2 milijonus. Šis aparatas buvo aiškiai per didelis ir nepaslankus, bet palyginus mažai korumpuotas. Stalininiais laikais už grobstymus ir kyšininkavimą grėsė sunkios bausmės – ligi įkalinimo 25-iems metams. Ikišlėdavo toli gražu ne visi piktnaudžiavę tarnybine padėtimi, bet daugelių galimos bausmės nuo tokios veiksmų atgrasindavo. Kita vertus, tada nemaža valdininkų dalis dar tikėjo komunizmo idėjomis ir gyveno gana kukliai.

Kultūros ir mokslo padėtis

Dėl 4-ojo dešimtmecio represijų ir karos SSRS pajuto didelį specialistų su aukštuoju išsilavinimu stygių. Ši problema buvo sprendžiama rengiant mokytojus

Didžiųjų ir kitų pramoninių valstybių visuotinis nacionalinis produktas 1950 m. (bendras ir vienam gyventoju)

Valstybė	Bendras visuotinis nac. produktas (mrd. dol.)	Visuotinis nac. produktas vienam gyventoju (dol.)
JAV	381	2536
SSRS	126	699
Didžioji Britanija	71	1393
Prancūzija	50	1172
VFR	48	1001
Japonija	32	382
Italija	29	626

P. Kennedy. Macarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Warszawa, 1994, s. 361.

Niekšiški šnipai ir žudikai, prisidengę profesorių – gydytojų kauke

Šlandieri skelbiama TASS'o kronika apie grupės gydytojų-kenkėjų suėmimą. <...> Tardymo nustatyta, kad teroristinės grupės dalyviai, panaudodami savo, kaip gydytojų, padėti ir piktnaudžiaudami ligonių pasilikėjimu, apgalvotai, piktagadariškai pakirsdavo pastarųjų sveikata, nustatydavo jiems neteisingas diagnozes, o po to žudydavo juos neteisingu gydymu. <...> Šios žmogaus pavaidalo žvérių gaujos aukomis tapo draugai A. A. Ždanovas ir A. S. Ščerbakovas. Nusikaltėliai prisipažino, kad jie, panaudotoje draugo Ždanovo liga, tyčia nuslėpė pasiūlytus mlokardo infarktą, paskyrė neleistiną šiam sunkiam susirgimui režimą ir tuo pačiu nuzudė draugą Ždanovą. <...>

Kam gali tarnavo šie išgarnos? Kas valravo nusikelstamą teroristinę ir kenkėjiską šių niekšiškių Tėvynės išdavikų veiklą? <...>

Dauguma teroristinės grupės dalyviai – Vovsi, B. Koganas, Feldmanas, Grinšteinas, Eltingeris ir kiti – buvo Amerikos žvalgybos nupirkiai. Juos buvo užverbaus Amerikos žvalgybos filialas – tarptautinė žydų buržuazinė nacionalistinė organizacija "Džoint". Biaurus veldas šios sionistinės šnipų organizacijos, kuri savo niekšiška veikla dangsto labdarybės kauke, visiškai demaskuotas.

<...> Kai tardymo metu parodė suimtasis Vovsi, Jis gavo direktyvą "dėl TSRS vadovaujančiųjų kadru išnaikinimo" iš JAV. Šią direktivą šnipų bei teroristų organizacijos "Džoint" vardu jam perdavė gydytojas Šimeliovicius ir žinomas žydų buržuazinės nacionalistės Michoelsas.

Kiti teroristinės grupės dalyviai (Vinogradovas, M. Koganas, Jegorovas), kaip dabar nustatyta, yra seni Anglijos žvalgybos agentai, jau seniai jai tarnauja, vykdymai jos labiausiai nusikeltamas ir biauriausias užduotis.

<...> Kai kurie žmonės daro išvadą, kad dabar jau pašalintas kenkėjiskos veiklos, diversijų, šnipinėjimo pavojus, kad kapitalistinio pasaulio vadieivis gall atsisakyti nuo savo mėginių vykdyti įrodymąjā veiklą prieš TSRS.

Tačiau taip manyti ir samprotauti gall tik dešinieji oportunistai, žmonės, kurie laikosi antimarksistinių klasų kovos "užgesimo" požiūrio. Jie nesupranta arba nenori suprasti, kad mūsų laimėjimai veda ne į klasų kovos užgesimą, o į jos paastrėjimą, kad juo sėkmingesnis buš mūsų žengimas į priekį, tuo bus aštresnė žūti pasmerktų ir vilčies netekusių liaudies priešų kova. Taip moko nemirtingasis Leninas, taip moko draugas Stalinas.

Tiesa, 1953 01 14 (iš 1953 m. sausio 13 d. "Pravdos" vedamojo).

1. Kokį įspūdį Jums daro šis straipsnis? Ar kaičiunime gydytojams yra konkreti faktų?
2. Ar siejasi kampanija prieš "gydytojus-žudikus" su antisemitizmu?
3. Kaip galima vertinti teiginį, kad laimėjimai veda į klasų kovos paastrėjimą?

trumpalaikiuose kursuose, aukštosiose mokyklose steigiant neakivaizdinius skyrius. Nuo 1952 m. buvo įvestas privalomas septynių klasų išsilavinimas. Kišiniove, Užgorode, Ašchabade atidaryti nauji universitetai, šalyje įsteigta nemažai naujų aukštųjų technikos mokyklų ir specialiųjų vidurinių – technikumų. Nuo 1947 iki 1954 metų beveik 4 mln. žmonių įgijo aukštajį ir vidurinį specialiųjų išsilavinimą.

Prie aukštųjų mokyklų buvo steigiamos aspirantūros, išaugo mokslinio tyrimo institutų skaičius. Smarkiai padidėjo, lyginant su prieškariniais metais, mokslininkų ir aukštųjų mokyklų dėstytojų atlyginimai. Sparčiai vystėsi fizika, chemija, mechanika, matematika. Dauguma šių mokslų atradimų buvo susiję su karine pramone. Kaip tik dėl to SSRS ginkluote galėjo varžytis su JAV ir išlaikyti savo supervalstybės padėtį.

Skirdama daug dėmesio ir ištaklių mokslo plėtotei stalininė valdžia tuo pačiu metu kovojo su laisvamanybe visuomenėje, tvirtino diktatoriaus autoritetą mokslo, literatūros ir meno sferose. 1946 m. rugpjūčio mėnesį J. Stalino iniciatyva buvo priimtas VKP(b) CK nutarimas "Dėl žurnalų "Zvezda" ir "Leningrad". Šis nutarimas pradėjo ižymiu rašytojų A. Achmatovos ir M. Zoščenkos, o netrukus ir kitų kultūros veikėjų: dramaturgų, kompozitorų, kino režisierų, mokslininkų – vieną smerkimą ir ujimą. Šios persekiojimo kampanijos tikslas – išsprausi inteligenčią i partiiškumo rėmuis.

Labiausiai nukentėjė genetikos mokslas, kuris buvo beveik visiškai sunaikintas, kibernetiką ir kvantinę mechaniką partiniai filosofai smerkė, kaip "okultinius mokslus, vaidinančius imperializmo tarnaitės vaidmenį". Daug sunkumų ir netekčių patyrė biologijos, medicinos, chemijos, žemės ūkio tyrinėjimai. Partijos vadovai kritikavo ir žymius filosofus, kalbininkus, ekonomistus. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas istorikams. Ivano Rūščiojo opričniną, jakobinų terorą Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metais buvo liepiama vertinti kaip pažangius reiškinius. 5-ojo dešimtmecio pabaigoje prasidėjo kovos su "kosmopolitizmu ir keliaklupsčiavimu prieš Vakarus" kampanija. Taip buvo diegiamas savitas sovietinis šovinizmas ir antisemitizmas, didinama šalies izoliacija.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite SSRS ūkio atkūrimo po karo sunkumus ir laimėjimus.
2. Koks buvo priverčiamojo darbo vaidmuo SSRS pokario metais?
3. Apibūdinkite stalininę vidaus politiką.
4. Dėl kokių priežasčių stalininė valdžia plėtojo aukštajį mokslo ir mokslinius tyrinėjimus? Kokia buvo išvirkščioji šio rūpinimosi pusė?

34. Liaudies demokratijų įsitvirtinimas Vidurio ir Pietryčių Europos šalyse

Karo padariniai Vidurio bei Pietryčių Europai ir SSRS politika

Po Antrojo pasaulinio karo Vidurio ir Pietryčių Europoje pasikeitė ne tik valstybių sienos, bet ir ekonominė bei politinė sistema. Valdžią šio regiono valstybėse paėmė komunistų partijos. Karo metais vienos iš tų šalių – Čekoslovakija, Albanija, Lenkija, Jugoslavija – buvo okupuotos ir neteko valstybingumo, kitos – Bulgarija, Rumunija ir Vengrija – tapo Hitlerio sąjungininkėmis. Iš jų Vengrija 1944 m. pati buvo vokiečių okupuota. Visur nacistiniai okupantai konfiskavo didelę dalį vietiniams gyventojams priklausančios stambiosios nuosavybės ir visą žydų turta, uždraudė legalią politinę veiklą. Tokiomis sąlygomis komunistai, kurie tarpukario metais beveik visose šalyse veikė kaip nelegali kovinė organizacija, pasirodė pranašesni už kitas politines partijas.

Komunistai skelbėsi nacionalinių interesų reiškėjais ir sugebėjo patraukti į savo pusę ne tik dalį darbininkų bei valstiečių, bet ir inteligenčių. Visi jie laikė komunistų partijas jėga, kuri įgyvendins esminius pertvarkymus ir sukurs teisingesnę visuomenę.

Albaniją ir beveik visą Jugoslaviją išvadavo partizanų armijos, ir ten jau 1944 m. pabaigoje valdžia priklausė komunistams. Kitokia padėtis susidarė Lenkijoje, Vengrijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje ir Čekoslovakijoje. Ių teritorija 1944–1945 m. triuškindama Hitlerio kariuomenę įžengė Raudonoji armija, ir tuo pasinaudojo Stalinas, kuris "eksportavo" revoliuciją. SSRS visokeriopai remė kovojančius dėl valdžios komunistus. Pavyzdžiu, Lenkijoje NKVD nuginkluodavo Armijos krajovos dalinius, suimdavo jų vadus, išvežė į SSRS kalėjimus ir priverčiamoji darbo stovyklas dešimtis tūkstančių lenkų, įtarė priešinius naujai valdžiai. Stalinas tikino anglus ir amerikiečius, kad jis nenori priimesti išvaduotoms iš nacistų okupacijos šalims komunistų valdžios ir socializmo siekių. Jis reikalavo, kad šiose šalyse valdžia priklausytų vyriausybėms, draugiškoms SSRS, o politinę ir ekonominę santvarką pasirinkiančios pačios jų tautos laisvais rinkimais. Visi, kurie priešinosis komunistams, būdavo apšaukiami fašistais arba reakcionieriais. Didžiosios Britanijos ir JAV vadovai prieštaravo Stalino kėslams, bet rimtai pasipriešinti jiems negalėjo. Vidurio ir Pietryčių Europoje įsitvirtino ne anglų ar amerikiečių kariuomenė, o Raudonoji armija. Palaikomi SSRS komunistai kūrė vadinamąjį "liaudies demokratiją".

"Liaudies demokratijos" kūrimo mechanizmas

Penkių Vidurio ir Pietryčių Europos valstybių santvarką turėjo nulemti rinkimai. Siekdamos pergalės, komunistų partijos ēmėsi įvairiausių prieinomių.

Pirma, jos kūrė nacionalinius frontus, sudarydamos sąjungas su socialdemokratų, valstiečių ir kitomis demokratinėmis partijomis. Balsuodami už nacionalinių frontų, rinkėjai paremdavo ir komunistų partiją. Antra, naudojo spau-

dimą rinkėjams, politiniams priešininkams ir tiesiog falsifikavimą. Taip buvo 1945 m. Bulgarijoje, 1946 m. – Rumunijoje, 1947 m. – Lenkijoje. Trečia, komunistai stengėsi pamiti į savo rankas armiją, policiją ir saugumo organus, kad galėtų juos panaudoti kovai su politiniais priešais.

Bendradarbiavimas su kitomis partijomis tebuvo laikinas dalykas. Buvo įgyvendinama darbininkų judėjimo vienybės – komunistų ir socialdemokratų jungimosi idėja. Tai reiškė, kad socialdemokratija turi išnykti. Jungtinė partijų programose ir politinėje praktikoje neliko jokio socialdemokratizmo, nors kai kurių pavadinime ir nebūdavo žodžio "komunistų", pavyzdžiu, Lenkijoje naujoji partija vadinosi Jungtine darbininkų partija (LJDP), Vengrijoje – Darbo žmonių partija (VDŽP).

Visos opozicinės partijos Centrinės ir Pietryčių Europos šalyse buvo uždraustos jau 1948 m. pradžioje. Nacionaliniuose frontuose dalyvavusios buržuazinės ir valstiečių partijos Vengrijoje bei Rumunijoje taip pat buvo paleistos. Lenkijoje, Čekoslovakijoje ir Bulgarijoje šios partijos liko, bet prarado net menkiausią savarankiškumą.

1948 m. vasario mėnesį Čekoslovakijos komunistai, naudodami neparlamentinius metodus, paėmė visą valdžią, o gegužės mėnesį vykusiuose parlamanto rinkimuose nacionalinis frontas jau gavo beveik 90% balsų. 1948 m. socialistinių valstybių sistema jau buvo susiformavusi. Ją sudarė SSRS, Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija, Rumunija, Bulgarija, Jugoslavija ir Albanija. 1949 m. prisiėjo ir Vokietijos Demokratinė Respublika (VDR), įkurta sovietinėje okupacijos zonoje.

VDR sukūrimas

Rytinėje Vokietijos dalyje jau nuo 1945 m. vidurio buvo vykdomi tokie pat pertvarkymai kaip ir kitose Vidurio Europos bei Balkanų šalyse. Tikičiai sovietinė karinė administracija ir oficialiai galėjo įsakinėti vokiečių valdžiai, persekioti visus kitaminčius. Jau 1946 m. Rytų Vokietijos komunistai ir socialdemokratai susijungė ir sudarė Vokietijos vieningąjį socialistų partiją (VVSP). Tai buvo nauja komunistų partija. Remiamasi sovietų karinės administracijos, ji stiprino savo įtaką, jos nariai turėjo pirmenybę gauti darbą valdžios įstaigose, švietimo sistemoje, netgi studijuoti aukštosiose mokyklose.

1949 m. spalio mėnesį buvo paskelbta Vokietijos Demokratinė Respublika. Iš pradžių socializmo statyba joje vyko gana lėtai. Mat Stalinas abejojo, ar iš viso reikalinga tokia valstybė. Nerimaudamas, kad Vakarų Vokietija taps JAV ir Didžiosios Britanijos sąjungininke, Stalinas 6-ojo dešimtmiečio pradžioje siūlė visą Vokietiją paversti neutralia, su Vakarų valstybėmis nesusijusia karine sąjunga šalimi. Tačiau nei VFR, nei kitų Vakarų valstybių vyriausybės jam nepriatarė. Tada 1952 m. VVSP ėmėsi sparčiai kurti socializmą Rytų Vokietijoje.

Žodynėlis

Regionas – didelis savitas teritorinis vienetas (gamtinis, ekonominis, politinis).

Neparlamentiniai metodai – spaudimas valdžiai ar parlamentui demonstracijomis, streikais, nenaudojant tiesioginės prievertos.

J. Stalino 1945 m. balandžio 24-d. laiškas JAV prezidentui H. Trumenui (ištraukos)

<...> Reikia atsižvelgti ir į tai, kad Lenkija turi bendrą sieną su Sovietų Sajunga, o to negalima pasakyti apie Didžiąją Britaniją ir JAV.

Lenkijos klausimas Sovietų Sajungos saugumui yra toks pat svarbus kaip Didžiosios Britanijos saugumui Graikijos ir Belgijos klausimas.

Jūs, matyt, nesulinkate, kad Sovietų Sajunga turi teisę siekti, kad Lenkijoje gyvuotų draugiška Sovietų Sajungai vyriausybė ir kad sovietų vyriausybė negali sutikti su tuo, jog Lenkijoje egzistuotuose priešiška jai vyriausybė. Tam įpareigoja, be visa kita, gausybė sovietinių žmonių krauso, praliečio Lenkijos laukose dėl Lenkijos išvadavimo. Aš nežinau, ar Graikijos vyriausybė tikrai reprezentatyvi ir ar tikrai Belgijos vyriausybė yra demokratiška. Kuriant šias vyriausybes, Sovietų Sajungos nuomonės nėkas neklasė. Sovietų Sajunga ir nesiekė kiltis į šiuos reikalalus, nes jis supranta Belgijos ir Graikijos reikšmę Didžiosios Britanijos saugumui. Nesuprāntama, kodėl, svarstant Lenkijos klausimą, nenorima atsižvelgti į Sovietų Sajungos interesus Jos saugumo požiūriu. <...>

Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании, 1941–1945 гг., т. 2. Москва, 1986, с. 234.

1. Kokais motyvais remiasi Stalinas reikalaudamas, kad Lenkijoje gyvuotų draugiška Sovietų Sajungai vyriausybė?
2. Kodėl, Jūsų nuomone, Stalinas kelis kartus mini Graikiją ir Belgiją?

Vieno iš Jugoslavijos komunistų partijos vadovų ir pasipriešinimo kovos vadų M. Džilaso prisiminimų ištrauka

<...> Būti priimtam Stalino – tai buvo didžiausias partizanų kovotojų bei mūsų liaudies didvyriškumo ir kančių pripažinimas. Tiems, kurie kentėjo kalėjimuose, dalyvavo karo žudynėse ir išgyveno žiaurius dvasinius lūžlius bei kovą prieš vidaus ir išorės komunizmo priešus, Stalinas buvo dauglaukė kovos vadai. Jis buvo idėjos išskūnijimas, komunistų galvoje buvo paverstas gryna idėja ir drauge kažkuo neklystančiu. Stalinas buvo dabartinė pergalinė kova ir artėjanti žmonijos brolybė. Aš žinoau, kad tik atsitsikintumo dėka aš – pirmasis jugoslavų komunistas, kurį jis priima. Tačiau aš jutau pasididžiavimą ir džiaugsmą, kad apie šį susitikimą galėsiu papasakoti savo draugams. <...>

М. Джилас. Литцо тоталитаризма. Москва, 1992, с. 47.

1. Pagal šią ištrauką apibūdinkite to meto komunistų požiūrių į Staliną ir jų tikėjimą savo idėjomis.

Stalininio socializmo statyba

Centrinės ir Pietryčių Europos šalyse 1945-1948 m. buvo nacionalizuotos ir išdalytos valstiečiams dvarininkų žemės. Suvalstybinus pramonę ir įvedus 8 val. darbo dieną, pagerėjo darbininkų sąlygos. Industrializacija likvidavo nedarba, neturtingųjų vaikams atsivérė vidurinių bei aukštųjų mokyklų durys, pagausėjo sveikatos apsaugos istaigų. Sparčiai buvo atstatomi karo sugriauti miestai: Varšuva, Budapeštas, Belgradas ir daugelis kitų. Nemažai žmonių, tarp jų ir inteligentų, tikėjimo socializmu. Tačiau šis tikėjimas pamažu blėso.

Socializmas buvo kuriamas pagal SSRS pavyzdį ne tik politikoje, bet ir ekonomikoje. Jau nuo 1949 m. buvo pradėtas žemės ūkio kooperavimas. Tiesa, jis netapo toks griaunantis kaip kolektivizacija SSRS. Jis truko ne 2-3 metus, o 10 ir net kiek daugiau metų.

Komunistų partijų vadovai, kurie ieškojo savarankiškesnių kelių, užsitraukdavo Stalino rūstybę. 1948 m. nesutarimai su Jugoslavija virto atviru konfliktu, maršallas J. Titas paskelbtas "imperializmo agentu", o jo vadovaujama komunistų partija – faštine. Lenkijoje buvo pašalintas komunistų partijos generalinis sekretorius V. Gomulka. Ir kitose šalyse buvo persekiojami itariamieji "jugoslaviška erezija", jų teismo procesai dažniausiai baigdavosi mirties nuosprendžiu. Represijos, žinoma, užgriuvo ne vien nepatikimus komunistus. Kalėjimuose atsidūrė tūkstančiai opozicinių nusiteikusių asmenų ir pasiturinčiųjų sluoksnį žmonių. Tiesa, represijos buvo švelnesnės nei Sovietų Sajungoje, mirties nuosprendžių paskelbta kur kas mažiau. SSRS griežtai kontroliavo kitas socialistines šalis per politinius ir karinius patarėjus, komunistų partijas ir saugumo tarnybas. Lenkijoje, Vengrijoje, Rumunijoje ir, suprantama, VDR stovėjo sovietinės karinės įgulos.

J. Titas (1892-1980), ilgametis Jugoslavijos vadovas

Klausimai ir užduotys

1. Kokios priežastys nulėmė komunistų įsigalėjimą Vidurio Europos ir Balkanų šalyse? Kuri iš jų buvo svarbiausia?
2. Kokiomis priemonėmis komunistai įtvirtino "liaudies demokratiją"?
3. Kokie ūkiniai ir socialiniai pertvarkymai buvo vykdomi komunistų valdomoje Europos šalyse?
4. Kuo šie pertvarkymai skyrėsi nuo pertvarkymų SSRS prieš Antrajį pasaulinį karą?
5. Apibūdinkite SSRS vaidmenį 1944-1953 m. Vidurio Europos ir Balkanų šalyse.

Apie NKVD veiksmus ir jos įtaką Lenkijoje 1945 metais (iš S. Korbonskio atsiminimui)

<...> Paslekk manė žymaus komunisto Jakubo Bermāno pokalbio su NKVD generolu Melnu versija. Kai Bermanas stengėsi ji įtikinti, kad vardin krašto nurodymo relikėt sugražinti iš Rusijos išvežtus Armijos krajovos karinius, generolas jam užčiaupė burną grasišniu: "Stebiliuos draugas Bermānai, kad Jūs užstojoje žmones, kurie tikriausiai nepadės kurti liaudles demokratijos Lenkijoje, o atvirščiai, tam trukdys. Tiesą sakant, jie laikomi stovyklose geromis sąlygomis ir Jeigu norite... tai galite pats tuo įsitikinti vetejo". Po tóklos nedviprasmiškos užuominos Bermanas daugiau šia tema nebekalbėjo. Tačiau laikui bégant dauguma Armijos krajovos karinių sugržo iš Rusijos į tėvynę. <...>

S. Korbonski. W imieniu Rzeczypospolitej... Paryż, 1954, s. 409-410.

1. Kokia NKVD generolo užuominos prasmė ir ką ji liudija apie Maskvos atstovą Lenkijoje galią?

Rusų istorikas apie komunistų susivienijimą su socialdemokratais Rytų Vokietijoje ir sovietinės karinės administracijos vaidmenį

Pavojuj, kad Vokietijos komunistų partija visą laiką bus slėpnėnis socialdemokratų partneris vokiečių darbininkų judėjime ir tapo viena iš priežasčių, jog būtent komunista, energingai palaikomis sovietų karinės administracijos, ėmėsi įnciatyvos susivienyti su socialdemokratais. Jie pasinaudojo populiariu tuo metu darbininkų judėjime "veiksmų vienybės" šūkiu. <...> Susivienijimo suvažiavime buvo priimti organizaciniai naujosios partijos principai, liudijantys komunistų pasirengimą kompromisams. Tačiau ne daugiau. Dėl kompartijos šventenybės – marksistinės-lenininės-stalininės ideologijos – su kompromisiais komunista nesutiko. Jie kėlp ir seniau reikalavo iš savo partnerių atsisakyti "socialdemokratizmo" <...>

M. I. Semiraga. Как мы управляли Германией. Москва, 1995, c. 49, 55.

Mokiniai stebi amerikiečių transporto lėktuvų skrydį į Berlyną. 1948 m. Sovietų Sajungos pastangomis buvo užblokuotas Vakarų Berlyno aprūpinimas. Tik Vakarų pagalba privertė nutraukti blokadą. Oro tiltu buvo pergausta 1,7 mln. tonų krovinių, atlikti 280 tūkst. skrydžių.

35. Antroji Lietuvos sovietizacija (1944/45-1953 m.)

Raudonoji armija „išvaduoja“ Lietuvą. Pokarinė sovietizacija

Mūšiai dėl Lietuvos vyko nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. sausio mėnesio. Bijodami raudonojo teroro, į Vakarus pasitraukė per 64 tūkst. lietuvių. Tieki besitraukiantieji, tiek pasiliekantieji tikėjosi, kad komunistų šeimininkavimas mūsų šalyje bus laikinas. Daugelis vylėsi, kad Tėvynės nepriklausomybė po karo bus atkurta. Tuo metu sajungininkai skelbė, kad visos šalys, netekusios laisvės karo metais, ją atgaus.

Sovietai, užėmę Lietuvą, paskelbė mobilizaciją. Kadangi dauguma Lietuvos vyru vengė tarnauti svetimoje kariuomenėje ir kovoti drauge su okupantais, buvo griebtasi žiaurių represijų. Į Raudonąją armiją, dažniausiai naudojant prievertą, paimta 82 tūkst. vyru.

Lietuvos gyventojai buvo priešiškai nusistatę SSRS ir komunizmo atžvilgiu. 1945 m. LKP priklausė 3 536 žmonės, iš kurių tik 1 127 buvo lietuvių. Maskva nepasitikėjo net ir lietuviai komunistais, todėl dar iki karo pabaigos į Lietuvą buvo atsiusta per 6 tūkst. „kadru“ iš Rusijos. Jie dominavo visose reikšmingesnėse istaigose. Represinio pobūdžio institucijose vadovaujančiose pareigose lietuvių beveik nebuvo.

Lietuvoje formaliai veikė Aukščiausioji Taryba, Liaudies komisarų taryba, LKP(b) CK, bet sprendimai kiek reikšmingesniais klausimais būdavo priimami Kremliuje. Lietuvos valdžios ir partinių institucijų paskirtis buvo vykdyti nurodymus, gaunamus iš Maskvos.

Visuomeniniam gyvenimui tikroji demokratija buvo užgniaužta. Visas legalias masinės informacijos priemones, visuomenines organizacijas valdžia sunėmė į savo rankas, tad šios tarnavo jos tikslams. Mokymo, mokslo įstaigos griežtai kontroliuotos. Iš bibliotekų pašalintos, komunistų nuomone, kenksmingos knygos. Kūrybą, pagal tai, kiek ji atitinka partijos keliamus uždavinius, vertino partiniai veikėjai. Neįtikė menininkai būdavo gąsdinami, „mokomi“, ne galėdavo demonstruoti savo kūrinių, neretai būdavo įkalinami arba ištremiami.

Sovietų valdžia negalėjo pakęsti Katalikų bažnyčios idėjų skelbimo, jaunojo auklėjimo krikščioniška dvasia, to, kad dalis kunigų palaikė partizanus. Todėl pries dvišiškius griebtasi sovietų valdžiai būdingo teroro: trėmimų, įkalinių, žudymų. Iš viso pirmaisiais pokario metais nukentėjo apie 200 dvišiškių, tarp jų ir vyskupai.

Sovietiniant kraštą, iki 1948 m. nacionalizuotos visos privačios įmonės. Pokario laikotarpiu vyko intensyvūs sugriautų įmonių atstatomieji ir naujų įmonių statybos darbai. Statant pramonės įmones, į Lietuvos didžiuosius miestus vyko darbininkai iš SSRS.

Lietuvos žemės ūkis, pagrįstas privačia gamyba, lyginant su SSRS, buvo efektyvus. Tačiau 1947 m. komunistai ėmėsi kurti kolūkius. Dar iki kolektyvizacijos pradžios ūkininkai buvo žlugdomi ekonomiškai, mustatant didelius mo-

Prisiminimas apie NKVD srautėjimus

1945 m. rugpjūčio-mėn. 11 dieną aš su savo vyrų Bronium Dirsė bei su keturiuiais vaikais krito me su dalgalis savo sodyboje avžas. Po pietų apie 15 val. pradėjo arkli kirsti varmai. Vyros padėjo dalį, užsėdo ant arklio ir nujoko prie tvarto. Ivedė ji į prišio. Grįždamas užsuko į sodeili prisiklindi vaikams saldinili obuolių. Nuskynė keletą obuolių ir įėjo prie mūsu. <...> Pasigirdo šivis. Vyros krito ant žemės. NKVD-istas prėjo prie gulinčio mano vyro ir iš arti antrą kartą iššovė į ją. Enkavedistas pasakė, kad mano vyras banditas, nes neapsirengęs, nors greta stovėjau aš, jo žmona, ir graudžiai verklau. Greta stovėjo devynmetis sūnus Kėstas, prie mūsu bėgo verkdamos dvi mergytės, viena septynerių, o kita ketverių metų. Mažiausias sūnus, atstūonių mėnesių amžiaus, gulėjo numestas ant ražienos. Po to enkavedistas atsivarė vyro broli, atsiusto vlenas su užtaisytu automatu prie jo ir liepė iškasti sode duobę. Tuo laiku vaikai verkdami stovėjo prie savo tėvo lavono. Vyra užkasė sode.

Alytaus Sajūdis, Alytus, 1989 03 17.

1. Ką šis liudijimas pasako apie pokario situaciją Lietuvoje?
2. Kodėl buvo nužudytas valstietis?
3. Kaip ši ivykį galėjo vertinti armžininkai? Kas lemia vertinimų skirtumus?
4. Kokia galėjo būti kaimo žmonių reakcija į tokius įvykius?

LLKS Dainavos apygardos vado L. Baliukevičiaus-Dzūko pranešimas Nemuno srities Visuomeninės dalies vadovybei apie kaimo gyventojų nuotaikas ir jų santyklius su partizanais, rašytas 1950 m.

Šlandien dažnai nežinai, kuo labiau stebėtis: ar ta didvyriška lietuvių šeima, kurios tėvas su keturiuiais sūnumiši partizanų ellėse bekovodamai žuvo, ar visišku bežemiu, vagšiu skurdžiumi, visą laiką pusbadžiu gyvenančiu, turinčiu labai gausią šeimą ir, nežūrint to, iš visos širdies padedančiu sajūdžiu. <...>

Bendrai paėmus, kaimas gyvena ir, galima sakyti, į laiko vitilis, kad prasidės karas, o su juo ateisi ir laisvė. Apie karą kalba visi: valkai, vyrai, moterys ir senos bobutės. <...> Koks bebučius ateities karas, ką jis beatineštų su savimi – ar nelaimės, ar skurdą – nesvarbu; svarbu, kad tik ateitį laisvę. Šlandien žodis laisvę yra pats gražiausias.

Laisvės kovos 1944–1953 metais. Kaunas, 1996, p. 432-442.

1. Ką šis pranešimo fragmentas sako Jums apie partizano požiūrį į valstiečius, psychologinę situaciją kaime?
2. Pasamprotaukite, kodėl karo temai pokario Lietuvoje buvo skiriamas toks dėmesys.

Lietuvos gyventojų trėmimai	Metai	Ištremtų žmonių skaičius
	1941	13170, be to, į lagerius išvežta – 4923
	1945	7132, iš jų vokiečių – 812
	1946	2082
E. Grunskis. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1945-1953 metais. Vilnius, 1996, p. 189.	1947-1948	43940, iš jų 1948 05 22-27 – 40 002
	1949	33500
	1950	1355
	1951	20357
	1952	2934
	1953	100
	Iš viso	124570

kesčius ir įvairius apribojimus. Turtingiausieji valstiečiai pirmieji patekdamo į tremtinių sąrašus. Teroru, trėmimais, mokesčių didinimu valdžia pasiekė norimą rezultatą. 1950 m. Lietuva buvo galutinai kolektivizuota. Iš kaimo gyventojų valdžia atėmė turtą, o juos pačius pavertė beteisiais darbininkais. Už darbadienį kolūkyje žmogus vidutiniškai gaudavo 1,5-2 kilogramus grūdų.

Valdžia, pasiremdama negausia Lietuvoje pasilikusia inteligentija ir iš SSRS atvykusiais specialistais, atkūrė aukštąsias mokyklas, kuriose, nors ir griežtai politiškai prižiūrima, išaugo nauja inteligenčijos karta. Valdžios tikslas buvo ugdyti išsilavinusiu ištikimą Maskvai ir komunistinei santvarkai gyventojų sluoksnį. Tai pavyko tik iš dalies: dauguma inteligenčių neužmiršo, kad yra lietuviai. Šie žmonės prisitaikė prie politinės tilkrovės, nesipriešino jai, bet ir netapo negalvojančiais, besalygiškai paklūstančiais nurodymų vykdymo atvejais. Pokario metais labai išplėstas ir bendrojo lavinimo mokyklų tinklas. Mokyklose visi vaikai (išskyru, suprantama, atsidūrusius Sibire) galėjo gauti išsilavinimą.

Taip komunistinė valdžia 1944-1950 m. paketė, susovietino Lietuvos ūkių mokymo įstaigas, kultūrinį gyvenimą. Lietuva tapo "sovietinė respublika". Tačiau ji, kaip ir Latvija bei Estija, skyrėsi nuo likusios SSRS.

Teroras prieš Lietuvos gyventojus

Svarbiausia sovietų valdžios politikos īgyvendinimo priemonė buvo teroras. Tik praėjus frontui, Lietuvoje buvo dislokuotos dvi NKVD divizijos. Iš viso Lietuvoje pasipriešinimo judėjimą slopino apie 50 tūkst. kareivių. Trėmimų metu į Lietuvą būdavo atsiunciami papildomi kariuomenės daliniai. Pagalbinį vaidmenį susidorojant su pasipriešinimu vaidino iš vienos gyventojų, žmonių stribais vadintam, sukurti "Istrebitelnyje bataliony".

Vėliau valdžia šias formuotes pavadino "liaudies gynėjais". Stribų skaičius svyravo nuo 6 iki 8 tūkst. Miestuose ir miesteliuose veikė NKVD ir NKGB (nuo 1946 m. MVD ir MGB) skyriai ir poskyriai. Jų žinijoje buvo milicininkai, 15-30 stribų ir 60-180 kareivių dalinys. Šios pajėgos automobiliais ir arkliais greitai būdavo permetamos į vietas, kur pasirodavavo partizanai. Tai turėjo palaužti gyventojų valią priešintis.

Lietuvių atvyksta į tremties vietą.
Bielyj Jaras, Tomsko sr. Kargasoko r. 1951 10 20

Dainavos apygardos Merkio rinktinės vado A. Ramanausko-Vanago 1947 m. vasario mén. 15 d. pranešimas apygardos vadui apie įvykdytus partizanų veiksmus, siekiant sužlugdyti rinkimus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą

Jau sausio mén. pabaigoje į daugumą rinkimių apylinkių atvyko NKVD-istų. Vaikščiojo po kaimus, agituodami žmones, kad eitų balstuoti. Naktinis bėstolis po apylinkes ir sekė partizanų judėjimą. Kadangi su Jumis ryšys buvo sunkus ar net neįmanomas, todėl mes patys bė nurodymu galvojom, kaip, kokiomis priemonėmis suboikouti rinkimus. Jau gruodžio mén. partizanai vaikščiojo po kaimus, žmones nutelkdami nebalsuoti. Vėliau mašinėle parašėm 800 atsišaukimų. Šūkių išspausdinom 7 500 egz.

Kadangi Jūsų raštas 286 nr. dar nebubo gautas, todėl partizanai pasireiškė tik ten, kur buvo Jems galimybė<...>. Iš kai kurių dalinių vadų gautais pranešimais:

1. Apšaudyta Perlojos, Mardasavo ir Puvocių rinkiminės apylinkės (kur stovėjo NKVD-istai).
2. Nupjauta telefonstulpų plentų ruožuose: Varėna – Eišiškės, Varėna – Rudnia ir Alytus – Merkinė.

Laissvės kovos 1944-1953 metais. Kaunas, 1996, p. 225-227.

1. Ką šis dokumentas pasako apie rinkimus pokario Lietuvoje, partizanų veiklą, partizanų organizaciją, santykius su vadovybe?

Kaišiadorių apskr. Žaslių vlsč. Ilgakiemų kaimo valstiečių 1949 m. vasario 7 d. skundas Lietuvos TSR žemės ūkio ministrui

Mes esame mažažemėliai ir vidutiniai valstiečiai, valdomos žemės turime nuo 1-10 ha. Gyventojų yra 34 šeimos. Mūsų žemės yra visai prastos ir pelkėtos, dėl to mes ir nenorėtume eiti į Kolektivinį ūkį.

Štai mūsų valstiečiaus vykdomas komitetas žiauriai elgiasi su valstiečiaus valstiečiais. Atvažiuoja į kalmą nakties metu su milicija, apsiginklavę su pistoletais daudo valstiečiams veldus. Ir prieverta varo pasirašyti. Maža to, vedė žmones ant Šalčio, apstatą sargyba ir laiko kokias šešias valandas. Be to, veža į kalėjimą ir ten taip pat visokliais būdais grasinā. Mes prašome Žemės ūkio Ministrą Pimininką atsakymo į mūsų skundą. Prašome mūsų skundą apsvarstyti ir duoti skubų atsakymą, nes toliau neįmanoma gyventi tokioje padėtyje.
(15 parašų)

Lietuvos aidas, 1996 08 21, nr. 163.

1. Ką šis skundas pasako apie kolektivizaciją, valstiečių padėti, požiūri į kolūkius?

Rinkimų organizatoriai prie agitpunkto Daugų valsčiuje
nai vaikščiojo po kaimus, žmones nutelkdami nebalsuoti. Vėliau mašinėle parašėm 800 atsišaukimų. Šūkių išspausdinom 7 500 egz.

Kadangi Jūsų raštas 286 nr. dar nebubo gautas, todėl partizanai pasireiškė tik ten, kur buvo Jems galimybė<...>. Iš kai kurių dalinių vadų gautais pranešimais:

1. Apšaudyta Perlojos, Mardasavo ir Puvocių rinkiminės apylinkės (kur stovėjo NKVD-istai).
2. Nupjauta telefonstulpų plentų ruožuose: Varėna – Eišiškės, Varėna – Rudnia ir Alytus – Merkinė.

Šiurpus teroras užgriuvo likusius Tėvynėje iš karto po Raudonosios armijos įžengimo į Lietuvą. Vien per 1944 m. gruodį baudėjai nužudė 2 489, o iki 1945 m. pabaigos – 12 tūkst. žmonių. Baudžiamųjų operacijų metu buvo deginami kaimai. Merkinės apylinkėse baudėjai sudegino 48 sodybas, nužudė 37 žmones, 120 suémė. Vien 1945 m. nuteista per 30 tūkst. žmonių. 1944–1952 m. į GULAG'ą pateko 142 579 Lietuvos gyventojai*. Siaubinga okupantų kovos prieš lietuvius priemonė buvo masiniai trėmimai, kurie tęsėsi nuo 1945 iki 1953 m. Į Sibirą žmonės buvo vežami šeimomis, pradedant naujagimiais ir bai-giant nepaeinančiais senukais, dažniausiai nepateikiant jokio kaltinimo. Po karo ištremta apie 130 tūkst. žmonių. Iš jų, išskaitant 1941 m. tremtinius, žuvo 28 tūkst. Siekiant išauginti išvengusius areštų ir tremties, miestų ir miestelių aikštėse po keletą dienų būdavo laikomi nukautų pasipriešinimo kovotojų kūnai. Bet visos tos priemonės nepalaužė noro būti laisviems.

Pasipriešinimo judėjimas

Lietuviai tikejo, kad pasibaigus karui bus atkurta Lietuvos neprisklausomybė. Dalis gyventojų pasitraukė į Vakarus, vildamiesi greitai grįžti. Kiti liko Tėvynėje tikėdamiesi sulaukti laisvės ir išvengti komunistų teroro. Treči ginklavosi ir rengėsi kovai. Vilnys sulaukti laisvės ramiai sėdint greitai žlugo: 1944 m. prasidėjo mobilizacija, areštai, nepaklūstančių šaudymai. Į tai buvo atsakyta masiniu ginkluotu pasipriešinimu. Į miškus pasitraukė tūkstančiai gerai ginkluotų lietuvių. Dažnai partizanaudavo visi suaugę šeimos vyrai, nes vienam šeimai nariui prisijungus prie laisvės kovotojų, kitiemis saugumas jau nebeduodavo ramybės. Žinoma dešimtys pavyzdžių, kai kovose žuvo keturi, penki, šeši broliai. Partizaninio sajūdžio pradžioje 1945 m. jo dalyviai gyveno didelėmis grupėmis, kartais po 100 ir daugiau kovotojų. Miškuose buvo įrengtos stovyklas, iš kurių partizanai puldinėjo baudėjus, valdžios pareigūnus ir jų talkininkus, užimdavo net miestelius. Partizanai, palaikomi ir aprūpinami vietas žmonių, buvo padėties kaimo vietovėse šeimininkai. Bet tai truko neilgai.

Saugumui išsiaiškinus stovyklavietes, jas puolė gausios kariuomenės pajėgos, kurios sutriuškino stambius pasipriešinimo kovotojų junginius. Sunkiuose mūšiuose žuvo tūkstančiai vyrai. Tai privertė keisti kovos taktiką. Pagrindiniu kovos junginiu tapo nedidelis 5–15 vyru būriai. Būrys turėdavo vieną ar kelis miške, lauke, sodyboje ar net pelkėje gerai įrengtus ir užmaskuotus bunkerius. Būriai per legaliai gyvenusius žmones palaikydavo ryšius tarpusavyje ir su aukštėsne vadovybe. Stambiausias partizaninio sajūdžio struktūrinis vienetas buvo apygarda (vėliau – sritis). Jos vadai koordinavo partizanų veiksmus dideiliuose plotuose. Pavyzdžiui, Pietų Lietuvoje, užimančioje maždaug 1/4 visos šalies, veikė dvi partizanų apygardos – "Tauro" Suvalkijoje ir "Dainavos" Dzūkijoje. Partizanų apygardų vadai palaikė tarpusavio ryšius, keitėsi informacija, patirtimi, derino savo nuostatas svarbiausiais klausimais. 1949 m. vasario mė-

Partizanų vadai ir jų apsauga, 1948 m. pabaiga.
Jurbarko ir Girdžių apylinkėse veikusio partizanų būrio kovotojai 1948 m. lapkričio mėn. gavo būrio vado Petro Stankaus-Gruodžio nurodymą pasiltikti ir saugoti iš Užnemunės atkeliaujančius partizanus. Dabar jau žinoma, kąd pakrantės gyventojų valtele per Nemuną perkelti vyrai buvo "Dainavos" ir "Tauro" apygardų vadai, vykę į susitikimą su Žemaitijos partizanų vadovybe. Lietuvos partizanų vadų susitikimas vyko 1949 m. vasario mėn. Radviliškio apylinkėse.

Nuotraukoje užfiksotas Užnemunės apygardų vadų ir Jurbarko apylinkių partizanų susitikimas. Sėdi iš kairės į dešinę: 1 – Adolfas Kvedys-Girėnas, vienintelis iš šios grupės likęs gyvas; 2 – "Tauro" apygardos vado pavaduotojas J. Jankauskas-Demonas; 3 – Jonas Petrauskas-Sarūnas; 4 – neatpažintas. Stovi: 2 – neatpažintas; 2 – Juozas Palubeckas-Simas; 3 – Tauro apygardos vadasis A. Grybinas-Faustas; 4 – "Tauro" apygardos partizanas, Jurbarko gimnazijos 1943 m. laidos abiturientas Urbonas Dailidė-Tauras; 5 – Alfonsas Kvedys-Jaunutis. Nuotraukoje nematome "Dainavos" apygardos vado, buvusio motytoja A. Ramanausko-Vanago, keliavusio kartu.

Partizanų bunkeris.

Partizanai negali atvirai kovoti su gausesne ir stipresne reguliaria kariuomene. Lietuvos partizanų taktika – smogti netikėtus smūgius, susidoroti su išdavikais, valdžios pareigūnais, o po to paslėpti. Po kievėnu išpuollo miško brolius persekirodavo didelės pajėgos, kurios sunaikindavo aptiktus kovotojus. Nuo mirties gelbėjo tik slėptuvės. Jas partizanai įsirengdavo sodybose, miškupose, pelkėse, upelių pakrantėse, kartais net šuliniuose. Didis bunkerų buvo labai paprasti, bet buvo ir tokiai, kurie turėjo du požemininius aukštus, šulinlius, krosneles, tolis esančius lėjimus. Juose buvo gallima saugiai sėdėti kelią savaites. Kareivai bunkerų prieškaip naudojo specialius prietaisus, šūnis. Vis dėlto slėptuvės dažniausiai būdavo išaiškinamos tik kam nors išdavus. Tada partizanams likdavo du keliai: žūti arba pasiduoti, nes pasipriešinti arba išrūkti būdavo beveik neįmanoma. Visos požeminės slėptuvės buvo tamšios, drėgnos, šaltos, blogai ventiliuojamos. Jose gyvenantys vyrai po ilgesnių laiko susirgda扳 sajarių ligomis, juos užpuldavo parazitai.

*(A. Anušauskas. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 m. Vilnius, 1996, p. 337.)

nesi įvyko visų Lietuvos partizanų apygardų vadų suvažiavimas. Palaikyti intensyvius ryšius tarp apygardų buvo sunku ir pavojinga dėl aktyvios MGB veiklos. Didžiausią nuostolių partizanai patirdavo, kai saugumui pavykdavo perimti ryšius.

Partizanai visomis įmanomomis priemonėmis trukdė sovietizaciją, sovietų valdžios įsigalėjimą kaime, kolūkių kūrimą, susidorodavo su valdžios atstovais ir jų talkininkais, stengdavosi sužlugdyti rinkimus, rengė pasalas stribams ir kareiviams. Stambesni kovotojų junginiai nedideliais tiražais leido knygeles, laikraščius, kuriuose skelbė žinias iš Lietuvos ir pasaulio, aiškino gyventojams valdžios politiką, raše apie savo kovą.

Vyrų žūdavo kas dieną. Vidutinė partizanavimo trukmė tebuvo vieneri – dveji metai. Tiek nedidelė kovotojų dalis išsilakė nuo kovos pradžios iki pabėgos. Bégant metams pasidarė aišku, kad laisvės teks laukti labai ilgai, o kovotojai arba pateks į lagerius, arba žus, o jų lavonai bus mėtomi miestelių aikštėse. Kiekvienais metais kovos sąlygos sunkėjo. Okupantai igijo daugiau patirties, o partizanams dažnai trūko net šaudmenų. Sukūrus kolūkius nuskurdo gyventojai, todėl vis sunkiau buvo apsirūpinti maistu. Kasmetiniai trémimai ir areštai praretino partizanų rėmėjų gretas. Žmonės nustojo tikėti kovos sėkmę, troško ramybės. Kas dieną matant mirtį, nukautų vyru kūnus gatvėse, žinant apie nuolat pasikartojančius trémimus, daugumą užvaldė baimė. MGB lengviau užverbuodavo agentus, aprūpindavo juos technine įranga, specialiais medikamentais, kuriais šie nunuodydavo ar užmigdydavo partizanus. Okupantai naujojo visas priemones. Buvo sukurti provokatorių būriai, veikė partizanų vardu. I kovotojų gretas infiltruojami agentai atsiradus galimybei sunaikindavo partizanus. 1950-1953 ginkluotos kovos sąjūdis pamažu išblėso, nors paskiri kovotojai ir net vadai, neturėdami išeities, slapstėsi.

1944/45-1953 metais žuvo per 20 tūkst. partizanų. Apie 2 tūkst. kovotojų ir apie 16 tūkst. rėmėjų buvo suimti ir nuteisti įvairiomis, dažniausiai 25 metų laisvės atėmimo bausmėmis. Keli šimtai buvusių kovotojų, atkalėjė Sibiro lageriuose, sulaukė nepriklausomybės atkūrimo.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip pakeitė Lietuvą komunistai 1945-1950 metais?
2. Kokiomis priemonėmis įvykdita sovietizacija?
3. Kokios karinės pajėgos buvo naudojamos prieš Lietuvos gyventojus 1945-1953 metais?
4. Kaip valdžia kovojo su pasipriešinimo judėjimu?
5. Ko siekė ir kaip kovojo partizanai?
6. Parašykite pasakojimą apie eilinių pokario partizaną.

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (LLKS) Jūros sritys vado V. Ivanausko-Gintauto 1949 m. liepos mėn. 20 d. rašto fragmentas LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui-Vytautui apie partizanų didelių nuostolių priežastis

Turėti nuostoliai K (estutyle) per birželį mén. siekia virš 30 P (artizanų). <...> Šliais metais stambesnio masto siautėjimų K, kuriuose dalyvavo nuo 1 000 iki 10 000 kareivių, buvo apie 10. Mažesnėmis pajėgomis (100-200) priešas nuolat siautėja.

Kokios gi svarbesnės nuostolių priežastys?

1. Viena, galbūt pati svarbiausia priežastis, kad priešas per 4 su virš metų gana tiksliai nustatė mūsų veikimo taktiką, laikymosi būdus. Naudodamas techninėmis priemonėmis, kaip antai radijo signalizatoriai, minų leškojimo prietaisai ir kt., priešas meta didelės jėgas ten, kur nustato esant kad ir mažą P skaičių ir juos sunaikina.

2. Paskutinieji žuvimai įvyko veik išimtinių per šnipus. Užsitenus i kova daugelį abejojančių tautiečių palenkė priešo pusėn <...>. Negudrūs šnipeliai jau seniai likviduoti; dabar šnipai dažniausiai visai neįtariami, pas juos ir partizanai uželna ir t.t.

3. Penkti okupacijos metai skaudžiai paliečia visus gyventojus tiek moraliai, tiek materialiai, kad kai kurie silpnės valios tautiečiai pradėjo abejoti greito karo galimumu. Tuo vadovaudamiesi nustojo remti P ir laikosi pasyviai, o kai kurie nuėjo išgamų keliu. Yra faktų, kad 3-4 metus nuoširdžiai P rėmę tautiečiai šlandien pastdarė šnipais <...>.

Per visą okupacijos laikotarpį labai daug pačių džiausiuosiuose, viskai atidavusiuose sajūdžiuose, šlandien yra atsidūrę kaičiūmuose, Sibire... Yra kaimu, ypač K, kur dždesnė dalis ūkių tuštė.

4. Intelektualinių pajėgų trūkumas turi milžiniškös reikšmęs. <...> Tuo tarpu priešas, tai gerai žinodamas, deda kuo didžiausias pastangas štabų sunaikinimui. Be tinkamų vadų P dalių dažnai pradeda sauvalauti, nustoja aitargumo, pasidaro apatiški iki priešo sunaikinimai.

Laisvės kovos 1944-1953 metais. Kaunas, 1996, p. 384-386.

1. Ką šis dokumentas Jums sako apie laisvės kovotojų situaciją 1949 m.?
2. Ar partizanai galėjo pakeisti susiklosčiusią padėtį?
3. Kokia galėjo būti išeitis iš susidariusios padėties?

Žinių apie 1944-1953 m. žuvusius partizanus (MVD-MGB duomenimis)

Metai	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	iš viso
Žuvę partizanai	2436	9777	2143	1540	1135	1192	635	590	457	196	20101

N. Gaškaitė ir kt. Lietuvos partizanal 1944-1953 m. Kaunas, 1996, p. 349.

1. Kaip būtų galima patikslinti šiuos duomenis?

1949 12 28 Telšių apskrityje Nėvarėnuose žuvę partizanai. Iš kairės: Pranas Kačinskas-Ūkvedys (g. 1927 m.), Urachas Šliteris, Jeronimas Kačinskas (g. 1921 m.)

36. SSRS atšilimo ir sėstingio metais

Chruščiovo atėjimas į valdžią

Stalinas mirė 1953 m. kovo 5 dieną. Valdžios viršūnėje prasidėjo kova dėl aukščiausiu postu. Nuo jos baigties priklausė atsakymas į klausimą: liks išsaugota Stalino surukta diktatūra ar bus imtasi reformų, visuomenės gyvenimo liberalizavimo.

Tapti SSRS vadovu daug galimių turėjo Stalino bendražygis, daug metų vadovavęs represiniams aparatu L. Berija. Savo rankose po Stalino mirties jis laikė visas galingas teroro struktūras – saugumą ir Vidaus reikalų ministeriją. Jo įtaka, galimių, susidorojimų patirtis buvo didžiulės. Dalis komunistų vadovų bijojo Berijos ir to, kad jis gali pakeisti Staliną bei tęsti jo politiką. Todėl jie siekė pakeisti šalies gyvenimą, atsikratyti paranojiško teroristinio režimo, kuris nusinešė milijonus šalies gyventojų, tarp jų ir daug partiečių, gyvybių. 1953 m. birželio mén. Berija buvo suimtas, vėliau nuteistas ir sušaudytas. Daug jo šalininkų ištiko toks pat likimas. Iš aukštų pareigų pradėti šalinti susikompromitavę žmones.

1953 m. rugsėjo mėnesį SSKP CK plenumo sprendimu pirmuoju komunistų partijos sekretoriumi, ir drauge faktišku šalies vadovu tapo Nikita Chruščiovas (1894-1971). Jis iš vidaus pažino politinę sistemą, gerai žinojo Stalino susidorojimo su kai kuriais komunistais detales. Nuo 1930 m. aukštas pareigas komunistų partijoje užėmės N. Chruščiovas buvo niekuo reikšmingesniu nesusikompromitavę komunistų viršūnės akcye, labai skyrėsi nuo niūraus ir klasingo Stalino.

Destalinizacija ir atšilimas

Naujoji SSRS valdžia su Chruščiovu priešakyje ėmėsi pertvarkyti šalies gyvenimą. Pirmiausia iš kalėjimų ir lagerių į laisvę išėjo keli tūkstančiai buvusių partijos veikėjų, karininkų, kareivių, karo metu patekusiu i vokiečių nelaisvę. Po to pradėti paleidinėti ir kiti kaliniai. Visuose lageriuose buvo sušvelnintas režimas, pagerėjo kalinių gyvenimo ir darbo sąlygos. Bet GULAG'o sistemos ardymo procesas šalyje, kur kalėjo milijonai žmonių, vyko lėtai. Iki 1956 m. į laisvę išėjo tik apie 10 tūkst. žmonių. XX amžiaus vergai už spylgiuotų vielų gyveno laisvės viltimi. Ikvėpę truputį laisvesnio oro, jie troško greitų permainų. Vorkutos, Norilsko, Kengiro ir kituose lageriuose prasidėjo kalinių sukilimai, kuriuos kariuomenė nuslopino tankais. Tarp šimtų žuvusių buvo ir dešimtys lietuvių, kurie taip laikais sudarė didelę lagerių vergų dalį. Sukilimai vertė Chruščiovą spartinti reformas.

Svarbiu įvykiu keičiant šalies gyvenimą tapo 1956 m. įvykės XX komunistų partijos suvažiavimas. Jame Chruščiovas perskaitė pranešimą "Dėl asmens kulto ir jo padarinių", kuriamė buvo pasakyta (kai ką ir nutylint) daug baisios tiesos apie Stalino ir jo parankinių nusikaltimus, masines represijas, tūkstančių

*Prisimink kada nors tas
dienas ir tą kelią kada
vaikščiojome.*

*Petrui – Povilas.
Inta. Kelias iš lagerio į
šachtą. 1956 08 30.
Režimas jau laisvesnis,
bet laisvė dar toli.*

partiečių sunaikinimą. Chruščiovas savo kalboje sugriovė daug mitų apie Stalino asmenį ir jo "nuopelnus" šaliai. Iki tol Stalinas buvo aukštinamas, kaip Didžiojo tėvynės karo laimėtojas, o Chruščiovas jis apkaltino dėl didžiulių nuostolių karo pradžioje. Ši kalba ilgai buvo sliptama nuo visuomenės.

Po suvažiavimo reformos paspartėjo. Iš kalėjimų ir lagerių paleista nemaža kalinių, tarp jų ir didžioji kalintų lietuvių dalis. Iš Sibiro į Tėvynę grįžo išgyvenę tremties siaubą žmonės. Specialiai įsakais buvo reabilituotos Stalino nurodymu ištremtos tautos. Kalmukai, čečenai, ingušai, balkarai, graikai galėjo sugržti į gimtasių vietas. Po keleto metų daug lagerių buvo uždaryta. Pasibaigus masiniams areštams represinius aparatas nebesiuntė naujų vergų.

Kovojant su stalinizmu buvo griaunami diktatoriaus paminklai, keičiami jovardą turinčių miestų, kaimų, kolūkių, gatvių ir aikščių pavadinimai. Galiausiai 1961 m. Stalino palaikai buvo išnešti iš mauzoliejaus ir palaidoti prie Kremliaus sienos, greta kitų labiausiai nusipelniusių komunistų veikėjų.

Tačiau vykstant destalinizacijai daug aukštų partijos veikėjų, represinio aparato darbuotojų, tiesiogiai vykdžiusių žudynes, tardžiusių ir kankinusių nekalitus žmones, liko savo vietose. Išliko ir prieverta paremta komunistinė sistema, nepaisanti jokių demokratinių valstybės valdymo normų.

Vis dėlto komunistų diktatūra labai atsinaujino, pasikeitė. Nors kalėjimuose buvo laikomi keli šimtai politinių kalinių, žmonės nebebijojo masinių represiju. Visi pasijuto saugiau, neberekėjo bijoti nemotyvuotų susidorojimų ar net mirties Sibiro lageriuose. Gerokai laisvesnis tapo kultūrinis gyvenimas. Ūkio reformos davė rezultatus: padidėjo gamyba, išaugo pragyvenimo lygis. Miestų gatvės pasikeitė išore: sovietiniai piliečiai pradėjo geriau rengtis. Karines uniformas ir vatinulkus pakeitė kuklūs, bet normalioje visuomenėje įprasti drabužiai. Atsirado daugiau prekių, žmonėms neberekėjo gyventi pusbadžiu.

Chruščiovas, iš esmės pakeitęs Sovietų Sąjungą, patikėjo, kad jis gali dar daugiau: sukurti komunizmą. 1961 m. įvykės XXII SSKP suvažiavimas priėmė naują programą, iškėlusią tikslą sukurti visuomenę, kurioje bus gyvenama pa-

gal principą: "Iš kiekvieno pagal galimybes, kiekvienam pagal poreikius". Sudėtinė komunizmo kūrimo dalis turėjo būti komunistinio žmogaus išauklėjimas. Aiškinta, kad komunizmą sukurti ir tame gyventi gali tik naujas žmogus. Ugdant "naują" žmogų su jam būdinga komunistine morale, vėl imta kovoti prieš "žalingus reiškinius", "Vakarų garbinimą", sustiprintas Bažnyčios persekojimas. Chruščiovas tikėjo valstybinės nuosavybės pranašumu. Todėl visokiomis priemonėmis buvo stengiamasi likviduoti kolūkiečių sodybinius sklypus, bet koki pagalbinį ūkį, neleisti laikyti naminiu gyvuliui. Entuziastingai skelbta, kad greitai žmonės viską galés nusipirkти parduotuvėse.

Chruščiovas, matydamas teigiamus visuomenės gyvenimo poslinkius, tačiau valdydamas šalį išlikusios komunistinės diktatūros sąlygomis, kai bet kokia valdžios kritika ar jos veiklos analizė buvo draudžiama, įtikėjo savo neklystamumą. Tai suformavo naują susidorojimo su kitaminčiais būdą: juos pradėta uždarinėti į psychiatrines ligonines. Partijos vadų nuomone, tik bepročiai buvo nepatenkinti sovietų valdžiai ir jos laimėjimais.

Svajodamas apie komunizmą, visuotinę sovietinių žmonių gerovę, net JAV pasivimą ir pralenkimą, smerkdamas nepakankamai sparčiai persiimančius komunistinė morale piliečius, energingasis reformatorius nepastebėjo prieš jį planuoto sąnokslo. Jি parengė partijos veikėjai, bijoje, kad visuomenės ir partinio gyvenimo laisvėjimas nesugriaudė komunistinės sistemos ir nesumenkintų partinės nomenklatūros valdžios. Jiems pakako, kad buvo sunaikinta stalininė teroro sistema, negailėjusi ir įtakingiausią, labiausiai nusipelnusių partiečių.

Pašalinti Chruščiovą bandyta keletą kartų. 1957 m. dar prie Stalino iškilusių partijos veikėjų grupė, tarp kurių buvo Molotovas ir Kaganovičius, Centro komiteto plenume bandė nuversti Chruščiovą, bet tai jiems nepavyko. Chruščiovas atsilaikė. Aktyviausiams savo priešams jis skyrė menkas nuobaudas: pašalino iš partijos.

Kitas bandymas pasibaigė sėkmė. 1964 m. spalio plenume Chruščiovas neteko visų turėtų postų. Bet jis nebuvo represuotas ar apkaltintas nebūtais nusikalstimais, taip išprastais Stalino laikais. Chruščovo sulkurta žmoniškesnė politinė sistema išgelbėjo savo kūréją. Komunistų partijos ir SSRS vadovu tapo Leonidas Brežnevės (1906-1982). Su jo vardu neatsiejamas beveik dvidešimties metų Sovietų Sąjungos istorijos laikotarpis.

"Vadovaujant Leonidui Iljičiui Brežnevui"

Brežnevės gynė partijos viršünės, bijojuosios ir stalinizmo, ir reformų, interesus. Jam tapus partijos generaliniu sekretoriumi, buvo stengiamasi net neminėti Stalino vardo, o rašant socializmo "statybos" istoriją nutylėti visus nusikalstimus. Visuomenės gyvenime išsvyrauojavo stabilumas, bet kokių permainų vengimas. Komunistų partijos ir valstybės viršünėje ilgam ištvirtino Brežnevui artimi žmonės. Jie ištikimai tarnavo juos iškėlusiai jokių pastangų ir iniciatyvos neįkalavusiai sistemai, kurioje net nebuvó mechanizmo, kaip juos, nuolat demonstruojančius lojalumą, pakeisti. Brežnevės ir jo bendražygiai į valdžios vir-

Nikita Chruščiovas (1894-1971)

Ukranos šachtininko sūnūs. Iš jo šaltkalvio specialybė. 1918 m. tapo bolševiku, kariavo pilietiniame kare su baltaisiais. Jo pirmoji žmona mirė per batalą 1921 m. 4-ajį dešimtmetyjį jis rėmė Stalinią. Dalyvavo nukrypusių nuo komunistų partijos linijos asmenų persekojimuose. Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo politiniu komisaru įvaliuose frontuose. Po karo tapo Ukrainos komunistų partijos plėmuoju sekretoriumi, o 1949 m. – SSKP sekretoriumi ir Maskvos partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi. 1953 m. tapo SSKP CK I sekretoriumi, 1958-1964 m. dar ir SSRS vyriausybės vadovu. 1964 m. Chruščiovas buvo atleistas iš pareigų. Jis parašė atsilmimimus, kurie, vėliau išgabentų į Vakarus, tapo svarbiu Sovietų Sąjungos politinės istorijos šaltiniu.

Leonidas Brežnevės (1906-1982)

Gimė Ukrainoje darbininkų metalurgų šeimoje. Baigė Kursko žemėtvarkos ir melleracijos technikumą ir pradėjo dirbti žemės ūkyje vadovaujančiose pareigose. 1935 m. baigė Dnepropetrovsko metalurgijos institutą ir ten dirbo inžineriumi metalurgijos gamykloje. Buvo išrinktas miesto vykdomojo komiteto pirminkino pavaduotoju, nuo 1938 m. Ukrainos komunistų Dnepropetrovsko srities komiteto skyriaus vedėju, kiek vėliau sekretoriumi. Antrojo pasaulinio karo metais buvo politinis darbuotojas armijoje. Po karo dirbo politinių vadovaujantį darbą Ukrainoje ir Moldavijoje. Nutarus išsivainių plėšinius, buvo paskirtas Kazachijos komunistų partijos vadovu: SSKP XX suvažiavime tapo Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK nariu, 1956 m. CK sekretoriumi. 1964 m. CK plenume buvo išrinktas SSKP CK pirmuoju sekretoriumi. Nuo 1966 m. jis tapo politinio biuro nariu ir CK generaliniu sekretoriumi. Vėliau buvo perrinktas į aukščiausias komunistų partijos ir valstybės vadovaujančias pareigas.

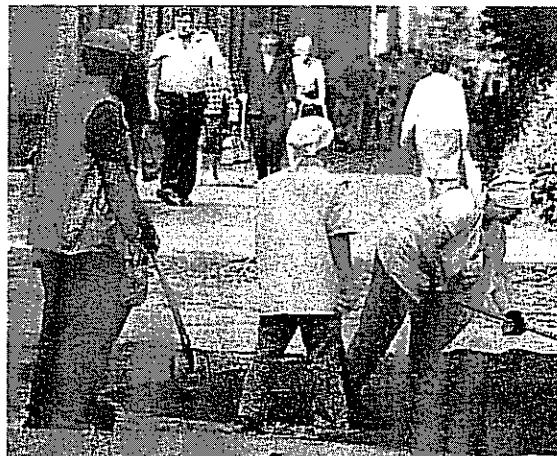
Leonidas Iljičius Brežnevės ir jo lenininis politinis biuras

šūnė pateko būdami garbaus amžiaus, bet ir po beveik dvidešimties metų visai susenę sėdėjo savo vietose. Aukščiausius postus valstybėje užėmė senukai. SSKP CK Politinio biuro, įtakingiausios partinės institucijos, narių amžiaus vidurkis 1982 m. pradžioje buvo 68 metai. Pats Brežnevės paskutiniaisiais gyvenimo ir vadovavimo šalai metais visai pasiliogojo, realiai nieko nebegalėjo nuveikti. Specialiosios tarnybos tą kruopščiai slėpė. Visoje šalyje platinamose politinio biuro nuotraukose "partijos ir valstybės vadovai" atrodė labai žvaliai.

Valdant Brežnevui sėstingis apėmė visas gyvenimo sritis. Bet propagandos priemonės piešė siurrealistinį "išvystyto socializmo" paveikslą. Šalies piliečiai dešimtis kartų per dieną televizorių ekranuose matydavo ir girdėdavo liaupses "partijai ir asmeniškai Leonidui Iljičiui Brežnevui" už pasiekus laimėjimus, tariamai didelius derlius, primilžius, gerą produkciją, laiku pasibaigusią sėjų ir nuskustas ražtenas. Tikrovė nuo propagandos skyrėsi kaip diena ir naktis.

Šalies ūkis plėtojosi ekstensyviai. Pramonės produkcija dažnai buvo labai blogos kokybės, nekalbant apie technologinių atsilikimą. Žaliavos, energija, kiti resursai buvo naudojami neracionaliai. Niekas netaupė, net valstybiniu mastu. Nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos pradėjo trūkti darbo jėgos. Tuo tarpu milijonai žmonių taisė kitų pagamintą broką, atliko fizinių, nemechanizuotą darbą.

Žemės ūkis ir pramonė beviltiskai atsiliko nuo Vakarų šalių. 1980 m. kviečių derlius SSRS buvo tik 16 cent. iš ha (Nyderlanduose – 62,1, o Lietuvoje ekonominiu požiūriu gana nepalankiai 1996 metais – 26,7). Nemaža užauginto derliaus dalis supūdavo dėl sandėlių trūkumo ar blogo saugojimo, būdavo išbarstoma, išvagiama pakeliui į saugyklas arba laukuose. Metų metus sovietiniai propagandistai aiškindavo, kad bus gaminami kokybiškesni kombainai, nebebarstysiantys grūdų iš nesandarių bunkerų. Bet ši "problema" taip ir liko neišspręsta iki pat režimo žlugimo. Tai paradoksalus reiškinys turint mintyje sovietų pirmavimą kosmoso srityje. Kolūkius, kaip ir visą šalį, apraizgė biurokratinė vadovų armija, kuriai atitekdavo didelė kolūkiečių uždirbtų pajamų dalis. Žemės ūkiui, pradedant kolūkiais ir baigiant ministerijomis, vadovavo apie 3 milijonai "specialistų".

Milijonai žmonių dirbo sunkų nemechanizuotą, neefektyvų darbą. Vyrai ir moterys buvo lygiūs.

Plėtros tempus stabdė ir objektyvios priežastys: žaliavų atsargos europinėje šalies dalyje seko, o naujų telkiniių išsavinimas Sibire ir kituose rytiniuose rajonuose brangiai kainavo. Daug lėšų buvo skiriama armijai, komunistiniams ar "draugiškiems" režimams įvairiuose žemynuose remti, politinėms avantiūroms, karui Afganistane.

9-ojo dešimtmečio pradžioje šalis pradėjo gyventi visuotinio deficitu sąlygomis: trūko visko, pradedant batais ir dešra, baigiant grūdais, naujomis technologijomis ir paprasčiausiomis automobilių bei traktorių detalėmis. Milijonus tonų grūdų Sovietų Sajunga kasmet pirkdavo JAV ir kitose šalyse. Nepaisant deficitu prekės buvo pigios, o jų kainos nesikeisdavo dešimtmečius. Tai skatino spekuliaciją ir žmonių, užimančių aukštą pareigas prekybos sistemoje, pralobimą. Brežnevo valdymo metais partinė ir valstybinė nomenklatura skurdžiai gyvenančios visuomenės fone pradėjo išskirti turtais, kuriuos užgyveno nau dodamasi privilegijomis (pvz., įsigytis automobilių) arba paprasčiausiai vogdama iš valstybės.

Visuomenę vis labiau apėmė apatija, cinizmas, moralinė degradacija. Plintantis alkoholizmas tapo valstybine problema. 9-ajį dešimtmetį šalyje užregistruota per 4 milijonus alkoholikų. Nieko nebestebino girti darbininkai ar kolūkiečiai darbo vietose. Kasdienės girtuoklystės, vagiliavimai, ypač iš valstybinių įmonių ir kolūkių, tapo įprastu reiškiniu.

Šalyje kaupėsi ekonominės ir socialinės problemos, kurios nebegalėjo būti išspręstos propagandinėmis priemonėmis. Sovietų armija beviltiskai įstrigo Afganistane. Brežnevės ir jų supantys veikėjai buvo seni ir ligoti, jie nebegalėjo nieko nuveikti.

1982 m. L. Brežnevės mirė. Jį pakeitė buvęs saugumo vadovas J. Andropovas, kuris labai gerai žinojo tikrą sudėtingą ekonominę ir visuomeninę šalies padėtį. Andropovui vadovaujant buvo bandoma sugriežinti darbo drausmę, reikliau kovoti su girtavimu ir valstybės nuosavybės grobstumu. Tai tėsesi labai neilgai, nes Andropovas 1983 metais mirė. Jį pakeitė I. Černenka, taip pat senyas ir ligotas žmogus, kuris 1985 m. irgi mirė. Senojo Brežnevo bendražygį gvardija buvo bejėgė nuveikti ką nors reikšmingesnio.

1985 m. SSKP Generaliniu sekretoriumi buvo išrinktas jaunas ir energingas politinio biuro narys Michailas Gorbačiovės. Jis pradėjo vykdyti reformas, kurios galiausiai sugriovė socialistinę santvarką ir sužlugdė Sovietų Sajungą.

Klausimai ir užduotys

1. Kokiomis aplinkybėmis ir kaip į valdžią atėjo N. Chruščiovės?
2. Kokie svarbiausi N. Chruščiovės valdymo bruožai?
3. Apibūdinkite ekonomikos raidą ir visuomenės gyvenimą L. Brežnevo valdymo metais.

37. Socialistinės Europos šalys 1953-1980 m.

Atšilimo politikos atgarsiai Vidurio ir Pietryčių Europos valstybėse

Po J. Stalino mirties SSRS prasidėjo permainos. Naujieji vadovai susilpnino socialistinių šalių kontrolę, atsisakė pernelyg šiurkštaus kišimosi į jų vidaus reikalus. Jau 1953 m. vasarą SSRS atnaujino diplomatinius santykius su Jugoslavija. Netrukus tą patį padarė ir kitos socialistinės šalys. Tačiau Jugoslavija ir toliau laikėsi neprišiungimo politikos.

Silpnėjo represijos, atsirado galimių kritikuoti socialistinės visuomenės negeroves, atsargiai reikalauti jos demokratizavimo. Taip valdžia tikėjosi sumažinti gyventojų nepasitenkinimą, kuris prasiverždavo netgi prievertos veiksmais. 1953 m. birželio mėnesį Berlyne ir kituose VDR miestuose vyko demonstracijos bei riaušės. Jas nuslopino sovietinė kariuomenė, tačiau VDR valdžia padarė ekonominių nuolaidų (padidino darbo užmokestį, kiek sumažino kainas ir t.t.). 1956 m. birželio mėnesį Lenkijoje, Poznanės mieste kilo darbininkų riaušės, nuslopintos kariuomenės, o rudenį Lenkiją apėmė demokratinis judėjimas, kuris reikalavo reformuoti socializmą. LJDPM vadovu tapo V. Gomulka. Jis apribojo saugumo tarnybų įgaliojimus, sušvelnino cenzūrą, sutiko panaišinti kolektyvinius ūkius. Nors jau 1957 m. pabaigoje reformos buvo sustabdytos, bet Lenkija po 1956 m. įvykių tapo laisviausia socialistinės stovyklos šalimi.

Sukilimas Vengrijoje

Socializmas Vengrijoje buvo kuriamas taikant represijas labiau nei kurioje kitaip Vidurio ir Pietryčių Europos valstybėje. Po Stalino mirties represijos sušvelnėjo. Vis dėlto naujam ministriui pirmininkui I. Nadžiui pamėginus vykdyti reformas, jis buvo atleistas iš pareigų. Reformos nebuvvo teisamos.

1956 m. spalio 23 d. Budapešte prasidėjo demonstracijos. Ramybės negražinė nė tai, kad ministru pirmininku vėl buvo paskirtas I. Nadis, o partijos vadovu tapo J. Kadaras, 1951 m. nuteistas ilgus metus kalėti už tarianą kontrevoliucinę veiklą. Sukilimas apėmė visą šalį. Vengrų kariuomenė atsisakė kovoti prieš sukilielius. Darbo žmonių partija išišoko. I. Nadžio vyriausybė paskelbė apie Vengrijos neutralumą ir pasitraukimą iš Varšuvos sutarties organizacijos. 1956 m. lapkričio 4 d. Sovietų armijos daliniai įsiveržė į Budapeštą ir per keletą dienų nuslopino sukilimą sostinėje ir visoje šalyje. I. Nadis buvo suimtas ir sušaudytas. Iš viso mirties bausmė įvykdinta beveik 2 tūkst. sukilielių. Apie 100 tūkst. vengrų pabėgo į Austriją. Tačiau represijos tėsesi neilgai.

Iširusią Darbo žmonių partiją pakeitusios naujos komunistų partijos – Vengrijos socialistinės darbininkų partijos – pirmasis sekretorius J. Kadaras paskelbė politiką: "Kas ne prieš mus – tas su mumis!" ir ją įgyvendino. Pagal 1960 ir 1963 m. amnestijas iš kalėjimų išleisti beveik visi nuteistieji. Iš užsienio grijo 60 tūkst. pabėgelių. Vengrijoje buvo vykdoma ekonominė reforma, žemės ūkio kooperatyvai gavo tikrą savivaldą, laisvesnis tapo kultūrinis gyvenimas.

Vengrų sukilimo akimirkos. 1956 m.

J. Kadarо vadovaujamas 1956 m. lapkričio 4 d. sudarytos vadinamosios revoliucinės vyriausybės kreipimasis

Įvykių eiga Vengrijoje lapkričio 4 d. atvedė į tai, kad reakcijos jėgos visiškai nugalėtos. Imrės Nadžio vyriausybė, praskynusi kelią reakcijai ir kontrevoliucijai, suiro ir nustojo gyvavusi. <...> Liaudies Vengrijos socialistinės jėgos kartu su Tarybinės armijos dalimis, kurias pasiskvietė į pagalbą Vengrijos Revoliucinė Darbininkų – Valstiečių vyriausybė, pasiaukojamai įvykdė savo uždavinį. <...>

Vengrijos Revoliucinė Darbininkų – Valstiečių vyriausybė giliai įsitikinusi, kad artimiausiomis dienomis tvirta tvarka ir ramybė bus įvestos visoje šalyje.

A�e įvykius Vengrijoje. Faktai ir dokumentai. Vilnius, 1957, p. 110.

1. Kam teko lemiamas vaidmuo slopinant sukilimą – "Liaudies Vengrijos socialistinėms jėgomis" ar Sovietų armija?

Vengrijos valdžios 1956 m. gruodžio 9 d. sprendimas dėl karo lauko teismų įvedimo

Ryšium su tuo, jog kontrevoliucinės ir kitų priešširkų elementų rankose yra daug ginklų ir šaudmenių, kurių naudojami priešširkas tikslais ir sudaro grėsmę gyventojų gyvybelių, jų taikiam darbu ir saugumui, darbo žmonės teisiniagali reikalauja imtis skubų priemonių. Dėl to Vengrijos Liaudies Respublikos Prezidiumas nutarė nuo gruodžio 11 d. 18 val. įvesti karo lauko teismą. Šiam teismui bus perduodami asmenys, įvykde žmogžudystes, padegimus, plėsimus, gadinantieji įmonių įrengimus, taip pat asmenys, laiką be leidimo ginklą. Asmenys, laiką be leidimo ginklą, sakoma įsake, turi atiduoti iki gruodžio 11 d. 18 val. Tie, kurių atiduoti ginklą, nebūs patraukti atsakomybėn. <...>

A�e įvykius Vengrijoje. Faktai ir dokumentai. Vilnius, 1957, p. 132.

1. Kodėl prieškė paskelbtai tokį sprendimą praėjus daugiau kaip mėnesiui nuo to laiko, kai Sovietų armija pradėjo slopinti sukilimą?

Socialistinių šalių bendradarbiavimas

1956 m. įvykiai Lenkijoje ir Vengrijoje privertė SSRS dar labiau sušvelninti kitų socialistinių valstybių kontrolės metodus. Buvo atšaukti gausūs sovietiniai patarėjai, 1957 m. iš Rumunijos išvesta sovietų kariuomenė. SSRS vadovavimas kitoms socialistinėms valstybėms pasireiškė naujomis formomis. Didelis vaidmuo čia teko dar 1949 m. įkurtais ūkinio ir techninio bendradarbiavimo organizacijai – Ekonominių Savitarpio Pagalbos Tarybai (ESPT) su būstine Maskvoje. ESPT nariai buvo SSRS, Lenkija, Čekoslovakija, VDR, Vengrija, Rumunija, Bulgarija ir Albanija. 1962 m. jos nare tapo Mongolija, o 1972 m. – Kuba. Šios organizacijos dalyvės derino savo ūkinės veiklos planus, plėtė tarpusavio prekybą.

Sovietų Sajunga pirkdavo žemės ūkio produktų – vaisių ir daržovių bei jų konservų, vyno, cukraus; lengvosios ir elektrotechnikos pramonės gaminių, parduodavo šioms valstybėms gana žemomis kainomis žaliau – naftos, medienos, spalvotųjų metalų, medvilnės. SSRS sajungininkai turėdavo nemažai pranašumą, užtat Maskva iš jų reikalaudavo paklusnumo.

1968 m. įvykiai Čekoslovakijoje

Čekoslovakijoje ekonominėms reformoms priešinosi komunistų partijos pirmasis sekretorius A. Novotnas. 1968 m. sausio mėn. jį pakeitė A. Dubčekas, apie kurį susitelkė reformatoriai, siekiantys sudemokratinti ne tik ekonomiką, bet ir politinę sistemą, sukurti “žmogišką socializmą”. Tuometinė SSRS vadovybė, išsigandusi reformų Čekoslovakijoje, 1968 m. rugpjūčio mėnesį suorganizavo Varšuvos sutarties valstybių – SSRS, Lenkijos, VDR, Vengrijos, Bulgarijos – intervenciją, privertė nutraukti pertvarkymus, o netrukus ir pasitraukti iš valdžios komunistus – reformatorius.

Tokia įvykių eiga nulėmė ne tik ginčluotas įsikišimas. Pačioje Čekoslovakijos komunistų partijoje buvo žmonių, manančių, kad pertvarkymai ir pakantumas opozicinei veiklai kelia pavojujį šalies socializmui. Jie parėmė intervenciją, todėl pateko į valdžią ir “išvalė” komunistų partiją nuo reformatoriu. Pašalinčiems iš partijos neleisdavo dirbtį valstybės administracijoje, ekonomikoje, mokslo ir kultūros ištaigose. 1969 m. balandžio mėnesį A. Dubčekas buvo priverstas pasitraukti iš komunistų partijos vadovo posto. Jo vietoje išrinktas G. Husakas. Komunistų partijos vadovybė paskelbė, kad 1968 m. nebuvo jokios intervencijos, o atvirkščiai – penkių Varšuvos sutarties valstybių armijų dalinių suteikė “brolišką pagalbą prieš kontrrevoliucijos grėsmę”. Taip buvo pripažinta SSRS teisė kištis į kitų socialistinių valstybių vidaus reikalus socializmo gynimo dingstimi. Vakarų žurnalystai pavadino tai riboto socialistinių valstybių suvereniteto arba Brežnevo doktrina. Sovietiniai daliniai Čekoslovakijoje pasiliko daugiau kaip dvidešimt metų, ligi socializmo sistemos suirimo.

TSRS 1956 m. spalio 30 d. deklaracija "Apie Tarybų Sajungos ir kitų socialistinių valstybių draugystės ir bendradarbiavimo vystymo bei tolesnio stiprinimo pagrindus"

Pirmaujo naujosios visuomeninės santvarkos formavimosi laikotarpiu Tarybų Sajunga, liaudies demokratijos šalių vyriausybų prasōma, siuntė į tas šalis tam tikrą skalčių savo specialistių – inžinierius, agronomus, mokslo darbuotojų, karinių patarėjų.

Kadangi iki šio laiko liaudies demokratijos šalyse susidarė savi kvalifikuoti nacionaliniai kadrai, Tarybinė vyriausybė laiko neatidėliojinį apsvärtysti bendrai su kitomis socialistinėmis valstybėmis klausimą, ar tikslinges tolesnis TSRS patarėjų buvimas šiose šalyse. <...>

Yra žinoma, kad pagal Varšuvos sutartį ir vyriausybinis susitarimus tarybinės dalys yra Vengrijos ir Rumunijos respublikose. Lenkijos respublikoje sovietinės karinės dalys yra keturių valstybių Potsdamo susitarimo ir Varšuvos sutarties pagrindu. <...>

Kad būtų užtinkrintas socialistinių šalių savitarpio saugumas, Tarybinė vyriausybė yra pasirengusi apsvärtysti su kitomis šalimis – Varšuvos sutarties dalyvėmis – klausimą dėl sovietinės kariuomenės, esančios mišinėtų šalių teritorijose. <...>

Tiesa, 1956 11 01, nr. 257.

1. Kodėl sovietiniai specialistai tapo "nebereikalingi" liaudies demokratijos šalyse?
2. Kodėl SSRS valdžia ryžosi viešai paskelbti apie savo kariuomenės buvimą Vengrijoje bei Rumunijoje ir sutikimą svarstyti šį klausimą?

Žymaus Lenkijos komunistų veikėjo E. Ochabo liudijimas apie N. Chruščiovo atvykimą į Varšuvą 1956 m. spalio mėnesį

<...> Chruščiovas, vos išlipęs iš lėktuvo, émė demonstratyviai iš tolo grūnoti mums kumščių. Priėjo prie sovietinių generalų, kurių stovėjo viša eilė, ir pirmiausia su jais pastsveiklino. Tiktai paskui priėjo prie mūsų ir vėl pradėjo mosuoti kumščiu man palei nosi. Tai buvo, suprantama, akibrokštas ne tik man, bet ir visai lenkų partijai. Salia stovėjo didelė grupė žmonių: keiliašešimt vairuotojų, saugumiečių, sovietinių kariškių, Lenkijos vadovai. Buvo aišku, jog tokis incidentas aerouoste taps „vleša paslaptimi“. Tad privalėjau atkreplti į tai mūsų aukštojo svečio démesę. Pasakliau jam, kad mes primame svečius Lenkijos sostinėje, nereikia rengti spektaklio aerouoste. <...> Mes atsakome už savo šalį ir darome tai, ką laikome tinkama, nes tai mūsų vidaus reikalas. Nedarome nieko, kas sukeltu grėsmę mūsų sajungininkų, pirmiausiai Sovietų Sajungos, interesams. <...>

T. Toranska. Oni. Warszawa, 1990, s. 227.

SSRS santykiai su Rytų Europos valstybėmis.
Karikatūra. 1956 spalio mėn.

1. Apibūdinkite, kaip N. Chruščiovas reiškė nepasitenkinimą Lenkijos komuništų nuolaidomis demokratiniam judėjimui.
2. Ar stalininių laikotarpiu kurios nors liaudies demokratijos šalies komunistų partijos vadovai galėjo taip atsikirsti aukštiesiems svečiams iš SSRS?

Socializmo sistemos krizės brendimas

Ekonomikos plėtotė Europos socialistinėse šalyse pamažu lėtėjo. Industrializacija tik trumpam sumažino atsilikimą nuo Vakarų. 7-ajį dešimtmetį prasidėjo naujas mokslo ir technikos revoliucijos etapas, o socialistinių šalių ekonomika buvo pernelyg nelanksti ir nepriemė naujovių.

Valdančiose komunistų partijose vis mažiau beliko idėjiškų komunistų. Juos pakeitė karjeristai bei cinikai, kurie stodavo į partiją siekdami sau gerovės. I daugelio socialistinių valstybių konstitucijas buvo įtrauktos straipsniai apie vadovaujančią komunistų partiją vaidmenį, bet tai nepadidino jų autoriteto visuomenėje, veikiau, atvirkščiai.

Lyginant su stalininiu laikotarpiu ir 6-ojo dešimtmečio pabaiga, sumažėjo Europos socialistinių valstybių priklausomybė nuo SSRS. Tam darė įtaką 7-ojo dešimtmečio pradžioje išryškėję dviejų didžiųjų socialistinių valstybių – Sovietų Sąjungos ir Kinijos – nesutarimai. I Kinijos pusę stojo Albanija, su kuria SSRS 1961 m. nutraukė diplomatinius santykius. Albanija pasitraukė iš ESPT ir Varšuvos sutarties organizacijos.

Tam tikrą užsienio politikos savarankiškumą rodė Rumunija. Ji 1967 m. ne-nutraukė santykį su Izraeliu, 1968 m. atsisakė dalyvauti Varšuvos sutarties valstybių intervencijoje į Čekoslovakiją. Nors ir likdama šios organizacijos naure, Rumunija laimėjo Vakarų valstybių palankumą, gaudavo iš jų dideles paskolas. Kita vertus, Rumunijos komunistų partijos vadovas N. Čeūšeskus pamažu sutelkė visą valdžią ir įvedė savo diktatūrą.

Ūkinius sunkumus išgyveno ir kitos socialistinės valstybės. Lenkijoje jie su-kėlė net tris – 1970, 1976 ir 1980-1981 m. – politines krizes. 1970 m. gruodžio mėnesį Lenkijos vyriausybė padidino maisto produktų kainas. Baltijos pajūrio miestuose – Gdanske, Gdynėje ir Ščecine – prasidėjo protesto demonstracijos, kurias nuslopinto kariuomenė. Buvo nukautų ir sužeistų. V. Gomulkai teko atsi-statydinti iš LJD Pirmojo sekretoriaus posto. Jo įpėdiniu tapo E. Gerekas, at-šaukęs kainų pakėlimą ir bandęs spręsti ūkio problemas Vakarų padedamas.

Lenkija gavo iš Vakarų Europos ir JAV didžiules paskolas, kurias panaudojo pramonei sumoderninti ir gyventojų aprūpinimui pagerinti. Tačiau pagerėjimas buvo trumpas. Paskolų greit neliko, ir valdžia 1976 m. vasara mėgino pakelti maisto produktų kainas. Vėl vyko demonstracijos ir riaušės. Jas numalšino milicija, tik ši kartą nukautų jau nebuvo. Ekonomikos būklė Lenkijoje blogėjo, plito opozicinis judėjimas.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite atšilimo politikos Sovietų Sąjungoje poveikį Europos liaudies demokratijos šalims.
2. Palyginkite 1956 ir 1968 m. įvykius Vengrijoje ir Čekoslovakijoje.
3. Kaip Jūs suprantate vadinančią Brežnevo doktriną?

Penkių Čekoslovakijos komunistų partijos veikėjų kreipimasis 1968 m. vasara | TSKP ir TSRS vadovybė (ištraukos)

<...> Mūsų iš esmės sveikas demokratinis procesas, kladžu bei trūkumų taisymas ir bendras politinis vadovavimas visuomenei pamažu išplėšiamas iš Centro komiteto rankų.

<...> Pačiam socializmo egzistavimui mūsų šalyje iškilo pavojuς. Dešiniosios jėgos sudarė palankias sąlygas kontrrevolucioniam perversmui.

Tokių sunkių metų kreipiameis į jūs, sovietiniai komunistai <...>, prašydami palaikyti ir paremti mus visomis jūsų turimomis priemonėmis. Tik su jūsų pagalba galima išplėsti Čekoslovakiją iš gresiančio kontrrevoliucijos pavojaus. <...> Dėl padėties mūsų šalyje raidos sudėtingumo ir pavojingojo prasome jus maksimaliai išlaptinti ši mūsų pareiškimą <...>.

Россия, которую мы не знали. 1939-1993. Челябинск, 1995, с. 232.

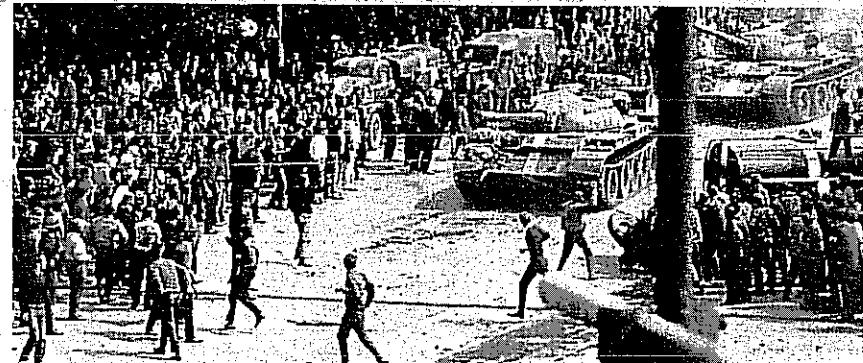
Naktį iš 1968 m. rugpjūčio 20 [21 penkių Varšuvos sutarties šalių kariuomenė peržengė Čekoslovakijos sieną

TASS (Sovietų Sąjungos telegramų agentūra) 1968 m. rugpjūčio 21 d. pareiškimas (ištraukos). TASS-as įgalotas pāreikšti, kad Čekoslovakijos Socialistinės Respublikos partija ir valstybinių veikėjai kreipėsi į Tarybų Sąjungą ir kitas sąjunginės valstybes ir paprašė sutelkti broliškai Čekoslovakijos liaudžiai neatidėlioti pagalbą, taip pat ir pagalbą ginkluotosioms pajėgomis. <...>

Tarybų Sąjungos vyriausybė ir sąjunginių šalių – Bulgarijos Liaudies Respublikos, Lenkijos Liaudies Respublikos, Vengrijos Liaudies Respublikos, Vokietijos Demokratinės Respublikos – vyriausybės, vadovaudamos neišardomos draugystės ir bendradarbiavimo principais ir sutinkamai su esamais sutartiniais išspareigojimais, nusprendė patenkinti minėtą prašymą sutelkti broliškai Čekoslovakijos liaudžiai reikaliningą pagalbą. <...> Broliškos šalys tvirtai ir ryžtingai priešpastato bet kokias grėsmes iš užūrio solidarumą. Niekom ir niekuomet nebus leista išplėsti né vienos grandies iš socialistinių valstybių sandaugos.

Tiesa, 1968 08 22, nr. 196.

1. Ar „partinių ir valstybinų veikėjų“ kreipimasis gali pateisinti intervenciją?
2. Paaiškinkite paskutinės pareiškimo pastraipos prasmę.

Prahos pavasario pabaiga. I Čekoslovakiją išveržusių Varšuvos sutarties armijų kareiviai
Prahos gatvėse.

38. Sovietinė Lietuva 1953 - 1987 m.

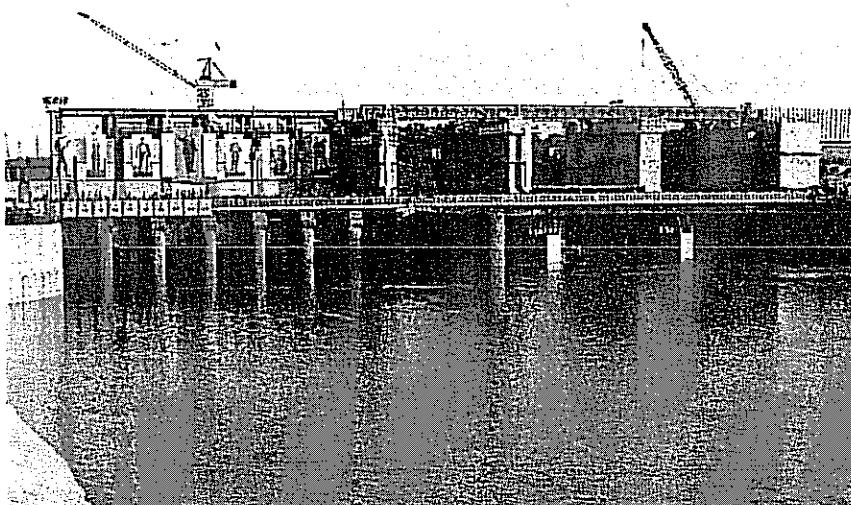
Komunistų politika

1953 m. mirus J. Stalinui, į SSRS vadovybės viršūnę iškilo N. Chruščiovės. Jo politinės ir ekonominės reformos keitė padėtį ir Lietuvoje. Iki 1958 m. pabaigos iš tremties vietų į Tėvynę grįžo 22 tūkst. tremtinių šeimų. Daug tremtinių neatgavo konfiskuoto turto, jiems buvo trukdoma gauti darbo, juo labiau vadovaujančio, neretai varžomas jų vaikų priėmimas į aukštąsias mokyklas. Todėl ne visi tremtiniai parvyko į Lietuvą. Manoma, kad įvairiose SSRS vietose liko 30–40 tūkst. lietuvių.

6-ajį - 7-ajį dešimtmečiais Lietuva pagal sovietinį modelį buvo sparčiai industrializuojama. Atsirado ir naujų pramonės šakų: chemijos, radiotechnikos. Tada pastatytas Panevėžio „Ekranas“, Jonavos ir Kėdainių chemijos kombinatai, Vilniaus kuro aparatūros, Gražių „Elfos“ gamyklos, Kauno ir Elektrėnų elektrinės. Lietuvos pramonė buvo plėtojama pagal SSRS poreikius, buvo nepaisoma ekologinių padarinių.

1964 m. rudenį N. Chruščiovą pakeitė konservatyviųjų jėgų statytinis L. Brežnevės. Sustiprėjo Stalino kulto reabilitavimo nuotaikos, komandinės ūkio valdymo tendencijos, disidentų persekcionimas, visuomeninio gyvenimo militarizavimas, padidėjo užsienio politikos agresyvumas.

Kolektivizacijos sužlugdytas Lietuvos žemės ūkis beveik du dešimtmečius neiškopė iš krizės. Po 1956 m. kiek pagerėjo kolūkiečių gyvenimas: panaikin-

Sovietiniai metais Lietuvoje buvo daug statoma. Kauno HES statyba. 1959 m.

Vienkiemis Alytaus rajone. 5-asis - 6-asis dešimtmečiai

tos prievolės, padidintas darbo užmokestis, žemės ūkio produktų supirkimo kainos. Tik 7-ojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos žemės ūkis pasiekė prieškarinį lygį. Vis dėlto palyginti su kitomis sovietinėmis respublikomis Lietuvos žemės ūkis buvo vienas pirmaujančių SSRS. Pagal pieno gavybą vienam gyventojui Lietuva 1970 m. užėmė pirmą vietą SSRS – 793 kg. (SSRS – 342 kg.). Daugiau pieno buvo gaunama tik Naujojoje Zelandijoje ir Danijoje. Nemaža žemės ūkio produkcijos dalis buvo išsauginama asmeniniuose kolūkiečių sodybiniuose sklypuose. 1975 m. šiuose ūkiuose buvo gauta 31% mėsos ir 40% pieno. N. Chruščiovo ir L. Brežnevo laikais valdžia tėsė Stalino pradėtą vienkiemų naikinimo politiką. Iki 1965 m. Lietuvoje buvo likviduota 62 tūkst. vienkiemų (iš 300 tūkst.). Žmonės vengė kurtis naujose gyvenvietėse – dažnai vykdavo gyventi į miestus. 1965–1984 m. Lietuvos miestų gyventojų padaugėjo nuo 43,9 iki 68%.

Kultūrinis gyvenimas

6-ojo dešimtmečio politinis atšilimas žadėjo poslinkius ir Lietuvos kultūriname gyvenime. Buvo bandoma pertvarkyti kultūros ir švietimo įstaigų sistemą, atstatyti istorijos ir kultūros paminklus. Tačiau ir naujomis salygomis centralizmas, ideologinė cenzūra neleido visiškai atsiskleisti menininkams, slopino kultūros tautiškumą ir dvasingumą. Grįžusius iš kalėjimų ar tremties mokslininkus, literatus, žymius valstybės ir kultūros veikėjus, mokytojus, agronomus (V. Sezemaną, P. Šalčių, K. Inčiūrą, A. Miškinį, P. Klimą, A. Stulginskį, J. Urbšį ir kt.) atidžiai stebėjo valstybės saugumo organai. Toliau buvo persekiojama lietuvių inteligentija. 1958 m. iš universiteto rektorius pareigų atleistas J. Bulavas, kuris stengėsi atlietuvininti universitetą. Norint sustiprinti jaunimo komunistinį auklėjimą Lietuvos aukštoseios mokyklose 1960 m. buvo įvestas mokslinio ateizmo kursas, o nuo 1963 m. – mokslinio komunizmo pagrindai.

Vis dėlto buvo ir teigiamų pokyčių. Komunistų partija ėmė toleruoti ideologiskai neutralią kūrybą. Lietuvą išgarsino dailininko grafiko S. Krasausko, rašytojo V. Mykolaičio-Putino, kino režisieriaus V. Žalakevičiaus, skulptoriaus

J. Mikėno ir kt. menininkų kūryba. 1959 m. valdžia pradėjo Trakų ir Biržų pilių restauravimo bei Medininkų pilies konservavimo darbus. Bet dėl to nuolat reikėjo aiškintis su Maskva ir ieškoti partijos vadovams tinkamų argumentų. A. Sniečkus aiškino N. Chruščiovui, kad Trakuose numatyta atidaryti muziejų, kuris atspindėsias lietuvių ir rusų tautų kovą su kryžiuočiais, feodalais, buržuažija, fašistiniais grobikais.

1960 m. Vilniuje oficialiai paminėtas Žalgirio mūšio 550 metų jubiliejas; į Gedimino kalną buvo užkeltas memorialinis akmuo, Lietuvos miestuose ir miesteliuose rodomas teatralizuotas "Pilėnų" vaidinimas.

Partinė kultūros cenzūra sustiprėjo po 1968 m. SSRS armijos intervencijos į Čekoslovakiją.

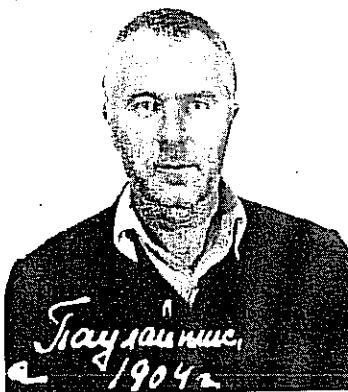
Lietuvių priešinimasis komunistų politikai

Susilpnėjus totalitariniams režimui 1955-1959 m., Lietuvoje vėl sustiprėjo antisovietinis sajūdis. Jam turėjo įtakos ir 1955-1956 m. įvykiai Lenkijoje ir Vengrijoje. Pirmą kartą po rezistencijos nuslopinimo atvira politinio protesto akcija Lietuvoje įvyko 1955 11 02 Kaune. Grupė jaunuolių prie karių kapų giedojo tautines giesmes, susirėmė su milicija. 1956 m. Vėlinės paminėtos ir Vilniuje. Panašūs minėjimai vyko ir vėlesniais metais. 1955-1958 m. Valstybės saugumo komitetas (KGB) išaiškino 61 nelegalią organizaciją, kurių veikloje dalyvavo 303 žmonės, daugiausia jaunimas.

1961 m. SSKP priėmė utopinę komunistinės visuomenės sukūrimo programą. Ji numatė tautų susiliejimą ir išnykimą. Todėl ir Lietuvoje pradėti persekioti bet kokie tautinio protesto, išskirtinumo reiškiniai.

Lietuvių slaptų organizacijų veikla ypač suaktyvėjo po 1968 m. SSRS armijos intervencijos į Čekoslovakiją. 1968-1970 m. už antisovietinę veiklą buvo nubausti 109 žmonės. Skirtingai nuo rusų disidentų, lietuviai pirmenybę teikė ne žmogaus teisėms, o Lietuvos nepriklausomybės ir religijos laisvės problemoms. Svarbiausia disidentų organizacija buvo Lietuvos Helsinkio grupė, veikusi 1976-1983 m. Be to Lietuvoje susibūré ir kitos disidentų organizacijos: Lietuvos katalikų sąjunga, Jaunosios Lietuvos sąjunga ir kt. 1978 m. buvo įsteigta Lietuvos laisvės lyga (LLL).

Nepaisant didelių pastangų, disidentai dienšnio poveikio komunistiniams režimui ne-

P. Paulaitis (1904-1986)
(nuotrauka iš KGB archyvo).

Totalinių komunistų partijos vadovaujamas režimas persekiodamas ir žudydamas savo valiu pajungė milijonus žmonių. Bet ne visus.

Mokytojas, antinaciomo pasipriešinimo dalyvis, antisovietinių partizanų vadinas Petras Paulaitis buvo

iš tu, kurie nepalūžo. "Atpildas" už tai – 34 metai sovietiniuose kalėjimuose ir lageriuose.

Žodynas

Disidentas (lot. *dissidentis* – nesutinkantis, prieštaraujantis) – asmuo, nelspažstantis oficialios religijos ar nepriatantį totalitarinės valstybės ideologiją. Disidentai dažnai diskriminuojami, apribojamos jų politinės teisės.

Ateizmas (pranc. *atheisme* < gr. *atheton* – bedleybė) – pažiūrų sistema, neigianti dlevo, antgamtinėlį būtybų ir reiškinų buvimą, atmetanti bet kokią tikybą.

Valstybės saugumo komitetas – slaptoji SSRS policija, įkurta Lenino dar 1917 metais kaip Visos Rusijos Ypatingoji komisija, vykdė terorą ir persekioko kitamianus. Jo veikla ypač aktyvi ir visapimantė buvo Stalino valdymo metais.

Pranešimas laikraštyje apie R. Kalantos susideginimą

Ryšium su gautais klausimais dėl R. Kalantos savizudybės 1972 05 14 Kauno muzikinio teatro sodelyje mlesto prokuratūra praneša, kad šis įvykis išriamas. Tardymo organų nutarimu paskirtos ekspertizės, jų tarpe teismo medicinė psichiatrinė. Ekspertų psichiatrų komisija atliko teismo psichiatrinę ekspertizę ir ištyle turimus dokumentus, R. Kalantos užrašus, laiškus, piešinius, klasės darbus, o taip pat priėmę dėmesinį jo tévų, mokytojų, draugų parodus padarė išvadą, kad R. Kalanta buvo psichiškai sergas žmogus ir nusiužudė, būdamas liguoje būsenoje.

Komjauniūro tiesa, 1972 05 21, nr. 100.

Antisovietinė demonstracija Kaune po Kalantos susideginimo. 1972 m. gegužės mėn.

1. Kodėl R. Kalanta buvo paskelbtas psichišku ligoniu?

Lietuvos laisvės lygos deklaracija

Lietuvių tautos kovos už savo laisvę praėjusiam ir dabartiniame šimtmetyje, sudėtas milžiniškos aukos ir kančios parodė pasaullui apie lietuvių dvasios ryžą išilikti savimi bet kokiose sąlygose, bet kokia kaina. <...> Tragiška, kad lietuvių tauta iki šiol negavo net moralinės pasaullio valstybilių pāramos.

1978 metais birželio 14-15 d. iniciatyvinė grupė, apsvarsčius tarptautinę ir vidaus padėti, nusprendė sukurti nepartinę, demokratinės principais, velkiančią organizaciją – Lietuvos laisvės lyga (LLL). LLL tikslas – nepriklausomos Lietuvos atkūrimas.

LLL uždaviniai:

1. Religinės, tautinės ir politinės sąmonės ugdymas.

2. Lietuvos laisvės klausimo kėlimas tarptautiniose forumuose.

LLL naturės organizacinės struktūros. Klekviens Lietuvos gyventojas gali laikyti save LLL nariu, jeigu jis kovoja (pagal galimybes) už LLL tikslus. <...>

LLL Tautinė taryba.

A. Terleckas, Didysis sąmokslas prieš Lietuvą, Kaunas, 1996, p. 45-47.

turejo. Tačiau jų veikla rodė, kad ne visiems Lietuvoje šis režimas priimtinias. Disidentai informuodavo pasaulį apie žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje.

Komunistų valdžia varžė Lietuvos Katalikų bažnyčios veiklą 1956-1960 m. Lietuvoje buvo uždarytos 7 bažnyčios, suimta 11 kunigų. Ypač persekiota Bažnyčios vadovybė. 1957 m. vyskupai T. Matulionis ir V. Sladkevičius buvo pašalinti iš pareigų ir ištremti. 1961 m. į Žagarę ištremtas vyskupas J. Steponavičius. 1966 m. LKP CK nutarė nacionalizuoti tikinčiųjų lėšomis pastatytą Klipėdos Taikos Karalienės bažnyčią. 7-ajį dešimtmetį sustiprėjo religinių pamincklų ir šventų vietų niokojimas: buvo griaunami Kryžių kalno kryžiai, trukdoma tikintiesiems ir kunigams lankytis šventas vietas, atliki religines apeigas. Iš kunigų buvo atimami registracijos pažymėjimai, mažinamas klierikų skaičius Kauno kunigų seminarijoje.

Už vaikų katekizavimą buvo nuteisti kunigai P. Bubnys, A. Šeškevičius, J. Zdebskis. Dėl religijos laisvės ir katalikiškos spaudos suvaržymo 1972 m. į L. Brežnevą ir JTO kreipėsi 17 054 Lietuvos tikintieji. 1972 m. buvo įsteigta slaptai kunigų seminarija. Tais pačiais metais pradėtas leisti žymiausias nelegalus leidinys "Lietuvos katalikų bažnyčios kronika", kuris demaskuodavo sovietų valdžios antireligine, antitautinę politiką. Iki 1987 m. išėjo 75 šio leidinio numeriai. 1978 m. įsteigta Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas. 1978-1983 m. komitetas paskelbė 50 dokumentų ir protesto raštų įvairioms LSSR, SSRS valdžios įstaigoms, pasaulio organizacijoms, rengė parašų rinkimo akcijas. 1979 m. surinkti 148 149 parašai dėl Klaipėdos bažnyčios grąžinimo tikintiesiems.

1972 m. įvyko viena iš didžiausių Lietuvoje protesto akcijų. Gegužės 14 d. Kauno muzikinio teatro skverelyje, apsipylęs benzinu, dėl Lietuvos laisvės susidegino Romas Kalanta. KGB stengėsi šį įvykį sumenkinti ir, paskelbusi R. Kalantą buvus psychiniu ligoniu, slaptai palaidojo. Tai sukėlė protesto akcijas. Netrukus po laidotuvių vykusių demonstracijų metu buvo suimiti 402 žmonės. Kauno įvykių atgarsiai greitai pasklido po Lietuvą, pasiekė užsienį. 8-ajį dešimtmetį Sovietų Sajungoje toliau stiprėjantis politinis režimas stengėsi slopinti lietuvių tautos politinį aktyvumą. Nuo 1972 iki 1988 m. reikšmingų tautinio pasipriešinimo akcijų daugiau nebuvo. Nepaisydama griežto politinio režimo, lietuvių tauta išsaugojo tautiškumo idealus.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie pokyčiai įvyko Lietuvoje N. Chruščiovo ir L. Brežnevo valdymo metais?
2. Kaip buvo persekiojami grižę politiniai kaliniai ir tremtiniai? Pateikite persekiojimo pavyzdžių iš savo šeimos, giminės, pažystamų gyvenimo.
3. Kuo pasireiškė lietuvių priešinimasis sovietinei sistemai Chruščiovo ir Brežnevo valdymo metais?
4. Nurodykite svarbiausias disidentų organizacijas.

Tarnybinė instrukcija

Medžiaga temai ("Katalikybė Lietuvoje ir dabartis") reikama moksliškais tikslais, siekiant giliau pažinti procesus šiuolaikinėje katalikybėje, taip pat ir kitose konfesijose.

Pamokslų klausymui parenkami aktyvūs ateistai, turintys pakankamą išsilavinimą. Neatlikinėdamas religinių apeigų, bet elgdamasis kultūringai, ateistas atidžiai išklauso pamokslų ir vėliau atkuria jų turinį, nieko nepridėdamas nuo saves. Pastabose reikia nurodyti, kiek tikinčiųjų dalyvavo pamaldose (tame tarpe vyrių, moterų, jaunimo, mokyklinių amžiaus vaikų). Nurodyti, kas patarnavo pamaldose (suauge ar vaikai). Apibūdinti religines apeigas, ju iškilimnguma ir emocijonaliu; tikinčiųjų aktyvumas (gieda, meldžiasi iš malda knygų, atsakinėja kunigui ir pan.); kas pamaldų metu rinko aukas (dvasininkas ar bažnyčios atstovas).

Nenugalėtoji Lietuva, t. 1, Vilnius, 1993, p. 193-195.

1. Koks šios instrukcijos tikslas?
2. Kam buvo naudojami surinkti duomenys?

Lietuvos moksleivių ir jų tėvų pareiškimas LTSR švietimo ministrui

Patį didžiausia biogebė yra prievara mokiniam skieplijamas ateizmas. <...> Religinį moksleivlai ne kartą yra išjuokiami, barami už religinę praktiką, jų karikatūromis puošiami mokyklų slenialkraščiai.

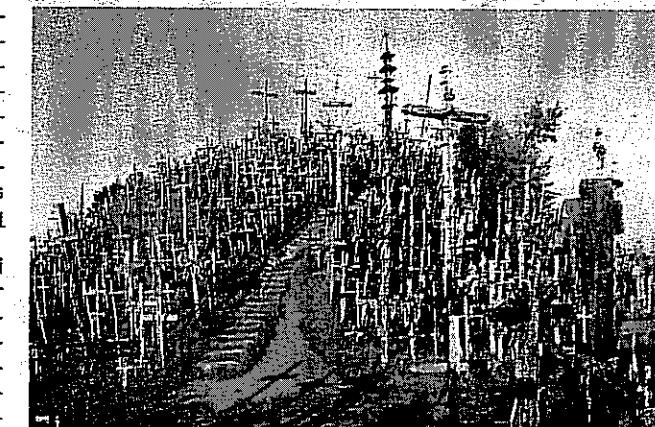
Religinį moksleivlai yra verčiami kalbėti ir rašyti prieš savo įsitikinimus, piešti antireligines karikatūras. Atsisakiusiems bendradarbiavti rašomi dviejai ir vienetai. Kartais elgesys mažina-

masis vien už lankymasi bažnyčioje. Į charakteristikas įrašomi religingu moksleivlių įsilikimai, ir tuo apskritinama jiems įstoti į aukštąslas mokyklas. <...> Mums jau nusibodo prievertinis bėdlevinimasis, ir tai iššaukia reakciją – nusigręžti nuo jėga peršamų idėjų. Kodėl šiltaip elgiamasi mokyklose, jei SSRS konstitucija skelbia sažinės laisvę?

1973 metų kovo mėn. 14 284 parašai.

Nenugalėtoji Lietuva, t. 1, Vilnius, 1993, p. 191-192.

1. Ką šis dokumentas pasako apie Brežnevo laikų Lietuvos mokyklas?
2. Atsakykite į paskutinį šio pareiškimo klausimą.
3. Paaiškinkite, kodėl ši pareiškima pasiraše tiek daug žmonių.
4. Kaip, Jūsų nuomone, LTSR švietimo ministras atsakė į šį raštą?

Kryžių kalnas ne kartą kentėjo nuo ateistų valdžios

39. Komunizmas už Europos ribų

Komunizmo plitimas pokario pasaulyje

Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais labai sustiprėjo komunistinis judėjimas. Komunistų aktyvumas pasipriešinimo judėjime smarkiai padidino jų įtaką Europos ir Azijos šalyse. SSRS pergalė kare ir jos lemiamas vaidmuo tai pergalei pasiekti pakelė ir komunistinio judėjimo autoritetą.

Pirmaisiais pokario metais Prancūzijos ir Italijos komunistų partijos turėjo beveik po du milijonus narių, buvo gausiai atstovaujamos parlamentuose ir dalyvavo vyriausybėse. Tačiau komunistus remiančių Vakarų Europos darbininkų dauguma nebuvo prievartinės revoliucijos šalininkai, jie siekė pirmiausia pagerinti savo gyvenimo šalygas. Todėl Vakarų komunistų partijos sutelkė pastangas profsajungų veiklai, rinkiminei kovai ir parlamentinėms diskusijoms.

Daugelis Azijos šalių komunistų partijų laikėsi nuostatos derinti politinę ir ginkluotą kovą. Baigiantis Antrajam pasauliniui karui ypač sustiprėjo komunistinis judėjimas Pietryčių Azijoje: Vietnam, Birme, Indonezijoje, Filipinuose. Čia kovose prieš japonų okupantus dalyvavę komunistų partizanų būriai Japonijai kapituliavus mėgino paimti valdžią. Tačiau tam priešinosi tiek Vakarų Europos valstybės ir JAV, kurioms tos šalys iki karo priklausė kaip kolonijos, tiek vietinės antikomunistinės jėgos. Po ilgamečių pilietinių karų komunistams pavyko pasiekti visišką pergalę tik Vietnam, Kambodžoje ir Laose. Kitur jie buvo sutriuškinti.

Socialistinės Azijos šalys

Komunistai paėmė valdžią ne tik trijose Pietryčių Azijos valstybėse. Azijoje buvo ir daugiau socialistinių šalių. Dar 1924 m. buvo paskelbta Mongolijos liaudies respublika. Ši labai retai gyvenama klajoklinės gyvulininkystės šalis buvo visiškai priklausoma nuo SSRS.

Po Antrojo pasaulinio karo komunistai įsigalėjo šiaurinėje Korėjos dalyje, kurią 1945 m. užėmė Sovietų armija. 1948 m. buvo paskelbta Korėjos liaudies demokratinė respublika (KLDR). 1949 m. komunistai laimėjo pilietinį karą Kinijoje ir paėmė valdžią gyventojų skaičiumi didžiausioje pasaulio valstybėje. Azijos socialistinės valstybės, išskyrus Mongoliją, buvo mažiau priklausomos nuo SSRS negu Europos komunistinės šalys. Tiesa, tai turėjo ir neigiamų padarinių: Kinijos ir KLDR nepaliė destalinizacijos procesas.

Kinija, valdoma komunistų

1949 m. spalio mėn. 1 d. buvo paskelbta Kinijos liaudies respublika (KLR). Kinų komunistai 6-ojo dešimtmecio pradžioje nacionalizavo bankus ir stambiąją pramonę, įvykdė žemės ūkio reformą – bežemiams ir mažazemiams išdalijo beveik 47 mln. ha dvarininkų žemėl. Vidutines ir mažasias įmones iki 1956 m. valdė privatūs savininkai, tačiau jas valstybė griežtai kontroliavo. Sekdama SSRS pavyzdžiu, Kinija pradėjo industrializaciją. 1953-1957 m. buvo pastatyta

TSRS vyriausybės pareiškimas apie TSRS ir Kinijos santykius 1969 m. pavasarį

1969 metų kovo 14 d. 11 valandą 15 minučių Maskvos laiku grupė ginkluotų kinų kareivių vėl mėgino įsibrauti į Tarybų Sąjungos teritoriją – Damanskio salą, prie Usūrio upės. Kitą dieną, kovo 15-ąją, didelis ginkluotas kinų kareivių būrys, nuo krainto remiamas artillerijos ir minosvaidžių ugnies, atakavo salą saugojančius tarybinius pasleniečius, dėl to yra nukautų ir sužeistų. Buvo imtas priemonių, ir provokatoriai buvo ištumti iš salos.

Tuo pat metu oficialūs Kinijos organai dildina antitarybinę istoriją, reiksdami nepagrūstas ir agresyvias teritorines pretenzijas. <...>

Tarybų Sąjungos vyriausybė pareiškia, kad, jeigu bus pažeidžiamos pagrindos TSRS teisės, jeigu bus toliau mėglinama pažeidinėti Tarybų Sąjungos teritorijos nellečiamybę, tai Tarybų Socialistinė Respubliką Sąjunga, visas jos tautos jaunystingai gins ir duos triuškinantį atkirtų tokieles pažeidimams. Maskva, 1969 m. kovo 15 d.

Mao Czedunas (1893-1976) ir jo bendražygiai 1947 m.

Chunveibinų demonstracija prie TSRS ambasados

Vakar iki velyvos nakties nesiliovė sueigos prie TSRS ambasados Pekine. Chunveibinų minios pagal armijos karininkų komandą iki užkrimimo skandavo antisovietinius šūkius. Kas dvi valandas jas pakelsdavo šviležios jėgos. Šoviništiname spektaklyje, kuris šiomis dienomis buvo rengiamas prie ambasados, Pekinė valdžia vertė dalyvauti net vaikus iš gretimų valkų darželių ir mokyklų.

Pirmosiomis apšiausties dienomis į ambasados pastatą buvo nukreipti 9 garsiai kalbių, vėliau jų susidarė 28, praėjusių naktį buvo prirežta dar 20 garsiai kalbių. <...>

Tiesa, 1969 03 16, nr. 64.

Kinijos demonstracija prie SSRS ambasados
Pekinas 1966 08 29.

1. Kokią santykį tarp dviejų didžiųjų komunistinių valstybių būklę liudija ši medžiaga?
2. Ką šis tekstas Jums pasako apie komunistų valdymą Kinijoje?

daug sunkiosios pramonės įmonių. Tačiau jau 1955 m. Kinijos komunistų partija, vadovaujama Mao Czeduno, pradėjo spartinti pertvarkymus.

Per aštuonis mėnesius Kinijoje buvo kooperuotas žemės ūkis, o 1956 m. suvalstybinta visa privati pramonė ir prekyba. Tačiau kitaip negu Sovietų Sąjungos ir Centrinės bei Pietryčių Europos šalyse (išskyrus VDR) vidutiniai ir smulkieji kapitalistai gavo tam tikrą išpirką (beveik trečdalį suvalstybintų įmonių vertės). Vyko ir amatininkų kooperavimas.

Mao Czedunas manė, kad Kinijos ekonomika auga per lėtai, ir jis sugalvojo įveikti jos trūkumus per kelerius metus. 1958 m. pradžioje buvo paskelbtas "Didysis šuolis". Žemės ūkio kooperatyvus pertvarkydyavo į "liaudies komunas", kuriose buvo panaikintas užmokestis pagal darbą, o produktai skirstomi visiems po lygai, suvisuomenintas asmeninius turtas, įvesta karška darbo ir gyvenimo tvarka. "Didžiojo šuolio" laikotarpiu (1958-1962 m.) pramonės gamybą reikėjo padidinti 6,5 karto, žemės ūkio - 2,5 karto. Šie fantastiniai planai nebuvo įgyvendinti.

"Didysis šuolis" baigėsi ekonomine suirute ir gamybos smukimu. 1960 m. Kinijoje siautė badas, nuo kurio mirė keliolika milijonų žmonių.

"Didysis šuolis" sutapo su Kinijos ir SSRS konflikto pradžia. Jis turėjo ideologines ir politines priežastis. Mao Czedunas nerimavo dėl Stalino kulto pasmerkimo, jis bijojo, kad destalinizacija gali susilpninti jo vienvaldybę. Kinija nebenorėjo būti "jaunesniaja" SSRS partnere, o pati siekė primesti jai savo valią. KLR vadovai reikalavo iš SSRS padėti Kinijai pasigaminti branduolinį ginklą. Tačiau N. Chruščiovas griežtai atsisakė tai padaryti.

Neturtinga šalis didžiulėmis pastangomis pati sukūrė branduolinį bei raketinį ginklus. 1964 m. spalio mėnesį vakarų Kinijos dykumose buvo susprogdinta atominė bomba, o 1967 m. – vandenilinė. 1966 m. Kinija išbandė pirmąją valdomą rakétą, o 1971 m. paleido dirbtinį Žemės palydovą.

Kai kurie KKP veikėjai reiškė nepasitenkinimą Mao Czeduno vidaus ir užsienio politika. Siekdamas išlaikyti valdžią, Mao Czedunas ir jo šalininkai (maoistai) 1966 m. pradėjo vadinančią proletarinę kultūrinę revoliuciją ir paskelbė šūkį: "Ugnis į štabus!" Maoistų sudaryti moksleivii – "chunveibinų" ("raudonoujų sargybiniai") būriai užimdavo partijos ir vyriausybės įstaigas, persekiodavo visus įtariamuosius. Šimtai tūkstančių partijos veikėjų, administracijos pareigūnų ir inteligenčių buvo uždaryti į koncentracijos stovyklas arba ištremti į atokius šalies rajonus "persiauklėti".

"Kultūrinės revoliucijos" metais santykiai su SSRS dar labiau pablogėjo. Abiejų valstybių pasienyje vyko ginkluoti susirėmimai, didžiausias iš jų – 1969 m. pavasarį prie Usūrio upės. 8-ojo dešimtmečio pradžioje Kinija pakeitė politiką. Vakarų atžvilgiu, siekė Vakarų valstybių diplomatiniu pripažinimo ir ekonominės, techninės bei karinės pagalbos. Kinija užmezgė diplomatinius santykius su dauguma Vakarų valstybių, o 1971 m. buvo priimta į JTO.

1976 m. rugsėjo mėn. mirė Mao Czedunas, ir iškart prasidėjo kova dėl valdžios. Nauju šalies lyderiu tapo nuosaikių pažiūrų Den Siaopinas, siekiantis

Metai	1952	1988	1993
Anglių (mln.t)	66	970	1144
Elektros (mlrd. kWh)	7,3	543,0	816
Naftos (mln. t)	0,44	137,00	145
Plienų (mln. t)	1,35	59,18	89
Televizorių (mln. vnt.)	-	24,85	29
Dviračių (mln. vnt.)	0,08	41,22	35*

* 1992 metai

Pramonės gamyba Kinijoje

Metai	Žmonių skaičius (mln.)
1730	180
1810	350
1850	425
1875	350
1930	475
1940	440
1950	550
1960	650
1970	772
1975	825
1988	1096
1994	1200

Metai	Eksportas	Importas
1970	2,06	2,18
1979	13,43	15,21
1988	46,89	52,22
1993	92	104

Kinijos užsienio prekyba (mlrd. dol.)

Informations zur politische Bildung. 1990, nr. 198, p. 26; P. Lingé, Europos ir Azijos šalys. Vilnius, 1996, p. 242-245.

Kinijos gyventojų daugėjimas (mln.)

- Apibūdinkite Kinijos ekonomikos raidą XX a. antrojoje pusėje ir užsienio prekybos augimą pastaraisiais dešimtmečiais.
- Palyginkite gyventojų skaičiaus didėjimą 1850-1950 ir 1950-1994 metais ir padarykite išvadas.

Kinijos liaudies išsivadavimo armija išvaiko demonstraciją Pekine, Tiananmenio aikštėje. 1989 m. birželio 4 d.

nutraukti represijas ir pagerinti liaudies gyvenimą.

1979 m. Den Siaopinas paskelbė naują ekonomikos kursą, numatantį privačios pramonės ir prekybos įteisinimą, pirmenybę lengvosios pramonės plėtojimui ir kt. Dauguma valstiečių atgavo žemės sklypus (tik be teisės parduoti), jiems leista versti pagalbiniais verslais. KLR valdžia atsisakė maoistų politikos, bet paties Mao Czeduno nepasmerkė.

Buvo smarkiai sumažintos karinės išlaidos, pamažu keitėsi ir KLR užsienio politika, sunormalėjo santykiai su SSRS.

9-ajį dešimtmetį Kinijoje labai padidėjo žemės ūkio ir pramonės gamyba, pakilo gyvenimo lygis. Politinėje srityje komunistų partija ligi šiol atsisako dalytis valdžia, silpna ir negausi opozicija persekiogama.

Komunistinės idėjos Vakarų pusrytuose. Kubos revoliucija

Šiaurės Amerikoje – JAV ir Kanadoje – komunistų partijos buvo silpnos tarpukarių, nesustiprėjo ir po Antrojo pasaulinio karo. Šiose šalyse komunistai negaudavo rinkėjų paramos ir neturėjo atstovų parlamentoose. Kitokia padėtis buvo Lotynų Amerikoje. Čia egzistavo labai aštrūs socialiniai prieštaravimai, dauguma kaimo gyventojų neturėjo žemės, ji priklausė stambiesiems dvarininkams. Skurdas viešpatavo ir kaimuose, ir miestuose, dėl mokyklų trūkumo didelė dalis vaikų jų nelankydavo ir likdavo beraščiai. Pramonė ir kasyklos daugiausiai priklausė užsieniečiams. Lotynų Amerikos respublikose veikė demokratinės konstitucijos, bet jų mažai tebuvo paisoma. Konservatyvūs karininkai, vadiniami "gorilomis", užgrobė valdžią žauriai persekiodavo opoziciją ir neleisdavo vykdyti socialinių reformų.

Esant tokiai padėtiai Lotynų Amerikoje šalių komunistinės idėjos susilaukdavo nemažai pasekėjų, ypač tarp studentų. Komunistų veikla daugelyje šalių buvo draudžiama, bet tai skatino juos ginkluotis kovai. Kuboje ši kova baigėsi pergale.

6-ajį dešimtmetį Kuboje viešpatavo F. Batistos diktatūra, šalis buvo visiškai priklausoma nuo JAV. Visuomenės nepasitenkinimas didėjo, ir ji parėmė 1956 m. lapkričio mėn. prasidėjusią partizanų kovą. Jai vadovavo jaunas (g. 1926 m.) iš turtingų dvarininkų šeimos kilę advokatas Fidelis Kastras. Jam pavyko patraukti į partizanų pusę valstiečius bei samdinius, miesto intelligentus ir net dalį buržuazijos. Korupcijoje paskendusios Batistos diktatūros negalėjo išgelbėti žauriausios represijos. Naujuju 1959 m. išvakarėse Batista pabėgo iš Kubos, ir valdžia atiteko F. Kastrui. Pirmą kartą Lotynų Amerikoje partizanai nuvertė karinę diktatūrą. Senojo armija buvo paleista, o iš partizanų būrių sukurtais revoliucionės ginkluotosios pajėgos.

F. Kastro vyriausybė jau 1959 m. nacionalizavo amerikiečių žemės valdas ir didesnius kaip 400 ha vietinių savininkų dvarus. 1963 m. buvo nacionalizuoti visi vidutiniai bei mažieji dvarai. Didžiuma jų tapo valstybiniais ūkiais.

Kubos ir JAV santykiai blogėjo. 1960 m. vasarą JAV prezidentas D. Eizenhaueris pasiraše įstatymą, draudžiantį įvežti iš Kubos cukrų. F. Kastras tada

F. Kastras apie sukilėlių kovą Kubos revoliucijos metais

1956 m. gruodžio 2 dieną mūsų grupė, kuria sudarė 82 žmonės, išskélé pelkėtoje Kubos pakrantėje.

Batistos ir mūsu jėgų santykis buvo 1000:1. Visokiai ginkliai aprūpintų kareivius Batistos armijoje buvo 80 tūkstančių. Po kelijų dienų mūsų padėtis pasidarė dar sunkesnė: tikrai septyni žmonės su ginklu rankose galėjo susijungti į būrių. Santykis pasidarė 10 000 : 1, dargi daugiau kaip dešimt tūkstančių. Dešimt tūkstančių prieš vieną ir netgi tokiu metu mes nepraradome dvaslos tvirtybės. <...>

Visą tai laiką aš nepraradau ryšį su komunistais. Tada jie vadovavosi savo pažiūromis ir lozangais. Tiesą sakant, iš jų negalima buvo reikalauti, kad jie patikėtų tuo, ką mes ruošėmės daryti. Partijai, išauklietai klasikine dvasia, su savo schemomis, savo konceptuomis, tai buvo sunku. Be to, pati komunistų partija negalėjo kelti tikslų pajamų valdžią. Nors valdžia ir buvo galima pajamti revoliucioninį kelio, bet komunistai nesugebejo to padaryti, turint galvoje pas mus buvusį visišką Jungtinį Amerikos Valstijų viešpatavimą. <...>

Ф. Кастро. Избранные произведения. Москва, 1986, с. 251, 337-338.

1. Kaip galima suprasti F. Kastro žodžius apie tai, kad komunistų partija Kuboje negalėjo pajamti valdžios?

Fidelis Kastras (g. 1926 m.) – imigranto iš Ispanijos, cukrausvendrių plantacijos savininko sūnus. Mokėsi Havano universiteto Teisės fakultete. Istraukę revoliucioninį judėjimą. 1947 m. dalyvavo nesekmingame bandyme nuversti Dominikos diktatorių Truchiliją. 1951 m. baigė Havano universitetą, gavo teisės daktaro laipsnį, tapo advokatu. 1952 m. generoli F. Batistai įvykdžius perversmą, F. Kastras organizavo kovą prieš diktatorių. 1953 m. liepos 26 d. jis vadovavo sukilimui Santjago de Kuba mieste. 29 gyvi likę sukilėliai, tarp jų Kastras ir jo brolis Raulis, buvo nuteisti 15 metų kalėti. Po kiek laiko Batistai amnestavus sukilėlius, F. Kastras išvyko į Meksiką, kur įkäre „Liepos 26-osios judėjimą“. Jo tikslas – nuversti Kubos diktatūrą. 1956 m. gruodžio 2 d. F. Kastro vadovaujama 82 revoliucionierių grupė laivu „Granma“ aplaukė iš Kubos salų. Po pirmųjų susidūrimų su kariuomene liko tik 12 kovotojų, tarp jų broliai Kastrai, Ernestas Če Gvara. Vis dėlto šių vyrių pradėta kova baigėsi pergale. 1959 m. sausio 2 d. sukilėliai įžengė į Havanan.

nacionalizavo amerikiečių kapitalistų pramonės įmones, bankus, susisiekimo bei ryšių kompanijas. 1961 m. sausio mėn. JAV nutraukė su Kuba diplomatinius santykius ir pradėjo rengtis jėga nuversti F. Kastrą.

1961 m. pavasarį Kastras paskelbė, kad Kuboje vyksta socialistinė revoliucija. F. Kastro vyriausybė nacionálizavo ne tik amerikiečių, bet ir kubiečių buržuazijos nuosavybę. Pasiturintys kubiečiai bėgo į JAV, rengėsi kovai prieš revoliuciją. 1961 m. balandžio mén. amerikiečių apginkluoti kontrrevolucionieriai išsikėlė Kubos pakrantėje, bet per tris dienas buvo sutriuškinti ir pasidavė.

1962 m. rudenį kilo Karibų krizė. Kuba visokeriopai rėmė revoliucinius partizanų judėjimus Lotynų Amerikos šalyse, todėl 1964 m. visos Lotynų Amerikos valstybės, išskyrus Meksiką, JAV verčiamos nutraukė su Kuba diplomatinius santykius. Tačiau 8-ą dešimtmetį daugelis jų šiuos santykius vėl užmezgė. Nutrūkus ryšiams su JAV, beveik visa Kubos prekyba vyko su SSRS ir kitomis socialistinėmis šalimis.

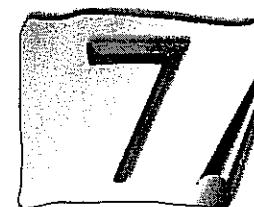
Valdančioji ir vienintelė šalies politinė partija yra Kubos komunistų partija. Jos pirmojo sekretoriaus, Valstybės tarybos pirmmininko (prezidento) ir vyriausybės vadovo postus užima vienas žmogus – F. Kastras.

Kuboje po revoliucijos pastatyta daug fabrikų, gamykų bei elektrinių, smarkiai padidėjo pramonės gamyba. Tačiau Kubai nepavyko įveikti ekonominį sunkumą: trūksta vartojimo prekių, jos skirstomos pagal korteles.

Kubą skaudžiai palietė socializmo žlugimas Europoje ir SSRS suirimas. Anksčiau šios valstybės supirkdavo beveik visą Kubos eksportuojamą cukrą ir tiekdavo jai pramonės gaminius, naftą bei jos produktus. Ginklai ir kita karinė technika buvo gaunama beveik nemokamai iš SSRS. Pastaraisiais metais visų šių pranašumų Kuba neteko. Siekdama įveikti iškilusias problemas Kubos vyriausybė sumažino maisto davinius pagal korteles, paskelbė ištaklių taupymo akciją ir ryžtingą kovą su korupcija. Fidelis Kastras išlaiko valdžios visumą, ragina ginti socialistinį pasirinkimą nuo JAV kėslų.

Klausimai ir užduotys

- Apibūdinkite komunistų įtakos plitimo pasaulyje priežastis ir jų takto Vakaru Europoje bei Azijoje skirtumus.*
- Nurodykite "didžiojo šuolio" ir "kultūrinės revoliucijos" Kinijoje panašumą ir skirtumus.*
- Kaip keitėsi KLR užsienio politika nuo 1950 metų iki šių dienų?*
- Kokios socialinės negerovės ir prieštaravimai būdingi Lotynų Amerikai?*
- Kokios priežastys lėmė, kad socializmas nežlugo Kuboje, kitaip negu Europos šalyse?*

VAKARŲ ŠALYS IR JAPONIJA

40. JAV – ekonominė ir politinė supervalstybė

Antrojo pasaulinio karo poveikis JAV ekonomikai

Karo metais JAV padidėjo ginklų, vartojimo reikmenų gamyba, pagausėjo žemės ūkio produkcija, pramonės produkcijos eksportas. Su stiprėjimo finansinė, ekonominė ir karinė galia. Amerikiečiai gavo didelį pelną iš karinio tiekimo. 1946 m. JAV gamino 62% visos Vakarų pasailio pramonės produkcijos ir turėjo 70% pasailio aukso (be SSRS) atsargų. Doleris tapo tarptautinio atsiskaitymo mokėjimo priemone. JAV turėjo daugiau nei 30 000 civilinės aviacijos lėktuvų bei 60% viso pasailio laivyno tonažo. Nuo 1945 iki 1964 m. amerikiečiai suteikė 97 mlrd. dolerų finansinę paramą visam pasauliui. Jungtinėms Amerikos Valstijoms buvo palanki pokario situacija. Vokietija ir Japonija patyrė viisišką pralaimėjimą. Didžioji Britanija ir Prancūzija prasiskolino amerikiečių kreditoriams.

Nenukentėjusi nuo karo pramonė, sumažėję mokesčiai, didelė amerikiečių perkamoji galia, teikiama pagalba Europai atstatyti, prasidėjęs šaltasis karas ir ginklavimosi varžybos lėmė spartų ekonomikos vystymasi pokario metais. JAV dar labiau pranoko kitas šalis technikos lygiu. Buvo tobulinama aviacija, sukurti raketų bei elektronikos pramonė. Čia anksčiausiai, 1945 m., pagaminta atominė bomba, 1946 m. – sukurtas kompiuteris, o 1948 m. – pirmasis tranzistorius.

Nuo 1945 m. JAV vaidino pagrindinį ekonominį ir techninį vaidmenį pasaulyje, tačiau turėjo karinį konkurentą, kitą supervalstybę – SSRS.

JAV vaidmuo pasailio ekonomikoje

Pokario metais JAV išliko pirmaujančia valstybe pasaulyje. 1990 metų pabaigoje jos pagamino 25% pasailio pramonės produkcijos. Amerikiečiai augino 20% pasailio kviečių. JAV teko 50% pasailio grūdų eksporto. 1995 metais šalis pirmavo užsienio investicijomis.

Iš 500 didžiųjų pasaulio bankų 25% priklauso JAV. Didelės amerikiečių korporacijos "General Motors", "Texaco", "Boeing" ir kt. žinomos pasaulyje. Prekes su etikete "Made in USA" kolybėliai ir vertinamos pasailio rinkoje. Automobilių pramonė laikoma visos JAV ekonomikos stabilumo rodikliu. 1982 m. pasaulyje buvo 331 mln. lengvųjų automobilių, iš jų 123 mln. Jungtinėse Amerikos Valstijose. Amerikiečiai diktuoja pasailio aviacijos, raketų, erdvėlajivių modelius. Daugiau kaip 50% pasailio skaiciavimo mašinų rinku kontroliuoja JAV kompanijos, kurių didžiausia – "IBM". Ekonomikos progresui didelę įtaką daro mokslinių tyrimų skatinimas, išradimų diegimas į gamybą, inovacijos naujovėms. JAV turtinga gamtiniai išteklių, turi gerų rinkų gretimose, labiau atsilikusiose šalyse.

Apie pusę JAV eksporto sudarė mašinos ir įrengimai, 2/3 importo – žaliavos, kurias bei pusfabrikačiai. Taupydama savo atsargas, JAV išsiveža apie 30% naftos. 1974-1975 m. OPEC šalims padidinus naftos kainas JAV ištiko didžiausia po Antrojo pasaulinio karo ekonominė krizė. Pramonės gamyba sumažėjo beveik 13,9%, didėjo infliacija, nedarbas, sumažėjo JAV dalis pasailio prekyboje. Konkurencinėje kovoje su ES ir Japonija amerikiečių kompanijos praradavo automobilių, plieno, staklių rinkas. Siekdama sustiprinti savo pozicijas prekybinėse varžybose su ES ir Japonija bei išsaugoti konkurenciją vidaus ir pasaulinėje rinkoje, JAV ėmėsi protekcionistinių priemonių: padidino muitus už įvežamą plieną iš ES ir kitų šalių, uždraudė valstybiniam sektoriui pirkti telekomunikacijų įrangą ir energetikos produkciją iš ES. 1993 m. JAV, Kanada ir Meksika pasiraše trišalę laisvosios prekybos sutartį ir sukūrė didžiausią pasaulyje laisvosios prekybos zoną.

1992 m. JAV prasidėjo pakilimo etapas. Tai rodo ir pagrindiniai šalies rodikliai. BNP augimas 1994-1995 m. sudarė daugiau kaip 4%, nedarbo lygis 1995 m. sumažėjo iki 5%, metinė infliacija 1995 m. sudarė 3,3%.

Svarbū vaidmenį pasailio-ekonominiam ir finansiniam stabilumui turi dolelio kaip tarptautinės mokėjimo priemonės patikimumas.

Vidaus problemos ir jų sprendimai

Prasidėjus šaltajam karui JAV sustiprėjo komunizmo baimė. Kovai prieš komunizmą vadovavo senatorius J. Makartis. 1947 m. daugiau kaip 2 mln. tarnautojų turėjo prisiekti, kad niekados neprilausys jokiai organizacijai, susijusiai su komunistais. Daug apkaltintų žmonių prarado darbo vietas, buvo sužlugdyta jų karjera ir asmeninis gyvenimas. Vyras ir žmona Rozenbergai, apkaltinti išdavę atominės bombos paslapči, buvo nuteisti mirti. Už visuomenės kritiką buvo peikiamas aktorius Č. Čaplinas, kuris protestuodamas 1954 m. išvyko iš JAV.

Svarbi JAV problema buvo negrų segregacija. Prasidėjo juodųjų judėjimas už rasiņės nelygybės panaikinimą. 1954 m. JAV Aukščiausasis teismas paskelbė, kad baltųjų ir juodųjų atskyrimas mokyklose yra nesuderinamas su Konstitucija. Tačiau rasiinė diskriminacija išliko.

Daug reikšmingų JAV politinio gyvenimo įvykių susiję su jauniausio šalies

Žodynas

Demobilizuoti – paleisti karius iš tikrosios karo tarnybos į atsargą.

Šaltasis karas – JAV ir SSRS varžybos, nuo 1946 m. pasireškusios įvairiomis formomis: ekonominiu spaudimu, ryšiu tarp Rytų ir Vakarų slaučiimu ir beveik visišku nutraukimu, ideologine ir propagandine kova, politinių bei karinių blokų kūrimu, neregėtu žmonijos istorijoje ginklavimuisi, lokaliniuose karais.

JAV valstybės sekretorius – tas pats, kas užsienio reikalų ministras.

Devalvuoti – sumažinti piniginio vieneto vertę.

Infliacija – cirkuliuojančių piniginių ženklų perteklius ir nuverėjimus.

Imigracija – gyventojų atsikėlimas gyventi iš kitos šalies.

Imigrantas – vienos valstybės pilietis, atvykęs į kitą valstybę nuolat arba ilgą laiką gyventi.

Diskriminacija – teisių sumažinimas arba atėmimas iš tam tikros kategorijos asmenų dėl kokių nors pozymylių.

Segregacija – gyventojų skirstymas pagal rases vienos šalies viduje.

Doktrina – tam tikros vienos srities (filosofijos, teologijos, politikos) pažiūrų visuma; politinė programa.

Getas – miesto dalis, skirta tam tikrai rasinei, profesinei arba religinei gyventojų grupėi gyventi.

Reservacija – teritorija, kurioje priversti apgyvendinti vietinės kilmės gyventojai.

Administracija – valstybės valdymo organų sistema.

Embargas – valstybinės valdžios draudimas įvežti iš kurios nors šalies arba išvežti į kurią nors šalį prekes, aukšą, veitybinius poplierius.

Juodaodžių teisių augimas JAV

Amerikos politinis gyvenimas ėmė kilti prieš ketvirtį amžiaus, kai prezidentas Lindonas Džonsoras specialiu įstatymu atvėrė juodlesiems amerikiečiams kelią prie rinkimų urnų. (...) Nauja negrų lyderių karta – Kingo pasekėjai – jau pribrendo politinei kovai. 1970 metais renkamuose organuose buvo tik 1500 „spalvotųjų“, o štandien daugiau kaip 7000 juodaodžių atstovauja ne tik juodujų, bet ir baltujų tėvynaičių interesams Kongrese, valstijų įstatymų leidibio organuose, municipaliniuose ir kituose viešinės savivaldos organuose. Visai nesenai juodoodus merais išsirinko Atlanta, Detroitas, Sielas ir Filadelfija. Savo gubernatoriumi negrų išsirinko net Virdžinijos valstija, o juk čia kažkada gimbė liūdnai pagarsėjusi Konfederacija.

Valstijų gubernatorių ir miestų merų rinkimai šalyje nesukelia didelio rezonanso.

Taigi rasinių motyvai politinėje arenaje nuojo į antrą planą. Viską dabar lemia kandidatų politinės pozicijos.

Martinas Liuteris Kingas (trečias iš kairės) ir jo bendražygiai

Г. Буяновский. Черные лидеры вырываются вперед. Страна и мир, 1989, № 6, с. 12.

1. Kuo baigėsi juodaodžių kova už politinės teises Jungtinėse Amerikos Valstijose?
2. Kokie teksto teiginiai paaiškina, kad JAV panaikinta segregacija?

Dvylikmetis berniukas, rasinių riaušių auka.
1967 m.

Jie reikalavo imtis griežtų priemonių socialinėms ir ekonominėms gyvenimo sąlygoms pagerinti. "Juodųjų panterų" organizacija kvietė naudoti jėgą. Vienas iš negrų judėjimo lyderių, Nobelio taikos premijos laureatas M. L. Kingas, siūlė kitokią taktiką – pilietinį susitaikymą vengiant smurto, bet 1968 m. jis buvo nušautas. Vis dėlto negrų padėtis pasikeitė. Juodaodžiai pasiekė puikių rezultatų armijoje, biznyje, sporte, net politikoje. Gerai materialiai apsirūpinusių negrų šeimų skaičius 1991 m. išaugo 4 kartus, tačiau 10 mln. (1/3 juodosios rasės) negrų dar skursta. Vietiniai gyventojai indėnai stovi ant žemiausio JAV visuomenės laiptelio. 1970 m. buvo 244 rezervacijos. Jose gyveno apie 800 tūkst. indėnų.

XX a. 9-tajį dešimtmetį Jungtines Amerikos Valstijas toliau slėgė neigiamas užsienio prekybos balansas, didelis valstybės biudžeto deficitas, nusikalstamumas ir benamių skaičius, švietimo ir sveikatos apsaugos problemos, nelegali imigracija iš Meksikos. 1993 m. prezidentas B. Klintonas, siekdamas sumažinti valstybės biudžeto deficitą, padidino didžiausias pajamas gaunancių gyventojų mokesčius, pakėlė benzino kainą, įvedė naują tabako ir alkoholio mokesčių.

JAV vaidmuo pasaulinėje politikoje

Po karo JAV ir SSRS lėmė tarptautinių santykių raidą. 1947 m. Trumeno doktrina numatė, kad JAV turi vadovauti kovai prieš komunizmą dėl Vakarų pasaulyje ideologijos ir jo gyvenimo būdo pergalės. 1948 m. įkurtoje Amerikos

istorijoje prezidento D. F. Kenedžio vardu. 1961 m. prezidentas D. F. Kenedis paskelbė naują politinį kursą: kovoti prieš skurdą, korupciją ir mafiją, segregaciją, įgyvendinti kosmines NASA programas "Gemini" ir "Apollo". 1963 m., nespėjės įgyvendinti savo sumanytumą, D. F. Kenedis buvo nušautas Dalaso mieste, Texsono valstijoje. Prezidentu tapęs L. B. Džonsonas tęsė D. F. Kenedžio programą. Tačiau karas Vietnamoje ir kilięs juodujų judėjimas kėlė daug naujų problemų. Dėl Vietnamo karo kilo masiniai jaunimo ir studentų protestai. Jauni vyrai atsisakydavo tarnauti kariuomenėje, palikdavo savo darbo vietas ir vykdavo į užsienį.

1964 m. L. B. Džonsono administracija priėmė "Piliecių teisių įstatymą", draudžiantį bet kokią diskriminaciją. Įstatymas neišsprendė miestų getuose gyvenančių negrų socialinių problemų.

Džono F. Kenedžio nužudymas

Nė viena XX a. žmogžudystė nesukėlė tokio atgarsio ir nedavė pamato tokiai daugybė įvairiausių spėjimo kalpų Kenedžio nužudymas 1963 m. lapkričio 22 d. Dalase. <...>

Federalinis tyrimų biuras (FTB) ir slaptoji tarnyba (CZV), mafija, FTB vadovas Edgars Huveris ir net tuometinis viceprezidentas Lindonas B. Džonsonas buvo įtarinėjami turėję vlenokį ar kitokį ryšį su sėkmingesiais vykdyta žmogžudyste. Akivaizdūs gydytojų ir policijos pranešimų prieštaravimai ir kitų keistų atrodantys neaiškumai ištikruju susipyrenė į neišvyniojamą ir įtarimą keliantį kartuoli.

Ginčijamasi dėl dvių dalykų: pirmą, ar vidutinis šaulys galėjo iššauti tris šūvius, kuriu pirmasis pralėkė pro šali, antrasis, pervaės Kenedį, sunkiai suželdė Texsono valstijos gubernatorui Džonui Konoli, o trečiasis prezidentui buvo mirtinas. Antra, ar negalėjo būti taip, kad trečiasis šūvis buvo šautas ne iš užpakallo, ne iš šeštajo mokyklos knygų sandėlio aukšto, taigė ne Osvaldo, o iš šono prieškyje, todėl ir atsirado balsioji žalzda prezidento pakausyje. <...>

Snaiperis turėjo 15 sekundžių. Po pirmojo nenusiekusio šūvio jam reikėjo mažiausiai trijų sekundžių šovinėlį skledei pakelti ir nuleisti, kad iškristų glizė ir patuštėtu vieta kitam šovinui. Paskui jis tą patį svertėlių stumtelėjo pirmyn ir nuspaudė dešinėn. Visi tie veiksmai trunka mažiau negu sekundę. Šaulys Osvaldas turėjo pakankama lalko – net penkias sekundes, kad dar kartą iššautų į jau suželsitą Kenedį.

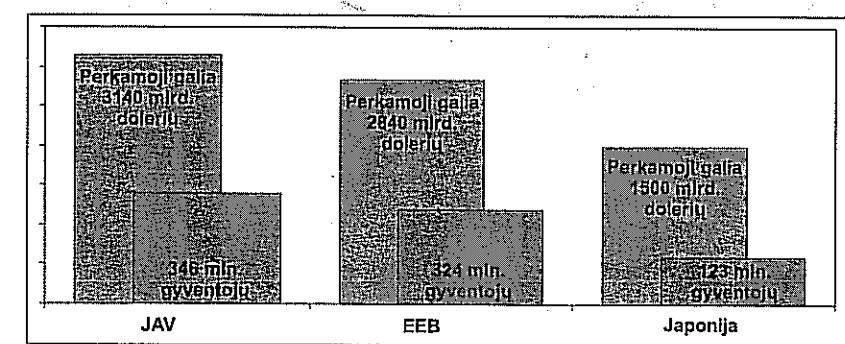
Kodėl Osvaldas nužudė Kenedį? Du karinio įtūrymo laivyno pėstininkai, gerai ji pažinoję, gana iškinamai tai paaiškino. Vienas jų – Keris Tombėjus girdėjo Osvaldą sakant, jog ir po dešimties tūkstančių metų škaitysisi istorijos vadovėlius ir sakysia: "Taip, šis vyras buvo tolį pralenkęs savo laikus". Iš tiesų Osvaldui rūpėjo rašyti savo vardą į istoriją. Panašiai galėjo galvoti 356 m.pr. Kr. ir Herostratas iš Efeso, padegęs Artemidės šventykla.

Herostratas iš Efeso atgimė Dalase. Lietuvos rytas, 1993 11 17, p. 18.

Džonas F. Kenedis

JAV palyginti su EEB ir Japonija

Laisvės statula Niujorke

Vietname. JAV siekdama sustiprinti savo įtaką pasaulyje paskelbė, kad Artimieji Rytai, Afrika, Indijos vandenynas yra jos gyvybinių interesų sfera. Savo gyvybinių interesų saugotoju Artimuosiuose Rytuose amerikiečiai laiko Izraelį, kuriam teikia finansinę, karinę ir diplomatinę paramą. 1990 m. Irakas užgrobė Kuveitą. 1991 m. JAV vadovaujant po karietės operacijos "Audra dykumoje" antiirakiška koalicija sutriuškino Huseino kariuomenę ir išvadavo Kuveitą. Amerikiečiai aktyviai dalyvauja ir sprendžiant Jugoslavijos konfliktą.

Pasibaigus šaltajam karui JAV formuoja dvi nuomonės dėl amerikiečių vaidmens Europoje. Vieni nori, kad JAV išlaikytų 100 tūkst. kariuomenę Europoje, kad būtų plečiama NATO ir kad demokratijos įtvirtinimas buvusiose komunistinėse šalyse yra JAV užsienio politikos prioritetas. Kiti – izoliacionistai – priešinasi NATO plėtimui ir mano, kad JAV išpareigojimai Europai turi sumažėti.

Klausimai ir užduotys

1. Kokį poveikį JAV ekonomikai padarė Antrasis pasaulinis karas?
2. Kaip 6-oji dešimtmetė pasireiškė antikomunizmas JAV?
3. Su kokiomis problemomis susidūrė pokarinė JAV visuomenė?
4. Remdamiesi spauda apibūdinkite JAV vaidmenį šiuolaikiniame pasaulyje.

valstybių organizacijoje (AVO) sprendimų priėmimus lemia JAV pozicija. 1954 m. JAV valstybės sekretorius Dž. Dalesas paskelbė doktriną, kuri numatė kurti ir stiprinti karinius blokus, galinčius kariauti lokalinius karus. 1957 m. prezidentas D. Eizenhaueris pareiškė, kad JAV turi teisę kištis į Artimųjų ir Vidurinių Rytų šalių vidaus reikalus. Kovos su komunizmu vardan amerikiečiai rėmė reakcingas diktatūras Lotynų Amerikoje. Itariai žiūrėjo į tuos, kurie bandė vykdyti politines ir socialines reformas. 1954 m. JAV organizavo karinį samdinių išpuolį prieš demokratinę Gvatemala vyriausybę. 1973 m. rėmė karinį perversmą Čilėje. 1965 m. pradėjus vykdyti prezidento L. B. Džonsono doktriną, kuri teigė, kad JAV turi teisę kištis į kitų šalių vidaus reikalus, gelbėdama jas nuo komunizmo, amerikiečiai išsivėlė į karą.

41. Vakarų Europa. Integriniai procesai

Pokario Vakarų Europa ir jos ekonomikos kūrimas

Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų ūkis plėtojosi daug tolygiau ir sparčiau negu 1918-1939 m. Pakilimas prasidėjo jau 1948 m. pabaigoje. Nemažą paramą Vakarų Europos valstybėms suteikė amerikiečiai pagal Maršalo planą. Reikšmingas veiksnyς buvo valstybinis ekonomikos bei socialinių santykių reguliavimas. Kitai nei po Pirmojo pasaulinio karo valstybės valdžia griežtais kontroliavo kainas, pinigų apyvartą. Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Austrijoje buvo suvalstybinta daugelis pramonės šakų. Visa tai sudarė palankias sąlygas sparčiai atkurti ekonominį.

Pirmaisiais pokario metais Vakarų Europos šalyse buvo daug socialinių problemų. Nuotraukoje – darbininkų demonstracija Prancūzijoje 1947 m.

Toks pramonės ir visos ekonomikos augimas tėsesi beveik nepertraukiamai ketvirtą amžiaus, iki 1974-1975 m. krizės, apėmusios kone visas kapitalistines šalis. Tačiau ši krizė, kurios tiesioginė (nors ir ne svarbiausia) priežastis buvo trumpalaikis Artimųjų Rytų naftos tiekimo nutraukimas ir smarkus jos kainų pakilimas, nebuvo tokia griaunanti kaip didžioji tarpukario krizė. Vokietijos Federacinės Respublikos pramonės gamyba sumažėjo 9,6%, Prancūzijos – 7,2%, Didžiosios Britanijos – 8,9%. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 9-ojo pirmoje pusėje Vakarų Europa kaip ir JAV išgyveno kelerius metus trukusį gamybos sastingio tarpsnių.

Politinė Vakarų Europos šalių raida

Vokiečių nacizmo ir italių fašizmo sutriuškinimas sutvirtino demokratiją Vakarų Europoje. Tiktai Ispanijoje ir Portugalijoje dar tris dešimtmečius buvo autoritarinė valdžia. Ten ji išsilaikė iki 8-ojo dešimtmečio vidurio. 1974 m. balandžio mėn. Portugalijoje sukilusi kariuomenė įvykdė perversmą – sugriovė auforitarijinį režimą. Ispanijoje Frankas 1947 m. paskelbė monarchijos atkūrimą, bet išlaike valdžią iki pat mirties. Jam 1975 m. mirus, karalius Chuanas Karlas I sudemokratino valstybės santvarką. Trumpai egzistavo diktatūra Graikijoje, kur 1967 m. dešinieji karininkai, vadintamieji "juodieji pulkininkai", užgrobė val-

džią. Tačiau 1974 m. Turkijos agresijos akivaizdoje "juodieji pulkininkai" buvo nušalinti nuo valdžios.

Demokratijos įsigalėjimą Vakarų Europoje nulėmė keletas priežasčių. Pirma, sparčiai plėtojosi ūkis, žmonės gyveno geriau negu bet kada anksčiau. Antra, pasikeitė valdančių sluoksnių požiūris į socialinius poreikius. Smarkiai padidėjo valstybės išlaidos sveikatos apsaugai, švietimui, socialiniam aprūpinimui – pensijoms, nedarbo ir kitoms pašalpoms. Perskirstomos nacionalinės pajamos, dalis kapitalistų pelno, surinkto kaip mokesčiai, skiriama socialinėms išmokoms – nepasiturintiems. Todėl turtiniai skirtumai nekėlė grėsmės esamai santvarkai.

Komunistų partijos didelę įtaką Vakarų Europoje turėjo pirmaisiais pokario dešimtmiečiais, tačiau pamažu ji silpnėjo. Dauguma darbininkų nesiekė pakieisti tuometinės ekonominės ir politinės santvarkos. Jie buvo suinteresuoti savo gyvenimo sąlygu gerinimu.

Prie to daug prisdėjo socialdemokratai, kurie yra labai reikšminga Vakarų politinė jėga ir svarbus visuomenės pažangos veiksnys. Socialdemokratų partijos pokario laikotarpiu daug metų vadovavo VFR, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Graikijos, Portugalijos, Suomijos, Švedijos, Danijos vyriausybėmis.

Socialdemokratų ekonominė ir socialinė politika Vakarų šalyse susidūrė su nemažu pasipriešinimu. Turtingieji reiškė nepasitenkinimą dideliais mokesčiais, ribojančiais jų pajamas, ir išlaidomis socialiniams tikslams, kurios, beje, dažnai tek davano ne labiausiai skurstantiems. Kartais atskiros gyventojų grupės netgi piktnaudžiaudavo įvairiomis socialinėmis lengvatomis. Todėl po križės kai kuriose Vakarų šalyse sustiprėjo konservatyvios tendencijos. 1979 m. Didžiojoje Britanijoje parlamento rinkimus laimėjo konservatoriai, ir jų vyriausybė, vadovaujama M. Tečer, pradėjo naują ekonominę ir socialinę politiką. Jos esmė: valstybinės nuosavybės supratinimas, išlaidų socialinėms reikmėms mažinimas, pramonės modernizavimas paisant bedarbių skaičiaus didėjimo. Nuo 9-ojo dešimtmiečio vidurio ekonominė padėtis šalyje pagerėjo.

Vakarų Europos ekonominio ir politinio bendradarbiavimo pradžia

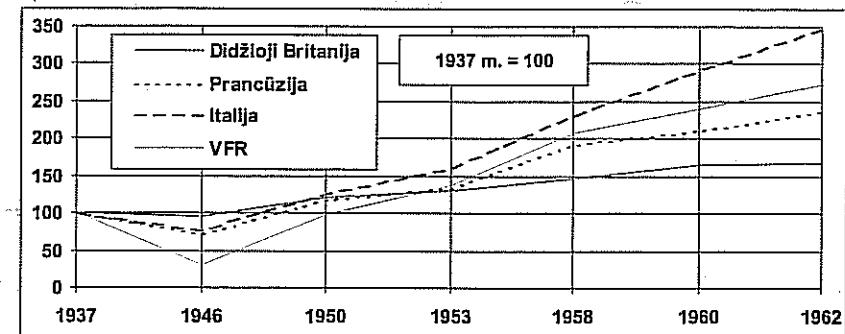
Pagalbai pagal Maršalo planą derinti buvo sukurta Europos ekonominio bendradarbiavimo organizacija (OEEC), kurioje dalyvavo 16 valstybių. Ši organizacija išliko ir pasibaigus Maršalo plano veikimo laikui. 1949 m. įkurtoji Europos Taryba, kurios būstine tapo Strasbūras, skatino kultūrinį bendradarbiavimą, derinio teisės normas.

Tačiau daug svarbesnis buvo Vakarų Europos šalių ekonominis bendradarbiavimas. NATO sudarymas nepanaikino prekybinės konkurencijos. Reikšmingas jos veiksnys buvo valstybės vidaus rinka, kuri labai priklausė nuo gyventojų skaičiaus. Šiuo atžvilgiu Vakarų Europos šalys atsiliko nuo JAV. Todėl 1952 m. buvo įkurtas Europos anglų ir plieno susivienijimas (EAPS), kuriamė dalyvavo Prancūzija, VFR, Italija, Belgija, Nyderlandai ir Liuksemburgas. EAPS dėka buvo sudaryta bendroji rinka anglų ir metalurgijos pramonės gaminiams.

Žodynas

Goliastai – Prancūzijos politinis judėjimas ir partija, kurioje telkėsi Š. de Golio šalininkai. Ši partija veikla ir dabar, jai priklauso dabartinis Prancūzijos prezidentas Ž. Širkas.
Integracija – čia: valstybių ūkinis ir politinis bendradarbiavimas pagal suderintas sutartis.
Landas – vokiškai – kraštas, VFR sritis arba žemės, turinčios tam tikrą savivaldą.

Didesniųjų Vakarų Europos valstybių pramonės gamyba pokario metais

Mastrichto sutartis apie Europos Sąjungos institucijų įgaliojimus

Sutarties (Mastrichto) autorai pabandyti užpildyti europinių institucijų "demokratijos deficitą" mėgindama sustiprinti vienu metu Europos Parlamento demokratinių teisėtumų ir nacionalinių teisėtumų, įkūnijamą Ministrų Tarybos. Šiam tikslui (pagal Mastrichto sutarties 89B straipsnį) nustatyta nauja bendrų sprendimų procedūra. <...>
 Jeigu jis nėra išvilkiamas iš Parlamentui pirmenybės Tarybos atžvilgiu įstatymų leidybos sferoje, tai jis sustiprino Europos Parlamento deputatų įgaliojimus teikti pataisas, davę Europos Parlamentui lygias teises su Taryba derinimo procedūroje ir sudarė galimybę atmesti projekta, kuriam jis nepritaria <...>

Mastrichto sutarties 89B straipsnis

<...> Komisijos pasiūlymu Taryba balsu dauguma nutaria pateiktą įstatyminį aktą Parlamentui; Per tris mėnesius Parlamentas gali:

– pritaroti; aktas tada galutinai patvirtinamas; papildyti ir pataisyti; Taryba tada gali arba pritaroti Parlamento pataisai (dauguma balsu, jeigu pataisai pritarė Komisija, ir vienbalsiai tuo atveju, kai Komisija pasisakė prieš) ir patvirtinti pataisyta teksta, arba pradėti derinimo procedūrą;

– atmesti; aktas tada laikomas neprilimtu. <...>

Regards sur l'actualité. Special Maastricht. 1992, no 180, p. 40-41.

1. Ką reiškia išplėtimas teisių Europos Parlamento, kur valstybės atstovaujamos pagal gyventojų skaičių, saskaita Ministrų Tarybos, kurioje kiekvienas ES narys turi po vieną balsą?

Jos veikla parengė dirvą platesnei ekonominėi šešių valstybių sąjungai. 1957 m. kovo 25 d. Romoje jos pasiraše sutartį dėl Europos ekonominės bendrijos (EEB) sukurimo. Svarbiausias sutarties punktas buvo bendrosios rinkos sudarymas, tad iš čia kilo kitas EEB pavadinimas – "Bendroji rinka".

EEB veikla turėjo integruoti šešių valstybių ūkį. Kad tam netrukdytų nepakankamai jai pasirengusių valstybių prisijungimas, buvo numatyta naujas narius priimti tik vienbalsiai. 1961 m. derybas dėl prisijungimo prie EEB pradėjo Didžioji Britanija. Tačiau Prancūzijos prezidento de Golio reikalavimu po poros metų jos buvo nutrauktos, nors kiti 5 bendrijos nariai – VFR, Italija, Belgija, Nyderlandai ir Liuksemburgas – palaikė Didžiosios Britanijos priėmimą. Derybos atsinaujino tik 1969 m., kai de Golis pasitraukė iš politikos. Kartu su Didžiaja Britanija į EEB prašėsi priimamos ir Airija, Danija, Norvegija.

Nuolatiniai nesutarimai nesutrukdė EEB nariams iki 1969 m. panaikinti savitarpio prekybos apribojimų (atsisakyti muitų visiems pramonės gaminiams ir daugumai žemės ūkio produktui). Be to, jos nustatė vienodus didelius muitus prekyboje su trečiosiomis šalimis. Taigi EEB valstybės sudarė palankias sau konkurencijos sąlygas. Jų savitarpio prekybos apimtis 1970 m., palyginus su 1958 m., išaugo 6,3 karto, o prekybos su trečiomis šalimis apimtis – tik 2,8 karto. Vykdant bendrą žemės ūkio politiką, EEB šalyse smarkiai padidėjo maisto produktų gamyba.

Derybos dėl naujų narių priėmimo buvo ilgos ir sunkios. Tik 1973 m. Didžioji Britanija, Airija ir Danija tapo EEB narėmis. Norvegijos gyventojų dauguma referendumėje pareiškė nenorą dalyvauti Bendrijoje.

Nuo Europos ekonominės bendrijos iki Europos Sajungos

1973 m. EEB plėtimas nesibaigė. Jos narėmis siekė tapti pietinės Europos valstybės – Graikija, Ispanija ir Portugalija, kurių ūkio lygis buvo žemesnis negu kitų Vakarų Europos šalių. Graikijos prašymas patenkintas 1981 m.

Sunkiau sekėsi į EEB patekti Ispanijai ir Portugalijai. Jų priėmimui ilgai priešinosi Prancūzija ir Italija. Mat jų žemės ūkui grėsė Pirénų pusiasalio vyno ir vaisių konkurencija. EEB kėlė Ispanijai ir Portugalijai vis naujus reikalavimus. Pagaliau 1985 m. viduryje buvo pasirašytas susitarimas. Ispanija ir Portugalija EEB narėmis tapo kitais metais.

9-ojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjo derybos dėl Austrijos, Švedijos, Suomijos ir Norvegijos priėmimo. Atitinkamas susitarimas buvo pasirašytas 1994 metais. Austrija, Švedija, Suomija tapo organizacijos narėmis, o norvegų tauta referendumėje vėl atmetė dalyvavimą joje.

Integracija vyko ne tik platyn, priimant į EEB naujas valstybes, bet ir gilyn – stiprinant tarpusavio ryšius, didinant aukščiausią jos organų: Europos Komisijos, Ministrų Tarybos, Europos Parlamento įgaliojimus, ir siaurinant narių suverenijos teises. 1992 m. pradžioje Nyderlandų mieste Maastrichte buvo pasirašyta 12 EEB valstybių sutartis dėl Europos Sajungos (ES). Ji numatė ekonominės, politinės bei valiutinės sąjungos sudarymą ir bendros pilietybės įvedimą.

Politikų abejonės dėl Europos Sajungos plėtimosi ir integracinių procesų

M. Tečer: 1) "Yra du būdai Europai sukurti: arba priversti žmones sutikti su Europos Sajunga, kurios jie nenori, arba išsaugoti savo tautinę tapatybę". 2) "Po susivienijimo yra tik viena vienintelė šalis, kuri vyrauja Europoje. Tai Vokietija. Šlo faktu neigimas mums nepadės". 3) "Stovime dominuojančios Vokietijos, taipgi vokiškos Europos aktyvaldoje. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos reakcija bus nauja jų tautinės tapatybės išraiška. Europos Sajungos idėja – valstybių paneinišumas ir didesnės visumos sukurimas – eina priešinga kryptimi negu istorija. Europoje mane labiausiai stebina tai, kad vyriausybės mėsto kitaip negu tautos. Tautos geriau įvertina padėti".

F. Seguin – prancūzų politikas, vienas iš golių partijos vadovų: "Bendra Europos pilietybė pagal Maastrichto sutartį veda prie tautinių suverenitetų praradimo. bendraeuropinio suvereniteto naudai. Valstybės narės pamažu tampa landais. Ta pačia kryptimi veda Traktato nuostatai apie Europos partijas ir Europos mokesčių sistemą".

J. Barski, K. Lipkowski. Unia Europejska jest zguba dla Polski. Warszawa, 1996, s. 73, 87, 101.

1. Dėl kokios šalies
isigalėjimo Europos
Sajungoje ir kitų
pajungimo jai
nuogastauja
M. Tečer? Ar pagrįsti
šie nuogastavimai?
2. Dėl kokio pavojaus,
Maastrichto sutarties
keliamuo Europos
tautų tapatumui ir
suverenumui, perspėja
M. Tečer ir F. Seguin?

Ilgametė Anglijos konservatorių vadovė M. Tečer partijos
suažiavime 1976 m.

Apie naujų valstybių priėmimą į Europos Sajungą

<...> Nėra abejonės, kad Lietuva, kaip ir kitos valstybės, neturi tarptautinę ar Europos Sajungos teise paremtos juridinės teisės reikalauti priimti ją į Sajungą. To nenumato nei Sajungos teisė, nei konkrečiai Europos sutartis, įtvirtinus iki vienašališką Lietuvos visiškos narystės Europos Sajungoje siekį. Yra ne Lietuvos teisė stoti į Sajungą, o Sajungos teisė priimti naują narę. Šiai mintži patvirtinta į Komisijos Baltoji knyga, kurioje pareiškiama, kad įgyvendinlus šlos knygos rekomendacijas savaimė nėra sajigojamos derybos ir tai nesukuria Sajungos atžvilgiu kokių nors įpareigojimų dėl tokijų derybų. <...>

J. Maslokas. Lietuvos pasirengimas priimti acquis communautaire. Lietuvos integracija į Europos Sajungą. Būklės, perspektyvų ir pasekmių studija. Vilnius, 1997, p. 113.

1. Ar Lietuva tikrai būtų priimta į Europos Sajungą, jeigu atitiktų visus keliamus reikalavimus?

Politinė sajunga reikštų sudarymą konfederacinių Europos supervalstybės su bendra užsienio ir gynybos politika, smarkiai išplėstais Europos Parlamento ir kitų centrinių ES organų įgaliojimais. Todėl Mastrichto sutarties reikšmė Europos integracijai yra ne mažiau svarbi nei Romos sutarties.

Europos integracijos problemas

Supervalstybės Europoje kūrimas nesutiko visuotinio pritarimo. Mastrichto sutartis nesunkiai buvo patvirtinta Belgijos, Nyderlandų, Liuksemburgo, Italijos, Graikijos, Ispanijos ir Portugalijos parlamentuose bei referendumu Airijoje. Užstat Didžiojoje Britanijoje vyko įnirtingi ginčai. Galų gale parlamentas pritarė Mastrichto sutarčiai. Prancūzijoje surengtame referendume sutartis ratifikuota tik menkute persvara: "už" buvo 51% balsavusių, "prieš" – 49%.

Danijoje referendumas nedidele balsų dauguma atmetė Mastrichto sutartį. Tik padarius išlygas dėl šalies dalyvavimo ES, pakartotinis referendumas taip pat maža balsų persvara sutarti patvirtino. Daug ginčų ratifikavimas sukėlė ir VFR: buvo nerimaujama, kad Vokietijai gali būti uždėta per sunki finansinę našta.

Úkiniai EEB ir ES laimėjimai tikrai reikšmingi, bet jos patiria ir daug sunkumų, ypač vėliau istožusios mažiau išsvyčiusios šalys. Visose ES valstybėse nemažai bedarbių, bet itin daug jų Ispanijoje. Pastaruoju metu negali gauti darbo beveik ketvirtadalis darbingų žmonių, tuo tarpu paskutiniaisiais Franko valdymo dešimtmiečiais bedarbių skaičius neviršijo 6%. Istožus į EEB, Pirėnų valstybių rinkas užplūdo pigios užsienio prekės, uždaroma nemažai gamyklu.

Su panašiais sunkumais neišvengiamai susidurtų prisijungusios prie ES Vidurio ir Pietryčių Europos šalys. Todėl Vakarai, viena vertus, skatina jas siekti narystės Europos Sajungoje, antra vertus, stengiasi atidėti priėmimą arba priimti ne visas, o tik keletą iš jų.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie veiksnių lėmė spartesnę Vakarų Europos ūkio plėtrą po Antrojo pasaulinio karo lyginant su laikotarpiu po Pirmojo pasaulinio karo?
2. Apibūdinkite socialdemokratijos vaidmenį Vakarų Europoje.
3. Apibūdinkite konservatyvių tendencijas Vakarų Europoje pastaraisiais dešimtmiečiais ir M. Tečer politiką Didžiojoje Britanijoje.
4. Ko siekiama Mastrichto susitarimais?
5. Kokie svarbiausi Europos integracijos laimėjimai ir kokias problemas ta integracija kelia?

EEB ir Europos Sajungos kūrimosi raida

1957:	1165 tūkst. kv. km 170 mln. gyventojų	1973:	1523 tūkst. kv. km 257 mln. gyventojų	1981:	1655 tūkst. kv. km 271 mln. gyventojų
1. Belgija 2. Italija 3. Liuksemburgas 4. Nyderlandai 5. Prancūzija 6. Vakarų Vokietija	1, 2, 3, 4, 5, 6 + 7. Airija 8. Danija 9. Didžioji Britanija	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 + 10. Graikija			
1986:	2252 tūkst. kv. km 323 mln. gyventojų	1990:	2363 tūkst. kv. km 343 mln. gyventojų	1995:	3235 tūkst. kv. km 373 mln. gyventojų
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 + 11. Ispanija 12. Portugalija	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 6. Vakarų Vokietija + Rytų Vokietija	E - 12 + 13. Austrija 14. Suomija 15. Švedija			

Svarbiausia šiuolaikinė informacija apie Europos Sajungos šalis

Valstybė	Sostinė	Plotas kv.km	Gyventojų mln.		Žmonių/ 1 kv.km	A	B	C	D	Bedarbių proc.		
			1990	1994						1992	1993	1994
Airija	Dublinas	70284	3,50	3,57	51	26	45	12600	29	15,5	16,0	14,9
Austrija	Viena	83885	7,72	8,01	95	78	104	12100	11	5,9	6,8	6,5
Belgija	Bリュッセル	30519	9,97	10,01	328	84	213	21200	14	8,0	9,6	10,3
Danija	Kopenhaga	43093	5,14	5,19	121	64	138	28500	4	11,3	12,3	10,9
Didžioji Britanija	Londonas	244100	57,41	58,26	239	534	1043	18000	29	9,9	10,3	9,7
Graikija	Athènes	131957	10,03	10,39	79	38	77	7400	...	8,7	9,6	9,7
Ispanija	Madridas	504750	28,98	39,17	78	210	534	13600	26	10,1	22,4	23,9
Italija	Roma	301277	58,74	57,15	190	503	1125	19600	17	10,5	10,2	12,0
Liuksemburgas	Liuksemburgo	2580	0,38	0,40	155	5	14	36900	2	1,5	1,9	2,5
Nyderlandai	Amsterdamas	41663	14,85	15,34	366	154	318	20700	15	6,7	8,3	7,2
Portugalija	Lisabona	923389	9,81	9,87	107	27	78	7900	...	4,1	5,5	6,2
Prancūzija	Parizas	543965	56,74	57,80	106	614	1229	22400	13	10,4	11,7	12,8
Suomija	Helsinkis	338145	4,99	5,08	15	55	96	18000	19	13,0	17,7	16,2
Švedija	Stockholmas	448984	8,57	8,75	19	105	212	34800	5	4,8	6,2	5,0
Vokietija	Berlynas/ Šonėnai	356859	79,59	81,35	228	760	1021	23800	9	4,6	5,6	5,9
E-12		2303742	343,28	348,02	147	302	6785	19500	...	9,5	10,7	
Solveinės naujokės		871984	21,28	21,83	25	239	498	23100	7,9	10,9		

A – Bendras visuotinis produktas (BVP) 1993 m. mld. JAV dolerių

B – Bendras nacionalinis produktas 1993 m. mld. JAV dolerių

C – BNP dalis vienam žmogui JAV dolerių

D – Vileta pasaulyje pagal BNP

P. Lingė. Europos ir Azijos šalys, Vilnius, 1996, p. 304-305.

42. Japonija po Antrojo pasaulinio karo

Pertvarkymai po Antrojo pasaulinio karo

Karo nuostoliai Japonijai buvo katastrofiški. Šalį okupavo JAV karinės pajėgos. Kurilų salas užémė SSRS.

Amerikiečių okupacinė valdžia vykdė demokratinę Japonijos politikos, ekonomikos ir visuomeninio gyvenimo pertvarkymo programą. 1947 m. gegužės 3 d. įsigaliojo nauja Japonijos konstitucija. Imperatorius liko, bet jo politiniai įgaliojimai sumažėjo. Istatymu leidžiamoji galia priklausė parlamentui, kurį sudarė atstovų ir patarėjų rūmai. Konstitucija draudė Japonijai turėti savo armiją ir skelbė, kad atsisakoma prieš kitas šalis naudoti karinę jėgą.

1946 m. įvykdyta žemės reforma, kuri apribojo maksimalią žemės nuosavybę. Žemės reforma suteikė galimybę daugeliui Japonijos valstiečių tapti žemės savininkais. Vidutinis ūkio dydis buvo 1,3 ha žemės.

Iki amerikiečių okupacijos ekonomiką buvo monopolizavusios kelios turtinės šeimos, vadinamos "dzaibacu" (Micubisių, Sumitomų, Micuju). Amerikiečių okupacija panaikino šeimyninį pramonės valdymą.

1951 m. rugsėjo 8 d. San Franciske buvo pasirašyta taikos sutartis tarp Japonijos ir 49 valstybių. Kartu Japonija pasirašė saugumo sutartį su JAV, kuri leido amerikiečiams laikyti Japonijoje karines bazes. Japonijos okupacija baigėsi 1952 m. balandžio 28 d., kai įsigaliojo San Francisko taikos sutartis. Amerikiečiai padėjo plėtoti demokratiją, prisidėjo prie ekonomikos atkūrimo ir rėmė Japonijos stojimą į WTO. Japonija tapo artima ir patikima JAV sąjungininkė.

Taikos sutartis nebuvo sudaryta su SSRS, nors 1956 m. rugsėjo 19 d. buvo pasirašyta "Taikos deklaracija", kuri panaikino karą padėtį tarp abiejų valstybių. Japonija reikalavo iš SSRS sugrąžinti užgrobtas šiaurinės teritorijas.

Japonijos suklestėjimas

SSRS įtakos plitimasis Rytų Azijoje, "liaudies respublikos" įkūrimas Kinijoje pagreitino JAV ir Japonijos suartėjimą. JAV buvo suinteresuota, kad Japonija greitai atkurtų savo pramonę ir taptų sąjungininkę Azijoje.

Ūkio pakilimas susijęs su karais Korėjoje ir Vietnamu. Japonija tiekė tai, kas buvo reikalinga amerikiečių ir jų sąjungininkų daliniams aprūpinti.

¶ Japonijoje sparčiai vystėsi mašinų, laivų, elektrotechnikos prietaisų, kompiuterių gamyba. 1979-1980 m. Japonija gamino 10 mln. automobilių, pirmą kartą šioje srityje aplenkdamas JAV.

XX a. 9-ą dešimtmetyį Japonijos pramonėje įvyko revoliucija. Robotai daug kur pakeitė žmones. {Robotų panaudojimu gamyboje Japonija užima pirmą vietą pasaulyje. Gamyklose dirba 60% visų pasaulio robotų.}

¶ Japonai aktyviai įdiegė naujausią vakarietišką technologiją. Jie nupirko apie 30 tūkst. užsienio patentų ir licencijų. Kuriamos naujos technologijos, kurioms reikia mažai žaliavų ir energijos, bet daug mokslo žinių ir aukštos kvalifikacijos.

Žodynas

Okupacija – laikinas kitos valstybės teritorijos užėmimas ir faktiškas jos valdymas.

Pietinės ir šiaurinės teritorijos – Pietinės teritorijos: Rūku salos (1945-1972 m. buvo okupuotos JAV); šiaurinės teritorijos: 4 Kurilų salos: Iturupas, Kunashiras, Sikotanas, Habomajus (1945 m. okupuotos SSRS [dabar Rusija]) Japonijos žemėlapiuose žymimos kaip jos teritorija.

Importas – prekių ir paslaugų įvežimas iš užsienio.

Eksportas – prekių ir paslaugų išežimas į užsienį.

Patentas – dokumentas, patvirtinančias, kad tehninių sprendimų valstybė pripažino išradimą, ir suteikiantis asmeniui, kuriam jis išduodamas, išimtinę teisę tą išradimą realizuoti.

Licencija – leidimasis, teisės suteikimas.

Sintoizmas – senovinė Japonijos religija; jai būdingas gamtos reiškiniių ir mirusiuų-protėvių garbinimas.

Korporacija – teisiskai forminta asmenų grupė, kuria sieja bendri interesai.

Pagoda – daugiaaukštė, bokštė pastabalo budistų kulto relikvijų saugykla arba memorialinis statinys.

Toras – išgaubta, iškilusi kolonos pagrindo dalis.

JAV ir Japonijos ekonominių santykių raida

1952 m. JAV valstybės sekretorius J. F. Dalesas japonams alškino, kad jie negali turėti didelių vilčių Amerikos rinkoje – jų prekės paprasčiausiai nepakankamai geros, tačiau nuo 1970 metų:

- Japonijos automobilių produkcijos dalis JAV rinkoje išaugo nuo 2 iki 34%.
- 4/5 parduodamu elektros prietaisų JAV priklausė firmoms "Sony" arba "Toshiba". Pries 20 metų ši produkcija suderė tik 1/10.
- Japonija padidino savo finansinės investicijas JAV. 1990 m. šlos investicijos siekė 41 mlrd. dol.
- Japonijos bankų skaicius tarp didžiausių pasaulyje bankų išaugo nuo 11 iki 24, o JAV sumažėjo nuo 19 iki 5.

Die Zeit, 1991 12 06, nr. 50.

1. Kaip J. F. Dalesas vertino Japonijos perspektyvas? Kodėl jis apsiriko?

	584
Vokietija	505
Japonija	443
Prancūzija	285
Didžioji Britanija	240
Italija	233
Nederlandai	198
Kanada	192
Honkongas	174
Belgija / Liuksemburgas	166
Kinija	149
Pietų Korėja	119
Singapūras	125
Taiwanas	111
Ispanija	92
Sveicarija	81
Švedija	80
Meksika	80
Malajzija	74
Rusija	65

Pasaulis 1995 m.
Eksportas (mlrd. doleriu)

Šalies išlaidos gynybai neviršija 1% BVP. Lėšos, numatytos ginklavimuisi, skiriamos mokslo, švietimo, kultūros ir ekonomikos plėtrai. Remiamos tos pramonės šakos, kurios gali konkuruoti tarptautinėje rinkoje.

Viena iš "japoniško stebuklo" sudėtinės dalis yra japoniškas gyvenimo būdas. Japonams būdingi pasiaukojimas, kantrybė, tvirtumas, ištikimybė, atkaklumas.

Modernizavimas vyko remiantis tradicijomis. Patriarchaliniai santykiai gyvi ir šiandien. Pirmiausia – gebėjimas imtis darbo labai organizuotai ir kruopščiai. Įmonėse darbo diena pradedama sugiedant firmos himną, kuriamoje skamba žodžiai, jog šiandien reikia dirbtį geriau negu vakar, rūpintis produkcijos kokybe, darbo efektyvumu, nes kitaip prekių niekas nepirkis ir tauta žus. Svarbi japonų pramonės plėtotės jėga – didžiulės daugianacionalinės akcinės bendrovės, besiremiančios senomis patriarchalinėmis tradicijomis. Korporacinė dvasia japonų firmose labai tvirta. Stambios firmos ("Sony", "Hitachi", "Nippon", "Toshiba" ir kt.) turi po 2-3 tūkstančius mažų filialų, kuriuose dirba po 3-5 žmones, dažnai šeima ar giminaičiai.

Japonijos ekonomika pasipelnė išnaudodama kitas Rytų Azijos tautas. Daug darbininkų (ypač korėjiečių) dirbo japonų įmonėse pusvelčiu. Dėl japonų be atodairiško medienos kirtimo ir išvežimo nukentėjo dideli Indonezijos ir Malajzijos miškų plotai.

XX a. pab. Japonija iškilo kaip ekonominis gigantas. Ji aplenkė Vakarus dideliu darbo našumu, finansų organizavimu, kokybiška produktų gamyba. Tarp 50 didžiausių pasaulyje komercinių bankų 21 buvo Japonijos. Tokio bankas "Fuji Bank" yra didžiausias pasaulyje. 4 didžiausios vertybinių popierų biržos taip pat Japonijoje.

Pagrindiniai prekybos partneriai 1990 m. buvo JAV (eksporto dalis – 34%), Pietryčių Azija (22%) ir ES (21%).

Japonija susiduria su eksporto ir importo problema. Ji neturi gamtinių išteklių, todėl importuoja beveik visus reikalingus boksitus, nikelį, alavą, geležies rūdą, naftą ir varį, 95% duju, 90% anglų ir švino.

Ekonominio šuolio pasekmės jaučiamos kiekviename žingsnyje. Japonijoje 1 000 gyventojų tenka 620 televizorių, 110 kompiuterių, 294 automobiliai (1992 m.). Beveik nėra neraštingų žmonių. 96% vaikų mokosi vidurinėse mokyklose. 38% baigusių vidurinę mokyklą, studijuoja 514 Japonijos universitetuose. 10 tūkst. gyventojų tenka 177 universitetų studentai. Japonija yra viena iš labiausiai laikraščius skaitančių šalių. 1000 gyventojų tenka 585 laikraščiai.

Šiandieninė Japonijos visuomenė

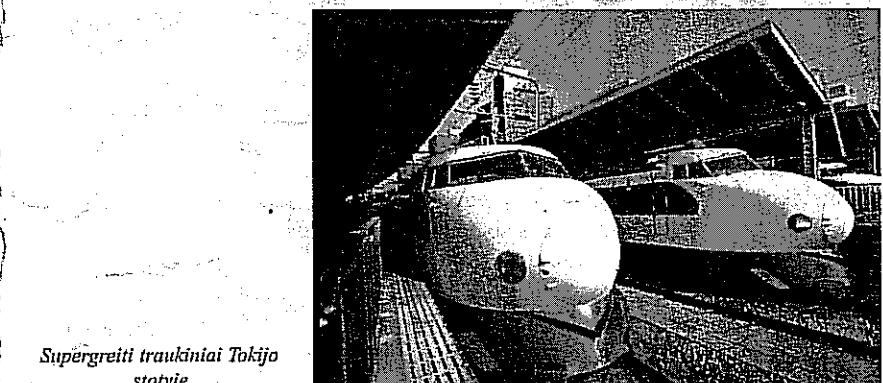
Japonija – senos kultūros šalis. Imperatorius yra Japonijos "valstybės ir liaudies vienybės simbolis". Nuo 1989 m. imperatorius yra Akihitas – Akihito (g. 1933 12 23). Jo gimtadienis – nacionalinė šventė. Imperatorius išpažįsta sintoizmą. Prie šio tikėjimo linksta ir jį garbinantys žmonės. Su sintoizmu siejasi daug gamtos švenčių. Kiekvieną pavasarį švenčiamama japoniškos vyšnios – Sa-

Japonai ir darbas

Japonijoje darbas žmogui yra svarbi gyvenimo dalis. <...> Prilmant naują darbuotoją firmai labai svarbu kandidato charakteris, jo patikimumas ir siubėjimas ilgą laiką tárnavuti firmai, duotų jai naudos. Tokioje visuomenėje menkai supratama vakarietiška darbo sutartis. Konkursas įsidarbinti japonų įmonėje būna didelis. Mažai vilios įsidarbinti turi baigęs ne geriausią mokyklą ar universitetą. Stojant į gerus universitetus dideli konkursai – kaip ir į prestižines aukštesniąsias mokyklas.

Morishima, Japan, 1985, p. 122, 179.

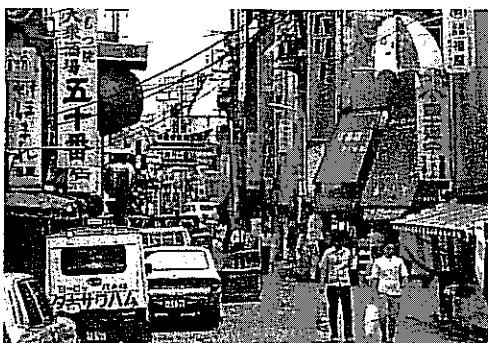
Šventykla Okajamoje, Japonijoje labiau nei kitose industrinėse šalyse dera senosios tradicijos su XX a. pabaigos technologijomis ir kultūra.

Supergreitū traukinių Tokijo stotyje

Italija	901
Grakija	696
Ispanija	681
Afrīja	483
Suomija	450
Didžioji Britanija	368
JAV	260
Danija	183
Prancūzija	175
Belgija	171
Portugalija	132
Svedija	102
Norvegija	72
Japonija	54
Vokietija	36
Nederlandai	25
Austrija	7
Šveicarija	1

Kur dažniausiai streikuojama?

Japonijos didimiesčio gatvė

kuros – pražydėjimo šventė. Apie jos pražydėjimą iš ankssto praneša televizija, radijas, specialūs biuleteniai. Diena, kai išsiskleidžia sakuros žiedai, tampa poilsio diena. Ne mažiau išpūdinga Raudonųjų klevų šventė. Kovo 3 d. pažymima Persiko pražydėjimo arba Lėlių diena, dar vadinama Moterų švente.

Vyrų savo dieną švenčia gegužės 5 d. Tą dieną prie namų iškeliamos vėliavėlės, vaizduojančios karpi. Japonijoje ši žuvis simbolizuojama vyriškumą. Jaunimo laukiamas įsimylėjusių žvaigždučių šventė. Ji švenčiamama naktį iš liepos 6 į 7. Rengiami karnavalai, į artimiausią sinto šventyklą nešami ant popierius surašyti troškimai ir jais apkabinėjami specialiai tam auginami medeliai. Gausu švenčių vaikams. Kasmet lapkričio 15 d. penkiamečiai berniukai pirmą kartą apmaunami ilgomis kelnėmis, o septynmetėms mergaitėms pirmą kartą leidžiama ant nacionalinio rūbo – kimono – užsiuosti diržą, kokį dévi suaugusios moterys. Japonija garsėja nacionaline sporto šaka sumo ir savo tradiciniai menai: japoniškomis lélémis (hakata ir kokeshi), puokščių sudarymo menu (ikebana), dekoratyviniais medžiais (bonsai), klasikiniu japonų teatru (kabuki, bunraku) ir kt. Japonijos socialinis fenomenas – karaokė.

Seno gyvenimo būdo ir naujų reiškiniių kontrastai būdingi visai visuomenės gyvenimo sanklodai: miestuose greta žerinčių plieno ir stiklo dangoraižių japonai tebestato nedalyto medžio namukus. Pramonininkai, darbo dieną praleidę prie kompiuterių, apsivelka senoviškus ceremonijų drabužius ir meldžiasi Budai.

Nauoji japonų architektūra, kaip ir senoji, pirmenybę teikia horizontalumo principui. Būdingos 1-2 aukštų pastatų grupės, tradiciniai vertikalūs akcentai, primenantys aukštas pagodas.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl Japonija buvo okupuota?
2. Kokios reformos įvykdėtos Japonijoje po 1945 m.? Koks buvo JAV vaidmuo?
3. Kas lėmė Japonijos ir JAV suartėjimą? Atsakymą pagrįskite.
4. Paaiškinkite, kuo pasireiškia japonų kolektyvinė dv asia.
5. Paaiškinkite, kokių pranašumų Japonija turi konkurencinėje kovoje su JAV ir ES?
6. Padiskutuokite tema: svarbiausios šiuolaikinės Japonijos problemas.

43. Mokslo ir technikos revoliucija

Svarbiausi mokslo ir technikos laimėjimai

Naujų technikos perversmą nulėmė didėjanti gamyba ir naujų gamybos priemonių atsiradimas.

XX a. pradžioje mokslo tyrinėjimams skiriama daugiau lėšų. Mokslo atradimai pradėti diegti į gamybą. Visapusiškas mokslo ir technikos vaidmens padidėjimas ir nulėmė šių sričių revoliuciją. Mokslinė ir techninė veikla tapo viena svarbiausių žmogaus darbo sričių.

Mokslo vystymosi tempai labai išaugo dar XIX šimtmetyje. XIX a. pabaigoje atrodė, kad fizika išsišėmė, bet tai buvo tik trumpa pauza prieš dar revoliucingesnę jos plėtötę. Svarbiausiomis gairėmis fizikos istorijoje tapo Makso Planko kvantinė teorija, kuri irodė, kad šviesa išspinčiuojama ir sugeriama ne ištisai, o porcijomis – kvantais. Iš Planko kvantinės teorijos kilo daug radikalų idėjų apie gamtos prigimti.

A. Einšteino sukurtą relatyvumo teoriją, kad gravitacija iškreipia erdvę ir laiką. Naujos idėjos lėmė žinių ir supratimo progresą – tiek atomo ir elementarių dalelių, tiek ir visatos bei jos sudedamų dalių – galaktikų ir žvaigždžių – struktūros.

Kvantinė atomo teorija įgalino paaiškinti pagrindinius biologinius reprodukcijos, paveldimumo ir genetikos procesus ir tapo naujo mokslo – molekulinės biologijos – pagrindu. Atomo teorija taip pat paaiškino begale faktą, susijusį su paprastos medžiagos sandara ir savybėmis. Kitis mokslai, pirmiausia geologija ir biologija, suklesėjo XX amžiuje.

Biologai tyrinėja laistelės vidinę medžiagą apykaitą, energijos kitimą gyvoje gamtoje. XX a. pradžioje atsirado genetika, tirianti paveldimuma ir organizmu pakitimus. Šiuolaikinės genetikos pagrindus padėjo T. Morganas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Pastaraisiais dešimtmečiais suintensyvėjo genetinės inžinerijos tyrinėjimai. Stengiamasi sukurti organizmus, kurie turėtų naujų norimų savybių ir galėtų jas paveldeti.

Geologija → mokslo apie Žemę – atsirado taip pat tik XX a. Nustatyta, kad Žemės amžius – 4,5-5 milijardai metų. Pries 70 milijonų metų Žemė ėmė panėšti į dabartinę ir tik prieš 5 milijonus metų atsirado žmogus.

Chemijos mokslo suklesėjimą nulėmė XIX amžiaus laimėjimai: termochemijos dėsnis, elektrochemijos reiškiniai

Albertas Einšteinas ir Robertas Oppenheimeris

XX a. – technikos amžius. Kamštis Vokietijos greitkelyje

benzinai ir kitas medžiagos iš naftos. Chemijos mokslo sukūrė sintetines medžiagas, kurių gamtoje nėra: puslaidininkius, supervirtus metalus, supergrynas medžiagas. Be įvairių sintetinių medžiagų šių laikų pasaulis neįsivainduojamas. Išplito neorganinė chemija. Ji pritaikoma gaminant mineralines trąšas žemės ūkiui, naftą ir dujas perdirbant į įvairias medžiagas. Be šiuolaikinės chemijos neįmanoma vaistų pramonė.

XX a. – ne tik mokslo, bet ir technikos raidos šimtmetis. Simbolika, kad 1903 m. amerikietis H. Fordas pradėjo masine automobilių gamybą. Automobilizacijai reikėjo gerų kelių. Pirmosios automagistralės buvo nutiestos taip pat JAV jau 3-iajį dešimtmetį. Išsvyssčiusiose šalyse dabartinis kelių tinklas suformuotas amžiaus viduryje.

XX a. pradžioje prasidėjo spartų aviacijos raida. 1903 m. amerikiečiai broliai O. ir V. Raitai varikliniu sklandytuvu pakilo į orą ir tame išsilaike 59 sekundes – nuskriejo pirmuosius 260 metrų. 1909 m. prancūzas L. Blerijo perskrido Lamanšo sąsiaurį. 4-ajį dešimtmetį lėktuvai su vidaus-degimo varikliais pasiekė savo galimybų ribą.

Naujo paveldžio lėktuvai pradėjo skraidinti tik po Antrojo pasaulinio karo. Pirmiausia tokiais lėktuvais buvo apginkluota karinė aviacija. 1952 m. pradėjo skraidinti ir keleiviniai reaktyviniai lėktuvai. 3-iojo dešimtmečio pradžioje pradėta konstruoti naujus skraidymo aparatus – malūnsparnius. 1965-1967 m. SSRS ir JAV sukonstravo vertikalaus pakilimo ir nutūpimo lėktuvus.

Jurijus Gagarinas – pirmasis žmogus. 1961 m. pakiles į kosminę erdvę.

išaiškinimas, katalizatoriaus vaidmens nustatymas. Fizikos atradimai skatino ir chemijos raidą. Jos atradimus nulémė galimybę pritaikyti chemijos atradimus pramonėje ir gamybos poreikiai. Chemija įgalino išskirti iš sudetingų junginių grynas medžiagias, pavyzdžiui, metalus iš rūdų,

Amžiaus antrojoje pusėje žmonės išveržė ir į kosmosą. 1957 m. SSRS buvo paleistas pirmasis dirbtinis Žemės palydovas. 1961 m. į kosmosą pakilo pirmasis žmogus – J. Gagarinas. 1969 m. amerikiečiai astronautai N. Armstrongas ir E. Oldrinės nusileido Mėnulyje. Šios dėtos reiškia kosminės eros pradžią.

Kosminė technika itin sparčiai tobulėjo 8-ajame - 9-ajame dešimtmečiais. Buvo sukonstruoti aparatai skrydžiams į kitas planetas, paleistos kosminės orbitinės stotys. Kosmoso erdvėje skraidantys aparatai pradėti taikioti ir karo tikslams.

I kosmosą paleisti palydovai užtikrina greitą bei patikimą naujų komunikacijos priemonių: telefono, radio ir televizijos – ryšį. Be to, atsirado naujų informacijos perdavimo ir priėmimo priemonių: videotelefonas, telefaksas, teleksas. Plačiai paplitė kopijavimo ir dauginimo technika. Naujas žingsnis mokslo raidoje ir žmonijos istorijoje – kompiuterių išsagalėjimas.

Mokslo ir technikos revoliucijos padariniai

Tinkamai panaudoti mokslo laimėjimus – šiuolaikinio žmogaus problema. Atėityje pasaulis priklausys nuo mokslo daug labiau negu dabar, nes augėja gyventojų, juos reikia maitinti, rengti, apgyvendinti, sukurti puikias gyvenimo sąlygas.

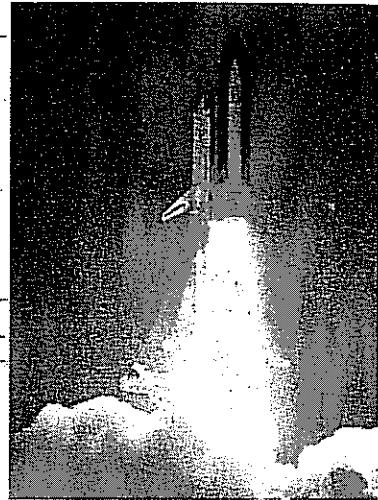
Mokslo ir technika žmonijai atnešė daug gero. Mokslo pasiekimai lėmė, kad gerėja žmonių sveikata, ilgėja amžius; sutrumpėjo darbo diena, palankesnės darbo sąlygos; lengviau pasiekiamas išsilavinimas, pramogos, kelionės. Piggūs radio aparatai, spauda, kelionės suartino visas pasaulio šalis ir užmezgė globalinius ryšius.

Didžiausias ekonominis mokslo ir technikos laimėjimas – žmogaus gebėjimas susilkti gerovę. Išsvyssčiusiose šalyse žmogaus metinės realiosios pajamos nuo pramoninio perversmo pradžios padidėjo apytikriai dešimt kartų. Kuriamos mažiau energijos reikalaujančios, labiau mechanizuotos pramonės šakos.

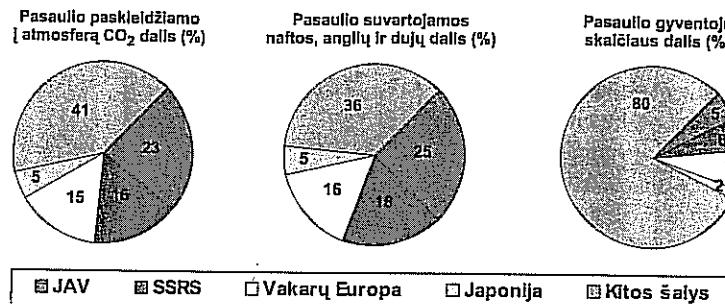
Neigiamas pažangos poveikis

Spartūs mokslo ir technikos pažanga sutrikdė daugelio ekologijos elementų savykius, išnaikino daug gyvūnų ir augalų rūsių, sukėlė grėsmę tolesniams žmogaus egzistavimui.

Per keliais dešimt metų gali baigtis metalo, anglies, naftos ir kitų iškasenų atsargos. Pramonės atliekomis ir chemikalais užteršta aplinka: dirvožemis,

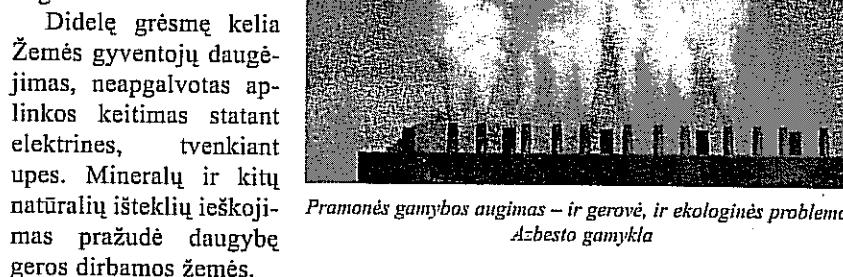
Daugkartinio naudojimo erdvėlaivis

Pasaulio ekologinė situacija

upės, ežerai, jūros, miškai.

Atmosferoje kaupiasi garų dujų, dulkių, tarp jų ir radioaktyvių medžiagų. Radioaktyvus užterštumas yra pasaulinė problema. 1986 m. po Černobylės atominės elektrinės avarijos netoli Kijevo iš Sovietų Sajungos Rytų Europą ir Skandinavijos šalis užplūdo radiacijos debesis. Su lietumi radioaktyvios dalelės pateko ant augalų. Žolėdžiai gyvūnai užsikrétė ėsdami tuos augalus.

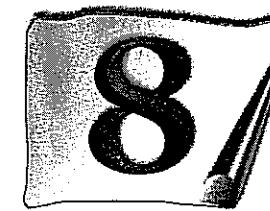

Pramonės gamybos augimas – ir gerovė, ir ekologinių problemų.
Asbesto gamykla

Mokslinis ekologinės situacijos tyrimas, Žaliųjų judėjimas prieš gamtos žalojimą mėgina stabilizuoti ekologinę pusiausvyrą, racionaliai naudoti gamtos turtus. Būtinės Žemės ir ją supančios erdvės planingas ekologijos sąlygų reguliavimas. Pasauliui gelbėti reikia visuotinio bendradarbiavimo.

Klausimai ir užduotys

1. Kas būdinga mokslo ir technikos perversmui XX amžiuje?
2. Nurodykite teigiamus ir neigiamus mokslo ir technikos revoliucijos padarinius.

TREČIOJO PASAULIO ŠALYS

44. Kolonijinės ir priklausomos šalys XX a. pirmojoje pusėje

Kolonijinė sistema tarpukario metais

Pirmasis pasaulinis karas nepakeitė kolonijų ir priklausomų šalių padėties. Tiesa, viena iš didžiųjų valstybių – karą pralaimėjusi Vokietija – prarado valdas Afrikoje ir Ramiojo vandenyno salose. Tačiau jas pasidalijo Didžioji Britanija, jos dominijos – Pietų Afrikos Sąjunga ir Australija, taip pat Prancūzija, Belgija ir Japonija, gavusios Tautų Sajungos mandatą valdyti tas teritorijas.

Iš turkų jungo išvaduotas arabų šalis pagal mandatą valdė Didžioji Britanija ir Prancūzija. Anglams atiteko Palestina, Transjordanija, Irakas, prancūzams – Sirija ir Libanas. Europiečių valdžia, lyginant su barbarišku turkų jungu ir net genocidu, atrodė gana pakankama. Tačiau arabai vis tiek siekė nepriklausomybės. Anglams ir prancūzams tekdavo slopinti riaušes bei sukiliimus Irake ir Sirijoje. 1932 m. Irakas buvo paskelbtas nepriklausomu, bet anglai išlaikė ten savo karines bazes. Kita vertus, Irako valdžia engė ne arabų tautybės gyventojus, tarp jų kurdus, kurie kalnuotoje šalies šiaurėje sudarė daugumą.

3-iojo dešimtmečio pabaigoje Palestinoje arabai prievertos veiksmaiems émē reikšti nepasitenkinimą žydų imigracija. Palestina – senoji žydų tautos tėvynė, iš kurios II amžiuje jie buvo išvaryti romenų. XIX a. pabaigoje Europoje kiles žydų tautinis judėjimas, vadintamas sionizmu, sieké įkurti Palestinoje savo valstybę. Po Pirmojo pasaulinio karo Didžioji Britanija leido Palestinoje steigti “žydų tautinę buveinę”. I Palestiną vyko žydų imigrantai, pirkė žemės, kūrė ūkius ir pramonės įmones. Arabai, kurstomi fanatiškų musulmonų dvasininkų, émė puldinėti žydus, prasidėjo susireimimai.

Kolonijinė sistema tarpukario metais buvo tvirta. Iš daugelio kolonijų metropolijos gaudavo mažai naudos, išlaidos administracijai ir įkuriomenei išlai-

kyti viršydavo pajamas, bet kolonizatoriai nenorėjo atsisakyti net dalies savo valdų. Taip pat nenorėjo atsisakyti privilegijų bei nelygiateisių sutarčių teikiamų pranašumų ir priklausomose šalyse, pvz., Kinijoje. Visa tai skatino išsivadavimo judėjimus.

Išsivadavimo judėjimai

Priešinimasis europiečių valdžiai po Pirmojo pasaulinio karo sustiprėjo Šiaurės Afrikoje. 1919 m. Egipto sukilėliai reikalavo panaikinti Didžiosios Britanijos protektoratą ir paskelbtį šalies nepriklausomybę. Sukilimas buvo greitai nuslo pintas, tačiau neramumai nesiliovė. 1922 m. anglai padarė nuolaidą: Egiptas paskelbtas nepriklausoma karalyste. Tačiau šalyje liko Didžiosios Britanijos kariuomenės, anglai toliau vieni valdė Sueco kanalą, jų patarėjai vadovavo egiptiečių armijai ir policijai.

Prancūzų valdomuose Alžyre, Maroke ir Tunise tarpukariu susikūrė pirmosios politinės partijos, reikalaujančios reformų. 3-iajį dešimtmetį Ispanijai priklausancioje Maroko šiaurėje sukilo karingos rifų gentys. Sukilimas buvo numalšintas tik po kelerių metų.

Išsivadavimo judėjimus kolonijinėse ir priklausomose šalyse rėmė SSRS ir Kominternas. Bolševikai tikėjo, kad 1917 m. Spalio perversmas yra tik pasaulinės revoliucijos pradžia. Ji turėjo apimti ne vien kapitalistines Vakarų valstybes, bet ir kolonių, priklausomas šalis. Ten beveik nebuvvo pramonės ir darbininkų, tad bolševikai rėmė tautinius judėjimus, kurstė priešiškumą kolonizatoriams ir sukilimus. Taip jie tikėjosus susilpninti kapitalistines valstybes. Kai pralaimėjusioje Pirmajį pasaulinį karą Turkijoje prieš Sevro taikos sąlygas kilo nacionalistinis judėjimas, vadovaujamas Mustafos Kemelio (Atatiurko), ji parėmė Sovietų Rusija. Bolševikai nepaisė, jog kemalininkai tėsė krikščionių tautų – arménų ir graikų – genocidą ir toliau puoselėjo planus užgrobtį Užkaukazės tautų žemes.

Bolševikams rūpėjo naujų komunistų partijų kūrimas. Maskvoje parengti revoliuciniai veikėjai, grįžę į savo šalis, propagavo marksizmą, steigė komunistų partijas. Šie žmonės vykdė Kominterno nurodymus, bet tai nereiškė, kad jie netikėjo tuo, dėl ko kovojo, dažnai rizikuodami gyvybe. Komunizmo idėjos atrodė patrauklios daugeliui Rytų šalių inteligenčių, norinčių išsivaduoti iš užsieniečių valdžios, panaikinti feodalinį išnaudojimą, palengvinti varguomenės padėti.

Tarpukariu komunistai surengė sukilimus Indonezijoje, Vietnamo, jų partisanai kovojo Japonijos užgrobtoje Korėjoje. Kai kada jie veikdavo drauge su tautinėmis partijomis, bet dažnai stengėsi jas susilpninti ir likviduoti. Didžiausią įtaką komunistai igijo Kinijoje.

Pirmojo pasaulinio karo metais ir 3-ijo dešimtmečio pradžioje Kinija išgyveno netvarkos ir vidaus kovų laikotarpi. Tuo naudojosi didžiosios valstybės – Japonija, Didžioji Britanija, JAV. Kinų visuomenėje augo nepasitenkinimas. Sustiprėjo Sun Jatseno vadovaujama Nacionalinė (gomindano) partija. Sun Jat-

Žodynas

Fakyras – Indijoje taip vadinti klajojančios žiniųcentrų fokusininkai.

Lietuvių žurnalistas ir kelautojas Matas Šalčius apie Gandį

Gandi padarė man didelį įspūdį.

Iš pažiūros atrodo menkas, išdžiūvęs žmogulis su akiniuose, nutrususias ušėliais ant viršutinės lūpos. Tame senioky, primenančiamė paprastą tamšiaodį, indusą, suniku įpažinti buvusi Londono universiteto auklėtinį <...>

Jeigu jis reikėtų spręsti vleniš pažiūros, tai galima sutikti su kažin kleno ten iš anglų posakiu, kad jis yra "pusplikis fakyras". Bet pakalbėjęs su juo keletą sakinų, tuo pajunti jo jėgą, pajunti, kad turi reikalą su nepaprastu žmogumi.

Per vis labiau stebina jo galvojimo darumas. Jame junti nepaprastą taiklumą į pačio dalyko esmę, visišką nuosirdumą ir paprastumą, kurie žymi žmonių genialumą, ir jų tikra, nedrbtina, "vidaus didybę".

Mano kaip lalkraščių bendradarbiuo praktikų ir mano kelionės metu teko kalbėti su šimtais didesnių ir mažesnių žymų žmonių, bet kito tokio, kaip Gandhi neiekur neteko sutikti. Pasitalkydavo ir iš kitų tautų ne vienas labai gražiai ir išmūlingai kalbančių, bet taip paprastai ir nuoširdžiai tik jis vienas temoka kalbėti.

M. Šalčius. Svečiuose pas 40 tautų, d. IV. Slėpningoji Indija. Kaunas, 1935, p. 154-155.

Gandis Londono 1931 m.

M. K. Gandhi (1869-1948) kiles iš labai lurtinges setinos, gavo gerą išsilavinimą Didžiojoje Britanijoje. Jausdamas paprastų Indijos žmonių nuotaikas, jis sugebėjo juos patraukti į savo pusę. Kovos su kolonizatoriais priemone Gandhi laikė neprievartinius veiksmus: nebendradarbiauviams su anglų valdžia, pilietinių nepaklusnumą. Gyventojai buvo raginami nedirbtis anglų valdžios ištakose, nedalyvauti rinkiniuose, nemokėti mokestių. Žmonės raginimus išgirdo, bet neprievartinius veiksmus tikslą – Indijos nepriklausomybės – tada nepavyko pasiekti.

1. Kodėl M. Gandhi M. Šalčiui padarė didelį įspūdį?
2. Apibūdinkite kontrastą tarp Gандžio išvaizdos ir jo vidaus didybės.
3. Kaip vertina Gандži lietuvių kelautojas? Ar, Jūsų nuomone, toks vertinimas pagristas?
4. Ką ši nuotrauka Jums pasako apie Gандžio asmenį?
5. Kas yra bėndo tarp šios nuotraukos ir teksto?

senas stengėsi sujungti visas jėgas, kurioms rūpėjo esminės permanentos. Tarp jų itin aktyvūs buvo komunistai. Jie veikė drauge su gomindano ir net tapdavo jo nariais.

Komunistų pastangomis buvo užmegzti ryšiai su SSRS, kuri suteikė paramą ginklais, pinigais, atsiuntė karinių patarėjų. Jie mokė gomindano kariuomenę, vadinančią Nacionalinę revoliucionę armiją (NRA). 1926 m. vasara, jau po Sun Jatseno mirties, armija pradėjo žygį iš Guančzhou miesto į šalies šiaurę. Rudenį NRA daliniai pasiekė Jangdzės upę, o kitų metų pavasarį užėmė Nankiną – senią Kinijos sostinę – ir didžiausią šalies uostą bei pramonės centrą Šanchajų.

Pergalių akivaizdoje ryškėjo nesutarimai tarp gomindano ir komunistų. 1927 m. NRA vyriausias vadas Čan Kaiši (1887-1975) pradėjo kovą su komunistais. Ji virto ilgamečiu pilietiniu karu. Komunistams pavyko ištvirtinti dideliuose Pietryčių Kinijos plotuose ir net šudartyti savo vyriausybę, kuriai vadovavo Mao Czedunas (1893-1976). Gomindano kariuomenė 1935 m. apsupo komunistų kontroliuojamą teritoriją. Komunistų partijos Raudonoji armija pralaužė apsupštį ir, vadinamojo šiaurės žygio metu nuėjusi 12 tūkst. km bei patyrusi didžiulių nuostolių, prasiveržė į šiaurės vakarus, prie Didžiosios kinų sienos. Vykstant japonų agresijai, tapo sudarytos paliaubos tarp gomindano ir komunistų, bet jos nebuvvo patvarios.

Gomindano valdžia nesugebėjo sutramdyti kinų valdininkų ir aukštųjų kariuoninkų korupcijos bei dvarininkų piktnaudžiavimų. Todėl komunistų įtaka gyventojams, labiausiai valstieciams, nuolat didėjo.

Indijoje nepriklausomybės judėjimui vadovavo Indijos nacionalinio kongreso (INK) partija ir jos vadovas M. Gandis. INK buvo įkurtas dar XIX a. pabaigoje – 1885 m. Jame būrėsi europietiškai išsilavinę indai, kurie siekė reformomis pagerinti gyventojų padėtį, o galutiniu tikslu laikė Indijos savivaldą Britanijos imperijos ribose. Tačiau ilgainiui INK vadovai įsitikino, jog anglų valdžia rimtų nuolaidų daryti nenori. Todėl jie įtraukė į kovą plačiuosius gyventojų sluoksnius.

Pasaulinėi ekonominei krizei užgriuvus Indija, valstiecių ir miesto beturčių gyvenimas dar pablogėjo. Didžiosios Britanijos vyriausybė nesutiko su INK reikalavimu suteikti šaliai dominijos statusą. 1930 m. Gandis nurodė pradeti pilietinio nepaklusnumo kampaniją. Viena iš jos formų buvo kova su kolonijinės valdžios druskos gavybos ir pardavimo monopoliu. Gandis su grupe šalininkų nuvyko prie Arabijos jūros ir ėmė garinti iš vandens druską. Šiuo pavyzdžiu pasekė šimtai tūkstančių žmonių Indostano pusiasalį supančių jūrų bei įlankų pakrantėse. Miestuose vyko demonstracijos, kurių dalyvius policija mušė ir suiminėjo. Jie, kaip mokė Gandis, nesipriešino ir klusniai éjo į kalėjimą.

Iš viso į kalėjimus buvo uždaryta 90 tūkst. nepaklusnumo kampanijos aktyvistų. Tarp jų buvo Gandis, Džavacharlalas Neru (1947 m. tapęs pirmuoju nepriklausomos Indijos ministru pirmmininku) ir kiti INK vadovai. Tačiau Gandis greitai išėjo į laisvę.

INK platintā Indijos nepriklausomybės 1930 m. sausio 26 d. priesaika

Mes manome, kad Indijos tauta kaip ir kita tautos turi neatimama teisę būti laisva, teisę naudotis savo darbo vaisiais ir teisę į būtiniausius pragyvenimo reikmenis. <...>

Anglų valdžia Indijoje ne tik atėmė iš Indijos tautos laisvę, bet ir grindžia savo politiką mėsiu išnaudojimu, pakarto Indijos ekonominę, politinę, kultūrinę ir dvasinę gyvenimą. Todėl mes manome, kad Indija turi nutrauktį tylius, siejančius ją su Anglia, ir pasiekti viisišką nepriklausomybę. <...>

Mes manome, kad toliau kęsti valdžia, atnešusią <...> nelaimės mūsų šalimai, būtų musikaltimas žmonėms ir Dievui. Tačiau mes pripažįstame, kad prieverta nėra pats veiksmingiausias keliais į laisvę. Todėl mes turime ruošis kovai nutraukdami, kiek tai įmanoma, bet kokį savanoriškų bendradarbiavimą su anglų valdžia, taip pat privailemė ruoštis pilietinio nepaklusnumo judėjimui, kuris reikštys ir mokesčių nemokėjimui.

Дж. Неру. Автобиография. Москва, 1955, с. 643-644.

1. Apibūdinkite pilietinio nepaklusnumo priemones. Ar vien jomis tarpukario metais Indai galėjo iškovoti nepriklausomybę?

Iš Birmos Antifašistinės liaudies lygos, kovojujos prieš japonų okupantus, programos (paskelbtos 1945 m. gegužės mėn.)

Galutinis Liaudies laisvės lygos tikslas yra <...> pasiekti Birmai apsistrenimo teisę. Konkrečiai tai reiškia, kad Birma siekia turėti savo konstituciją, parengtą Steigiamojo susirinkimo, išrinkto visuotiniu balsavimu. <...> Mes toliau kiek galédami prisidėsime prie kovos prieš japonų fašizmą ligi tol, kol pasaulyje visiškai nėlks jo paškutinių pėdsakų. Mūsų ginkluotosios pajėgos, tiek reguliarios, tiek ir neregulariosios, tės kovą ne iš Birmos teritorijoje, bet po būtinų pasirengimų ir už Birmos sienu, kol japonų fašizmas bus visiškai išrautas su šaknimi.

<...>

Хрестоматия по новейшей истории., т. II. Москва, 1960, с. 670-671.

1. Ar buvo suderinamas Birmos pasipriešinimo judėjimo tikslas su tolesniu šalies buvimu anglų valdžioje?

**YOUR HELP WILL BRING
VICTORY**

Anglų karo metu propagandinis plakatas "Tavo pagalba padės pasiekti pergalę"

Nepaklusnumo kampanija privertė anglus padėti nemažai pastangų Indijai išlaikyti, jie patyrė daug nuostolių. Didelį mastą turėjo anglų prekių boikotas. Pavyzdžiu, audinių ivežimas sumažėjo dviem trečdaliais. Tokiomis aplinkybėmis anglų valdžia paleido Gandjį iš kalėjimo ir pasirašė su juo sūsitarimą. Anglai įsipareigojo išlaisvinti politinius kalinius, padidinti į Indiją išežamų prekių muitus (tuo INK norėjo bent kiek apsaugoti vietinę pramonę nuo konkurenčios), o Gandis nutraukė nepaklusnumo kampaniją.

1935 m. Didžiosios Britanijos vyriausybė paskelbė Indijos valdymo įstatymą. Juo anglai padarė nuolaidą, bet neprisklausomybės nesuteikė. Buvo išplėstos rinkimų teisės į vietinį parlamentą (jas gavo 12% gyventojų), tačiau iš Londono skiriamas vicekaralius išlaikė īgaliojimus panaikinti parlamento priimtus įstatymus, skirti ministrus bei aukštusius valdininkus. Neproporcingai daug vietų parlamente buvo skirta musulmonams. Jų partija – Musulmonų lyga – reikalavo musulmonų gyvenamas teritorijas sujungti į atskirą valstybę – Pakistana.

Antrasis pasaulinis karas ir kolonijos

Prasidėjus karui Indijos valdymo įstatymas buvo išgyvendintas tik iš dalies. INK dar aktyviai siekė neprisklausomybės, musulmonai vis garsiau reikalavo įkurti islamišką Pakistaną. Didžiosios Britanijos vyriausybė dalijo pažadus vieniams ir kitiems, bet nuo jų vykdymo tikėjosi išsisukti.

Visas kolonijas prarado Italija. Dar 1941 m. italai buvo išstumti iš neseniai užgrobtos Etiopijos, atkurta jos neprisklausomybė. Tais pat metais anglai užėmė Italijos kolonijas Somalį ir Eritrėją, o 1943 m. pradžioje ir Libiją. Tačiau ten, kaip ir prancūzų valdose Šiaurės Afrikoje, išsivadavimo judėjimas tada didesnio masto neigavo.

Kitaip klostėsi įvykiai Pietryčių Azijoje. Japonijos okupuotose šalyse – Filipinuose, Indonezijoje, Malajoje, Birme, Vietnamo – vyko pasipriešinimo judėjimas. Pietryčių Azijos šalių gyventojai greitai įsitikino, kad japonai nėra išvaduotojai, kaip jie skelbėsi, o nauji pavergėjai, blogesni už baltuosius. Po Japonijos kapituliacijos pasipriešinimo jėgos atkakliai kovojo prieš anglų, prancūzų ir olandų mėginimus atkurti, nors ir kiek pakeista forma, savo viešpatavimą Birme, Vietnamo, Indonezijoje. Antrasis pasaulinis karas tiesiogiai pagreitino kolonializmo žlugimą Pietryčių Azijoje ir Indijoje.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip Pirmasis pasaulinis karas paveikė kolonijas?
2. Kokiu problemų turėjo anglų ir prancūzų kolonizatoriai Šiaurės Afrikos šalyse?
3. Apibūdinkite bolševikų požiūrį į kolonių reikalus ir komunistų veiklą kolonijose.
4. Kodėl po gomindano pergalės prasidėjo pilietinis karas tarp gomindano ir komunistų?
5. Apibūdinkite Indijos išsivadavimo judėjimą, jo tikslus ir kovos būdus.
6. Koks buvo Antrojo pasaulinio karo poveikis Pietryčių Azijai?

45. Kolonijinės sistemos suirimas

Kolonijinės sistemos krizė

Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjo visos kolonijinės sistemos krizė, ir žlugimas. Azijoje, vėliau ir Afrikoje atsirasdavo vis naujų ir naujų savarankiškų valstybių. Tai lėmė keletas priežasčių.

Pirma, Europos valstybės buvo nusilpusios, vesti karams kolonijose jos nebeturėjo pakankamai jėgų. Antra, daugelyje kolonijų labai sustiprėjo išsivadavimo judėjimai. Trečia, daryti nuolaidų metropolijas vertė būgštavimai, kad kolonijose sustiprės ir ginkluotais sukilimais įsitvirtins komunistai. Šie būgštavimai tapo labai įtikinami po komunistų pergalės Kinijoje. SSRS ir Kinija visokeriopai rėmė išsivadavimo judėjimus, siekdamos “smogti smūgi imperialistams iš flangu”. Todėl Vakarai buvo linkę susitarti su nuosaikesnėmis tautinėmis jėgomis ir patenkinti jų reikalavimus. Ketvirta, dėl karo technikos tobulėjimo neteko reikšmės kai kurių kolonijų strateginė padėtis, o naujų mokslo atradimų taikymas gamyboje leido sumažinti žaliavų sąnaudas ir drauge Vakarų priklausomybę nuo atvežamų iš kolonijų gamtiniių žaliavų. Tad kolonijos ekonominiu požiūriu pasidarė metropolijoms mažiau svarbios.

Azijos šalių išsivadavimas

1945 m. rudenį po Japonijos pralaimėjimo neprisklausomybę paskelbė Vietnamas ir Indonezija, 1946 m. – Filipinai, o 1948 m. – Birma. Šiose dviejose šalyse ginkluotos kovos nebevyko. Amerikiečiai dar prieš karą buvo pažadėję su teikti neprisklausomybę Filipinams ir pažadą išsesėjo, anglai, nors ilgai delse, pripažino Birmos valstybingumą. Tačiau olandų mėginimai atstatyti savo valdžią Indonezijoje sukėlė karą. Šalis gavo tik ribotą neprisklausomybę, buvo sudaryta Nyderlandų ir Indonezijos unija. Tačiau maža Nyderlandų valstybė nebegalėjo išlaikyti priklausomybėje Indonezijos. 1954 m. unija nustojė galiojusi.

Vietname valdžią iškart paėmė komunistai ir po kelių dešimtmecius trukusios kovos prieš vietines antikomunistines jėgas bei prancūzų ir amerikiečių intervenciją jie pasiekė galutinę pergalę. Komunistų partizanai po karo ilgai veikė ir Filipinuose, ir anglų kolonijoje Malajoje. Juos pavyko sutriuškinti, 1957 m. Malaja gavo neprisklausomybę. 1963 m. prie Malajos buvo prijungtos Didžiosios Britanijos valdos šiaurinėje Kalimantano salos dalyje ir šalis buvo pavadinta Malaizijos federaciją.

Pasikeitė ir Artimuų Rytų žemėlapis. 1943 m. paskelbė neprisklausomybę Prancūzijos mandatinės teritorijos Sirija ir Libanas. Netrukus buvo panaikintas Didžiosios Britanijos mandatas Transjordanijai, kuri vėliau pavadinta Jordanija. Anglai nebegalėjo išlaikyti savo valdžios ir Palestinoje. JTO nutarė sudaryti Palestinos teritorijoje dvis atskiras valstybes – arabų ir žydų. Arabai nesutinkino su šiuo nutarimu. Kai 1948 m. gegužės 15 d. žydai paškelbė Izraelio įkūrimą, arabų valstybės pradėjo karą. Užsimenzę Artimuų Rytų konfliktas.

5-ojo dešimtmečio pabaigoje kolonijomis Artimuosiuose Rytuose liko Didžiosios Britanijos valdos – protektoratai Arabijos pusiasalio rytuose ir pietuose. Garsus milžiniškais naftos ištekliais Kuveitas gavo nepriklausomybę 1961 m., Omanas – 1970 m., o smulkiai kunigaikštystės federacija, vadintameji Jungtiniai Arabų Emiratai – 1971 m.

Ypatą reikšmę turėjo Indijos išsilaisvinimas. Jis reiškė, jog nusileido Britų kolonijinės imperijos saulė. Nusilpusi Didžioji Britanija nebegalėjo ir nebe-
sistengė išlaikyti Indijos.

1945 m. pabaigoje – 1946 m. pradžioje daugelyje miestų vyko riaušės, maiš-
tavo anglų karinio laivyno jūreiviai indai. Didžiosios Britanijos vyriausybė pa-
reiškė sutinkanti pripažinti Indijai dominijos teises ir drauge siekė ją padalyti
pagal gyventojų religinę priklausomybę. Kadangi daug kur musulmonai ir in-
duistai gyveno susimaišę, tarp jų įsiliepsnojo susirémimai. Dėl msulmonų fana-
tizmo jie peraugo į masines žudynes. 1947 m. pavasarį Didžioji Britanija pa-
skelbė apie šalies padalijimą į dvi valstybes – Indiją ir Pakistaną, o rugpjūčio
mén. buvo paskelbta jų abiejų nepriklausomybė.

Deja, tai neužkrito kelio žudynėms, jos dar labiau išsiplėtė. Vien Pendžabo
provincijoje buvo išžudyta 0,5 mln. žmonių, o 12 mln. gelbėjosi bėgdamai iš
gimtujų vietų ir prarasdami visą turtą. Po tokio kruvino Pakistano atskyrimo
nuo Indijos jų santykiai ligi šiol tebéra prasti. Jau 1948 m. tarp jų kilo ginkluo-
tas konfliktas dėl Kašmyro kunigaikštystės. Kašmyras buvo suskaldytas; di-
žioji dalis liko Indijai, mažesnė – Pakistanui.

Indijos suskaldymas sudarė daugybę sunkumų abiems susikūrusioms valsty-
bėms, o ypač Pakistanui. Jis susidėjo iš dviejų dalių: vakarinės – Indo slėnyje ir
Afganistano bei Irano pasienyje, ir rytinės – Gango ir Bramaputros deltoje.
Viena nuo kitos šias dalis skyrė pusantrę tūkstančio km atstumas per Indijos
teritoriją. Nutrūko susiklostę ūkiniai ryšiai.

Ir po 1947 m. Pakistanė, daugiausia rytiniame, tebegyveno per 10 mln. in-
duistų, o Indijoje – keliai dešimt milijonų musulmonų, išskaidytų po visą šalį.
Prieškumas tarp musulmonų ir induistų pasiliuko, Pakistanė valdžia nuolatos
skelbė apie iš Indijos gresintį pavojų ir ginklavosi.

Konfliktas tarp Indijos ir Pakistanės keli kartus virto karu. Taip atsitiko
1948, 1965 ir 1971 metais. Pastarojo karo išdavojė vietoj Rytų Pakistanės susi-
kūrė Bangladešo valstybė. Stiprėjantis bengalų nepasitenkinimas 1970 m. pradžioje
virto judėjimu už nepriklausomybę. Jam slopinti Pakistanė karinė diktatūra griebėsi pačių žiauriausių priemonių, tikro genocido. Kariuomenė išžudė
beveik 2 mln. bengalu, daugiausia induistų, per 10 mln. gelbėdamiesi pabėgo į
Indiją. Atsaku tapo partizaninė kova, o 1971 m. gruodžio mén. kilo trečiasis
Indijos ir Pakistanės karas. Per dvi savaites Indijos armija užėmė rytų Pakistaną.
Išvaduotame Bangladeše ji nepasilikė, o perdavė valdžią tautinei vyriausybei.
Taigi vietoj buvusių anglų kolonijos dabar egzistuoja trys valstybės – Indijos
Respublika, Bangladešas ir Pakistanės.

Greitai po Indijos išsivadavimo Didžioji Britanija 1948 m. suteikė nepri-

Žodynas

Bengalai – indoėuropiečių grupės tauta, gyvenanti Indijoje ir Bangladeše. Bengalų skaičius
viršija 200 milijonų, Bangladeše jie sudaro 98% visų gyventojų.

Flangas – kariuomenės išdėstymo sparnai, į kuriuos smogiant galima prasiveržti į priešo
užnugarę.

Dominija – savarankiška valstybė Britų imperijoje, pripažinusi Anglijos karalių valstybės galva.

Didžiosios Britanijos parlamento 1947 m. liepos 18 d. priimtas Aktas dėl Indijos nepriklausomybės

Naujausios dominijos: 1. (1) Nuo 1947 metų rugpjūčio penkioliktosios dienos Indijoje bus sudarytos dvi nepriklausomos dominijos, vadintinos Indija ir Pakista-
nu. <...>

2. (1) <...> teritorijoja sudarys tos terito-
rijos, kurios buvo Jo Didženybės [Anglijos karaliaus] valdžioje <...>, be to terito-
rijų, kurių pagal šios dalies (2) punkta
turi tapti Pakistanės teritorijomis.

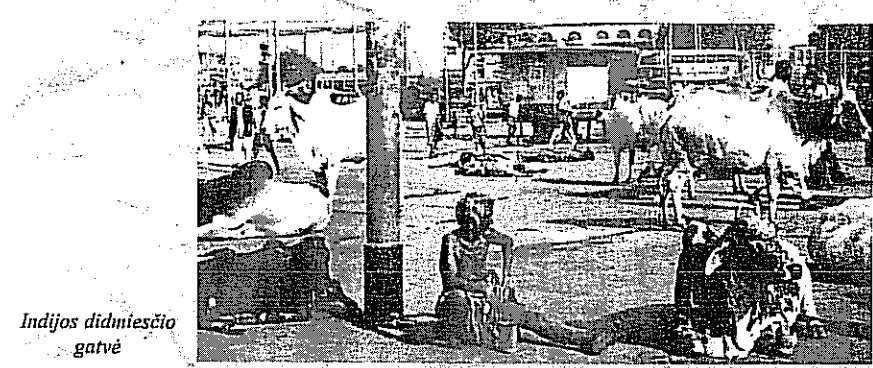
(2) Pakistanės teritorijomis turi būti:

a) teritorijos, kurios nustatyta dieną pri-
klauso Rytų Bengalijos ir Pendžabė pro-
vincijoms;

b) teritorijos, kurios šlo akto priėmimo
dieną priklauso Sindo provincijai ir Britų
Beludžistano provincijai; ir niekas šioje dalyje negali būti vertinama kaip kliūtis Indijos kuni-
gaikštystės ištoti į bet kurią iš nauju dominijų. <...>

Хрестоматия по новейшей истории, т. III, ч. I. Москва, 1961, с. 623-624.

1. Kaip galima vertinti Akto nuostatai, jog kunigaikštystės (o jos buvo išsimėciusios visoje kolonijos teritorijoje) turi teise ištoti į bet kurią dominiją?
2. Kokias motyvais vadovalo anglių politikai padalydami Indiją?

klausomybę – dominijos teises – Ceilonui (dabar jis vadinasi Šri Lankos Respublika). Tad praėjus vos keleriems metams po Antrojo pasaulinio karo pabaigos kolonijinių valdų Azijoje beveik nebeliko.

Afrikos metais

Kolonijos Afrikoje ekonominiu ir kultūriniu atžvilgiu buvo mažiau pažengusių negu Azijoje. Organizacijos kovai už nepriklausomybę į pietus nuo Sacharos pradėjo kurtis tik iškart po Antrojo pasaulinio karo.

Žymiai pajėgesnės buvo Prancūzijos valdos Šiaurės Afrikoje, kuriose gyventojų daugumą sudarė musulmonai – arabai ir berberai. Čia prasidėjo prieš prancūzų valdžią nukreiptas judėjimas. 1956 m. Prancūzija pripažino nepriklausomybę Marokui ir Tunisiui, bet atkakliai priešinosi panašiam Alžyro reikalavimui. Tai lémė aplinkybę, kad Alžyre gyveno daugiau kaip milijonas europiečių persikėlėlių, ten buvo rasti dideli naftos ištekliai.

Ginkluota kova tęsėsi 8 metus (1954-1962). Alžyro sukilėliai kovojo ypač žauriai, žudė tai-kius jų neremiančius musulmonus ir europiečius persikėlēlius, bet prancūzų kariuomenės neįstengė įveikti. Tačiau karas Alžyre nebuvo populiarus Prancūzijoje, o pergalės vis nesimatė. Todėl prezidentas Š. de Golis ryžosi pasitraukti iš maištingos kolonijos. 1962 m. Alžyras gavo nepriklausomybę, visi europiečiai iš ten pabėgo, nes bijojo masinių žudynių, kurių aukomis tapo šimtai tūkstančių su prancūzais bendradarbiavusių musulmonų.

Vadinamojoje Juodojoje Afrikoje Didžioji Britanija, Prancūzija ir Belgija suteikė nepriklausomybę savo valdoms, kuriose nebuvo ginkluotų sukilių, o daugelyje – ir aktyvesnių išsviadavimo judėjimų. Mat jos suprato, kad buvusiose kolonijose savo įtaką pavyks išlaikyti prekybiniais ryšiais, paskolomis, technine pagalba.

Nuo 1957 m., kai Didžioji Britanija suteikė nepriklausomybę Ganai, viena po kitos kolonijos Afrikoje tapdavo savarankiškos. 1960 m. susikūrė net 17 naujų valstybių, tarp jų tokios stambios, kaip Nigerija (buvo Didžiosios Britanijos valda), Kongas (Belgijos), Madagaskaras (Prancūzijos) ir kt. Todėl 1960-ieji buvo pavadinti Afrikos metais. Tik viena Portugalija stengėsi išlaikyti savo

Sėkminga prancūzų parašutininkų akcija Alžyre

Alžyro Nacionalinio išsviadavimo fronto atsišaukimas suklimo išvakarėse 1954 m. spalio 31 d.

<...> Mūsų reikalavimai

Mes nuo širdžiai siūlome Prancūzijos valdžiai pradeti derybas. <...>

1) Pripažinti Alžyro nacių oficialų pareiškimą, anuliuojančiu bet kokį įstatymą, įsakymą, arba nutarimą, kurie skelbia Alžyrą prancūzų žeme, nepaisydami alžyriečių tautos istorijos, geografijos, kalbos, religijos ir papročių.

2) Pradeti derybas su tais, kurie turi teisę kalbėti alžyriečių tautos vardu, Alžyro suverenumo pripažinimo pagrindu.

3) Sudaryti pasitikėjimo atmosferą išlaivinant politinius kalinius <...>

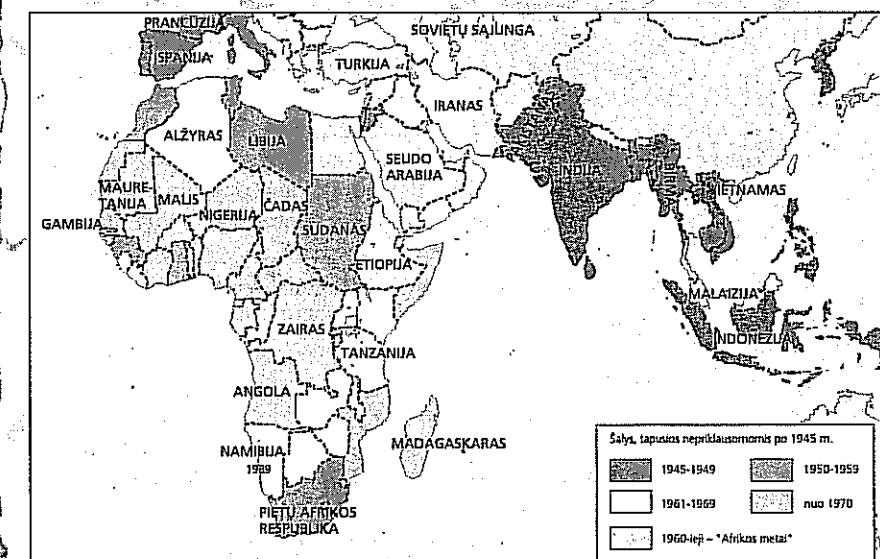
O už tai:

1) Mes garantuojame pagarbą tėsčieliems prancūzų ekonominiams ir kultūriniams interesams, taip pat pagarbą prancūzams bei jų šeimoms.

2) Visi prancūzai, norintys pasillkti Alžyre, turi teisę arba išsaugoti savo pilietybę pagal kilmę (šiuo atveju jie bus pripažinti užsieniečiais įprasta tvarka), arba paimti Alžyro pilietybę (šiuo atveju jie bus laikomi Alžyro piliečiais su attinkamomis pareigomis ir teisemis). <...>

Хрестоматия по новейшей истории, т. III, ч. I. Москва, 1961, с. 705-76.

1. Ar pritariate telginiui, kad reikalavimų priėmimas būtų reiškės Prancūzijos kapituliaciją Alžyre?
2. Ar galėjo europiečiai Alžyre 1954 m. pritarė pasirinkimui, kuriuems suteikė Alžyro Nacionalinis išsviadavimo frontas?

Dekolonizacija

1. Pabandykite chronologine tvarka sudaryti lentelę, parodančią nepriklausomų valstybių kūrimą Afrikoje.

kolonijas. Angoloje, Mozambike ir Gvinėjoje-Bisau išsiliepsnojo karas. Sukilėlius ginklais bei lėšomis rėmė socialistinės šalys, daugiausia SSRS.

Paskutiniųjų kolonijų išsilaisvinimas

Karas Angoloje, Mozambike ir Gvinėjoje tęsėsi ligi 1974 m., kada Portugalijoje kariuomenė nuvertė autoritarinę valdžią. Naujoji vyriausybė nutraukė karą ir pripažino kolonijoms nepriklausomybę.

Savotiškai klostési įvykiai Afrikos pietuose, Didžiosios Britanijos kolonijoje Pietų Rodezijoje. Ten 7-ojo dešimtmečio pradžioje be trijų milijonų negrų gyveno apie 200 tūkst. europiečių persikėlėlių, daugiausia anglų. Persikėlėliai 1965 m. patys paskelbė nepriklausomą Rodezijos valstybę, kurioje valdžia atiteko baltiesiems. Šios nepriklausomybės nepripažino kitos valstybės, o vienos negrai pradėjo ginkluotą kovą, pasibaigusią laimėjimu 1980 m., kai Rodezijoje buvo sudaryta Zimbabvės respublika. Ginkluota kova taip pat vyko Pietų Afrikos Respublikos (PAR) valdomoje Namibijoje. Spaudžiamą JTO ir Vakarų valstybių PAR išvedė iš Namibijos savo kariuomenę, ir 1989 m. šalis tapo nepriklausoma.

Okeanijos šalys, nedidelės tiek plotu, tiek gyventojų skaičiumi gavo nepriklausomybę be aštresnių susidūrimų su metropolijomis – Didžiaja Britanija ir Prancūzija. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ajį dešimtmetį atsirado 9 naujos valstybės, tokios kaip Papua-Naujoji Gvinėja, Fidžis, Kiribatis, Vanuatus ir kt. Lengvai gavo nepriklausomybę ir anglų bei olandų valdos Amerikoje, daugiausia Karibų jūros salose. Vos ne visos šios naujos Amerikos valstybės yra nykštukinės. XX a. 9-ajį dešimtmetį kolonijomis išliko tik kai kurios vandenynuose išsibarsčiusios smulkios salos.

Kolonijinė sistema galutinai baigė savo egzistavimą, tačiau buvusios kolonijos, dabar dažnai vadinamos Trečiuoju pasauliu, sudaro savotišką visumą. Trečiojo pasaulio savyoka atsirado XX a. 6-ajį dešimtmetį atsilikusioms šalims, neprilausančioms socialistinei sistemai, apibūdinti. Dabar Trečiuoju pasauliu vadinamos visos Afrikos, Centrinės ir Pietų Amerikos, Azijos (išskyrus Japoniją ir Izraelį) ir Okeanijos (be Australijos bei Naujosios Zelandijos) šalys. Po SSRS suirimo Vidurinės Azijos respublikos ir Azerbaidžanas taip pat priskirtini Trečiajam pasauliui.

Klausimai ir užduotys

- Apibūdinkite svarbiausias kolonijinės sistemos krizės priežastis.*
- Kodėl Europos valstybės nebegalėjo ginklu išlaikyti savo kolonijų Pietryčių Azijoje ir Artimuosiuose Rytuose?*
- Apibūdinkite Indijos ir Pakistano konflikto priežastis bei jo raidą.*
- Kokiomis aplinkybėmis susikūrė Bangladešo valstybė?*
- Kodėl Prancūzija nesutiko derybomis suteikti Alžyrui nepriklausomybę?*
- Nurodykite dekolonizacijos Afrikoje ir Okeanijoje panašumus.*
- Apibūdinkite savyką "Trečiasis pasaulis".*

46. Trečiojo pasaulio šalių raidos ypatumai

Trečiojo pasaulio šalys labai skirtinges, tačiau jos visos turi bendrų ypatybių ir problemų, mažai būdingų Europai ir Šiaurės Amerikai. Pati svarbiausia – yra demografinė – neregėtai spartus gyventojų skaičiaus augimas.

Demografinė problema

Žemės rutulio gyventojų skaičius nuo XX a. vidurio, kai prasidėjo vadinanamas "demografinis sprogimas" didėjo labai greitai. Didžiausioji prieaugio dalis Trečiajame pasaulyje. Štai neprilausomoje Indijoje 1947 m. gyveno 339 mln. žmonių, o 1993 m. – 900 mln., Indonezijoje – atitinkamai 68 ir 188,3 mln., Turkijoje – 19 ir 59,6 mln., Brazilijoje – 47 ir 139 mln.

Demografinių sproginės lėmė keli veiksniai. Pirma, Trečiojo pasaulio šalims iprasta šeimoje turėti daug vaikų. Antra, šiose šalyse XX a. antrojoje pusėje smarkiai sumažėjo mirtingumas dėl naujoviškų ir pigių vaistų vartojimo bei sveikatos apsaugos plėtotės. Gyventojų skaičiaus augimas tapo neįveikiamai kliūtimi gyvenimo sąlygoms pagerinti. Ar galėjo Indijos Respublika įveikti atsilikimą, jeigu per 46 nepriklausomybės metus gyventojų padaugėjo 560 milijonų? Aprūpinti juos darbu bei žeme yra neišsprendžiamas uždavinys.

Dešimtys milijonų valstiečių, negaliédami išsiversti kaimuose, bėga į miestus. Ten jie gyvena lūšnose, kurios supa Azijos, Afrikos, o ypač Lotynų Amerikos miestų centrus. Palyginti neblogai sutvarkyti kvartalai prijmena salas lūšnų ir landynių jūroje. Miestai neproporcingai auga ir toliau augs. Pagal JTO specialistų prognozę, 2000 metais Trečiojo pasaulio miestuose gyvens 2,5 mlrd. žmonių. Demografinis sprogimas turi didelį neigiamą poveikį ir ekonomikai, ir gamtos saugai.

Gamtos apsaugos blogėjimas

Daugelyje Trečiojo pasaulio šalių didėja žemės ūkio gamyba, tačiau, plečiant dirbamų žemų plotus, be atodairos naikinami miškai. Ten, kur vyrauja gyvulininkystė, be saiko didinant gyvulių skaičių, ištrypiama žolė neatauga ir ganyklas laikui bėgant virsta dykuma. Tai labiausiai pastebima pietinėse Sacharos

Lotynų Amerikos didmiestis

prieigose (Sachelio regione).

Miškai kertami ne vien dirbamos žemės plotams didinti, bet ir medienos eksportui bei kurui. Daugumai trečiojo pasaulio gyventojų vienintelis prieinamas kuras – mediena. Miškų plotai katastrofiškai mažėja ne tik tankiai apgvendintoje Indijoje, bet ir Pietryčių Azijos bei Lotynų Amerikos šalyse. Mokslininkai numatė, jog pačioje 3-iojo tūkstantmečio pradžioje iš milžiniškų atogrąžų miškų likis tik nedideli plotai Amazonės bei Kongo upių baseinuose.

Iškertant ir paverčiant dirbamais laukais miškus, dykumoms užkariaujant stepių ir savanų plotus, didėjant naminiių gyvulių skaičiui, nyksta laukinė gyvūnija, buvusi gausi bei ivairi šiltuosiuose kraštose. Laukinį žvérių beatodairišką naikinimą pradėjo dar baltieji kolonizatoriai, tačiau katastrofišką mastą jis igavo XX a. antrojoje pusėje. Greitai tigrų, liūtų, drambliai išlikę tik kai kuriuose draustiniuose ir zoologijos soduose. Miškų mažėjimas keičia klimatą, jis tampa gerokai sausesnis ir tuo pat metu didėja potvynių grėsmė.

Yra dar viena aplinkybė, labai pavojinga žmonijai. Mat atogrąžų miškai turi svarbiausią reikšmę deguonies apykaitai. Mažėjant šių miškų plotams, didėja anglies dvideginio kiekis atmosferoje, o tai neišvengiamai sukelia klimato atšilimą. Demografinis sprogimas ir gamtos apsaugos blogėjimas neigiamai veikia Trečiojo pasaulio ūkinę ir socialinę raidą.

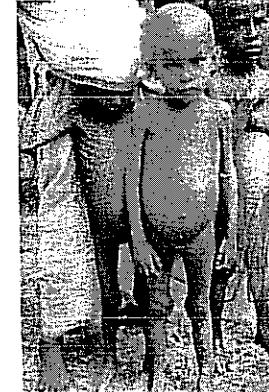
Ekonominės ir socialinės raijas sunkumai

Daugelis Trečiojo pasaulio valstybių daug dėmesio ir lėšų skyrė pramonei kurti ir pamiršo žemės ūkio poreikius. Nemažų industrializacijos laimėjimų pasiekė Brazilija, Indija, o ypač Pietų Korėja, Taivanas, Singapūras. Pastarųjų trijų šalių, kurias jau galima laikyti išsivysčiusiomis, nebeprisklausančiomis Trečiajam pasaulyui, elektronikos ir daugelis kitų gaminių sėkmingai konkuruoja pasaulyje rinkoje. Tačiau tai ne taisyklė, o išimtis. Kitur industrializacija nedavė laukų rezultatų; jų rinkose pigesnės Vakarų pramoninės prekės išstumė vietines.

Industrializacija buvo vykdoma skolinantis pinigus iš Vakarų valstybių ir jų privačių bankų, nesukant galvos, kaip reikės juos grąžinti. O palūkanas yra di-

Vaikai – valstybės ateitis

Žodynas

Animizmas – tikėjimas, kad gyvūnai, augalai, gamtos reiškiniai turi siela, ir jų garbinimas. Šios pirmynkštės religijos formos dažnai dar vadinamos stabmedyse.

Džiutas – pluoštinis augalas, paplitęs atogrąžų kraštose. Auginaamas daugiausia Bangladeše ir Indijoje.

Fundamentalizmas – pažodinis religijos dogmų supratimas ir pastangos pagal jas tvarkytis visuomenės ir valstybės gyvenimą.

Pesas – Ispanijos ir daugelio Lotynų Amerikos valstybių, taip pat Čilės piniginis vienetas.

Šiizmas – islamo kryptis, tradicionali mažiau priklausoma nuo pasauleilių valdžios. Be Irano daug šių gyvena Irake, Libane, Sirijoje.

Metų	Gyventojų skaičius (mln.)
1	300 mln.
1200	400 mln.
1600	578 mln.
1800	954 mln.
1900	1634 mln.
1950	2530 mln.
1970	3637 mln.
1980	4432 mln.
1986	4943 mln.
2000 (prognozė)	6500 mln.

Žemės gyventojų skaičiaus augimas nuo Kristaus gimimo iki 2000 metų

Metų/Miesto pavadinimas	1960 (mln. gyventojų)	1975	2000
Bogota	1,7	3,4	9,5
Bombėjus	4,1	7,1	19,1
Delis	2,3	4,5	13,2
Džakarta	2,7	5,6	16,9
Kalras	3,7	6,9	16,4
Kalkuta	5,5	8,1	19,7
Karačis	1,8	4,5	15,9
Lagosas	0,8	2,1	9,4
Manila	2,2	4,4	12,7
Mechikas	4,9	10,9	31,6
Seulas	2,4	7,3	18,7
Teheranas	1,9	4,4	13,8

Didžiausių miestų raida

Informationen zur politischen Bildung, 1991, nr. 221, s. 7.

1. Palyginkite Žemės gyventojų skaičiaus augimą 1-1950 metais ir 1950-2000 metais. Kokias galimą padaryti išvadas?
2. Suraskite paminėtus miestus žemėlapyje ir nurodykite, kokiose valstybėse jie yra. Kokią tendenciją galima pastebeti lyginant miestų augimo tempus 1950-1975 m. ir 1975-2000 m. laikotarpiais?

Apie tarptautinės prekybos kainų kitimą Trečiojo pasaulio nenaudai nuo 1959-1960 m. iki 1982 m.

1960 m. pardavus 1 toną kavos gallima buvo nusipirkti 37,3 t mineralinių trašų. 1982 m. už 1 t kavos galima buvo įsigyti jau tik 15,8 t trašų.

1959 m. įplaukuo už 24 t parduoto cukraus užtekdavo nupirkti vienam 60 arklio jėgų galimumo traktoriui. 1982 m. pabaigoje tokiam traktoriui įsigytų reikėdavo 115 t cukraus.

1959 m. įplaukuo už parduotas 6 tonas džiuto pluošto užtekdavo nupirkti vienam 8 tonų sunkvežimiui. 1982 m. pabaigoje sunkvežimiui įsigytų reikėjo parduoti 26 t džiuto. <...>

US Exports, September-December 1981. US Department of Commerce.

1. Ką reiškia Trečiojo pasaulio šalims tokis kainų kitimas?

delės, ir grąžinti paskolas tampa beveik neįmanoma. Šiuo, atžvilgiu ypač sunkiai verčiasi Lotynų Amerikos valstybės: Brazilija, Meksika, Peru.

Ne išeitis ir privataus Vakarų kapitalo investicijos, kurios paprastai skiriamos naudingųjų iškasenų gavybai plėsti arba ryšių ir transporto sferomis. Atsilikusiu šalių ir užsienio kapitalo interesai dažniausiai nesuderinami. Naujų darbo vietų kuriama nepakankamai, nepaliaujamai auga bedarbių skaičius.

Didelė Trečiojo pasaulio šalių bėda – valdininkų korupcija: piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, kyšininkavimas, valstybinių lėšų grobstumas. Nemaža dalis paskolų ir neatlyginama Vakarų (anksčiau ir buvusios SSRS) parama atsiuria valdininkų kišenėse.

Net švietimo plėtotės efektas Trečiajame pasaulyje prieštaragingas. Milijonai jaunuolių gauna aukštojo mokslo diplomus, bet sunkiai gali rasti darbą. Bedarbiai inteligentai, susitelkę sostinėse, pavojingi valdžiai, ir ši, bijodama riaušių, bent dalį jų įdarbina valstybinėse įstaigose, sugalvoja daugybę nereikalingų pareigų. Administracinis aparatas, palyginti su koloniniiais laikais, išaugo daug kartu.

Baisi Trečiojo pasaulio šalių nelaimė – ginklavimasis ir karai. Ir taip jau trūkstant lėšų didžiulės pinigų sumos skiriamos brangiems šiuolaikiniams ginklams pirkti, o kai kuriose valstybėse – savai karo pramonei kurti. 1970–1985 m. laikotarpiu Trečiojo pasaulio dalis viso pasaulio karinėse išlaidose padidėjo nuo 7,2 ligi 17,7%. 1985 m. ji pasiekė didžiulę 150 mlrd. dolerių sumą. Nemažai iš tos sumos tenka Artimujių Rytų arabų valstybėms, kurios gauna dideles pajamas iš naftos eksporto ir ginklavosi prieš tariamą Izraelio agresiją. Tačiau daug lėšų kariniams reikalams skyrė ir skurdžiausios Afrikos šalys, pavyzdžiu, Čadas, Centrinė Afrikos Respublika, Zairas.

Politinis nestabilumas

Nuolatinis reiškinys Afrikoje, Lotynų Amerikoje, mažiau Azijoje – kariniai perversmai ir karinės diktatūros. Jos užgrobia valdžią, skelbdamos būtinumą įveikti netvarką, kovoti su korupcija. Tačiau dauguma karinių diktatūrų ne tik nesugebėjo įveikti šių ydų, bet dar labiau pablogino padėti.

Daugelis diktatorių įvedė terorą, vykdė masines žudynes. Lotynų Amerikoje 8-ajį dešimtmetį tuo pasižymėjo A. Pinočeto diktatūra Čilėje ir dar labiau Argentinos karinė chunta. Afrikoje pagarsėjo savo nusikaltimais du diktatoriai: Ugandos "prezidentas" Idis Aminas ir Centrinės Afrikos respublikos valdytojas Bokasa, kuris netgi buvo karūnavęsis imperatoriumi. Jie nuversti tik užsienio valstybėms padedant.

Daug nelaimių Trečiojo pasaulio šalims atnešė kova dėl įtakos tarp JAV ir SSRS. 7-ajį dešimtmetį paskelbė kuriančios socializmą keletas Afrikos šalių – Egiptas, Alžyras, Gana, Gvinėja, Malis ir Birma bei Sirija – Azijoje. Jų vadovai tikėjos įveikti atsilikimą suvalybindami pramone, kooperuodami žemės ūki. Jie nebuvę komunistai, tačiau labai norėjo įgyvendinti socialistinių šalių patyrimą ir gaudavo iš jų ekonominę bei karinę pagalbą. 8-ajį dešimtmetį iš

Amazonės miškų kirtimas

Grobuoniškas miškų kirtimą Papua – Naujojoje Gvinėjoje

Papua – Naujojoje Gvinėjoje miškų naikinimas vyksta labai sparčiai. Atogražų miškai, išskiriintys savo turtingumu ir gyvūnijos įvaivare, visiškai dengia maždaug 80% šalies teritorijos ir yra svarbiausiai vienintelį gyventojų gamtinė aplinka.

Jeigu bus kertama tiek daug miškų, visos prekių vertė turinčios medžių rūšys išnyks greičiau nei per vienos kartos gyvenimą. Daugelius miškų kirtimui užsiima kompanijos iš Malaizijos; ten miškų beiliklo tiek mažai, kad tenka leškoti jų kitur. Didžiausias medienos pirkėjas – Japonija. Trys milijonai rąstų buvo eksportuota 1993 metais, jų vertė siekė 500 mln. dolerių. Tik mažiau nei 15 mln. dolerių iš jų atiteko vieninteliam gyventojams, kurių atėtis atrodė labai nūri, nes jie tampa valkatomis. <...>

Daugelis miškų eksploatacijos rajonų yra panašiai į Mėnuolio peizažus; jei prarado jau tiek augmenijos ir nuančinio dirvožemį, kad miškai ten nleikada, nebegalės ataugti.

Le Monde diplomatique. Juillet, 1994, no. 484, p. 14.

1. Kokius jausmus Jums kelia šiame tekste aprašyti faktai?

Prancūzų žurnalistas apie Čilės ekonominę ir socialinę padėtį

Pinočeto pradėtos privatizacijos ritmas nesulėtėjo. Po geležinkelio, šiluminės elektros ir valstybinės aviacijos bendrovės, automagistrės, vandentiekis bei aerouostai parduodarni aukcionuose. <...> Pajamos iš prekybos padvigubėjo, inflacija sumažėjo. Apskritai visi šalies "pagrindiniai rodikliai", kaip sako ekonomistai, yra kuo puikiausiai. <...> Naujasis Santagos nusagstytais supermoderniškais pastatais, amerikietiško stiliumis reklama neriasi iš kailio šlovindama vartojimo spindesį, tačiau visuomeninės mokyklos ir ligoninės skursta. "Cia, – aiškina trisdešimtmetis Chosė, – neturintys lėšų gydytis miršta. Mano cukralige sergančių senelių neturi 1,2 mln. pesų, kurių reikia gangrenuojančiai kojai amputuoti. Visuomeninėje ligoninėje operaciją galima padaryti nemokamai, bet tik po metu". Vargšų skaičius padidėjo, kaip ir nelygibė. 20% turtingiausių gyventojų pasiglemžia 57% nacionalinių pajamų, leisdami 20% vargingiausiųjų pasidalinti vos 3,9% šių pajamų.

Le Nouvel observateur, no. 1717. Du 2 au 8 octobre 1997, p. 8-9.

Kariniai perversmai – Lotynų Amerikos politinio gyvenimo kasdienybė

nekapitalistinės raidos kelio pasitraukė Gana ir Egiptas, tačiau Afrikoje prisdėjo Etiopija, Madagaskaras, buvusios portugalų kolonijos Angola ir Mozambikas, o Azijoje – Afganistanas.

Angoloje, Mozambike, Etiopijoje, Afganistane – kilo didelis pasipriešinimas, kuris peraugo į ilgamečius pilietinius karus. Juose SSRS padėdavo vienai pusei, o JAV – kitai. I Afganistaną buvo pasiusta sovietinė kariuomenė, į Angolą – Kubos. Afganistane komunistų valdžia žlugo 1992 m., Etiopijoje marksistine pasiskelbusi diktatūra – 1991 metais. Mozambique ir Angoloje, iš kur pasitraukė Kubos kariuomenė, kovojančios pusės susitarimą.

Lotynų Amerikoje nuo 7-ojo dešimtmecio pradžios aktyviai veikė marksistiniai partizanai. Ten daugelis inteligenčių ir studentų vienintele išeitimini laikė ginkluotą kovą, nes matė, kad nei karinės diktatūros, nei civilinė pasituriučiųjų sluoksnių, susijusių su JAV kapitalu, valdžia nesugeba pagerinti daugumos gyventojų vargano padėties ir sustabdyti visuomenės degradacijos. 1979 m. Nikaragvoje po ilgo pilietinio karo sandinistų judėjimas nuvertė korupuotą diktatūrą. Peru ginkluotą kovą ilgai ir atkakliai vedė Mao Czeduno pasekėjai iš „Šviesiojo tako“ organizacijos, vadinamieji senderistai, ir „Tupak Amaru“ grupuotės kovotojai.

Azijos ir Afrikos šalims būdingas tautinis ir religinių žmonių persekiojimas. Irakas ir Turkija slopina kurdu išsivadavimo judėjimą. Beveik 20-ies milijonų kurdu tauta neturi autonomijos. Turkijos valdžia išvis nepripažista kurdu, draudžia jiems vartoti savo kalbą viešajame gyvenime, žiauriai kankina ir žudo engiamos tautos laisvęs kovotojus. Faktiškai turkai vykdė kurdu genocidą.

Daugiausia tautinių bei religinių

*Legendiniai Lotynų Amerikos revoliucionieriai
F. Kastras ir E. Če Gevara.*

konfliktų yra Afrikoje. Didžiausioje plotu žemyno valstybėje – Sudane – nuo 7-ojo dešimtmecio pradžios su pertraukomis siaučia pilietinis karas. Valdžią turintys arabai – musulmonai engia šalies pietuose gyvenančius negrus – krikščionis ir animistus, stengiasi primesti jiem islamą. Pastaraisiais metais kovos tarp genčių mažoje Ruandos valstybėje virto masinėmis žudynėmis, kurių aukų skaičius siekia 1 mln. Besigelbsintys nuo žudynių ir persekiojimų tampa pabėgėliais, kurie miršta badu.

Trečiasis pasaulis ir Vakarai

Vakarų valstybės yra svarbiausias Trečiojo pasaulio šalių prekybos ir kultūrinių mainų partneris, i tas šalis skverbiasi Vakarų gyvenimo būdas. Iš Vakarų plūsta menkavertės masinės kultūros produkcija: televizijos laidos, filmai, taip pat alkoholis ir narkotikai. Tradicinė moralė dar palaikyda stabilumą, vesternizacija (vakarėjimas) sukėlė daugybę neigiamų padarinių. Iš ūkininkų ryšių su Vakarais pelnosi tik menka visuomenės dalis. Vadinamieji naujieji turčiai, lobstantys iš spekuliacijos, korupcijos bei įtarinų sandėrių su užsieniečiais, akiplėšiškai demonstruoja prabangą, o didžiuma gyventojų skursta.

Daugelis Trečiojo pasaulio šalių gauna iš Vakarų didelių paskolų, bet niekaip negali jų grąžinti, nes palūkanos siekia nuo 9 iki 20%. Trečiojo pasaulio šalių eksportuojamų mineralinių žaliavų (išskyrus naftą) ir žemės ūkio produkto kainos vis mažėja, o importuojamų mašinų bei kitos sudėtingos technikos auga. Tarptautinis valiutos fondas (TVF) beatodairiškai kišasi į silpnai išsvyčiusių valstybių reikalus, verčia vykdyti privatizavimą, mažinti išlaidas socialiniams tikslams. Tai didina nedarbą ir skurdą. Ypač nuo TVF „patarimų“ igvendinimo nukentėjo tokia didelė Lotynų Amerikos valstybė kaip Meksika.

Nepasitenkinimą Vakarų politika Azijoje ir Afrikoje panaudojo islamo fundamentalistai, reikalaujantys grąžti prie tradicinių religinių gyvenimo normų. 1978 m. šiitų kova su šacho valdžia Irane peraugo į islamo revoliuciją. 1979 m. pradžioje monarchija buvo nuversta. Iranas pasiskelbė Islamo respublika, kurios tikruoju vadovu tapo ajetola (aukštasis šiitų dvasininkas) R. Chomeinis. Višas valstybės bei visuomenės gyvenimas buvo pertvarkytas pagal islamo reikalavimus. Irane labai dažnai taikoma mirties baustmė kriminaliniams nusikaltėliams, kariami prekiautojai narkotikais. Irano pavyzdys skatina ir kitų šalių fundamentalistus siekti valdžios. Ypač aktyviai jie veikia Alžyre, Egipte, Sudane.

Klausimai ir užduotys

1. Kokios svarbiausios Trečiojo pasaulio demografinio sprogimo XX a. antroje pusėje priežastys?
2. Apibūdinkite Trečiojo pasaulio šalių ekonomines ir socialines problemas.
3. Apibūdinkite svarbiausias politinio nestabilumo Trečiajame pasauliye apraiškas ir jų priežastis.
4. Kokią politiką vykdo Turkija ir Sudanas tautinių bei religinių mažumų atžvilgiu?
5. Apibūdinkite Vakarų valstybių politiką Trečiojo pasaulio šalių atžvilgiu.

9

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI

47. Jungtinių Tautų Organizacija

Svarbiausios tarptautinės organizacijos sukūrimas

JTO vėliava

rimo vyko tik 1945 m.

1945 m. balandžio 25 - birželio 26 d. San Francisko konferencijoje, kurioje dalyvavo 51 valstybė, buvo priimtas JTO Statutas. Valstybių įkūrėjų vyriausybėmis jį ratifikavus, 1945 m. spalio 24 d. Statutas įsigaliojo. Nuo tada ši diena pasaulyje yra švenčiama kaip JTO diena.

JTO paskirtis – palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą, plėtoti draugiškus tautų santykius, vykdyti tarptautinį bendradarbiavimą sprendžiant ekonominio, socialinio, kultūrinio, humanitarinio pobūdžio problemas, ugdyti ir skatinti pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms, būti centru, derinančiu tautų veiksmus siekiant šių bendrų tikslų. Visi JT nariai yra suverenūs ir lygūs, tarptautiniuose santykiuose negrasina jėga, jos nenaudoja ir ginčus sprendžia taikiu būdu.

Jungtinių Tautų Organizacijai 1995 m. priklausė 185 nariai.

Žodynas

Ratifikuoti – patvirtinti pasirašytą tarptautinę sutartį.

Pranešėjas – asmuo, kuris skaito pranešimą.

„Žydriųjų šalmai“ – JTO karinės pajėgos taikai palaikti.

Perkeitais asmuo – asmuo, priverstas palikti savo namus.

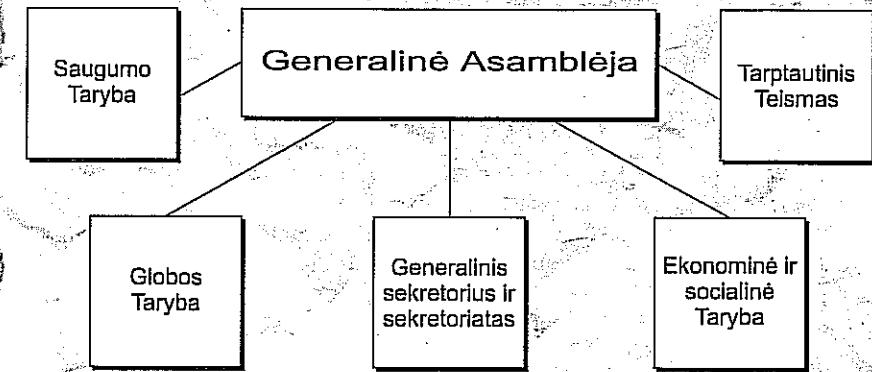
Repatriantai – asmuo, grįžtantis į Tėvynę.

Migrantas – asmuo, persikėlęs iš vienos vienos į kitą.

Pabėgėlis – asmuo, kuris paliko savo šalį dėl rasinio, religinio, nacionalinio persekiojimo, politinės įsitikinimų ar priklausymo kokialų nors socialinei grupėi.

Nevyriausybinių organizacijų – žmonių ar visuomeninės grupių susivienijimas, susidares ar sudarytas tam tikrai veiklai.

Jungtinių Tautų Organizacija

Jungtinių Tautų Deklaracija

Vyriausybės, paslažiusios tai, anksčiau prisijungusios prie bendros tikslų ir principų programos, išreikštos bendroje JAV Prezidento ir Didžiosios Britanijos Ministro Pirmmininko 1941 m. rugpjūčio 14 d. Deklaracijoje, žinomoje Atlanto Chartlijos vardu, būdamos įsitikinusios, kad reikia visiškai nugalėti priešus, siekiant apglinti gyvybę, laisvę, nepriklausomybę ir religijų laisvę, išsaugoti žmogaus teises bei teislingumą ir jų, ir kitose šalyse, ir kad jos dabar bendrai kovoja prieš laukines ir žveriškas jėgas, siekiančias užvaldyti pasaulį, pareiškia:

1) Kiekviena vyriausybė [sipažeigoja] panaudoti visus savo ištaklius, karinius ir ekonominius, prieš tuos trišalių paktu narius ir prie jų prisijungusius, su kuriais ši vyriausybė kariauja.

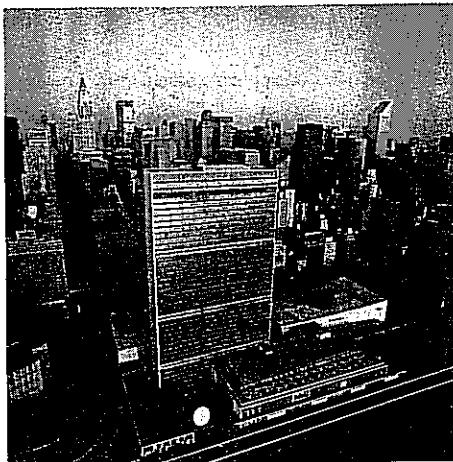
2) Kiekviena vyriausybė [sipažeigoja] bendradarbiauti su kitomis vyriausybėmis, paslažiuojančiomis šį raštą ir nesudaryti su prieš separatinių pallaubų ar talkos.

Prie šios Deklaracijos gali prisijungti kitos nacijos, kurios teikla arba gali teikti materialinę pagalbą ir paramą kovoje už pergalę prieš fašizmą.

Naujausių laikų istorijos chrestomatija 1918-1945. Kaunas, 1994, p. 248.

JTO struktūra

Pagrindinė JTO būstinė yra Niujorke. Svarbiausias JT organas – Generalinė Asamblėja. Jos darbe dalyvauja visi nariai. Svarstant eilinius klausimus, nutarimai priimami paprasta balsų dauguma, o priimant svarbius sprendimus, būtina 2/3 balsų dauguma. Dirbama sesijomis, kurios vyksta vieną kartą per metus. Generalinė Asamblėja turi teisę svarstyti visus aktualiausių klausimus ir paskelbtį siūlymus, kurie nėra ipareigojantys, bet atspindi tarptautinės bendrijos viešąjį nuomonę.

JTO būstinė Niujorke, 1992 m.

Pagrindinės išsaugojimą pasaulyje tenka Saugumo Tarybai. Tai nuolat veikiantis organas. Saugumo Taryboje yra 15 narių: 5 iš jų nuolatiniai – JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija, Kinija, Rusija (iki 1991 m. pabaigos buvo SSRS) – ir 10 narių, kas dvejų metai renkamu Generalinės Asamblėjos. Sprendimus Saugumo Taryba gali priimti mažiausiai 9 balsų persvara. Nuolatiniai nariai turi veto teisę. Saugumo Taryba yra vienintelis JT organas, kuris gali priimti privalomus nutarimus.

Vykdomasis JT valdymo organas yra sekretoriatas. Jam vadovauja Generalinis sekretorius.

Taikos palaikymas

Nežiūrint savo įkūrėjų ketinimui, JT nepajėgios sukurti taikaus pasaulio, nes Generalinė Asamblėja gali priimti tik rekomendacinių pobūdžio nutarimus, o Saugumo Tarybos veikla blokuoja veto teisę. Pavyzdžiu, 1979 m. gruodžio mėn. pabaigoje SSRS išveržus į Afganistaną, Saugumo Taryba nepriėmė jokio sprendimo, nes SSRS pasinaudojo veto teise.

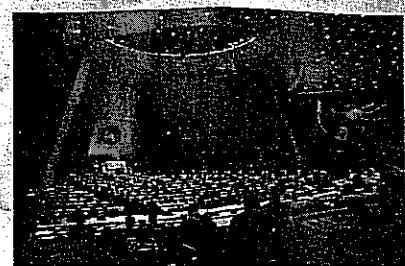
JTO turi tris galimybes taikai užtikrinti: tarpininkavimą, stebėtojų pasiuntinį į krizés ištiktus rajonus ir įvairias sankcijas.

Kilus krizei imamas tarpininkavimo. JTO siunčia specialų atstovą ar net patį Generalinį sekretorių, kuris konfliktuojančioms pusėms pasiūlo nutraukti ginčą ir ieškoti kompromisu. Sékmindo tarpininkavimo pavyzdys – buvusio Generalinio sekretoriaus P. de Kueljaro pastangos, padėjusios baigti 1988 m. Irako ir Irano karą.

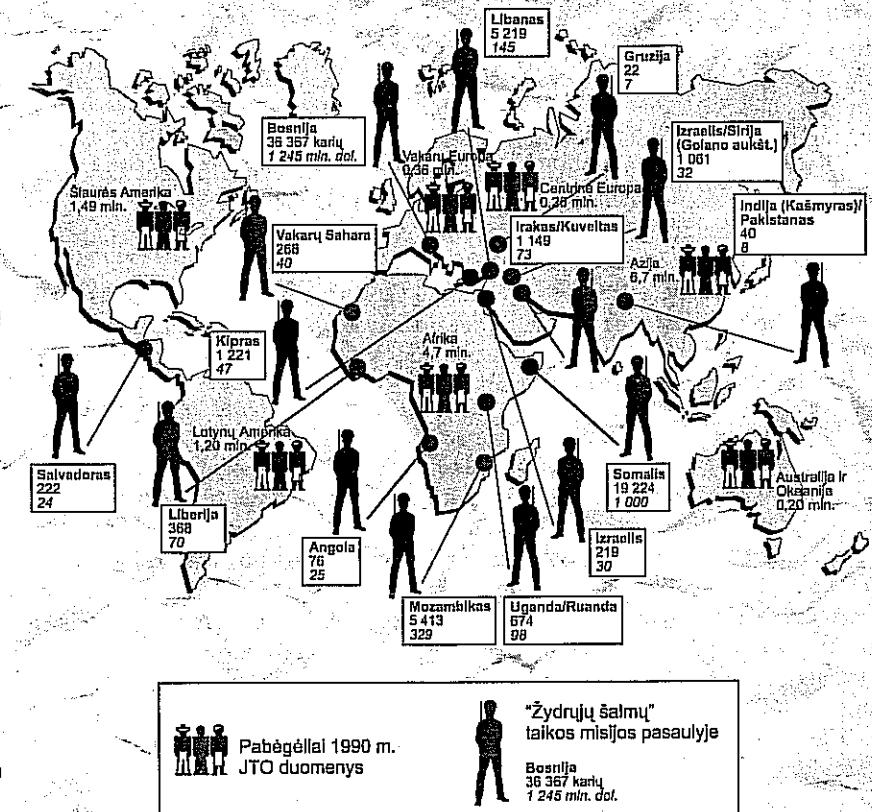
Kai abi konfliktuojančios pusės sutinka, Saugumo Taryba gali pasiūsti JT stebėtojus – taikos palaikymo dalinius, kurie kontroliuoja, kaip laikomasi paoliaubų, kariuomenės atsitraukimą, teikia humanitarinę pagalbą. Taikos palaikymas

JTO Generaliniai sekretoriai

1945-1953 m. – norvegas Triugvė Li
1953-1961 m. – švedas Dagas Hamarseldas
1961-1971 m. – birmielis U Tanas
1971-1981 m. – austras Kurtas Valdhalmas
1982-1991 m. – peruleitis Péresas de Kueljargas
1992-1996 m. – egiptietis Butrosas Gális
nuo 1997 m. – Kofi Ananas: iš Ganos

JT Generalinė Asamblėja, 48-osių sesijos atidarymas. Niujorkas, 1993 m.

Pabėgėliai, “Žydrijų šalimų” taikos misijos pasaulyje

JTO karys stebi
pabėgelių iš
Ruandos, 1994 m.

mo daliniai 1964 m. Kipre sėkmingai sutrakdė ir sustabdė kovas tarp graikų ir turkų.

Taikos palaikymo dalinius dažnai vadina "Žydraisais šalmais". Jie ginkluoti lengvaisiais ginklais, bet gali juos panaudoti tik savigynai. Taikos tarnyboje nuo 1948 m. dalyvavo daugiau kaip 650 tūkst. kariškių ir civilių. 1988 m. "Žydriesiems šalmams" paskirta Nobelio taikos premija. Iki 1994 m. rugpjūčio mėn. palaikant taiką pasaulyje žuvo 961 "Žydrųjų šalmų" karys.

Saugumo Taryba gali imtis ekonominiių sankcijų (pvz., 1977 m. prieš PAR, 1990 m. prieš Iraką) arba panaudoti jėgą, siekdama sustabdyti agresorius ir atkurti taiką. Saugumo Taryba leido panaudoti karinę jėgą tik 3 kartus: 1950 m. Korējoje, 1960 m. Konge ir 1991 m. Kuveite.

Žmogaus teisių gynimas

1948 m. gruodžio 10 d. Paryžiuje Generalinė Asamblėja paskelbė "Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją". Deklaracija skelbia, kad žmogaus teisės, nepaisant rasės, lyties, kalbos, religijos, politinių įsitikinimų, yra gerbtinos, ir turi būti garantuota, "... kad jos bus visuotinai ir tikrai pripažystamos ir taikomos..."

Deklaracija skelbia, kad žmogus turi teisę į gyvybę, kad niekas negali jo kankinti, visi yra lygūs prieš išstatymą, niekas negali būti paverstas vergu, žmogus turi teisę į pilietybę, žodžio ir tikėjimo laisvę, teisę į darbą, moksľą, teisę į gyvenamą būstą ir t.t. JTO daug nuveikė, kad šios teisės būtų visuotinai gerbiamas.

Kiekvienas žmogus privalo žinoti savo teises ir turėti galimybę apskusti jų pažeidėjus. Žmogaus teisių apsauga ir gynimui užsiima nevyriausybinių organizacijų "Tarptautinė amnestija". Ji stebi, kaip laikomasi žmogaus teisių pasaulyje, renka informaciją ir ją pateikia JTO žmogaus teisių komisijai.

Dažnai pažeidinėjamos pabėgelių teisės. Pasaulyje yra milijonai pabėgelių.

JTO duomenimis, 1995 m. buvo apie 20 mln. pabėgelių ir apie 25 mln. persikelusių asmenų. XX a. pabaigoje pabėgelių problema tapo pasaulinė. Apie 80% visų pabėgelių sudaro moterys ir vaikai. Dažnai pabėgeliai metų metams lieka stovyklose, kur jiems teikiama medicinos, materialinė ir kitokia pagalba. Pabėgelių reikalais rūpinasi prie JT įsteigta Vyriausiojo komisaro valdyba pabėgelių reikalams.

Globalinės problemos. Jų sprendimo paieškos

JTO buvo sukurta, kad apsaugotų būsimas kartas nuo karo ir užtikrintų taiką ir saugumą pasaulyje. Pasaulinės problemos, egzistavusios nuo 1945 m., niekur neišnyko. JT pripažino, kad dažnos ginkluotų konfliktų priežastys yra rasizmas, žmogaus teisių pažeidinėjimai, socialinė ir ekonominė nelygybė. Kai kuriuos konfliktus (pvz., Kambodžoje 1990 m.) pavyko sustabdyti, bet atsirado naujų konfliktų kituose regionuose. PAR buvo likviduotas apartheidas, bet persekocijimai ir etninė neapykanta egzistuoja kitose pasaulyje valstybėse. Trečiojo pasaulyje augo gamyba, bet 1 mlrd. gyventojų (20% pasaulyje gyventojų) nuolat jaučia bado grėsmę. XX a. pabaigos demografinis sprogimas Trečiojo pasaulyje šalyse daro poveikį aplinkai, didina skurdą, skirtumas tarp turtingų ir neturtingų vis didėja. Gyventojų skaičius augimas neleidžia pakelti didžiosios visuomenės dalies gyvenimo lygio, sumažinti atsilikimo nuo išsivysčiusių šalių. 3/4 visų JT pastangų skiriama skurdui pasaulyje likviduoti. Pagal JTO strategiją, turtingos šalys turi skirti 0,7% savo BVP šiai problemai spręsti, bet tik nedaugelis šalių prie to prisideda.

JTO kuria švietimo, sveikatos apsaugos, ekonominio vystymo pagreitinimo ir kreditų suteikimo programas, visų pirma skirtas Trečiojo pasaulyje šalims.

Didelis dėmesys sutelkiamas į gamtos, aplinkos užterštumą, bet padėtis negerėja. Tai rodo ir ozono skylių didėjimas atmosferoje. JTO veiklos sėkmė priklauso nuo narių požiūrio, kaip remti ir finansuoti šias iniciatyvas: ar bus išsaugota mūsų planeta, ar tik bus pagerintos sanitarinės sąlygos. 1992 m. Rio de Žaneire įvykusioje konferencijoje, skirtoje gamtos, aplinkos apsaugai ir jos užterštumui, buvo priimtos konvencijos, raginančios sumažinti atmosferos teršimą ir išsaugoti miškus.

Didelė problema – valstybių-narių įnašai į JTO biudžetą. 1994 m. jų skola JT biudžetui siekė 1 mlrd. dolerių. Vienos šalys sulaike savo mokesčio įnašą, kitos moka nevisą sumą (JAV įnašas – 25% viso JT biudžeto). Dėl to JTO turi finansinių sunkumų ir yra stumiamos į ilgalaikei finansinė križę.

Klausimai ir užduotys

1. Paaiškinkite, kodėl buvo sukurta JTO.
2. Paaiškinkite, kokias galimybes turi JTO išsaugant taiką.
3. Kas yra "Žydrėji šalmai"? Trumpai apibūdinkite jų funkcijas.
4. Ką žinote apie lietuvių dalyvavimą JTO taikos palaikymo pajėgose?
5. Paaiškinkite, kodėl žmonės emigruoja iš savo Tėvynės. Ką apie tai žinote?

48. Vakarų ir Rytų santykiai 1953-1985 m.

Atominės bombos šešėlyje

Šaltasis karas neperėjo į dviejų supervalstybių tiesioginį susidūrimą. Antrajame pasaulyje kare patirti milžiniški nuostoliai neleido Stalinui, nors jis ir būtų norėjęs, išsiverti į naujų visuotinį konfliktą. JAV branduolinė ginkluotė buvo daug pranašesnė. 1950 m. amerikiečių arsenaluose buvo 450 atominių bombų, o SSRS pirmąją atominę bombą išbandė tik 1949 metais. SSRS bandė įveikti ši atsilikimą, bet ir JAV atominė pramonė įtemptai dirbo: 1955 m. jos jau turėjo 4750 atominių bombų. Buvo sukurtą daug galingesnę vandenilinę bombą. 1952 m. ją išbandė JAV, o 1953 m. – SSRS. Nedaug nuo jų atsiliko Didžioji Britanija, kuri savo vandenilinę bombą susprogino 1957 m. Tačiau anglai greitai išsi-kvėpė, jie negalėjo lenktyniauti su supervalstybėmis.

SSRS ir JAV žvelgė į pasaulį kaip į tarpusavio kovos areną, visur matė priešininkų intrigas ir kėslus. "Kovos su komunizmu" vardan amerikiečiai rėmė barbariškas diktatūras Lotynų Amerikoje ir labai įtarai žiūrėjo į tuos, kurie bandė vykdyti politines ir socialines reformas. Pavyzdžiu, 1954 m. JAV parėmė sąmoksľą prieš demokratinę Gvatemalos vyriausybę, kurią be pagrindo paskelbė komunistine. Po perversmo šioje Centrinės Amerikos valstybėje išsigalėjo diktatūra. SSRS iš savo pusės kišosi į Centrinės ir Pietryčių Europos socialistinių valstybių vidaus reikalus. Supervalstybių politikos įrankiais tapo kariniai blokai, sukurti Europoje ir Azijoje.

Kariniai blokai

Pats pirmasis karinis blokas buvo Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (NATO), įkurta 1949 metais, kuriai iš pradžių priklausė JAV, Kanada ir dešimt Europos valstybių. Netrukus Vakarų politikai nusprendė, kad prie "Vakarų gy-nybos" turi prisidėti ir Vokietijos Federacinė Respublika. Po derybų ir ginčų 1954 m. Paryžiuje buvo pasirašyta sutartis VFR įtraukti į NATO ir sudaryti naujų vokiečių armiją. Kartu buvo paskelbta, jog nutraukama Vakarų Vokietijos okupacija. VFR pasidarė visiškai suvereni valstybė, nors jos teritorijoje liko didžiųjų Vakarų valstybių karinių dalinių.

Išigalojus Paryžiaus sutarčiai, VFR tapo penkioliktaja NATO nare (1952 m. prie šio bloko prisijungė Graikija bei Turkija). SSRS atsakydama į Vakarų Vokietijos perginklavimą pagaliau su savo sajungininkais formaliai sudarė karinį bloką, kuris faktiškai egzistavo jau kelerius metus. 1955 m. gegužės mėn. Varšuvosje vyko Čekoslovakijos, Lenkijos, VDR, Vengrijos, Rumunijos, Bulgarijos, Albanijos ir SSRS pasitarimai. Buvo pasirašyta sutartis, vadinanamasis Varšuvos paktas. Sutartyje nurodoma, kad ši organizacija kuriamą praėjus šešeriems metams po NATO įsteigimo. Buvo sudaryta Jungtinė ginkluotujų pajėgų vadovybė. Vyriausiuoju vadu paskirtas sovietinis maršalas I. Konevas. Europa galutinai pasidalijo į du karinius blokus.

Žodynas

Artimieji Rytais – regionas Šiaurės Vakarų Afrikoje (Egiptas, Sudanas) ir Vakarų Azijoje (Turkija, Sirija, Irakas, Izraelis, Arabijos pusiasalio šalys ir kt.).

Vidurinių Rytais – siaurauja reikšme Iranas ir Afganistanas, platesne prasme – visos šalys nuo Indijos iki Viduržemio jūros.

Paktas – tarptautinė saugumo, nepuolimo, savitarpio pagalbos sutartis.

Trūkumas – šiuo atveju – gudrybė.

SSKP pirmojo sekretoriaus ir SSRS Ministrų tarybos pirmininko N. Chruščiovo kalba, pasakyta 1960 m. liepos 9 d.

Prezidentas Eizenhaueris pareiškė, kad Jungtinės Valstijos nepirkis iš Kubos cukraus ir kai kuriai kitų prekių. Tai grasinimas grieblis ekonominio spaudimo, mėginiamas pasmaugti Kubos ekonominę, kad būtų galima primesti kubiečių tautai monopolistų valią. <...>

Kiekvienam alšku, kad Amerikos monopolijų ekonominė blokada gali būti pradžia ruošiant intervenciją prieš Kubą <...>. Mes savo ruožtu panaudosime viską, kad paremtume Kubą, jos narsią liudij <...>.

Nereikia pamiršti, kad dabar Jungtinės Valstijos nėra taip nepasiekiamai toli nuo Tarybų Sąjungos kaip anksčiau. Vaizdžiai kalbant, reikalui esant, sovietiniai artilleristai gali savo raketų ugnimi paremti kubiečių tauta, jeigu Pentagono agresyviaios jėgos išdris pradėti intervenciją prieš Kubą. Ir tegul' Pentagonas nepamiršta, kad, kaip parodė pastarieji bandymai, mes turime raketų, galinčių tiškai pataikyti į numatyta kvadratą už 13 tūkstančių kilometrų. Tai, jeigu norite, yra išspėjimas tiems, kurie norėtų spręsti tarptautinius klausimus jėga, o ne protu.

Tiesa, 1960 07 10, nr. 161.

1. **Kokią dviejų supervalstybių tarpusavio santykiių būklę 1960 metais rodo N. Chruščiovo kalba?**

"Eisenhauerio doktrina" (JAV Kongreso 1957 m. kovo 7 d. rezoliucijos ištrauka)

<...> II. Prezidentui suteikiama teisė vykdyti visame Vidurinių Ryto regione karinės pagalbos programas bet kuriai šio regiono šalių arba šalių grupėl, kurios pagelaudau tokios pagalbos. Toliau JAV laiko Vidurinių Ryto šalių nepriklausomybės ir teritorinio vientisumo išsaugojimą gyvybiškai būtiną savo nacionalinilių interesų ir visuotinės taikos labui.

Siuo tikslu, jeigu prezidentas laikys tai būtina, Jungtinės Valstijos yra pasiruošusios ginkluotomis pajėgomis padėti bet kuriai šalių arba šalių grupėl, prašantių pagalbos prieš ginkluotą agresiją koklos nėra šalies, kontroliuojamos tarptautinio komunizmo, jei tokis ginkluotujų jėgų panaudojimas atitiks JAV sutarčių išpareigojimus ir JAV konstituciją.

III. Prezidentas [pareigojamas per likus] 1957 metų biudžeto laikotarpi vadovaudamas šia rezoliucija panaudoti ekonominę ir karinę pagalbai tekti sumą, neviršiančią 200 milionų dolerių. <...>

Xрестоматия по новейшей истории. 1945-1961, т. 3, ч. 1. Москва, 1961, с. 103.

1. Kodėl 1957 m. kovo 7 d. rezoliucija gavo "Eisenhauerio doktrinos" vardą?

Kariniai blokai buvo kuriami ne tik Europoje. 1954 m. rugsėjo mėn. sudarytas Pietryčių Azijos paktas (SEATO), kuriame dalyvavo JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija, Tailandas, Pakistanas, Filipinai, Naujoji Zelandija ir Australija. Dar vienas blokas 1955 m. atsirado Artimuosiuose ir Viduriniuose Rytuose – Bagdado paktas, kurio nariai buvo Turkija, Irakas, Iranas, Pakistanas ir Didžioji Britanija. JAV Bagdado pakte nedalyvavo, bet skatino jo sukūrimą, o 1957 m. vienašališkai išpareigojo suteikti pagalbą ginklu to regiono šalims (vadinama "Eisenhowerio doktrina", pavadinta tuometinio JAV prezidento vardu).

Iš Vakarų karinių blokų išliko tik pats svarbiausias – NATO, o Bagdado paktą ir SEATO veikla laikui bėgant apmire. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje abu šie blokai oficialiai buvo paleisti. Tai be kitų priežasčių paskatino sparti karinės technikos plėtotę. Supervalstybės šia technika tiek pralenkė visas kitas, kad sąjungininkų karinės pajėgos joms pasidarė mažai reikalingos. Išlaikė svarbą NATO ir Varšuvos paktas, kurie buvo JAV ir SSRS tarpusavio varžybų įrankiai.

Ginklavimosi varžybos

Nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio Rytų ir Vakarų santykiai įtampa kiek sumažėjo, atsinaujino prekybos bei kultūriniai ryšiai. Tačiau šaltasis karas tęsėsi. Didėjo branduolinis arsenolas, branduolinių ginklų skubėjo išsigyti visos didžiosios valstybės. 1960 m. atominę bombą išbandė Prancūzija, o 1964 m. – Kinija.

Žinoma, daugiausia branduolinių ginklų turėjo supervalstybės. Tik jos galėjo skirti milžiniškus ištaklius branduolinių ginklų ir priemonių jiems gabenti gamybai. O tos priemonės sparčiai keitėsi. Vietoje bombonešių svarbiausių branduolinių ginklų nešėju tapo raketos. Sovietų Sajunga 1957 m. jau turėjo tarpžemyninių balistinių raketų (TBR), kurios galėjo pasiekti bet kurią JAV vietovę. 1958 m. TBR sukurė amerikiečiai. Skrendančiomis raketomis niekas negrėsė, bet priešai galėjo sunaikinti jų paleidimo įrenginius. Todėl jau 6-ojo dešimtmečio viduryje supervalstybės pastatė pirmuosius povandeninius laivus, ginkluotus raketomis su branduoliniais užtaisais.

Ginklavimosi varžybos vyko gana tolygiai. Daugelį naujų rūsių ginklų pirmiau sukurdavo JAV, o po kelerių metų – ir SSRS. Beje, 6-ojo dešimtmečio pabaigoje – 7-ojo pradžioje raketinės technikos srityje pirmavo SSRS. 1957 m. ji paleido pirmąjį dirbtinių Žemės palydovą, o 1961 m. J. Gagarinas kosminiu laivu pirmą kartą apskriejo Žemės rutulį. Prasidėjo varžybos kosmose. Amerikiečiai greitai įveikė savo atsilikimą. 1969 m. liepos mėn. pagal "Apolono" programą JAV astronautai nuskrido į Mėnulį.

SSRS nevykdė skridimo į Mėnulį programos dėl lėšų trūkumo, tačiau ginklavimosi srityje, įtempusi visas jėgas, ji neatsiliko nuo kur kas ekonomiškai galingesnių varžovės. Skrydžiai į kosmosą buvo glaudžiai susiję su karos technikos raida. Kosminius laivus pakeldavo raketos, skirtos branduoliniam užtaisams nešti, dirbtinių palydovai "šnipai" sekė potencialių priešininkų teritoriją.

Branduolinis ginklas ne tik rodė supervalstybių karinę galią, bet ir vertė jas apdairiai spręsti tarptautinius ginčus. Ir Vašingtonas, ir Maskva ėmė suvokti,

Įžymus JAV politologas Zbignevas Bžezinskis apie dvių supervalstybių santykius

SSRS ir JAV santykiai – klasikinis istorinio konflikto tarp dvių didžiųjų valstybių pavyzdys. Tai jau daugiau negu tautų valdas. Tai kova tarp dvių imperijų sistemų, tai – pirmą kartą istorijoje – nei mažiau, nei daugiau kaip kova dėl viešpatavimo pasaulyje.

Nors Jungtinės Valstijos prislėmė savo imperines pareigas tarsi nelabai noriai ir neprišpažindamos esančios imperiją, bet dabartinių jų svarstyti apie užsenimo politiką šerdis yra viešpatavimo savajai Imperijai išsaugojimas; abi pusės vartoja žodžių, kuriuos galima aplibūdinti tik kaip Imperinę argumentaciją. Tai ryškiai matyti Amerikos politikoje Trečiojo pasaulio atžvilgiu. Taikomas tas pats scenarijus: amerikiečių ekonomine ir karinė pagalba telkiama turinčioms strateginę reikšmę provakarietiskoms valstybėms. Šios valstybės valdo diktatoriškos vyriausybės, prieš kurias kovoja vienos jėgos, priešiškos Jungtinėms Valstijoms. Amerikiečių dešinieji įrodinėja, kad JAV nacionaliniai interesai reikalauja išsaugoti draugiškus režimus. Kairieji, priešingai, mano, kad JAV privatai naudotai savo pagalbos programas kaip priemonę perversi šios vyriausybes vykdymui reformas arba pasitraukti. <...> Tačiau abiem atvejais pripažistama Jungtinės Valstijų teisė daryti poveikį įvyklams suverentoje šalyje.

Z. Brzezinski. Plan gry. USA – ZSRR. Warszawa, 1990, s. 6, 20-21.

1. Kokias motyvais vadovavosi Jungtinės Amerikos Valstijos varžybose su SSRS? Pagrįskite atsakymą remdamiesi šiuo tekstu ir kita Jums žinoma informacija.

SSRS ir JAV branduolinii užtaisų kiekio kaita 1965-1985 m.

Branduolinii užtaisų skaičius	Metai				
	1965	1970	1975	1980	1985
JAV	5500	4000*	8500	10100	11200
SSRS	600	1800	2800	6000	9900

*Užtaisų skaičius sumažėjo todėl, kad daži senų buvo išmontuoti.

P. Maknāmara. Puteim išnykimo – k katastrofe. Maskva, 1988, c. 134-135.

Supervalstybių karinės išlaidos 1950 – 1970 m. (mlrd. doleriu)

Metai	JAV	SSRS
1950	14,5	15,5
1953	49,6	25,5
1956	41,7	26,7
1962	52,3	59,9
1965	51,8	62,3
1968	80,7	85,4
1970	77,8	72,0

P. Kennedy. Mocarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Warszawa, 1994, s. 376.

1. Kas lėmė labai spartą JAV ir SSRS karinių išlaidų didėjimą 1950-1953 m. ir 1965-1970 m. laikotarpiu?

kad branduolinio karo nugalėtojų nebus. Netgi Karibų krizė 1962 m. rudenį neperaugo į karą. Kaip tik po jos 1963 m. SSRS, JAV ir Didžioji Britanija Maskvoje pasirašė susitarimą dėl branduolinio ginklo bandymų uždraudimo atmosferoje, kosminėje erdvėje ir po vandeniu. Prie jo greitai prisijungė beveik visos pasaulio valstybės. Atsisakė pasirašyti Prancūzija ir KLR.

Tačiau ginklavimosi varžybos tęsėsi toliau. Branduoliniai užtaisai buvo tobulinami sprogdinant juos požeminiuose tuneliuose. Supervalstybės savo karienę politiką grindė branduoliniu paritetu, t.y. kiekybine ir kokybine lygybe branduolinių užtaisų ir jų gabenimo priemonių srityje. 7-ojo dešimtmečio pradžioje JAV turėjo beveik 20 kartų daugiau branduolinių užtaisų negu SSRS. Nuo Karibų krizės laikų SSRS vadovybė ėmėsi visų priemonių paritetui pasiekti. 9-ajį dešimtmetį jų branduoliniai potencialai maždaug susilygino.

Varžybos vyko ne tik dėl užtaisų skaičiaus. Buvo kuriamos naujų rūsių raketos. Jau 7-ojo dešimtmečio viduryje SSRS pradėjo statyti priešraketinės gynybos įrenginius aplink Maskvą. Panašius statė ir amerikiečiai. Tačiau priešraketinių sistemų tobulinimas būtų pareikalavę milžiniškų lėšų. Todėl abi supervalstybės nenorėjo pradeti dar vieno ginklavimosi varžybų rato.

1972 m. gegužės mén. JAV prezidento R. Niksono vizito Maskvoje metu buvo pasirašyta sutartis dėl priešraketinės gynybos. Ji suteikė abiem pusėms teisę išdėstyti nustatytą skaičių priešraketinių įrenginių: SSRS – aplink Maskvą, o JAV – TBR paleidimo aikštėles. Kartu SSRS ir JAV pasirašė laikiną susitarimą dėl puolamosios branduolinės ginkluotės aprivojimo. Šie susitarimai atspindėjo Rytų ir Vakarų santykių pagerėjimą, pavadintą "tempimo mažėjimą".

Pagerėjimas baigėsi, kai 1979 m. pabaigoje į Afganistaną buvo įvesta sovietinė kariuomenė, o 1980 m. JAV prezidentu išrinktas R. Reiganas paskelbė strateginės gynybos iniciatyvos (SGI) programą. Ji numatė kosmose sulukturėti priešraketinę sistemą, kuri apsaugotų JAV ir Vakarų Europą nuo sovietinių raketų. SGI įgyvendinti prireiktu išdėstyti tūkstančius dirbtinių Žemės palydovų su lazeriais ir vadinamuoju kinetiniu ginklu: mechanizmai, išsaunaunčiais specialius sviedinius, kurie numuštų priešo raketas. Sistemą būtų valdė galingiausi kompiuteriai.

Dauguma specialistų abejojo, ar tokia sistema bus patikima ir ar jos kūrimas nepranoks net JAV išgalių. SGI programa, taip ir neperžengusia tyrimų stadijos, buvo siekiama politinių tikslų: įtraukti SSRS į naujas ginklavimosi varžybas, kuriomis jos ekonomika būtų nepajėgi. Šaltasis karas tęsėsi, bet drauge tarp Vakarų ir Rytų blokų valstybių vykdavo derybos.

Rytų ir Vakarų dialogas

Jis prasidėjo netrukus po Stalino mirties. Jau 1954 m. pradžioje po kelerių metų pertraukos įvyko JAV, SSRS, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministrių pasitarimas, kuriame buvo pradėtos derybos Austrijos klausimui. Jos baigėsi 1955 m. pasirašyta sutartimi dėl keturių valstybių okupacinės kariuomenės išvedimo iš šios šalies, jos suverenumo atkūrimo ir neutralumo.

1959 m. SSRS komunistų partijos ir vyriausybės galva N. Chruščiovas oficialiai lankėsi Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tai buvo sensacingesas įvykis, nors jis nepagerino ilgesniams laikui dviejų supervalstybių santykų.

Labiau plėtėsi SSRS ir kitų Varšuvos pakto šalių ryšiai su Vakarų Europos valstybėmis, didėjo prekybos apyvarta. "Tempimo mažėjimo" laikotarpiu buvo sudaryta VFR sutartis su Lenkija ir SSRS. 1970 m. VFR vyriausybė pripažino vakarinę Lenkijos sieną palei Oderio bei Neisės upes ir Rytpėsių dalies perdavimą SSRS, atsisakė visų teritorinių pretenzių. Ne mažiau svarbus buvo diplomatinių santykių tarp dviejų vokiečių valstybių užmezgimas. Daugiau kaip dvidešimt metų VFR nepripažino VDR ir netgi kliudė tai padaryti kitoms valstybėms. Mat pagal vadinamą "Halšteino doktriną" VFR atsisakė diplomatinių santykių su valstybėmis, kurios pripažino Vokietijos Demokratinę Respubliką. Išimtis buvo padaryta tik SSRS. Tačiau 1972 m. pabagoje VFR ir VDR susitarė užmegztį diplomatinius santykius, išplėsti ūkinius ir kultūrinius ryšius. 1975 m. vasarą Helsinkyje vyko pasitarimas dėl saugumo ir bendradarbiavimo. 33 Europos ir JAV bei Kanados vadovai pasirašė baigiamajį aktą. Jame buvo patvirtintas esamų sienų neliečiamumas, numatytos priemonės ginkluotų konfliktų pavoju sumazinti ir skatinti kultūrinius bei asmeninius ryšius tarp įvairių valstybių piliečių. Baigiamuoju aktu, reikalaudami politinių laisvių SSRS ir kitose socialistinėse šalyse, rėmėsi žmonės nepalaikantys viešpataujančios ideologijos. /

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite branduolinio ginklo plitimą pasaulyje.
2. Išvardykite 1949-1985 m. laikotarpiu egzistavusius karinius blokus ir suraskite žemėlapyje jų narius.
3. Kuo pasireiškė supervalstybių ginklavimosi varžybos 1953-1985 m.?
4. Kokie ginkluotę aprivojantys susitarimai pasirašyti 1963 ir 1972 m.?
5. Kaip buvo sprendžiamas Vokietijos klausimas 8-ojo dešimtmečio pradžioje?
6. Apibūdinkite 1975 m. Helsinkio pasitarimo Baigamojo akto reikšmę.

N. S. Chruščiovas ir Dž. Kenedis

49. Reikšmingiausi šalitojo karo laikotarpio konfliktai ir križės

*Neruoju Korėjai
Korejos karas - Yerzelis*

Keturis pokario dešimtmiečius tarptautiniuose santykiuose viešpatavo įtampa. Ji reiškėsi propagandine kova, karinių blokų kūrimu, ginklavimosi varžybomis. Vis dėlto žmonijai pavyko išvengti trečiojo pasaulynio karo. SSRS ir JAV vadovai žinojo, kad tiesioginis supervalstybių ir jas palaikančių šalių karinis susirėmimas būtų pražūtingas abiems pusėms, o pergalė neįmanoma.

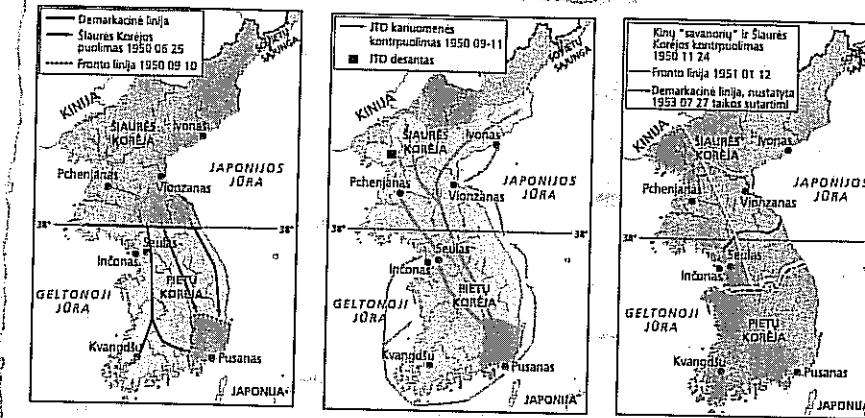
Pasaulyje viešpatavo globalinė taika, bet vietinių karinių konfliktų kildavo dažnai. Šiuose karuose tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvaudavo ir abi supervalstybės, nuo kurių pozicijų dažnai priklausė karo baigtis.

Korėjos karas

Po Japonijos kapituliacijos Korėją užėmė SSRS ir JAV karinės pajėgos. Korėja buvo padalyta į dvi okupacines zonas pagal 38 lygiagreitę. Šalyse, užėmusios Korėją, turėjo nuginkluoti pusiasalyje buvusius japonus ir parengti sąlygas Korėjos nepriklausomybei atkurti. Bet abi supervalstybės siekė sustiprinti savo įtaką Korėjoje. Sovietų Sajungos užimtoje šiaurėje išsigalėjo komunistų diktatūra. Buvo vykdomos komunistinės reformos, suiminėjami ir net į SSRS lagerius siunčiami politiniai priešininkai. Komunistai įtvirtino savo režimą, sukūrė stiprią, iš SSRS gautais ginklais aprūpintą kariuomenę. Pietuose amerikiečiai siekė sukurti demokratinę valdymo sistemą. Šiaurėje ir pietuose buvo įtvirtinti skirtingi politiniai ir ekonominiai principai. Palaipsniui skirtumai didėjo – kūrėsi dvi Korėjos.

1948 m. iš pusiasalio buvo išvestos svetimos karinės pajėgos. Tais pačiais metais abi Korėjos buvo paskelbtos nepriklausomomis valstybėmis: šiaurėje – komunistinė Liaudies Demokratinė Respublika (KLDR), o pietuose – demokratinė respublika. Šiaurės komunistai su partijos vadu Kim Ir Senu priešakyje siekė valdyti visą šalį. Juos rėmė SSRS ir Kinija.

1950 m. birželio 25 d. KLDR kariuomenė įsiveržė į Pietų Korėją ir per mėnesį užėmė beveik visą jos teritoriją. Buvo aišku, kad greitai komunistai valdys visą šalį. Tai gąsdino JAV vyriausybę ir kitas šalis. Vakarų valstybės įvykius Korėjoje vertino kaip komunizmo ir SSRS ekspansiją. Svarstant Korėjos karo klausimą JTO Saugumo Taryboje SSRS pasiuntinys boikotavo posėdį. Todėl prieš siūlymą suteikti karių pagalbą Pietų Korėjai nebalsavo niekas. Iš Korėja buvo pasiųstos JTO ginkluotosios pajėgos, kurių 90% sudarė JAV kariai. Ši armija nugalėjo komunistus ir užėmė beveik visą pusiasalį. Tada šiauriečiams į pagalbą atėjo Kinijos kariuomenė. Kinijos valdžia šias pajėgas, siekdama užmaskuoti kišimąsi į konfliktą, vadino "savanoriais". Dabar jau pietiečiai ir jų sajungininkai traukėsi nuo kelis kartus gausesnio priešo. 1951 m. pradžioje fronto linija įsitvirtino maždaug ties buvusia siena. Paaiškėjus, kad pergalės kare nepasieks né viena pusė, prasidėjo derybos. Jos užsisešė porą metų. 1953 m. liepos mėn. pasirašytas paliaubų susitarimas. Juo nustatyta, kad Korėjoje išlie-

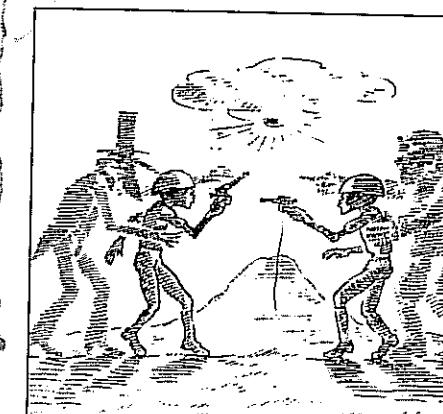

Karas Korėjoje 1950-1953 m.

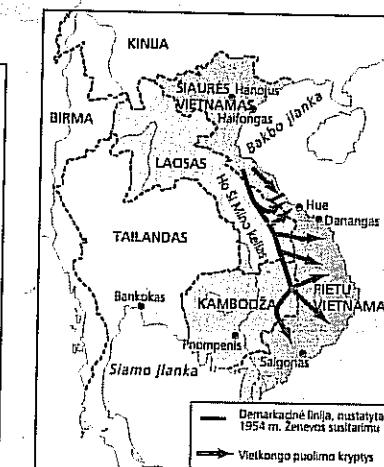
Žmonių aukos Korėjos kare

Šalis	Žuvusių ir sužeistų	Belaisvių ir dingusiu
Pietų Korėjos karių	183 000	73 000
JAV karių	124 000 (daugiau nei Europoje 1944-45)	11 000
Kitų JT karių	11 000	1 800
Kinų karių	835 000	
Šiaurės Korėjos karių	512 000	132 000
Korėjos civiliai	apie 1 000 000	

Menschen in ihrer Zeit. Stuttgart, 1973, t. 4, p. 153.

Lokaliniai konfliktai karikatūristės
Mari Marks akimis

Vietnamo karas 1965-1973 m.

ka iki karo buvusi padėtis. Korėja liko padalyta į dvi dalis pagal 38-ają lygiagretę. Šiame kare žuvo apie tris milijonus žmonių. Po karo abiejų Korėjos valstybių santykiai liko labai įtempti, dešimtmeciais jos nepalaikė jokių ryšių.

Indokinijos problema ir Vietnamo karai

Per Antrąjį pasaulinį karą Prancūzijos koloniją Vietnamą užgrobė japonai. Pasaibaigus karui 1945 m. valdžią Vietnamą į savo rankas paėmė komunistai, vadovaujami Ho Ši Mino. Komunistai aktyviausiai kovojo prieš okupantus ir todėl tapo įtakingiausia politinė jėga. Prancūzai nenorėjo prarasti kolonijos. Jos kariuomenė užėmė Vietnamą. Bet komunistai nepasidavė, jie pradėjo partizaninį karą. Prancūzus rėmė JAV, o vietnamiečius ginklais, maistu, kitais reikmenimis – SSRS ir Kinija. Karas greitai persimetė ir į kitas Prancūzijos kolonijas – Laosą bei Kambodžą. Prancūzai patyrė daug nuostolių. Mūšiuose žuvo tūkstančiai karių, todėl šalyje kilo antikarinis judėjimas. Vyriausybei beliko pradėti taikos derybas. Šveicarijoje prasidėjo tarptautinė konferencija, kurioje dalyvavo visos didžiosios valstybės – JAV, SSRS, Didžioji Britanija, Prancūzija ir Kinija. 1954 m. liepos mėn. buvo pasirašyti Ženevos susitarimai dėl Indokinijos. Vietnamas, Laosas ir Kambodža tapo nepriklausomomis valstybėmis, iš jų išvesta okupacinė kariuomenė. Susitarimai numatė, kad Vietnamo, Laose ir Kambodžoje įvyks laisvi rinkimai, po kurių bus sukurtos tų šalių vyriausybės. Vietnamas iki rinkimų buvo padalytas į dvi dalis. Šiaurėje valdžią perėmė komunistai, vadovavę kovai prieš prancūzus, o pietuose – JAV remiamos nekomunistinės jėgos. Rinkimai neįvyko. Tieki pietų, tiek šiaurės vyriausybės jų nenorėjo, nes abi pusės bijojo prarasti savo pozicijas.

Komunistai siekė įsigalėti visame Vietnamo jėga. Kovai prieš Pietų Vietnamo valdžią buvo sukurtas Pietų Vietnamo nacionalinio išsivadavimo frontas, dar vadintamas Vietkongu. I pietus iš šiaurės keliavo partizanai, kurie kartu su bendraminčiais vietiniais gyventojais kovojo prieš Pietų Vietnamo vyriausybę ir ją palaikiusius žmones. Pietų Vietnamo valdžia, net ir gaudama didelę JAV paramą, nesugebėjo atremti komunistų atakų. Jungtinė Valstijų vadovybė, matydamas, kad dar vienoje šalyje gali įsigalėti komunistai, 1965 m. į Vietnamą pasiuntė savo karinius dalinius. Bet pusės milijono naujausiai ginklais ginkluota JAV armija ir Pietų Vietnamo kariuomenė buvo bejėgės prieš komunistų partizanus. Kasdien iš šiaurės į pietus kalnų ir džiunglių takais, nešini ginklute, traukė tūkstančiai partizanų. Nepadėjo kasdieniniai bombardavimai, napalmas, chemikalai, naudoti džiunglėms naikinti. Komunistai atsilaikė. Juos rėmė Kinija ir SSRS. Sovietų laivai į Vietnamą gabeno ginklų, maistą, kurą, kitus reikmenis. Instruktoriai iš SSRS mokė Šiaurės Vietnamo karius. Sovietų Sajungo aprūpinimo Vietnamą naujausia priešlektuvinės gynybos technika. JAV kariuomenė puldavo partizanus, sunaikindavo jų stovyklas, bombardavo Šiaurės Vietnamą, bet nedrįso pulti rusų laivų.

Nuo 1970 m. karas persimetė į Kambodžą ir Laosą. Komunistai, remiami ir aprūpinami Sovietų Sajungos, galėjo kariauti kelis dešimtmecius. Bet tai buvo

Šiaurės kareivių žygis Ho Ši Mino taku į pietus

Maršas prasidėdavo giminėjame Ho kaimelyje. Kiekviena keliuonė užtrukdavo du mėnesius ir ilgiau. Vyrai ant pečių nešdavo paprastai 30 kg sveriančią ginklųotę ir provizią. Jų kellas tėsesi tūkstančius kilometrų per džiungles ir kalnus, kartais siekiančius net 2 km aukštį. Keliuonė tėsesi nuo 6 val. ryto iki 7 val. vakaro. Jeigu reikėdavo žygliauti per naktį, kariai prikabindavo Jonvaballius ant priekyje einančio nugaros ir pagal šį šviesulį orientuodavosi. Ryšių agentai, kurie žinojo kelią iki pollio punkto, lydėdavo keliauninkus, po to vedali pasikeisdaivo. Pollio zonomis buvo vadinamos džiunglėse išvalytos keliausdeimties kvadratinės metrų plotio aikšteliės.

Vietkongo karių žygis Ho Ši Mino taku 1966 m.
Taip buvo aprūpinama partizanų armija, nugalėjusi
amerikiečius.

Toks buvo karas

1967-1968 m. tik vienas amerikiečių kariuomenės Pietų Vietnamo procentas turėjo karinių kontaktų su priešu, kitaip žodžiai – sugebėjo susiremti su partizanais. Komunistai vengė atsišaudyti ir išduoti savo buvimo vietas. Vietkongas suprato, kad jam pražūtinga tapti JAV aviacijos taikiniu, todėl niekad nekūrė didelių bazų. Jeigu amerikiečiai užtikradavo priešą, tai dažniausiai būdavo keli snaiperiai arba būrys, dengiantis reguliariasias Vietkongo pajėgas, kurios susirėmimo metu pasprukdavo į saugų užnugarų arba už Pietų Vietnamo sieną. Per visą karą tik pusė visų mūsių buvo tokio mąsto, kad amerikiečiai galėtų pasinaudoti taktine parama iš oro. Daugeliu atveju, Amerikos kariuomenės galia – artillerija ir aviacija – paprasčiausiai negalejo būti panaudota. <...>

Planuojant operaciją prieš 5 mėnesius, komunistų vadovybė sudarė du sąrašus. I pirmajį buvo įtrauktū objektai, kuriuos reikėtų užimti, į antrą – "žiaurių tironų ir reakcinių elementų" pavardės. Į antrają sąrašą taip pat pateko ir bizareriai, mokytojai, gydytojai, PVRA karininkai ar veteranai, bei valdžios pareigūnai. Užėmę miestą, komunistai išskrėtė namą po namo ir surinko 3 000 žmonių. Visus juos nuvedė prie upės ir nukankino arba sušaudė. Arlejant amerikiečiams, partizanai pradėjo žudyti, bent kiek įtartinesni asmenys. <...>

Kai fotografai įėjo į kaimą, jie pamatė tūkstančius ant žemės vietnamiečių lavonus. Kautynių pėdsakų nesimatė. Likę gyvi kalmiečiai su apsauga buvo išvaryti už kaimo. Netrukus prie jų prėjo leitenantas Kelis ir pasakė savo kareiviams: "Aš noriu, kad jie būtų mirę". Jis pradėjo šaudyti į vietnamiečius, kareivliai prisijungė. Tą dieną My Lai kaimelyje buvo nužudytų 300 ar 400 žmonių, daugiausia moterys ir vaikai.

Kai ir kiekvienam kare, taip ir Vietnamo buvo daug tarptautinės teisės normų pažeidimų. Belaisviai buvo mušami, moterys prievertaujamos, žuvusios kūnai niekinami, o kaimai deginami. Amerikiečių disciplina silpnėjo, gal dėl namų ligesio, gal dėl to, kad karas nebuvò laimimas ir galò jam nesimatė. O gal dėl to, kad armijos profesionalai buvo žuvę, sužesili arba išsiusti algai į Pentagoną ar Europą.

G. Drukeinis, Vietnamo karas. Vilnius, 1994, p. 101, 119, 123, 145, 150, 191.

Amerikiečių kareivių kasdienybė Vietnamo

nepriimtina amerikiečiams. Karas reikalavo daug lėšų ir žmonių aukų. Jungtinėse Valstijose ir kitose šalyse kilo antikarinis judėjimas. Jaunimas vengė karijės tarnybos. JAV vyriausybėi reikėjo ieškoti išeities. 1969 m. prasidėjo taikos derybos. 1973 m. sausio mén. JAV pasirašė susitarimą dėl karo nutraukimo. Amerikiečiai sutiko išvesti kariuomenę iš Vietnamo. JAV bandymas sustabdyti komunizmo plitimą baigėsi skaudžia nesėkme. Žuvo 56 tūkst. amerikiečių, daugiau kaip mili Jonas vietnamiečių, o išlaidos siekė apie 352 mlrd. dolerių.

Amerikiečiams pasitraukus karas nesibaigė. 1975 m. pradžioje Šiaurės Vietnamo armija ir partizanai pradėjo puolimą į pietus ir, nesutikusi rimtesnio pasipriešinimo, greitai pasiekė vieną pergalę. Komunistai suvienijo šalį. 1976 m. buvo paskelbta Vietnamo Socialistinė Respublika.

1975 m. komunistai jėga paėmė valdžią ir Laose bei Kambodžoje. Pastarajoje valdžią užgrobė Kinijos remiami vietiniai komunistai, vadinti raudonais kchmerais. Jų vadai Pol Potas, Jang Saris ir kiti pradėjo kurti išsivazduojamą komunistinę santvarką. Jie naikino visus civilizacijos laimėjimus ir savo tautiečius. Raudonieji kchmerai žudė intelligentus, uždraudė net asmeninę nuosavybę, pinigus, visus gyventojus privertė išsikelti iš miestų. Per trejus jų viešpatavimo metus Kambodžoje buvo nužudyta, mirė nuo ligų ir bado per du milijonus – daugiau nei ketvirtadalis – gyventojų. 1978 m. Pol Potą nuvertė Vietnamo kariuomenė. Dabar Kambodžoje svetimų karinių pajėgų néra, bet šalyje padėtis labai nestabili: atkampiuose rajonuose veikia raudonųjų kchmerų partizanai, įvyko keli nekonstituciniai valdžios pasikeitimai.

Arabų ir Izraelio konfliktas

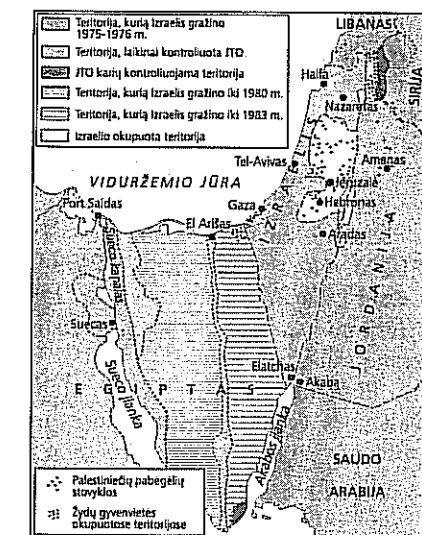
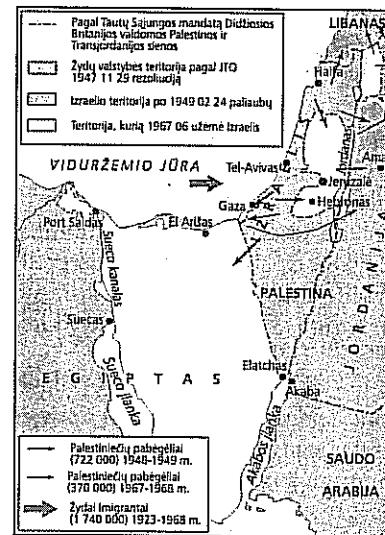
Po Antrojo pasaulinio karo ir arabai, ir žydai reikalavo, kad anglai pasitrauktų iš Palestinos. Arabai ir žydai Palestinoje siekė sukurti savo nepriklausomas valstybes. 1947 m. lapkričio mén. JTO Generalinė Asamblėja balsu dauguma patvirtino rezoliuciją dėl Palestinos. Ji numatė sukurti atskiras žydų ir arabų valstybes. Žydams atiteko 56% Palestinos teritorijos. Jeruzalei turėjo būti su teiktas specialus tarptautinis statusas. Arabai labai priešiškai sutiko žinią apie Izraelio valstybės istorinėje žydų tėvynėje atkūrimą. Jie buvo įsitikinę, kad tai

ju žemės, ir paskelbė kovą prieš žydų pastangas sukurti valstybę. Dar iki britų pasitraukimo kilo žiaurūs, kruvini konfliktai. 1948 m. ką tik įkurtą Izraelio valstybę užpuolė kaimyninių arabų šalių – Egipto, Sirijos, Libano ir Jordanijos armijos. Izraelis ne tik atrėmė puolimą, bet ir 6,7 tūkst. km² praplėtė savo teritoriją. Iš Izraelio užimtų žemių pasitraukė beveik milijonas palestiniečių, kurie išikūrė pabėgelių stovyklose kaimyninėse arabų šalyse. Jie tikėjosi greitai sugržtīti į tėvynę. Tuo tarpu Izraelis sparčiai vystėsi. I ji vyko žydai iš viso pasauly, buvo investuojama daug lėšų, sparčiai augo pramonės ir žemės ūkio gamyba, stiprėjo armija.

Didžiausią karinę grėsmę Izraeliui kėlė viena stipriausiai regiono valstybių – Egiptas. Todėl Izraelis siekė sumažinti šios šalies karinę galią. Tokia proga pasitaikė 1956 m., kai Egiptas nacionalizavo Sueco kanalą, priklausiusi Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai. Izraelis užpuolė Egiptą. Norėdamos atgauti savo teises, Didžioji Britanija ir Prancūzija prasidėjo prie agresijos, motyvuodamos laivybai Sueco kanale iškilusia grėsmę. Pasaulys kilo visuomenės pasipiktinimas ir protestai, todėl karas greitai buvo nutrauktas. Bet konfliktas ir palestiniečių pabėgelių problema išliko.

1964 m. palestiniečiai sukūrė Palestinos išsivadavimo organizaciją. Nuo 1969 m. PIO vadovauja Jasiras Arafatas. Palestinieliai prieš Izraelį pradėjo partizaninį karą. Jų vykdomi teroristiniai aktai nuolat priminė apie egzistuojančią problemą. Izraelis už išpuolius keršydaus atakuodamas palestiniečių stovyklas, griaudamas teroru kaltinamų žmonių namus.

Konfliktas aštėjo ir užsiseitė. Prie to netiesiogiai prasidėjo supervalstybės,

Palestina ir Izraelis po Antrojo pasaulinio karo

Ilgametis palestiniečių išsivadavimo kovos vadovas Jasiras Arafatas

bei okupavo naujas teritorijas: Sinajaus pusiasalį, vakarinę Jordanijos dalį ir Sirijai priklausančias Golano aukštumas.

1973 m. karas vėl atsinaujino: Egiptas ir Sirija smogė Izraeliui. Ir ši syki, po nemažų laimėjimų karo pradžioje, arabai patyrė pralaimėjimą. Reikalaujant JAV, SSRS ir kitoms valstybėms, karo veiksmai buvo sustabdyti. I konflikto zoną buvo nusiuisti JTO stebėtojai.

Dešimtmečius užsiėsęs konfliktas akivaizdžiai parodė, jog karienėmis prie- monėmis problema nebus išspręsta, kad arabų šalims nepavyks sunaikinti Izraelio valstybės. Pirmasis tai suprato Egipto preidentas A. Sadatas. Jis žengė tarp arabų labai nepopularų žingsnį: pradėjo derybas su Izraeliu. 1979 m. tarpininkaujant JAV buvo pasirašyta taikos sutartis. Egiptas atgavo visas okupuotas teritorijas. Antizraeliškas arabų šalių frontas labai nusilpo. Visos arabų valstybės Sadatą laikė išdaviku ir nutraukė su Egiptu santykius. 1981 m. kario parado metu A. Sadatą nužudė jo armijos kariškiai – musulmonai fanaticai. Po Sadato mirties Egiptas savo politikos Izraelio atžvilgiu nepakeitė.

Kitos kaimyninės arabų šalys ir toliau vykdė priešišką Izraeliui politiką. PIO kovotojai užpuldinėjo žydus užsienyje, vykdė išpuolius Izraeliye iš gretimame Libane esančių stovyklų. 1982 m. Izraelio armija užėmė Libaną ir su- triuškino palestiniečių pajėgas. Dalis PIO kovotojų pasitraukė iš Libano į kitas arabų šalis.

Pasibaigus šaltajam karui, arabų ir Izraelio konfliktas sušvelnėjo. Super- valstybės skatina konflikto puses ieškoti taikių sprendimų ir neremia karingų politikų. Tai taip pat prisideda prie žydų ir arabų santykių gerėjimo.

1993 m. J. Arafatas ir Izraelio ministras pirmininkas I. Rabinas Osle pasira- šė susitarimą, kuris gali užbaigtį vieną ilgiausių ir sudėtingiausių konfliktų. Palestinos išsivadavimo organizacija pripažino žydų valstybę, o Izraelis pasižadė- jo leisti sukurti palestiniečių savivaldą Gazos sektorius ir Vakarų kranto terito-

siekusios šiame regione sustiprinti savo įta- ką. SSRS rėmė arabų šalis, o JAV – Izraelį.

1967 m. vėl išaugo įtampa tarp Izraelio ir kariškai stipriausią jo kaimynų Sirijos bei Egipto. Kilo naujo karo grėsmė. Egiptas blokavo Raudonosios jūros uostus ir taip trukdė Izraeliui apsirūpinti naftą. 1967 m. birželio 5 d. pirmasis smogė Izraelis. Didžiulė Egipto kariuomenė buvo sutriuškinta per keletą dienų, neparodžiusi reikšmingesnio pasipriešinimo. Aviacija sunaikinta aerouostuose. Pralaimėjimą taip pat patyrė Sirija ir Jordanija. JTO Saugumo Tarybai reikalaujant birželio 10 d. Izraelis nutraukė puolimą. Per ši trumpą karą Izraelis sunaikino pagrindinių savo priešininkų karinę galią

rijose, t.y. ten, kur palesti- niečiai sudaro absoliučią gyventojų daugumą. Auto- nominėse srityse valdymas perduotas palestiniečiams. Jie sukūrė savo valdžios institucijas. Bet ne visos problemos išsprėstos. I. Rabiną nužudė žydas fa- natikas. Kraštiniai radikalai palestiniečiai, pri- klausantys karienėms "Ha- mas", "Hezbollah", "Amal" ir panašioms orga- nizacijoms, toliau vyko- do teroro aktus. Dėl to Izraeliye auga priešiškumas palestiniečių savivaldai, prieš ją nuolat imamas sankcijų, ribojami jų ryšiai, palestiniečių judėjimas ša- lies viduje. Dalis žydų taip pat nepatenkinti taika ir vengia išsikraustytį iš pa- lestiniečiams perduotų teritorijų, neteisėtai, pažeisdami susitarimus, ten stato namus, vykdo įvairias provokacijas.

Karibų krizė

Karibų krizė – vienas pavojingiausių šaltojo karo epizodų, kada iškilo tiesiogi- nė JAV ir SSRS karo grėsmė.

1959 m., po kelerius metus trukusios partizaninės kovos, Kuboje į valdžią atėjo revoliucinė Fidelio Castro vyriausybė.

Krizė kilo 1962 m. spalio mėn., kai JAV žvalgyba sužinojo, jog Kuboje, prie pat Floridos, SSRS kariniai specialistai įrengė raketų paleidimo aikštėles ir su- montavo vidutinio nuotolio raketas su branduoliniais užtaisais. Jas saugojo apie 40 tūkst. Sovietų karių. Tai kėlė tiesioginę grėsmę JAV saugumui. Amerikiečiai sunerimo, o kariuomenės vadovybė siūlė atakuoti Kubą į Sovietų bazes. JAV prezidentas Dž. Kenedis, bijodamas karo, atsisakė minties pulti ir sunaikinti raketas, bet įsakė karo laivams blokuoti salą ir nepraleisti Sovietų laivų su nau- jomis raketomis. SSRS vadovui N. Chruščiovui reikėjo rinktis: atakuoti JAV laivus, t.y. pradėti karą, ar nusileisti JAV reikalavimams. Nugalėjo sveikas protas. 1962 m. lapkričio mėn. abi supervalstybės susitarė, kad SSRS išsigabens raketas, o JAV nepuls Kubos.

Karas Afganistane

1978 m. karininkai komunistai, baigę karinius mokslus Sovietų Sajungoje, išvykdė perversmą Afganistane. Nauoji valdžia ėmėsi reformuoti ūkinį, visuo- meninį gyvenimą. Ji atėmė iš dvarininkų žemes ir išdalijo valstiečiams, ribojo musulmonų dvasininkijos įtaką, pagerino moterų padėtį, supasaulietino švieti- mą. Bet visa tai atsilikusioje, senų musulmoniškų tradicijų šalyje sukėlė nepa-

Izraelio kasdienybė: palestiniečių jaunimas akmenimis apmėto Izraelio kareivius. Jų kova vadinaama "intifada".

sitenkinimą ir pasipriešinimą. Palaipsniui šalyje išliepsnojo tarpusavio karas. Dėl ne visai aiškių priežasčių į šį konfliktą karine jėga nutarė iškišti SSRS vadovybę. 1979 m. gruodžio mėn. į Afganistaną išveržė šimtataukstantinė Sovietų armija. Afganistano vadovas H. Aminas buvo nužudytas, kaip nepatikimas, susikompromitavęs ir todėl nereikalingas žmogus, o jo vietą užėmė SSRS statytinis B. Karmanis. Nors SSRS kariuomenė įkūrė bazių visoje šalyje, pergalės ji nepasiekė. Šimtai tūkstančių Afganistano gyventojų žuvo, apie 4 mln. pabėgo į Pakistaną ir Iraną, bet pasipriešinimo judėjimas net nemanė kapituliuoti. Prieš interventus kovojo karinės grupuotės, sudarytos tautiniu bei religiniu pagrindu ir vadovaujamos didelė autoritetė ir patyrimą turinčių vadų. Remiami Pakistano, JAV, Kinijos, Irano, kai kurių arabų šalių, partizanai – modžachedai galėjo testi kovą dešimtmiečius. SSRS karinė vadovybė kalnuotoje, neturinčioje gerų kelių, bet garsėjančioje fanatizmu, gyventojų karingumu šalyje negalėjo pasiekti reikšmingesnių laimėjimų ir išnaudoti karinės technikos pranašumo. Afganistano okupacija sumenkino ir taip jau menka SSRS autoritetai pasaulio, net neprisijungusių šalių visuomenės akysė. Daugelis šalių boikotavo 1980 m. Maskvos olimpines žaidynes. SSRS pasmerkė įvairios tarptautinės organizacijos. JAV ir kitos išsivysčiusios šalys apribojo ekonominius ryšius su Sovietų Sajunga.

Afganistanas tapo reikšmingiausia SSRS užsienio, o dėl išlaidų ir kritikos – vidaus politikos problema. Kare, oficialiais duomenimis, žuvo per 12 tūkst. karievių ir karininkų, tarp jų kelios dešimtys lietuvių. Tūkstančiai tapo invalidais. I valdžią atėjus naujos kartos politikui M. Gorbačiovui, pakeitusiame SSRS vidaus ir užsienio politiką, pradėta ieškoti galimybų pasitraukti iš Afganistano. SSRS, JAV, Pakistanas ir Afganistano vyriausybė pradėjo derybas. 1988 m. Ženevoje buvo pasirašytas susitarimas. Kitų metų pradžioje Sovietų armija pasitraukė iš Afganistano.

Po rusų pasitraukimo karas Afganistane tęsėsi. 1992 m. modžachedų pajėgos užėmė sostinę Kabulą ir nuvertė Sovietų paliktą vyriausybę. Bet ir tai neišsprendė problemą. Karinių grupuočių vadai toliau kovoja vieni su kitaais.

Klausimai ir užduotys

1. Pasiremdami įvairiais šaltiniais, apibūdinkite supervalstybių vaidmenį kariniuose pokario konfliktuose.
2. Išvardykite, Jūsų nuomone, svarbiausias JAV nesėkmės Vietnamе priežastis.
3. Išvardykite, Jūsų nuomone, svarbiausias SSRS nesėkmės Afganistane priežastis.
4. Kaip šaltojo karo pabaiga paveikė sudėtingų tarptautinių problemų sprendimą?
5. Remdamiesi spauda, parenkite pranešimą apie paragrafe minimų konfliktų atgarsius mūsų dienomis.

Afganistano karas: faktai ir išpūdžiai

Negalutiniuose duomenimis, Afganistane tarnavo 4 670 būtiniosios tarnybos jaunuolių iš Lietuvos. 89 žuvo, 98 tapo invalidais. Kiek buvo sužeisti, vienaip ar kitaip suluošinti, žinių nėra.

Afganistane kariavusio lietuvių išpūdžiai sutikus suluošintus likimo brolius

Būdami Taškenite nuvažiavom į garsųjį protestų fabriką, iš kurio išeidavo "kvalifikuoti" ir išleisinti invalidai – Afganistane suluošinti valkinių.

Mūsų uniformas ir medaliai atidare aukštus vartus. Įėjom į izoliuotą nuo pašalinčių akių klemą. Ir nors smarkiai sugrubusios ir surambėjusios buvo mūsų jaunos širdys, bet mės verkėme, kai, mus pamatė, iš visų palatų į kiemą ėmė plūsti devyniolikmečiai invalidai. Baisiausiai atrodė jų apnuogintas luodumas: kas be kojų, kas be rankos – vletoj jų tik kažkokios neužbaigtos galūnės...

Paspaudėme kam kairę, kam dešinę, o kitems paplekšnijoje per petj, nes spausdili nebuvuoti. Išdalijom visas cigaretas ir, traukdamišies atbuli, leškojom išejimo.

Visas patirtas pažemintumas ir vargas supaprastėjo, pasidarė juokingi, palyginuvi su tuo gyvenimu, kurį tik pradeda visi štite vyrukai už tvaros...

Karo šliokladienai

Aüle trečiojo bataliono kuopa apsupo 120 dušmanų gaują. Apie 50 likusų gyvų ir sužeistų pasidavė į nelaisvę. Renkant ginklus ir po kruvinus mėsgalius ieškant dokumentų, iš už akmenų iššoko dušmanas ir vietoje patiesė kuopos zampolitą, du seržantus ir kelius į nelaisvę pasidavusius saviškius. <...>

Privažiavome prie pamuštos mašinos. Elinis Sadakovas sėdėjo ant mašinos, ant rytilėskai sukrūžiuotų kojų pasiguldęs savo draugo kruviną lėvoną, ir ramiausiai, nesislėpdamas, šaudė. Sadakovas buvo kontūzytas ir nenorėjo atiduoti mums lavoно. Gražiuoju išsprāzem, sakydami, kad vežam jo draugą į medisaną. Slitiko ir pradėjo verkti. Mašinoje, sėdėjo Ovsenikovas. Rankomis išlikibęs į kursinio kulkosvaidžio rankenas, tarp pirštų užgesusį cigaretę. Mirtis buvo stalgi – sviedinys šarvuose pramušė skylę ir toje vietoje kabanti dėžę su kulkosvaldžio šovinių juosta nunešė jam visą galvą, palikdama tik vieną ausį.

Z. Slankus. Kaip tampama albinosas. Klaipėda, 1993, p. 153, 164, 200.

Afganų partizanai, vienų vadinti dušmanais, kitų – modžachedais, kovos pozicijose

10

ŠALTOJO KARO PABAIGA IR DABARTINIS PASAULIS

50. Pertvarka SSRS. Tarptautinių santykių atšilimas

Reformų Sovietų Sajungoje būtinumas

9-ajį dešimtmetį Sovietų Sajungos vidaus ir tarptautinė padėtis darėsi vis sudėtingesnė. Dėl įsiveržimo į Afganistaną šalis pateko į tarptautinę izoliaciją. Ekonominikos raida lėtėjo. Prekių deficitas augo. Trūko plato vartojimo prekių, o kai kur net maisto produktų. Tik partijos veikėjai ir kiti pareigūnai, vadinauojami nomenklatura, galėjo išsigyti daugiau prekių specialiose parduotuvėse. Vis labiau ryškėjo Sovietų Sajungos technologinis atsilikimas nuo Vakarų pramoninių valstybių. Užsienio prekybos apimtys nedidėjo. Didžiajų eksporto dalį sudare žaliavos – nafta, dujos, auksas, deimantai. Mažėjant pajamoms iš eksporto, mažėjo ir importas. Kaupėsi skolos užsieniui. Visuomenėje vis labiau išsigelėjo apatija, cinizmas, girtavimas.

Šalies vadovybė ėmė suprasti, kad, norint išsaugoti valdžią, socialistinę sistemą, karinę galią, įtaką pasaulyje, varžytis su Vakaru šalimis, reikia vykdyti reformas. 1985 m., mirus K. Černenkui, partijos vadovu Politinis biuras išrinko jauniausią savo narę M. Gorbačiovą, kuris ēmėsi reformuoti Sovietų Sajungą. Jo politika vadina pertvarka arba tiesiog perestroika.

Bandymai pertvarkyti ekonomiką

Reformos turėjo apimti visas visuomenės gyvenimo sritis, bet išsaugoti komunistų vienvaldytę. Pats aktualiausias uždavinys buvo ekonomikos pagyvinimas. Ekonomikos spartinimo planas numatė padidinti įmonių savarankiškumą, teisę prekiauti produkcija, pagaminta viršijus planą. Bet ir tie maži pokyčiai dažniausiai likdavo popieriuje. Biurokratinis aparatas saugojo savo teises. Įmonių vadovai nesugebėjo dirbtį šiek tiek pasikeitusiomis sąlygomis. Padėtis prastėjo. Didėjo infliacija, mažėjo eksportas, daugelyje ūkio šakų augo dirbančiųjų atlyginimai, o prekių labai trūko. Todėl teko didinti importą, apmokant už-

M. Gorbačiovo kalba SSKP XIX konferencijoje 1988 metų birželio 28 dieną

Trejus pastaruosius mūsų gyvenimo metus visiškai pagrįstai galima pavadinti posūkiu metais. Partijos, darbo žmonių pastangomis pavyko sustabdyti šalies artėjimą prie krisės ekonominėje, socialinėje ir dvasinėje sferoje. Visuomenė dabar geriau pažįsta ir supranta savo praitą, dabartį ir numato ateitį. Persitvarkymo politika, išdėstyta konkretiose ekonominėse ir socialinėse programose, darosi milijonų praktiniu reikalu. Tal šalies politinės situacijos esmė.

Mes matome, kaip atsigaivo visuomenė, įvairėnis, įdomesnis ir turiningesnis, pasidarė dvasinis šalies gyvenimas. < ... >

Demokratizavimas atpalaidavo galingą minčių, emocijų, iniciatyvų srautą. Tiesos ir yleisumo įtvirtinimas apvalo visuomenės atmosferą, įkvėpia žmones, išlaivina sąmonę, skatina aktyvią veiklą.

Tai, draugai, ryškūs, išpudingas procesas, kuri ištraukta visa, kas dora, pažangu yra mūsų liaudyme. Konsoliduoja revoliucioninio atsinaujinimo jėgos. Žmonės patikėjo persitvarkymu, jie reikalauja nenukrypstamai žengti į priekį, tik į priekį.

Komjauimo tiesa, 1988 06 29, nr. 125.

Mikhailas Gorbačiovas gimė 1931 m. Šiaurės Kaukaze, netoli Stavropolio. Baigęs mokyklą jis dirbo kombalininku, o būdamas 19 metų pradėjo studijuoti teisę Maskvoje. Baigęs mokslius jis įėjo įvairius pareigas komjaunimo ir tyraus lygio partijos komitetuose. 1978 m. Gorbačovas tapo SSKP CK sekretoriumi, o po 2 metų įtakingiausios komunistų partijos institucijos – Politinio biuro nariu.

I. Polozkovo – Rusijos Sovietinės Federacijos Socialistinės Respublikos komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus kalba SSKP CK plenume 1991 m. sausio mėn.

Dabar jau visiems aišku, kad persitvarkymas, sumanytas 1985 metais ir pradėtas partijos ir liaudies siekiant atsaujinti socializmą, išplėsti demokratiją, pakelti žmonių gerovę, neįvyko.

Vadinamiesiems demokratams pavyko sukeisti pertvarkos tikslus, perimti iš mūsų partijos iniciatyvą. Visuomenė atsidūrė kryžkelėje. Liaudžiai atimama praeitis, griauna jama jos dabartis, ir niekas kol kas suprantamai nekalba apie tai, kas jos laukia ateityje.

Reikia pripažinti, kad SSKP nepajegė laikui įžvelgti persitvarkymo išsigimimo pradžios, leido šiam procesui išbėgėti. Parlija ne iškart suvokė, kad nukrypta nuo savo istorinės paskirties – pirmiausia ginti darbo liaudies interesus, kad ją pralina abejingai žiūrėti į darbo liaudies sąskaitą, dirbtinai kuriama verslininkų klasę, kad sudaroma socialinė bazė politinėmis partijomis ir judėjimais, siekiantiemis tikslų, kurie tolmi socializmui.

Šiandien demokratai, o, tiksliau tariant, dešinieji arba tiesiog reakcionieriai, nusimetė demokratų kaukes. Paskelbę antikomunizmą savo ideologija, jie renka po savo vėliava nūverstuijuklasių (pedinius, nacionalistus, šešėlinės ekonomikos vertelgas – visus, kuriems trukdo Sovietų valdžią).

Правда, 1991 02 04, no. 30.

1. Palyginkite abiejų komunistų veikėjų pertvarkos vertinimus. Kas lėmė jų skirtumus?

sienio kreditais ir parduodant aukso atsargas. Gorbačiovo sumanymas išjudinti ekonomiką nedavė rezultatų. Todėl 1987 m. valdžia leido gyventojams imtis individualios darbinės veiklos. Šis valdžios sprendimas paskatino kurti kooperatyvus. 1989 m. jų veikė 140 tūkstančių. Bet padėties nepagerėjo, nes kaip tik kooperatyvų steigimas prie gamykų įteisino neregėto masto grobstymus, žlugdė tas gamyklas.

1990 m. SSRS vadovybė paskelbė apie perėjimą prie rinkos santykių ir įteisino privačią gamybos priemonių nuosavybę. Valstybinių įmonių direktoriams suteiktas didelis savarankiškumas. Bet vietoj pakilimo tai paskatino tolesnį gamybos smukimą, piltinaudžiavimą ir korupcijos plitimą. Valdžios priemonės ne tik nepagerino šalies ūkio būklės, bet ją dar labiau pablogino. Lėtai besiplėtojanti krizė virto griūtimi, katastrofa.

Politinės reformos, tautiniai konfliktai ir SSRS suirimas

Politinės reformos buvo, galima sakyti, revoliucinės. Neatskiriamas Gorbačiovo politikos dalimi tapo viešumas ("glasnost"). Žurnalistai ir kiti žmonės, nebijo-dami nukentėti, galėjo kalbėti ir rašyti apie skausmingas problemas, valdžios klaidas. Visuomenė iš naujo prisiminė Stalino laikų nusikaltimus, mokslininkai viešai prabilo apie ekologines, tautines ir kitas problemas. Tai, ką anksčiau žinojo tik partijos vadovai ir saugumo tarnybos, Gorbačiovo laikais tapo visuomenės svarstytmų objektu. Viešumas leido Baltijos tautoms prabilioti apie okupaciją, po jos vykusias represijas ir pradėti kalbėti apie siekį atkurti nepriklausomas valstybes.

Naujomis reformų sąlygomis reikėjo pertvarkyti ir valdymo sistemą. Vyksiant demokratizavimo procesams komunistai jau nebegalėjo organizuoti tokius rinkimus kokie vyko Stalino, Chruščiovo ar Brežnevo laikais, kai valdžia iš anksto parinkdavo kandidatus. Jų būdavo lygiai tiek, kiek Aukštčiausiosios Tarybos narių. Bet kokiomis aplinkybėmis propagandos priemonės visuomet paskelbdavo, kad už iškeltus kandidatus balsavo 99,99% ar panašiai. Jeigu žmonės nebalsuodavo, tai už juos padarydavo patys komisijų nariai. 1989 m. ši tvarka iš esmės pasikeitė. Rinkimuose į naują įstatymų leidybos organą – SSRS Liaudies deputatų suvažiavimą – į vieną deputato vietą leista kelti kelis kandidatus.

Komunistų partija stengėsi pakeisti savo įvaizdį. Susikompromitavusių partijos veikėjus dažnai gana populiarūs žmonės. Bet pavėluotos reformos neišgelbėjo totalitarinės komunistinės sistemos.

1989 m. pirmuosius demokratinius rinkimus komunistai daug kur, pirmiausia Baltijos šalyse, pralaimėjo. Išrinkti deputatai atvirai kritikavo pačią sistemą ir Gorbačiovą. 1990 m. pradžioje SSRS Liaudies deputatų suvažiavimas panai-kino 6-ajį konstitucijos straipsnį, kuris įteisino komunistų "vadovaujantį vaidmenį" šalyje. Šis sprendimas reiškė komunistų partijos ir jos generalinio sekretoriaus M. Gorbačiovo galių apribojimą. Tai turėjo kompensuoti naujos Sovietų Sąjungos prezidento pareigybės įvedimas. 1990 m. kovo mėn. Liaudies deputa-

SSRS ekonomikos raida: oficialūs duomenys ir alternatyvūs apskaičiavimai

Rodikliai	Nacionalinių pajamų prieaugis	Darbo našumo prieaugis		
Šaltinis	Oficialus	Alternatyvūs apskaičiavimai	Oficialus	Alternatyvūs apskaičiavimai
1971-1975 m.	5,7	3,2	4,6	1,9
1981-1985 m.	3,5	0,6	3,0	0
1986 m.	2,3	1,3	2,1	1,2
1987 m.	1,6	0,7	1,6	0,8
1988 m.	4,4	0,3	4,8	1,3
1989 m.	2,5	-4,2	2,2	-3,9
1990 m.	-4,0	-9,0	-3,0	-8,0

Россия, которую мы не знали. 1939-1993. Челябинск, 1995, с. 339.

1. Kokia SSRS ekonomikos raidos tendencija pastebima 1971-1985 m.? Ar ji pasikeitė pertvarkos metais?

Italių istorikas apie tautinius konflikitus SSRS pertvarkos metais

1988 metai – pirmųjų tarpnacionalinių santykių krizų pradžia. Tačiau būtina iškart pasakyti, kad pirmasis konfliktas, kurio bėgant laikui nеправильно ilgviduoti, kilo visiškai ne dėl prieštaravimų tarp rusų ir ne rusų. Vėlesni Sovietų Sąjungos suirimą perteigę dažnai vaizduoja kaip savo iškūrėjimą valstybės pakraščių tautų sukilimą prieš rusų viešpatavimą. Nei iš pradžių, nei vėliau nekilė joks tautinio išsivadavimo karas, nebuvo nieko, ką būtų galima palyginti su tuo, kas šio amžiaus viduryje įvyko Azijoje ir Afrikoje, kai prasidėjo kolonių gyventojų kova prieš metropolijas. Grandinė linijinė reakciją, paskubinusią SSRS sugriuvimą, sukėlė dvielė Kaukazo tautų – arménų ir azerbaidžaniečių konfliktas dėl gincijamos teritorijos – Kalnų Karabacho (arménų – Acracho). Šis konfliktas, prasidėjęs 1988 metų vasario mėnesį, nenurimo ligi šiol, nors praėjo keletas smurto, dildžiulių sugriovimų ir nelaimių metų. Kalnų Karabache gyvena arménai, bet jis apsuptytas žemėlių, kuriose išsikūrė daugliausia azeralų, tiurkų grupės tauta. Sovietų Sąjungoje tai buvo autonominė Azerbaidžano sritys. Tačiau tikrovėje jos autonomija buvo fiktyvi, ypač pastaraisiais dvieju dešimtmeciais. Būtent arménai iškėlė sudėtingą Karabacho politinio statuso pakeitimo problemą, ir reikalavo ne savo autonomijos gerbimo, bet telsės išeiti iš Azerbaidžano sudėties ir prisijungti prie Arménijos, tai yra pakeisti sienas Sovietų Sąjungos viduje. Taip jie susikūrė su Maskva ir Gorbačiovu, kuris, beje, buvo linkęs apsvarstyti jų reikalavimus, bet nuosaikėsius. Azerai taip pat nenorėjo jokio kompromiso. Azerų ekstremistų grupės surengė šiurpų arménų pogromą Sumgajito mieste, netoli Baku. Taigi abieji pusiai pozicijos tapo atviru iššūkiui Maskvos valdžiai, kuri nenorėjo (o galbūt jau ir nebegalėjo) autoritariškai pirmesti savo sprendimo.

Дж. Бонфа, От СССР к России. История неоконченного кризиса 1964-1994. Москва, 1996, с. 178-179.

1. Ar SSRS suirimą lėmė prieštaravimai tarp rusų ir kitų valstybės tautų? Pagrįskite savo nuomonę.
2. Apibūdinkite Kalnų Karabacho konflikto priežastis ir esmę. Ką Jūs žinote apie tolesnę šio konflikto raidą?

tų suvažiavimas slaptu balsavimu prezidentu išrinko M. Gorbačiovą.

Perestroikos metu pasireiškė įvairių tautų nesutarimai ir konfliktai. Pirmiausiai jie kilo Užkaukazėje, kur Kalnų Karabacho arménai ėmė kovoti už atsiskyrimą nuo Azerbaidžano ir prisijungimą prie Arménijos. 1989-1990 m. Viduriuje Azijoje prasidėjo išpuoliai prieš tautines mažumos, o galiausiai prieš rusus, todėl šie buvo priversti bėgti į Rusiją. Stiprėjo kai kurių tautų siekis ištoti iš SSRS. Pirmoji apie nepriklausomybės atkūrimą 1990 m. kovo 11 d. paskelbė Lietuva. 1991 m. apie savo nepriklausomybės atkūrimą pareiškė dauguma buvusių sąjunginių respublikų, tarp jų ir Kazachstanas, Uzbekistanas, Turkmenija ir kitos, kur net nebuvò tautinių judėjimų ir kurių valdė komunistai.

1991 m. rugpjūčio 19 d. Sovietų Sajungos ir visos sistemos griuvimo proceso, įvesdami nepaprastą padėtį, nesėkmingai pabandė sustabdyti buvę Gorbačiovo bendražygiai. Šis išpuolis greitai buvo užgniaužtas, jo nesėkmė tik pa-spertino Sovietų Sajungos suirimą.

SSRS formaliai nustojo egzistuoti 1991 m. gruodžio mėnesį, kai Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos vadovai paskelbė apie naujos sąjungos – Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) sukurimą. 1991 m. gruodžio 25 d. Gorbačovas atsistatydino iš Sovietų Sajungos prezidento pareigu.

Taip Gorbačovas, mëgindamas atgaivinti bei atnaujinti socialistinę santvarą ir Sovietų Sajungą, nenoromis tapo jų duobkasiu.

Permainos tarptautiniuose santykiuose

Demokratizuojant SSRS gyvenimą reikėjo spręsti ir išisenėjusias užsienio politikos problemas. Naujoji šalies vadovybė aiškiai suvoké, kad senasis šaltojo karo laikų priešpriešos kelias niekam neatneš naudos, kad reikia ir galima ieškoti taikaus bendradarbiavimo galimybų. Mažinti tarptautinę įtampą vertė ir nepakeliamą karinių išlaidų našta. Sovietų Sajunga ir jos ekonomiškai gana silpnai sąjungininkai nebepajégė ginkluote varžytis su JAV ir NATO.

Vos tapęs SSRS vadovu, Gorbačovas 1985 m. kovo mėnesį pareiškė, jog branduoliniu karu negalima pasiekti jokių tikslų ir todėl būtina sumažinti tokio karo kilimo galimybę. Greitai Sovietų Sajunga paskelbė keletą tarptautinių santykių gerinimo iniciatyvų, sustabdė atominio ginklo bandymus. Jų nutraukimas reiškė, kad atominis ginklas nebus tobulinamas. Šiuos SSRS vadovybės žingsnius palaikė pasaulio visuomenė. Vakarų ir Rytų santykiai iš esmės ēmė gerėti įvykus keliems M. Gorbačiovo ir JAV prezidentų R. Reigano ir Dž. Bušo susitikimams. 1987 m. SSRS ir JAV susitarė likviduoti trumpojo bei vidutinio nuotolio raketas, išdėstytes Europoje ir keliančias didelį pavojų taikai. Mat vidutinio nuotolio raketos taikinius Europoje gali pasiekti per keletą minučių, todėl, net įvykus kliaidai, laiko išsiaiškinti nebeliktų. Pasaulio branduoliniai arsenalai sumažėjo 1752 sovietinėmis ir 859 amerikiečių raketomis. 1990 m. susitarta sumažinti NATO ir Varšuvos sutarties (nustojo egzistuoti 1991 m. balandžio mėn.) šalių įprastinę ginkluotę 28%. Kitų metų liepos 31 d. JAV ir SSRS vadovai žengė dar vieną reikšmingą žingsnį santykių gerinimo kryptimi. Jie susitarė

sumažinti ir apriboti strateginę puolamają ginkluotę. Susitarimas nustatė didžiausią galiomą branduolinių užtaisų bei tarpžemyninių balistinių raketų ir tolumo veikimo bombonešių skaičių, kuris net dvieju trečdaliais mažesnis už iki tol buvusi. Nustatyta riba abi šalys susitarė pasiekti per septynerius metus.

Svarbiu įvykiu tapo 1988 m. pradėtas ir kitų metų pradžioje baigtas sovietinės armijos atitraukimas iš Afganistano. Baigësi beprasmė, daug žmonių aukų ir lėšų pareikalavusi invazija į kaimyninę šalį.

Valdant Gorbačiovui išryškėjo ir naujos santykių su socialistinėmis Europos šalimis tendencijos. Vis mažėjo tikimybė, kad Gorbačovas bandys sustabdyti reformas panaudodamas armiją. Tai leido tą šalių visuomenei siekti permanentų. Gorbačovas nesipriešino abiejų Vokietijų susivienijimo siekiui. Vokietijos susivienijimą įteisino 1990 m. rugsėjo mén. Maskvoje pasirašyta SSRS, JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, VFR ir VDR sutartis. Suvienyto Vokietijos sienos pripažintos nekeičiamomis, t.y. ji atsisakė bet kokių teritorinių pretenzių į kaimynams. Vokietija taip pat įsipareigojo negaminti, nelaikyti ir nenaudoti masinio naikinimo ginklų. VFR kariuomenė – Bundesveras negali viršyti 370 tūkst. karių. Iš Rytų Vokietijos buvo išvesta SSRS kariuomenė.

Šaltasis karas galutinai baigësi ir baigësi SSRS pralaimėjimu ir suirimu. Tarptautiniai santykiai labai pagerėjo, o įtampa bei karų grësmë sumažėjo. 1985-1991 m. įvykę pasikeitimai reiškė socialistinės sistemos bei komunizmo žlugimą. Gorbačiovo pradėta pertvarka pakeitė ne tik Sovietų Sajungą, bet ir visą pasaulį.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl 1985 m. komunistų partijos vadovu buvo išrinktas M. Gorbačovas?
2. Kokios reformos buvo vykdomos pertvarkos metais?
3. Padiskutuokite, kodėl pertvarka galiausiai atvedė prie komunistinės sistemos ir SSRS žlugimo.
4. Kaip pasikeitė tarptautiniai santykiai 9-ojo dešimtmečio antroje pusėje?
Kokie faktai leidžia teigti, kad tarptautiniai santykiai iš esmės pagerėjo?
5. Pagrįskite teiginį, kad 9-ojo dešimtmečio pabaigoje šaltasis karas baigësi SSRS pralaimėjimu.

M. Gorbačiovas ir R. Reiganas

51. Socialistinės sistemos suirimas Europoje

Ekonominių ir politinės krizės Lenkijoje. "Solidarumo" judėjimas

8-ojo dešimtmečio pabaigoje pablogėjo Lenkijos ūkio padėtis. Padidėjo sunkumai aprūpinant gyventojus prekėmis. Didėjo lenkų nepasitenkinimas. Visiškai nepasiteisino didžiulių paskolų émimas iš Vakarų. Už jas buvo pastatyta naujų modernių gamykłų, bet viltys gražinti paskolas pardavus jų produkciją Vakaruose nepasiteisino. Paskolos tapo tikra kilpa, kuri smaugė Lenkiją. Skoloms ir palūkanoms už jas apmokėti 1976 m. buvo išleista 34% iš eksporto gautų lėšų, o 1979 m. – jau 75%.

Tokiomis aplinkybėmis 1980 m. vasarą prasidėjė streikai greitai apėmė visą šalį. Išsiplėtę nepriklasomų profsajungų "Solidarumo" susivienijimas, vadovaujamas Gdansko elektriko L. Valenso. Valdžia turėjo daryti nuolaidų ir pripažinti "Solidarumą" – pirmajį socialistinėse šalyse profsajungų susivienijimą, kuriam vadovavo nekomunistai. "Solidarumo" narių skaičius greitai pasiekė keletą milijonų. Dažnai vyko streikai.

Pirmas komunistinėse šalyse profsajungų judėjimas "Solidarumas" kovai už demokratiją suvienijo milijonus lenkų. Lenkų kova sustiprino ir kitų Rytų Europos tautų tikėjimą galimybę išskirkoti demokratines laisves. Pirmas iš kairės – "Solidarumo" vadovas, buvęs elektrikas, o vėliau prezidentas Lech Valensa.

Imtieji buvo greitai paleisti, nevaržoma veikė Kataliku bažnyčia, su kuria valdžia stengėsi sutarti. Ivesdamas karinę padėtį, Jaruzelskis planavo vykdyti esmines reformas. Tačiau pramonės gamyba tūpčiojo vietoje, valstybės finansus slėgė skolos užsieniui, didėjo infliacija.

Lenkijos pavyzdys veikė kitas socialistines šalis: skatino opozicines nuotakas ir drauge vietinių komunistų abejones dėl tolesnių socializmo perspektyvų.

Žodynas

Helsinkio komitetas – visuomeninė organizacija, stebinti, kaip vykdomi 1975 m. Europos Saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiamojo akto principai.

Bonapartiskas – čia: karinis perversmas, panašus į Napoleono Bonaparto lydkyta 1799 metais.

Nomenklatura – socialistinėse valstybėse pareigų, kurias skirdavo komunistų partijų vadovybė, sąrašas. Paprastai taip vadintami visi tų valstybių aukščiausių valdininkų, partininkų, okiinių ir kiti valdininkai.

LJDP vadovybės pranešimas apie 1980 m. vasaros streikų eiga ir jų aplinkybes, paskelbtas partijos Centro komiteto plenume, įvykusiam 1980 m. rugpjūčio 4-5 d.

Krizė, kurią dabar išgyvena mūsų šalis, yra pati rimčiausia jos pokario istorijoje. Jau ilgą laiką didėjantių visuomenės nepasitenkinimą dėl vis biogėjančios ekonominių situacijos ir neglimamus reiškinijų visuomeniniam gyveniminei pastūmėjo prie masinių streikų. Iš viso per 3 mėnesius jie apėmė beveik du tūkstančius žmonių ir apytikriai aplie 1,2 mln. darbuotojų. Tai buvo didžiausia ir kovinčiausia streikų banga, kurį apėmė ištisus šalių regionus. Sparčiai plėtėsi šalyje solidarumas su streikuojančiais, iškilo reali visuotinio streiko grėsmė. <...>

Pirmieji streikai vyko jau liepos pradžioje Melco, Tčevo ir Ursuso žmonėse. <...>

Liepos mėn. streikavo beveik 81 tūkst. asmenų 177 žmonėse. <...> Trečia streikų banga, pati rimčiausia ir savo mastais, iš keliamais reikalavimais, prasidėjo streiku Lenino vardo laivų statykloje Gdanske rugpjūčio 14 d. ir streiku Paryžiaus komunos laivų statykloje Gdynėje rugpjūčio 15 dieną. <...>

Streikai buvo masinio pobūdžio, juose dalyvavo tiek darbininkai bei tarnautojai, tiek ir didžioji dalis inžinerijos technikos darbuotojų. Tarp streikuojančių buvo santykinių daug partijos narių.

Nowe drogi. Organ teoretyczny i polityczny Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 1980, nr. 10, 11, s. 43-44.

1. Kokiomis aplinkybėmis galėjo būti paskelbtas tokis pranešimas?
2. Ką rodė aktyvus LJDP narių dalyvavimas streikuose?

Anglių istorikas ir žurnalistas apie karo padėties Lenkijoje pobūdį ir padarinius

Tačiau reikia iškart pasakyti, jog represijos nebuvò nei tokios žlaudos, nei tokios ilgalaičių kaip po sovietinės intervencijos Vengrijoje. Lyginant su jomis karo padėties represijos paslrodė stebintinių švelnios. Helsinkio komitetas pranešé apie 28 "patvirtintus mirties atvejus" žmonių, užmuštų karinomenės arba milicijos pirmaisiais "karo" metais. Yra keletas tokio švelnumo priežascių: Jaruzelskio siekimas įvykdyti bekraujų perversmą, apvilkta patriotiškais ir bonapartiskais drabužiais (jo brūmerio 18-oji), aprūpintais, sajogoti lenkų ginkluotujų pajėgų panaudojimu, baimė sukelti pernelyg didelių Vakarų valstybių vyrlausybių ir paskolas suteikusiu bankų nepasitenkinimą, nuogaštavimai visiškai atstumti Bažnyčią ir – pirmiausia – patį visuomeninio judėjimą, kurį reikėjo sutrušinti, mirstas. Be to, būdingas lenkų komunistų politikos bruožas, kad nei represijos, nei reformos nebūna įgyvendinamos nuosekliai. Represijas apribojimas, pasipriešinimo mastas ir nulémė tai, jog Lenkijos toliau egzistavo opozicija, daug stipresnė negu bet kurioje kitaip sovietinio bloko šalyje. <...>

T. Garton Ash. Polska rewolucja. Solidarność 1980-1981. Warszawa, 1990, s. 193.

1. Kokios priežastys lėmė "švelniją" V. Jaruzelskio politiką įvedus karinę padėtį?

M. Gorbačiovas atsisako Brežnevo doktrinos

Nuo 1985 m., kada M. Gorbačiovas Sovietų Sajungoje pradėjo pertvarką, ėmė kisti jos santykiai ir su sąjungininkais. 1986 m. lapkričio mén. Maskvoje vykusiamie socialistinių šalių vadovų pasitarime M. Gorbačiovas pareiškė, kad kiekviena valdančioji komunistų partija atsakinga pirmiausia savajai liaudžiai. Socialistinių valstybių tarpusavio santykiuose nebėturi būti diktato ir priklausomybės, kaip pasitaikydavo anksčiau. Tokie žodžiai reiškė, kad SSRS atsisako Brežnevo doktrinos, t.y. spaudimo ir jėgos panaudojimo socializmui ginti.

Pertvarka Sovietų Sajungoje ir su ja susieti viešumas, vadovaujančio komunistų partijos vaidmens silpnėjimas tapo galinga paskata permainoms socialistinėse šalyse. Didelę svarbą turėjo ir vadinamasis "griūties" efektas, kai įvykiai vienoje šalyje iškart sūkeldavo atgarsius kitose. Čia svarbus vaidmuo teko televizijai.

Komunistų valdžios žlugimas Vidurio ir Pietryčių Europos šalyse

Žlugimas, kaip ir buvo galima laukti, prasidėjo nuo Lenkijos. 1988 m. pavasarį ją vėl užliejo streikų bangą, kurios priežastis buvo ekonominės padėties blogėjimas, prekių trūkumas. Ieškodama išeities, valdžia pradėjo derybas su nelegaliu veikusiu "Solidarumo" vadovais. Derybų išdava – 1989 m. balandžio mén. pasirašytas "Apskritojo stalo" susitarimas, kuris numatė "Solidarumo" veiklos įteisinimą, konstitucijos pakeitimą (antrujų parlamento rūmų – Senato ir prezidento pareigybės įsteigimą), iš dalies laisvus Seimo ir visiškai laisvus Seinato rinkimus; 65% vietų Seime buvo rezervuota LJDP ir jos sąjungininkams, o dėl 35% vietų galėjo varžytis visos partijos.

Birželio mėnesį įvykusius rinkimus laimėjo "Solidarumo" kandidatai, i Seinatą nebuvo išrinktas nė vienas komunistas. Generolą V. Jaruzelskį parlamentas išrinko prezidentu, tačiau LJDP prarado valdžios monopolį. 1990 m. pradžioje ji visiškai suiro. Ją pakeitė Lenkijos Respublikos socialdemokratija. Dar 1989 m. liepos mén. buvo sudaryta "Solidarumo" veikėjo T. Mazoveckio vadovaujama vyriausybė. "Solidarumui" reikalaujant V. Jaruzelskis pirma laiko atsistatydino, ir 1990 m. pabaigoje įvyko visutiniai tiesioginiai Lenkijos prezidento rinkimai. Antrajame ture laimėjo L. Valensa, surinkęs 74% balsų. 1991 m. rudenį buvo surengti pirmi visiškai laisvi parlamento rinkimai.

Vengrijoje socialistinei darbininkų partijai 1989 m. teko sutikti su kitų partijų įteisinimu ir ištrauktį jų atstovus i vyriausybę. Konstitucijos pakeitimai numatė įvesti demokratinį valdymo būdą, užtikrinti piliečių pilietines bei politines teises ir laisves. 1990 m. kovo-balandžio mėnesį

Generalas Wojciechas Jaruzelskis

Anglių istorikas P. Džonsonas apie N. Čeūseskaus diktatūrą Rumunijoje ir jos nuvertimą

<...> Čeūseskus nebuvo Vakaruose nepopularus. Jį dargi labai vertino dėl jo nenoro taikytis prie visoklausių sovietinės užsienio bei gynybos politikos vingių ir sugebėjimo gražinti skolas ligi pasuktinio cerito už Vakarų prekes. Tai jam sekėsi daryti, privertus didžiąją savo tautos dalį gyventi pusbadžiu, paliekant jai tik tai, kas reikalinga gyvybei: palaikti, o visa kita eksportuojant.

<...>

Čeūseskus iškėjo, kad jis apsaugotas nuo revoliucioninės bangų, kurios nušlavė jo kolegas kitose šalyse. Paskutiniame partijos plenarieje 1989 m. gruodžio pradžioje jo penkias valandas užsilepusi kalba 67 kartus buvo pertraukta audringais plojimais. Čeūseskus jautėsi talptvirtai, kad išvyko oficialaus vizito į Iraną. Tačiau žinios apie bruzdėlimus šalyje privertė jį skubiai sugrįžti. Gruodžio 21 d. jis kreipėsi į milijnią, susirinkusią prie prezidento rūmų. Minė šaukė ir plūdo Čeūseskų, kuris su žmona Elena, ne mažiau nemegstama nei jis patis, pasislėpė rūmuose. <...> Rytojais dienų liems teko bėgti iš rūmų srūgtaspamliu. Ta, kas įvyko vėliau, gaubia paslaptis. Čeūseskaus planas pasislėpti vlenarieje iš Sekuritatės (Saugumo tarnybos) bunkeriu nepasisekė. Jį palko artimiausiai padėjėjai. <...> Čeūseskus buvo sugautas kartu su žmona. Kalėdų išvakarėse karinės tribunolas nutelsė juos abu mirti už "nusikaltimus tautai", ir jie buvo nedelsiant sušaudyti. Čeūseskaus žlugimas tapo galius dėl armijos ir daugelio partijos vadovų pozicijos pasikeitimo. Tačiau sekuritatė liko ištikima savo šeimininkui net po jo mirties, ir ko vos tunelliuose be bunkeriuose tebėsi dar dvi savaitės, kol pagalbau armija įvedė visišką savo kontrolę. Buvo paskelbta apie daugybę aukų, bet patikrinus pasirodė, kad jų skaičius siekia tik tūkstantį ar net daug mažiau. <...>

П. Джонсон. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы. т. 2. Москва, 1995, с. 383-384.

Rumunijos sukilėliai.

Bukareštas, 1989 m. gruodžio 23 d.

Rusų diplomatas ir politologas apie komunistų valdžios žlugimą Europos socialistinėse valstybėse

Paaškėjo, kad valdančios partijos, praradusios autoritetą ir suskaldytos idėjinėlių bei asmeninių nesūtarimų, jau nebegali kalp anksčiau <...> išlaikyti padėties kontrolės. Atnodė galingi režimai, turintys viską – armiją, saugumo organus, masinės informacijos priemones – subyrėjo per keliolika dienų. Atskirtos nuo valstybės aparato sparčiai slipo ir partijos. Todėl komunistų partijoms teko užleisti valdžią opozicinėms jėgomis. Dabar, prisimindami derybas su tuometinė valdžia, svarystumas prie "apskritojo stalo" <...>, buvusių opozicijos vadovai prisipazistė, kad patys tada nesuprato, kokia slėpna buvo valdžia.

В. П. Мусатов. Восточная Европа: процесс перемен. Новая и новейшая история. 1991, № 2, с. 23.

ivykusiouose parlamento rinkimuose komunistai, pakeitė programą ir pasivadine Vengrijos socialistų partija, surinko tik apie dešimtadalį balsų ir neteko valdžios. Vyriausybę sudarė nekomunistinės partijos.

Politines reformas ilgai delsė vykdyti Čekoslovakijos valdžia. 1989 m. lapkričio mėnesį vyko šimtataukstantiniai mitingai ir demonstracijos. Čekoslovakijos komunistų partijos vadovai ginklu slopinti opozicijos nesiryžo. Vyriausybę atsistatydino. Daugumą postų naujoje vyriausybėje užėmė opozicinės organizacijos, vadinamojo Piliečių forumo veikėjai. 1989 m. gruodžio mėnesį Čekoslovakijos prezidentu buvo išrinktas už opozicinę veiklą kalintas rašytojas V. Havelas. 1990 m. birželio mėnesį parlamento rinkimuose daugumą balsų surinko Piliečių forumas.

Bulgarijos komunistai mėgino užbėgti įvykiams už akių ir 1989 m. lapkričio mėnesį nušalinę savo ilgametį lyderį T. Živkovą, ēmė patys vykdyti pertvarkymus. Komunistų partija pasivadino Bulgarijos socialistų partija. Jai pavyko laimeti laisvus rinkimus 1990 m. vasarą ir gauti daugumą parlamente.

Permainos neaplenkė ir Albanijos, kurioje ligi ilgamečio komunistų partijos ir valstybės vadovo E. Hodžos mirties 1985 m. viešpatavo išties staliniškas režimas. Hodžos išplėtė sušvelnino politiką, o 1990 m. Albanijoje išsiplėtė opozicinės judėjimas. Valdžiai teko ieteisinti kitų partijų veiklą, paleisti politinius kalinius. Komunistai, pasivadine socialistų partija, laimėjo pirmuosius laisvus parlamento rinkimus, bet buvo išrinkta ir kitų politinių jėgų atstovų.

Jokių permainų nesirengė daryti Rumunijos diktatorius N. Čeušeskus. Partinėje ir karinėje vadovybėje prieš jį brendo sąmoksłas. Kai 1989 m. gruodžio 21 d. Bukarešte prasidėjo demonstracijos, armija sukilo. Prieš sukilių kovojo tik saugumo tarnybos daliniai, kurie greitai buvo sutriuškinti. N. Čeušeskus su žmona bandė pabėgti, tačiau juos sugavo ir nužudė. Komunistų partija suiro, stoję prieš Čeušeskų jos veikėjai sukūrė Nacionalinio gelbėjimo frontą (NGF). Pradėjo veikti ir kitos partijos. 1990 m. gegužės mėnesį Rumunijos prezidentu buvo išrinktas NGF lyderis I. Iljeskus, frontas gavo absoliučią daugumą parlamente. Tačiau šalies ūkio padėtis pasidarė dar blogesnė nei Čeušeskaus valdymo metais.

Vokietijos susivenijimas

1989 m. vasarą Vokietijos Demokratinėje Respublikoje prasidėjo platus opozicinės judėjimas, o spalio mėnesį buvo priverstas atsistatydinti komunistų partijos – VVSP ir valstybės vadovas E. Honekeris. VDR piliečiams buvo leista laisvai bendrauti su Vakarų vokiečiais, pradėta ardyti ir ligi 1990 m. vasaros nugriauta Berlyno siena. VVSP pasivadino Demokratinio socializmo partija, tačiau jos įtaka labai sumažėjo. Sparčiai augo neatidėliojo susijungimo su VFR šalininkų skaičius.

Susivenijimas priklausė ne vien nuo rytinės Vokietijos dalies gyventojų nuotaikų. Reikėjo pačios VFR vyriausybės ir – tai dar svarbiau – SSRS sutikimo. 1989 m. lapkričio mėnesį M. Gorbačiovas manė, jog įvykdžius pertvarky-

1989 m. lapkričio 9 d. griuvo Berlyno sieną, ne tik Vokietijos, bet ir Europos padalijimo bei šaltojo karo simbolis. 1990 m. naktį iš spalio 2 i 3 dieną vokiečiai šventė šalies susivenijimą.

mus Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, ji galės egzistuoti kaip nepriklausoma valstybė, palaipsniui suartėdama su VFR. Tam iš pradžių pritarė ir VFR kancleris H. Kolis, bet jis greitai pakeitė savo požiūrį ir dėjo pastangas nedelsiant prijungti VDR prie VFR. VFR politikai savo poziciją grindė Rytų Vokietijos gyventojų valia.

Iš tikrujų 1990 m. kovo mėnesį laisvuose VDR parlamento rinkimuose absooliučią daugumą iškovojo partijos, stojančios už tokį susivenijimą, o Demokratinio socialistų partija surinko tik 17% balsų. Jau nuo 1990 m. liepos 1 d. abiejose vokiečių valstybėse įvesta viena valiuta – VFR markė, panaikinti tarpusavio muitai. Tų pat metų spalio 3 d. VDR nustojo egzistavusi – ji, savo parlamento nutarimu, prisijungė prie VFR. Vokietijos suskaldymas praėjus 45 metams nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo likviduotas.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite 1980 m. įvykių Lenkijoje ir "Solidarumo" judėjimo iškilimo priežastis.
2. Kodėl SSRS valdžia nesiryžo vykdyti intervencijos Lenkijoje 1980-1981 m.?
3. Kokia buvo pertvarkos SSRS įtaka Europos socialistiniems šalims?
4. Paaiškinkite, kodėl beveik visų Europos socialistinių valstybių vyriausybės nusileido opozicijos reikalavimams.
5. Nuo kokių vidinių, vokiškų, ir tarptautinių veiksnių priklausė Vokietijos susivenijimo galimybė 1989-1990 m.?

52. Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimas

Nacionaliniai sajūdžiai Baltijos šalyse

Baltijos respublikose pasipriešinimas ir disidentinė veikla nebuvo išnykusi visą SSRS okupacijos laikotarpi. Žmonės nepamiršo prarastos nepriklausomybės. Lietuvoje disidentai leido pogrindinę spaudą. Stichiškos demonstracijos, nors ir nedaužnai, kildavo per sporto varžybas, roko koncertus, religinių ir tarpukario respublikos valstybinių švenčių dienomis. Po kiekvieno viešo protesto valdžia griebdavosi įvairiausią represiją. Jų baimė vertė žmones veikti labai apdairiai, net ir M. Gorbačiovo perestroikos laikais.

Perestroikos metu platesnė opozicija sovietinei sistemei pirmiausia pasireiškė įvairių kultūrinių, gamtosauginių organizacijų veikla. Šių ne valdžios įkurtų organizacijų atsiradimas buvo naujas reiškinys. Estijoje pasipriešinta planams statyti fosfatų kasyklas, nes dėl šio plano į respubliką turėjo atvykti tūkstančiai rusų darbininkų. Latvijoje Žalieji pasipriešino naujų hidroelektrinių ant Dauguvos upės statybai. Didžiausius protestus sukėlė ketinimai statyti ketvirtą reaktorių Ignalinos atominėje elektrinėje. Savotišką opoziciją Maskvos vykdomai politikai reiškė ir ekonomistų kuriami įvairūs projektai, kurių pagrindinė mintis – ūkinis respublikų savarankiškumas.

1987-ieji – pirmųjų viešų politinių demonstracijų metai. Latvijos disidentų grupė "Helsinki-86" birželio 14 d. Rygoje, prie Laisvės paminklo, paminėjo 1941 m. birželio trėmimus. Tais pačiais metais rugpjūčio 23 d. visų Baltijos respublikų sostinėse įvyko demonstracijos, kurių dalyviai pasmerkė Molotovo - Ribentropo paktą. Tą dieną Vilniuje į demonstraciją prie A. Mickevičiaus paminklo susirinko tik keli šimtai žmonių, daugiausia buvusių politinių kalinių ir disidentų, bet ji turėjo didžiulį psichologinį efektą. Nors šios demonstracijos dalyviai vėliau buvo terorizuojami ir smerkiama, Lietuvos gyventojai pajuto ir pamatė, kad viešas savo požiūrio demonstravimas perestroikos sąlygomis yra

įmanomas. Praėjus metams šimtataukstantinių demonstracijos tapo politinio gyvenimo kasdienybe.

1988 metai žymi svarbią ribą kovoje už nepriklausomybę. Tais metais Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje susikūrė visuomeniniai politiniai judėjimai – Estijos ir Latvijos Liaudies Frontai bei

1987 08 23 demonstracija Vilniuje, prie A. Mickevičiaus paminklo

Lietuvos Sajūdis. Šios masinės organizacijos subūrė daugumą respublikų gyventojų. Veiklos pradžioje naujieji judėjimai deklaravo tik visuomeninio gyvenimo reformų būtinumą, paramą Gorbačiovo perestroikai, bet visiems buvo aišku, kad atėjus laikui bus prabilta už nepriklausomybės atkūrimą.

Liaudies frontai ir Sajūdis darė didelį poveikį politinei Baltijos respublikų raidai 1988-1989 m. Jiems reikalaujant visų trijų respublikų Aukščiausiosios Tarybos sugrąžino anksčiau draustus tarpukario respublikų simbolius – himnus, herbus, vėliavas, paneigė 1940 m. Sovietų aneksijų teisėtumą. 1989 metais Lietuvoje Vasario 16-oji buvo minima oficialiai. Visose respublikose nacionalinės kalbos paskelbtos valstybinėmis. Didelę svarbą turėjo priimtos suvereniteto deklaracijos, kurios teigė, kad respublikų išstatymai viršesni už sajunginius.

1989 m. pabaigoje įvykių Baltijos respublikose verčiamas SSRS Liaudies deputatų suvažiavimas Molotovo - Ribentropo paktą paskelbė negaliojančiu. Tuo metu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje buvo atvirai svarstoma, kaip siekti nepriklausomybės.

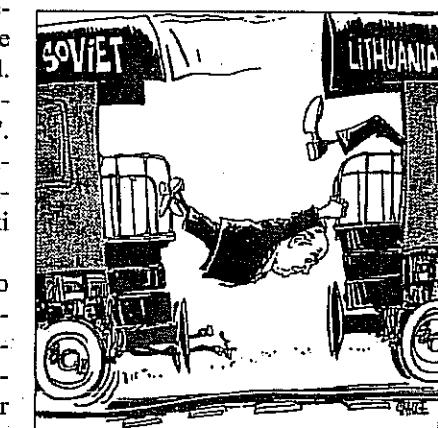
Naujomis politinio gyvenimo aplinkybėmis, bijodamos prarasti bet koki gyventojų palaikymą, nuo TSKP atsiskyrė Lietuvos ir Estijos komunistų partijos.

1988-1989 m. Liaudies Frontai ir Sajūdis pasiekė viską, ką buvo galima iškovoti liekant SSRS sudėtyje. Visus šiuos pasikeitimus palaikė absoluti gyventojų dauguma, savo pritarimą demonstruodama šimtataukstantiniuose mitinguose. 1989 m. rugpjūčio 23 d. įvyko įspūdinga prieš okupaciją nukreipta demonstracija "Baltijos kelias". Apie du milijonus Baltijos šalių gyventojų susikabinę rankomis sudarė nenutrūkstančią grandinę nuo Vilniaus iki Talino.

Šių įvykių akivaizdoje Maskva tapo visiškai bejėgė ir nerado jokių priemonių, galėjusiu bent kiek pristabdyti įvykių raidą. Diktatūros sąlygomis puišiausiai veikusios institucijos (KGB ir kitos) SSRS vadovams negalėjo pasiūlyti nieko racionalaus. Visiška Maskvos sutrikimą rodė Brežnevo laikų stilus pareiškimas, paskelbtas po "Baltijos kelio". Pagrindinė šio dokumento mintis – dėl visko, kas kas vyksta Baltijos respublikose, kalti nacionalistai.

Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas

1990 m. pradžioje įvyko eiliniai respublikų Aukščiausiuosius Tarybų rinkimai. Juos didele persvara laimėjo nepriklausomybės šalininkai ir Sajūdis, gavęs daugiau nei 90% vietų. Tai buvo svarbiausia priešlaida legaliai išstoti iš SSRS ir

atkurti nepriklausomybę. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos AT, pirmininkaujant V. Landsbergiui, priėmė Lietuvos Nepriklausomos valstybės atkūrimo aktą.

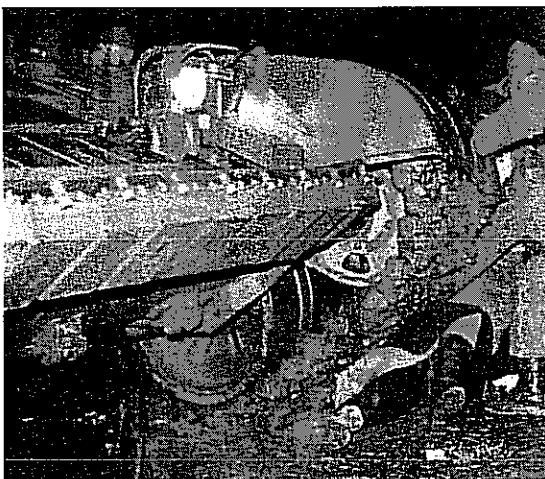
SSRS Liaudies deputatų suvažiavimas ir M. Gorbačiovas émė reikalauti jí atšaukti ir neketino taikstytis su įvykusiu faktu. SSRS nutrauké naftos tiekimą Lietuvai. Lietuvos AT buvo priversta 1990 m. birželio 23 d. priimti Nepriklausomybės atkūrimo akto moratoriumą. Jis buvo priimtas su išlyga, kad po jo prasidës tarpvalstybinës Lietuvos ir Maskvos derybos. Jis nereišké, kad atsisakoma pagrindinio politinio tikslo – nepriklausomybës.

Maskvos reakcija į Kovo 11-osios aktą Estiją ir Latviją skatino rinktis laipsniškesnį kelią į nepriklausomybę. Estijos ir Latvijos AT panaikino sovietų aneksiją ir paskelbë pereinamajį laikotarpį iki visiškos nepriklausomybës.

Baltijos šalių ir Kremliaus santykiai atsidûrë aklavietėje. Maskvos pozicijos nepriklausomybës siekiančiose respublikose vis akivaizdžiau silpnėjo. Tapo viškai aišku, kad demokratinëmis priemonëmis, išskiriantis ar propaganda atsiskyrimo proceso nepavyks sustabdyti.

Sovietai ginkluotam puolimui pasirinko laiką, kai 1991 m. pradžioje Vakarų valstybių démesys buvo nukreiptas į karą Persų įlankoje. Sustipréjo propagandinis karas. SSRS žiniasklaidos priemonës nuolat skelbë prasimanyimus apie Baltijos respublikas. 1991 m. sausio 2 d. kariškiai užgrobë Rygos spaudos rûmus, sužeidé keletą žmonių. Į Vilnių atvyko desantininkai iš Pskove dislokuotos divizijos. Sovietų vidaus reikalų ministerijos ir desantiniai daliniai užiminéjo pastatus Vilniuje, tuo keldami vis didesnę įtampą ir provokuodami konfliktus. Sausio 11 d. jie, šaudydami į orą, užémë Vilniaus spaudos rûmus. Keturi žmonës buvo sužeisti. Iš visos Lietuvos į Vilnių rinkosi žmonës palaikyti savo valdžią ir nuo galimo puolimo ginti Parlamentą, radijo ir televizijos komiteto pastatą, televizijos bokštą. Į visus armijos išpuolius buvo atsakoma tik taikiomis demonstracijomis.

Prieš pradedant didžiausią smurto akciją, pasaulio ir Rusijos visuomenei sulaužinti buvo paskelbta, kad Lietuvoje valdžia perima "nacionalinis gelbëjimo komitetas", niekam neatstovaujanti ir nežinoma organizacija. Naktj iš sausio 12 į 13 d. Vilniuje SSRS kareiviai, šaudydami į beginklę minia,

1991 m. naktis iš sausio 12-tojų į 13-tą prie televizijos bokšto

LITUUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DÉL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBÉS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jégos panaikintas Lietuvos valstybés suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vél yra nepriklausoma valstybë.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybës aktas ir 1920 m. gegužés 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dél atstatyto Lietuvos demokratinës valstybës niekada nebuvø nustojo teisinës galiø ir yra Lietuvos Valstybës konstitucinių pamatas.

Lietuvos valstybës teritorija yra vientisa ir nedáloma, joje neveikia jokiros kitos valstybës konstitucija.

Lietuvos valstybë pabrëžia savo ištikimybë visuotinai pripažintiems tarptautinës teisés principams, pripažista sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 metu Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliecio ir tautinių bénndrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškëja šiuo aktu pradeda realizuoti visa Valstybës suvereniteta.

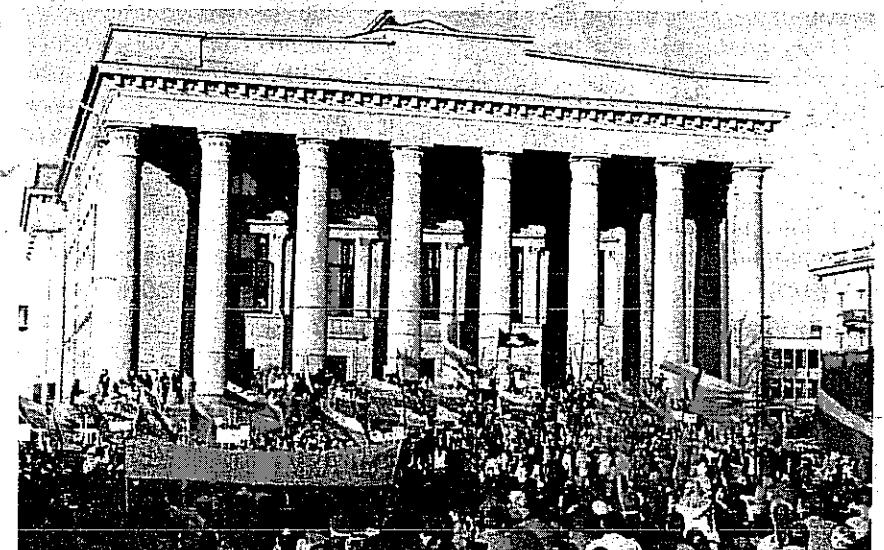
LITUUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

V.LANDSBERGIS

LITUUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

L.SABUTIS

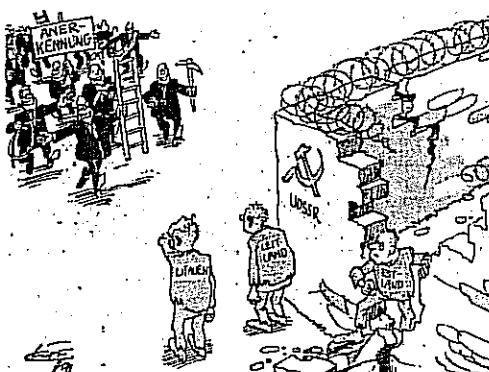
Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Demonstracija, palaikanti AT sprendimus, prie Aukščiausiosios Tarybos ir M. Mažvydo bibliotekos
1990 m. kovo mėnesį

užemė televizijos bokštą, radio ir televizijos komiteto pastatą. Trylika žmonių žuvo po tankų vikšrais ar nuo kulkų, keli šimtai buvo sužeisti. Po savaitės Rygoje karinės pajėgos šтурmavo VRM pastatą. 1991 m. liepos 31 d. Medininkų pasienio poste buvo žiauriai nužudyti septyni Lietuvos pareigūnai. Rygoje 1991 m. rugpjūčio 21 d. penki beginkliai žmonės žuvo, kai sovietiniai kariškiai bandė užimti vyriausybinius pastatus. Šiai desperatiškais veiksmais Maskva siekė įbauginti Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojus. Kraujo praliejimo ir kitų Maskvos priemonių poveikis buvo visiškai priešingas: Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojai šimtukstantiniuose mitinguose palaikė savo demokratiškai išrinktą valdžią. Atsirado Vakarų visuomenė stebinant reiškinys – neapykanta reformatorui Gorbačiovui.

Užgrobusi kai kuriuos svarbius pastatus ir nužudžiusi keliolika žmonių Maskva nieko nepasiekė. Baltijos respublikose ji ir toliau realiai nekontroliavo padėties. Griebtis platesnio masto teroro ar nušalinti teisėtai išrinktą valdžią M. Gorbačiovas neišdriso.

Išvaduotojai ateina. Rolf Heno karikatūra. "Stuttgarter Zeitung", 1991 08 29

ga ir kitos pasaulio valstybės. 1991 m. rugsėjo 17 d. visos trys Baltijos šalyse buvo priimtos į Jungtinių Tautų Organizaciją. 1993-1994 m. iš Baltijos valstybių išvesta sovietų armija.

Ūkio ir visuomenės raida

Baltijos valstybės, siekdamos išsivaduoti iš komunizmo ir atkurti savo valstybes, atsidūrė nepaprastai sudėtingoje padėtyje. Jų ūkis buvo visiškai integruotas į Sovietų Sajungos ekonomiką. 1989 m. kiekviena respublika eksportavo už Sovietų Sajungos ribų mažiau kaip 5% produkcijos. Respublikos neturėjo savo valiutų, ginkluotų pajėgų, pasienio apsaugos, muitinių, diplomatinių tarnybių, centrinių bankų. Reformas teko vykdyti ekonominio nuosmukio sąlygomis. Kelerius metus trukusi kova už nepriklausomybę, padidėjusios rusų naftos ir duju kainos sutrikdė ekonomikos funkcionavimą. Dvejus metus iš eilės pramonės

gamybos nuosmukis viršijo 30%, realusis darbo užmokestis nukrito apie 45%, benzino kainos pakilo daugiau kaip 10 000%, infliacija siekė 1000%. Dėl didelių energijos kainų ir dėl to, kad nutrūko ryšiai su buvusia SSRS, pramonės nuosmukis Baltijos šalyse buvo netgi didesnis negu pačioje Rusijoje. 1992 m. žiemą visos trys respublikos buvo atsidūrusios keblioje padėtyje. Trūko elektoriausiu dalykų. Dauguma butų karštą vandenį gaudavo tik dvi dienas per savaitę. Kambario temperatūra nepakildavo aukščiau 13 laipsnių.

Vis dėlto Baltijos šalių vyriausybės sėkmingsai žengė į priekį, išvengdamos rimų socialinių konfliktų. Per trumpą laiką buvo atkurtos arba sukurtos būtinos valstybinės institucijos, armijos, reformuotos įvairios visuomenės gyvenimo sritys, įvestos nacionalinės valiutos, užmegzti politiniai ir ekonominiai santykiai su daugeliu pasaulyje valstybių. Visose trijose Baltijos šalyse veikia demokratinės konstitucijos, gerbiamos žmogaus teisės. Dėl rinkimų demokratiškumo niekas neabejoja. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje susikūrė keliolika nepriklausomų radio, televizijos stočių, leidžiamų įvairias pažiūras atspindintys laikraščiai.

Baltijos valstybių vyriausybėms pavyko sustabdyti ekonominį nuosmukį, infliaciją ir pasiekti gamybos augimo. Kasmet didėja visų trijų šalių užsienio prekybos mastai, ypač su Vakarų šalimis. Didėja užsienio investicijos į regiono pramonę ir paslaugų sferą. Neatpažįstamai pasikeitė aptarnavimo sfera, prekių pasiūla, gyvenimo standartai. Lėtai, bet kasmet didėja gyventojų realiosios pajamos. Gerokai atsinaujino miestai, restauruojami anksčiau aplieisti pastatai.

Greta daugybės teigiamų poslinkių yra ir nemažai problemų. Lietuvoje retkarčiais pasireiškia politiniam stabiliumui trukdantys veiksmai. 1994 m. susprogdintas geležinkelio tiltas per Bražuolės upelį. Dėl to galėjo kilti didelių problemų su Rusija. Neaišku, kieno paraginti prieš valdžią maištavo ginkluoti Kauno savanoriai. Tik santūri Vyriausybės ir Prezidento A. Brazauskio reakcija leido išvengti krauso praliejimo. 1997 m. Vilniuje vykstant Rytų Europos šalių prezidentų konferencijai, buvo paskelbta apie tariamai SKAT karių rengtą pasiekimą į Baltarusijos prezidentą. Nė vienas iš šių valstybės saugumui pavojingų įvykių nebuvo ištirtas. Apie jų priežastis ir organizatorius visuomenė nieko tikro nežino.

Ūkiniam visų trijų šalių stabiliumui pakenkė bankų krizės, nuo kurių nukenčių tūkstančiai indėlininkų. Lietuvos užsienio prekybos neigiamas balansas nuo 1993 m. vis didėja, auga užsienio skolos. Varginančios problemas – nedarbės ir dalies visuomenės nuskurdimas. 1996 m. tik 28,6% bedarbių gavo bedarbio pašalpą. Nors valstybės socialinės programos padeda vargšams, tūkstančiai žmonių verčiasi elgetaudami arba iš to, ką pavyksta rasti šiukšlių konteineriuose ir savyrtynuose. Šimtai vargšų gyvena šiluminėse trasose arba glaudžiasi kur papuola. Tarp pačių vargingiausių – daug elgetaujančių, vagiliaujančių, niekur nesimokančių vaikų. Apleista sveikatos apsaugos ir švietimo sistemos. Lietuva yra tarp Europos šalių, švietimui skirtinių mažiausiai lėšų.

Prieš nepriklausomybės atkūrimą niekas neprognozavo, kad viena didžiausiai problemų Lietuvoje taps organizuotas nusikalstamumas. Kiekvieną mėnesį

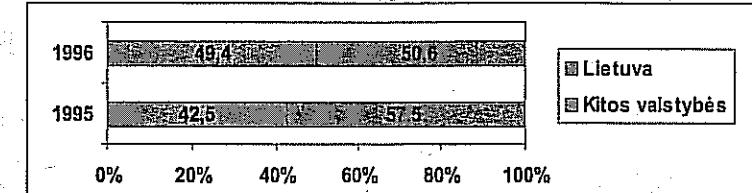
1997 05 22, Vilnius.
Sprogdinimai,
padeginėjimai,
šaudymai nieko
nebesteibina. 1997
m. įvyko 76
sprogdinimai. Situacija
nesikeičia ir 1998
m. Tai tampa
valstybinės
reikšmės problema.

1990	1993	1994	1995	1996
281	465	497	434	344

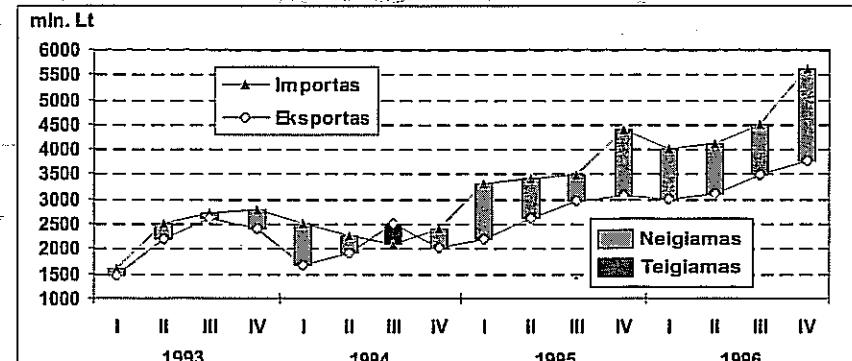
Nužudymų
skaičius Lietuvoje
per metus

žiniasklaidos priemonės praneša apie pavojingus organizuotų gaujų nusikaltimus: sprogdinimus, padeginėjimus, susišaudymus, žudymus, reketa, įvairias machinacijas, kurios mokesčių mokėtojams kainuoja milijonus taip trūkstamų švietimui, sveikatos apsaugai ir kariuomenei litų. Nusikaltėliai iš kontrabandos, buvusios valstybinės nuosavybės privatizacijos, sukčiavimo, reketo, plėšimų, automobilių vagysčių gauna didžiules pajamas. Jos skiriamos net pagal Vakarų standartus prašmatniems automobiliams pirkti, namams statyti, supirkinti pelną duodančią nuosavybę, ginklams, sprogmenims įsigyti, žudikams samdyti, nelegalaus verslo plėtotei bei valstybės pareigūnams papirkinėti. Todėl klesti korupcija, dėl kurios atitinkamos institucijos niekaip "nesuranda" problemos sprendimo būdų. Valstybės pareigūnai dažnai net "nemato" to, kas akivaizdu eiliniam piliečiui. Pavyzdžiu, kad didžiuliai turtus valdo jokių mokesčių niekad nemokėjė ar net iš viso nedirbę, prieš tai kalejimuose sėdėjė žmonės arba jų motinos, žmonos ir t.t. Dėl korumpuotų valdininkų kaltės yra išgrobsta keiliausdešimties milijonų užsienio paskolų arba buvo leidžiama kurti "bankus", kurie greitai "bankruodavo" savininkams išgrobščius indėlius. Matyt, korupcija lėmė ir tai, kad privatizuojant valstybės nuosavybę įvairūs objektai buvo perkami pusvelčiui, prieš tai nusikalstamoms grupuotėms susitarus dėl kainos. Apie šiuos nusikaltimus raše spauda, bet atsakingi valdininkai ir pareigūnai atakliai nesiėmė jokių veiksmų valstybės apvogimui sustabdyti. Tik sužūlėjusiems nusikaltėliams įvykdžius ypač akiplėškus nusikaltimus – pagrobus Prezidento A. Brazauskio ar vidaus reikalų ministro automobilį, nušovus žurnalistą, žauriai sumušus užsieniečius, nuginklavus policininkus – sukrunta policija, prokuratūra bei kitos tarnybos ir parodo, ką žino, ką gali. Šie neigiami reiskiniai tapo rimtu socialinės ir ekonominės pažangos stabdžiu. Nusikalstamumas, korupcija, nebaudžiamumas yra neatskiriama Lietuvos įvaizdžio Vakaruose dalis.

Statistikos metraštis apie nepriklausomą Lietuvą

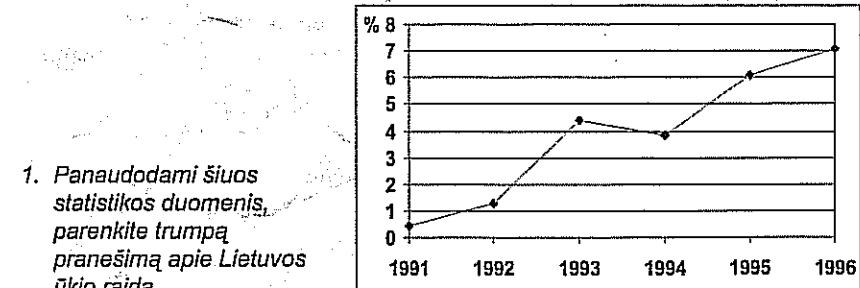
Lietuvos pramonės produkcijos realizavimas šalyje ir kitose valstybėse

Lietuvos užsienio prekyba ir balansas

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Bedarbiai	5,2	24,1	81,1	65,7	109,0	124,5
Bedarbiai, gaunantys bedarbio pašalpą	2,4	5,9	20,9	19,2	34,1	35,6
Gaunantčių pašalpą %	46,3	24,3	25,7	27,7	31,3	28,6

Bedarbių Lietuvuje skaičius tūkstančiais

Officialus nedarbo lygis Lietuvuje

Lietuvos politinė raida

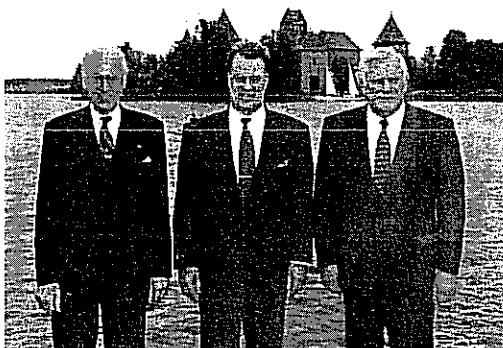
Pasiekus nepriklausomybę, nebeliko skirtingų pažiūrų žmones vienijančio veiksnio. Todėl sustiprėjo Sajūdžio politinė diferenciacija, kūrėsi politinės partijos, dažnai kildavo nesutarimų tarp buvusių bendražygių. Kartais jie įgaudavo aštrį konfliktų formą, kai atskirose frakcijose boikotuodavo Seimo posėdžius ar organizuodavo demonstracijas priešininkams "paspausti". Seimo Pirmininkas V. Landsbergis pamažu Seime prarado daugumos paramą. Todėl dešiniųjų iniciatyva 1992 m. spalio 25 d. įvyko priešlaikiniai Seimo rinkimai. Kritės gyvenimo lygis, objektyvios jaunos valstybės problemos, įvairios buvusiųjų dešiniųjų daugumos klaidos lėmė kairiųjų – Lietuvos demokratinės darbo partijos, vadovaujamos A. Brazauskui, absolūtią pergalę. LDDP iškovojo 76 (iš 141) vietas Seime.

Kartu su Seimo rinkimais vyko ir referendumas dėl naujos Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Konstitucija numatė sukurti visuotinai renkamo prezidento instituciją. Absoliuti dauguma, 1 447 334 rinkėjai (78%), balsavo už naują pagrindinį įstatymą.

1993 m. vasario mėn. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimus laimėjo A. Brazauskas, buvęs LDDP vadovas. Už jį balsavo 60,03% rinkimuose dalyvavusiu piliečių. A. Brazauskui pralaimėjo S. Lozoraitis, tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministro sūnus, Lietuvos pasiuntinys Vašingtone.

Per ketverius metus trukus LDDP valdymą valstybės gyvenime pasiekta ne mažai pažangos, buvo sustabdytas ūkio nuosmukis, augo eksportas, bet rinkėjams labiau įsiminė bankų bankrotai, nusikaltėlių siautėjimai, įvairios aferos. I vieną iš garsesnių skandalų įsipainiojo tuometinis LDDP vadovas ir Ministras Pirmininkas A. Šleževičius, kuris prieš pat vieno banko bankrotą, atsiėmė savo indėlių. Vėliau pasklido žinia, kad jis banke gaudavo didesnius procentus nei kiti indelininkai. Tai stipriai supurtė valdančiąją LDDP. Smuko net buvusio šios partijos vadovo, Prezidento A. Brazauskui, šiaip jau aukštasis reitingas.

Visa tai lėmė 1996 m. spalio mėn. įvykusiu eilinių Seimo rinkimų rezultatus. Juos didžiule persvara laimėjo V. Landsbergis vadovaujama Tėvynės Sajunga (Lietuvos konservatorai). I Seimą pateko 70 šios partijos išskeltų (daugiau nei pusė visų išrinktų) atstovų. Dar 16 vietų Seime iškovojo konservatoriams artima Krikščionių demokratų partija. Šios dvi

Baltijos valstybių Prezidentai Trakuose:
L. Meris, G. Ulmanis, A. Brazauskas
(Prezidentas 1993-1998)

partijos suformavo vyriausybę koaliciją. Koalicinei vyriausybei vadovauja G. Vagnorius. Absoliuti daugumą Seime turėjusi LDDP iškovojo tik 12 vietų. Tarp įtakingiausių partijų Seime – Centro sąjunga (13 vietų) ir Socialdemokratų partija (12 vietų).

1998 m. sausio mėnesį Prezidento rinkimus, aplenkęs buvusi generalinį prokurorą A. Paulauską, laimėjo nuosaikų centristinių pažiūrų politikas Valdas Adamkus.

Sudėtingiausia užsienio politikos problema – santykiai su Rusija. Su Maskva niekaip nepavyksta pagerinti santykijų. Iki 1998 m. iš Baltijos šalių tik Lietuvai su Rusija pavyko pasirašyti sutartį dėl sienų, bet ir ji sukėlė didelį įvairių Dūmos frakcijų priešiškumą. Iki 1998 m. Lietuvai nebuvo grąžinti po 1940 m. okupacijos užgrobtį ambasadą pastatai Romoje ir Paryžiuje. Rusija Baltijos šalių prekėms taiko griežtas importo sąlygas ir didelius muitus. Dėl propagandinių puolimo prieš nepriklausomybę atgavusias šalis daug Rusijos gyventojų priešiškai žiūri į Lietuvą, o ypač į Latviją ir Estiją. Pastarosios šalys nuolat kaltinamos tariamu ten gyvenančių rusų teisių pažeidinėjimu. Nuolatiniai Rusijos dešiniųjų ir kairiųjų nacionalistų propagandiniai išpuoliai ir neaiškios šios didžiulės šalies raidos perspektyvos sukuria Baltijos šalių visuomenėje netikrumo dėl ateities jausmą ir verčia ieškoti saugumo garantų Vakaruose. Visos trys Baltijos šalys siekia narystės Europos Sajungoje ir NATO. Bet tam ypač prieinasi Rusija, o ir Vakarų šalys nenori imtis įsipareigojimų dėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos saugumo.

Klausimai ir užduotys

1. Kokiomis aplinkybėmis kūrėsi ir veikė nacionaliniai sajūdžiai Baltijos šalyse?
2. Kokie pokyčiai įvyko Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1987-1989 m.?
3. Kokia buvo Maskvos reakcija į 1990 m. kovo 11 d. aktą?
4. Papasakokite apie savo šeimos, kaimynų dalyvavimą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimė 1988-1991 m.
5. Kokias problemas turėjo spręsti Baltijos šalių vyriausybės reformuojant valstybę? Kokius reformų rezultatus matote šiandien?
6. Pasiremdami spauda parenkite pranešimą apie aktualiausias Lietuvos politinio gyvenimo problemas.

1998 m. sausio 13 d., Vilnius, Nepriklausomybės aikštė.
Seimo Pirmininkas V. Landsbergis ir 1998 m. išrinktas
Lietuvos Respublikos Prezidentas V. Adamkus

53. Posocialistinių šalių problemos

Demokratijos kūrimas

Ir Centrinės bei Pietryčių Europos šalyse, ir buvusioje SSRS senojo valdymo sistema 1989-1991 m. nustojo gyvavusi. Komunistų partijos pakeitė pavadinimai – pasivadino socialistų, socialdemokratų ir kitokiai vardais, stengėsi gauti piliečių paramą rinkimuose. Tačiau tos partijos astovavo beveik išimtinai savanaudiškiems buvusio valdančio sluoksnio interesams.

Posocialistinėje šalyse gyvenimas tapo daug laisvesnis. Centrinės ir Pietryčių Europos valstybėse, taip pat Baltijos šalyse, Rusijoje ir Ukraineje piliečiai gali viešai reikšti savo nuomonę visais aktualiais klausimais, kritikuoti valdžios politiką nesibijodami saugumo persekcionimui ir įkalinimo. Realybe tapo religinių įsitikinimų, žodžio, spaudos, susirinkimų laisvės. Atkurtos anksčiau veikusios nekomunistinės partijos, įkurta daug naujų. Visos jos gali nevaržomai veikti, skleisti savo idėjas, kelti savo kandidatus parlamento, prezidento, savivaldybių rinkimuose.

Atrodytu, kad buvę komunistai neturėjo galimybų laimėti laisvų rinkimų Centrinės ir Pietryčių Europos valstybėse. Tačiau atsitiko kitaip. Bulgarijoje socialistų partija nugalėjo parlamento rinkimuose 1990 ir 1995 m., Lenkijoje kairioji demokratų sąjunga – 1993 m., Vengrijoje socialistų partija – 1994 m., Rumunijoje komunistų išėdiniai laimėjo visuose parlamento ir prezidento rinkimuose iki pat 1996 metų. Nemažai balsų komunistai gauna Čekijoje, VFR rytinėje dalyje (buvusioje VDR teritorijoje). Netgi Albanijoje, kuria beveik keturiadesimt metų valdė komunistinis diktatorius E. Hodža, socialistų partija 1997 m. didžiuile balsų dauguma laimėjo parlamento ir prezidento rinkimus. Tiesa, buvę komunistai rinkimuose ir praranda valdžią. Taip įvyko Bulgarijoje bei Rumunijoje 1996 m., o Lenkijoje – 1997 m.

Buvusių komunistų įtaką palaiko tai, kad jiems priešiškos partijos, paėmūsios valdžią, vykdė (išskyrus galbūt Čekiją) politiką, kuri atitiko tos pačios komunistinės nomenklatūros interesus, įgalino ją išsidalyti ("privatizuoti") valstybės turtą. Besivadinantys antikomunistais pasitarnavo nomenklatūrai ne ką mažiau už buvusius komunistus. Pavyzdžiu, Lenkijoje 1989-1993 m. vyriausybės, kuriose vyravo Laisvės sąjungos veikėjai, vykdė beatodairiškas reformas. Atpildu tapo rinkėjų parama buvusiems komunistams – kairiajai demokratų sąjungai. Ir kaip tik ji, sudariusi koaliciją su valstiečių partija, pristabdė privatizaciją, daugiau dėmesio rodė socialiniams miesto ir kaimo nepasiturinčiųjų reikalams. Visose šalyse ir buvę komunistai, ir besivadinantys antikomunistais vykdo panašią politiką, tačiau pirmieji apdaresni ir nerodo tokios arogancijos platiems gyventojų sluoksniams. Ypač tai ryšku Rusijoje, kur komunistų partija turi daugiausia deputatų parlamente – Valstybės dūmoje. Tačiau didesnės įtakos Rusijos valdymui parlamentas neturi, nes pagal 1993 m. konstituciją jis negali nušalinti vyriausybės. Šioji atsakinga tik prezidentui B. Jelcinui.

Žodynas

A priori – iš anksto, nepalsant faktų.

Arogancija – išdidumas, pasipūtimas, kitių niekinimas.

Etninis valymas – kitataucių išvijimas ar išskeldinimas, siekiant, kad kurioje nors teritorijoje gyventų vienos tautos žmonės.

Popiežius Jonas Paulius II apie kapitalizmą, vadintamą laisvąją rinką ir radikaliojo kapitalizmo-liberalizmo ideologiją

Ūkinė laisvė yra tik vienas žmogaus laisvės elementas. Kai ta ūkinė laisvė pasidaro savarančiška, vadinas, kai žmogus vertinamas labiau kaip gamintojas ar gėrybių vartotojas, o ne kaip subjektas, kuris gaminia ir vartoją tik tam, kad gyventų, tada laisvė praranda būtiną ryšį su asmeniu ir galų gale atskiria ji nuo visuomenės ir prislegia.

Valstybės pareiga taip pat apginti ir garantuoti tokį visuotinį gėrį, kaičių žmogiškoji aplinka ir gamtinė aplinka, kurių nepadės išsaugoti veikiantys paprasti rinkos mechanizmai. Kaip senojo kapitalizmo laikais valstybės pareiga buvo ginti pagrindinės darbo teisės, taip dabar naujojo kapitalizmo, valstybės ir visos visuomenės pareiga apsaugoti kolektivinės gėrybes. <...>

Yra svarbūs žmonių reikalavimai, kurie nepaklūsta rinkos logikai. Yra gėrybių, kurių dėl jų prigimties negalima ir nedera parduoti ar pirkti. Be abejonių, rinkos mechanizmai telkia tam tikrą naudą. <...> Tačiau su tuo susiję pavojai vertinti rinką iš "stabmelystės" poziciją, nekreipliant dėmesio į tas gėrybes, kurios dėl savo prigimties negali būti iprastomis prekėmis. <...> Marksistiškė koncepcija pralaimejo, bet, kaip ir anksčiau, pasitinkalo išnaudojimo faktų, ypač Trečiajame Pasaulyje, taip pat pastebimasi žmonių susvetimėjimas, ypač labiausiai išsiysisčiuose šalyse, o prieš jį griežtais pasišako bažnyčia. Daugybė žmonių kaip ir anksčiau gyvena labai skurdžiai materialiniu ir moraliniu požiūriu. Žlugus komunistinei sistemiui, daugelyje šalių neabejotinai išnýko viena iš kiliucių, neleidus veiksmingai ir realiai spręsti tų problemų, tačiau to nepakanka, kad jas būtų galima iki galo išspręsti. Tiesą sakant, yra pavojuς, kad galii paplisi radikaliosios ideologijos kapitalizmas, kuris net nemégina nagrinėti tų problemų laikydamas a priori pasmerktus nepasiekimui visus būdus joms išspręsti, aklai tikintis, kad jos išnyks laisvosios rinkos sąlygomis.

Jonas Paulius II. Enciklika Centesimus annus. Logos. Religijos, filosofijos ir meno žurnalas. 1991-1992, nr. 4, p. 83-85.

1. Kaip Popiežius vertina valstybės ir rinkos vaidmenį šiuolaikiiniame pasaulyje?
2. Suraskite Popiežiaus nuomonę apie vadinamojo radikaliojo kapitalizmo-liberalizmo ideologiją.

Šventojo Tėvo sutikimas Vilniaus oro uoste 1993 m. Iš kairės: arkivyskupas A. J. Bačkis, Popiežius Jonas Paulius II, vyskupas P. A. Baltakis.

Keičiantis politiniams gyvenimui kai kur vėl išryškėja seni tautiniai nesutari-mai, egzistavę ir valdant komunistams, bet užslėptai. Jugoslavijoje šie nesutari-mai tapo federacinės valstybės suirimo ir karo priežastimi. Rumunijoje vėl atsi-naujino tautinis konfliktas tarp rumunų daugumos ir vengrų mažumos. Čekos-lovakijoje prieštaravimai tarp čekų ir slovakų taip pat suardė valstybę, tik čia išsiskyrimas buvo visiškai taikus. 1993 m. sausio 1 d. oficialiai paskelbtos ne-priklasomos Slovakijos ir Čekijos respublikos, kurios tarpusavyje palaiko ganētinai normalius santykius.

Ūkio pertvarkymas ir socialinės problemas

Daugelis politikų, ekonomistų ir paprastų piliečių manė, jog likvidavus komu-nistų diktatūras ir pertvarkius ekonomiką sparčiai pradės klesteti ūkis ir gyven-tojų materialinė gerovė. Tačiau viltys nepasiteisino. Viena, jos išvis buvo per-dotos, o antra – posocialistinių valstybių vyriausybės (išskyru Čekijos, Slova-kijos bei Slovėnijos) pertvarkymus vykdė neapgalvotai, neretai – paskubomis ir netgi visiškai neprotingai.

Privatizacija buvo siekiama: a) padidinti valstybei ligi tol priklausiusių įmonių gamybos efektyvumą; b) gauti papildomų lėšų į valstybės biudžetą; c) su-kurti savininkų sluoksnį, kuris geriau tvarkytų įmones negu valstybės skiriami direktoriai. Šie savininkai turėjo sudaryti demokratijos atramą. Tačiau tikslų pasiekti nepavyko. Padidėjo tik nedaugelio privatizuotų gamyklių ir fabrikų efektyvumas. Nemažai privatizuotų įmonių patiria didžiuolių sunkumus, kai kurios visiškai nutraukė gamybą. Dar blogiau, kad kai kurios įmonės patekdavo į aferistų rankas. Šie užstatydavo jas bankuose, pasiimdavo paskolas ir toliau visiškai nebesirūpindavo gamyba. Lėšų į valstybių biudžetus už privatizuotas įmones surinkta mažai, o buvusios SSRS respublikose – beveik nieko. Mat čia, pvz., Lietuvoje ir Rusijoje, gyventojams buvo išdalyti investiciniai čekiai (Ru-sijoje – vaučeriai), už kuriuos jie galėjo įsigyti privatizuojamų įmonių akcijų. Tačiau investicinius čekius ir vaučerius supirkinėjo apsukrūs asmenys, kartais tiesiog kriminaliniai nusikaltėliai, už 0,05 ar net 0,01 jų oficialios vertės. Gamyklos, fabrikai, didelės parduotuvės, restoranai atiteko naujiems savininkams, galima sakyti, veltui. Privatizacija suderė sėlygas pasaulio istorijoje neregėtai korupcijai, piltnaudžiavimams ir kitokiems nusikaltimams. Rusijos privatizaci-ja netgi buvo pavadinta „didžiaja kriminaline revoliucija“. Naujieji savininkai – turtuoliai švaisto lėšas prabangai, perka nekilnojamąjį turtą Vakarų. Su-prantama, tokie savininkai néra ir negali būti demokratijos atrama.

Didelė bėda posocialistinėms valstybėms – nuolat didėjantis jų užsienio pre-kybos deficitas. Importas auga daug sparčiau negu eksportas. Svarbiausia tokio reiškinio priežastis: Vakaru, pirmiausia Europos Sąjungos valstybės, pasieké, kad beveik visi apribojimai įvežti jų prekes būtų panaikinti. Tad Vakarų prekės užplūdo posocialistinių šalių rinkas. Tai tapo viena iš priežascių, kodėl visose šiose šalyse smarkiai sumažėjo pramonės ir žemės ūkio gamyba, kurios smuki-mas sėlygojo nedarbo didėjimą. Rusijoje milijonai darbuotojų mėnesių mene-

Džordžas Sorošas. Kapitalizmo grėsmė

<...> Mūsų visuomenėje vyrauja tilkėjimas stebuklinga rinkos ekonomikos galią. Nevaržomo kapitalizmo doktrina grindžiamą tuo, kad visuotinė gerovė greičiausiai pasiekiami vadovau-jantis laisvalis interesais. Bet kadangi pripažįstama ne bendrą, o individuo interesų viršenybę, dabartinė mūsų sistema apibūdinama kaip atvira visuomenė, beje, ji toli gražu netobula.

<...> Kadangi komunizmas ir net socializmas visiškai prarado pasitikėjimą, manau, kad nevaržomo kapitalizmo grėsmė šlandėja stiprišnė už tą, kurią kelia totalitarinės ideologijos.

<...> Rinkos mechanizmui plečiantis, pasidarė vis sunkiau vadovaujantis ne rinkos nustatomomis vertybėmis. Reklama, marketingas, net pakuočia formuoja žmogaus poreikį, o ne, kaip teigia laisvojo kapitalizmo teorija, tenkina ji. Pinigai ir sékmė tampa svarbiausiomis vertybėmis. Kas brangiausia, laikoma geriausia. Tai, kas anksčiau buvo profesija, tapo būznui. Politikai, kurie laikosi principų, toli gražu ne padedančių laimėti rinkimus, nurašomi kaip nevykėliai mėgėjai. Sékmės kultas pakeitė tilkėjimą principais. Visuomenė liko be īnkarų.

Laisvojo kapitalizmo ideologija, pasiūlą ir paklausą traktuodama kaip duotybę, o valdžios kiši-masi kaip didžiausią blogą, visiškai neigia ir pajamų paskirstymą. Gerovės kaupiasi savininkų rankose, ir jei nebus jokio paskirstymo mechanizmo, nelygybė gali peržengti bet kokias ribas. Gerovės paskirstymą neigiantis laisvasis kapitalizmas kartu remia teoriją, kad išgyvena tik stipriausieji. Tačiau <...> civilizuota visuomenė negali remitis principiui – išlieka tik stipriausieji.

Lietuvos aidas, 1997 02 13, nr. 30, 1997 02 14, nr. 31.

1. Idėmiai perskaitykite šį tekštą ir apibūdinkite svarbiausius jo teiginius.
2. Kodėl, Jūsų nuomone, Džordžas Sorošas – milijardierius ir filantropas – mano, kad nevaržomo kapitalizmo grėsmė žmonijai dabar yra didesnė negu vadinančių totalitarinių ideologijų?

„Naujujų rusų“ gyvenimo būdas

<...> Naktinių klubų ir kazino, braigilių restoranų ir saunų lankytocių – tai daugiausia žmonės, nepatenkantys į pirmajį turtingiausiuų tūkstančių. Visiems, kurie pežengia tam tikrą ribą, būdina turėti „Mercedes – 500“ arba „Mercedes – 600“: vien tiks Maskvos regione šių mašinų 1992 – 1996 m. buvo nupirkta daugiau nei per dešimt metų visoje Vakarų Europoje. Kas mėnesį Mask-voje „naujieji-rusal“ perka tris – keturis tūkstančius butų elitiniuose namuose.

Pamasvėje jiems per pastaruosius metus buvo pastatytai tūkstančiai raudonų plėtytų namų – tvirtovių; mažesniuose mastuose tokia statyba vyksta ir kitose srityse. Kur kas daugiau pinigų išleidžiama perkant neklinojamajį turą užsienyje. Šiuo atžvilgiu populiariausios Ispanija ir JAV, Kipras ir Portugalija, Graikija ir Prancūzija. „Naujieji rusai“ neaplenkia Šveicarijos ir Anglijos, Italijos, Kanados, Vokietijos ir Austrijos. Vakarose jie perka ne tik namus ir žemės plotus, bet ir vertybinius poplierius. Rusijos būznieriai investavo milijardus dolerių į JAV ir Vokietijos bankų akcijas. „Naujieji rusai“ megsta keliauti. Vien per 1994 m. jų išlaidos turizmuoliu užsienio šalyse sudarė apie 7 milijardus dolerių, tai yra daugiau nei TVF paskola Rusijai 1995 metais. Iš viso rusų turtoolių išlaidos asmeniniam vartojimui, ekspertų apskaičiavimu, siekia 45 milijar-dus dolerių, tai yra kelis kartus didesnė suma nei visos Rusijos išlaidos gynybos ir armijos reikalams per metus.

Р. Медведев. Новый класс российского общества. Свободная мысль, 1997, № 8, с. 66.

1. Kaip Jūs manote, ar tokis Rusijos turtuolių („naujujų rusų“) kapitalų panaudojimas yra palankus ekonomikos augimui?

sius negauna atlyginimų. Nemažai sunkumų išgyvena ir suvienytos Vokietijos rytinė dalis, buvusi VDR. Vakarų Vokietijos pramonininkai, rytuose privatizavę gamyklas, daugeli jų uždarė, kad pašalintų konkurentus. Taip nustojo veikusios optikos, spausdinimo mašinų gamybos, laivų statybos įmonės. Vokietijos rytuose kilo didelis nedarbas. Tiesa, VFR vyriausybė skiria milžiniškas lėšas rytų žemėms, ir sunkumai jose bus anksčiau ar vėliau įveikti.

Visų kitų posocialistinių šalių ekonominės ir socialinės problemos aštėja, o jų sprendimo būdai ligi šiol nėra aiškūs. Kai kurių šalių padėtį dar labiau pablogina ginkluoti vidaus konfliktai.

Balkanų gaisras

Socializmo sistemos irimas užkliudė ir Jugoslavią: joje itin išryškėjo tautinė nesantaika. Mat šalyje gyveno keletas tautų, ir jos turėjo atskiras respublikas su plačia savivalda. Komunistų partijai 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, blogėjant ekonominės būklei ir stiprėjant opozicijai, teko atsisakyti valdžios monopolio. Slovėnijos ir Kroatijos respublikose rinkimus laimėjo partijos, siekiančios atskirti nuo Jugoslavijos. 1991 m. birželio mėnesį abi šios respublikos paskelbė savo nepriklausomybę. Kroatijoje gyveno nemažai serbų, kurie, prisimindami baisų genocidą Antruojo pasaulinio karo metais, nerimavo dėl savo likimo. Surasti taikaus sprendimo nepavyko, tarp kroatų ir serbų prasidėjo ginkluotos kovos, kurios virto tikru karu. Serbus rėmė Jugoslavijos centrinės valdžios kariuomenė. 1992 m. pradžioje, padedant JTO buvo sudarytos paliaubos, tačiau kartu tai reiškė daugiatautės Jugoslavijos suirimą.

Vėliau karas veiksmai tarp serbų ir kroatų atsinaujino dar porą kartų, bet ypač kruvinas ir ilgas karas vyko Bosnijos ir Hercogovinos respublikoje, kuri paskelbė nepriklausomybę 1992 m. sausio mėnesi. Ten gyvena trys tautybės: serbai – stačiatikiai, bosniai – musulmonai, kroatai – katalikai. Visi jie slavai ir kalba viena bendra kalba. Serbai buvo prieš šios teritorijos nepriklausomybę. Rugpjūčio mėnesį prasidėjo ginkluotos kovos ir "etniniai valymai". Šimtai tūkstančių žmonių buvo išvaryti iš giminų vietų, tūkstančiai išžudyti, smarkiai apgrauta sostinė Sarajevas. 1994 m. į konfliktą įsikišo NATO, šio karinio bloko léktuvai bombardavo serbų karinius objektus. Kovos baigėsi paliaubomis, bet jos nėra tvirtos. Abejotina pati Bosnijos ir Hercegovinos valstybės ateitis. Nei serbams, nei kroatams ji nėra sava. Pirmieji nori prisijungti prie Serbijos, antrieji – prie Kroatijos.

Klausimai ir užduotys

- Apibūdinkite rinkimų rezultatus Centrinės ir Pietryčių Europos valstybėse 1990-1997 m.
- Kodel posocialistinėse šalyse daugelis rinkėjų balsuoja už buvusių komunistų partijas?
- Nurodykite privatizacijos išdavas. Kodėl jos būtent tokios, o ne kitokios?
- Kokios priežastys lėmė Jugoslavijos suirimą ir vidaus karus jos teritorijoje?

Rusijos ekonominės svarbiausių rodiklių kaita 1989-1995 metais

Rodiklių pavadinimas	Metai						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Visuminių nacionalinių produktas	100	98	81	57	51	43	40
Pramonės gamyba	100	98	83,5	74,5	62	47	41
Žemės ūkio gamyba	100	96,4	92	84,6	81,2	75	64
Kapitalo investicijos	100	100	84,6	46,5	39,4	32	28

Социальная цена экономического кризиса. Свободная мысль, 1995, № 5, с. 3.

- Kaip galima apibūdinti Rusijos ūkio 9-ojo dešimtmečio būklę?
- Ar pagerėjo Rusijos ūkio padėtis po komunistų valdžios žlugimo?

Milžiniškas Lenkijos užsienio prekybos deficitas ir neregėta žmonių aistra pirkti

"Lietuvos aidui" iš Varšuvos rašo Edita Degutienė

Kadangi uždarbiai dar neatlikti išaugusių norų, perkama įsišolinant bankams ir nesusimstant, kaip tės paskolas reikės grąžinti. Pirmai lenkų šeimų skolos bankams pasiekė net 5,5 mlrd. JAV dolerių. <...>

Buvo apskaičiuota, jog po 11 praėjusių metų mėnesių užsienio prekybos deficitas, Nacionalinio banko duomenimis, siek 11,2 mlrd. JAV dolerių, o anot Statistikos valdybos, – net 14,1 mlrd. dolerių. <...>

Pasak ūkio ministerijos darbuotojų, nelgiamais šalles užsienio prekybos balansui didžiulių povelki daro antplūdis iš Europos Sąjungos, besiliaikančios tik savo valstyblių interesų gynimo politikos, iš jos Lenkija importuoja nepailgintamai daugiau negu iš kitų šalių.

Manoma, jog iki 1998 m. pabalgos bendras užsienio prekybos deficitas čia sieks 15,6 mlrd. dolerių. Numatomas perspektyvos dar liūdnesnės: dabar deficitas auga 1,4-2,0 mlrd. dolerių per metus, o po 2000 m. jis gali kilti net 6 mlrd. dolerių kasmet.

Lietuvos aidas, 1998 02 18, nr. 33.

- Ar prekybos ryšiai su Europos Sąjungos valstybėmis naudingi Lenkijai?
- Kokį poveikį, Jūsų nuomone, vienai ar kitai šalai gali turėti ilgalaičis užsienio prekybos deficitas?

Apie privatizacijos išdavas Arménijoje (ištrauka)

Oficialiai duomenimis, visos Arménijos respublikos įmonių vertė sudaro 20 milliardų dolerių. Šiuo metu Arménijoje privatizuota beveik 70% visų įmonių. Tačiau už jas bludžetas negavo netgi vieno milijono dolerių.

Kaip pasielgė su nuosavybe naujiej savininkai? Tik per pastaruosius trejus metus iš užsieni buvo išvežta 3 mln. tonų juodujų metalų ir 200 tūkst. tonų spalvotujų metalų. Sunkvežimiai su metalo laužu paverstais gamyklių įrenginiai važlavė iš Iranų išlismis kolonomis.

Что говорит армянское радио? Аргументы и факты, 1998 03 04, № 10, с. 10.

54. XX a. kultūra: masinė ir elitinė

XX amžiaus kultūros raidos sąlygos

Būdingas XX amžiui reiškinys – spartus raštingų žmonių daugėjimas. Pradinis mokymas yra privalomas ne tik Europos ir Šiaurės Amerikos valstybėse, bet ir Lotynų Amerikos bei Azijos šalyse, net kai kur Afrikoje. Daugumoje Vakarų ir socialistinių Europos valstybių antrojoje amžiaus puseje įstatymais buvo nustatyta, kad vaikinai ir merginos turi įgyti vidurinį išsilavinimą arba bent jau lankyti mokyklas iki 16 ar 18 metų. Tiesa, nemaža dalis jaunimo vis tiek lieka be vidurinio išsilavinimo, dar blogiai tai, jog daugelis abiturientų gauna nepakankamai žinių bei įgūdžių, kai kurie vos išmoksta škaityti bei rašyti. Tai pirmiausia pasakytina apie Jungtinių Amerikos Valstijų vidurinių mokyklų auklėtinius.

Po Antrojo pasaulinio karo kelis kartus padidėjo ne tik vidurinių mokyklų moksleivių, bet ir studentų skaičius. JAV ir Italijos studentų 1950-1970 m. padaugėjo 2,3 karto, Didžiosios Britanijos – 3 kartus, Prancūzijos – 3,7 karto, VFR – 2,7 karto. Studentų skaičius augo ir toliau, bet daugelio baigusių aukštąsias mokyklas profesinis ir bendras humanitarinis lygis yra aiškiai žemesnis nei tarpukario laikotarpio. Vidurinio ir aukštojo mokslo masiškumas – tai didžiulis laimėjimas, tačiau pats savaimėjisai neužtikrina pakankamo moksleivių ir studentų žinių bei įgūdžių lygio. Kartais masiškumas netgi skatina šio lygio smukimą, tačiau tai beveik neturi neigiamo poveikio mokslo raidai, nes iš didelio skaičiaus galima atrinkti pakankamai gerų specialistų mokslinio tyrimo institutams, laboratorijoms ir aukštosioms mokykloms. Tačiau smarkiai sumažėjo išsilavinusios visuomenės dalies kūrybiškumas humanitarinės kultūros sferoje. Dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje daugelis inteligenčių bandydavo savo jėgas literatūroje, vaizduojamajame mene, muzikoje. Dažnai jų rezultatai būdavo kuklūs, bet svarbus pats siekis tapti aktyviais kūrėjais, o ne likti pasyviais jos vartotojais. „Vartotojiškumo“ įsigalėjimas tapo būdingas XX amžiaus antrajai pusei, nors jo apraiškos buvo gana ryškios jau pirmojoje. Tai išvirkščioji technikos ir visuomenės informavimo priemonių pažangos pusė.

XIX a. paskutinį dešimtmetį atsirado kinas, XX a. 3-iąjį dešimtmetį paplito radijo transliacijos, po Antrojo pasaulinio karo – televizija. Nuolat didėjo knygų, laikraščių ir žurnalų tirazai. Visa tai kaip ir kylantis gyvenimo lygis bei tobulėjančios susiseikimo, ryšių priemonės, augantis raštingumas sudarė platiems gyventojų sluoksniams palankias sąlygas pažinti kultūros lobius, skatinėti, kad pasauliye sparčiai papilstų jos naujovės. O tokią naujovią mūsų amžiuje radosi labai daug, buvo sukurtą daug literatūros ir meno šedevrų, bet plito ir „masinė“ kultūra. Sąlygos pažinti kultūros lobius ir tapti aktyviais jos kūrėjais buvo geresnės negu bet kada žmonijos istorijoje. Įprastas reiškinys artistų gastos ne tik savo krašte, bet ir tolimose šalyse. Televizija leidžia išvysti viso pasaulio spektaklius, kino filmus, koncertus. Tačiau sąlygos tik sudarė prielaidas, kurios toli gražu neužtikrino kultūros suklestėjimo.

Žodynas

Bestseleris – labiausiai perkama knyga, leidžiama didžiausiais tirazais.

Eksponatas – parodoje ar muziejuje rodomas dálktas.

Entuziastas – žmogus karštai atsidavęs kokiam nors reikalui, užsidegėlis.

K. R. Popieris (1902-1992) – vokiečių kilmės Didžiosios Britanijos filosofas ir sociologas. Iki 1937 m. gyveno ir dirbo Vienoje, nuo 1946 m. profesoriavo Londono. Atviros visuomenės sampratos kūrėjas.

Šarlatanas – nemokša, apsimetantis dideliu žinovu, specialistu.

Ižymus šiuolaikinis Vakarų filosofas Karlas Raimondas Popieris apie neigiamą televizijos poveikį

Neteisinga būtų pelkti vaikus, kad jie dienų dienas pratupi prie televizorių ekrano. <...>. Ne vaikai kalti, kad jų pasaulį taip dargo ši masinės informacijos priemonė. Ir tiesiog neįtikėtina, kad televizija kartais dar vadinama „gerbtinė ir verta dėmesio“ vaikų socializavimo priemone.

<...> Lygiai taip pat, kaip televizija yra blogio jėga, ji galėtų tapti gėrio jėga. Deja, tai bevelk neįtikimas dalykas. Priežastis paprasta: apskritai bet kokį kultūrinę jėgą yra be galio sunku pripversti tarsi auti gėriui. Trumpai tariant, kur kas lengviau yra surasti žmonių, kurie dviečimt valandų per dieną rengti ir transliuoti vidutinišką arba blogą produkciją, nei vleną ar dvi valandas gera. <...> Kuo daugiau televizijos stočių, kuo didesnis programų pasirinkimas, tuo sunkiau darosi suburinių profesionalus, kurie įstengtų parengti ne tik įdomias, bet ir vertingas laidas. Si įsilenėjusis televizijos bėda ir yra jos pačios žlugimo ir nuopuolio priežastis. Laidų lygis yra labai smukęs, nes televizinių, siekdami patraukti žūrovų dėmesį, transiliuoja menkavertes arba neva sensacinges laidas. Bet juk sensacings laida vargu aš: yra gera laida. Ne mažiau aktualus yra ir kitas aspektas: pernelyg jau daug konkuruojančių stočių. Kodėl gėjos tarp savei varžosi? Alšku kodėl: kad prisivillotų kuo daugiau publikos, o šis siekimas, savaimė suprantama, jokią auklėjamą tikslą neturi.

Tai ką gė daryti? Grįžtelėjus į neilgą televizijos istoriją matyti, kad pirmiausiai savo gyvavimo metais laidų kokybei televizija buvo kur kas reiklesnė. Būta ir gerų filmų, ir įdomių temų – beje, ir tūdėl, kad iš pradžių beveik nebuvó konkurencijos, o ir paklausa nebuvó didelė.

<...> auga tokiai kriminaliniai nusikaltimų skalčiai, kurių vykdytojai atvirai prisipažsta, kad nusikelstti juos paskatinusi televizija. Didžiuji atgarsis sukėlė 1993 metų vasario mėnesio [vykis] Liverpulyje: du dešimtmiečiai berniukai pagrobė ir nužudė dvejų metų vaiką. Be jokios motyvacijos, [vykis] sukėlė skandalą – tai buvo allarmo signalas visuomenei – pavyzdžio neturintis nusikaltimas. Nusikaltimas buvo siejamas su televizijos ekranuose nuolat rodomu smurtu <...>. Šiandien prievertą šeimą didžiajai dalimi pakeitė iš mažųjų ekranų skilindantį smurtas – ištisas valandas vaikas kasdien mato žiaurumus, prieverta, žudynes. Iš patyrimo noriu pasakyti – tai turėtų lemiamos reikšmės: televizija gamina ir siekdo smurtą ten, kur šiaip jau jo nebūtų. Televizija jau senokai yra tapusi milžiniška politinė jėga. Galimiai būtų net teigti – jė apskritai tapo visų svarbiausia jėga, kuria būtų galima lygtinti gal tik su pačiu Dievu. Taip ir bus, jei ir tollau leisime piktnaudžiauti šia masinės informacijos priemonė.

Demokratijai televizija yra tapusi pernelyg stipria, neįveiklama jėga. Jei televizijos piktnaudžiavimams nebus padarytas galas, neįsiliks gyva jokia demokratija. Pastaruojų metų tokiai piktnaudžiavimas yra akivaizdus. Jis nežino sienu, jis plinta visur.

K. R. Popier. Nepiktnaudžiavimai televizija. Kultūros barai, 1995, nr. 6, p. 14-16.

1. Kodėl, filosofo nuomone, televizija vargu ar gali tapti gėrio jėga?

2. Kokį poveikį turi televizija nusikaltamumui ir ar ji kelia pavojų demokratijai?
Pagrįskite savo nuomonę.

Kultūros raidą tarpukario metais deformavo stalinizmas SSRS ir nacizmas Vokietijoje. Ir vienur, ir kitur literatūra bei menas buvo panaudojami politiniams tikslams: rašytojams, dailininkams, artistams valdžia diktuodavo kūrinių temas, jie privalėjo šlovinti diktatorių darbus ir pačius diktatorius. Nepaklusniems buvo uždrausta kūrybinė veikla, juos persekojo, o stalininėje SSRS neretai baudė ilgamečiu įkalinimui ar netgi mirtimi. Nacizmas, kaip žinoma, buvo sunaikintas 1945 m., o SSRS po Stalino mirties spaudimas rašytojams ir menininkams sušvelnėjo, bet komunistų partija ir toliau uoliai kontroliavo kultūrinį gyvenimą. Tiktai nepatikimų kultūros veikėjų jau nebežudydavo ir beveik niekada nebeįkalindavo. Juos, kaip Nobelio premijos laureatą rašytoją A. Solženycyną, filosofą bei rašytoją A. Zinovjevą ir daugelį kitų, išsiųsdavo į užsienį ir neleisdavo sugrįžti. Valdžia griežčiau ar švelniau kontroliavo kultūrą visose socialistinėse valstybėse.

Vakaruoje valdžia beveik nedaro tiesioginės įtakos menui, literatūrai, kinui, žiniasklaidai. Tačiau ten kultūrai gresia kitas pavojus – komercinis požiūris, kada svarbiausiu, o dažnai ir vieninteliu kūrėjo vertės matu tampa tai, kiek jo kūrinių kainuoja, kiek jis sutraukia žiūrovų ir duoda pelno. Tai ypač akivaizdu kino mene, televizijoje, muzikoje. Galinga reklama tiesiog primeta klausytojams ir žiūrovams pačius primityviausius kūrinius, o kitokie rodomi ir transliuojami labai retai. Tiesa, pasirinkimo galimybė yra, bet didžioji gyventojų dauguma, atbukinta reklamos, nebesugeba kritiskai vertinti to, kas jiems persama, ir nebenori arba nesugeba rinktis. Komercinis požiūris naikina kultūrų įvairovę dar labiau negu komunistinių diktatūrų politika. Tik priemonės visai kitokios.

Kultūros vienodus ir įvairovė

Visais laikais pasaulyje egzistavo skirtinges kultūros. Vienos iš jų turėjo įtakos didžiuliams regionams, kitos likdavo izoliuotos ir neperžengdavo teritoriją, kuriose jos formavosi ribų. Ypatingas vaidmuo teko Vakarų Europos kultūrai, kuri nuo XV a. pabaigos-XVI a. pradžios – didžiųjų geografinių atradimų epochos – išplito kituose žemynuose. Tokią įvykių raidą skatino ne vien europiečių kolonizacija, bet ir Vakarų kultūros pranašumai, mokslo bei technikos laimėjimai. Pastarieji kaip tik ir lėmė tai, jog tokios savitos ir senos kultūros šalys, kaip Japonija ir Kinija, perėmė Vakarų kultūros elementus. Tačiau jos stengėsi išsaugoti savo geriausias tradicijas, ir tai joms pavyko.

Vis dėlto ir šios Tolimųjų Rytų valstybės išgyvena šiuolaikinės komercinės kultūros antplūdį, tiktai jos, kaip Azijos bei Šiaurės Afrikos musulmoniškos šalys, bando nuo jo gintis. Kituose pasaulio regionuose komercinė Vakarų, pirmiausia amerikiečių, kultūra tiesiog išstumia vietinę, kuri negali konkuruoti su amerikiečių muzika, filmais, televizijos laidomis. Mat JAV kino, garso įrašų, televizijos kompanijos skiria milžiniškas lėšas – miliardus dolerių – savo produkcijai reklamuoti, JAV vyriausybė reikalauja iš kitų valstybių, kad jos sudarytų šiai produkcijai palankiausias sąlygas savo rinkose. Jau daug metų tėiasi

Apie JAV švietimo sistemos veiklos rezultatus

1993 m. rugpjūtį buvo paskelbt JAV švietimo departamento tyrimų programos "JAV gyventojų skaitymo bei rašymo išgūdžiai" rezultatai. Tyrimai truko 4 metus, juose dalyvavo 26 tūkstančiai žmonių. Jų išvados tiesiog pritrenkė amerikiečių viešąjai nuomonė: pasirodė, kad JAV gyvena 27 mln. analfabetų ir 45 mln. vadinančių funkcinį analfabetų. Beveik pusė iš 191 mln. suaugusių amerikiečių negalėjo atlėti tokio paprasto veiksmo, kaip užpildyti banko čeką. Tiktai 4% sugebėjo pasinaudodami elektroniniais kalkulatoriais apskaičiuoti tapetų iškilijavimo kalną, žinodami kambario matmenis ir vieno kvadratinio metro tapetų kainą. Vykdantys tyrimus mokslinei buvo piversti taikyti naują analfabetizmo apibūdinimą. Tradiciškai analfabetų laikomas asmuo, kuris vieitoje parašo deda kryželį. Švietimo departamento testai įrodė, jog daugelis asmenų moka skaityti techninė šlo žodžio prasme, tai yra sugeba iššifruoti žodžius, bet jiems trūksta išgūdžių, būtin tam, kad pasinaudotų žodžių teikiamą informaciją (taip ir yra tie 45 milijonai funkcininių analfabetų). Jdomu, jog pusė asmenų, parodžiusių blogiausius rezultatus, tai vidurinių mokyklų abiturientai. Kai kurie asmenys su šių mokyklų diplomais išvis nemokėjo nei skaityti, nei rašyti.

Mokymo lygis Jungtinėse Amerikos Valstijose yra daug žemesnis negu Vakaru Europoje. 40% Europos mokyklų moksleivių išsprendžia tokius matematikos uždavinius, kokių nesugeba įveikti 90% amerikiečių moksleivių.

1947 m. 45% JAV moksleivių sugebėjo rasti žemėlapyje Europą, o 1988 m. tokį buvo jau tik 25%. Vykdant karui Persių lankos regione 1991 m., kada 500 tūkst. JAV karių buvo fronte, net 80% amerikiečių nežinojo, kur yra Irakas, tačiau 92% žinojo, kad prezidentas Bušas nemegsta ir nevalgo brokolijų.

Tokia padėtis egzistuoja nepaisant to, jog 9-ajų dešimtmetyje Jungtinės Amerikos Valstijos švietimo reikalams išleido 420 mlrd. dolerių (taip yra 29% daugiau negu bet kada istorijoje). Vidutiniškis išlaidomis vieno studento mokymui JAV pralenkia pasaulyje tik Šveicarija.

J. Ziółkowski. Homo americanus. Fronda, 1995, no. 4-5, p. 46.

Anglių filmų kūrėjas Piteris Watkinsas apie televiziją

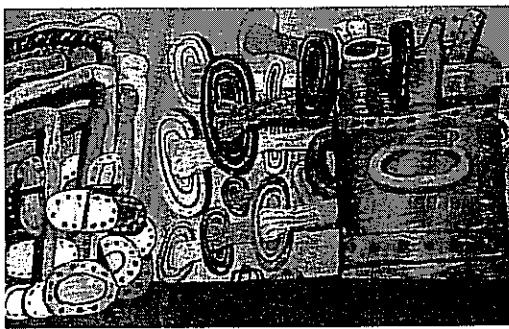
Štandien, tai beje, tinka ir Lietuvai – audīovizualinės visuomenės informavimo priemonės patenkinti negausaus elito visagalių, įgavusių iki šiolėi neregėto masto asmeninę bei politinę valdžią, rankas. Būtent šie VIP profesionalai atlieka pagrindinį vaidmenį <...> eskaluojant seksualinį ir fizinį smurtą. <...>

Komercinis kinas ir televizija elkvoja milžiniškus pinigus smurto filmams ir programoms, žemės ūkio žmogiškumą. <...> Visuomenės informavimo priemonės atsislako tarsi viešą knirkos žodžių stipréjančiai Holivudo kultūros hegemonijai ir yra linkusios savo kanalus bei programas paversti automatiniais konvejeriais, transliuojančiais pasaulyje vyraujančią "kultūrą", persunkinta prievertos, smurto, primityvaus mastymo, ir tai jau štandien iš pašaknų pakerta vienetines nacionalinės kultūras ir bendravimo formas; ir pagaliau tai, kas svarbiausia: pasaulinės VIP tolydžio atsisako dalytis valdžia su visuomene ar bent jau kurti prasmingą atskaitomybę bendruomenei, atsakingus ryšius su ja. <...>

VIP puolimas Lietuvoje eina lygia greta su šalies pasinėrimu į "laivvosios rinkos" sistemą, ir apsidairius aplink paaškėja, kad VIP besančios ne tik pagrindinės pasaulylio kapitalizmo propaguotojas, bet ir pagrindinės šios ekonominių tvarkos variklis, Jos varomojė jėga.

Sovietų eroje VIP įrgi viešpatavo hierarchija. Tačiau štandieninė, kapitalistinė VIP atmaina yra žymiai pavojingesnė (ir veiksmingesnė), nes kitaip negu sovietinių kolegų jų, sakytum, pabrėžia visišką indišvę. Tačiau, atidžiai panagrindę, matome, kad ši "laivsė" grindžiamą tik galimybę "laivsā" pirkti arba parduoti.

P. Watkinsas. Diktatas nesubrendusiai asmenybei. TV antena, 1998, nr. 2, p. 7-8.

F. Gostano "Gatvė"

Europa bent šiek tiek priešinasi amerikiečių komercinės kultūros ekspansijai, o Afrikoje, Lotynų Amerikoje ir buvusiose socialistinėse šalyse ji nesutinka beveik jokio pasipriešinimo. Ypač bloga padėtis buvusiose socialistinėse valstybėse, kur amerikiečių filmų konkurencija visiškai sužlugdė vietinę kinematografiją. Taip atsitiko net Rusijoje ir Lenkijoje, nors šių šalių kino menas buvo garsus visame pasaulyje. Beveik nebeteko galimybų konkuruoti tarptautinėje arenoje dar prieš porą dešimtmiečių garsėjė Lotynų Amerikos šalių, pirmiausia Meksikos, Argentinos, Brazilijos, kino filmai ir muzika. Kita vertus, Vakarų Europos šalių ir Japonijos kino pramonė kuria filmus sekdamas Holivudo tradicijomis, neretai netgi pačiomis primityviausiomis. Aklas amerikiečių ir anglų populiarios muzikos mėgdžiojimas būdingas Europos šalims, dabar ir posocialistinėms. Didėjantis amerikiečių kultūros vyrravimas naikina įvairovę, pasaulis tampa vienodas ir nykus. Dar blogiau, kad ta kultūra yra komercinė, masinė, t.y. žemos kolcybės.

Elitinė ir masinė kultūra

Iki XIX amžiaus liaudies kultūra ir profesionalioji arba vadinamoji elitinė kultūra mažai siejosi viena su kita. Beje, menininkai tada dažnai buvo išlaikomi valdovų ar didikų, kurių užsakymus jie atlikdavo, ir todėl kartais juos tapatin davavo su gerai apmokamais ir šeimininkų gerbiais tarnaais. Tiki XIX a. kultūros kūrėjai tapo labiau nepriklausomi. Mat plintant švietimui, kylant ūkinei ge rovei smarkiai padaugejо išsilavinusių ir bent kiek pasiturinčių žmonių, kurie galėjo pirkti knygų, lankytis teatrus, koncertus, dailės parodas. Todėl dailininkai, rašytojai, muzikai jau galėjo pragyventi iš savo kūrybos, jiems neberekėjo valdovų ir didikų globos.

Kita vertus, kaip tik XIX a. profesionalios kultūros kūrėjai labai plačiai naudojo liaudies meno motyvus. Tai darė jų kūrybą suprantamą daugeliui, netgi nedidelio išsilavinimo gyventojų. Didžiujų kompozitorius: italu D. Verdžio, D. Pučinio, Dž. Rosinio, vokiečių R. Wagnerio, K. M. Veberio operų melodijas pamėgo ne tik išsilavinę žmonės. Tą patį galima pasakyti apie daugelio žymiu poetų, rašytojų ir dailininkų kūrybą. Tad XIX a. profesionalioji elitinė kultūra nebuvo

JAV ginčas su Europos Sąjunga dėl pastarosios vaduojančių institucijų nutarimų, įpareigojančių televizijos stotis transliuoti ne mažiau kaip 50% europiečių gamybos filmų ir kitų laidų. JAV protestuoja, teigdamos, kad Europos Sąjunga késinas i prekybos ir konkurencijos laisvę, pažeidžia laisvosios rinkos principus. Vakarų

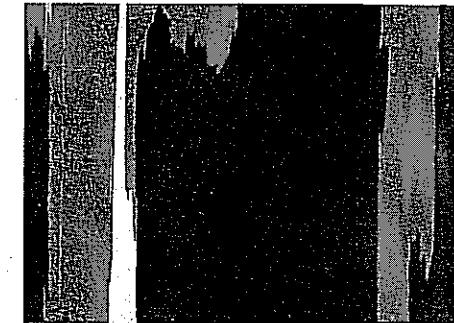
svetima ir nesuprantama liaudžiai.

Padėtis émė keistis pačioje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Viena vertus, pasireikė menininkų, vėliau ir literatų siekimas eksperimentuoti, rasti naujas neįprastas vaizdavimo formas, nutraukti saitus su klasikinėmis tradicijomis. XX a. pradžioje Vakaruose atsirado naujos dailės srovės: fovizmas, kubizmas, futurizmas, siurrealizmas. Sukurta ir kryptis, kuri visiškai nustojo vaizduoti realų pasaulį – abstrakcionizmas. Jos teoretikai teigė, kad dailė negali pasakyti nieko esminio apie meno ryšį su pasauliu. Todėl esą reikia atsisakyti realių daiktų vaizdayimo, menininkas turi perteikti savo išgyvenimus ir vizijas abstrakčiomis meninėmis formomis. Antrosios XX a. pusės Vakarų dailė tapo būdingas ypač naujoviškų išraiškos formų ieškojimas, o daugelio dailininkų kūryba jau nebéra menas. Pavyzdžiui, vienoje parodoje kaip eksponatas buvo pateiktas tuščias kambarys, tariamai vaizduojantis tapybos beribiškumą. Suprantama, kad panaši dailė negali dominti bent kiek platesnių visuomenės sluoksnių. Tą patį galima pasakyti apie rašytojus, filmų ir teatro spektaklių režisierius, kurie savo kūryboje atskleidžia vien tik herojų įvairias psichines būsenas ir visokius iškrypimus, dažnai neįprastomis išraiškos formomis. Jie sakosi eksperimentuoja, kritikai išskiria "naujajį romaną", avangardinį kiną ir kt., tačiau dažnai eksperimentas virsta šarlataniškumu. Elitinė kultūra darosi vis labiau nesuprantama ir neįdomi.

Užtut XX amžiaje susiformavo "masinė" komercinė kultūra, kurios platintojams svarbu vien pelnas, gaunamas parduodant tos kultūros produkciją – beletistiką, kino ir televizijos filmus, muzikos įrašus ir kt. Tūkstančiai komercinių radijo stočių visą parą transliuoja vien tik anglosaksišką roką ir popmuziką, klausytojai beveik neturi jokio pasirinkimo. Už juos pasirenka reklamos užsaikovai, pirmiausia galingos garso įrašų gamybos kompanijos. Panaši padėtis ir televizijoje. Masinės kultūros sraute paskęsta praeities klasikinė kūryba, o šiuolaikinės elitinės kultūros meistrų kūryba daugumai žmonių dažniausiai yra visiškai svetima ir nesuprantama.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite švietimo bei aukštojo mokslo raidą XX a. antrojoje pusėje ir jo prieštaragingus padarinius.
2. Kokie neigiami faktoriai veikė kultūrą stalinieneje SSRS, nacistinėje Vokietijoje ir veikia šiuolaikiniuose Vakaruose?
3. Apibūdinkite šiuolaikinę elitinę ir komercinę masinę kultūrą.

K. Stila "1954"

Asmenvardžių rodyklė

A

Achmatova, Ana 196
Adamkus, Valdas 319
Aistis, Jonas 115
Akichtas 250
Alfonas XIII 83
Ambraskevičius, Juozas 160, 163
Aminas, Idis 272, 296
Armstrongas (Armstrong), Nylas 255
Ananas, Kofi 279
Andropovas (Andropov), Jurijus 215
Angarietis, Zigmantas 45
Ariofatas (Ariofat), Jusius 293, 294
Audēnas, Juozas 143, 145

B

Badoljo (Badoglio), Pietras 152
Balbo, Česare 53
Baliukevičius-Džukas, Lioginės 203
Balodis, Jonas 100
Baniatis, Kazimieras 116
Batista, Rubenės 233
Benešas (Beneš), Eduardas 120
Berija, Lavrentijus 210
Bermontas, Jakubas 201
Bermontas, Puvėlas 22, 24
Binkis, Kazys 115
Bizauskas, Kazys 145
Blerijo (Blerijot), Luži 254
Blūumas (Blūume), Leonas 64
Blombergas (Blomberg), Verneris 119
Bokasa (Bokassa), Žanas 272
Brazauskas, Algirdas 315, 316
Brazdžionis, Bernardas 115
Brechtas (Brecht), Bertoltas 80
Brežnevus (Brežnev), Leonidas 212, 213, 215, 218, 223, 300, 306, 311
Bubnys, Vytautas 226
Bucharinas (Bucharin), Nikolejus 38
Bulavas, Juozas 223
Bušas (Bush), Džorūžas 302
Bžezinskis (Brzezinski), Zbignevas 285

C

Chomeinis (Khomeini) 275
Chruščiovas (Chruščiov), Nikita 127, 210, 211, 212, 213, 219, 223, 230, 287, 295, 300
Čuonėnas Karlas I 241

Č

Čaplinas (Chaplin), Čarlas 236
Če Gevara, Ernestas 274
Čemberlenas (Chamberlain), Nevilis 120, 134
Čerčillis (Churchill), Vinstonas 133, 134, 168, 173, 174, 175, 187, 276

Černenko, Konstantinas 215, 298
Čeūšeskas (Ceausescu), Nikolajė 220, 307, 308
Čiérerinas (Čiérerit), Georgijus 97
Čiurlionienė, Sofija 115
Čiurlionytė, Jadviga 116

D

D' Anuncijas (D' Annunzio), Gabrielė 51
Daičiūdė-Tauras, Urbonas 207
Dalačas (Daladier), Eduardas 63, 120

Dalesas (Duffles), Džonas 240, 249
Dambrauskaitė, Antanina 116
Darius, Jucevičius, Steponas 117
Dauguvietis, Borissas 116
de Bono (de Bono), Emilia 53

de Golis (de Gaulle), Šarlis 158, 172, 244, 266
de Kueljuras (de Cuellar), Chavieras 278, 279

de Lavalis (de Laval), Karolis 94
Delibas (Delibes), Leonas 116
Dekanovozas (Dekanovoz), Vladimirus 144

Den Siuopinas (Deng Xiaoping) 230
Denikinas (Denikin), Antonas 14, 16
Dineika, Viktoras 117

Dubėkunas, Aleksandras 218
Dubeneckis, Vladimirus 117
Dvurionas, Balys 116
Dzeržinskis (Dzeržinskij), Felikzas 13

Džilėnas, Milovanas 199
Džonsonas (Johnson), Lindonas 238, 239, 240
Džordžas (George), Deividas, Loidas 9, 62

Einšteinas (Einstein), Albertas 80, 253
Eisenhaueris (Eisenhower), Dvaitas 152, 172, 232, 240, 283
Eriksomus (Ericsson), Larsas 94

F

Fitzdžeraldas (Fitzgerald), Francis 57
Fordas (Ford), Džeraldas 254
Frankas (Franco), Franciskas 84, 86, 87, 122, 241

G

Gagarinas (Gagarin), Jurijus 254, 255, 284
Galauné, Paulius 116
Galis (Gihali), Butrosas 279
Galvannuskas, Ernestas 144, 145
Gameletas (Gamelin), Morisitas 119
Gandis (Gandhi), Mahatma 259, 260, 262

Gebelsas (Goebbels), Jozefas 70, 74, 172
Gedvilas, Mečislovas 147
Gelbreitias (Galbraith), Džonas 49
Gerekas (Gierek), Edvardas 220

Geringas (Göring), Hermannas 72, 127, 185, 175
Gira, Liudas 115, 116
Golcas (von der Goltz), Rüdigeris 22

Gomulka (Gomulka), Vladislavas 200, 216, 220
Gorbačiovas (Gorbačiov), Michailas 215, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 308, 310, 311, 312, 314, 296

Gricius, Augustinas 115
Grinius, Kazys 28, 107, 108
Gruodis, Juozas 116
Grušas, Juozas 115

Guderianas (Guderian), Heinemas 153
Gustuinius, Valentinas 85
Gustavas III 101

H

Haberis (Haber), Fricas 80
Hamarseldas (Hammarškjöld), Dagras 279
Harimanas (Harritman), Averelas 58

Harisas (Harris), Artūras 172
Havelas (Havel), Vaclovas 308
Hegelis (Hegel), Georgas 35

Heidrichas (Heydrich), Reinhardas 157
Himleris (Himler), Henrichas 151, 185
Hindenburgas (Hindenburg), Paulis 75
Hitleris (Hitler), Adolfas 43, 48, 54,

55, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 110, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 141, 149, 150, 151, 154, 156, 159, 160, 168, 170, 172, 174, 197

Ho Ši Minas (Ho Chi Minh) 290
Hodžas (Hoxha), Enveras 308
Honekeris (Honecker), Ėrichas 308
Hortis (Horthy), Miklóšas 92, 156, 170
Husnikas (Husak), Gustavas 218
Huveris (Hoover), Herbertas 56, 57, 58, 239

I

Inčiūra, Kuzys 223
Ivanauskas-Gintautas, Vaclovas 209

Y

Yčas, Martynas 32

J

Jagoda, Henrichas 38
Jankauskas-Demonas 207
Juozeliskis (Juozeliskis), Voicechas 304, 305, 306

Jelcinas (Jelcin), Borisas 314
Ježovas (Ježov), Nikolajus 38
Jodlis (Jodi), Alfredas 119
Johantus, Kazimieras 145

K

Kadaras (Kadar), Janušas 216, 217
Kairys, Steponas 107
Kalantu, Romas 225
Kalpokas, Petras 116
Kamenevus (Kamenev), Levas 33, 38

Kapas (Kapp), Volfgangas 68
Karmalis, Babrakas 296
Karsavinas, Levas 18, 20
Kastrašas (Castro), Fidelis 232, 233, 274

Keitelis (Keitel), Vilhelmas 119
Kemalis (Kemal), Mustafa 12, 258

Kenedis (Kennedy), Džonas 238, 239, 287, 295
Kingas (King), Martinas 237, 238

Kirša, Faustas 115, 116
Kišas (Kisch), Egonas 75
Klemanso (Clemenseau), Žoržas 9, 10

Klimas, Petras 32, 223
Klintonas (Clinton), Bilas 238
Kolčiukas (Kolčiak), Aleksandras 16, 17
Kolis (Kohl), Helmutas 309

Kornilovas (Kornilov), Lavras 14
Krusauskas, Stasys 224
Krusnovas (Krusnov), Piotras 14
Kulidžas (Coolidge), Kalvinas 57
Kvedys-Girėnas, Adolfas 207
Kvedys-Jaunutis, Alfonsas 207
Kvitakovskis (Kvitakowski), Eugenijus 89, 90

Kviesis, Albertas 100
Kvislingas (Quisling), Vidkūnas 98

L

La Foletas (La Follette), Robertas 57

Landsbergis, Vytautas 312, 313, 318, 319

Lastas, Adomas 115
Lazdynų Peleča 115

Leibnicas (Leibnitz), Gotfridas 35

Leninas (Lenin), Vladimiras 13, 15, 33, 34, 35, 42, 44, 194

Lozė (Lothe), Heinrichas 166
Lozoraitis, Stasys 103, 318

Lubinas, Pranas 117

M

Machno, Nestoras 16
Maironis, Jonas 115

Mekartis (McCarthy), Džozefas 236

Makdonaldas (Macdonald), Džejmzas 64

Mannas (Mann), Tomas 80

Manerheitas (Mannerheim), Karlis 101, 136

Mao Czedunas 229, 230, 260, 274

Marksas (Marx), Karlsas 44, 55

Maršalas (Marshall), Džordžas 188

Masiliūnas, Jonas 145

Muteotis (Matteotti), Džakomas 52

Matulionis, Teofilis 226

Muzoveckis (Mazowiecki), Tadeušas 306

Meris (Meri), Lenartas 318

Merky, Antanas 142, 145

Miekevičius-Krėvė 115, 144

Mikėnas, Juozas 224

Milašius (Milosz), Oskaras 32

Miltinis, Juozas 116

Miškinis, Antanas 115

Mola, Emilia 87

Molotovas (Molotov), Viučeslavas 136, 137, 143, 125, 126, 127, 128

Morganas (Morgan), Tomas 253

Moslis (Mosley), Osvaldas 65

Musolinis (Mussolini), Benitas 120, 124, 127, 152, 154, 156, 174, 52, 53, 54, 55, 83, 99

Musteikis, Kazys 145

Mykolaitis-Putinas, Vincas 115

N

Nadis (Nagy), Imré 216

Nansenas (Nansen), Fritjofas 17, 19, 97

Neru (Nehru), Džavaharlalas 260

Nėris, Salomėja 115

Nikolajus II 16

Niksonas (Nixon), Ričardas 284, 286

Nobelis (Nobel), Alfredas 94, 97

Novotinas (Novotny), Antonijus 218

Nyčė (Nietzsche), Frydrichas 55

O

Ochabas (Ochab), Edwardas 219

Oldrinis (Aldrin), Edvinas

Openheimeris (Oppenheimer), Joakobas 253

Ordžonikidžė, Grigorijus 39

Oseckis (von Ossietzky), Karlas 75, 77

Osvaldas (Oswald), Li 239

P

Paleckis, Justas 144

Palubeckus-Simes, Juozas 207

Pnukšteliš, Juozas 115

Paulaitis, Petras 224

Paulauskas, Artūras 319

Paulius (von Paulus), Frydrychias 153

Petenas (Petain), Anri 152

Petisnė (Petisnė), Gabrielis 106

Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 115

Petrauskas-Šarūnas, Jonas 207

Piatus (Pāls), Konstantinas 99, 100

Plijus XII 123

Pilsudskis (Pilsudski), Juzefas 83, 88, 89

Pinočetas (Pinochet), Augustinas 272, 273

Plankas (Planck), Maksas 253

Plechavičius, Povilas 108

Položkovas (Polozkov), Ivanas 299

Pol Potas 292

Puonkarė (Poincare), Kaimonas

R

Raitai (Wright), Vilberis ir Orvilis 254

Ramanaukas-Vanagas, Adolfas 205

Reiganas (Regan), Ronaldas 286, 302, 303

Remarkas (Remarque, Remark), Ėrichas 69

Remas (Röhm), Ernstas 78

Ribentropas (Ribbentrop), Joachimas 123, 125, 126, 128, 136, 137

Rimša, Petras 116

Romelis (Röhm), Ervinas 152
 Rosenbergas (Rosenberg), Alfredas 70, 236
 Ruzveltas (Roosevelt), Franklinas 57, 58, 59, 168, 173, 174, 175, 276
 Rydz-Smigly, Edvardas 131
 Riūtis (Rytis), Ristus 101

S
 Sabutis, Liudvikas 313
 Sandatas, Muchamedas 294
 Sanchurchas (Sanjurjo), Hosé 87
 Saris, Jang 292
 Seguinė (Sequin), Filipas 245
 Seys-Inquartas (Seyss-Inquert), Artūras 121
 Sezamunas, Vosylius 223
 Sidzikauskas, Vaclovas 155
 Simonaitytė, Ieva 115
 Simonovas (Simonov), Konstantinas 41
 Skučas, Kazys 145
 Sladkevičius, Vincentas 226
 Slepeličius, Mykolas 21, 23, 108
 Smetona, Antanas 21, 83, 85, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 140, 142, 144, 145
 Sniečkus, Antanas 224
 Srugys, Belys 115
 Stalinas, Josifas 13, 21, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 115, 116, 125, 126, 127, 128, 135, 136, 138, 141, 143, 150, 153, 159, 168, 173, 174, 175, 187, 188, 192, 194, 197, 198, 199, 210, 211, 212, 216, 223, 230, 282, 286, 300
 Stankus-Gruodis, Petras 207
 Steponavičius, Julijonas 226
 Stulginskis, Aleksandras 28, 104, 105
 Sun Jatsenus 258
 Sutkus, Antanas 116
 Sverdlovas (Sverdlov), Jakovas 15

Š
 Šalčius, Petras 223
 Šatrijos Ragona 115
 Ščerbakovas (Ščerbakov), Aleksandras 195
 Šeiminius, Ignas 115
 Škirpa, Kazys 163
 Šlepeličius, Adolfas 318
 Šolochovas, Michailas 37
 Štaufenbergas (Stauffenberg), Klausas 172, 174
 Streicheris (Streicher), Julius 78
 Strezemana (Stremann), Gustavas 68

T
 Tamšaitis, Antanas 145
 Tanas (Than), U 279
 Tečer (Thatcher), Margaretė 242, 245
 Telmanas (Thalmann), Ernstas 75
 Titas (Broz Tito), Josipas 158, 200
 Tolandas (Toland), Džonnas 150
 Triugvė Li (Trygve Lie) 279
 Trockis (Trockij), Levas 14, 33, 42, 43
 Trumennas (Truman), Haris 189, 199, 238
 Tuchačevskis (Tuchaczevskij), Michailas 19, 38
 Tucholskis (Tucholsky), Kurtas 80
 Turnuskas, Edvardas 125
 Tyliava, Juozas 115

U
 Uborevičius, Jeronimas 38
 Ulmanis, Karolis 100, 103, 318
 Urbšys, Juozas 123, 141, 143, 145

V
 Vagnorius, Gediminas 319
 Valžganitas (Tumas), Juozas 115
 Valdhaimes (Waldeheim), Kurtas 279
 Valensa (Valesa), Lechnas 304, 306
 Varnas, Adomas 116
 Velykis, Mykolas 23
 Verdis (Verdi), Džuzepė 116
 Vienožinskis, Justinus 116
 Vienuočis-Žukauskas, Antanas 115
 Viktoras Emanuelis III 52, 152
 Vilhelmas II 66
 Vilsonas (Wilson), Tomas Vudras 9
 Vitkauskas, Vincas 144
 Voldemaras, Augustinas 21, 109, 111
 Vrangelis (Wrangel), Piotras 16

Z
 Zdebskis, Juozas 226
 Zikaras, Juozas 116
 Zinovjevas (Zinovjev), Grigorijus 33, 38, 42
 Zoščenka (Zoščenko), Michailas 196

Ž
 Žalakevičius, Vytautas 223
 Ždanovas (Ždanov), Andrejus 195
 Želigovskis (Zeligowski), Liucjanas 26, 28
 Žemaitė, Julija 115
 Žemaitis-Vytautas, Jonas 209
 Živkovas (Živkov), Todoras 308
 Žlabys-Žengė, Juozas 115
 Žmuidzinovičius, Antanas 116

Iliustracijų šaltiniai

- Adolfas Hitleris ir vaikai. Miunchenais, 1942 (79)
 Corbis Stock Photo Library (183, 227, 240, 251, 252, 254, 256, 273, 278, 280, 281)
 Die Reise in die Vergangenheit. Westermann, 1973 (35, 67)
 Die Vereinten Nationen. Bundeszentrale für politische Bildung, 1995 (280)
 ELTA (310, 312, 313, 316, 318, 319, 321)
 Eesti ajalugu II. Avita, Tallinn, 1955 (101, 103)
 Europäisches Geschichtsbuch. Stuttgart: Ernst Klett Schulbuchverlag, 1997 (9, 75, 79, 299, 304, 307, 309)
 Geschichte 4 N. Bayerischer Schulbuch-Verlag, München, 1991 (55, 71, 73)
 Geschichte und Geschehen. Klett, Stuttgart, 1995 (73, 75, 77, 81, 289, 297)
 Geschichtliche Weltkunde. Diesterweg, 1985 (53, 59)
 Geschichtliche Weltkunde. Diesterweg, 1990 (213, 265, 303)
 Gjenom tidene. Bokmål Aschehoug, 1991 (57, 120, 274)
 Grundzüge der Geschichte. Diesterweg, 1968 (69, 87, 126, 135, 171, 172)
 Hidden History of the Kovno Ghetto. Boston, 1997. JAV Holokausto muziejaus Vašingtono leidinys (161, 163)
 Histoire géographie. Bordas, Paris, 1989 (259, 287, 291)
 Histoire géographie. Hachette (63, 229, 241, 254)
 Histoire géographie. Hatier, 1984 (16, 62, 64)
 Histoire géographie. Hatier, 1993 (175, 179, 221, 261, 274, 295, 292)
 Histoire terminales. Scodel (188, 189, 201, 239, 253, 270, 306)
 Histoire première. Delgrange, Paris (89, 98)
 Historia 3. Dzieje nowożytne i najnowsze 1870-1939. Warszawa, 1995 (93)
 History of the second World war, 1974 (133, 159, 177)
 Horizonti historia napoleonista nykypäivään. Olava, 1995 (139, 233, 269)
 Illustrated story of World war II. Reader's digest, New York, 1969 (151, 155, 159, 181)
 Informationen zur politischen Bildung. Lateinamerika. Frunzis-Verlag, München, 1990, nr. 226 (270)
 Istorija 3. Baltos lankos, Vilnius, 1995 (55)
 Išvietiū. M., 1993 03 06 (15)
 Jokiminičio R. nasméninis archyvas (207)
 Leidyklos archyvas (164, 207)
 Lietuvos Genocido aukų muziejus (194, 204, 209, 211, 224)
 Lietuvos pinigai (1915-1945). Vilnius, 1995 (31)
 Lietuvos vaizdo ir garso archyvas (22, 23, 27, 29, 31, 45, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 138, 141, 145, 147, 163, 205, 222, 223)
 Lifes picture history of World war II. Time Incorporated, New York, 1950 (130, 131, 153, 178, 180, 181)
 Links Across Time and Place. McDougal, 1990 (49, 217, 229)
 Menschen in ihre Zeit. Ernst Klett, Stuttgart, 1975 (185)
 Modern history. Silver burdel company, 1964 (65, 191, 200)
 Naujausiuju laiku istorija. Šviesa, Kaunas, 1993 (124)
 Nemunas, 1992, nr. 1 (225)
 Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas 1917-1922 m. (30)
 Nežinomas šaltinis (55, 78, 121, 127, 219)
 Norges Historie, 13 t., Cappelens, 1978 (97)
 Ognec, M., 1990, no. 51 (13)
 Pasaulis II. Cappelen, Oslo, 1996 (38, 97)
 Polijamnade ajalugu. Avita, Tallinn, 1955 (101)
 Roduta, M., 1991, no 9-10 (19), 1990, no 1, (17)
 Samfund. Cappelen, 1990 (294)
 Sience photo library. NPS, Oslo (255)
 Stuttgart Zeitung, 1991 08 29 (314)
 The Best of Life. Flare books/Published by avon. New York, 1973 (179, 237, 238)
 The shock of the new. Robert Hughes, New York, 1996 (330, 331)
 Unsere Geschichte. Diesterweg, 1991 (33)
 Unsere Weg durch die Geschichte. Hirschgruben-Verlag, Frankfurt am Main, 1974 (213)
 World Civilizations. New York, 1997 (37)
 Wege durch die Geschichte. Cornelsen, Berlin, 1988 (231)
 XX amžius 1937 11 20 (123)
 Nuotrauka viršelyje iš leidinio The Best of Life. Flare books/Published by avon. New York, 1973, p. 11

Redaktörės
Rūta Stadkevičiūtė

Recenzentai
Vaidė Šutkienė
dr. Ceslovas Laurinavičius
Michaël Kohrs (Georgo Eckerto institutas,
Braunšveigas, Vokiečija)
dr. Antanas Kulakauskas
Darius Kazlauskas
Maketavö
Vilnelė suktinė Asta Puikienė

Leidykla "KRONTA" Dvynės g. 4, 2001 Vilnius
Spaudė Jaima Seta Publishers & Printers Ltd, Riga, Latvia
Tiražas 24 000 egz.